

19. ÉVFOLYAM

2007

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**
6701 Pf. 245
6722 Szeged, Dáni u. 5.
Tel./fax: +36+62+426+043.

Honlapunk: www.heh.hu
E-mail: heh@t-online.hu

Előfizetés: 1000 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 1000 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2007/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma-Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Galambos Ferenc Iréneusz, Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc,
Solymosi László, Szabó Ferenc,*

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

*AUSTRIA: Valentiny Géza; CANADA: Bonkáló Ervin, **Horváth Tibor** (alapító);*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa

ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

Juhász Nyomda Kft.

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

VÁRSZEGI Asztrik	Előszó <i>Foreward</i>	5
VAJDA Tamás	Művelődés- és gazdaságtörténeti adatok Szent Gellért Deliberatioja kapcsán <i>Cultural- and Economic-Historical Data in the Deliberatio of Bishop Saint Gellért of Csanád</i>	7
TÓTH Péter	A csanádi székeskáptalan kanonokjainak egyetemjárása a későközépkorban <i>Canons of Csanád at Universities in the Late Middle ages (1364-1552)</i>	37
MIKLÓS Péter	A szegedi esperesi kerület 1848/49-es történetéhez <i>To the History of the Szeged Deanery in 1848-49</i>	59
RÉVÉSZ Éva	Magyarok misszióban. A magyar verbita rendtartomány története <i>Hungarians in Mission. History of the Hungarian Province of the Society of the Divine Word</i>	69

FORRÁSOK – SOURCES

SZENDE Ákos	Kereten kívüli piaristák állami iskolákban <i>„Over the Limit” Piarist Fathers in State Schools</i>	85
FÜLEP Katalin	„Dominus ac Redemptor noster...”, 1773. Két magyar nyelvű jezsuita dokumentum <i>“Dominus ac Redemptor noster...”, 1773. Two Jesuit Documents in Hungarian</i>	109
ADRIÁNYI Gábor	Fraknói Vilmos javaslata a Szentszék levéltári forráskiadására <i>Vilmos Fraknói’s Proposal to Publish Sources of the Vatican Archives</i>	149

SOMORJAI Ádám OSB	Adalékok a magyarországi bencések apostoli vizitációjához és reformjához <i>Contributions to the Apostolic Visitation and Reform of the Benedictines in Hungary (1929–1932)</i>	161
----------------------	---	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

– –	Horváth Tibor SJ. 80 éves <i>Tibor Horváth is 80 years old</i>	203
-----	---	-----

JÁVOR Egon OSB	50 éves a magyar bencések alapítása, Woodside Perjelsége Kaliforniában <i>The Fifty Year Old Benedictine Woodside Priorate in California</i>	205
----------------	--	-----

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

„Az igazság szabaddá tesz titeket”. Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán (Ism.: Somorjai Ádám)	219
FONT Márta: <i>A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-európa a 10–12. században</i> (Ism.: Vajda Tamás)	225
MARTON József: <i>Fogarasy Mihály erdélyi püspök élete és munkássága</i> (Ism.: Ozsváth Judit)	234

ELŐSZÓ

1994-ben a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 6. évfolyam első számában azt írtuk, hogy az eredeti címet megtartva „fölvesszük a REGNUM alcímet is. Tisztelegni kívánunk ezzel Szekfű Gyula és a harmincas-negyvenes évek egyháztörténetészei munkája előtt, egyben vállaljuk szellemi örökségünket és folytatni kívánjuk azt.” E döntésünkben közrejátszott az is, hogy a REGNUM egykori munkatársai közül, – akik a magyar tudomány és az egyháztörténet kiváló képviselői voltak – még többen éltek, és ez számukra egyfajta elégtétel volt.

Akkori indoklásunkban azt is írtuk: „Annyi változás van a 60 éve alakult közösség céljaihoz képest, hogy folyóiratunk **felekezeti megkülönböztetés nélkül** vállalja fel az egyháztörténeti kutatás támogatását és az eredmények közzését.” Bár ezt a szándékot azóta is következetesen gyakoroljuk a szerkesztésben és a felekezeti elfogultság folyóiratunkkal szemben egyszer sem fogalmazódott meg, többen kifogásolták a REGNUM alcímet, mondván, az akkori kiváló REGNUM folyóirat kifejezetten katolikus orgánus volt.

Mára a REGNUM egykori tudósai meghaltak, és a sokrétű hazai és külföldi szerzőgárda véleményét, valamint az alapító, **Horváth Tibor** óhaját teljesítve folyóiratunk ismét az eredeti, 1989-es alapító címéhez tér vissza, és lesz ismét „csak” **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**. Marad viszont a régi szándék: a Toronto-Budapest-Pannonhalma-Szeged együttműködés révén szolgáljuk az egyháztörténeti kutatást.

Pannonhalma, 2007. szeptember

Várszegi Asztrik

FOREWARD

In the 6th volume of the Essays in Church History in Hungary in 1994 we announced “to take the subtitle REGNUM, while keeping the main title of the periodical. With this gesture we wished to pay our respect to Gyula Szekfű and the church historians of the 1930-40s, at the same time expressing continuity with their legacy and a wish to continue their work.” We were motivated in our step by the fact that correspondents of the former REGNUM – prominent representatives of Hungarian science and church history – were still alive and this act was a compensation for them.

As we wrote in 1994: „The only difference compared to the aims of the community formed 60 years ago is that our periodical aims at supporting research and publishing results of church history regardless of denominational distinction.” Although we have

kept our promises and sectarian bias has never shadowed our periodical, several complaints were made arguing that REGNUM as the outstanding journal of the 1930-40s was a distinctly Catholic periodical.

By today contributors of the former REGNUM have died and accomplishing the wishes of our correspondents and our founder, **Tibor Horváth** we return to the original title given in 1989 and will publish our periodicals again entitled as **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok** (Essays in Church History in Hungary.) The original intention is still valid though; to serve research on church history by the cooperation between Toronto-Budapest-Pannonhalma-Szeged.

Pannonhalma, September 2007

Asztrik Várszegi

VAJDA TAMÁS

MŰVELŐDÉS- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETI ADATOK SZENT GELLÉRT
DELIBERATIOJA KAPCSÁN

BEVEZETÉS

Szent Gellért csanádi püspök *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* című műve mintegy hétszáz éves lappangás után a XVIII. században került elő a freisingi káptalan levéltárából, s miután Bécsben gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök (1780–1798) lemásoltatta, bő jegyzetekkel és Szent Gellért nagy legendájával együtt 1790-ben kiadta.¹ Bár a másolat, amelyet közrebocsátott, hibáktól hemzseg,² s kritikailag hűnek nem mondható,³ mégis Batthyány Ignácnak köszönhető, hogy Gellért püspökre és művére irányult a figyelem. A *Deliberatio* egyetlen fennmaradt példányát csak kevés magyar kutató vizsgálhatta, így a feldolgozások jobbára az 1790-es kiadáson alapultak. Batthyány szövegekölése azonban a XX. század elejére már a további kutatás kerékkötőjévé vált.⁴ Sajnos azonban Gabriel Silagi 1978-as kritikái szövegkiadása⁵ sem volt mentes a rossz olvasatoktól, az értelemzavaró elírásoktól,⁶ s nem rendezte megnyugtatóan a *Deliberatio* szövegekölését, így Magyarországon továbbra is igény mutatkozott egy könnyen elérhető, pontos és alapos szövegekölésre, amelyet Karácsonyi Béla és Szegfű

1 BATTHYANY, IGNATIUS de: *Sancti Gerardi Episcopi Chanadiensis Scripta Et Acta*. Albae-Carolinae, 1790.

2 MEZEY LÁSZLÓ: *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Budapest, 1979. (továbbiakban: MEZEY 1979) 118.

3 KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent-Gellért püspök müncheni kódexe*. Magyar Könyvszemle II. (1894) 11. 1887-ben, Szent Gellért életét és *Deliberatio* című művét részletesen tárgyaló művében Karácsonyi – a kódex ismeretének hiányában – még optimistábban ítélte meg Batthyány szövegekölésének pontosságát. KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent-Gellért csanádi püspök, élete és művei*. Budapest, 1887. (továbbiakban: KARÁCSONYI 1887) 193.

4 Ivánka Endre 1942-ben kénytelen volt megjegyezni, hogy „a mű jelenleg tulajdonképpen kiadatlan kézírásos szövegnek tekintendő”. IVÁNKA ENDRE: *Szent Gellért Deliberatio-ja. Problémák és feladatok*. Századok LXXVI. (1942) 498.; Sörös Pongrác 1902-ben közölte javított olvasatait. SÖRÖS, PONGRÁC: *Collatio codicis olim Frisingensis, nunc Monacensis cum editione comitis epscopi Batthian: Sancti Gerardi Scripta et Acta... Albo-Carolinae, typ. episc. MDCCXC, pag. 1–297*. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ (szerk.): *A Pannohalmi-Szent-Benedek-Rend története I*. Budapest, 1902. (továbbiakban: PRT. I.) 579–586.

5 GABRIEL SILAGI (ed.): *Gerardi Moresenae ecclesiae seu Csanadiensis episcopi: Deliberatio supra Hymnum trium puerorum*. /Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis XLIX./ Turnholti, 1978, 1–216.; ismertetés: Klaniczay Tibor¹ Irodalomtörténeti Közlemények LXXXIV. (1980) 544–546.

6 DÉRI BALÁZS: *Szent Gellért-szövegproblémák*. In: BÁRDOS ISTVÁN - BEKE MARGIT (szerk.): *Egyházak a változó világban*. Esztergom, 1991. (továbbiakban: BÁRDOS - BEKE 1991) 387.

László 1999-es kiadása⁷ – félszáz nyomdahibája ellenére – hosszú időre megoldott. A szegedi alkotók a latin szöveg és a különböző mutatók mellett elsőként adták közre a mű teljes magyar fordítását.⁸

Jelen dolgozat célja, hogy a *Deliberatio* kétnyelvű kiadását alapul véve egyrészt az elmúlt bő egy évszázad kutatási eredményeit összegezze, az eltérő szempontú vizsgálatok eredményeit ütköztesse az utóbbi évek szép számú megállapításaival, másrészt új megfigyeléseket tegyen Szent Gellért műve alapján a XI. századi hazai művelődés- és gazdaságtörténet témájában.

1. A DELIBERATIO POLITIKATÖRTÉNETI TANÚSÁGAI

Szent Gellért misztikus bibliamagyarázata már műfajánál fogva is nehezen használható történeti forrásként. A szöveg szokatlan nyelvi fordulatai, valamint csapongó gondolatmenete és a számtalan bibliai és patrisztikus parafrázis tovább nehezíti értelmezését.⁹ A bonyolult nyelvezet azonban számos konkrét utalást, információt rejt a korabeli egyházi és politikai viszonyokra, ezért gyakorlatilag már a mű első kiadásakor, Batthyány Ignác püspök jegyzeteiben és bevezetésében megkezdődött a *Deliberatio* történelmi értelmezésének és kortörténeti kérdésekhez kötésének kísérlete. Csakhogy Gellért nem nevezi meg azt az uralkodót, akit élesen bírál és elítél művében. Ezért hazánk első fennmaradt teológiai alkotása egészen a XX. század közepéig csak a történettudomány margóján foglalt helyet, s a belőle kibontható adatokat a történetírás csak

7 KARÁCSONYI BÉLA - SZEGFÜ LÁSZLÓ (ed. et transl.): *Deliberatio Gerardi Moresanae aecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum*. Szeged, 1999. (továbbiakban: KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999); Ismertetések: NEMERKÉNYI Elődttől Budapesti Könyvszemle XII. (2000) 402-405. (továbbiakban: NEMERKÉNYI 2000); BENYIK GYÖRGY: *Pannónia se hallgasson. Szent Gellért püspök Deliberatio című művének forrásai*. Pannonhalmi Szemle IX. (2001) 3:121-126. és VAJDA TAMÁS: *Magányos remekmű a XI. századból*. Aetas XVII. (2002) 4:176-181.

8 Korábban csak rövid szakaszok magyar fordításai jelentek meg: KARÁCSONYI BÉLA - SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Szemelvények Szent Gellért Deliberatio-jából*. Világosság XVII. (1976) 2:97-99. és 336.; KARÁCSONYI BÉLA - SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Elmélkedés a tudós Isingrimus számára a három fiú himuszáról*. In: V. KOVÁCS SÁNDOR (szerk.): *A magyar középkor irodalma*. Budapest, 1984, 615-638.; KARÁCSONYI BÉLA - SZEGFÜ LÁSZLÓ (fordították, a bevezetést és a jegyzeteket Szegfű László írta): *Gellért: Elmélkedés a három fiú himuszáról*. In: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged, 1999. (továbbiakban: ÁKÍF) 188-219.; DÉRI BALÁZS: *A „Tekintetes lakodalmas”, az „Isteni nászda!” és a „Nemes ének” – avagy a Szent Gellért-szövegkiadás műhelyéből*. Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis I. (1991) 58-67.

9 Az első magyar nyelvű bemutatásai egyet értettek a mű értelmezésének nehézségében. Még – a Gellért érdemeit egyébként elismerő – Karácsonyi János is negatívan írt a *Deliberatio* fellengző, dagályos, nehezkés s a sok közbekevert görög s olaszos, meg elavult szó és szabados szórend miatt sok helyütt homályos stílusáról. FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ: *Vallásirodalom az Árpádok alatt*. Figyelő (Irodalomtörténeti Közlöny) III. (1877) 104.; OMPOLYI MÁTRAJ ERNŐ: *Gellért, az első scholasztikus*. Figyelő (Irodalomtörténeti Közlöny) IV. (1878) 213.; M[átra]i E[rnő]: *Szent Gellért mint író*. Fővárosi Lapok 1888, 266.; PAULER GYULA: dr. Karácsonyi János: *Szent-Gellért, csanádi püspök, élete és művei*. (ismertetés) Századok XXII. (1888) 57. és KARÁCSONYI 1887, 135. és 206-209. Pedig az a tény, hogy a jegyzetelő írás igen sok, bizonyára nem egyszer önkényes rövidítést tartalmazott, s ezek a másoló számára az olvasást, a rövidítések feloldását, így a letisztázott szöveget is bizonytalanná, nehezen érthetővé tette, nem Gellért teológiai hibája. MEZEY LÁSZLÓ: *Gellért-problémák*. Vigilia XLV. (1980) 592. (ugyanaz In: HORÁNSZKY NÁNDOR (szerk.): *Emlékhönyv Szent Gellért püspök halálának 950. évfordulóján*. Budapest, 1996, 57.)

lassan kezdte kapcsolatba hozni a hazai krónikás feljegyzésekkel. Szabó Károly 1872-es akadémiai székfoglaló értekezésében Orseolo Péter és Aba Sámuel koráról szólva mindössze egyetlen alkalommal – s akkor is csak az 1046-os közállapotok, különösen is a siralmas egyházi állapotok általános jellemzésére – idézett Gellért művéből.¹⁰ Karácsonyi János a *Deliberatio*ban névtelenül bíralt uralkodóra vonatkozó vagy vonatkoztatható információkat, legalábbis öt szakaszt Orseolo Péter uralkodásának és politikájának jellemzéséhez használta fel.¹¹ Hajdu Tibor azonban 1902-ben éppen ellenkező eredményre jutott, s Aba Sámuelre és udvartartására vonatkoztatta a *Deliberatio* királyt elítélő passzusát.¹² Ivánka Endre 1942-ben hívta fel a figyelmet, hogy Gellért a három ismert arkangyal mellett említi még Uriel nevét is, ami segít a *Deliberatio*ban említett eretnekségnek a bogumilizmushoz kötésében is.¹³

Rónay György 1956-ban Gellért művéből vett idézeteken keresztül tételesen bizonyította, hogy a *Deliberatio*ban bíralt eretnekek a Balkán-félsziget északi részéről hazánkba beszivárgó bogumilok lehettek.¹⁴ Ezt ugyan Redl Károly 1965-ben még kritikával illette,¹⁵ de Szegfű László 1968-as tanulmánya óta a szakirodalom egyre inkább átveszi Rónay megállapítását.¹⁶ Szegfű szerint Magyarországon – céljai elérése érdeké-

10 „A német- és magyarországi papság e kori mélyen sülyedt erkölceit élénk színekkel festi és keményen ostromozza az egykorú Gellért csanádi püspök *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* című munkájában.” SZABÓ KÁROLY: *Péter és Aba*. Pest, 1872, 42.

11 KARÁCSONYI 1887, 149.

12 Hajdu a *Deliberatio* egyetlen szakaszát (*Deliberatio lib. II. 15^v2-5*. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 60.) próbálta konkrét személyhez kötni. HAJDU TIBOR: *Szent Gellért „Deliberatio” cz. művének méltatása*. (továbbiakban HAJDU 1902) In: PRT. I. 396.

13 A *Deliberatio* „Graeci autem he cet unum, utique uriel, qui ignis dei dicitur, quem specialius heretici inuocare dicuntur” *Deliberatio lib. VIII. 126^v26-127^r2*. KARÁCSONYI – SZEGFŰ 1999, 504–506. (azaz: „A görögök is ezeket a neveket ismerik, továbbá még egyét, nevezetesen az Urielét, akinek a neve Isten tüze, s akit állítólag kiváltképp az eretnekek hívnak segítségül”) megjegyzése több információt is hordoz. Igaz, hogy Uriel nevét és a név feltételezett jelentését Bodor András szerint Szent Gellért Sevillai Szent Izidortól kölcsönözte, de Gellért saját teológiai céljainak megfelelően kivonatolt, így a névhez kapcsolt egyéb, elsősorban az eretnekségekre, különösen is a bogumilizmusra vonatkozó megjegyzései kortörténeti jelentőségű információk. Hiszen Uriel neve gyakran szerepel a bogumilizmus által kedvelt apokrifekben (pl. Henoch-könyvben). Majd Ivánka 1955-ben újból kiemelte a bogumilizmus és Uriel kapcsolatát. IVÁNKA 1942, 499–500., BODOR ANDRÁS: *Szent Gellért Deliberatio-jának főforrása*. (továbbiakban: BODOR 1943) *Századok* LXXVII. (1943) 217. és IVÁNKA, ENDRE VON: *Gerardus Moresanus, der Erzengel Uriel und die Bogumilen*. *Orientalia Christiana Periodica* XXI. (1955) 143–146.

14 RÓNAY GYÖRGY: *Bogumilizmus Magyarországon a XI. század elején, Gellért püspök „Deliberatio”-jának tükrében*. *Irodalomtörténeti Közlemények* LX. (1956) (továbbiakban: RÓNAY 1956) 471.

15 REDL KÁROLY: *Problémák Gellért püspök Deliberatio-jában*. (továbbiakban: REDL 1965) *Irodalomtörténeti Közlemények* LXIX. (1965) 215.

16 SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Eretnekség és tirannizmus*. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXII. (1968) 501–515. (továbbiakban: SZEGFŰ 1968); SZEGFŰ, LÁSZLÓ: *La missione politica ed ideologica di San Gerardo in Ungheria*. In: BRANCA, VITTORE (cura): *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*. Firenze, 1973, 23–26.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Pogányság és kereszténység a XI. századi Magyarországon*. In: MAKK FERENC (szerk.): *Fejezetek a régebbi magyar történelemből I*. Budapest, 1981, 90–91.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: *A bogumil eretnekség hatása a XI. századi magyarság ideológiai fejlődésére*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Dissertationes Slavicae* XIV. (1983) 48–49., SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Gondolatok a Kárpát-medence IX-XI. századi kereszténységéről*. In: JANCSÁK CSABA – KÓSA KINGA – NAGY TAMÁS – NYULASSY ÁGNES (szerk.): *Honfoglalási emléknapok. /Belvedere Kiskönyvtár 9./ Szeged, 1996, 43–44. és SZEGFŰ LÁSZLÓ: Szent Gellért munkássága*. (továbbiakban: SZEGFŰ 2001) In: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés. /Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 27./ Budapest, 2001,*

ben – Aba Sámuel király (1041–1043) támaszkodott menekült bogumilokra, s szimpatizált az egyházat bomlasztó, a szertartásokat elferdítő, részben el is vető és a híveket elcsábító tanaikkal. Eszerint a műben névtelenül bírált királyt Aba Sámuellel lehet azonosítani. 1981-ben szintén Rónay György újította fel Karácsonyi János 1887-es értelmezését a névtelenül bíralt király azonosítása kapcsán. Rónay szerint Szent Gellért elítélte második országlása alatt Pétert, s koncepciója bizonyítására a *Deliberatio* királyi uralmat ostromozó passzusait használta forrásként, mert „a *Deliberatio* lapjaira bebeszűrődik a készülő zendülés földalatti moraja”.¹⁷ Ezt követően tanulságos vita zajlott Gerics József és Kristó Gyula között a Magyar Könyvszemle című folyóirat hasábjain. Gerics – Rónay, ill. Karácsonyi koncepciója alapján – Péterrel azonosította a *Deliberatio*-ban meg nem nevezett királyt, így Aba Sámuel-t tekintette a Szent István-politika folytatójának. Gerics feltételezte, hogy a műben névtelenül elítélt Pétert csak Gellért legendáinak írója azonosította – tévesen – Aba Sámuellel, s ekkor keletkezett az a negatív kép Aba uralmáról, amely krónikáinkban¹⁸ is olvasható. Kristó azonban – Szegefű koncepciójának megfelelően, de saját korábbi elméletét is továbbfejlesztve¹⁹ – Aba Sámuelben látta az eretnekekkel és pogányokkal együttműködő uralkodót, így Orseolo Pétert tekintette az országot következetesen krisztianizáló és feudalizáló uralkodónak.²⁰ Bár arra végül Kristó Gyula is felhívta a figyelmet, hogy a *Deliberatio*, már műfaja miatt is, nehezen döntheti el Aba Sámuel és Péter uralkodásának és politikai irányultságának kérdését,²¹ annyit mégis eredményezett a *Deliberatio* felhasználásának

124–125. Szegefű első tanulmányával gyakorlatilag egyidejűleg, 1967-ben Csóka J. Lajos is csatlakozott azok közé, akik a Szentháromságot veszélyeztető eretnekség XI. századi realitásának és a *Deliberatio* rájuk vonatkozó utalásainak hitelt adtak. CSÓKA J. LAJOS: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. Budapest, 1967. (továbbiakban: CSÓKA 1967) 22.

17 RÓNAY GYÖRGY: *Első szentjeink*. Vigilia XLVI. (1981) 519–520. (ugyanaz In: RÓNAY GYÖRGY: *A hereszit igazsága*. Esszék. Budapest, 1999, 203–204.)

18 KRISTÓ GYULA (fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta): *14. századi krónikakompozíció*. In: ÁKÍF 382–391.

19 Kristó már 1965-ben – Gombos Ferenc Albin 1911-es elméletét követve – úgy foglalt állást Aba Sámuelről, hogy „a népi elemek, a pogány vagy pogány érzelmű szabad pásztorok, végeredményben a törzsiség exponense az államisággal szemben, s így a magyar feudalizmus fejlődése történetében kétségtelenül negatív, retrográd szerep, értékelés illeti meg”. KRISTÓ GYULA: *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica Tom. XVIII. (1965) 32–33. és GOMBOS FERENC ALBIN: *Történetünk első századaiból I–II. Századok XLV. (1911) 497–512. és 569–585.*

20 GERICS JÓZSEF: *Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája I–II*. Magyar Könyvszemle KCVIII. (1982) 186–197. és 299–312. (Uő.: *A magyarországi társadalmi ideológia forrásai Szent István király halála után*. In: GERICS JÓZSEF: *Egyház állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. /METEM-könyvek 9./ Budapest, 1995. /továbbiakban: GERICS 1995/ 88–114.); KRISTÓ GYULA: *Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan I–II*. Magyar Könyvszemle C. (1984) 159–175. és 285–298.; GERICS JÓZSEF: *A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája (Válasz Kristó Gyulának)*. Magyar Könyvszemle CI. (1985) 159–170.; KRISTÓ GYULA: *Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyának kérdéséhez (Válasz Gerics Józsefnek)*. Magyar Könyvszemle CI. (1985) 170–180. Gerics 1985 után – a vitát folytatva – további érveket gyűjtött az eredeti koncepció bizonyítására: GERICS JÓZSEF: *Auslegung der Nacherzählung mittelalterlicher Quellen in unserer Zeit*. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae XXXII. (1986) 335–348. (Uő.: *Középkori források elbeszélésének értelmezése napjainkban*. Szent Gellért Aba királyról. In: GERICS 1995, 77–87.) és GERICS JÓZSEF: *A magyar király egyházi vagyonhoz való viszonyának egy átmeneti szakasza a korai Árpád-korban*. In:

igyekezete kortörténeti kérdések megválaszolásához, hogy sok, értékes tanulmány született, és Szent Gellért műve végre a figyelem középpontjába kerülhetett.

2. A DELIBERATIO MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANÚSÁGAI

Szent Gellért *Deliberatio*jának gazdaság- és különösen művelődéstörténeti jelentőségét már Karácsonyi János felismerte: „Magasztos, fensőbb eszméket és igazságokat tárgyaló irányánál fogva Szent-Gellért nem sokat beszél az őt környező mindennapi dolgokról. Mindamellet mintegy akaratlanul is beleszó művébe egy-egy műveltség-történeti adatot is. Minél kevesebb az ő korára vonatkozó történeti kútfők száma, annál szükségesebb, hogy az általa elejtett illetén morzsalékokat se vessük meg, hanem azokat is összegyűjtjük és felsoroljuk.”²² Ivánka Endre 1942-ben hasonlóan nyilatkozott: „Szent Gellért munkája tele van a legérdekesebb művelődéstörténeti adatokkal, melyek váratlanul gazdag képet fognak nyújtani az akkori magyar kereszténységben működő szellemi erőkről és irányzatokról, a különböző művelődési gócpontokból kiinduló hatásokról, ha majd egyszer tervszerűen kiaknázzák ezeket az adatokat.”²³ Sőt programadó írásában a tervszerű kiaknázás módszereit is megjelölte: „nem elég, ha csak a nyilvánvalóan kortörténeti utalásokat szedjük ki a művéből; ez már megtörtént. Bele kell állítani minden gondolatát, néha eléggé különleges hasonlatainak és allegóriáinak minden elemét és minden mozzanatát a korabeli irodalom keretébe, és akkor egy-egy megjegyzés vagy idézet alapján ismerhetjük fel azokat a szellemi szálakat és összefüggéseket, melyek Szent Gellért művében összefutnak.”²⁴

BÁRDOS - BEKE 1991, 91-93. (GERICS 1995, 62-64.) GERICS JÓZSEF: *Péter király egyházpolitikája és következményei*. In: SZ. JÓNÁS ILONA (szerk.): *Tanulmányok a közeli és a régműltből. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára*. Budapest, 1994, 29-34. (és GERICS 1995, 115-120.). A vita forrástani kérdéséhez kapcsolódva Szegfű László 1986-ban tétélesen megvizsgálta a Gellért-legendák és a *Deliberatio* kortörténeti passzusainak kapcsolatát. SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Kortörténeti problémák Gellért püspök Deliberatiojában és legendáiban*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica Tom. LXXXIII. (1986) 11-20.

21 „Természetesen Gellért műve nem kulcsregény, amelyet a 11. század negyvenes éveinek Magyarországra a sifre meglelése után maradéktalanul alkalmazhatunk. Bár tagadhatatlanul vannak az ekkori Magyarországra vonatkozó utalásai, műve általánosabb, mint egy történeti helyzet kozmikus szélesítése.” KRISTÓ GYULA: *A tizenegyedik század története*. (továbbiakban: KRISTÓ 1999) /*Magyar Századok*/ Budapest, 1999, 97.

22 KARÁCSONYI 1887, 213.

23 IVÁNKA 1942, 498.

24 IVÁNKA 1942, 498. Található azonban a szakirodalomban egy olyan irányzat is, amely a *Deliberatio*ból nem a hazai, hanem az ezredforduló Itáliájának szellemi viszonyaira következtet. Döllinger és Arno Borst például feltételezte, hogy Gellért még itáliai tartózkodása alatt írta meg munkáját. Horváth János pedig azt próbálta megállapítani a *Deliberatio* segítségével, hogy „milyen felkészültséget hozott magával hazájából Gellért”. DÖLLINGER, IGNATIUS: *Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters I*. München, 1890, 61-62.; BORST, ARNO: *Die Katharer*. Stuttgart, 1953, 78-79. és HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Budapest, 1954. (továbbiakban: HORVÁTH 1954) 112.

2.1. Gellért forrásainak tanulságai

A *Deliberatioból* három módon nyerhetünk ki művelődéstörténeti „morzsalékokat”. Mivel Gellért komoly teológiai igényű munkáit aligha írhatta pusztán a memóriájára hagyatkozva. Az első, legtermészetesebb és legközvetlenebb adatok a szerző által felhasznált könyvek jegyzékének tanulságai. Azok a könyvek, amelyekből több alkalommal és hosszabb, jellegzetes szakaszokat (nem emlékezetből felhozható közhelyeket) szó szerint másolt Szent Gellért, feltehetően a rendelkezésére álltak írás közben.²⁵

Hogy Szent Gellért milyen könyveket használt forrásként műve megírásakor, már Batthyány Ignác a munkához adott bevezetésében és jegyzeteiben megpróbálta kimutatni. Érvelésében a XI. századra virágzó könyvtári kultúrát, s „annyi munkának az ismeretét tételezi föl Szent Gellértről, hogy ha ez valóban így lett volna, őt nemcsak kora, hanem az egész középkor egyik legképzettebb, legolvasottabb írójának tekinthetnők”²⁶. Batthyánytól eltérően Karácsonyi János 1887-ben már jóval reálisabban állította össze a szóba jöhető művek listáját.²⁷ Nagy jövőt futott be Hajdu Tibor 1902-es – akkor még csak általánosságban megfogalmazott – megjegyzése a *Deliberatio* nyelvészeti és természettudományos ismereteiről, illetve azok forrásairól: „úgy látszik «manu diurna et nocturna» lapozgatta Szent Izidornak főntebb már említett művét [ti. *Etymologiarum*], mert a mi ebből céljaira alkalmas, mind fölhasználja”²⁸. Joseph Anton Endres 1913-ban megjelent tanulmányában elsőként mutatott rá néhány konkrét szöveghelyre, ahol Gellért Izidor *Etymologiarum sive Originum libri XX* című művéből idézett.²⁹ Majd Bodor András 1943-ban alapos elemzésben mutatta ki, hogy a csanádi püspök legfontosabb forrása Sevillai Szent Izidor hatalmas munkája, s tanulmánya végén tételesen felsorolt 43 szövegpárhuzamot, valamint kísérletet tett Szent Gellért többi forrásainak felsorolására is.³⁰ Karácsonyi és Szegfű 1999-es szövegkiadásának kimutatása szerint Gellért 166 alkalommal idézi az egyházatya enciklopédiáját.³¹

Szegfű László 1979-ben filológiai vizsgálatot végzett az *Etymologiarum* eretneklistájának átvételi módját, hogy megállapítsa az írás közben Gellért rendelkezésére álló kézikönyvek jellegét: „Végző soron nem látjuk komoly akadályát egy olyan feltevés valószínűségének, hogy Gellért hazánkba jövet »tudományának könyveit«, azaz vegyes tartalmú kódexeket, amolyan maga készítette excerptum-gyűjteményeket hozott magával”³². Hőbe Judit 1998-as tanulmánya Szent Gellért nagyobbik legendája alapján kísérte meg a csanádi püspök magánkönyvtárának rekonstrukcióját, s mindenben Szegfű

25 Ezt a módszert XI. századi könyvkultúránk rekonstrukciójához már Mezey László megfogalmazta 1963-ban. MEZEY LÁSZLÓ: *A kéziratosság százada*. In: KOVÁCS MÁTÉ (szerk.): *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-ig*. Budapest, 1963. (továbbiakban: MEZEY 1963) 45.

26 BATTYÁNYI 1790. XIX-XXV. és BODOR 1943 175.

27 KARÁCSONYI 1887, 210–212.

28 HAJDU 1902, 393.

29 ENDRES, J. A.: *Studien zur Geschichte der Frühscholastik: Gerard von Csanád*. Philosophisches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft XXVI (1913) 349–359.

30 BODOR 1943, 226–227.

31 KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 685–689.

32 SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Néhány XI. századi „liber portabilis” nyomában. Gellért püspök könyvtára*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria Tom. VIII. (1979) Fasc. 1. 35.

1979-es eredményeit ismételte meg.³³ Hőbe és Szegefű tanulmányának argumentumai azonban négy megfontolásból kifolyólag kevés bizonyító erővel rendelkeznek a feltételezett kivonatgyűjteményekről.

Az első ok, hogy Sevillai Szent Izidor enciklopédiájában számtalan ókori szerző művét kivonatolta, s felölelte kora minden tudományosságát, magában foglalta mindazt, amit a középkori ember értékes ismeretnek tartott. Az egész középkornak olyan alapkönyve, amely nemcsak az ismeretállományt őrizte szilárdan nyolc évszázadon át, de a kor gondolkodásmódját, gondolkodási formáit is befolyásolta.³⁴ A középkori tudományok közkinccse volt, s mintegy 950 fennmaradt kézírata tanúsága szerint a legtávolabbi monostorok könyvtárában is megvolt.³⁵ Békefi Remig 1901-ben kimutatta, hogy Szent István király Imre fiához írt *Intelmeinek* (*Libellus de institutione morum*) a Karoling kapitulárek mellett Sevillai Izidor *Etymologiarum* című műve szolgált forrással.³⁶ Ezt az adatot megerősíti Pannonhalma Szent László korabeli inventáriumára is, amely tanúsítja, hogy az apátság könyvei között szerepelt egy „Liber...Ysidorum”.³⁷ E tételt pedig a könyvjegyzéket eddig elemző kutatók többsége az *Etymologiarum*mal azo-

33 HŐBE JUDIT: *Szent Gellért és a könyvészet*. In: DÖBÖR ANDRÁS - JANCSAK CSABA - KISS GÁBOR FERENC - NAGY TAMÁS - SZEGFŰ LÁSZLÓ (szerk.): *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján*. (továbbiakban: SZGV) /Belvedere Kiskönyvtár 11./ Szeged, 1998, 147–152.

34 CURTIUS, ERNST ROBERT: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern, 1948, 489. Izidor nyomán a kora középkori tudományosság egyik leggyakrabban alkalmazott módszere az etimologizálás: a név és az általa jelzett fogalom között oksági kapcsolatot tételeztek fel. Ebből eredt tulajdonképpen a *nomen est omen* elve. BORST, ARNO: *Storia e lingua nell'Enciclopedia di Isidoro di Siviglia*. Bulletin dell'Instituto Storico per il Medio Evo e Archivio Muratoriano LXXVII. (1965) 1–20.

35 VANYÓ LÁSZLÓ: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Budapest, 1980, 892.

36 Békefi Remig öt helyen mutatott ki szövegszerű vagy gondolati rokonságot a két mű között. BEKEFI REMIG: *Szent István király intelmei*. Századok XXXV. (1901) 947., 948., 954., 958. és 965.

37 Az inventárium könyvjegyzékének első pontos kiadását Kuncze Leo készítette 1878-ban. KUNCZE LEO: *A pannonhalmi szentbenedekrend könyvtárainak története és jelen állapota*. Magyar Könyvszemle (1878) 168–169. Újabbán: GYÖRFFY, GYÖRGY (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. Budapest, 1992. (továbbiakban: *DHA*) 300. és GYÖRFFY GYÖRGY (főszerk.): *Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Chartae Antiquissimae Hungariae*. Budapest, 1997. (továbbiakban: *CAH*) 32–34. és magyarul ugyanitt 119–122.

38 Zoltványi Irén 1902-ben még kissé tanácstalanul állapította meg, „hogy a nevezetes egyháztanítónak 19 ismeretes műve közül melyiket tartalmazta, nem lehet eldönteni; legfőlegb sejtünk lehet, hogy a kolostori életet tárgyazó „*Regula Monachorum*” cz. műve tehette a pannonhalmi könyv tartalmát”. Elősként Mályusz Elemér vetette fel Árpád-házi Szent Margit és az egyházi műveltség kapcsolatát vizsgáló tanulmányában, hogy „Megvolt még a könyvtárban Sevillai Szent Izidor egyik műve, talán éppen a VII. század tudásanyagának enciklopédiája, az *Etymologiae*”. Nyomában azután Rónay György, Csapodi Csaba, Mezey László, Veszprémy László és Madas Edit egyaránt az *Etymologiarum*ot valószínűsítette. A szakkikkek alapján pedig az összefoglaló kézikönyvekben is általánosan elterjedt az *Etymologiarum* feltételezése a XI. századi Pannonhalmára (pl. Mészáros István iskolatörténeti és Török József egyháztörténeti monográfiája) ZOLTVÁNYI IRÉN: *A magyarországi bencés irodalom a tatárjárás előtt*. In: *PRT. I.* 352.; MÁLYUSZ ELEMÉR: *Árpád-házi Boldog Margit. A magyar egyházi műveltség problémája*. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1933, 350.; RÓNAY GYÖRGY: *Monostori szellem a román korban. A szerzetesi olvasmányok és a monostori irodalom eszményei*. Katolikus Szemle LV. (1941) 325.; CSAPODI CSABA: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje. Pannonhalma a XI. században*. Magyar Könyvszemle LXXIII. (1957) 20. 25. jegyzet, Uő.: *A középkori könyvtári katalógusok eszmetörténeti tükröződése*. In: SZÉKELY GYÖRGY (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. /*Memoria Saeculorum Hungariae 4.*/ Budapest, 1984, 63.; Uő.: *A középkori magyarországi könyvtárak története*. In: VIZKELETY ANDRÁS (szerk.): *Kódexek a középkori Ma-*

nosította.³⁸ Ezeket az elgondolkodtató XI. századi adatokat kiegészíti és tovább nyomatékosítja Gerics József 1974-es észrevétele a Szent László-legenda, a krónika és az *Etymologiarum* szoros kapcsolatáról: a XII. század végén íródott krónika Szent László erényeinek megrajzolásához felhasználta az *Etymologiarum* IX. könyvének 3. fejezetét,³⁹ s ennek segítségével – a trónra való alkalmasság (idoneitas) végletes hangsúlyozásával – középkori forrásaink közül utoljára foglalta össze a kora középkori királyeszményt.⁴⁰ De nemcsak ebben a legendában, hanem szinte valamennyi Árpád-kori történeti alkotásunkban kimutatható Szent Izidor műve etimologizáló tudományos módszerének hatása.⁴¹ Ez utóbbi adat is bizonyítja, hogy az *Etymologiarum* jelen volt Magyarországon, s nem volt szükséges annak kivonatát hazánkba hozni.

A második érv Szegfű módszerével kapcsolatos. Abból, hogy Szent Gellért nem szögaián másolta Izidort, hanem saját mondanivalójához „igazította”, mondhatni aktualizálta a szöveget, nem következik az, hogy Európa legelterjedtebb könyve csak kivonatban állt rendelkezésre. Véleményem szerint Gellért mai szemmel nézve „önkéntes” idézési módszerét kellően indokoltá teszi írásának műfaja (misztikus szentírás-magyarázat),⁴² munkamódszere (katénaszerű szerkesztés)⁴³ és stílusa (forrásai nyelvi fegyvel-

gyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Budapest, 1985, 19.; Uő.: *A középkori könyvkultúra kibontakozása Magyarországon.* In: VERTESY MIKLÓS (szerk.): *Magyar könyvtártörténet.* Budapest, 1987, 14., MEZEY 1963, 67. 22. jegyzet; VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *A pannonthalmi bencés apátság könyvei a 11. század végi összeírás alapján.* (továbbiakban: VESZPRÉMY 1996) In: TAKÁCS IMRE (szerk.): *Mons Sacer 996–1996. Pannonthalma 1000 éve.* Pannonthalma, 1996, I. 331. MADAS EDIT: *Írás, könyv és könyvtárhasználat a középkori Magyarországon. 1000–1526.* In: MADAS EDIT – MONOK ISTVÁN: *A könyvkultúra Magyarországon. A kezdetektől 1730-ig.* Budapest, [2003.] 34; MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaiügy története Magyarországon 996–1777 között.* Budapest, 1981, 37. és TÖRÖK JÓZSEF: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete.* /Keresztény Századok/ Budapest, 2002, 143.

39 GERICS JÓZSEF: *Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai.* In: HORVÁTH JÁNOS – SZÉKELY GYÖRGY (szerk.): *Középkori kútfőink kritikus kérdései.* /Memoria Saeculorum Hungariae 1./ Budapest, 1974, 121–122. (GERICS 1995, 193.)

40 SZOVÁK KORNÉL – VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *Krónikák, legendák, Intelmek – Utószó.* In: *SRH II.* 1999², 783.

41 Ezek legszebb példáit Anonymus, a 14. századi krónikakompozíció és Gellért püspök nagyobbik legendája kapcsán éppen Szegfű gyűjtötte össze. SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Szent Gellért családjáról.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef Nominata. Acta Historica Tom. LXXV. (1983) 17.

42 IBRÁNYI FERENC: *Szent Gellért teológiája.* (továbbiakban: IBRÁNYI 1938) In: SERÉDI JUSZTINIÁN (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* (továbbiakban: *SzIEml*) Budapest, 1938, I. 501. A Szentírás misztikus értelmezéséhez számos, saját maga által az elragadtatás hevében alkalmilag képzett szót használ. HORVÁTH 1954, 114. Szegfű 1968-as megállapítása a *Deliberatio* műfajáról és gondolatmenetéről nem terjedt el a szakirodalomban: „nem elmélkedés (meditatio), hanem vitairat; a szerző nem motívumok kidolgozására törekszik, hanem nagyon is szigorú logika szerint építi fel művét, amely összefüggő egészet alkot, és nem egy megérzett analógia vagy közös hangulat adja a gondolatmenet vezérfonalát, hanem egy eretnek tan tételei és az elemzett himnusz struktúrájának összefonódása”. 1994-től már Szegfű is elfogadta a *Deliberatio* műfajára vonatkozó misztikus szentírás-magyarázat meghatározást. 2000-ben pedig Gellért nyelvi és stílusbeli sajátosságaira is más magyarázatot adott: „Misztikus szentírás magyarázata nem is túrná el a tudományos precizitás reguláit.” SZEGFŰ 1968, 502.; SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Deliberatio supra hymnum trium puerorum.* In: KRISTÓ GYULA (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon.* Budapest, 1994, 165. és SZEGFŰ LÁSZLÓ: *Szent Gellért püspök filozófiája.* (továbbiakban: SZEGFŰ 2000) In: KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában.* /Dél-alföldi Évszázadok 12./ Szeged, 2000. (továbbiakban: KRISTÓ – MAKK) 400.

43 HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* /Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I./ München 1973, 37.

mezetségétől messze álló,⁴⁴ dús fantáziájú és csapongó író),⁴⁵ valamint az a tény, hogy „a megírt részleteken semmi nyoma sincs a második és harmadik átdolgozás munkájának”.⁴⁶ Gellért írás közben „szabad asszociáció”-kat⁴⁷ alkotott, így sokszor csak a megérett analógia, sőt néha csak a közös hangulat alkotja a gondolatmenet vezérfonalát.⁴⁸ Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy fölöttébb szabadon idézi Izidort.

A harmadik megfontolás szintén Szegfű módszerét illeti, mert mindössze az eretneklista alapján kísérli meg Gellért idézési technikáját megítélni az *Etymologiarum* egyéb részeire, sőt általában más szerzők műveire vonatkozóan is. De vajon jelent-e bármilyen bizonyítékot is a feltételezett excerptum-gyűjteményekre, azok tartalmára vonatkozóan az, hogy Gellért a kimagaslóan legtöbbet idézett és Magyarországon bizonyíthatóan rendelkezésre álló műből mit és hogyan kölcsönzött?

A negyedik megfontolás, amely a feltételezett excerptum-gyűjtemények túlzott jelentősége ellen szól az, hogy a velencei San Giorgo Maggiore kolostori könyvtárából a X. század végéről és a XI. század elejéről csak liturgikus kéziratokról maradtak fenn feljegyzések, a klasszikus latinságot képviselő iskolai auktorokról nem,⁴⁹ azaz Gellért onnan nem hozhatta a feltételezett kivonatgyűjteményeit.

Ha az egyéb idézeteket, sőt a nem szó szerinti, hanem tematikai, szellemiségi vagy szóhasználati hasonlóságokat is figyelembe vesszük, Izidor Gelléltre gyakorolt hatása még jobban kiviláglik. A *Deliberatio*ban nem kevesebb, mint 59 alkalommal fordul elő a rex szó valamilyen képzett vagy ragozott alakja, s mindössze kétszer a tyrannus kifejezés.⁵⁰ Ha eltekintünk a babiloni és bibliai uralkodók király címétől, amely Gellért számára is történelmi tény volt, akkor a kortörténeti utalásaiból kirajzolódnak a korabeli uralkodókkal szemben támasztott feltételei: „Verum nullus rex dici potest in ueritate, nisi seruus dei et ipse.”⁵¹ (azaz „Valójában csak az nevezhető igazán királynak, aki maga is Isten szolgája.”) és „Illi uero, qui tantum ut nomen habeant, regnant, et populum deuorent, et tributa ex petant, seque magnificent et cetera, circa mundi appetitum in uanum rumorem expendant, non reges, sed subuersores sunt”⁵² (azaz: Akik pedig csak azért uralkodnak, hogy címük legyen, a népet felzabálják, az adókat behajtsák, önmagukat felmagasztalják, és a világ kívánsága szerint a hiábavaló hírnévnek áldozzanak, nem királyok, hanem felforgatók”). A nem igaz királyokról Gellért megjegyzi még „Sublatus igitur est honor diuinus a tirranis uendicantibus sibi hereditarie, quod deus fecit communiter pro pauperibus. Hoc autem, ut timeantur, et pro deo uenerentur”⁵³ (azaz „Az Istennek kijáró tiszteletet a zsarnokok orozták el, és örökös jo-

44 TÖRÖK, JÓZSEF: *Gerardus de Venetis auctor et monachus? Une clerc médiéval et la Bible*. In: GRACIOTTI, SANTE - VASOLI, CESARE (ed.): *Spiritualité e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo*. Firenze, 1995, 203-209.

45 SZENNAY ANDRÁS: *Szent Gellért lelkisége és teológiája*. Vigilia XLV. (1980) 809. (HORÁNSZKY 1996, 91.)

46 HAJDU 1902, 395.

47 CSÓKA J. LAJOS: *Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra I*. Budapest, 1969, 279. (Uő.: *Szent Gellért szellemi és írói egyénisége*. In: HORÁNSZKY 1996, 85.)

48 IVÁNKA ENDRE: *Szent Gellért görög műveltségének problémája*. Akadémiai értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből XXVI. kötet 3. szám Budapest, 1942, 221.

49 NEMERKÉNYI 2000, 403.

50 KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 728. és 736.

51 *Deliberatio* lib. VIII. 146^v20. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 584.

52 *Deliberatio* lib. VIII. 146^v24-147^r2. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 584-586.

53 *Deliberatio* lib. VII. 111^r15-19. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 442. 15-19.

gon maguknak igénylik azt, amit Isten közösen teremtett a szegények javára. Mindezt azért, hogy rettegjenek tőlük, s istenként tiszteljék őket.”).

Gellértnek a törvényes királyról és a törvényes uralkodásról alkotott felfogása nagy hasonlóságot mutat az Intelmek politikai filozófiájával, s mindkettő klasszikus forrásokra (Szent Ágoston, Nagy Szent Gergely és Sevillai Szent Izidor) vezethető vissza.⁵⁴ Különösen is jelentős Sevillai Szent Izidor hatása, aki megkísérelte a római, bibliai és patrisztikus erkölcsi kritériumokat a királyságról alkotott saját elméletében egyesíteni,⁵⁵ s etimológiai alapon határozta meg az igaz király szerepét: „Reges a regendo vocati; recte igitur faciendo regis nomen tenetur, peccando amittitur”⁵⁶ (azaz: „A királyok a kormányzásról nyerik nevüket. Ha azt jogosan gyakorolják, a királyi nevet megtarthatják, ha vétkeznek, azáltal elveszítik.”). A hatalmukkal visszaélő zsarnokokról pedig megjegyezte: „Iam postea in usum accidit tyrannos vocari pessimos atque improbus reges, luxuriosae dominationis cupiditatem, et crudelissimam dominationem in populis exercentes”⁵⁷ (azaz „Később a gyakorlatban már előfordul az elvetemült királyoknak a túlzott uralom vágyának és a nép között legkegyetlenebb uralmat gyakorlóknak a legrosszabb zsarnok elnevezése is”). Az igazságos és zsarnok uralkodó (rex és tyrannus) fogalmának bevezetése és a politikai filozófia alapvetése a XI. századi Magyarország egyaránt Izidor művének hatására történt, s az általa alkalmazott kifejezések nagy jövőt futottak be Árpád-kori politikai irodalmunkban.⁵⁸ Ezek a példák azt mutatják, hogy Gellért nemcsak azokban az esetekben használta fel az *Etymologiarumot*, amikor filológiai is kimutatható szövszerinti egyezés található a két mű között, hanem Gellért retorikáját,⁵⁹ egész gondolkodását⁶⁰ és világképét meghatározta a nagy előd műve.⁶¹

Érdekes és nem minden tanulság nélküli adalékot őrzött meg Szent Gellért nagyobbik legendája az *Etymologiarum* és a szentéletű csanádi püspök szoros kapcsolatáról.

54 VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *Megjegyzések Szent István „Intelmei”-hez.* (továbbiakban: VESZPRÉMY 2004) In: NEUMANN TIBOR (szerk.): *Analecta Medievalia II. Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról.* [Budapest-Piliscsaba], 2004, 316.

55 CANNING, JOSEPH: *A középkori politikai gondolkodás története 300–1450.* Budapest, 2002, 40.

56 *Etymologiarum* lib. IX. cap. 3. num. 4. in: J. P. MIGNÉ (accurante): *Patrologiae cursus completus. Series Latina* (továbbiakban: PL) LXXXII. Paris, 1850, 342.

57 *Etymologiarum* lib. IX. cap. III. num. 20. PL LXXXII. 344.

58 VESZPRÉMY 2004, 316. Izidor gondolatai tükröződnek az Intelmekben is: „Reges vero patientes regnant, impatientes autem tyrannizant” *Libellus de institutione morum* cap. 5. SRH II. 624. (azaz: „Mert a királyok, ha kíméletesek, uralkodnak, ha viszont kíméletlenek, zsarnokoskodnak”). E mondat klasszikusnak ható szentenciaszerű megfogalmazására Havas László hívta fel a figyelmet. HAVAS LÁSZLÓ: *A Szent István-féle Intelmek és lehetséges bizánci irodalmi háttere.* In: MAKK FERENC - GALÁNTAI ERZSÉBET (szerk.): *Kultúrák találkozása. Ünnepi tanulmányok Olajos Terézia professzornő tiszteletére.* Szeged, 2002, 55.

59 HORVÁTH 1954, 112–113.

60 Gellért Izidor alapján mutatja be a logikai fogalomalkotás módját, s művében gyakran él szillogizmusokkal. SZEGFÜ 2000, 392.

61 Utóbbi megállapítást Szegfű László is hangsúlyozta. Nemerékényi Előd pedig felismerte, hogy Gellért általában Izidortól veszi a hét szabad művészetre és a latin klasszikusokra vonatkozó utalásait (és talán ismereteit is). SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Szent Gellért világhéperől.* In: SZGV 57.; NEMERKÉNYI ELŐD: *Szent Gellért patrisztikus forrásai.* (továbbiakban: NEMERKÉNYI 2002) In: NEMESHEGYI PÉTER - RIHMER ZOLTÁN (szerk.): *Studia patrum. A Magyar Patrisztikai Társaság I. Konferenciája az ókori kereszténységről.* Budapest, 2002, 259.

Mészáros István 1974-es tanulmányában kimutatta, hogy a legenda 12. fejezetében a kézimalmot hajtó és éneklő szolgáló ismert elbeszélésében Gellért püspök és Valter magiszter beszélgetésének egyik gondolata Izidor művének *Musica* című könyvéből származik. Szövegszerző párhuzamot mutatott ki az *Etymologiarum* zeneművészet hatásairól kifejtett gondolatai és Gellértnek az éneklő szolgálóról tett kijelentése között.⁶² Mindebből természetesen az is következhetne, hogy mindössze a legenda írója merített az *Etymologiarumból* Gellért szavainak megfogalmazásakor, csakhogy a *Deliberatioban* maga az első csanádi püspök ad tanúbizonyságot 48 kimutatható idézettel⁶³, hogy páratlanul jól ismerte Izidor zenei fejezetét: az *Etymologiarumból* vett idézetek 29 %-át a mű húsz könyve közül éppen ebből vette. Így joggal feltételezhető, hogy Gellért püspök és Valter magiszter beszélgetése valóban az *Etymologiarum* ismeretében folyt, „felidéztek Sevillei Izidor tankönyvének megállapításait a gregorián dallamok sajátosságairól e hirtelen előttük felhangzó, a gregoriántól igen-igen különböző magyar népdal melódiáját elemezve”,⁶⁴ s ezt a szereplők műveltségéhez és személyiségéhez hűen őrizte meg a legenda.

A fenti okokból kifolyólag ma is helyállónak tartom Bodor András 1943-as megállapítását: „az *Etymologiarum* állandóan Gellért keze ügyében volt, minden felőlő gondolatra belőle idézett”.⁶⁵ Sőt kiegészíthetjük azzal, hogy Izidor műve a XI. századi Magyarországon nemcsak Gellértre volt hatással, hanem befolyásolta az egész felsőpapságot és a bencés szerzetesség műveltebb köreit is. Helyesebb tehát, ha a *Deliberatio* Izidor-idézetei mögött nem alkalmi excerptum-gyűjteményt feltételezünk, hanem olyan szoros kapcsolatot, amelyet csak a mű magyarországi jelenléte magyarázhat meg kellően. Ennek mintájára feltehető, hogy Gellért egyéb, gyakorta idézett forrásai is jelen lehettek a XI. századi Magyarországon, de annak megállapítását, hogy ez pontosan mely művekre igaz, a jelenlegi forrásviszonyok csak egy-egy kivételes esetben teszik lehetővé. Két lehetőség áll rendelkezésre, hogy az *Etymologiarum* mellett más művek jelenlétét is valószínűsíthessük.

Ha a Gellért által felhasznált források listáját összevetjük az 1093–1095 között készült pannonhalmi könyvjegyzékkel, akkor a mindkét helyen előforduló tételek esetében feltehetjük, hogy azok jelen lehettek a XI. századi Magyarországon, s rendelkezésére álltak Gellértnek műve megírásakor. Így a könyvjegyzék „*Liber sententiarum*”

62 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Pedagógia-történeti adalék a „magyarok szimfóniájá”-hoz*. Magyar Pedagógia 1974, 292. Izidor szerint: „Musica movet affectus, provocat in diversum habitum sensus ... ad tolerandos quoque labores musica animum mulcet, et singulorum operum fatigationem mudulatio vocis solatur. Exitos quoque animos musica sedat” (azaz: „A zene felpezsdíti a kedélyt... a muzsika türelmessé teszi a lelket a fáradság elviselésére, és a dallam feloldja egyes munkák okozta fáradságot. A zene megnyugtatja a zaklatott lelkeket is”). *Etymologiarum* lib. III. cap. 17. num. 1–2. PL LXXII. 164.; Gellért ehhez hasonlóan fogalmaz a legenda tanúsága szerint: „Nisi enim esset ars, laborem quis posset tollerare? Felix, inquit, mulier, que sub alterius potestate posita, sic dulciter debitum servitium absque murmuratione leta impendit.” (azaz: „Ha ugyanis művészet nem volna, ki lenne képes a fáradságot elviselni? Boldog ez az asszony – folytatja –, aki bár más ember hatalmának van alávetve, köteles szolgálatát így is odaadással, zúgolódás nélkül és jókedvűen teljesíti!”) MADZSAR, EMERICUS (ed.): *Legenda sancti Gerardi episcopi*. In: SZENTPÉTERY, EMERICUS (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum*. (továbbiakban: SRH) Budapest, 1938, II. 498.

63 KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 685–686.

64 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Gellért püspök szimfóniája*. In: HORÁNSZKY 1996, 104.

65 BODOR 1943, 221.

tétele⁶⁶ – amely valószínűleg szintén Sevillai Szent Izidor egyik művével, a *Sententiarum libri tres*-szel azonos⁶⁷ – megengedi azt a feltételezést, hogy a *Deliebratioban* fontos témában idézett⁶⁸ mű teljes terjedelmében Gellért rendelkezésére állhatott. Ez azt jelenti, hogy Sevillai Szent Izidornak több műve is jelen volt hazánkban a XI. században.⁶⁹

Török József 2003-as tanulmányában felvetette azt a lehetőséget is, hogy a *Deliebratioban* idézett művek listája összevethető a kódextörédek-kutatás eredményeivel. Igaz ugyan, hogy a középkori Magyarországon másolt vagy használt kódexeknek becslések alapján mindössze 1,5 százaléka maradt fenn, mégis az elmúlt negyed század alatt már közel ezer töredéket sikerült feltárni.⁷⁰ Ennek az adatbázisnak a birtokában

66 DHA 300. és CAH 33., magyarul: CAH 120.

67 E tétel azonosítása hosszú ideig bizonytalan volt. Zoltványi Irén 1902-ben még ószövetségi bölcsességi irodalomra gondolt, ez a feltételezés azonban már a könyvjegyzék logikája alapján is kizárható. Csapodi Csaba 1957-ben még nem foglalt állást e kérdésben, 1984-ben azonban elsősorban a blebeuerni jegyzék mintája nyomán már Izidor műveként határozta meg e tételt. Mezey László 1963-ban e tételt laoni Anselm szentenciás könyvével azonosította, s a mű korai pannonthalmi előfordulásában a nyugati eredmények eléggé gyors tudomásulvételére következtetett. Veszprémy László azonban 1996-ban felhívta a figyelmet a korábbi koncepciók ellentmondásaira, s Csapodihoz hasonlóan Izidor szentenciáit feltételezte e tétel mögött. ZOLTVÁNYI 1902, 352.; CSAPODI 1984, 63.; MEZEY 1963, 66. 19. jegyzet; VESZPRÉMY 1996, 330.

68 *Deliberatio* lib. VI. 80^v1–81^r4. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 320–322.

69 Sevillai Szent Izidor tekintélyét, s műveinek a XI. századi Magyarország szellemi életében játszott szerepét két további adat is bizonyítja. Szent István kisebbik legendájának egyik mondata szerint az uralkodó jártas volt a grammatika tudományában: „puer adhuc grammaticae artis ad plene imbutus est” (azaz „gyermekként teljességgel belemerítkezett a grammatica tudományának tanulmányozásába”). A Könyves Kálmán uralkodása alatt keletkezett mű feltehetően Sevillai Szent Izidor *Historia Gothorum* című művének 60. fejezetéből merítette a művelt király toposzát: „Fuit autem eloquis nitidus, sententia doctus, scientia litterarum ex parte inbutus.” (azaz: „Kitűnt ékesszólásával, tudós beszédével és jártas volt egyes tudományokban is.”) BARTONIEK, EMMA (ed): *Legenda minor Sancti Stephani regis*. In: SRH II. 394.; SZÉKELY MELINDA (ed. et transl.): *Isidorus Hispanensis: Historia Gothorum, Wandalorum et Suevorum*. Szeged, 1998, 100–101. Szintén Izidor tekintélye kölcsönzött elismertséget a 847–852 között íródott és igen széles körben elterjedt ún. *Collectio Pseudo-Isidoriana*-nak (‘ál-izidori gyűjtemény’), amely – Pauler Gyula és Horst Fuhrmann feltételezése szerint – a Szent István-i egyházszerzési koncepció háttérében állt, s Hartvik püspök ennek felhasználásával bizonyította Szent István legendájának megírásakor a magyar uralkodó pápától kapott jogait. De kimutatható a joggyűjtemény hatása az I. Esztergomi Zsinat egyes kánonjainak szövegében is. PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1899². I. 391. 63. jegyzet; FUHRMANN, HORST: *Provincia constat duodecim episcopatus. Zum Patriarchasplan Erzbischof Adalberts von Hamburg – Bremen, Collectanea Stephan Kuttner, I. / Studia Gratiana 11. / Bononiae, 1967, 389–404.*, GERICS JÓZSEF: *A korai államelmélet érvényesülése István korában*. in: GLATZ FERENC - KARDOS JÓZSEF (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988, 92–93.; GERICS JÓZSEF - LADÁNYI ERZSÉBET: *A Szentszék és a magyar állam a 11. században*. In: ZOMBORI ISTVÁN (szerk.): *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Budapest, 1996, 17.; SZUROMI SZABOLCS: *A keleti egyházfegyelem befolyása a korai magyar zsinatokon*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok XI. (1999) 1–2: 9. és UÓ.: *Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII. században*. (továbbiakban: SZUROMI 1999) Magyar Könyvszemle CXV. (1999) 381–383.

70 MEZEY, LÁSZLÓ (recensuit): *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis. / Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/1.* Budapest, 1983.; MEZEY, LÁSZLÓ (recensuit): *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Seminarii Cleri Hungariae Centralis. / Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae I/2.* Budapest, 1988.; VIZKELETY, ANDRÁS (Hrsg.): *Mittelalterliche lateinische Handschriften – Fragmente in Esztergom. / Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae II.* Budapest,

Gellért patrisztikus forrásai közül Sevillai Izidor, Pszeudo-Dionüsziosz,⁷¹ Szent Ágoston, Hitvalló Maximosz, Nagy Szent Gergely, Cassiodorus és Szent Jeromos műveinek középkori hazai jelenléte bizonyítható.⁷²

A valószínűsíthető excerptum-gyűjtemények tartalmára úgy következtethetünk, ha a *Deliberatio* szözszerinti idézetei közül kiemeljük azokat a könyveket, amelyek nem szerepelnek sem a pannonthalmi könyvjegyzékben, sem a XI. századi Magyarország egyéb fennmaradt, a korabeli könyvtári viszonyokra (is) utaló forrásaiban. Hajdu Tibor hívta fel a figyelmet 1902-ben arra, hogy Gellértnek „a patrisztikai irodalom terén főleg Szent Jeromos műveiben való nagy olvasottsága tűnik ki”.⁷³ Gellért a *Deliberatio*ban Szent Jeromos 11 művéből összesen 29 alkalommal idézett, s valahányszor név szerint hivatkozott példaképére, mindig a legnagyobb elismeréssel szölt róla.⁷⁴ Ennek a komoly egezetikai érdeklődésnek és tájékozottságnak nem találjuk nyomát a korabeli Magyarországon, annál inkább kapcsolatba hozható Gellért nagyobbik legendájával, amely több helyen is utal a velencei szerzetes szentföldi zárándoklatának céljára: Szent Jeromos könyveinek helyszini tanulmányozására.⁷⁵ Így feltehető, hogy Jeromos kommentárjairól Gellért hozott excerptumokat vagy akár teljes példányokat is Magyarországra, s a nagy legenda ezzel kapcsolatos passzusát a *Deliberatio* egezetikai tájékozottsága támasztja alá.

1993.; VIZKELETY, ANDRÁS (Hrsg.): *Mittelalterliche lateinische Handschriften – Fragmente in Győr. /Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae III.* Budapest, 1998.

- 71 Mezey Lászlónak a budapesti Egyetemi Könyvtárban előkerült XI. századi kódextöredékre épített elméletét Kapitánffy István megcáfolta, így az nem jelent bizonyítékot arra nézve, hogy Gellért használta-e azt a *Deliberatio* írásakor. „A töredékekből legföljebb arra lehet következtetni, hogy valamikor a középkorban (nem feltétlenül a 11. században!) eljutott Magyarországra a latin Corpus Dionysianum egy kézírata – ha az Egyetemi Könyvtárnak azt a bizonyos ösnyomtatványát csakugyan Magyarországon kötötték pergamenbe.” MEZEY LÁSZLÓ: *Egy új forrásterület feltárása*. MTA I. Osztályának Közleményei XXX. (1978) 65–90., MEZEY 1979, 119–121.; MEZEY 1983, 36–37. és KAPITÁNFY ISTVÁN: *Pseudo-Dionysios Areopagita latin fordításának töredéke a budapesti Egyetemi Könyvtárban*. Magyar Könyvszemle CI. (1985) 133–137. (ugyanaz In: KAPITÁNFY ISTVÁN: *Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban. /továbbiakban: KAPITÁNFY 2003/* Budapest, 2003, 145–152.); KAPITÁNFY ISTVÁN: *Hungarobyzantina. Kandidátusi értekezés*. In: KAPITÁNFY 2003, 52.
- 72 Török 2002-ben még csak a kérdést fogalmazta meg egyháztörténeti monográfiájában („Érdekes lenne ismerni Szent Gellért könyveinek jegyzékét, és azt, hogy az általa fölhasznált szerzőket csak idézet-gyűjteményekből ismerte, vagy legtöbbit erediben olvasta?”), s a lehetséges választ a következő évben megjelenő tanulmányában adta meg. TÖRÖK 2002, 143. és TÖRÖK JÓZSEF: *Patrisztikus műveltség a középkori Magyarországon*. in: BAÁN ISTVÁN (szerk.): *„A szent atyák nyomdokait követve”*. In memoriam Vanyó László. Budapest, 2003, 423–425.
- 73 Hajdu nyomán pedig Kúhár Flóris és Szegfű László is felhívta erre a figyelmet. HAJDU 1902, 393.; KÚHÁR FLÓRIS: *Szent Gellért Bakonybélben*. Pannonthalmi Szemle II. (1927) 313. és SZEGFŰ 2000, 393.
- 74 Gellért püspök Szent Jeromos-tiszteletét jól példázza néhány említése: „beatissimus quoque hieronymus, cuius singula uerba fundamenta sunt ecclesiastica et celi maxima luminaria” (*Deliberatio* lib. VII. 122^v23–26. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 488.) (azaz: „Szent Jeromos is, akinek minden egyes szava alapvető az Egyházban, és legjobban bevilágít a mennyekbe”), illetve „diuinus pater et magister ecclesie post apostolorum paulum ... hieronymus” (*Deliberatio* lib. VIII. 145^v9–11. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 578.) (azaz: „szentatyánk, Jeromos, a Pál apostol utáni egyház tanítómestere”).
- 75 Például „volens proficisci ad monasterium beati Ieronimi in Betlehem” *Legenda maior Sancti Gerhardi* cap. 3. SRH II. 483. (azaz „Betlehembe, Szent Jeromos kolostorába akart menni”), majd Rasina apát azzal érvel Gellért Magyarországon maradása mellett, hogy: „Nam libris beati Ieronimi, qui Ierosolinis sunt scripti, totus mundus particeps effectus est.” *Legenda maior Sancti Gerhardi* cap. 4. SRH II. 486. (azaz: „Lám, Szent Jeromos Jeruzsálemben írt könyveinek az egész világ részese lett!”)

Szent Jeromos mellett *Szent Ágoston* emelhető még ki, akinek könyvei – a *Deliberatio* tanúsága alapján – aligha lehettek jelen a XI. századi Magyarországon. Ibrányi Ferenc 1938-as tanulmányában ugyan kimutatott szöveghelyeket a *Deliberatio*-ból, amelyek *Szent Ágoston* hatását tükrözik, de a számbavétel után kénytelen volt megjegyezni: „aligha olvasta *Szent Gellért Szent Ágoston* műveit. Ha t. i. *Szent Ágoston* műveit eredetiben olvasta volna, az ő génusza nagyobb hatással lett volna *Szent Gelléltre* és a fogalmazásban rá lehetne ismerni a forrásra ... Valószínű tehát, hogy *Szent Gellért* a *Szent Ágostonra* visszamenő gondolatokat, amelyek a későbbi patrisztika és a kezdődő középkori teológia közkincsévé lettek, kivonatokból, gyűjteményekből, glosszákból és *Szent Ágoston* teológiáját feldolgozó hittudományos művekből vette.”⁷⁶

2. 2. A *Deliberatio* szellemi kapcsolatai

További művelődéstörténeti adatok nyerhetők a *Deliberatio* témafelvetéséből, sajátos szóhasználatából és általában a tágabb értelemben vett szellemi kapcsolataiból.

Bodor András hívta fel elsőként a figyelmet arra, hogy a három fiú himnuszához nem *Szent Gellért* készítette az első kommentárt, ugyanis **Hrabanus Maurus**, a fuldai apátság híres teológusa, készített egy magyarázatgyűjteményt (*Commentaria in cantica, quae ad matutinas laudas dicuntur*),⁷⁷ amely a *Szentírás* összes himnuszának kommentárját tartalmazta, s „érdemes volna bővebb kutatás tárgyává tenni, nincs-e valamilyen összefüggés a *Deliberatio* és *Hrabanus* kommentárja között”.⁷⁸ Noha a szövegszerű másolás lehetőségét a *Deliberatio* egy megjegyzése⁷⁹ alapján már Redl Károly kizárta 1965-ben, de megjegyezte, hogy „az esetleges összefüggés kérdését még közelebről meg kellene vizsgálni”.⁸⁰

A két mű, pontosabban a két szerző között valóban található számos összefüggés. Karácsonyi Béla és Szegfű László gyűjtése szerint *Gellért Maurusnak* mindössze két művéből idéz egy-egy alkalommal,⁸¹ de azok közül a tizenkét drágakő allegorikus értelmezését tartalmazó igen markáns és jellegzetes eleme a *Deliberationak*. A szószerinti másolásnál azonban sokkal áttételesebben jelentkező, mégis meghatározó hatások mutathatók ki *Szent Gellért* művéből, amelyek *Hrabanus Maurus* műveinek ismeretéről tanúskodnak. *Hrabanus Maurus* és a kora legjobb *Szent Ágoston* ismerőjének tartott százsz *Gottschalk* között a IX. században éles teológiai vita bontakozott ki a kegyelem és

76 IBRÁNYI 1938, 527.

77 PL CXII. 1090–1161, (vonatkozó fejezet: *Hymnus trium puerorum* 1151–1159.)

78 BODOR 1943, 176. 1. jegyzet

79 „Miror, quor sanctissimi perfectores et ad hoc operam dantes, ut queque obscurissima penetrarent, huius himni misterium adgressi non sunt.” *Deliberatio* lib. III. 34^r11–13. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 134. (azaz: „Csodálkozom, hogy a legszentebb egyházatyák, akik azon fáradoztak, hogy a leghomályosabb helyek értelmébe behatoljanak, miért nem vállalkoztak e himnusz misztériumának feltárására.”) Hasonlót tükröz *Gellért* másik megjegyzése is: „ad satisfactionem coessentium sine tipo aestimata a potentibus ideoque nuda relicta in iacentibus atque parectis characteribus” *Deliberatio* lib. II. 10^v7–10. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 40. (azaz: „az egyháztanítók úgy tartották, hogy nincs benne jelkép, és ezért a kéznél lévő és elterjedt írásokban csupaszon maradt”).

80 REDL 1965, 211.

81 KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 685.

predestinatio körül. Gottschalk Szent Ágoston kegyelemtanából kiindulva kettős eleve elrendelésről beszélt: Isten egyeseket az üdvösségre, másokat az örök kárhozatra predestinált, s ez ellen nincs mit tenni, szabad akarat nélkül képtelenek vagyunk ellenállni Isten üdvrendjének.⁸² Hrabanus Maurus pedig hangsúlyozta, hogy a keresztségben Isten minden ember számára kegyelmet és szabad akaratot kínál fel, így dönteni tudunk jó és rossz között. A jó Isten kegyelméből, a rossz a bűnbeesésből és a szabad akarattal való visszaélésből származik. Ha az ember jót tesz, az utolsó ítéletkor jutalomban részesül, ha gonoszat, az örök kárhozatra jut.⁸³ Isten mindenkit az üdvösségre rendelt, senkit sem a kárhozatra.⁸⁴ Hrabanus teológiája hatással volt Szent Gellértné. Ezt bizonyítja, hogy Gellért nem idézi Gottschalk elméletének két legfontosabb alapját képező bibliai textust (Róm 8,29 és Ef 1,5). Ez annál inkább feltűnő, mert Dánielt magyarázva főként a zsoltárookra (134 idézet), Szent Jánosra (198 idézet) és Szent Pál írásaira (174 idézet) támaszkodott.⁸⁵ Feltűnő az is, hogy Gellért kerüli a kegyelemtani vitákat kiélező Szent Ágoston-i művek használatát, illetve Augustinusnak csak azokat a könyveit használta, amelyekben vagy nem érintette a kegyelem kérdéseit, vagy pedig még korai, mérsékelt véleményét tükrözték.⁸⁶ A nagy egyháztanítónak mindössze négy, a kegyelemtan szempontjából semleges, s leginkább csak a szentírás-kutatás elveit, illetve a pogányok közötti térítés alapelveit összefoglaló művéből idéz. Legjobban azonban a *Deliberatio* két mondata árulkodik Hrabanus Maurus hatásáról: egy alkalommal Hrabanus Maurus mintájára az egyiptomiak isteni parancsra való meglapásához hasonlítja a klasszikus írók olvasását,⁸⁷ majd hangsúlyozza, hogy mindenki felismerheti a

82 Gottschalkot a 848. évi mainzi zsinaton Hrabanus Maurus érsek és a 853. évi Quierzy-i zsinat Reimisi Hincmar érsek egyaránt megvesszőzésre és kolostorfogságra ítélte. FÉLEGYHÁZI JÓZSEF: *Az egyház a korai középkorban*. Budapest, 1967, 345–347.; Gottschalk hitvallásai és Ratramnushoz írt levele: PL CXXI. 347–372.

83 ROKAY ZOLTÁN: *A nyugat-európai keresztény „filozófia”*. In: KRISTÓ - MAKK 2000, 18–19. és ROKAY ZOLTÁN: *Az első évezred nyugat-európai keresztény filozófiája*. Teológia XXXIV. (2000) 3–4:156–157.

84 „Ne quisquam autem putaret divino iudicio fieri non omnes homines salvari dixit Apostolus: ‘Qui vult omnes salvos fieri’ – Quapropter omnes homines qui salvantur, Deo volente salvantur” HRABANUS MAURUS: *Epistola V. (Cum libro de Praedestinatione Dei)* In: PL CXII. 1553. (azaz: „Senki sem gondolja, hogy az isteni ítélet nem vélik minden ember üdvösségére, miként az apostol mondja: ‘Aki minden embert üdvözíteni akar’ (1 Tím 2,4) – Ennélfogva minden ember, aki üdvözülni, Isten akaratából üdvözülni”)

85 TÖRÖK JÓZSEF: *Szent Gellért alakja és műve*. In: TÓTH FERENC (szerk.): *In memoriam Szent Gellért. /A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség Füzetek XXIII./* Makó, 1996, 8.

86 Ágoston írásaiban a gratia (kegyelem) fogalmának jelentősége folyton nőtt, tartalma pedig elmélyült. 396-ban még azt állította, hogy az ember hithez való hozzájárulását Isten kontrollálja, 426 után már azt hirdette, hogy Isten szuverén a megváltás műve felett: Isten az ember előzetes érdeme nélkül adja a végső, örök boldogságot. Így a kegyelem emberi akaratra gyakorolt egyre nagyobb mértékű hatását tanította, vagyis minél előrehaladottabb és érettebb a gondolkodása, annál világosabban látható, hogy műveiben a kegyelem az első helyet foglalja el, s a keresztény cselekvésről és az erkölcsstanról vallott felfogásában játszott szerepe meghatározó, döntő. VANYÓ LÁSZLÓ: *Bevezetés az ókeresztény kor dogmatörténetébe 787-ig*. Budapest, 1998, 515.; PINCKAERS, SERVAIS OP: *A keresztény erkölcteológia forrásai. Módszere, tartalma, története*. Budapest, 2001, 220.

87 „Verum tantum est nobis nonumquam mortalium ac seducentium accomodare animum lectionibus, quantum extitit Dei populo iubente Domino per Moysen sacrum vasa argentea et aurea mutuo accipere Egyptiorum” *Deliberatio* lib. III. 29^o21–25. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 116. (azaz: „Valójában csak annyit jelent számunkra, ha olykor elszánjuk magunkat a mulandó és tévútra vezető írók olvasására, amennyit Isten népe számára az, hogy az Úr parancsára, melyet az Ő szentje, Mózes közvetített, az

Teremtőt. Szent Gellért ugyan alkalmazta a Szent Ágoston-i kegyelemtan fogalmait (pl. *assumere*,⁸⁸ *reprobare*,⁸⁹ *eligere*⁹⁰), s az isteni előrerendelés tanítását is ismerte és vallotta, de az általa megrajzolt predestináció eltér Gottschalk nézeteitől.

Gellért szerint az isteni elvetés passzív: a Teremtő meghagyja tudatlanságában a teremtményt, s nem veszi fel a választottak közé. Gellért Szent Pált (2 Kor 4,3–4a) idézve hangsúlyozza: „*Quod si etiam opertum est euangelium nostrum, in his, qui pereunt, est opertum, in quibus deus huius seculi execauit mentes infidelium*”⁹¹ (azaz: „Ha pedig nem elég világos a mi evangéliumunk, csak azok számára nem világos, akik elkárhoznak, akiknek e világ az istenük, s elvakította hitetlen lelküket”). Az utolsó ítélet Gellért szerint nem közvetlenül az isteni előrerendelestől, hanem a cselekedetektől függ: „*impij merito accionum sanguinearvm descendunt in secula seculorum*”⁹² (azaz: „a gonoszok véres tetteik büntetéseként aláhanyatlanak a pokolra, ahonnan az idők végezteig száll fel jajveszékélésük”) és „*Videbunt enim iudicium dei uerum et tremendum super omnes, qui ... noluerunt sub seruitio dei manere et seruire peccatis desinere et magni in dei fide et opere esse*”⁹³ (azaz: „Mert meglátják Isten igazságos és rettenetes ítéletét mindazok felett, akik nem akartak Isten szolgálatában megmaradni, felhagyni a bűnök szolgálatával, és nem akartak a nagy Isten hitében és munkálkodásában élni”), mert a cselekedeteket a hit egyik megvallási lehetőségének tartja: „*O quanti confitenter, qui solunt, precipue apud nos. Soluunt nimirum iesum christum, qui impiis actionibus illum a se expellunt*”⁹⁴ (azaz: „Ó, hányan mutatják ki, hogy nem vallják őt, kiváltképp nálunk. Azok nem vallják ugyanis Jézus Krisztust, akik gonosz cselekedeteikkel elűzik Őt maguktól”). Gellért beszél a kegyelemről, de annak jelentőségét nem Ágoston alapján állapítja meg. Művében csak néhány alkalommal szerepel a *gratia* kifejezés.⁹⁵ Pedig Gellért a *Deliberatio* tanúsága szerint egy korábbi művében már fog-

egyiptomiak ezüst és arany edényeit kölcsön vegyék”) A *spoliatio Aegyptiorum* toposz Hrabanus Maurus *De clericorum institutione* című művében is megjelenik. NEMERKÉNYI 2002, 257.

88 Például Júdás és Péter apostolok kapcsán megjegyzi: „*horum autem unus adsumitur, et alicui reprobatur*” *Deliberatio* lib. II. 15^r3–4. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 58. (azaz: „de egyikük a mennybe jut, és a másik kivettetik”)

89 Például: „*a malignis et reprobis nullam accipit supplicationem*” (azaz: „a gonoszok és eltaszítottak fohászatát nem hallgatja meg”) *Deliberatio* lib. I. 6^v3–4. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 24.

90 Például: „*Non quippe omnes eliguntur ad perfectissimum scire[m], quod christus deus noster*” (azaz: Mert nem mindenki kiválasztott arra a legmagasabb fokú felismerésre, hogy Krisztus a mi istenünk”) *Deliberatio* lib. VIII. 144^v9–10. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 576. vagy „*Tres pueri de omnibus eliguntur ad confessionem atque fornacem*” *Deliberatio* lib. II. 12^r3–4. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 46. (azaz: „Mindenek közül három fiú a kiválasztott arra, hogy hitet tegyen a kemencében”)

91 *Deliberatio* lib. VIII. 144^v3–6. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 576.

92 *Deliberatio* lib. IV. 49^v6–7. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 196.

93 *Deliberatio* lib. IV. 49^r10–18. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 194.

94 *Deliberatio* lib. II. 14^r15–18. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 54.

95 A Szentlélekről szólva megjegyzi, hogy: „*a quo diuinissimi et inuisibiles uenti manant, gratiae aiquidem spirituales*” *Deliberatio* lib. VIII. 142^v8–9. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 568. (azaz: „ő támasztja a megszentelő és láthatatlan szeleket, tudniillik a lelki ajándékokat”). Az apostolok és szentekről megjegyzi: „*uirtutumque decori redduntur operibus, et alta misteriorum dei celesti preuenti gratia meditantur*” *Deliberatio* lib. I. 5^v16–18. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 20. (azaz: „erényes cselekedetekkel ékessé válnak, és a kegyelem útmutatásával Isten misztériumainak mélységein elmélkednek”). A kegyelem nagyságát egyetlen mondatában hangsúlyozza: „*spiritus a malis conuersos respirare concedat ad gratiam*” *Deliberatio* lib. VIII. 159^r3–4. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 634. (azaz: „a Lélek lehetővé teszi a bűnből megtérteknek, hogy új életet kezdjenek a kegyelem reményében”).

lalkozott a kegyelem, a szabad akarat és a bűn kapcsolatával.⁹⁶ A párhuzamok – miként azt Nemerkenyi Előd megállapította – közvetlen átvételre utalnak vagy pedig arra, hogy Szent Gellért azonos forrásból merített.⁹⁷

Hrabanus Maurus mellett még egy IX. századi teológus hatása mutatható ki a *Deliberatio*ban, Paschasius Radbertus corbie-i apáté, aki *De Corpore et Sanguine Domini* című művében – Szent Ágoston szimbolikus értelmezésével szakítva – különböző csodák felsorolásával bizonyította, hogy az eucharisztia valóban az Úr teste és vére,⁹⁸ azaz Krisztus eucharisztikus és földi teste azonos.⁹⁹ Szent Gellért eucharisztia-felfogása – Paschasius Radbertushoz hasonlóan – Szent János evangéliumának a kafarnaumi zsinagógában elhangzott tanításán (Jn 6,48–59) nyugszik. E rövid szakaszból három alkalommal idéz,¹⁰⁰ s a *Deliberatio* egyéb eucharisztikus megjegyzései, hasonlatai is jól kapcsolódnak a Jézus teste és vére valóban étel és ital gondolat megvallásához. Gellért több alkalommal is hangsúlyozza az Úr teste és vére fontosságát és szoteriológiai szerepét: „Clip[p]eus iste, quo ista tela nequissimi ignita extinguntur, sanguis dominicus est et corpus, sine quo nemo potest habere uitam aeternam.”¹⁰¹ (azaz: „Ama pajzs, amely kioltja a gonosz tüzes dárdáit, az Úr vére és teste, amely nélkül senki sem nyerheti el az örök életet.”); „quando immolatur agnus dei pro salute suorum, infernus debilitetur. Diuinus ille sanguis undique illum uexat, dum suos liberat”¹⁰² (azaz: amikor Isten báránya feláldozza magát övéi üdvözítéséért, megrendül a pokol. Az ő szent vére azzal rendíti meg a poklot, hogy kiszabadítja övéit”) vagy „ille quippe et aqua, que profluxerunt de ineffabili christi latere, cottidie uires sui retundunt, et de ipsius fauce innumerabilem multitudinem eripiunt”¹⁰³ (azaz: „a Krisztus oldalából csorduló csodálatos vér és víz nap mint nap megzabolazza a pokol erőit, és tor-kából megszámlálhatatlan sokaságot ragad ki”). Gellért hasonlatot von a midianiták álmában megjelenő, s Gedeont győzelemre segítő kenyér (Bír 7,13–14) és Jézus utolsó vacsorán tett kijelentése között, hogy szemléltesse az eucharisztia erejét, s eközben ki

96 „Quondam reor me ex hoc ipso satis et competenter dixisse, quamlibet ingratum, licet non ingratum disputans circum mediocritatem meam, ubi loquitur celestris dialecticus iohannes: omnis, qui non est iustus, non est de deo, et: omnis, qui natus est ex deo, peccatum non facit.” *Deliberatio* lib. VII. 111^v12–19. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 444. (azaz: „Úgy hiszem, erről egykor bőven és kielégítően szoltam, amikor jöllehet köszönetlenül, de nem hasztalanul, értekeztem szerény tehetségemhez mértén arról a helyről, ahol János a mennyei dialektikus azt mondja: Mindenki, aki nem igaz, nem Istentől való, és: mindaz, aki Istentől született, nem követ el bűnt”)

97 NEMERKÉNYI 2002, 257–258.

98 ROKAY 2000, 17. „Vera utique Christi caro, quae crucifixa est et sepulta, vere illius carnis sacramentum, quod per sacerdotem super altare in verbo Christi per Spiritum sanctum divinitus consecratur: unde ipse Dominus clamat: Hoc est corpus meum.” PASCHASIUS RADBERTUS: *De Corpore et Sanguine Domini* cap. 4. num. 3. PL CXX. 1279. (azaz: „Valóban Krisztus valóságos teste, amelyet keresztre feszítettek és eltemettek, valóban az ő testének szentsége, amelyet a pap az oltáron Krisztus szavaival a Szentlélekben isteni módon átváltoztat.”) ROKAI ZOLTÁN (ford.): *Paschasius Radbertus – Rattrannus: Az Úr testéről és vérééről*. Budapest, 2001, 36.

99 NOCKE, FRANZ-JOSEF: *Részletes szentségtan*. (továbbiakban: NOCKE 1996) In: SCHNEIDER, THEODOR (szerk.): *A dogmatika kézikönyve*. Budapest, 1996, II. 300.

100 KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 677. Paschasius Radbertus művében 19 alkalommal idézett a Jn 6,48–59 közötti szakaszból.

101 *Deliberatio* lib. IV. 42^f17–20. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 166.

102 *Deliberatio* lib. VII. 119^f15–18. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 474.

103 *Deliberatio* lib. VII. 119^f21–25. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 474.

is mondja: „Seruile corpus induit se ille, qui non rapina arbitratus est esse se equalem deo. Atque hoc distribuit illis in prandium sempiternum, quos a diaboli seruitute liberavit. Iste autem panis perhibetur ex ordeo, non enim de humano semine, sed de spiritu sancto uirgo concepit, et peperit corpus dominicum a deitate susceptum.”¹⁰⁴ (azaz: Szolgai testet öltött magára Ó, aki joggal tekintette magát Istennel egyenlőnek. És testét örök táplálékul adta azoknak, akiket az ördög rabságából kiszabadított. Ez a kenyér árpából volt az Írás szerint, mert nem emberi magból, hanem a Szentlélektől fogant a Szűz, és szülte az Úr testét, melyet az Istenség magára öltött.)

Gellért tehát ismerte és elfogadta Paschasius Radbertus eucharisztia-tanát, s azt beépítette a *Deliberatioba*. Mindez pedig a XI. század közepén, a mű megírásakor különös aktualitással bírt, mert Tours-i Berengár felújította a szimbolikus értelmezést: véleménye szerint Krisztus emberi teste nem lehet jelenvaló az eucharisziában, mert Ó a paruziáig a mennyben Isten jobbán trónol. Berengárt 1050 után több zsinaton elítélték, s hamarosan visszavonta tanait.¹⁰⁵ E két IX. századi teológus műveinek ismerete, felhasználása és a korabeli teológiai vitákban való határozott állásfoglalás arra enged következtetni, hogy Gellért a frissen megtérített Magyarország egyik legfiatalabb egyházmegyéje megszervezésekor is komoly és modern teológiai ismeretekkel rendelkezett, s kiterjedt kapcsolatai és egyházszervezői méltósága révén nagy nemzetközi tájékozottsága volt. Gellértnek a francia teológiában mutatott feltűnő tájékozottságát megmagyarázza a *Deliberatio* azon mondata, amelyben galliai útját említi: „In platone quippe disputationes quondam apud galliam constitutus quasdam de deo hebreorum confidenter fateor me legisse et de celestibus animis”¹⁰⁶ (azaz: „bizalmasan megvaló, hogy annak idején, amikor Galliában tartózkodtam, olvastam Platónnál bizonyos dialógusokat a zsidók istenéről és az égi lelkekről”). Egyet érthetünk tehát Szegfű Lászlóval és Zalai Anitával abban, hogy Gellért „művének ívéből, tartalmából és sok egykorú problémát érzékeltető apróbb-nagyobb megjegyzéséből igazolható, hogy rajta tartotta kezét kora ütőerén, s lankadatlan szorgalommal bővítette ismereteit a korabeli világról”.¹⁰⁷

Paschasius Radbertus eucharisztia-tana hamarosan elterjedt hazánkban. Legalábbis ezt mutatja a pannonhalmi könyvjegyzék, amelyben szerepel egy „Paschasius”¹⁰⁸ tétel. Ezt pedig a szakirodalom tanúsága szerint Paschasius Radbertus leghíresebb munkájával azonosíthatjuk.¹⁰⁹ Ez különösen fontos azért is, mert – miként Csóka J. Lajos megfigyelte – Paschasius műve nem található meg a regensburgi St. Emmeram-

104 *Deliberatio* lib. VII. 120^v23–120^v3. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 478–480.

105 NOCKE 1996, 300. és ROKAY ZOLTÁN: *Tekintély és ész. Teológiai – filozófiai kontroverzió a második évezred elején*. Teológia XXXV. (2001) 3–4:46–55.

106 *Deliberatio* lib. IV. 37^v9–12. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 148.

107 SZEGFŰ 2000, 400. és ZALAI ANITA: *Szent Gellért és a korabeli keresztény világ*. (továbbiakban: ZALAI 1998) In: SZGV 119.

108 *DHA* 300.; *CAH* 33 és magyarul *CAH* 121.

109 Zoltványi Irén, Mályusz Elemér és Veszprémy László egyaránt a *De Corpore et Sanquine Dominivel* azonosította jegyzék tételét. Csapodi Csaba 1957-ben még a *Vita Adelhardira* vagy a *Passio Rufini et Valteriura*, Mezey László pedig 1963-ban a *Benedictionibus patrumra* gondolt. De Csapodi 1984-ben elsősorban külföldi minták (St. Lambrecht, Wessobrunn, Salzburg, később Melk, Admont, Heiligenkreutz) alapján már az eucharisziáról szóló írást valószínűsítette, s azóta Veszprémy László is ezt erősítette meg. ZOLTVÁNYI 1902, 355.; MÁLYUSZ 1933, 350.; CSAPODI 1957, 22; MEZEY 1963, 67. 36. jegyzet; CSAPODI 1984, 64–65., VESZPRÉMY 1996, 331.

apátság több, mint 500 művet számon tartó könyvjegyzékében. Vagyis az biztos, hogy nem bajor szerzetesek hozták e művet Magyarországra.¹¹⁰ A fentiek alapján akár az is elképzelhető, hogy Gellért hozta magával e művet galliai tartózkodásából.

2.3. A *Deliberatio* művelődéstörténeti utalásai

Gellért a *Deliberatio* utolsó lapjain szabadkozott a téma idő előtti befejezése miatt: „*Multa dici possunt, sed penuria scriptorum atque membranarum non patitur*”¹¹¹ (azaz: Sokat lehetne még mondani, de a másolók és a pergamen hiánya nem engedi”). Ebből könnyen arra gondolhatnánk, hogy Gellért püspök „csak” diktálta, tollba mondta e szentírás-magyarázatot. De műve egyéb helyein oly gazdag és szemléletes utalások olvashatók az írás folyamatáról,¹¹² hogy joggal feltételezhető, az első csanádi püspök személyesen maga írta műve kéziratát.

Gellért e bibliamagyarázatot Isingrimus kérésére készítette el, s üvében Eucheriusnak a különleges számokról írott könyvről szólva megjegyzi „*siue te enim ex parte haec non ambigo quondam per presbiterum dodonem a nobis accepisse*”¹¹³ (azaz: „nem kétlem, hogy ezeket a munkákat egykor megkaptad Dodo presbiteren keresztül”). Majd az „*in libello autem, quem ad andream presbiterum diuire germanitatis uirum de diuino patrimonio expressimus, qui nunc apud abbatem rehardum incontaminatum christi famulum diuinitus eruditum est*”¹¹⁴ (azaz: „ama könyvecskében, amelyet András presbiterhez, testvérünkhöz az Úrban az isteni örökségről írtunk, s amely jelenleg Richardus apátnál, Krisztus mennyei bölcsességű szeplőtelen szolgájánál van”) mondata szintén intenzív levelezési és könyvküldési kapcsolatot feltételez. Ez némileg árnyalja a másolók és a pergamen említett hiányát, amely valószínűleg csak a művelt olvasó előtti szabadkozási forma Gellért részéről. Az említett könyvküldés azonban nem egyedülálló jelenség Magyarországon a XI. században, jól illeszkedik a Fulbert chartres-i püspöknek Bonipert pécsi püspökhöz írt leveléből kirajzolódó kapcsolathoz.¹¹⁵ Így pe-

110 CSÓKA 1967, 92. (a regensburgi könyvjegyzék: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Hannoverae-Lipsiae XVII. 567-568.*)

111 *Deliberatio* lib. VIII. 165^f1-3. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 658.

112 Például „*ad uotum adhuc est stilus figendus*” (azaz: „ígéretünk beváltására kell irányítanunk tollunkat”); „*adhuc satis de utroque iam fatigato stilo superest*” (azaz: „még mindkettőről elég mondanivalója van hátra már fáradt tollunknak”); „*quia uero iam nos stilus fatigat*” (azaz: minthogy már nehezünkre esik az írás”); „*noster semotus stilus sulcum insidentium adgrediatur glebarum*” (azaz: „tollunk térjen át a következő rögök barázdájába”); „*stilo nos fatigante*” (azaz: „belefáradtunk az írásba”) és „*promissum nolui stilum otiosum*” (azaz: „újra munkába kívánom fogni tollamat”). Ezeket jól kiegészíti Gellértnek a mennyei örökségről szóló könyvecskéjére vonatkozó megjegyzése: „*quem nuperrim[o]le in tabellis solius ad andream diuinum fratrem exemplicaui*” (azaz: „amit András testvérünk számára jegyeztem le csupán hevenyészett lapokra”). *Deliberatio* lib. IV. 45^v21-22. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 180.; *Deliberatio* lib. V. 67^v4-5. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 268.; *Deliberatio* lib. V. 72^r10-11. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 286.; *Deliberatio* lib. VI. 74^v18-19. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 296.; *Deliberatio* lib. VII. 125^f5. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 498.; *Deliberatio* lib. VIII. 165^r14-15. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 658. és *Deliberatio* lib. VIII. 143^r1-2. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 570.

113 *Deliberatio* lib. III. 29^f5-7. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 114.

114 *Deliberatio* lib. VIII. 165^v21-25. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 660.

115 KÓRISZ IMRE (ford.): *Fulbert levele*. In: *ÁKÍF* 103-104.; elemzése: NEMERKÉNYI ELŐD: *Latin nyelvtan a székesgyházi iskolában. Fulbert, Bonipert és egy elveszett Priscianus-kézirat*. Aetas XVII. (2002) 4:77-88.

dig igen élénk, az antik és a korabeli nyugat-európai színvonalnak megfelelő gyakorlat rajzolódik ki a XI. századi Magyarországon, melyhez intenzív európai kapcsolattartás is járult.¹¹⁶

A XI. századi európai műveltségi viszonyokra is utal Gellért megjegyzése: „Dicat mihi, qui uult, quia multa legi, multa cucurri. In spania fui dictus, in britania eruditus, in scotia detritus, in hibernia studui, omnes liberales disciplinas comendau memorie”¹¹⁷ (azaz: „Hadd mondja nekem valaki, ha kedve tartja: én sokat olvastam, sokat utaztam. Hispániában tanultam, Britanniában képeztem magam, Skóciában palléroztam az agyam, Írországban szorgoskodtam, minden szabad mesterséget az emlékezetembe véstem”). E szakasz értelmezésekor Karácsonyi János mindössze arra gondolt, hogy „az ő idejében azt tartották legtudósabb embernek, ki Spanyolhonban, Angolvagy Skótországban tanult”.¹¹⁸ Zalai Anita 1998-ban felismerte, hogy e földrajzi nevek mögött valójában egy-egy, Gellért által nagyra becsült korábbi teológust feltételezhetünk (Hispánia=Sevillai Szent Izidor; Britannia és Írország=Alcuin és Beda Venerabilis; Skócia=Johannes Scotus Eriugena).¹¹⁹ Ha ezt Hrabanus Maurus fentebb kimutatott hatása mellett vizsgáljuk, akkor adódik a lehetőség, hogy Alcuin és Beda Venerabilis tiszteletét Gellért Hrabanus Maurus műveiből meríthette.

Ha Gellért és a klasszikus retorika kapcsolatát vizsgáljuk meg, feltűnő, hogy Cicero neve négyszer szerepel a műben,¹²⁰ s egyes esetekben szerzőnk elismerően nyilatkozik munkásságáról,¹²¹ illetve általában az antik elődökről,¹²² mégis a retorika tudományáról és a mondanivalónak a fennkölt antik minták alapján való megfogalmazását élesen elutasítja,¹²³ s elítéli azokat, akik az egyházon belül ragaszkodnak az ostoba filozófusok dajkameséihez (stultorum neniis philosophorum) és a pogányok szövegeihez (dictis gentilium).¹²⁴ Gellértnek a retorika tudományát elítélő gondolata Sevillai Szent izidor

116 T. HORVÁTH ÁGNES: *Adalékok a korai magyar vonatkozású levelezéshez*. In: *SZGV* 42.

117 *Deliberatio* lib. VIII. 141^v17–21. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 564.

118 KARÁCSONYI 1887, 214.

119 ZALAI 1998, 111–113.

120 KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 694.

121 Például: „tullius...uir diffusimus et utraque lingua doctissimus” *Deliberatio* lib. III. 34^r8–10. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 134. (azaz: „Tullis...igen széles műveltségű, latinul és görögül kiválóan tudó férfi”) vagy „qui totam argumentose rethoricam e greco in latinum transtulit, ut magis amirari, quam complundi possit a lectoribus” *Deliberatio* lib. VI. 76^v17–19. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 304. (azaz: „aki az egész retorikát görögről latinra ügyesen átültette, bár az olvasók inkább csak csodálják, semmint megérthetik”)

122 „Verum omnis sapientia christus superintelligendus, qui dei dicitur uirtus, et sapientia apostolica uociferatione intonatur, a quo omnis sapientia peribetur. Nil igitur est sapienciam non participans.” *Deliberatio* lib. III. 24^v9–13. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 96. (azaz: „Teljes bölcsességen pedig minde nekfelett Krisztust kell érteni, akit az apostoli szó Isten erejének nevez, és Isten bölcsességének hirdet, és azt mondja, hogy minden bölcsesség tőle ered. Tehát minden tudományban van bölcsesség.”); más hol: „Laudare itaque antiquorum ingentia et iure debemus” *Deliberatio* lib. IV. 36^f12–13. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 142. (azaz: „Tehát dicsérni tartozunk a régiek tehetségét, és joggal”)

123 Például: „omnis bestiae insensatissime, qui hoc ignorat, quod illum sapere oportet, comparandus est, etiam si in controuersis et in sectionibus canine facundie preualeat ciceronem” *Deliberatio* lib. VI. 76^v13–17. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 304. (azaz: „a legoktalanabb állathoz kell hasonlítani mindenkít, aki nem tudja, amit tudnia kell, még ha a vitatkozásban és a cinikus ékesszólás ágazataiban felülmúlja Cicerót is”).

124 *Deliberatio* lib. V. 61^v4–5. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 244.

hatását tükrözi, aki *Sententiarum libri tres* című művében a libros gentilium és a figmenta poetarum olvasásának megtiltását szorgalmazta.¹²⁵ Ez az „antiintellektualizmus” a X-XI. században is széles körben elterjedt volt,¹²⁶ s azt jelentette, hogy az oktatásból kiküszöbölhetetlen klasszikus latinságot mindössze a teológiai tanulmányok előkészületének tartották. Gellért azonban nem egyértelműen követte Izidort és az antiintellektualista irányzatot. Hatással volt rá az ezredforduló Cicero iránti megélt, különös érdeklődése (a Catilina elleni beszédek legtöbb kézírata a XI. századból származik),¹²⁷ s ezért ellentmondásos Cicero megítélésében, mintegy közéleti képez a két vélemény között. Nem a retorika vagy a dialektika ellen szólal fel tehát, hanem egyrészt azokat támadja, akik e tanokat abszolutizálva akarják a Szentírást magyarázni vagy teológiai kérdéseket megoldani,¹²⁸ másrészt szavai csak egy irodalmi konvenciót közölnek, amely kizárólag a klasszikus műveltség legalább egy bizonyos szintjének birtokában volt lehetséges.¹²⁹

Érdekes adatot őrzött meg a *Deliberatio* egyik hasonlata az ezredfordulótól Magyarországon is megjelenő, és 1018-tól egyre nagyobb méreteket öltő zárandoklatokról: „Planete illos demonstrant, quibus penitendi causa usque ad exitum iter peregrinandi iungitur, siue hos, qui similiter propriis relictis habitaculis et omnibus illius amore, qui pro omnibus peregrinus factus est, continuis se longe lateque per orbem tradunt circuitibus”¹³⁰ (azaz: „A bolygók azokat jelképezik, akikre vezeklés okából halálukig zárandokút van kiróva, illetve azokat, akik ugyancsak elhagyva lakhelyüket és mindenüket annak szerelméért, aki mindenkiért lett zárandokká, szüntelen bolyongásra ítélik magukat szélteben-hosszában a világon”). Noha a mondat első fele Izidor *Etymologiarum*-án, a második fele pedig a Mt 19,29-en alapul, Gellért mégis szemléletesen írja le az egyéb forrásokból is kimutatható zárandokok motivációit.¹³¹ A *Deliberatio* mondatának második fele azonban már nem a zárandokokról, hanem a vándorprédikátorokról, ill. kóbor (vagus) papságról szól. Így különösnek tűnhet, hogy Gellért felelős egyházfőként – a nemzetközi kánonjogi gyakorlat¹³² ellenére – milyen engedékeny,

125 „Ideo prohibetur Christianus figmenta legere poetarum, quia per oblectamenta inanium fabularum mentem excitant ad incentiva libidinum. Non enim solum thura offerendo daemonibus immolatur, sed etiam eorum decta libentius capiendo.” ISIDORUS HISPANENSIS: *Sententiarum libri tres* lib. III. cap. 13. num. 1. PL LXXXIII. 685–686.

126 A clunyi apátok például határozottan állást foglaltak a középkorban egyébként nagyon népszerű Vergilius ellen (Majolus apát még a monostori iskolából is kitiltotta Vergiliust), Petrus Damiani pedig Donatus grammatikáját korholta. RÖNAY 1941, 326.

127 HAVAS LÁSZLÓ (ed.): *Oratio in Catilinam I.* /Auctores Latini 1./ Budapest, 1967, 26. Az antik retorika iránti ezredfordulós érdeklődés másik bizonyítéka, hogy II. Szilveszter pápa könyvtárában is sok retorikai mű található. Könyvjegyzéke olvasható: RICHÉ, PIERRE: *II. Szilveszter, az ezredik év pápája*. Budapest, 1999, 239.

128 SZEGFÜ 2000, 392.

129 NEMERKÉNYI ELŐD: *Latin klasszikusok középkori könyvtárakban. Magyarország a 11. században*. Magyar Könyvszemle CXIX. (2003) 11.

130 *Deliberatio* lib. VI. 87^r2–9. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 346.

131 A magyarországi zárandoklatok legjobb forrásai: RIHMER ZOLTÁN - THOROCZKAY GÁBOR (ford.): *Rodulf Glaber öt történeti könyve*. In: *ÁKÍF* 185–187.; KÓRIZS IMRE (ford.): *A Szentföldre vezető út leírása*. In: *ÁKÍF* 160–162. MAKK FERENC: *Chabannes-i Adémar: Az agoulême-i főpapok és grófok története*. In: *ÁKÍF* 169. A korai zárandoklatok legújabb bemutatása: CSUKOVITS ENIKŐ: *Középkori magyar zárandokok*. /História könyvtár. Monográfiák 20./ Budapest, 2003. 8–9

132 A korábbi zsinati határozatokról: SZUROMI 1999, 383–385.

elismerő az egyházmegyéhez nem tartozó, kóbor papokkal szemben. Gellért véleményére két magyarázat adódik. Az ország egyik legfiatalabb egyházmegyéje nyilván nagy örömmel fogadott minden külföldről érkező papot, s igyekezett őket rábírní a csanádi püspökségben való tevékenykedésre. Másrészt nem feledhetjük, hogy Gellért maga is elhagyta hazáját Krisztus követéséért. Majd a XI. század végére, amikor az országban már kellő számú pap működött, s megoldódott a helyi utánpótlás, az I. Esztergomi Zsinat (1100) hazánkban is szigorúan fellépett a papok kóborlása ellen.¹³³

A *Deliberatio* négy helyen is keményen elítéli a testi élvezetek hajszolását,¹³⁴ felhívja a figyelmet a papok példamutató életvitelének szükségességére,¹³⁵ s többször is hangot ad olyan elgondolásnak, amely szerint az egyházi hatalom a világi fölé helyezendő, s az egyház függetlensége szigorúan megvédendő a világi uralkodótól.¹³⁶ Ez utóbbi gondolat közös a szerzetesség ezredfordulón elterjedő reformmozgalmainak szellemiségében.

Ha a *Deliberatio* kapcsán felmerülő művelődéstörténeti adatokat összevetjük a hazai bencés könyvkultúráról az utóbbi években született megállapításokkal,¹³⁷ akkor a

133 ZÁVODSZKY LEVENTE: *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904, 200. XVIII. kánon

134 „Nec dicas illos non esse coruos, qui potius ad carnalem festinant actionem, quam ad diuinam uitam” *Deliberatio* lib. VII. 107^r5–7. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 426. (azaz: „És ne mond, hogy nem hollók azok, akik inkább a testi élvezetekre törekszenek, semmint az istenes életre”); „qui ex clero uidentur, et ex contubernio meretricum omniumque prostitutarum redduntur potius se exercentes in prefecturis, quam in propriis chirurgiis, carnibus copulati lasciuientibus a diuinis precisis spiritus” *Deliberatio* lib. VIII. 147^v16–21. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 588. (azaz: „akik látszólag papok, de szajhakkal és mindenféle prostituáltakkal összeállva olyanná lettek, hogy inkább magas tisztségekben sürgölődnek, semmint lélekmentő hivatásukban, a parázna testhez kötődnek, s elszakadtak az isteni lélektől”); „Verum illos occidit littera, ut audisti, qui non aduertunt misterium litterarum, et praefocati carnali sensu minime ualent penetrare archanorum occulta” *Deliberatio* lib. VIII. 159^r6–9. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 634. (azaz: „A halál azokat öli meg – mint hallottad –, akik nem törődnek az Írás misztériumával, és a test gyönyörébe temetkezve nem képesek behatolni a titkok rejtelmeibe”).

135 Például „subtrahendo uero se carnalibus superatus actionibus carnis, ut nonnumquam euenit, infirmitate spiritui fortissime resistente iter tenebrosum ceteris ostendit” *Deliberatio* lib. VI. 86^v21–25. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 344. (azaz: „amikor meghátrál a testi dolgok előtt, mert legyőzték őt a test cselekedetei, amint ez nem egyszer megesik, amikor a gyengeség igen erősen ellenáll a léleknek, sötét utat mutat a többieknek”).

136 Például: „Ve nobis, qui quotiens magis principi obedimus, quam deo, tociens statuam auream adoramus” *Deliberatio* lib. I. 3^v7–8. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 12. (azaz: „Jaj nekünk, akik valahányszor inkább a fejedelemnek emgedelmeskedünk, semmint Istennek, mindannyiszor az aranszobrot imádjuk”)vagy „Quis iam confidit hominum id deum, aut quis dicit preter magnates altissimum? Pro dolor, in terora sub arbitriodeputantur” *Deliberatio* lib. VII. 111^r4–7. KARÁCSONYI – SZEGFÜ 1999, 442. (azaz: „Melyik ember bízik immár Istenben, vagy ki nevez mást magasságosnak, mint a nagyurakat? Ó jaj, a lélek dolgai az emberek tetszésére vannak bízva”).

137 BÁNHEGYI B. MIKSA: *A könyvtár a középkori bencés monostorokban. Somogyvár és Pannonhalma*. In: MAGYAR KÁLMÁN (szerk.): *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*. Kaposvár, 1992, 77–82.; BÁNHEGYI B. MIKSA: *Bencés könyvkultúra a középkorban. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok VIII.* (1996) 1–2:15–23.; BÁNHEGYI B. MIKSA: *Szent Gallen és Pannonhalma – két könyvtár*. In: CSIHÁK J. GYÖRGY – VOGLER, WERNER (szerk.): *Magyarok és a Szent Galleni apátság*. Sankt Gallen – Budapest, 1999, 93–96.; BÁNHEGYI B. MIKSA: *A bencés monostorok szerepe Szent István államában*. In: KREDICS LÁSZLÓ (szerk.): *Válaszúton: pogányság-kereszténység; kelet-nyugat: konferencia a X-XI. század kérdéseiről*. Veszprém, 2000, 121–126.; BÁNHEGYI B. MIKSA: *Magyar bencés könyvtárak a középkorban*. In: TAKÁCS IMRE (szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma, 2001, 75–79.

korábbi évtizedek kritikus véleményeinél magasabbnak találjuk mind a bencés szerzetesség, mind az első csanádi püspök műveltségi szintjét. Megállapíthatjuk, hogy hazánkban a XI. század közepén az egyházatyák művei mellett már korszerű teológiai kérdéseket tárgyaló könyvek is jelen voltak, s műveltebb főpapjaink szoros szellemi kapcsolatot tartottak fenn Nyugat-Európa kulturális központjaival.

3. A DELIBERATIO GAZDASÁGTÖRTÉNETI TANÚSÁGAI

XI. századi mezőgazdaságunk rekonstruálásának legnagyobb nehézségét a korszak forrásszegénysége okozza. Gazdasági történetírásunk mégis figyelmen kívül hagyta a *Deliberatit*ot. Domanovszky Sándor 1938-ban meg is fogalmazta, hogy az első csanádi püspök szövegeiből „nem sok következtetést vonhatunk a magyarság tényleges állapotaira”.¹³⁸ Ez a kételkedő megközelítés megakadályozta, hogy a *Deliberatio* Karácsonyi János által kezdeményezett gazdaságtörténeti értelmezése¹³⁹ kibontakozzon. Pedig Szent Gellért biblíamagyarázata a szerző témagazdagsága, szemléletes hasonlatai és a forrásként felhasznált művek figyelembevételével gazdaságtörténeti adatokat is szolgáltat a XI. század közepének egyházi prédiáumairól, illetve a korabeli főpapok gazdaságszervezési ismereteiről. A művelődéstörténeti elemzéshez hasonlóan az egykori gazdaságra vonatkozóan is információk nyerhetők a szerző által felhasznált és a XI. századi Magyarországon igazolhatóan jelen lévő művekből. Mivel azonban a könyvek listája még nem teljes (tkp. csak Izidor művei állnak rendelkezésre), hasznosabb, a *Deliberatio* gazdag természeti és gazdasági hasonlatainak, szövegeinek összegyűjtése, s az azok mögött megbúvó gazdaságszervezési ismeretek kimutatása.

Már a munkáról pusztán általánosságban szóló két megjegyzése is olyan tájékozott szöveget árul el Gellértről, melyet valószínűleg a napi aszketikus célú gyakorlatból merített. A második mondat pedig már az aszketikus gorzei reform szellemiségével mutat rokonságot.¹⁴⁰

„Ubi enim caro desudat uiliginosius redditur sudor”	„Mert, ahol a test erőlködik, ott lucskos iz-zadság keletkezik”
„non ore, sed opere cuncta cunctorum benedicunt creatorem”	„nem szájjal, hanem munkával magasztalja minden dolog a Mindenek Teremtőjét”

A *Deliberatio* megjegyzései a munkáról¹⁴¹

138 DOMANOVSKY SÁNDOR: *A mezőgazdaság Szent István korában*. In: *SzIEml* II. 329. (ugyanaz In: DOMANOVSKY SÁNDOR: *Gazdaság és társadalom a középkorban*. Budapest, 1979, 38.)

139 KARÁCSONYI 1887, 214-215.

140 Amíg Clunyben megszűnt az „ora et labora” elvének benedeki egyensúlya, s a testi munka eltűnt a napi rendből, a lotharingiai-gorzei reformot azonban az aszkézis hangsúlyozása jellemezte. CSÓKA J. LAJOS: *Clunyi szellemű volt-e a magyar egyház a XI. században?* Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv V. (1942-1943) 148-150.

141 *Deliberatio* lib. VI. 74^v12-13., lib. VII. 100^f21-22. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 296., 398.

Kétségtelen, hogy a mind a természeti, mind a gazdasági hasonlatok és szófordulatok leggazdagabb tárházát egyaránt a földművelés nyújtja Gellért számára. Az idézetekből kirajzolódik, hogy a XI. században a szántóföldi gabonatermesztés dominált az egyházi prédiумokon.¹⁴² Jól harmonizálnak ezek a mondatok az oklevelekből szerezhető információkkal: 1250 előtt 41 oklevél 118 (többségében egyházi) prédiумából 63-at ki-mondottan földművelő gazdaságnak említ, s a többi 55 prédiум közül is csak 4 volt ki-mondottan állattartó.¹⁴³ Az archeobotanikai kutatások szerint a XI. században a nyugati- és északi országreszben a letelepedés és a növénytermesztésre való áttérés gyorsabban ment végbe. Ezt tükrözi, hogy a leletek tanúsága szerint a közönséges búza és rozs a Dunántúlon, míg a köles az Alföldön töltött be vezető szerepet a természetett növények között.¹⁴⁴ A dunántúli gabonaletek faji összetételükben és méretükben is megegyeznek a nyugat-európai országok hasonló korú leleteivel. A leletek különösen nagy mennyiségben kerülnek elő a megszilárduló feudális állami és termelési rend egy-kori központjaiból: a soproni és honti kora Árpád-kori ispánsági várakból, Esztergom-Kovácsi román kori templom melletti XI. századi sírokból, Keszthely-Halászc-sárda X–XI. századi településének egyik házából, Pécs ókeresztény cella trichorájának XI. századi festése.¹⁴⁵ A XI. századi archeobotanikai leletekkel összhangban Gellért püspök mezőgazdasági megjegyzéseinek többsége a szántóföldi gabonatermesztéssel kapcsolatos. Többször hangsúlyozza, hogy a megművelt föld dúsán termő, s a termé-kenységet a víz (eső, harmat) biztosítja, a gabonatermesztés és -feldolgozás több eszkö-zét (eke, rosta) említi, táplálékát pedig a szántóföldtől reméli.

Gellért szavai jól mutatják, hogy a magasabb szintű agrotechnikát és folyamatos gondozást igénylő gabonák elterjesztésében az ispánsági központok mellett a püspöksé-gi és apátsági központok játszottak vezető szerepet. Gellértnek az árpára tett meg-jegyzése jól tükrözi egy XI. századi művelt főpap mentalitását: az árpa, a köles mellett, elsősorban az alávetett szolganépeség kásanövényeként játszott szerepet,¹⁴⁶ s kenyér-gabonának csak a búzát, esetleg a rozst tekintették. Ez kihatott a mezőgazdasági inf-rastruktúrára is: míg az egyházi központokban már a XI. században elterjedtek a vízi-malmok, a prédiумok servusait jobbára kézimalmok látták el gyengébb minőségű

142 KRISTÓ GYULA: *A korai feudalizmus (1116–1241)*. (továbbiakban: KRISTÓ 1984) In: SZÉKELY GYÖRGY (főszerk.): *Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest, 1984, 1023.

143 SZABÓ ISTVÁN: *A prédiум. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság – és településtörténelem körében. Agrártörténeti Szemle V.* (1963) 39. (SZABÓ ISTVÁN: *Jobbágycok – parasztcok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Budapest, 1976, 75.)

144 GYULAI FERENC: *A Kárpát-medence hasznónövényei a 9–10. században*. (továbbiakban: GYULAI 1994) In: KOVÁCS LÁSZLÓ (szerk.): *Honfoglalás és régészet /Honfoglalásról sok szemmel 1./* Budapest, 1994, 254.; GYULAI FERENC: *Archeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növényntani vizsgálatok alapján*. (továbbiakban: GYULAI 2001) Budapest, 2001, 171. Noha ez a felosztás nem vehető abszolútnak és kizárólagosnak a leletek alacsony száma és az olykor-olykor Alföldön is előforduló búzale-letek (pl. Biharkeresztes-Ártánd, Nagyfarkasdomb XI. századi temető) miatt, az azonban feltételezhető, hogy az általános tendenciát jól tükrözi. TORMA ANDREA: *Archeobotanikai maradványok a középkorból. Adalékok a hazai táplálkozástudományhoz*. Agrártörténeti Szemle XXXVIII. (1996) 325–326.

145 GYULAI 1994, 255.; GYULAI FERENC: *Honfoglalás és Árpád-kori növénytermesztés az archeobotanika szemszögéből*. In: BENDE LÍVIA – LŐRINCZY GÁBOR (szerk.): *A középkori magyar agrárium*. (továbbiak-ban: *KMA*) Ópusztaszer, 2000, 55.; GYULAI 2001, 171–172.

146 VAJKAI ZSÓFIA: *Középkori malmaink*. In: ENDREI WALTER (szerk.): *Műszaki innovációk sorsa Magyaror-szágon. Malomipar – vaskohászat – textilipar*. Budapest, 1995, 40.

darával.¹⁴⁷ Ugyanakkor egyes egyházi nagybirtokok földdel ellátott szolgáltaiktól szemes gabona helyett lisztben, esetleg kenyér formájában követelték a járandóságot (pl. Dömös, Pannonhalma). Ezzel szolgáltaikat a megfelelően termelékeny földesúri örlőeszköz használatára kényszerítették,¹⁴⁸ így a termésrészlet, ill. a feldolgozott termék elfogadásával és a műhelyi munkák kirovásával közvetve is fejlesztették a gazdaságot.¹⁴⁹

„ad sulcationem conuertatur pristinum stium”	„fordítsuk vissza az ekeszarvat a régi barázdába”
„In agris aliquando lilia et is spinis rose”	„A szántóföldeken is akad olykor lilium, és a tövis között róza”
„quo de baretalibus cespitibus omnibus amotis zizaniis, paleis cum pula excussis, nobilem cererem legamus”	„a gabonatermő pázsitról eltávolítva minden gyomot, rostával kirázva a pelyvát, nemes gabonát takarítsunk be”
„Ariditati imber necessarius est terre et ros”	„A szikkadt földnek szüksége van esőre és harmatra.”
„ros fecundans”	„megtermékenyítő harmat”
„stillicidiis letatur germinans”	„szemerklő esőnek örvendez a magvető”
„Ordeum seruale et iumentorum cibarium”	„Az árpa barmok és szolgák eledel”
„Per terram, de qua speratur comeatus”	„A föld, amelytől az ételmet reméljük”

*A Deliberatio földművelésre vonatkozó megjegyzései*¹⁵⁰

Gellért természeti és gazdasági hasonlatai és képei között szép számmal található szőlő- és gyümölcsstermesztéssel kapcsolatos megjegyzés is. Ez összhangban van a gazdaságtörténet azon megállapításával, amely szerint a szántógazdaságot és az állattenyésztést kiegészítő ágak között legfontosabb már a XI. századtól a szőlőművelés volt, hiszen a korai adománylevelek egyben a művelt szőlők okleveles említései is.¹⁵¹ Gellért hangsúlyozza a hajtás letépését és a fű gyökerestől történő kitépését, mindkét megjegyzés a szőlőművelés intenzitásáról, alacsony művelésű, rendszeresen kezelt tőkéről tanúskodik, amelyet csak letelepedett körülmények között termesztettek. Ez a művelési mód pedig az antik

147 MÉRI ISTVÁN: *Árpád-kori falusi gabonaörlő és kenyérsütő berendezések. Rekonstrukciós kísérlet kiállítási makett készítéséhez.* Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1969-1970, 75-76., SELMECZI KOVÁCS ATTILA: *Örlés vagy darálás. Az eszköz és a nyersanyag történeti kapcsolata a kézimalom-használatban.* Agrártörténeti Szemle XXXV. (1993) 8-9.

148 VAJDA, TAMÁS: *Včasně cirkevné vodné mlyny v Karpatskej kotline.* Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia VI (2007) 194-201.

149 ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Szent István-kori bencések hatása a föld- és kertművelésre meg az iparra.* In: *SzIEml* I. 482.

150 *Deliberatio* lib. I. 7^o20., lib. III. 29^o25., lib. VI. 74^o19-21., lib. VII. 113^o3-4., lib. VII. 114^o24-25., lib. VII. 116^o3., lib. VII. 120^o22-23., lib. VIII. 163^o6-7. KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 26., 116., 296., 452., 454., 462., 478., 650.

151 CSOMA ZSIGMOND: *A középkori magyarországi szőlőhegyek arculatának kialakulása és a szőlő-bortermelés kettős gyökere.* In: FÜLEKY GYÖRGY (szerk.): *A táj változása a Honfoglalás óta a Kárpát-medencében.* Gödöllő, 1997, 145.

római szőlő- és borkultúrára jellemző, s azt mutatja, hogy ennek átörökítésében és XI. századi elterjesztésében az egyházi központok vezető szerepet játszottak.¹⁵²

Főpapjaink szőlő és bort iránti érdeklődésének köszönhetjük a szőlőművelés első hazai képi ábrázolását is: az egykori esztergomi székesegyház XII. századi papi trónszékének karfáján szőlő metszését ábrázolták, s feltételezhetjük, hogy olyan jelenetet igyekeztek megjeleníteni, mely a magyarországi környezetben nem hatott idegenül.¹⁵³

„concite de traduce cimam arripere”	„elsietetten letépni a venyigéről a zsenge hajtást”
„in hubertate optimorum prosequatur pomorum, quibus copiosissimum impleamus cartallum”	„folytassuk a dús gyümölcsök bő termésének betakarításáig, s rakjuk meg velük színültig kosarunkat”
„fecit...ideo fregit nuces discipulis, quo quandoque uerscerentur ex nucleis”	„feltörte tanítványai számára a diókat is, hogy egyenek majd a dióbélből”
„Gramen siquidem nimis adheret terre uineisque ualde notiuum ut ex usu cognoscimus, et sine magnó labore radicitus non aufertur”	„A fű nagyon belekapaszkodik a földbe, és a szőlőre igen ártalmas – mint a gyakorlatból tudjuk –, s nagy fáradtság nélkül nem lehet gyökerestől kitépni”
„terrena eradicati in infimis”	„belegyökerezik az altalajba”

A Deliberatio szőlő- és gyümölcsstermesztéssel kapcsolatos megjegyzései¹⁵⁴

Az állattenyésztés köréből feltűnően kevés hasonlatot vett Gellért, s ez a magatartás jól tükrözi a XI. századi egyházi gazdaságszervezők mentalitását: nem érdekelte őket az állattenyésztés. Ha mégis legelők jutottak egyházi tulajdonba, azokat a továbbiakban rétként, kaszálóként hasznosították, s a fűvet tervszerű gazdálkodás keretében – a nomádoktól gyökeresen eltérő módon – lekaszáltatták,¹⁵⁵ s egyházi tulajdonban található az első juhaklok is (1100 körül I. Esztergomi Zsinat LCV. kánon).¹⁵⁶ Ha Gellértnek a hivatásukhoz méltatlan életmódot folytató papokról tett megjegyzését összevetjük az archeozoológiai eredményekkel, akkor megállapítható, hogy Magyarországon a XI. század közepén, elsősorban az alföldi területeken (Közép-Tisza-vidék) volt a ló az elsőszámú haszonállat. Ugyanott – az országban egyedülálló módon – a kiskérődzők közel azonos gyakorisággal fordultak elő, s az ország egyébként leggyakoribb állata a szarvasmarha, csak a harmadik helyen található.¹⁵⁷ Mindez azt mutatja, hogy e síkvidéki

152 A királyi udvarra is hatást gyakorló főpapjaink bortiszteletét mutatja az *Intelmek Praefatioja* is, ahol a bor kedvező hatását említik: „interdum asperitas tribuenda vivi est, quae tuam intelligentiam ad ea, quae praecipio, reddat attentam” *SRH* II. 620. (azaz: „néha karcos borral is meg kell itatnunk, hogy az ráirányítsa a figyelmeted azokra a dolgokra, amikre tanítalak”)

153 ÉGETŐ MELINDA: *Középkori szőlőművelésünk kérdéséhez*. *Etnographia* XCI. (1980) 63–64.

154 *Deliberatio* lib. I. 5^o19., lib. II. 10^o16–18., lib. II. 10^o26–11^o1., lib. VII. 116^o4–7., lib. VII. 116^o9–10., KARÁCSONYI - SZEGFÜ 1999, 18., 40., 40–42., 462., 462.

155 KRISTÓ 1999, 142.

156 KRISTÓ 1984, 1031.

157 VÖRÖS ISTVÁN: *Adatok az Árpád-kori állattartás történetéhez*. In: *KMA* 77.

urak és alattvalóik szálláshelyein még létezett a visszaszorulóban lévő életmód.¹⁵⁸ A főurak tetszését kereső papok pedig – a régi táltosok mintájára – a nomád legeltető gazdaság presztízsszállatának, a lónak élettani folyamatiban való jártassággal próbálták elnyerni vendéglátóik bizalmát.

„armenta agrestia sub signaculo reponunt tesserarum”	„a mezei barmokat kopjafák jele alá temetik”
„nil sapiunt nisi lotium equorum”	„nem értenek máshoz, mint a lovak vizeletéhez”

A *Deliberatio* állattenyésztésre vonatkozó mondatai¹⁵⁹

Gellért a kézművesség témájából is alkalmaz néhány szemléletes hasonlatot, ill. képet, s ezekből arra következtethetünk, hogy Gellért jól ismerte korának kézműves gyakorlatát.¹⁶⁰ Így művéből következtethetünk egyrészt arra, hogy a XI. század közepén Magyarországon a püspökségi és apátsági központokban a kor színvonalának megfelelő kézműipar működött. A korabeli teológusok elsősorban aszketikus szempontból megismerkedtek a műszaki tudományokkal, gyakran maguk is végeztek kétékezi munkát, s ez a gyakorlatias technikai jellegű tájékozottság utat talált a teológiai írásokba is.¹⁶¹

„Producuntur quippe scintille ex saxo ferro percusso, quo nil in metallis fortius, a quo omnia domantur”	A szikrákat sziklából csinálják úgy, hogy vassal ráütnek, a vasnál nincs erősebb a fémek között, mert mindent legyőz”
„auro uilissimo luto exquisito”	„sárból kimosott hitvány aranyért”
„Nil picula tetrius, a quam inquinari tangens peribetur”	„nincs mocskosabb a szuroknál, amely beszennyezi azt, aki hozzáér”
„aurum, quod dum plus per ignem purgator, preciosius efficitur”	„az arany is értékeesebb lesz, minél tovább tisztítják a tűzben”

A *Deliberatio* kézművességgel kapcsolatos mondatai¹⁶²

158 KRISTÓ 1999, 148. Hasonló kép rajzolódik ki Gellért nagy legendájának 10. fejezetéből, ahol az író felsorolja, milyen ajándékokat vittek a hívők a püspököknek: lovakat, ökröket, juhokat, szőnyegeket, aranygyűrűket és nyakékeket (SRH II. 494–495). Márpedig ajándékba feltehetően vagyontárgyaikból vittek a hívők. VÁCZY PÉTER: *A korai magyar történet néhány kérdéséről*. Századok XCII. (1958) 312. (VÁCZY PÉTER: *A honfoglaló magyarságról*. In: Uő.: *A magyar történelem korai századaiból*. /História Könyvtár. Monográfiák 5./ Budapest, 1994, 149.

159 *Deliberatio* lib. VI. 77^v4–5., lib. VIII. 147^r12. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 308., 586.

160 BENCsik ELVIRA: *Szent Gellért példái a kézművesség köréből*. In: SZGV 159.

161 Erre példa Theophilus presbyter *De diversis artibus* (*Schedula diversarum artium*) című, bonyolult technikai eljárásokat ezakt, közérthető és bárki által elsajátítható formában ismertető műve. TAKÁCS VILMOS (ford.): *Theophilus Presbyter: A különféle művéségekről*. Budapest, 1986.

162 *Deliberatio* lib. V. 59^r16–19., lib. V. 63^v2., lib. VIII. 135^v19–20., lib. VIII. 150^r20–21. KARÁCSONYI - SZEGFŰ 1999, 234., 252., 540., 598.

Gellért püspök szófördulatai és gazdag természeti, ill. mezőgazdasági szimbolikája a legújabb arheobotanikai és archeozoológiai leletekkel összhangban jól mutatja, hogy a püspökségi és monostori központok milyen fejlesztő hatást gyakoroltak az ország mezőgazdasági fejlődésére. Érdujhelyi Menyhért szavaival: „minden kolostor egy-egy gazdasági szakiskola volt”,¹⁶³ ahol a rend nemzetközi kapcsolatait és a rendelkezésre álló szellemi potenciált felhasználva Nyugat-Európa modern gazdasági rendszerét közvetítették a Kárpát-medencébe.

ÖSSZEGZÉS

A *Deliberatio* forráskezeléséből, hasonlataiból és szóhasználatából egyaránt számos művelődés- és gazdaságtörténeti információ nyerhető, melyek jól kiegészítik úgy a korábbi évtizedek, mint a legutóbbi évek kutatásait. Az első csanádi püspök biblíamagyarázata arról tanúskodik, hogy Gellért alaposan kihasználta, és – rendkívül széles ismeretanyagot elsajátítva – kora legtudósabbjainak sorába emelkedett. Teológiai és írói felkészültsége szinte páriát ritkítja kortársai körében.¹⁶⁴ Arra is található adat, hogy Gellért intenzív kapcsolatot tartott fenn a nyugat-európai egyházfőkkel, s figyelemmel követte az ezredforduló teológiai vitáit csakúgy, mint a szerzetesség reformmozgalmait. A *Deliberatio* gazdag természeti és gazdasági hasonlatai jól szemléltetik az egyházi birtokokon kibontakozó feudális gazdálkodást, illetve a püspökök, apátok gazdaság-szervező tudását és tevékenységét. Olyan információkat közölnek, amelyek valóságos megfigyeléseken alapultak, hosszú idő után, a termelésben szerzett tapasztalatok összegzéseként szűrődtek le. A *Deliberatióból* kihámozható művelődés- és gazdaságtörténeti információk megerősítik azt az általános európai képet, hogy az ezredforduló tájának kolostorai – Karoling-kori elődeikhez hasonlóan – elsőrangú integrációs tényezők voltak, sokféle módon és különböző szinteken: mint az aszketikus-szellemi-liturgikus élet központjai, mint a földművelés elterjesztésének központjai, mint a kultúra és civilizáció újító centrumai, mint a lelki gondozás és a hittérítő tevékenység kiindulópontjai, mint a majdani papok és püspökök képzésének bázisai, s mint uralmat gyakorló, legitimáló és stabilizáló intézmények.¹⁶⁵

163 ÉRDUJHELYI MENYHÉRT: *A kolostorok és káptalanok befolyása Magyarország mezőgazdasági fejlődésére a mohácsi vész előtt*. Budapest, 1903, 3.

164 SZEGFÜ 2001, 121.

165 JENAL, GEORG: *A szerzetesség mint az integráció tényezője Európa közepén*. In: WIECZOREK, ALFRIED - HINZ, HANS-MARTIN (szerk.): *Európa közepe 1000 körül. Az Európa Tanács 27. kiállítása*. Stuttgart, 2000, 527.

CULTURAL AND ECONOMIC-HISTORICAL DATA IN THE DELIBERATIO
OF BISHOP SAINT GELLÉRT OF CSANÁD

The first exegesis written in Hungary is entitled *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*. It was written by Bishop Saint Gellért (Gerard) of Csanád in the mid-11th century and is full of cultural and economical details of the time. The list of sources reflects the educational background of prelates. The list of sources of the *Deliberatio* and the list of books in the inventory of the Abbey of Pannonhalma (1093-95) reveals the level of Benedictine education of the time. The references in the *Deliberatio* point out that the educational background of Gellért and the Benedictines of Hungary at that time was considerably higher than it was earlier critically esteemed. Beside the works of the Doctors of the Church modern theological works were also present in mid-11th century Hungary. Educated prelates were following the theological debates arising after the turn of the millennium and were in close contact with Western European cultural centers.

The colorful natural and agricultural imagery of the *Deliberatio* well illustrates the formulating economy on ecclesiastical domains, as well as the organizational capacity of bishops and abbots. The phrases and symbolism of Bishop Gellért reveal the effect monasteries and bishoprics generated on the development of agriculture in the country. These findings are in accordance with the newest archeobotanical and archeozoological researches. The cultural and economic-historical data in the *Deliberatio* confirm the general European phenomenon that monasteries served as prime integration centers at the turn of the millennium.

TÓTH PÉTER

A CSANÁDI SZÉKESKÁPTALAN KANONOKJAINAK EGYETEMJÁRÁSA A KÉSŐKÖZÉPKORBAN

„A középkori magyar világi papság középrétegének, a kanonoki rétegnek az életmódja, műveltségi szintje, a liturgiavezetésben és a lelkipásztorkodásban betöltött szerepe, vagyoni helyzete, az egyházi és világi társadalomban elfoglalt helye mindmáig nagyrészt feltárássra és feldolgozásra váró témák. Bár régebbi és újabb szakmunkák is érintik ezeket a témaköröket, a káptalanok tagságára vonatkozóan szisztematikus adatfeltárást a kutatók ez ideig nem végeztek.”¹

A csanádi Szent Györgyről nevezett székeskáptalannal foglalkozó régebbi szakmunkák közül időrendben az első a Borovszky Samu által írt Csanád vármegye történetét taglaló kétkötetes mű,² a kanonokok káptalani kiadványokból nyert erősen hiányos névsorát és a székeskáptalan általános történetét hozta. A következő – majd fél évszázaddal később – már kifejezetten e testülettel foglalkozó szakmunka³ az egyházmegye történetét kutató Juhász Kálmán tollából látott napvilágot. Juhász munkája révén, mivel annak szerzője a vatikáni kútfőket is felhasználta már jóval teljesebb képet alkothattunk a szóban forgó káptalanról.

A kedvezőtlen forráshelyzet és a valószínűleg ebből adódó kutatói érdektelenség miatt 1941 óta senki sem foglalkozott behatóan a hányattatott sorsú csanádi püspökség és székeskáptalan történetével, mely kutatásunk kezdetekor ünnepelte megalakulásának 975. évfordulóját. A csanádi székeskáptalan a Dél-alföld legnagyobb káptalanja volt. Kiemelkedő szerepét az is jelzi, hogy a középkori Magyarország területéről ismert 28 *capitulum collegiatum* közül kettő, jelesül a csanádi Szent Üdvözítőről nevezett és az itebői társaskáptalan is mintegy a csanádi székeskáptalan filiájaként jött létre.

Jelen szerény tanulmányunkkal is csak arra vállalkozunk, hogy a legmodernebb káptalan kutatások fennebb felsorolt szempontjai közül az egyik legsarkalatosabbat kiragadva, a műveltségi szintet mutató iskoláztatást és azon belül is kifejezetten a csanádi székeskáptalan magyar származású tagjainak külföldi egyetemjárását mutassuk be.

1 KÖBLÖS JÓZSEF: *A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája 1458–1526*, Forrástudományi segédletek 3, Budapest, 1987. (továbbiakban: KÖBLÖS 1987.) 5.

2 BOROVSZKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig. A vármegye általános története*. Budapest, 1896. és BOROVSZKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig. A vármegye településeinek a története*. Budapest, 1897. (továbbiakban: BOROVSZKY 1896. és BOROVSZKY 1897.)

3 JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi székeskáptalan a középkorban. (1030–1552)* Makó, 1941. - Csanád vármegyei könyvtár 38. A csanádi egyházmegye története. Második rész. Káptalanok, szerzetesrendek. (továbbiakban: JUHÁSZ 1941.)

Az egyetemjárás vizsgálatánál a már említett, témámra nézve alapvető szakmunkák által hozott kanonoki névsorokat vettem egybe a külföldi egyetemek anyakönyveinek idehaza megjelentetett részeivel. Ám még a biztos személyi egyezéseknél is nehéz válaszolni bizonyos kérdésekre. Így például arra, hogy valójában mennyi időt is töltöttek ezek a személyek egy-egy egyetemen, hiszen csak nagyon töredékes források állnak rendelkezésre. Az egyetemi anyakönyvek a tanulók beiratkozásán kívül csak abban az esetben rögzítik előmenetelüket, ha befizették a fokozatok megszerzéséhez szükséges vizsgák díját. Ez bizony sokszor bizonytalan információt közöl, hiszen valaki a beiratkozás és az első fokozat megszerzése között éveket is eltölthetett az egyetemen, de ha mégsem teszi le a szükséges vizsgáit, akkor csak a beiratkozási adat áll rendelkezésünkre. Az egyetemet járt kanonokjaink életpályáját vizsgálva úgy tűnik, hogy nem elsősorban az egyetemeken eltöltött idő hossza vagy minősége szabta meg későbbi sorsukat, hanem maga a tény, hogy tanultak egyetemen; az ott szerzett tapasztalat és ismeretségek váltak a későbbiekben nagy hasznukra.

A nyugat-európai egyházi középréteg egyetemet végzett tagjainak arányát a magyar szakirodalomban Mályusz Elemér vizsgálta fel,⁴ majd munkája nyomán Köblös József ismertette.⁵ Eszerint Angliában a konstanzi zsinaton rögzítették, hogy a kanonoki stallumok 1/4-ét a borostyánkoszorúval, *licentiatussal*, illetve doktori fokozattal rendelkezők számára kell fenntartani; a francia királyság az 1438-as *bourges-i pragmatica sanctio*val a kanonikátusok 1/3-át juttatta az egyetemet végzett személyeknek; a Német-római Birodalomban a kérdést a Szentszékkal 1448-ban kötött bécsi konkordátum szabályozta, amely a javadalmak 1/6-át biztosította a grádussal rendelkezőknek.⁶ A magyar káptalanok statútumaiban nem szerepel az egyetemlátogatási kötelezettség, egyedül az 1279-ben tartott budai zsinat írt elő minimum 3 éves kánonjogi tanulmányokat az *archidiaconusok* számára. Ezen előírásnak azonban nem tettek következetesen eleget a főesperesek, mint ahogy a következőkben látni fogjuk. Mint ismeretes, hazánkban a középkor folyamán – a néhány évig működő pécsi, óbudai és pozsonyi intézményeket leszámítva – nem működött egyetem. Ezért ha valaki tanultsági szintjét a káptalani, kolostori vagy városi iskolák szintje fölé kívánta emelni, annak valamelyik külföldi egyetemet kellett hosszabb-rövidebb ideig látogatnia. Bécs és Krakkó kiemelkedő látogatottságát földrajzi közelségük mellett minden bizonnyal a kedvezőbb anyagi feltételek (beiratkozási díj), olcsóbb életviteli lehetősége is kedvezőbbé tette a magyar diákok számára.⁷ A prágai egyetemet a 15. századtól kezdve a huszitizmus következtében ma-

4 MÁLYUSZ ELEMÉR: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. Budapest, 1958. (továbbiakban: MÁLYUSZ 1958.)

5 KÖBLÖS JÓZSEF: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. Budapest, 1994. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12. (továbbiakban: KÖBLÖS 1994.)

6 FEDELES TAMÁS: *Pécsi kanonokok egyetem látogatása a későközépkorban*. Magyar egyháztörténeti vázlatok. Regnum. Essays in church history in Hungary. 2005/1–2. (továbbiakban: FEDELES 2005.) 51. E szabályozások azonban csak a javadalmak minimumát határozták meg, melyeket minden körülmények között az egyetemet végzett személyek számára kellett biztosítani. A felsőfokú képzettséggel rendelkező kanonokok tényleges jelenlétét az egyházi középrétegben, az egyes testületek beható vizsgálata nyomán lehet megállapítani.

7 KOVÁCS ENDRE: *A krakkói egyetem és a magyar művelődés*. Budapest, 1964. (továbbiakban: KOVÁCS 1964.) 31. Bécsben egy *magister artium* grádust kb. 4 év alatt lehetett megszerezni, amely kb. 40–50 Ft-ba került, ezzel szemben, pl. Bolognában csak a beiratkozási díj 12 Ft volt.; TONK SÁNDOR: *Az erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. (továbbiakban: TONK 1979.) 115–116.

gyarok nem, vagy csak elvéve látogatták. Itália egyetemei, amelyek igen nagy költségeket róttak a hallgatókra, szintén célpontjaivoltak a magyar diákoknak, ám Bécs és Krakkót nem tudták megelőzni.⁸ A párizsi, valamint a német egyetemeket igen kevesen választották, nyilván a nagy távolságok miatt.

Káptalanjaink középkori történetének feldolgozottságából adódóan, még csak néhány testület esetében rendelkezünk releváns adatokkal a kanonokok egyetemjárását illetően. Az esztergomi káptalan gyakorlatát az 1397-es egyházlátogatási jegyzőkönyvből ismerjük. E szerint a fiatalabb javadalmasok mentek egyetemre, akik javadalmuk birtokában folytatták a tanulmányaikat, majd három esztendő elteltével meg kellett jelenniük a káptalan székvárosában és be kellett számolniuk tanulmányi előmenetelükről.⁹ A 14. század végén alapította Budai János barsi főesperes a *Collegium Christit*, amely intézmény a szerény anyagi helyzetben lévők tanulmányait volt hivatott segíteni.¹⁰ Az esztergomi székeskáptalanban 1183–1543 között kanonoki stallummal rendelkezők 19,7%-a folytatott egyetemi tanulmányokat, és ezek 62,5%-a szerzett fokozatot. Az 1301 után grádust szerzők közül 64 kánonjogi-, 13 *artes*-, 7 orvosi fokozattal rendelkezett. Az egyetemek közötti sorrend a következőképpen alakult: Bécs, Bologna, Padova, Prága, Ferrara, Krakkó.¹¹

Tonk Sándor a középkori erdélyiek egyetemjárására irányuló kutatásai igazolták, hogy – a magyar káptalanok gyakorlatának megfelelően – az erdélyi káptalan esetében sem volt kritérium az egyetemi képzettség. A gyulafehérvári kanonokok 34,63%-a folytatott felsőfokú tanulmányokat 1381 és 1520 között. A főesperesek kisebb része végzett egyetemi tanulmányokat, a szerző szerint az egyházi bíróságokon gyakorlatban sajátították el a kánonjogot.¹²

Köblös József a Mátyás- és a Jagelló-kori egyházi középírástól készített alapvető monográfiájában igen részletes és sokoldalú elemzés alá vonta az általa kiválasztott négy kanonoki testület egyetemet járt tagjait. Eszerint a vizsgált korszakban a budai kanonokok 23, a fehérváriak 51, a győriek 40, míg a pozsonyiak 55%-a tanult hosszabb-rövidebb ideig egyetemen. A négy káptalan felsőfokú tanulmányokat végzett tagjainak azonban csak 35%-a szerzett akadémiai grádust. A kanonokok hét egyetemen folytattak tanulmányokat, melyek közül Bécs emelkedik ki, majd alaposan lemaradva Krakkó következik. Az észak-itáliai egyetemeket (Padova, Bologna, Ferrara) csak kevesen keresték fel, végül a Párizsban és Rómában tanultak száma a legcsekélyebb (5–5 fő). A származás és egyetemjárás kapcsolata a következőképpen alakult: az arisztokraták 75, a külföldiek 70, a polgárok 51, a köznemesek 35, míg a jobbágyok 31%-a vett részt egyetemi képzésben. Ami az egyetemi tanulmányok időtartamát illeti a kanonokok 69%-a egy, 18%-a 2–5, míg 11%-a 6–10 évig járt egyetemre. A fokozatot elérők többsége a *facultas artium* stúdiumait végezte el, míg őket a kánonjogi grádussal rendelkezők követték.¹³

8 FEDELES 2005. 54.

9 KÖRMENDY KINGA: *Literátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI ERIK, Budapest, 1986. 176–202. (továbbiakban: KÖRMENDY 1986.) 180. MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971. (továbbiakban: MÁLYUSZ 1971.) 101.

10 KÖRMENDY 1986. 180.

11 KÖRMENDY 1986, 184–185, 200, 201.

12 TONK 1979. 129–132.

13 KÖBLÖS 1994, 38–43.

A váradi székeskáptalan tagságát analizáló Kristóf Ilona kutatásaiból tudjuk, hogy 1440 és 1526 között a kanonokok 29%-a (107 fő közül 31) folytatott egyetemi tanulmányokat. Az egyetemet járt egyháziak többsége (39%) a nemesi származásúak közül került ki, melyet az indokolhat, hogy „a káptalan tagjainak 46%-a volt bizonyíthatóan nemesi és csak 29%-a polgári származású”.¹⁴ Az egyetemet járt kanonokok közül 18 személy szerzett fokozatot, amely 58%-os aránynak felel meg. A főesperesek mintegy fele nem folytatott egyetemi stúdiumokat.

Fedeles Tamás a pécsi székeskáptalan személyi állományát vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgált 376 személy közül 77 fő esetében mutatható ki felsőfokú tanulmány, amely közel 20,5%-os aránynak felel meg.¹⁵ Ezen 77 személy közül 51 fő szerzett akadémiai fokozatot, ami 66%-os arányt jelent.¹⁶ Ezt a Magyarországon ismert legmagasabb grádus szerzési arányszámot főként az magyarázza, hogy a pécsi káptalan tagjai között igen magas volt a királyi szolgálatot teljesítők száma, kiket pedig éppen a kiemelkedő képzettségük miatt alkalmaztak az uralkodók, s a káptalani javadalmakkal honorálták munkájukat. Az egyetemjártak származását tekintve a többség itt is a nemeseké 48, majd őket követik a külföldiek 27 és a polgárok 20%-kal. A látogatott egyetemek közül a legtöbben Bécsét és/vagy Padovát választották.

Csanádon a vizsgált 243 személy közül 35 fő esetében mutatható ki felsőfokú tanulmányok végzése (közülük haeten több helyen is), amely 14%-os aránynak felel meg. Ám ha külön vizsgáljuk azon korszakot, melyben a krakkói egyetemről is rendelkezünk adatokkal (1492–1552), akkor azt látjuk, hogy az összesen 58 káptalani tag közül 14 fő volt hosszabb-rövidebb ideig valamely egyetem hallgatója, ami 24%-os egyetemjárást jelent, a felsőfokú tanulmányokat végeztek közül 5 személy, tehát 35,7% szerzett tudományos fokozatot.

Az erdélyi káptalannal összehasonlítva az 1381–1520 közötti években a csanádi javadalmasok 14%-a járt egyetemre, míg az erdélyi kanonokok kb. 35%-a. Az 1458 – 1526 közötti időszakot vizsgálva a csanádi javadalmasok 13%-a látogatta valamelyik egyetemet, ezzel a testület szintén jóval lemarad a budai (23%), a győri (40%), a fehérvári (51%) és a pozsonyi (55%) káptalan mögött. Ám ha a jobb forrásadottságú korszakot nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy az 1492–1552 közötti időszakban a csanádi kanonokokra jellemző 24%-os egyetemlátogatási arány már jobban megközelíti az „országos viszonyokat”, minthogy – bár különböző időszakban, de – közeli értékeket mutat a pécsi (20,5%), az esztergomi (19,7%) és a váradi testület (29%) is.

Az egyetemek közül a legtöbben a bécsit látogatták, amely a 15. század közepéig országos viszonylatban is az első helyen szerepel. 23 csanádi javadalmas folytatott biztosan tanulmányokat Bécsben és további két fő esetében is ez valószínűsíthető. Az ott tanuló – már, vagy csak leendő – csanádi javadalmasoknak csak kis részéről mondhatjuk, hogy érvényesül a Bécsben tanuló pécsi javadalmasok többségére jellemző jelenség, vagyis hogy itt csak a *magister artium* fokozatot szerezték meg, majd ezt követően további tanulmányokat folytattak Itáliában, ahol általában a kánonjogi stúdiumo-

14 KRISTÓF ILONA: *Egyházi középrétegeink műveltsége – egyetemjárás a későközépkori váradi káptalanban*. In: METESZ Heves Megyei Szervezete, *Tudományos Közlemények* 5. Eger, 2002. 70–76. (továbbiakban: KRISTÓF 2002.) 70.

15 FEDELES 2005, 56.

16 FEDELES 2005, 61.

kat részesítették előnyben.¹⁷ E gyakorlatot mutatja Szegedi Szerafin és Szegedi Zákány Balázs esete. Mindketten Bécsben kezdték tanulmányaikat, majd a szabad művészetek tanulásával pallérozva elméjüket Itáliában kötötték ki kánonjogot hallgatni, előbbi Padovában¹⁸ tanult legalább négy évet, fokozat szerzéséről sajnos nincs forrásunk, míg utóbbi két éves krakkói¹⁹ kitérő után Bolognában²⁰ hallgatott jogot. Krakóban legalább 8 csanádi javadalmas folytatott egyetemi tanulmányokat. A jelenlegi forrásadottságokból adódóan jelen dolgozatunk írásakor a krakkói egyetemre vonatkozóan csak a krakkói *Bursa Hungarorum* anyakönyve áll rendelkezésünkre, ám az csupán 33–38%-át foglalta magába az ottani magyar hallgatóknak.²¹ Így azt láthatjuk, hogy az egyetemjárt csanádi javadalmasok majd negyede tanult Krakóban, ami egybeesik azzal hogy a Visztula-parti város egyeteme igen népszerű volt az erdélyi diákok körében.²² Padovát összesen 5 személy kereste fel, leginkább jogot tanultak, így közülük 2 fő kánonjogi doktor lett, a másik 3 fokozatszerzése ismeretlen. Az előzőkön túl egy-egy példa akad a bolognai, prágai egyetemjárásra, illetve tudunk még egy bizonytalan itáliai egyetem esetéről is, így összesen 7 csanádi javadalmas folytatott stúdiumokat Észak-Itáliában. A csanádi javadalmasok tehát 6 különböző európai egyetemen tanultak, s az egyetemek frekvenciája hasonlóképpen alakult, mint amelyet Köblös József az általa vizsgált négy testület és Körmeny Kinga Esztergom esetében megállapított: Bécs kimagasló látogatottságát Krakó és az észak-itáliai egyetemek követték.

Amennyiben az egyetemet jártak származását vizsgáljuk,²³ a következő képet kapjuk:

báró	2	6%
köznemes	12	32%
polgár	7	20,5%
mezővárosi polgár	8	23,5%
jobbágy	6	18%
Összesen	34	100%

17 FEDELES 2005, 57.

18 VARGA IMRE: *Magyarországi tanulók a padovai egyetemen a XV-XVI. századfordulón*. Irodalomtörténeti Közlemények, 79. 1975. Budapest, 1976. (továbbiakban: VARGA 1975.) 217. *Seraphinus de Segedino lector et canonicus Csanadiensis*

19 SCHRAUF KÁROLY: *Magyarországi tanulók külföldön III. A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke*. Budapest, 1893. (továbbiakban: SCHRAUF 1893.) 16, 81.

20 VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941. (továbbiakban: VERESS 1941.) 81. *Blasius Zakan Segedinus Pannonius octostihonja szerepel egy mű hátán* (1522. okt. 4.), 86. *Blasius Zachan Seghalmus* (itáliai tollhíba) *filius Ymerici dioecesis Bachiensis, canonicus Chanadiensis et scholaris Bononiae et solum studens in iure canonico* (1524. mart. 10.)

21 KOVÁCS 1964, 31–32.

22 Erre ld. TONK 1979.

23 A származás eldöntésénél elsődleges vezérfonal a „vezetéknev”, pontosabban a származáshelyet jelölő megkülönböztető név ismerete volt. Persze ez önmagában nem nyújt kielégítő információt. Az az alapelv vezetett, hogy ha a származási hely civitas volt, a személyt polgári származásúnak vettük, ha oppidum vagy falu, és van ilyen nevű birtokos család, nemesinek, ha nincs (és másutt sem fordul elő), jobbágyknak. Ezen kérdések eldöntéséhez leginkább a következő munkákat használtuk: CSANKI DEZSÓ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, 1890–1913. és NAGY IVÁN: *Magyar-*

Amennyiben az egyetemet jártak arányát kivetítjük a vizsgálat alá vont összes személyre, azt látjuk, hogy a polgári származásúak esetében a legmagasabb a százalékos arány (87,5%), őket a mezővárosi polgárok²⁴ követik viszonylag kevéssel lemaradva (73%).²⁵ Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy javadalomhoz jutásukban domináns szerepe lehetett tanultságuknak. Az arisztokrata famíliák tagjai közül 2 fő (33%) tanult egyetemen. A köznemesek, akik – a kérdéses származásúakat nem számítva – relatív többségben voltak a káptalani tagok és az egyetemjártak között is, 28%-os arányban végeztek felsőfokú tanulmányokat. A jobbágyi származásúaknak pedig 14%-a folytatott egyetemi stúdiumokat.

Az egyetemi tanulmányok alatt kiváló alkalom kínálkozott új ismeretségek szerzésére, személyes kapcsolatok kialakítására. Az egyes egyházi javadalmakról is könnyen informálódhattak az érdeklődők, sőt akár beneficiumhoz is juthattak e kapcsolatok által. Az ilyen kapcsolatokra jellemző, hogy az egyházi középéletben belül már huszadrangú volt, ki milyen társadalmi kategóriából származott. Úgy tűnik, ez már – a tandíj előteremtésének cseppet sem utolsó szempontjától eltekintve – az egyetemi polgárok között sem volt szempont. A javadalomhoz segítség ugyanis teljesen független a származási kategóriáktól, polgár polgárt, jobbágy jobbágyot, nemes nemeset éppúgy juttat kánónikátushoz, mint jobbágy nemeset, nemes jobbágyot, polgár nemeset, stb.²⁶ Nyilván ha az ember több egyetemen is alakított ki kapcsolatokat, annál sikeresebb stratégiának bizonyulhatott az később. Valószínűleg így gondolkodhatott Szegedi Zákány Imre is, ki 1527-ben a krakkói, majd 1529-ben már a bécsi egyetemet látogatta. Szegedi Zákány Gáspár 1534-ben Bécsben, majd 1536-ban Krakkóban folytatta tanulmányait. A csanádi javadalmak esetében ilyen kapcsolatok kialakítására két remek alkalom is kínálkozott a bécsi egyetemen. Az egyik 1419 körül, ahol ekkor 2 már javadalmas személy és 4 még csak leendő javadalmas (Csanádi Ágoston, Csanádi Balázs, Kecskeméti János, Kerolti Albert) tanult, a másik 1446 körül, amikor 3 már javadalmas és 3 még nem az (Csanádi Ambrus, Keresztúri János, Mácsalakai Máté) találkozhatott és vélhetőleg ki is alakított egy csanádi székeskáptalani beneficiumhoz vezető kapcsolatot.

Az egyetemet jártak több, mint 2/3-a, 24 fő (Csanádi Ambrus, Csanádi Ágoston, Csanádi Balázs, Ilyei Tiborc, Kecskeméti János, Keresztúri János, Kerolti Albert, Lippai Péter, Lippai Tamás, Mácsalakai Máté, Ónodi Czudar Imre, Orosházi Tóbiás, Pankotai János, Szegedi Gergely, Szegedi János, Szegedi Miklós, Szegedi Szerafin,

ország családjai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857–1868. Megnyugtatóan azonban a kérdést csak az dönti el, ha más források megtámogatják ezt a feltételezést (pl. ha faluról van szó, ahol a káptalan a birtokos, a jobbágyi eredet valószínűsíthető, mert megvan a kapcsolódási pont a terület felé). A Bécsben egyetemre jártakat is származási kategóriák szerint jegyezték be a magyar nemzet anyakönyvébe, sajnos azonban ez sem ad mindig egyértelmű eligazítást, nemesek is nemegyszer iratkoznak be polgárok közé, mert ott alacsonyabb volt a beiratkozási díj. A káptalan hiteleshelyi magánlevéltárában lehetnének még a kanonokokra bőséges adatot közlő oklevelek, ám Csanád esetében ezek túlnyomórésze elpusztult.

24 Az oppidumok felső – Kubinyi András által meghatározott – városias rétegeből származó személyekből hoztuk létre a mezővárosi polgári kategóriát. Ld. KUBINYI ANDRÁS: *A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez*. In: *Településtudományi közlemények 23*. Budapest, 1971. 58–79. (továbbiakban: KUBINYI 1971.)

25 A mezővárosi származásúaknál az egyetemi fokozat a társadalmi kiemelkedés eszközévé válhatott, ezért magas tanulási szándék jellemezte őket.

26 KÖBLÖS 1994. 43.

Szegedi Zákány Balázs, Szegedi Zákány Gáspár, Szegedi Zákány Imre, Temesvári János, Tóth János, Valkói András és Zombor László) már csanádi javadalomviselése előtt végezte tanulmányait, szerzett akadémiai fokozatot (a fokozatot szerzetek 1/3-a). Az arisztokrata származású Ónodi Czudar Imre tanulmányait nyilván családja finanszírozta.²⁷ A köznemesek és polgárok számára családi kapcsolataik és magas rangú mecénások tették lehetővé a külföldi stúdiumok végzését. Csanádi Balázs, mint Marczali László prépost káplánja, munkáltatójával mellett hallgatott jogot Bécsben.²⁸ Kerolti Albert pedig ugyanezen Marczali László familiárisaként tanulhatott előbbiekkal együtt a bécsi egyetemen. Akiknek pedig nem akadt kellő támogatója, az mint szegény, *pauper* megjelöléssel kapott lehetőséget felsőfokú tanulmányok végzésére, ilyen volt Csanádi Ambrus²⁹ és Kecskeméti János³⁰ is.

16 személy (Csanádi/Újbécsi Fülöp, Lippai Péter, Mácsalakai Máté, Marczali László, Mohácsi Dénes, Nagysarlói Benedek, Ónodi Czudar Imre, Pankotai János, Rozvágyi Simon, Szegedi Miklós, Szegedi Szerafin, Szentmihályi Péter, Temesvári István) már egy csanádi kanonoki stallum birtokában kezdte meg, vagy folytatta tanulmányait, szerzett akadémiai fokozatot (a fokozatot szerzetek 2/3-a). Az említett személyek közül 4 Itáliában folytatott tanulmányokat, amelyek magasabb költsége miatt mindenképpen szükségük volt a csanádi javadalmuk nyújtotta jövedelmekre. Itáliára amúgy is jellemző volt, hogy az ott tanuló egyháziak már mind rendelkeztek valamilyen javadalommal. Négy Pádovába járt kanonok rendelkezett már tanuló korában javadalommal: Mohácsi Dénes olvasókanonok és pécsi kanonok, Csíktaplóczi Balázs olvasókanonok, Szegedi Szerafin szintén lector és Rozvágyi Simon maroselvi (Ultramarusienensis/Transmorignus) főesperes. A Bologna egyetemén tanult Szegedi Zákány Balázs is rendelkezett már kanonikátussal ottani tanulói éve alatt. Az ismeretlen itáliai egyetemre járt Ónodi Czudar Imre pedig kalocsai préposti és csanádi kanonoki javadalommal bírt tanulmányai idején.

Azok, akik a kanonoki stallumuk birtokában folytatták a korábban megkezdett tanulmányaikat, vagy kitartottak a korábbi egyetemük mellett, vagy pedig egy magasabb színű és egyben drágább – leginkább itáliai – egyetemet választottak, minthogy végre megengedhették azt maguknak. Lippai Péter és Temesvári István a Bécsben már megkezdett tanulmányaikat folytatták tovább. Szegedi Miklós már a szabadművészetek mestereként bővítette tovább ismereteit Bécsben és Krakkóban. Pankotai János javadalma segítségével folytathatta pályafutását a bécsi egyetemen, a bölcsészeti kar tanácsosa és vizsgálója lett, továbbá elérte a jog baccalaureatusa fokozatot.³¹ Ónodi Czudar

27 MÁLYUSZ 1971. 178. bátyja Ónodi Czudar Péter országbíró (1372) majd szlavón bán (1374) volt

28 SCHRAUF KÁROLY: *Magyarországi tanulók külföldön II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Budapest, 1892. (továbbiakban: SCHRAUF 1892.) 122.

29 FRAKNÓI VILMOS: *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században Budapest, 1874.* (továbbiakban: FRAKNÓI 1874.) 49. és SCHRAUF 1892. 98, 193. *Mag. Ambrosius de Sczanadino pauper*

30 SCHRAUF 1892. 53.

31 FRAKNÓI 1874. 25 1425-ben *Johannes Augustini de Pankota* Bécsben végezte tanulmányait, a bölcsészeti kar jegyzőkönyveiben 1435-ben fordul elő legelőször mint *Johannes de Bankota* ugyanott 1441-ben *Magister Johannes de Pankota*, 30 a bölcsészeti karon 1439-ben *Perspectiva Communist*, 1441-ben *Petrus Hispanus* második és harmadik tractatusát adta elő, 31. 1450-ban a bölcsészeti kar tanácsosai között, 34. 1440 és 1447-ben ugyanazon kar vizsgálói között találjuk, 46. a bölcsészeti kar Mo-i származású tanárainál, 1451-ben pedig jogi baccalariussá avatott fel.

Imre kalocsai préposti, csanádi kanonoki és pécsi kanonoki javadalmi birtokában a korábbi prágai tanulmányait bizonyítalan itáliai egyetemen folytatta kánonjogot tanulva.³² Szegedi Szerafin Bécsben kezdte felsőfokú tanulmányait 1486-ban, majd Padovában folytatta 1493-1497³³ között, itt jogi studiumokat hallgatott valószínűleg és fokozatot is szerzett, csanádi javadalom szerzése után mégis visszatért Bécsbe.

Ami a csanádi kanonokok tanulmányainak időtartamát illeti igen nagy szóródást tapasztalhatunk, ugyanis 1 és 26 év a két szélső érték. Gyakran előfordul, hogy nem rendelkezünk pontos adatokkal az egyetemen eltöltött évekről, így azokban az esetekben, amikor az illető személyek nem szereztek akadémiai fokozatot, minimálisan 1 évvel számoltunk. Amennyiben csak az illető fokozatát ismerjük, úgy az ahhoz szükséges optimális időtartamot vettük figyelembe. Az *artes* fakultáson a baccalaureatushoz három, a magiszteri fokozat megszerzéséhez hat esztendőn át kellett tanulni, majd ezután következhetek a magasabb stúdiumok.³⁴

Évek	Személyek	%
1	13	37
2	7	20
3	2	5,7
4	1	2,8
5	2	5,7
6	3	8,5
8	2	5,7
13	3	8,5
15	1	2,8
26	1	2,8
Összesen	35	100

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a legtöbben csak egy évig vagy legalábbis igen rövid ideig látogatták valamelyik egyetemet. Ám az egy évvel kapcsolatban, véleményünk szerint nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, hiszen ennek elsődleges oka az adathiány lehet. Emellett természetesen egyetértünk Köblös Józseffel, aki szerint az egyetemet jártak többségét a tanulás lehetősége mellett a már említett kapcsolatteremtések esélye is jelentős mértékben motiválta.³⁵ Kubinyi András arra hívta fel a figyelmet, hogy „a két Schrauf-féle kiadvány nem alkalmas statisztikai elemzésre, ugyanis távolról sem állítható az, hogy valamennyi magyar hallgató felvétette magát a magyar bursába, vagy beiratkozott volna a magyar natio anyakönyvébe. Ha igen, ez ál-

32 *Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára...* Edita Collegio Historicorum Hungarorum Romano, Közrebocsájta a Római Magyar Történelmi Intézet, I-IV. Budapest, 1896-1907. (továbbiakban: *Mon. Vesp.*) II. 204-205. *magister in artibus, qui ut asseritur, in iure canonico studet*

33 VARGA 1975. 217. *Seraphinus de Segedino lector et canonicus Csanadiensis*

34 JACQUES LE GOFF: *Az értelmiség a középkorban.* Budapest, 2000, 103.

35 KÖBLÖS 1994. 44.

talában később, az egyetemre való iratkozás után egy-két félév, sőt év múlva történt csak meg.³⁶ Azok, akik esetében két éves tanulmányi időt mutathatunk ki, ezért már oly közel állhattak a baccalaureatushoz, hogy valószínűleg tekintélyes részük meg is szerezte azt. A 3–6 év (összesen 23%) a már említett legalacsonyabb akadémiai grádus, a baccalaureusi, a 6 év pedig a magiszteri fokozat megszerzését tette lehetővé. Általában 13 éves tanulmányi idő kellett a valamely jogi doktorátus megszerzéséig, az ezen felüli, nagy anyagi áldozatokkal követelő hosszú stúdiumok – az országos gyakorlatnak megfelelően – a csanádi kanonokokra sem volt jellemzőek, nem meglepő, hogy mindössze 2 személy vállalta.

Csanádon a 35 egyetemjárt kanonok közül 12 szerzett valamilyen akadémiai fokozatot, ami 34%-os fokozatszerzési aránynak felel meg. Ez az arány szoroson megközelítette a Kölblös József által vizsgált négy dunántúli káptalan (Buda, Fehérvár, Győr és Pozsony) felsőfokú tanulmányokat végzett tagjainak összesítve 35%-os akadémiai grádus szerzési arányát, ám jelentősen elmaradt a pécsi székeskáptalan – európai viszonylatban is kiemelkedő – 66%-os, az esztergomiak 62,5%-os és a váradi kanonokok 58%-os fokozatszerzési arányaitól. A csanádiak közül öten értek el filozófiai fokozatot (3 *baccalaureus*, 2 *magister*). Egyikük később kánonjogot tanulván, a doctorátusig jutott el. A kánonjogi doktori fokozatot 2 fő szerezte meg, tehát csak ketten feleltek meg az 1279-es zsinat döntései értelmében a főesperesektől és a püspöki, préposti vicariusoktól elvárt végzettségi szintnek. További 2 fő szerezte meg a római jog doktorátusát, egy másik személy pedig a kánonjogi baccalaureátusig jutott. A fokozatot szerzettek név szerint: Csanádi/Újbécsi Fülöp prépostként *baccalaureus in artibus*,³⁷ Mohácsi Dénes *lectorként baccalaureus in artibus és doctor in iure canonico*,³⁸ Pankotai János temesi főesperesként *baccalaureus in decretis*,³⁹ Szegedi János későbbi temesi főesperes *baccalaureus in artibus*,⁴⁰ Rozvágyi Simon maroselvi főesperesként *decretorum doctor*,⁴¹ Mácsalakai Máté sebesi főesperesként *doctor in iure canonico*,⁴² Szegedi Zákány Balázs későbbi sebesi főesperes *baccalaureus in ?*,⁴³ Csanádi Ambrus későbbi krassói főesperes *magister in ?*,⁴⁴ Ónodi Czudar Imre későbbi kanonok *magister in artibus*,⁴⁵ Jánoki László kanonok *doctor in decretis*,⁴⁶ Szegedi Miklós későbbi kanonok *baccalaureus in ? + magister in ?*,⁴⁷ Nagysarlói Benedek kanonokként *magister in artibus*

36 KUBINYI 1971. 61–62.

37 SCHRAUF 1892, 193. és FRAKNÓI 1874, 48.

38 *Dionisius de Mohacz doctor in iure canonico* 1439 – VERESS ENDRE: *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai 1264–1864*. Budapest, 1915. (továbbiakban: VERESS 1915.) 7.

39 *Magister Johannes de Pankota pro baccalariatu I flor. (dedi)* – SCHRAUF 1892, 144.

40 *Ad gradum bacc. promot. Johannes de Zegedino* – SCHRAUF 1893, 56.

41 VERESS 1915, 413.

42 *Dominus Matheus Maczalaka archidiaconus et canonicus ecclesie Chanadiensis, pro doctoratu... floren* – SCHRAUF 1892, 142–143.

43 SCHRAUF 1893, 16, 81.

44 SCHRAUF 1892, 98, 193. ill. FRAKNÓI 1874, 49.

45 FEDELES 2005, 68.

46 JUHÁSZ 1941, 73.

47 SCHRAUF KÁROLY: *Magyarországi tanulók külföldön IV. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Budapest, 1902. (továbbiakban: SCHRAUF 1902.) 119, 75, 44, 76. 1475-ben *baccalaureus*-ként, 1478-ban *magister*-ként említik,

Közülük is ki kell emelnünk Pankotai János temesi főesperest. Egyedül őt nevezhetjük a klasszikus értelemben vett tudós kanonoknak, aki nemcsak *baccalaureus in decretis* fokozatot szerzett tanuló volt, de neve szerepel a bécsi egyetem bölcsészeti karának magyar származású tanárai között is. Több előadást is tartott a bölcsészkaron: 1439-ben *Perspectiva Communis*-t, 1441-ben *Petrus Hispanus* második és harmadik tractatusát adta elő.⁴⁸ 26 éves bécsi tartózkodása idején végigjárta az egyetemi ranglétra alsó fokait, 1440 és 1447-ben a bölcsészeti kar vizsgálói között szerepel,⁴⁹ 1442 és 1450-ben ugyanazon kar tanácsosai között találjuk.⁵⁰ Hazatérve kimagasló tudását több egyházi előjárója is igénybe vette, a bácsi érsek és a csanádi püspök *vicarius*a lett. A vele kapcsolatos utolsó adat 1474-ből származik. Ekkor Csanádon intézkedett.⁵¹

A káptalani javadalomszintek és az egyetemlátogatás összefüggéseit vizsgálva a következő megállapításokat tehetjük. A nagyprépostok közül 4 személy végzett felsőfokú tanulmányokat, amely 17%-os aránynak felel meg. Közülük mindössze egy fő szerzett egyetemi grádust. A Szent Üdvözítőről nevezett csanádi társaskáptalan 12 prépostja (a kisprépostok és egyben székesegyházi főesperesek) közül 3 fő, azaz 25%-uk járt egyetemre, ám egyikük sem szerzett akadémiai fokozatot. Az olvasókanonokokat vizsgálva azt látjuk, hogy 16 személy közül négyen végeztek bizonyosan egyetemi tanulmányokat, tehát szintén 25%-uk járt egyetemre; közülük csupán egy szerzett akadémiai grádust. A 11 éneklőkanonokból mindössze egy személy végzett egyetemi tanulmányokat. A csanádi őrkanonokok egyikéről sem tudjuk, hogy járt volna valamely egyetemre, míg Pécsen pont a *custos*ok között volt a legmagasabb az egyetemet járt személyek aránya. A főesperesek (a kisprépostok nélkül) és mesterkanonokok 16%-a járt egyetemre. Levonhatjuk a következtetést, miszerint az 1279. évi budai zsinat által a főespereseknek előírt minimum 3 éves kánonjogi tanulmányokat a valóságban csak 5%-uk teljesítette maradéktalanul, és egyetemre is csak 17,5%-uk járt. Ez pedig nemcsak csanádi, hanem országos tendencia volt. A csanádi egyházmegye 7 főesperességeket vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy egyedül az aradi főesperességben nem mutatható ki egyetemjárt főesperes. Az, hogy eme jelenségben milyen szerepet játszott az aradi társaskáptalan és kanonokjainak jelenléte, még tisztázatlan, de mindenféleképpen figyelmet érdemel.

Bizonyára az egyetemet nem látogató kanonokok műveltsége is megfelelő színvonalú lehetett. Ehelyütt mi is csak a veszprémi kanonokokra utalunk, ugyanis az ott fennmaradt középkorvégi (1482–1502) könyvtári kölcsönzésekről készült lajstrom e feltételezésünket támasztja alá. A könyvtárat a jelzett időszakban 15 személy használta, köztük 13 mesterkanonok. Közülük három személy rendelkezett akadémiai grádussal, további két fő, pedig kimutathatóan egyetemi tanulmányokat folytatott. A fennmaradó nyolc kanonok tehát csak székesegyházi, városi iskolai műveltséggel rendelkezett, amely úgy látszik elégségesnek bizonyult a kánonjogi munkák olvasásához.⁵² A csanádi székeskáptalan összesen 356 ismert tagja közül 44 főről tudjuk, hogy biztosan a

48 FRANKÓI 1874, 25.

49 FRANKÓI 1874, 30–31.

50 FRANKÓI 1874, 34.

51 BOROVSZKY 1896, 406.

52 SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Könyvhasználat a középkor végén. Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban*. In: SZELESTEI N. LÁSZLÓ (szerk.): *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai Új Sorozat 3.) Budapest, 1989, 85–86.

csanádi káptalani iskola tanulója volt.⁵³ Ez a káptalani iskola jó alapokat adhatott a felsőfokú tanulmányokhoz, hiszen 104 tanulója folytatott egyetemi stúdiumokat. A körükben is bécsi egyetem volt a legnépszerűbb, a 104 fő 81%-a tanult itt. A bécsit a krakkói követi 16 %-kal, de voltak olyan tanulni vágyók is, akik egészen Prágáig, Lipcséig vagy Wittenbergig mentek egyetemi tanulmányok végett.

ADATTÁR⁵⁴

1. *Csanádi Ambrus*

- a) krassói főesperes: 1466-1477⁵⁵
- a) Bécs: 1445-1453,⁵⁶ *magister* fokozatot szerzett,
- b) mezővárosi polgár (Csanád egyházi oppidum/civitas)

2. *Csanádi Ágoston*

- a) kanonok: 1444⁵⁷
- b) Bécs: 1419,⁵⁸ *artes* fakultás hallgatója, fokozat: ?
- c) mezővárosi polgár (Csanád egyházi oppidum/civitas)

3. *Csanádi Balázs*

- a) kisprépost: 1420-1423, nagyprépost: 1423⁵⁹
- b) Bécs: 1419⁶⁰ joghallgató, fokozat: ?
- c) nemes (erdélyi Szász-Csanád)

4. *Csanádi vagy Újbécsi Fülöp, Tamás fia*

- a) nagyprépost: 1439-1450⁶¹
- b) Bécs: 1446,⁶² a szabad művészetek borostyánkoszorúsa
- c) mezővárosi polgár (Csanád egyházi oppidum/civitas)

5. *Csanádi Miklós, János fia*

- a) kevei/torontáli főesperes: 1403-1429⁶³
- b) Bécs: 1415(?),⁶⁴ 1419,⁶⁵ fokozat: ?

53 BOROVSZKY 1897, 99-101.

54 Az egyes személyekről a következő információkat adjuk meg: a, = a csanádi javadalomviselés adatai; b, = egyetemi tanulmányok helye, ideje, fokozat; c, = származás.

55 BOROVSZKY 1896, 421; JUHÁSZ 1941, 70.

56 FRANKÓI 1874, 49 és SCHRAUF 1892, 98, 193. ill. SCHRAUF 1902. 39. 1453: Mag. *Ambrosius de Sczanadino*

57 BOROVSZKY 1896, 426; JUHÁSZ 1941. 81.

58 SCHRAUF 1892, 49.

59 BOROVSZKY 1896, 390-391; JUHÁSZ 1941, 36.

60 SCHRAUF 1892, 122.

61 BOROVSZKY 1896, 391. 1450 nyarán hunyt el, JUHÁSZ 1941, 28.

62 SCHRAUF 1892, 194. *Philippus de Zanadino prepositus ibidem baccalaureus artium*,

63 BOROVSZKY 1896. 414-415; JUHÁSZ 1941, 66.

64 SCHRAUF 1892, 42.

c) mezővárosi polgár (Csanád egyházi oppidum/civitas)

6. Csiktoplóczi Balázs

- a) olvasókanonok: 1477-1487⁶⁶
- b) Padova: 1478,⁶⁷ fokozat: ?
- c) nemes (helyesen Csik-Taploczai)

7. Gyulai Mihály

- a) kanonok: 1497,⁶⁸ főesperesnek is említik
- b) Padova: ?,⁶⁹ fokozat: ?
- c) nemes

8. Ilyei Tiborc, Demeter fia

- a) kanonok: 1517⁷⁰
- b) Krakkó: 1494,⁷¹ fokozat: ?
- c) nemes (Hunyad megye)

9. Jánoki László⁷²

- a) kanonok: 1352⁷³
- b) ismeretlen egyetemen végzett jogtudós⁷⁴
- c) nemes (a Hunt-Pázmán nemzetség sarja, osgyáni nemes)

10. János

- a) olvasókanonok: 1396-1402⁷⁵
- b) Bécs: 1396-1397,⁷⁶ fokozat: ?
- c) ismeretlen

65 SCHRAUF 1892, 49. *Nicolaus Johannis de Schanadino* gyulafehérvári és csanádi kanonok és kükküllői főesperes 1419-ben Bécsben tanult – Borovszky Samu szerint 1411 és 1445-ben is járt ilyen nevű tanuló Bécsben.

66 BOROVSZKY 1896, 397; JUHÁSZ 1941, 43-44.

67 VERESS 1915, 17. 1478.jan.16án a padovai püspöki palotában tanúként részt vesz Nádasi Martin kalocsai kanonok jogidoktorrá avatásán *Blasius de Chiktoplóc / Chikephaz lector et canonicus ecclesiae Chanadiensis*

68 BOROVSZKY 1896, 427; JUHÁSZ 1941, 83.

69 VARGA 1975, 218. Valamikor 1491-1528 között folytatta tanulmányait Padovában *Michael de Giura* mint a csanádi egyház kanonokja és főesperese, sajnos nincs Mihály nevű Csanád egyházmegyei főesperes 1491-1528 között, akivel egyértelműen azonosítani lehetne, így csak a főesperesek sorában mutatkozó több időhézag valamelyikében lehetett helye, ha egyáltalán hosszabb ideig viselte méltóságát.

70 BOROVSZKY 1896, 427. JUHÁSZ 1941, 83;

71 SCHRAUF 1893, 6, 60. *Tiburcius Demetry de Illie*

72 Az esztergomi szentgyörgymezei társaskáptalan prépostja 1336 óta, továbbá esztergomi székeskáptalani kanonok. Ezért biztosan nem Csanádon tartózkodott.

73 BOROVSZKY 1896, 423; JUHÁSZ 1941, 73.

74 JUHÁSZ 1941, 73

75 BOROVSZKY 1896, 395; JUHÁSZ 1941, 41-42.

76 SCHRAUF 1892, 19.

11. Kecskeméti János

- a) kanonok: 1446⁷⁷
- b) Bécs: 1421,⁷⁸ fokozat: ?
- c) nemes (Arad megye)

12. Keresztúri János

- a) kanonok: 1476⁷⁹
- b) Bécs: 1447,⁸⁰ fokozat: ?
- c) nemes

13. Kerolti Albert

- a) temesi főesperes: 1423-1445⁸¹
- b) Bécs: 1419⁸² joghallgató, fokozat: ?
- c) nemes

14. Lippai Péter

- a) éneklőkanonok: 1400-1422⁸³
- b) Bécs: 1385-89 bölcsészeti tanulmányok,⁸⁴ 1401(?),⁸⁵ fokozat: ?
- c) mezővárosi polgár (Lippa oppidum / civitas)

15. Lippai Tamás

- a) kanonok: 1516,⁸⁶ sebesi főesperes: 1521-1523⁸⁷
- b) Bécs: 1500,⁸⁸ fokozat: ?
- c) mezővárosi polgár (Lippa oppidum / civitas)

16. Mácsalakai Máté, András fia

- a) sebesi főesperes: 1446-1471⁸⁹
- b) Bécs: 1436 – 1449: kánonjogi doktor⁹⁰
- c) jobbágy

77 BOROVSZKY 1896, 426; JUHÁSZ 1941, 81-82.

78 SCHRAUF 1892, 53. Mint szegény ember volt a bécsi egyetem hallgatója.

79 BOROVSZKY 1896, 426-427; JUHÁSZ 1941, 83.

80 SCHRAUF 1892, 101.

81 BOROVSZKY 1896, 405-406; JUHÁSZ 1941, 53-54.

82 SCHRAUF 1892, 122. 1419. áprilisában Marczali Lászlóval és Csanádi Balázssal iratkozott be a Bécsi egyetemre jogi fakultására.

83 BOROVSZKY 1896, 398-399; JUHÁSZ 1941, 45-47.

84 FRANKÓI 1874, 39.

85 SCHRAUF 1892, 6. (1421-ben is említve)

86 BOROVSZKY 1896, 427; JUHÁSZ 1941, 83.

87 BOROVSZKY 1896, 418-419; JUHÁSZ 1941, 68.

88 SCHRAUF 1902, 151.

89 BOROVSZKY 1896, 418; JUHÁSZ 1941, 68.

90 SCHRAUF 1892, 81. 1436 ápr.14-én *Matheus Andree de Maczalaka 3 gross-t fizet, 142-143. 1449. ápr. a jogászok anyakönyvében: Dominus matheus Maczalaka, archidiaconus Chanadiensis pro licencia 1449.okt. Bécsben jogi doktorrá avatott fel: Dominus Matheus archidiaconus et canonicus ecclesie Chanadiensis, pro doctoratu...flore (dedi)*

17. Marczali László, Péter fia

- a) nagyprépost 1417–1423⁹¹
- b) Bécs: 1417–1419⁹² joghallgató, fokozat: ?
- c) főnemes

18. Mohácsi Dénes, Mihály fia

- a) olvasókanonok: 1438⁹³
- b) Padova: 1440,⁹⁴ a szabad művészetek borostyánkoszorúsa, kánonjogi doktor
- c) nemes

19. Nagysarlói Benedek

- a) kanonok: 1524⁹⁵
- b) Bécs: 1512, 1513, 1524, Krakkó: 1524⁹⁶ fokozat: magister in artibus
- c) jobbágy

20. Ónodi Czudar Imre⁹⁷

- a) kanonok: 1369⁹⁸
- b) Prága: 1369 előtt,⁹⁹ bizonytalan itáliai egyetem: 1371,¹⁰⁰ a szabad művészetek mestere, kánonjogi tanulmányok¹⁰¹
- c) arisztokrata¹⁰²

21. Orosházi Tóbiás, Gellért fia

- a) kanonok: 1541¹⁰³
- b) Krakkó: 1517–1519,¹⁰⁴ fokozat: ?
- c) jobbágy

22. Pankotai János, Ágoston fia

- a) temesi főesperes: 1446–1474,¹⁰⁵ és a csanádi püspök vicarius

91 BOROVSZKY 1896, 390; JUHÁSZ 1941, 27.

92 SCHRAUF 1892, 122. a jogi kar hallgatója, 1420ban már székhelyén van

93 JUHÁSZ 1941, 43.

94 VERESS 1915, 7. *Dionisius de Mohacz dr. iuris can.*

95 BOROVSZKY 1896, 428; JUHÁSZ 1941, 84.

96 SCHRAUF 1893, 19, 88. és Schrauf 1902, 53, 168. Krakkóban lett baccalaureus, majd Bécsben magister

97 UDVARDY JÓZSEF: *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban.* (METEM Könyvek 3.) Budapest, 1992. 45. 1369-ben már kalocsai prépostként kapott csanádi kanonokságot, így valószínűleg Kalocsán tartózkodott ezután is. FEDELES 2005, 68. pécsi székeskáptalani kanonok: 1369–1371.

98 BOROVSZKY 1896, 423; JUHÁSZ 1941, 75.

99 FEDELES 2005, 68.

100 VERESS 1941, 397. *Zudar Emericus de Ónod praep. Coloc. Magister artium*

101 *Mon. Vesp.* II. 204–205. *magister in artibus, qui ut asseritur, in iure canonico studet*

102 MÁLYUSZ 1971, 178. útját bátyja Ónodi Czudar Péter egyengette, ki országbíró (1372) majd szlavón bán (1374)

103 BOROVSZKY 1896, 428–429; JUHÁSZ 1941, 84.

104 SCHRAUF 1893, 20, 90.

105 BOROVSZKY 1896, 406; JUHÁSZ 1941, 54.

- b) Bécs: 1425–1451,¹⁰⁶ *magister*, jogtudomány borostyánkoszorúsa, egyetemi oktató
- c) nemes

23. Rozvágyi Simon

- a) maroselvi főesperes: 1475–1503¹⁰⁷
- b) Padova: 1478–1493,¹⁰⁸ kánonjogi doktor
- c) nemes (Rozvádi, valószínűleg a Zemplén megyei Rozvágy/d-ról)

24. Szegedi Gergely

- a) kanonok: 1521–1536¹⁰⁹
 - b) Krakkó: 1511–1513,¹¹⁰ fokozat: ?
 - c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)
- 11.

25. Szegedi János

- a) temesi főesperes: 1521–1522¹¹¹
- b) Krakkó: 1494–1495¹¹² a szabad művészetek borostyánkoszorúsa
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

26. Szegedi Miklós

- a) kanonok: 1511¹¹³
- b) Bécs: 1472–1478(?),¹¹⁴ 1513.¹¹⁵ Krakkó: 1516,¹¹⁶ a szabadművészetek mestere
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

106 FRAKNÓI 1874, 25 1425-ben *Johannes Augustini de Pankota* Bécsben végezte tanulmányait, a bölcsészeti kar jegyzőkönyveiben 1435-ben fordul elő legelőször mint *Johannes de Bankota* ugyanott 1441-ben *Magister Johannes de Pankota*, 30 a bölcsészeti karon 1439-ben *Perspectiva Communis-t*, 1441-ben *Petrus Hispanus* második és harmadik tractatusát adta elő, 31. 1450-ban a bölcsészeti kar tanácsosai között, 34. 1440 és 1447-ben ugyanazon kar vizsgálói között találjuk, 46. a bölcsészeti kar Mo-i származású tanárainál, 1451-ben pedig jogi baccalariussá avatottot fel.

107 BOROVSZKY 1896, 412–413; JUHÁSZ 1941, 61–62.

108 VERESS 1941, 413. 1478.jan.16án a padovai püspöki palotában tanúként részt vesz Nádasi Martin kalocsai kanonoki jogidoktorrá avatásán *Simon de Boziraph / Rozwagy archidiaconus Ultramarusiensis*, majd 1493-ban mint *Simon decretorum doctor, archidiaconus et canonicus ecclesie Chanadiensis et commendator abbatis Tihoniensis* szerepel.

109 BOROVSZKY 1896, 428; JUHÁSZ 1941, 84.

110 SCHRAUF 1893, 16, 81. Egy Szegedi Gergely, János fia, 1504ben, egy másik, Fülöp fia, 1511–1513. tanult a krakkói egyetemen. Hihetőleg az utóbbival van dolgunk.

111 BOROVSZKY 1896, 407; JUHÁSZ 1941, 54.

112 SCHRAUF 1893, 5, 56. 1494-György fiaként, 1495-bacc. in art., ill. még 1536-nál is szerepel Szegedi János, de az már András fia,

113 BOROVSZKY 1896, 427; JUHÁSZ 1941, 83.

114 SCHRAUF 1902, 119, 75, 44, 76. 1475-ben baccalaureus-ként, 1478-ban *magister*-ként említik,

115 SCHRAUF 1902, 44, 75, 76, 119, 168. bécsi hallgatók ilyen néven: 1472, 1475-bacc., 1478-mag.; 1513 (kanonoki mivoltát nem jelölik) szerepelnek a egyetem anyakönyvében.

116 SCHRAUF 1893, 19, 87. 1516-ban László fiaként

27. Szegedi Szerafin

- a) olvasókanonok: 1497–1499,¹¹⁷ kisprépost: 1501–1523¹¹⁸
- b) Bécs: 1486, 1513,¹¹⁹ Padova: 1493–1497,¹²⁰ fokozat: ?
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

28. Szegedi Zákány Balázs

- a) sebesi főesperes: 1527–1537¹²¹
- b) Bécs: 1509(?), Krakkó: 1511–1513,¹²² Bologna: 1522–1524,¹²³ *baccalaureatus*át még Krakkóban szerezte, majd Bolognában tanult jogot
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

29. Szegedi Zákány Gáspár

- a) kisprépost: 1540 k.¹²⁴/1543¹²⁵–1547
- b) Bécs: 1534,¹²⁶ Krakkó: 1536,¹²⁷ fokozat: ?
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

30. Szegedi Zákány Imre

- a) nagyprépost: 1536–1539¹²⁸
- b) Krakkó: 1527,¹²⁹ Bécs: 1529,¹³⁰ fokozat: ?
- c) szabad királyi városi polgár (Szeged királyi szabad város 1492.)

31. Szentmihályi Péter, Mihály fia

- a) kanonok: 1440¹³¹
- b) Bécs: 1444¹³² *artes* fakultás halgatója
- c) jobbágy

32. Temesvári István

- a) temesi alesperes 1435¹³³

117 BOROVSKY 1896, 397; JUHÁSZ 1941, 44.

118 BOROVSKY 1896, 403–404; JUHÁSZ 1941, 38.

119 SCHRAUF 1902, 168. *Zeraphinus de Zegedino* vagy *Seraphinus Ungarus de Segedino*

120 VARGA 1975, 217. *Seraphinus de Segedino lector et canonicus Csanadiensis*

121 BOROVSKY 1896, 419; JUHÁSZ 1941, 68.

122 SCHRAUF 1893, 16, 81.

123 VERESS 1941, 81 *Blasius Zakan Segedinus Pannonius octostihonja* szerepel egy mű hátán (1522.okt.4.), 86. *Blasius Zachan Seghalmus filius Ymerici dioecesis Bachiensis, canonicus Chanadiensis et scholaris Bononiae et solum studens in iure canonico* (1524.mart.10.)

124 BOROVSKY 1896, 404.

125 JUHÁSZ 1941, 38.

126 FRANKL VILMOS: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Budapest, 1873. 230. és SCHRAUF 1902, 190.

127 SCHRAUF 1983, 31, 103. 1536-ban mint Tamás fia szerepel, *Casper Thome de Syegyed*

128 BOROVSKY 1896, 392–393; JUHÁSZ 1941, 32.

129 SCHRAUF 1983, 26, 98.

130 SCHRAUF 1902, 190.

131 BOROVSKY 1896, 426; JUHÁSZ 1941, 81.

132 SCHRAUF 1892, 96. Bécs *Petrus Michaelis de Sancto Michaelis*

133 BOROVSKY 1896, 407; JUHÁSZ 1941, 53.

- b) Bécs: 1428,¹³⁴ 1449(?),¹³⁵ fokozat: ?
- c) mezővárosi polgár (Temesvár királyi földesúri város)

33. Tóth János

- a) kanonok: 1523,¹³⁶ főesperesként is említik
- b) Bécs: 1505 ?,¹³⁷ fokozat: ?
- c) jobbágy (a Temes megyei Udvard-ról)

34. Valkói András

- a) kanonok: 1389¹³⁸
- b) Bécs: 1386,¹³⁹ fokozat: ?
- c) nemes

35. Zombor László

- a) kevei/torontáli főesperes: 1429-1451¹⁴⁰
- b) Bécs: 1422 ?,¹⁴¹ fokozat: ?
- c) jobbágy (a marospartii Zombor-ból)

134 SCHRAUF 1892, 67.

135 SCHRAUF 1892, 106.

136 BOROVSKY 1896, 428; JUHÁSZ 1941, 84.

137 SCHRAUF 1902, 159. *Johannes Thot de Wdwardt*

138 BOROVSKY 1896, 424; JUHÁSZ 1941, 76.

139 SCHRAUF 1892, 8. *Andreas de Walkwo*

140 BOROVSKY 1896, 414-415; JUHÁSZ 1941, 66.

141 SCHRAUF 1892, 54.

*A középkori kanonokok egyetemi tanulmányai és grádusai*¹⁴²

	Káptalan	Időszak	Egyetemet jártak %	Fokozattal rendelkezők %
magyar	Csanád	1364-1552	14	34
		1492-1552	24	35,7
	Pécs	1354-1526	20,5	66
	Esztergom	1183-1543	19,7	?
	Erdély	1381-1520	34,63	?
	Győr	1458-1526	40	?
	Várad	1440-1526	29	58
angol	Exeter	1300-1541	78	>40
	Lincoln	1300-1541	70	>40
német	Bamberg	1339-1556	80	<10
	Speyer	1350-1540	72	29,5
	Salzburg	1400-1550	60	19
	Brixen	1300-1500	40	20
	Breschlau	1341-1417	50	24
	Goslar	1049-1551	13	39
	Köln	középkor	35	?
	Trier	középkor	29	?
	Mainz	1306-1476	31	34
	Augsburg	1400-1500	64,5	?
francia	Laon	1272-1412	48	83
itáliai	Lucca	15-16. sz.	42,6	37
	Szt. Péter (Róma)	1376-1500	?	8,6
	Laterán (Róma)	14. sz.	16,4	?
	Szt. Mária Magdolna	14. sz.	7	?
	Párma	1450-1500	16	?
	Pavia	1450-1500	25	?
norvég	Bergen	1200-1537	26	32

142 A táblázat forrása, a csanádi adatok kivételével: FEDELES 2005, 80.

Egyetemjárás és káptalani javadalom

Javadalom	Személyek	Egyetemet járt	%
prépost	24	4	17
kisprépost	12	3	25
olvasókanonok	16	4	25
éneklőkanonok	11	1	9
órkanonok	9	0	0
főesperes	85	14	16
mesterkanonokok	92	15	16

Az egyetemet járt kanonokok származás szerinti megoszlása

Származás	Személyek	Egyetemre járt	%
Báró	6	2	33
Köznemes	43	12	28
Polgár	8	7	87,5
Mezővárosi polgár	11	8	73
Jobbágy	36	6	17
Külföldi	5	?	?
kérdéses	134	-	-
Összesen	243	35	14

Összesítő táblázat a csanádi javadalmak egyetemjárásáról

Egyetem	Nagy Lajos alatt		Zsigmond alatt		1438-1457		Mátyás alatt		Jagellók alatt		1526-1552	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Járt	2	3	12	9	8	30	4	10	12	25,5	3	15
Nem járt	74	97	127	91	18	70	36	90	35	74,5	17	85
Összesen	76	100	139	100	26	100	40	100	47	100	20	100

A fokozatot szerzett kanonokok

Fokozat	Név	Fő	%
baccalaureus in ?	Szegedi Zákány Balázs	1	89
baccalaureus in artibus	Csanádi/Újbécsi Fülöp, Szegedi János	2	17
baccalaureus in artibus + doctor in iure canonico	Mohácsi Dénes	1	8
magister in ?	Csanádi Ambrus	1	8
magister in artibus	Ónodi Czudar Imre, Nagysarlói Benedek	2	17
baccalaureus in decretis	Pankotai János	1	8
doctor in decretis	Jánoki László, Rozvágyi Simon	2	17
doctor in iure canonico	Mácsalakai Máté	1	8
baccalaureus in ? + magister in ?	Szegedi Miklós	1	8
Összesen ez a 35 egyetemet járt kanonok 34%-a		12	100

Az egyetemen töltött évek száma

Évek	Személyek	%
1	13	37
2	7	20
3	2	5,7
4	1	2,8
5	2	5,7
6	3	8,5
8	2	5,7
13	3	8,5
15	1	2,8
26	1	2,8
Összesen	35	100

A csanádi székeskáptalan tagjai által látogatott egyetemek

Egyetemek	Személyek	%
Bécs	25	71,5
Krakkó	8	23
Padova	5	14
Bologna	1	3
Prága	1	3
Ismeretlen itáliai egyetem	1	3
Ismeretlen egyetem	1	3

Főesperességek kimutathatóan egyetemjárt főesperesekkel

	Csanádi székesegyházi	Temesi	Maroselvi	Kevei/ Torontáli	Aradi	Sebesi	Krassói
1370							
1380							
1390							
1400							
1410							
1420							
1430							
1440							
1450							
1460							
1470							
1480							
1490							
1500							
1510							
1520							
1530							
1540							
1550							

ZÁRSZÓ

Jelen tanulmányunkkal a csanádi székeskáptalan egyetemjárt kanonokjaira próbáltunk meg összpontosítani, a közép-európai egyetemek megalakulásának korszakától (Prága 1348, Krakkó 1364, Bécs 1365), Csanád püspöki mezőváros és vele együtt a káptalan 1552. évi pusztulásáig tartó periódusra nézve. Az eddig névszerint ismert 356 kanonok közül e periódusba esik 243, közülük kimutathatóan 35 folytatott egyetemi tanulmányokat, ami 14%-os egyetemjárást mutat. Az egyetemjártak 34%-a ért el fokozatot. A fokozatot szerzettek fele-fele arányban oszlottak meg a filozófiai és a jogi fakultás között. Filozófiai fokozatot értek el négyen (3 *baccalaureus*, 2 *magister*); 1 fő jutott a kánonjogi *baccalaureátus*ig, 2 személy a kánonjogi doktorátusig és másik 2 fő szerezte csak meg római jogi doktori fokozatot. A családi és szociális háttérre vonatkozóan úgy találtuk: az egyetemjárt kanonokok 6%-a báró, 43%-a köznemes, 8%-a polgári, 11%-a mezővárosi polgári és 36% jobbágyi származású volt. A csanádi kanonokok 6 egyetemen tanultak. Minthogy Magyarországon a középkor folyamán egyetem nem tudott hosszabb ideig működni, azoknak, akik egyetemen akartak tanulni külföldre kellett utazniuk. Közülük legtöbben Bécsbe mentek, messze leszakadva követi Krakkó, Padova, Bologna és Prága.

Mint már említettük kutatási eredményeink megbízhatóságát nagyban csökkenti, hogy igen kedvezőtlen témánk forrásadottsága. Nem rendelkezünk adatokkal Krakkó esetében egyetemének megalapítását követő 130 esztendőről, Bécs egyetemének első 12 évéről, továbbá – egy személy kivételével – Prága egyeteméről. Még az ilyen körülmények között kapott eredmények sem példanélkülien alacsonyak, a fokozatszerzettek aránya is közel azonos a korabeli dunántúli káptalanok Kölös József által kapott arányaival.

PÉTER TÓTH

CANONS OF CSANÁD AT UNIVERSITIES IN LATE MIDDLE AGES (1364-1552)

In this study the author presents the Hungarian members of the chapter of Csanád who pursued studies in the Late Middle Ages, comparing the available Hungarian and European examples. During the above mentioned period, 35 out of the 243 members of the chapter continued university studies, which stand for 14%. 34% of the canons who studied at university obtained a degree, which may be considered as an average rate compared to both Hungarian and European practices. In the later period of the medieval history of Csanád (1492-1552) those rates changed. 24% of the canons studied at universities and 35.7% of those of them gained a degree. Most of them obtained a diploma in church-law or civil law, then the rate of those gaining a degree in arts follows. Sources available do not reveal if the canons of Csanád continued theology or medicinal studies at universities. In regard to the family and social background of the canons, we have the following results: 33% of those were from aristocratic families, 28% of those belonged to the smaller nobility, 87.5% to the bourgeois, 73% of those belonged to the burghers of market towns, 17% of those from villan families. The canons of Csanád studied at 6 universities. Since university education did not last for an extended period of time in Hungary during the Middle Ages, those who wished to study had to travel abroad. Most of them went to Vienna, then the number of those going to Krakow follows. Six canons of Csanád went to Northern Italy, mainly to Padova. Only one canon went to the University of Praga.

MIKLÓS PÉTER

A SZEGEDI ESPERESI KERÜLET 1848/49-ES TÖRTÉNETÉHEZ

Mint az a 19. századi magyar egyháztörténet és politikatörténet iránt érdeklődők előtt ismert, a csanádi püspöki cím 1848/49-ben a liberális politikai elithez és a reformer csoportokhoz kötődő és meghatározó közéleti aktivitást folytató főpapok viselték: előbb Lonovics József, majd Horváth Mihály.¹ Lonovics Józsefet 1848. június 25-én V. Ferdinánd császár és király egri érsekké nevezte ki, s helyébe Horváth Mihály prépostnak adományozta a csanádi püspöki méltóságot, aki később – már Magyarország függetlenségének kimondása és a Habsburg dinasztia trónfosztása után – 1849 májusától a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere lett. IX. (Boldog) Pius pápa azonban egyik kinevezést sem erősítette meg.² Mindkét főpásztor sokat volt távol egyházmegyéjétől, ezért püspöki helynököket neveztek ki. Fábry Ignác címzetes püspök 1831 januárja és 1848 augusztusa között, Róka József kanonok 1848. augusztus 27-től látta el a vikáriusi teendőket. Később, a püspöki székhely oszták elfoglalása után (1848. november) a császáriak által megszállt területet Fábry Ignác irányította Temesvárról, a magyar kormány ellenőrizte részt pedig Róka József kormányozta Makóról, a püspök nyári rezidenciájáról. A szabadságharc bukása után a püspökség területi integritása helyreállt. A helynök Fábry Ignác – későbbi kassai püspök – lett.³

A szegedi esperesi kerület hét plébániából állt. Szeged szabad királyi város négy parókiáján (Palánk, Alsóváros, Felsőváros, Rókus) kívül a Csongrád vármegyéhez tartozó Kistelek, valamint két Torontál megyei község – Béba és Szőreg – plébániája alkotta az esperességet.⁴ Az esperes Kreminger Antal címzetes csöpöfői prépost, szeged-palánki plébános volt.

1 A csanádi egyházmegye 1848/49-es történetére vonatkozó fontosabb irodalom: SZENTKLÁRAY JENŐ: *A csanád-egyházmegyei plébániák története*. Temesvár, 1898, 92–100.; KOVÁTS SÁNDOR: *A csanádi papnevelde története*. Temesvár, 1908, 357–351.; JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi egyházmegye 1848/49-ben*. Sajtó alá rendezte Lotz Antal. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 21. köt. Szeged, 1994, 63–77.; VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN: „Szivük legtisztább sugallata szerint.” *Fejezetek a csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből*. Szeged, 1998, 3. sz. 38–43.

2 HERMANN EGYED: *Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése*. Budapest, 1934.; KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Veszprém, 1929.; MÁRKI SÁNDOR: *Horváth Mihály*. Budapest, 1917.

3 MIKLÓS PÉTER: *Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről*. Szeged, 2004, 79–135.; MIKLÓS PÉTER: *Vallás, politika, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok*. Szeged, 2006, 69–96.; „A jelen kor vésszes napjaiban” *Dokumentumok a csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez*. Szerkesztette MIKLÓS PÉTER. Szeged, 2006, 8–86.

4 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini 1848. 90–93.

A szegedi esperesi kerület plébániái 1848-ban⁵

Plébánia	Alapítás éve	Patrocínium	Kegyúr	Plébános
Béba	1783	Szűz Mária Szentséges Neve	Gróf Batthyány család	Bíró Fülöp
Kistelek	1778	Szent István	Szeged város	Szűcs Antal
Szeged-Palánk	1711	Szent Dömötör	Szeged város	Kreminger Antal
Szeged- Alsóváros	1789	Havas Boldog- asszony	Szeged város	Melicher Nepomuki János OFM
Szeged- Felsőváros	1789	Szent György	Szeged város	Gaál Damascen OFMConv
Szeged-Rókus	1805	Szent Rókus	Szeged város	Nyáry Ferenc
Szőreg	1743	Alexandriai Szent Katalin	Magyar Királyi Kamara	Követs Endre

A katolikus egyház híveinek nyelve Bébán és Szeged-Palánkban a német és a magyar, míg a többi településen kizárólag a magyar volt. Ugyanakkor a Torontál megyéhez tartozó két – sok filiával rendelkező – plébánia területén a szerb anyanyelvű, ortodox vallású populáció volt a domináns. Bébán, Oroszlámoson, Szőregen, Deszken, Újszentivánon és Ráckeresztúron a lakosság többségére való tekintettel ortodox – a forrásokban: görög rítusú nem egyesült (graeci non uniti) – templom állott és lelkészség működött. Ezt a sajátos etnikai és felekezeti összetételét a Szeged környéki katolikus plébániákból álló esperesi kerület a 18. századi Habsburg telepítési politikának köszönhetette. Hiszen a rendi államigazgatás újjászervezése előtt Torontál vármegye területe a Temesi Bánság része volt, ahová nagy számmal érkeztek ortodox szerb és román, valamint katolikus bolgár, német, spanyol, olasz és francia telepesek. Ezen etnikai csoportok közül 1848 előtt a kiváltságolt – egyházi és bizonyos keretek között világi autonómiával bíró – szerb nemzet volt a legjobb pozícióban a Magyar Királyság területén.

A szegedi esperesi kerület lakosságának vallási megoszlása 1848-ban⁶

Felekezet	Lélekszám	Arány (százalékban)
Római katolikus	46 153	69,2
Ortodox	14 409	21,6
Evangélikus	79	0,2
Református	81	0,2
Zsidó	2332	3,5
Nincs adat	3582	5,3
Összesen	66 636	100

⁵ Uo.

⁶ Uo.

A szegedi esperesi kerület lakóinak többsége – csaknem hetven százaléka – a katolikus felekezethez tartozott, de nem volt elhanyagolható a húsz százalékos arányt meghaladó ortodox populáció sem. A lakosság konfesszionális megoszlása egyenlőtlen volt az esperességben. A görögkeleti szerbek – mint már említettük – a torontáli területen abszolút többségben voltak, sőt erős egyházi pozíciókkal (templom, parókia, iskola stb.) is rendelkeztek. Az esperesi kerület területén élő zsidóság nyolcvan százaléka egy tömbben élt Szegeden, a szeged-palánki plébánia területén. A protestánsok létszáma és arányszáma elhanyagolható volt 1848-ban, nem sokkal később – a 19. század második felében – azonban egyre gyarapodtak a szegedi evangélikus és református vallású polgárok, akik egyházközségeket szerveztek, majd templomokat építettek a városban, ezzel gyarapítva a modernizálódó Szeged vallási palettáját.

Kreminger Antal (1804–1885) 1849. június 7-én és Követs Endre (1800–1863) szőregi lelkész 1849. június 20-án írt a püspöki hivatal tájékoztatására írt levele beszámolt a szőregi plébánia és filiái állapotáról 1849 nyarán, a délvidéki szerb mozgalom eleni harc után, de még a szabadságharc történetében jelentős szőregi csata (1849. augusztus 5.) előtt. A dokumentumokból kiderül, hogy a legtöbb Szeged és Szőreg környéki falu leégett a harcok során, a lakosság nagy része pedig elmenekült. Megtudjuk, hogy Szőregen 1849 februárja és májusa között nem működött a katolikus plébánia. A templomot nagy kár érte (a tűz és a szerb felkelők fosztogatásának eredményeként), s az újjáépítéshez anyagi támogatást az egyházközség – Osztróvszky József szegedi kormánybiztos közreműködésére – a magyar kormánytól várt.⁷

Szőreg jellegzetes pont a szabadságharc történetében. A szeptemberi fordulat után kiéleződő nemzetiségi ellentétek fegyveres villongáshoz vezettek a faluban, a magyarországi politikai folyamatok, és a minden oldalon megjelenő nacionalista ideológiák felborították az ortodox szerbek és katolikus magyarok békés együttélését. A település jelentős állomása volt Perczel Mór bácskai hadjáratának, valamint a szabadságharc utolsó napjaiban egy döntő ütközet színhelye. Szőreg plébánosa, Követs Endre is részt vett a szabadságharcban. Lelkészként szolgált Szegeden és környékén a honvédek és nemzetőrök között, amiért néhány évre szolgálaton kívül helyezték.⁸

Szücs Antal (1803–1863) kisteleki plébános ellen 1848 áprilisában törtek ki az indulatok. Az erőszakos, összeférhetetlen természetű papot régóta nem kedvelték hívei, de amikor a szószéken a forradalom és a szabadság eszméje, vívmányai ellen beszélt végleg meggyűlöltek. 1848. április 9-én, feketevasárnapon (két héttel húsvét előtt) elítélte a liberális eszméket és az átalakulást. A felbőszült hívek kivonultak a templomból, egy héttel később, virágvasárnap pedig nem engedték be a misét tartani akaró papot. Ezen megsértődve Szücs lemondott plébánosi állásáról és Szegedre költözött. Kreminger Antal prépost, kerületi esperes Szegedről – Bartucz Antal bíró vezetésével – küldöttséget menesztett Kistelekre, hogy megismerje a konfliktus okát. A szakirodalomban elterjedt vélemény – Juhász Kálmánnak Lotz Antal közreadta tanulmánya alapján –, hogy Szücsöt a forradalmat pártoló magatartásáért bebörtönözték.⁹ Az 1848. év nagyhatét lel-

7 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Egyházigazgatásra vonatkozó régi iratok. (a továbbiakban: SZCSPL EVRI) Szőreg, 30–31.

8 ZAKAR PÉTER: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848/49-ben*. Budapest, 1999, 83–115.

9 JUHÁSZ i. m., 75.

kész nélkül töltötték a kistelekiek, s húsvétra a szeged-alsóvárosi ferences kolostorból hívtak papot.

Kreminger esperes 1848. április 21-én Oltványi Pált (1823–1909), Lonovics József püspök egykori titkárát bízta meg a kisteleki plébánia adminisztrálásával, ideiglenes vezetésével.¹⁰ A fiatal Oltványit a kistelekiek annyira megkedvelték, hogy szerették volna, ha állandó plébánosként ott marad. Ezért levélben fordultak báró Eötvös József valás- és közoktatásügyi miniszterhez, illetve Lonovics József csanádi püspökhöz.

Oltványi Pál üres pénztárat talált, Szűcs Antal ugyanis – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – a fölösleges pénzt kamatra kiadta a módosabb gazdáknak. Kreminger prépost 1848 júniusában fölszólította a helyettes plébánost, hogy kérje vissza az elődje által kiadott összeget, vagy – ha az adós nem tud fizetni – terheltesse ingatlanára az adósságot.¹¹ Rác Zósefet (1813–1894) 1849. augusztus 1-jei hatállyal nevezte ki a püspöki hatóság Kistelekre helyettes plébánosnak. Miután Oltványi Pál átadta a plébániát és távozott a községből, Kreminger esperes panaszt tett a püspöki hivatalnál. Azzal vádolta Oltványit, hogy saját belátása szerint az esperes és a püspök megkérdezése nélkül a plébánia pénzeről, amit ráadásul azoknak a helybéli gazdáknak adott ki, akik az előző plébánost elüldözték.¹² Oltványi Pál augusztus 3-án írt a csanádi egyházmegye vikáriusának. Tétélesen, szellemes hangnemben, határozottan igyekezett cáfolni az elene fölhozott vádakot.¹³

A kisteleki plébános megválasztását 1848. július 3-ra írta ki a szegedi városi tanács, de végül csak augusztus 7-én került rá sor. A javadalomra nyolcan pályáztak: Bíró János, Vajda Mihály, Nyáry György, Oltványi Pál, Szabados József, Kovács János, Kaszta István és Bezdán Ferenc. Az új plébános végül a művelt és hívei körében népszerű Bezdán Ferenc (1817–1864) lett, akinek tevékenysége már a szabadságharc bukása és a Habsburg neoabszolutizmus idejére esett.

Nyáry Ferenc (1799–1849) lelkesedett a forradalmi és nemzeti függetlenségi eszmékért. Az egyházi előírások ellenére – bajuszt, szakállt növesztett, részt vett a nemzetőrség gyakorlatain, s Kossuth nevét minden nap a mise után nyilvános imába foglalta. Szeged város közgyűlése jegyzőkönyvében olvashatjuk: A konzervatív gondolkodású, népszerűtlen Kreminger Antal prépost, szeged-belvárosi plébános eltávolítására 1848 decembere és 1849 áprilisa között többször kísérletet tettek, végül 1849 májusában a plébániáját megürültnek nyilvánította a város liberális vezetése. Ekkor elhagyta Szegedet, de 1849 őszén az osztrákok bevonulása után visszatért.¹⁴ Kreminger az őt ért támadásokra Nyílt Válasz címmel reagált, felsorolva a magyar kormány és szabadság szolgálatában szerzett érdemeit. Erre azonban Nyáry Ferenc a Nyílt Felvilágosítás című röpirattal válaszolt, amelyben élesen bírálta és sértően támadta Kreminger prépostot. 1849 augusztusának első napjaiban – a magyar kormánnyal együtt – Nyáry és káplánja, Szűcs János is elhagyta Szegedet. Makón Róka József helynöknek jelentette, hogy állomáshelyét kénytelen volt elhagyni, s a szeged-rókusi hívek lelki ellátásával Magyar Ferenc egri egyházmegyes papot bízta meg. Magyar Ferencnek

10 SZCSPL EVRI Kistelek, 26. B.

11 SZCSPL EVRI Kistelek, 28. A.

12 SZCSPL EVRI Kistelek, 26. A.

13 SZCSPL EVRI Kistelek, 26. B.

14 REIZNER JÁNOS: *Szeged története*. 2. köt. Szeged, 1899, 153–155.

a püspöki hivatal megadta a joghatóságot, s ezzel a plébániát ideiglenes betöltötte.¹⁵ Nyáry néhány nappal később, 1849. augusztus 18-án kolerában meghalt.

1849. augusztus 2-án délután megjelent Szegeden gróf Cziráky János, a IV. császári hadtest hadbiztosa, egy nappal később pedig báró Julius Jakob von Haynau tábornok, a magyarországi osztrák hadsereg parancsnoka. Cziráky a város polgármesterévé Wöber Györgyöt, Csanád és Csongrád megyék királyi biztosává pedig Temesváry István volt csongrádi első alispánt nevezte ki. 1849. augusztus 5-én vívták a szőregi csatát, amelyben a magyar főerő döntő vereséget szenvedett a császáriaktól. Cziráky a hadsereggel együtt távozott a városból, s helyébe Haynau 1849. augusztus 13-án – a világi fegyverletétel napján – Gyulai Gaál Eduárdot nevezte ki a szegedi polgári kerület főbiztosává. A kerület Csanád, Csongrád és Békés vármegyékből, valamint Szeged városából állt.

Cziráky János 1849. augusztus 5-én Temesváry István javaslatára – Kistelekről elűzött konzervatív papot – Szűcs Antalt rókusi plébánossá nevezte ki.¹⁶ A gond az volt, hogy Nyáry törvényesen megbízta maga helyett Magyar Ferencet a lelkészi szolgálat elvégzésével. Magyarról azonban nincs adatunk, valószínűleg elhagyta Szegedet, legkésőbb 1849 augusztusa közepén. Szűcsöt kinevezték ugyan – Szeged város patrónusi jogainál fogva –, de az egyházmegyei hatóság a rendeletet nem erősítette meg.¹⁷ Ezért Szűcs Antal augusztus 19-én, a városi tanács pedig augusztus 22-én kérte Fábry Ignác püspöki helynököt a hivatalos megbízás kiadására. Fábry már 1849. augusztus 18-án, 133. számú rendeletével megadta Szűcsnek a joghatóságot és az ideiglenes kinevezést, valamint megbízta szegedi esperesi teendők ellátásával, Kreminger Antal távollétében Nyáry Ferenc halálával azonban a szeged-rókusi plébánia – törvényesen is – megüresedett, s Fábry Ignác szeptember 6-án pályázatot hirdetett a lelkészi állás betöltésére, október 10-i határidővel. Pályázatot nyújtott be Szűcsön kívül Hubert József világi, Holczman Ignác nagylaki, Nyáry György mollyfalvi plénános, valamint Szűcs János pécskai segédlelkész.

Szeged város újjáalakult, az osztrákok nyomása alatt álló tanácsa és Temesváry István biztos Szűcs Antalt támogatta. A püspöki helynök 1849. október 31-én értesítette Szegedet, hogy Szűcsöt szeged-rókusi plébánossá nevezte ki és számára a juriszdikciót megadta. 1849. december 2-án iktatta be ünnepélyesen hivatalába Kreminger Antal esperes. A szakirodalomban, Juhász Kálmán és Varsányi Péter István¹⁸ tanulmányaiban is olvashatjuk, hogy Szűcs Antal ellen 1849-ben, a forradalom és szabadságharc alatti tevékenysége miatt eljárás indult, sőt be is börtönözték. Ez azonban nem igaz, s támogatói épp királyhűségéért jeltölték a rókusi plébániára.¹⁹

A márciusi forradalom eredményeként megalakult Batthyány-kormány 1848 májusában tízezer fős önkéntes reguláris hadsereg fölállítását határozta el. A korhatár tizenhét év volt, s vagyoni helyzetétől függetlenül mindenki beléphetett. Szeged a Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Krassó, Temes, Torontál vármegyei, valamint az aradi,

15 JÁSZAI GÉZA: *A szegedi Szent Rókushoz címzett r. kath. plébánia 100 éves története*. Szeged, 1905, 94.

16 SZCSPL EVRI Szeged-Rókus, 13. Ezen jelzet alatt olyan levelek és jelentések találhatók, amelyek Szűcs Antal plébánosi kinevezésével kapcsolatosak (1849 augusztusa és szeptembere).

17 JÁSZAI i. m., 97–98.

18 VARSÁNYI i. m., 43.; JUHÁSZ i. m., 75.

19 SZCSPL EVRI Szeged-Rókus, 13.

gyulai és nagyváradai újoncok gyülekezési helye volt. A toborzást Osztróvszky József és Rengey Ferdinánd országgyűlési követek vezették. Mészáros Lázár miniszter 1848. június 5-én értesítette a város vezetését, hogy az összeírást ezer fő összegyűltéig folytassák. A 3. zászlóalj 1018 – a Nagyváradról késve érkezőkkel együtt 1146 – főből állt, akik közül 150 fő volt szegedi.

Az összeírás után mindenki saját lakóhelyén maradt, de a gyülekezés idején a nagyszámú honvéd Szegedre érkezett. A város biztosította a honvédek felszerelését, fölkesztését: élelmet, szállást, orvosokat, valamint ruházatot (ing, gaty, kalap, csizma), fegyvert (puska, kasza) és kiképzést. Az elhelyezés és az ellátás nagy anyagi megterhelést jelentett: a szeged-alsóvárosi ferences kolostorban, a szeged-felsővárosi minorita rendházban és magánlakásoknál szállásolták el őket. Az önkéntesek azonban hangoskodtak, dorbézoltak, viselkedésükkel zavarták a szerzeteseket.²⁰

Ezért Gaál Damascen házfőnök, a szeged-felsővárosi „minorita atyák elnöke” 1848. június 6-án megírta a városi tanácsnak: rendje ugyan támogatja a kormányt és a haza érdekében hajlandó is áldozatot hozni, de a honvédek állandó borívásukkal és hangoskodásukkal zavarják kolostorának lakóit, ezért javasolta, hogy a honvédek egy részét az alsóvárosi rendházban helyezték el. Így a zsúfoltság is megszűnne, és a másik szerzetesi közösség is kivenné részét a honvédség szervezésének háttér munkájából: A katonák egy része át is költözött Alsóvárosra, a ferencesek kolostorába.

Győrffy Eduárd (Ede) alsóvárosi gárdián 1848. június 26-én írt levelet Fáby Ignác címzetes püspöknek, a csanádi püspök általános helynökének. A szerzetesi előljáró – aki 1847 és 1853 között töltötte be tisztségét – arra kérte a helynököt, hogy a pappá szentelt, kápláni éveiket töltő ferencesek maradhassanak továbbra is segédlelkési állomáshelyükön, a kolostor nagyobb része ugyanis a honvédek számára (szálláshelyként, illetve kórház gyanánt) van fenntartva. A Bébán, Pádén és Csanádpalotán szolgáló ferenceseket a rendházban nem lehetne elhelyezni. Az iratból megtudjuk, hogy a szerzetesek számára nyolc szoba áll rendelkezésre.²¹ Az épület többi része ugyan üres – a honvédek már a délvidéki táborban voltak –, de a városi tanács a használat jogát fenntartja. A szegedi vezetőség előrelátó volt, mert később a sebesültek jelentős részét – csaknem felét – a ferencesek kolostorában helyezték el.

Az Óbecsére, a szerb fölkelők ellen induló katonák számára fontos volt az egészségügyi ellátás biztosítása. Ezért honvédorvosokat neveztek ki a 3. zászlóalj mellé. A délvidéki harcok azonban áldozatokat követeltek, így a sebesültek és járványtól szenvedők elhelyezéséről is gondoskodni kellett. Az alsóvárosi kolostor 290 beteget tudott fogadni. 1848. június végére szegedi városi kórház, a minorita és a ferences zárda szüknek bizonyult, ezért a piaristák rendházát és iskolájának egy részét is kórházzá kellett alakítani.²²

A következőkben három Szegeden és környékén elmondott egyházi beszédet ismertetek, törekedve a papok politikai – elsősorban a közjogi és nemzeti-nemzetiségi kérdéshez kapcsolódó – meggyőződésének rekonstruálására. Szegeden – mint a délvidéki hadszíntér katonai centrumában – 1848/49-ben éreztette hatását a nemzetiségi kér-

20 Csongrád Megyei Levéltár. Szeged város tanácsának iratai. (a továbbiakban: CSML SZVTI) 2546/1848. június 6.

21 SZCSPL EVRI Szeged-Alsóváros, 15.

22 CSML SZVTI 2717/1848. június 23.

dés.²³ A nemzetiségek elleni (geopolitikai okok miatt érthetően szerbellenes) közhangulat a korabeli hírlapokban (Szegedi Hírlap, Tiszavidéki Újság), röpiratokban, plakátokon is tetten érhető. A korabeli egyházi beszédekben is értékelték a – helyi és országos – politikai és katonai helyzetet. A klerikusok kifejtették a magyarságról, a nemzetről, a nemzetiségről vallott nézeteiket is – természetesen vallási köntösben.

1849. március 15-én, a forradalom évfordulóján a szeged-rókusai templom mögött, a Mars téren volt ünnepi mise, amelyen Szabados József (1818–1892) mondott szentbeszédet. A beszéd Körösi József költségén, Grün János nyomdájában jelent meg.²⁴ Szabados a magyar nemzet nagyságát, a szabadság, a keresztény vallás fontosságát részletezte. A szónok a magyarok – pontosabban a történelmi magyar nemesség – ellenállási joga (az 1222-es Aranybulla záradéka) alapján buzdította híveit a polgári vívmányok védelmére. Hangsúlyozta az áprilisi törvények jelentőségét, az egyenlő, igazságosságon és közteherviselésen alapuló magyar társadalom kiépítésének fontosságát. Hirdette a népfőlség elvét, és az állami vezetők céljaul a köznép boldogságának elérését jelölte meg. Felismerte a bécsi udvar nemzetiségi politikáját, amely a magyar kormány ellen uszította az ország területén élő nemzetiségeket. Ennek előzményeként tudta be a Habsburgok 18. századi nemzetiségi és betelepítési intézkedéseit, amelyek privilégiumokkal bástyázták körül a szerb és román – a török elleni védekezést biztosító és katonai föladatokat ellátó – csoportokat, s ezzel a magyarság pozícióit és potenciálját fokozatosan gyöngítve. A korra igencsak jellemző, hogy beszédében Szabados csak a magyart nevezi nemzetnek, a többit népfajnak. A beszéd zárása a szegedi polgárok buzdítása volt, a szerb fölkelők elleni februári – Perczel Mór vezette – győzelmes hadjárat föloldézése.

1849. május 20-án Szabados József ismét beszédet mondott. A szeged-palánki Szent Dömötör templomban a nagysarlói ütközetben (1849. április 19.) elesett honvédek lelki üdvéért bemutatott gyászmise alkalmával hangzott el, s szövege megjelent nyomtatásban is Grün János nyomdájának termékeként.²⁵ A pap – aki ekkor a Szent Dömötör-templom helyettes plébánosa (adminisztrátora) volt – szerint a szabadságharc alatt a magyar nemzet bizonyította életképességét, életerejét. A magyar nemzet bizonyágtétele szerinte egész Európa számára példaadó. Majd kifejtette, hogy a magyar honvédek és fiatalok vére azért volt szükség, mert a nemzet újjászületése vérkeresztséget kívánt. Ezzel párhuzamot vont a magyar nemzet és állam geneziséhez köthető – Anonymustól eredő – történelmi hagyománnyal, amely szerint a honfoglaló vezérek Álmost fejedelmüké választották, s szerződésüket, szövetségüket, paktumukat vérrel erősítették meg. A nagysarlói ütközet 300 magyar honvéd áldozatára mondta, hogy az áldozatok egy egész nemzet szívében fog majd élni. Az elmúlás (itt az egyén erőszakos halála) és a világrajövetel (itt a nemzet küzdelmes, áldozatokat követelő születése) oppozíciója végigkíséri a szónoklatot, amelyet végül azzal a topossal próbált meg föl-

23 SZÁNTÓ IMRE: *Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején*. Szeged, 1987.

24 SZABADOS JÓZSEF: *Egyházi beszéd, melyet 1849-ik évi mártius 15-kén, midőn új alkotmányunk évünnepe tartaték, Szegeden a Marstéren mondott*. Szeged, 1849.

25 SZABADOS JÓZSEF: *Gyász-beszéd, melyet 1849-ik évi május 20-án a magyar nemzetnek Nagy-Sarlónál f. évi ápril hó 19-én nyert győzelemkor elesett hű fiaiert, a Szeged Szent-dómei egyházban tartott engesztelő-áldozat alkalmával mondott*. Szeged, 1849.

oldani Szabados, hogy a hősi halottak sírjaiból nő ki és táplálkozik a magyar szabadság fája.²⁶

Alig két héttel később a szeged-rókusi templomban is misét, körmenetet és könyörgést tartottak az orosz intervenció elleni harc sikeréért. Horváth Mihály választott csanádi püspök, a Szemere-kabinet frissen kinevezett vallás- és közoktatásügyi minisztere kezdeményezésére a magyar kormány és a püspöki kar keresztes háborút hirdetett ellenük. 1849. május 31-én Rókuson Korompay (Krum) Antal katolikus pap, a temesvári főgimnázium történelemtanára mondott beszédet, aki 1849 augusztusában, a fegyverletétel idején világosi plébános volt. Szövegét szintén Grün János betűivel nyomták.²⁷ Korompay kemény hangon bírálta a Habsburgokat, akiket a magyarság elnyomóinak, romlott erkölcsű zsarnokoknak nevezett. Áttekintette a magyar szabadságmozgalmak háromszáz évét. Különös a katolikus paptól, hogy az 1674-i pozsonyi vérbíróságot és Caraffa eperjesi mézárítását is sérelemként idézi. Ezek ugyanis a protestantizmus fölszámolását (és nem utolsósó a protestánsok vagyonának megszerzését) célozták meg, a katolikus egyház tagadhatatlanul szolgáló támogatásával. A 17. századtól a magyar nemzeti – függetlenségi – mozgalom szorosan összekapcsolódott a protestáns emancipációs törekvésekkel. Elsősorban a református egyház állt ki a magyar nemzeti tudat, hagyományok mellett, mert az evangélikus hívek nagy rész német, illetve szlovák nemzetiségű volt. A katolikus felső klérus köztudottan aulikus beállítottságú volt.

Az osztrák önkényuralom elnyomásának példájaként a szónok II. Rákóczi Ferenc, Martinovics Ignác és a börtönt megjárt Kossuth Lajos sorsát említette. A dinasztia azonban a bécsi, itáliai, cseh és magyar forradalmakból, sőt a trónfosztásból sem tanult. Korompay a császári dinasztia teljes morális züllésének utolsó állomásaként szólt az orosz cárhoz való fordulásról. Szónoklatában hosszasan sorolta az ortodox orosz kormányzat vallási türelmetlenségének példáit: föllépésüket a lengyel római katolikusok, az ukrán és litván görög katolikusok, a balti – német – evangélikusok ellen. Az egyesült görög katolikus egyházakat ellehetetlenítették, vagyonuktól megfosztották, végül visszakényszerítették a moszkvai pátriárka juriszdikciója alá.

Az orosz beavatkozás ellen szerinte a kormány a leghathatósabb lehetőséghez nyúlt és keresztes háborút hirdetett. A cári csapatokról mint a hitszegő Habsburg család vérebeiről beszélt, amelyek a magyar nemzet, a magyar szabadság és a római katolikus vallás legyilkolására vonultak az országba. Korompay Antal is a szegediek buzdításával fejezte be beszédét. Előképként Kapisztrán Szent János és Hunyadi János csapatait említette, amelyek Szegeden gyülekeztek, mielőtt 1456-ban Nándorfehérvár védelmére vonultak volna.

Ezek az egyházi beszédek egy folyamat állomásai. Nyomon követhető, hogy a klerikusoknak – és velük együtt híveiknek, s legtöbb kortársuknak – hogyan módosult a véleménye a magyar kormány és a bécsi udvar politikájáról, a független Magyarország szerepéről és lehetőségeiről, a szabadságharc esélyeiről és a nemzetiségi kérdéstről. A

26 MIKLÓS PÉTER: *Szabados József két beszéde 1849-ből*. In: *Szegedtől Szegedig Antológia 2007*. Szerkesztette KISS ERNŐ, MAJZIK ISTVÁN, TANDI LAJOS, VESZELKA ATTILA. Szeged, 2007, 377–382.

27 KOROMPAY (KRUM) ANTAL: *Alkalmi beszéd, melyet a Szeged Sz.-Rókusi egyházban a muszka beavatkozásból származható veszély elhárítása végett rendelt 1ső egyházi szentmenet alkalmával 1849-dik évi május 31-kén mondott*. Szeged, 1849.

szegedi egyházi szónokok 1848/49-ben a nemzet fogalma alatt mindig a politikai nemzetet értették, és nem a nyelvi, kulturális, vallási közösséget. Így egyedüli nemzetnek – a szeptemberi fordulat, de különösen a trónfosztás után – egyre harsányabban és radikálisabban az államalkotó, politikai önállósággal bírót magyart tekintették.

PÉTER MIKLÓS

TO THE HISTORY OF THE SZEGED DEANERY IN 1848-49

The Szeged Deanery consisted of seven parishes. Besides the four parishes within the city of Szeged (Palánk, Alsóváros, Felsőváros and Rókus), Kistelek belonging to Csongrád county, as well as two settlements in Torontál county – Béba and Szőreg – constituted the deanery. Antal Kreminger, titular provost, vicar of the parish in Szeged-Palánk was appointed as dean. The population of the deanery was ethnically heterogeneous: Orthodox Serbians (20%), as well as Roman Catholic Hungarians and Germans (70%) lived there. Present paper provides important information about the battle at Szőreg (5th August, 1849) so significant in due course of the Hungarian war of independence. The study also reveals the conflicts between ethnic groups and political parties, at the same time studying their social historical and ideological-historical reasons. Present paper uses as source documents preserved both in church and state archives, as well as printed sermons and statistical censuses of the time.

RÉVÉSZ ÉVA

MAGYAROK MISSZIÓBAN

A magyar verbita rendtartomány története

A verbiták a magyar egyháztörténetben fontos szerepet töltöttek be, mégis oly kevésbé ismertek. Utoljára 1936-ban jelent meg tanulmány, mely munkásságukat a nagyközönséggel megismertette. Ezen hiányt hivatott pótolni jelen tanulmányom.¹

Az újkor végi – modernkori alapítású rendek közt kiemelkedő szerepet töltött be a katolikus hitteljesztésben az Arnold Janssen² és hozzá csatlakozó társai, – Joseph Freinademetz,³ Helena Stollenwerk,⁴ Hendrina Stenmanns⁵ – által a holland Steyl városban alapított steyli rendcsalád.⁶ A rendalapítást meghatározta az akkor Németor-

1 Jelen tanulmány 1996. és 2003. évi szakdolgozataim rövidített, átdolgozott változata.

2 Arnold Janssen: 1837. november 5., Goch – 1909. január 15., Steyl. Eredetileg német egyházmegyes pap volt. (*Arnold Janssen. Seine Mission Unsere Mission*. Sadifa, Strassbourg-Lingolsheim (France) 1984., továbbiakban: JANSSEN) 1943-ban XII. Pius pápa elrendelte boldoggá avatási processzusának elindítását (*Kis Hittérjesztő*. Szent Gyermekség Lapja XVIII/10. (1943. június) 157. p.), melyre 1975. év missziós vasárnapján (1975. október 19.) került sor, Joseph Freinademetz-cel együtt VI. Pál pápa boldoggá avatta. Mindkettőjük szentté avatási pere folyamatban, melynek utolsó szakasza 2000-ben vette kezdetét (SVD *Verbita Baráti Kör*, Isteni Ige Társasága. Szent Imre Missziós Szeminárium, Kőszeg VI/3. (2000. szept.-nov.) 3. p.).

3 Joseph Freinademetz: 1852. április 15., Dél-Tirol – 1908. január 20., Kína. 1878-ban, elsőként csatlakozott Arnold Janssenhez és részt vett a rend létrehozásában. A rend első Kína-misszionáriusa volt. (BORNEMANN, FRITZ: *Der selige P. J. Freinademetz 1852–1908. Ein steyleyler China-missionär. Ein Lebensbild nach zeitgenössischen Quellen*. Freinademetz-Haus, Bozen 1977., továbbiakban: BORNEMANN)

4 Helena Stollenwerk, Mutter Maria: 1852. november 28., Rollenbroisch – 1900. február 3., Steyl. 1882-ben csatlakozott P. Janssenhez és vett részt a rendcsalád alapításában. Előbb a missziós nővérekhez lépett be a rend megalakulásakor, majd az újonnan megalakított Örökimádás nővérek közé 1896-ban (*Geist und Auftrag*. Zeitschrift der missionarischen Heilig-Geist Gemeinschaft. Missionsdruckerei St. Gabriel, Mödling (Austria) 2/84 Sondernummer). Boldoggá avatási processzusa lezajlott, 1995. május 7-én II. János Pál pápa boldoggá avatta (*Verbita Baráti Kör* II/2. (1996. június) 8. p.).

5 Hendrina Stenmanns, Mutter Josepha: 1852. május 28., Issum – 1903. május 20. 1884-ben csatlakozott P. Janssenhez. Megalapításakor belépett a rend női ágába, a missziós nővérek közé. Mutter Mariát, annak Örökimádás nővérek közé lépése után, követte a rendfőnöknői tisztségben (*Geist und Auftrag* 2/85 Sondernummer). Boldoggá avatási pere folyamatban.

6 Societas Verbi Divini: SVD, más néven Isteni Ige Társasága, Gesellschaft des Göttlichen Wortes, verbiták. A rend ezen ágát elsőként, a steyli St. Michael Misszióházzal együtt 1875. szeptember 8-án hívta életre.

Congregatio Servarum Spiritus Sancti: SSpS, más néven Szentlélek Szolgálói, Dienerinnen des Heiligen Geistes. A rend női ágát 1889-ben alapították Steylben.

szágban zajló, Otto von Bismarck nevével fémjelezhető Kulturkampf, amely miatt német területen kívül lehetett csak a rendet életre hívni.

A rend Európa-szerte gyorsan elterjed még az alapító életében, az első szerzetesek 1879-ben, az első nővérek 1895-ben indultak el Európán kívüli missziós területre, 1909-ig hétszázharminc rendtag dolgozott kilenc missziós- és munkaterületen, mikor a rend tagjainak sorában négyszáz szerzetespapot, hatszázhatvan szerzetestestvért, kétszázharminchat klerikust, hatszáz nővért és harmincöt örökimádás nővért számlált.⁷ Napjainkban a rend mind az öt kontinensen jelen van és folytatja missziós tevékenységét.⁸

1. KEZDETEK: MÁRIAKÉMEND (1916–1924) ÉS BUDATÉTÉNY (1924–1929)

Bár Ausztriában a már 1889-ben megtelepedett rend önálló rendtartománnyá alakult, Magyarországon nem tudták egészen az I. világháborúig megvetni lábukat. A világháború okozta érzékeny személyi veszteségek, melyek a magyar egyház soraiban is erősen éreztették hatásukat, tették lehetővé, hogy a rend megkezdhesse működését.⁹ Az osztrák rendtartomány ekkor felajánlotta a segítségét a pécsi egyházmegye számára. A Baranyában élő nagyszámú sváb lakosság¹⁰ pasztorációja azonnali kezdést tett lehetővé és elegendő volt ennek során elsajátítani a magyar nyelvet, nem volt szükség már magyarul tudó szerzetesekre, vagy a munkát megelőző nyelvtanulásra.

A működés megkezdéséhez szükséges minisztériumi, letelepedési engedélyt Balog József a helyi esperes-plébános szerezte meg számukra és biztosította a máriakémendi kegytemplom átengedésével az ehhez szükséges helyet, így 1916-ban az első hazánkba érkező verbiták, P. Paul Tschorn és P. Felix Drewek, majd az őket 1916. szeptember 12-én követő P. Hansen Hubert és P. Peter Wodarka megkezdheték munkájukat. A lelkipásztori feladatok ellátása mellett népmissziókat és triduumokat tartottak, a külföldi missziókat propagálták. A következő évben munkájuk eredményes és szükséges volta

Congregatio Servarum Spiritus Sancti de Adoratione Perpetua: SSpS AP, más néven Szentlélek Szolgálói Örökimádás avagy rózsaszín nővérek. 1896-ban ugyancsak Steyben alapította a rend kontemplatív ágát, mely a missziós eszmét volt hivatott az ima erejével támogatni. (*A century of Mission Service Holy Spirit Missionary Sisters*. Techny (USA) 50–51. p., továbbiakban: A CENTURY)

7 A rendtagok Dél-Santungban, Japánban, Braziliában, Argentínában, Chilében, USA-ban, Togóban És Új-Guineában folytattak missziós tevékenységet. (JANSSEN 26. p.)

8 A rendcsalád 1984-ben 5610 verbitát, 4098 nővért és 370 Örökimádás-nővért számlált soraiban, melyek közül a rendtagok több mint 60 %-a Európán kívüli területen működik. A verbiták közül 3888 rendtag (69,3 %), a nővérek közül 2578 rendtag (62,9 %). (JANSSEN 27. p.) A rendtagok neve előtt álló P. = Pater, azaz szerzetespapot, Br. = Bruder, azaz szerzetestestvért, Sr. = Schwester, azaz szerzetesnővért jelent.

9 Az Osztrák-Magyar Monarchia háborús embervesztesége az I. világháborúban 800.000 fő volt. (GERGELY ANDRÁS (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Korona Kiadó, Budapest 1998, 458. p.)

10 A hivatalos statisztikai adatok szerint 1910-ben az ország lakosságának 10,44 %-a volt német nemzetiségű, azaz 1 901 642 fő és a római katolikusok 14,07 %-a volt német nemzetiségű. (GYÁNI GÁBOR - KÖVÉR GYÖRGY: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest 1998, 128., 134–135. p.)

miatt már öt kápláni állást is betöltöttek, végül egzisztenciateremtés céljából 1919-ben átvették a máriakémendi plébániát is.¹¹

A hely azonban a rendtartomány megalapítására nem volt alkalmas, másutt kerestek és Koch Róbert budatétényi lelkész révén találtak megfelelő ingatlant. A plébánia közelében található kerttel is rendelkező villát 1924-ben vásárolták meg és az első magyar rendházukat Názáret Missziósház névre Csernoch János esztergomi érsek, bíboros-hercegprímás szentelte fel 1924. október 6-án. A ház alapítója, majd első rektora P. Hansen lett.¹²

A Missziósház megnyitásával a rend egyik alaptevékenységét jelentő hivatásgondozás és a folyóirat-apostolatús is kezdetét vette.

1925 szeptemberében kezdték meg első folyóiratuk, a Kis Hitterjesztő kiadását, mely egy gyermekeknek szóló missziós folyóirat volt.¹³ 1926-tól mellette útjára indult a Szent Mihály Missziós Naptár és a Názáreti Élet (utóbb SVD Missziós Hírnök néven), a rend időszaki értesítője.¹⁴ A folyóiratokat a mödlingi Sankt. Gabriel Missziósházban nyomtatták, míg a kiadóhivatal és szerkesztőség Budatétényben működött. A szerkesztői feladatokkal 1925-től kezdve P. Venzel Alajos lett megbízva, a rend első magyar tagja. A kiadásban és terjesztésben P. Venzel mellett a budatétényi testvérek, Máté, Generosus, Fridolin, Claudius, Protasius, Saturninus és Sebastianus vettek részt.

Missziós témájú könyvek magyarra fordításával és kiadásával is foglalkoztak. Így került az olvasóközönség kezébe „P. Hermann Fischer: Jézus végső akarata” című műve is.

A hivatásgondozást gyermekek nevelésével, oktatásával valósították meg. A missziós növendékek száma jelentős mértékben növekedett, így az első évek során több alkalommal is szükségessé vált a bővítés, hogy a feladat ellátásához elegendő térrel rendelkezzenek. Előbb 1926-ban, majd 1927. június-október 8. között egy-egy új épülettel bővült a missziósház, de rövidesen így is kicsinek bizonyult.¹⁵

11 *Az Isteni Ige Társasága – A verbita missziós szerzetesrend keletkezése és fejlődése napjainkig.* Szent Imre Missziós Szeminárium, Kőszeg 1937, 27–28. p., továbbiakban: *AZ ISTENI IGE...*; *Verbita Baráti Kör* II/1. (1996. márc.) 3. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.; *Magyar Katolikus Almanach* I. évfolyam (1927) Szerk. GEREVICH TIBOR - LEPOLD ANTAL - ZSEMBERY ISTVÁN, Stephaneum, Budapest 1927, 249. p.; *Almanach* II. évfolyam (1928) Szerk. GEREVICH TIBOR - LEPOLD ANTAL - ZSEMBERY ISTVÁN, Stephaneum, Budapest 1928, 236–237. p.; *Almanach* III. évfolyam (1929) Szerk. GEREVICH TIBOR - LEPOLD ANTAL - ZSEMBERY ISTVÁN, Stephaneum, Budapest 1929, 271–273. p.; *Almanach* IV-V. évfolyam (1930–31) Szerk. GEREVICH TIBOR - LEPOLD ANTAL - ZSEMBERY ISTVÁN, Stephaneum, Budapest 1931, 262–264. p.

12 *Az Isteni Ige...* 28. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.; *Almanach* I. 249. p.; *Almanach* II. 236–237. p.; *Almanach* III. 271–273. p.; *Almanach* IV-V. 262–264. p.

13 A folyóirat a Jézus Szent Gyermekége Műve lapjaként került kiadásra, mely a Pápai Missziós Művek része. A Művek tevékenységében a magyar verbiták mindvégig aktív szerepet játszottak, részt vettek. A lapot havonta jelentették meg, tanítási időszakban, azaz évente 10 alkalommal. (*AZ ISTENI IGE...* 30. p.; MAYER JÁNOS: *Az Isteni Ige Társaságának első évtizede hazánkban.* *Katolikus Szemle* 1934. október. 628. p.; továbbiakban: MAYER)

14 *Az Isteni Ige...* 28. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

15 *Az Isteni Ige...* 28. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

2. KÖSZEG ÉS AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR RENDTARTOMÁNY LÉTREJÖTTE (1929–1941)

Mivel a budatétényi ház már nem volt elegendő feladataik ellátásához, új alapításra ösztönözte a rendet. Az új rendház számára a telket a város ajándékozta a rendnek. A terjeszkedéshez, az új alapításhoz az önálló magyar rendtartomány létrejötte is jelentős mértékben hozzájárult. P. Hansent 1926-ban keletnémet tartományfőnökké választották, melynek a magyar terület is részét képezte ekkor, majd 1927-től XI. Pius pápa a magyarországi férfikolostorok apostoli vizitátorává nevezte ki. Ennek következtében kapott P. Feikus József személyében új rektort a budatétényi ház.¹⁶ P. Feikus mellett P. Wodarka és P. Venczel Alajos látták el a növendékek nevelését és a pasztorációs munkát.¹⁷ 1926-ban a máriakémendi plébánia pasztorációját a megnövekedett növendék-létszám és kiszélesedett tevékenységi kör következtében kénytelen volt átadni a rend.¹⁸

Miután 1929-ben P. Hansen keletnémet tartományfőnöki megbízatása lejárt, a rendi előjáróság a magyar területet önálló rendtartománnyá szervezte, melynek élére P. Hansent nevezték ki. Ekkor kapták meg az új ház alapítására is az engedélyt, melynek építkezése 1930-ban fejeződött be. Az ekkor zajló Szent Imre ünnepségekhez kapcsolódva 1930. június 9-én Serédi Jusztinián esztergomi érsek, bíboros-hercegprímás szentelte fel és kapta az új ház a Szent Imre Missziós Szeminárium nevet. A ház rektora P. Seres Béla, prefektusa pedig P. Wachter István lett. Átköltözött az új házba a kiadóhivatal és szerkesztőség, és az eddigiek mellett elindították a Világposta, havonta megjelenő képes családi és missziós folyóirat kiadását is.¹⁹

A budatétényi ház rektorává P. Wodarkát nevezték ki, az addigi rektor, P. Feikus pedig a csehszlovák rendtartomány harmadik, 1929-ben Stavnikban megnyílt új rendházának a rektora lett.²⁰ Ez évben a rendtartomány 7 szerzetespapot, 8 testvért, 4 teológust és 84 növendéket számlált.²¹

P. Wodarkát 1933 végén Buenos Airesbe küldték az argentinai magyar közösség lelkipásztori feladatait ellátni, viszonzásként az ottani magyar katolikus hívek támogatásáért. 1933. december 4-én érkezett meg és 8-án már P. Rohling mellett segédkezett a körmenetkor. Továbbiakban Arroyo Cortoban működött a dél-amerikai magyarok lelkipásztorként.²²

1934-től kezdve lelkigyakorlatokat is tartottak Kőszegen,²³ és ugyancsak ez évben kapták meg az első magyarok missziós beosztásukat.²⁴

16 Feikus József 1922–1924-ben a pápai orosz segítőakció tagja volt.

17 *Almanach* I. 249. p.; *Almanach* II. 236–237. p.; *Almanach* III. 271–273. p.; *Almanach* IV-V. 262–264. p.

18 *Verbata Baráti Kör* II/1. (1996. márc.) 3. p.

19 *Az Isteni Ige...* 28. p.; MAYER 1934, 628. p.; *Verbata Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

20 *Az Isteni Ige...* 31. p.

21 1929-ben Budatétényben: P. Wodarka Péter, P. Schmidt József, P. Feikus József, P. Zimits Mihály és P. Venczel Alajos, valamint Máté, Generosus, Fridolin, Borgias, Saturnin, Sebestyén és Maximus testvérek. Kőszegen: P. Hansen Hubert, P. Windolph Károly és Protazius testvér. (*Unio Cleri pro Missionibus* IV. évkönyve (1929) Budapest 1930, 78. p.)

1930-ban Kőszegen: P. Hansen, P. Windolph, P. Schmidt, míg Budatétényben P. Wodarka, P. Feikus, P. Ternay János, P. Zimits és kilenc testvér. (*Unio Cleri pro Missionibus* V. évkönyve (1930) Budapest 1931, 67–68. p.)

22 *Az Isteni Ige...* 35. p.; *Világposta*. Katolikus képes családi és missziós folyóirat V/3. (1934. márc.) 72. p.; MAYER, 628. p.

23 *Az Isteni Ige...* 29–30. p.

1932-ben újra tartományfőnöknek választották P. Hansent, de még a három év lejárta előtt, 1935. március 2-án meghalt Budatétényben.²⁵ A rendtartomány provinciális ideiglenesen P. Geretzky József lett, aki ekkor az osztrák provincia tartományfőnöki tisztségét is betöltötte. A rendtartományt sorozatos veszteségek érték, meghalt Kornél testvér, majd P. Scheuermann József. E veszteségek megakasztották a munkát a tartományban, minek következtében a két ház munkakörét ideiglenesen egyesítették 1936. január 20-án, mely így teret biztosított a tevékenységek – missziósnövendékek nevelése, népmissziók tartása, – folytatására.²⁶ A missziós növendékek képzése csak Kőszegen folyt a továbbiakban és ősztől újra lendületet vettek a népmissziók is.

1939 szeptemberében újra megnyitotta a missziósnövendékek előtt kapuit a Názáreth Missziósház, amit a növendékek számának emelkedése is indokolt.²⁷ Ez év május 31 – június 4. között az általános rendfőnök, P. Grendel látogatást tett a magyar tartományban. Május 31-én délben Kőszegre érkezett, tisztelgő látogatást tett dr Saly Arnulfnál, a bencés gimnázium igazgatójánál, dr Székely László plébánosnál és vitéz dr Nagy Miklós polgármesternél. Június 3-án Budatéténybe utazott, június 4-én pedig Lozoncon át tovább a szlovák rendtartományba.²⁸ A tartomány élére P. Serest nevezte ki tartományfőnökké, a gondnok P. Zimits, az új kőszegi rektor P. Wachter lett. P. Seres egyúttal a Názáreth Missziósház rektori posztját is betöltötte. Működésüket 1939. július 10.-vel kezdték meg.²⁹

A kőszegi házon további építkezéseket eszközöltek, melyhez Apostoli áldást kértek és XII. Pius pápa sajátkezű aláírásával küldte meg az Apostoli Áldást.³⁰

3. KISKUNFÉLEGYHÁZA (1941–1950)

1941-ben, mivel mind a rendtagok, mind a növendékek száma indokolta, egy új házat vettek Kiskunfélegyházán, mely az Alföld déli részének pasztorációjába való bekapcsolódáshoz segítette hozzá a rendet. A rend Vedres Béla apát-plébános révén került Kiskunfélegyházára. Megkezdődött a ház átalakítása, melyet – miként az előző két ház esetében – most is adományokból finanszíroztak: a rendfőnökségtől kaptak támogatást, valamint kül- és belföldi adományokból. A ház nevét közvélemény kutatással választották ki, melyet olvasóik között folytattak. Így lett a ház neve Szent István Missziósház.³¹ 1942. november 22-én szentelte fel a ház kápolnáját Krywald Ottó pápai

24 *Az Isteni Ige...* 28. p.; *Világposta* V/9. (1934. szept.) 213–215. p.

25 P. Hansen Hubert (1872. november 3.–1935. március 2.) 14 évesen lépett be Steylben. 1896. május 1-én szentelték pappá, 1898-ban P. Janssen kinevezte St. Gabrielbe teológus tanárrá és a teológusok prefektusává. 1909–1914 között a St. Gabrieli ház rektora, majd onnan 1916-ban a magyarokhoz küldik. *Az Isteni Ige...* 29. p.; *Világposta* VI/4. (1935. ápr.) 75–77. p.; *Világposta* X/6. (1939. júni) 143. p.; *Almanach* II. 236–237. p.; *Almanach* III. 271–273. p.; *Almanach* IV–V. 262–264. p.

26 *Az Isteni Ige...* 29. p.; *Világposta* X/6. (1939. júni) 143. p.; *Verbita Baráti Kör* L/1. (1995. szept.) 4. p.

27 *Hitterjesztő* XIV/I 1. (1939. júli) 340–341. p.

28 *Hitterjesztő* XIV/11. (1939. júli) 340–341. p.; *Világposta* X/8. (1939. aug.) 191. p.; *Világposta* X/9. (1939. szept.) 215. p.

29 A generális rendelkezéseit július 10-én kapták meg (*Világposta* X/9. (1939. szept.) 215. p.)

30 *Világposta* XI/9. (1940. okt.) 193–194. p.

31 A kőszegi házban a beérkezett szavazatok elbírálására az e célra létrehozott Névadási Bizottság összeült 1943. január 10-én. A beérkezett 43.205 szavazatból 14.028 „Szent István” elnevezés mellett foglalt

prelátus, a magyar misszióstanács országos elnöke.³² A ház átalakítása 1943. április 4-én fejeződött be, a szentelésére ekkor – a nagyböjt negyedik vasárnapján – került sor, melyet Dr Pétery József váci megyéspüspök végzett el.³³ A ház rektora P. Sorok János, a prefekusa P. Bittmann Zsigmond lett.

1943. február 2-án mindhárom ház három napos előkészület után ünnepélyesen felajánlotta magát – a Szentatya szándékai szerint – Szűz Mária Szeplőtelen Szívének.³⁴ A rend központja ettől kezdve a kőszegi Szent Imre Missziósházba került. 1944-ben megkezdődött a növendékek tanítása.

4. 1950 UTÁN: MAGYARORSZÁGON A KOMMUNIZMUS ALATT

A háború utáni rendszerváltás az egyházak életében is gyökeres változásokat hozott. A hatalmat fokozatosan megszerző kommunista párt az egyházak állami felügyeletét biztosítandó, megállapodásokat kötött az egyes egyházakkal,³⁵ a katolikus egyházzal is megkezdte az állam a tárgyalásokat még 1948 folyamán, de Mindszenty esztergomi érsek, bíboros-herceggel szembeni ellenzése miatt ez nem haladt előre.

A katolikus egyházzal történő megegyezés elősegítése érdekében nyomást gyakoroltak. Az egyházi iskolákat államosították (1948:33. tc. – 1948. június 16.), ezzel indokolatlanul vált a tanítórendek működése. Ugyancsak a szociális intézmények feletti teljes joghatóságot és felügyeletet biztosította magának az állam, ezzel a szociális és betegápoló rendek munkája is szükségtelemmé vált. 1948. december 26-án a megegyezés legfőbb gátjának tartott Mindszenty József érseket letartóztatták. 1949-ben pedig megszüntették a kötelező iskolai hitoktatást, és fakultatívá tették azt (1949:5 tvr. – 1949. szeptember). További feszültséget jelentett, hogy az egyházi személyek megtagadták az állampolgári eskütételt, valamint az egyház békemozgalomban való részvételtől is elzárkóztak. Ezt tetézte, hogy a magyar püspöki kar és Róma közti kapcsolattartást ellehetetlenítette az állam. Ezen eseménysor hatására a katolikus püspöki kart tárgyalóasztalhoz kényszerítette az állam.

1950 folyamán – több hullámban – drasztikus módon az ÁVH irányításával internálták előbb a határsávból, majd az ország többi területeiről is a szerzeteseket és apácákat. Az eljárás során az állam részéről tanúsított durva, mondhatni embertelen bánásmód jelezte, hogy célja a megfélemlítés. Ezzel az egyház szerves részét képező szerzetesrendekre mért csapást, azok felszámolásával.

állást, de felmerült „Szentháromság”, az „Isteni Gondviselés”, a „Jézus Szíve”, a „Jézus Szíve engesztelése”, a „Krisztus Király”, a „Mégváltó”, a „Kis Jézusról nevezett”, a „Jézus segíts!” és a „Jó Pásztor” elnevezések is. A szavazatok 1942. július 1. és december 31. között érkeztek. A Bizottság elnöke, Dr Saly Arnulf, a kőszegi bencés gimnázium igazgatója beszédében gondviselészserűnek nevezte, hogy az Alföldön megnyílt új missziósház Szent István apostoli királyunk nevét kapta. (*Világposta* XIV/2. (1943. febr.) 31–32. p.)

32 *Világposta* XIV/1. (1943. jan.) 11–12. p.

33 *Világposta* XIV/3. (1943. máj.) 76–77. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 4. p.

34 *Világposta* XIV/4. (1943. ápr.) 62. p.

35 Református és unitárius egyházzal 1948. október 7-én, az evangélikus egyházzal és az izraelita felekezettel december 14-én. (GERGELY JENŐ: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon*. Dokumentumok. Vigília Kiadó 1990, 5–20. p., továbbiakban: GERGELY 1990)

Megegyezés jött létre, melyben megállapodtak a felszentelt szerzetespapok világi papi működéséről,³⁶ a szerzetesrendek feloszlásáról, az egyház működéséről. A megállapodás a Magyar Népköztársaság kormánya és a Magyar Katolikus Püspöki Kar között 1950. augusztus 30-án született meg,³⁷ majd 1950. szeptember 7-én (1950:34. törvényerejű rendelet) pedig a szerzetesrendek működési engedélyéről rendelkeztek.³⁸

Az augusztusi megállapodáshoz tartozott egy 1950. szeptember 1-én kelt kísérőlevel, melyben engedélyezik meghatározott számú felszentelt szerzetespap világi papként való működését, vállalják tanítói, tanári, óvónői képesítésű szerzetesek alkalmazását állami óvodákban és iskolákban, ápoló végzettségűek kórházban alkalmazását, természetben elhelyezkedni vágyó szerzetesek elhelyezkedésének elősegítését.³⁹

Az alábbi rendeletek következtében 2300 férfi és 8800 női szerzetes került szétszórásra,⁴⁰ mindössze négy rend – a bencések, a ciszterek, a piaristák és az iskolanővérek – számára engedélyezte a rendenként két-két iskolában való oktatási tevékenységet. A nyolc katolikus gimnázium 1950. szeptember 17-én nyitotta meg az új tanévet.

1950. július 11-én a kőszegi Szt. Imre Misszióházban lévő verbitákat és a missziós-nővéreket teherautóra rakták. Több napon keresztül voltak összezárva a tisztálkodás, étkezés vagy pihenés legcsekélyebb lehetősége nélkül. Előbb Nyírbátorba, majd Jászberénybe vitték őket. Itt egy táborba zárták őket, majd pár napos fogva tartás után, szabadon engedték mindnyájukat. Pár hónap múlva ugyanez történt a budatétényiekkel és a kiskunfélegyháziakkal is.⁴¹

A budatétényi Názáret Misszióházat, lévén a fővárosban, azonnal államosították. Az ott lakókat családjaikhoz hazaküldték.

36 GERGELY 1990, 312–313. p.

37 ...II. 1) A Magyar Népköztársaság Kormánya a Népköztársaság Alkotmányának értelmében biztosítja a katolikus hívők számára a teljes vallásszabadságot, ugyancsak biztosítja a katolikus egyház számára a működési szabadságot.

II. 2) A Magyar Népköztársaság Kormánya hozzájárul nyolc katolikus egyházi iskola (hat fiú és két leányiskola) visszaadásához, valamint ahhoz, hogy a katolikus egyházi iskolákban a tanítás ellátására szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend működjék....” (GERGELY 1990, 318. p.)

38 ... 1. § A Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélye ennek a törvényerejű rendeletnek a hatálybalépésével megszűnik. Nem vonatkozik ez a rendelkezés a katolikus egyházi iskolákban a tanítás ellátáshoz szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend működési engedélyére. 2. § Mindazok a szerzetesrendek, amelyek működési engedélyének hatálya az 1. § értelmében megszűnik, kötelesek a működésüket a Magyar Népköztársaság területén ennek a törvényerejű rendeletnek a hatályba lépésekor megszüntetni.

3. § Azt, hogy az 1. § alapján mely tanítórendek folytathatják működésüket, a belügyminiszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben állapítja meg.

4. § Ez a törvényerejű rendelet kihirdetése napján lép hatályba; végrehajtásáról a belügyminiszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben gondoskodik annak figyelembevételével, hogy a megszünt szerzetesrendek tagjai három hónapon belül kötelesek a volt rendházakat elhagyni.” (GERGELY 1990, 326. p.)

39 GERGELY 1990, 327–329. p. A rendeleteket elküldték minden rend elöljárójának is, köztük a verbiták tartományfőnökének, P. Sziller Ádámnak [Budatétény, Szent Imre u. 5.] és a nővérek főnöknőjének, Pankrata nővérnek [Kőszeg, Szent Imre herceg u. 13.]. (GERGELY 1990, 212., 214. p.)

40 *Almanach* II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1985. Szent István Társulat, Budapest 1988, 197. p.

41 *Almanach* 1988, 197. p.

A kiskunfélegyházi Szt. István Missziósház 1950-ben még nem lett államosítva. Kápolnája kezdetektől nyilvános kápolnaként működött, – ennek a ténynek köszönhetően ideiglenes megmenekülését. A házban maradt három verbita atya, P. Bittmann Zsigmond, P. Végvári János, egy segítőtestvér, Br. Bonaventura (Véger Rókus) és négy diák, akik nem tudtak hová hazamenni.

A rendek feloszlása után elég sokan maradtak az országban, tizenkét misszióspap és 20 testvér.⁴² A felszentelt papok egyházmegyes állományba kerültek, egy misszióspap állami iskolába került, tanárként.⁴³ Így került be a székesfehérvári egyházmegye állományába P. Farkas Antal és P. Szelei György, az egri egyházmegyébe P. Szántó János, a váciba P. Sorok János. P. Sziller Ádám is maradt, de egészségi állapota miatt már ekkor betegállományban volt, és maradt is. A missziósházak államosítása után, 1951-ben vettek Budatétényben egy magánlakást, ahol P. Sziller Ádám és Seraphim testvér laktak, az utóbbi egy borgazdaságban helyezkedett el és dolgozott. A segítőtestvérek közül a már említett Br. Seraphimon (Varga Lajos) és a kiskunfélegyházi kápolnánál maradt Br. Bonaventurán kívül Br. Marcus (Kiss József) is Magyarországon maradt. Mivel a verbitáknál a segítőtestvérek mind rendelkeztek valamilyen végzettséggel, így el tudtak helyezkedni és tartva rendtársaikkal a kapcsolatot, dolgoztak. 1948–1963 közötti időszakban négy misszióspap és három missziótestvér szenvedett a rend tagjai közül 6–19 hónapos szabadságvesztést.⁴⁴

Az országban maradók közt voltak olyan rendtagok, akik már letették első fogadalmukat, az ideiglenes fogadalmas időszakban voltak. Ők felvételüket kérték valamely egyházmegyes szemináriumba, elhallgatva a Társasághoz tartozásukat. Miközben végezték teológiai tanulmányaikat, titokban újították meg fogadalmaikat, illetve tették le örökfogadalmukat. Pappá szentelésük után plébániára kerültek, és végezték lelkipásztori teendőiket. Így végezték teológiai tanulmányaikat P. Becherer András, P. Baán Lajos, P. Pálincás István, P. Ilosvai Gyula, P. Tóth István, P. Markó Gyula, P. Bencze József, P. Werner József, és P. Kalló József.

Azok, akik noviciátusból kerültek ki még az első fogadalomtétel előtt, nem tehették le fogadalmukat illegálisan. Sokan a komoly hivatást érzők, egyházmegyei szemináriumba jelentkeztek és itt lettek pappá szentelve. Egyházmegyes lelkipásztorként tevékenykedtek, tartották a kapcsolatot az országban maradt verbita atyákkal: Udvardi Elek, Kósa Ferenc, Rostás Sándor, Dinya Vince, Szabó Alajos, Terjék Ferenc, Horváth Imre, Horváth László és Balázs Tibor.

A rend feloszlása után is P. Sziller Ádám maradt a rendtartomány főnöke haláláig, 1969-ig. Ő és utódai e poszton sokat tettek azért, hogy a közösségi szellem éltsen megmaradjon a magyar tartományban az illegalitás éve alatt.⁴⁵ Rendszeresen, évente többször is tartott tartományi gyűlést, tartották egymással a kapcsolatot. P. Sziller, állapotára ellenére sokat tett a rendtartományért és az összejövetelek számára nagyon jó lehetőséget biztosított a budatétényi lakás.

42 *Almanach* 1988, 197. p.

43 *Almanach* 1988, 197. p.

44 *Almanach* 1988, 197. p.

45 1950–1989 között a magyar tartományfőnökök: P. Sziller Ádám 1939 – cca. 1969, P. Sorok János cca. 1969 – cca. 1978, P. Szelei György 1978 – 1989.

P. Bittmann 1955-ig, a kiskunfélegyházi kápolna államosításáig a kápolna lelkészeként tevékenykedett. A ház és kápolna állami tulajdonba kerülése után P. Bittmann a helybeli egyházmegyes kápolna lelképásztorának lett kinevezve, így került egyházmegyes státusba.

A kiskunfélegyházi és a budatétényi házakat lerombolták, míg a kőszegi misszióházból előbb laktanya, majd szálloda lett.

Az itthon maradottak plébániákon látták el a lelképásztori teendőket és az ő munkájuk, kitartásuk, valamint a provinciálisok áldásos közösségi szellemet ápoló, őrző tevékenysége következtében, ha szerény keretek között is az illegalitásban is fennmaradt a magyar rendtartomány és a verbita közösség. A plébániákon és egyéb helyeken működő atyák összefogtak és a még képzés alatt lévő rendtársaikat (teológus) anyagilag is támogatták.

Az 1960-as években lehetőség nyílt arra, hogy az illegalitás ellenére, a fogadalmat még nem tett, de belépni szándékozó és mindvégig az atyákkal kapcsolatot fenntartó egykori missziósnövendékek a rend tagjaivá válhassanak. A lehetőség az akkori generális, P. Schütte 1965-ben az országban tett látogatása alkalmával nyílt meg. A generális néprajzkutatóként tudományos gyűjtőmunkára kapott engedélyt a minisztériumtól az országba beutazáshoz. A P. Schütte azon céllal jött Magyarországra, hogy tájékozódjon, felmérje a magyar verbita rendtartomány helyzetét: hányan maradtak Magyarországon, hol tevékenykednek. A provinciális, P. Sziller Ádám egy tartományi gyűlést hívott össze titokban. A budatétényi lakásban került sor a találkozóra, melyen minden rendtag és a renddel kapcsolatot tartók részt vettek. Ekkor került szóba az illegalitásban, szűkített keretek között megszervezendő noviciátus a belépni szándékozók számára.

Az államvédelmiskék utólag felfedezték a generális bejövételének valós célját, így államellenes összeesküvés vádjával az illegális találkozón résztvevők majdnem mindegyikét elfogták és kivallatták. A vádat ugyan nem tudták rájuk bizonyítani, de ezentúl igen szigorú megfigyelés alatt álltak a verbiták, így a noviciátust el kellett halasztani bizonytalan ideig. A '70-es évekre fokozatos enyhülés állt be a politikában, az Egyház is egy kicsivel nagyobb teret kapott. Elérkezettnek látták az időt a noviciátus kérdésével újra foglalkozni. Udvari Elek ösztönzésére felkérték P. Bittmann Zsigmondot egy római utazásra, aki harmadmagával, Udvari Elekkel és Kósa Ferencel el is utazott, eleget téve a kérésnek, hogy a generaliatuson megbeszéljék a noviciátus ügyét. A generális, P. Musinsky ekkor a bolsanoi hegyek közt a segítőtestvérek számára szervezett lelkigyakorlaton vett részt. Itt keresték őt fel, de a generális tovább irányította őket Rómába, beleegyezésével, és a további részletek megbeszélése végett. P. Müller, a generális helyettese előjegyezte őket a noviciátusra, azon feltétel kikötésével, a noviciátusnak legalább egy évig kell tartania, havonta két alkalommal előadások tartásával egybekötött találkozók keretében..

P. Szelei György, az akkori tartományfőnök novíciusmesterré P. Szántó Jánost, az akkori medgyesbodzási plébánost nevezte ki. A noviciátus megkezdésére 1984-ben került sor, melyet Udvari Elek már nem érhetett meg. A noviciátust négyen kezdték meg: Rostás Sándor, Dinya Vince, Szabó Alajos és Kósa Ferenc. A többi, eddig a renddel kapcsolatot tartó volt missziósnövendék kimaradt, nem kezdték el a noviciátust. A résztvevők plébániáin voltak felváltva a „baráti találkozók”. Az előadásokon tanulmányozták a rendtörténetet, a direktóriumból és a konstitúcióból a rend szellemiségét, va-

lamint gyakorolták a szerzetesi életet, a közösségi együttélést. Az első fogadalomtételre 1985-ben került sor, az örökfogadalmat, ünnepélyesen 1988-ban tették le.⁴⁶

1985-ben tizenkét misszióspap és nyolc testvér élt Magyarországon, három misszióspap és öt testvér hunyt el 1950 óta, európai országokban tíz magyar rendtag működött, míg tengerentúli missziókban huszonhárom magyar misszióspap és négy magyar testvér tevékenykedett.⁴⁷

1987-ben új hivatása volt a rendnek. Lányi Béla az ausztriai St. Gabriel Missziósházban belépett a rendbe és kezdte meg noviciátusát.

5. 1988: ÚJRAKEZDÉS, A RENDTARTOMÁNY ÚJJÁSZERVEZÉSE A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A rendszerváltás az egyházak cselekvési szabadságát hozta. Újra legálisan működhettek a szerzetesrendek. A verbita rendtartomány is megkezdte legális működését, újraszerveződését. 1950 óta először, 1988-ban a rendtartomány tagjai közös lelkigyakorlatra gyűltek össze a mátraszentimrei Stellában. Még ebben az évben, 1988-ban kétszer is ellátogatott a magyar rendtartományba a generális, P. Heekeren, megbeszélni a rend működésének újraindítását.

Az újraszerveződést megnehezítette, hogy a magyar verbita atyák egyházmegyei álmányban voltak és a paphiány miatt nem tudták őket nélkülözni püspökeik. Így került sor magyar verbiták hazahívására.

A hazahívások alapjául a Szentatya németországi látogatása során Európa újrevangelizálásáért történt felszólalása szolgált, Európa missziós területté lett nyilvánítva.

1989-ben került sor az első két magyar verbita atya, P. Bellér Lajos és P. Gaál Jenő hazahívására. Ők P. Kósa Ferenc plébániáján, Ásotthalmon kapcsolódtak be először a plébániai pasztorációba, és szoktak hozzá az itthoni helyzethez. Ez évben új tartományfőnököt választottak P. Becherer András személyében, aki e tisztséget 1992-ig töltötte be.

Még ez évben, mivel lehetőség nyílt az egykor államosított egyházi ingatlanok visszaigénylésére, a kőszegi Szt. Imre Missziósházat visszaigényelték. A ház ekkor szállodaként működött, nem akarták visszaadni, ezért megajánlották helyette a helybeli volt bencés rendházat. A két rend megállapodása alapján a bencések visszaigényelték és egy jelképes összegért, évi 10,- Ft-ért bérbe adták a verbitáknak. A bencés ház igen leromlott állapotban volt, híján minden komfortnak.

A felújításhoz szükséges anyagiakat részben a rend generáliátusától, részben kül- és belföldi adományokból finanszírozták. A házat lelkigyakorlatok tartására alakították ki. Előbb rendbe hozták az első, majd a második emeletet, végül a földszintet. Bevezették a villanyt, a vizet, a gázt. Kis cellákat alakítottak ki, mindben mosdási lehetőséggel.

A következő két magyar verbita hazahívására 1992-ben került sor, ekkor jött haza P. Hirth Vilmos és P. Gréger Mihály, és az ekkor soron lévő provinciális-választó gyűlé-

46 Visszaemlékezések: P. Kósa Ferenc, P. Rostás Sándor, P. Gaál Jenő, Sr. Ilona, Sr. Kárász Magolna, továbbiakban: *Visszemlékezés*

47 *Almanach* 1988, 197. p.

48 P. Hirth Vilmos tartományfőnöki tisztségét 2004. májusáig töltötte be, mikor e tisztségben őt P. Németh László felváltotta.

sen az éppen hazatért P. Hirthelet választották meg.⁴⁸ Még ugyanebben az évben Novajon berendezték a rendtartomány noviciátusát.

P. Rostás Sándor Spanyolországban elkezdte a missziós küldetéséhez szükséges spanyol nyelvtanulmányait, majd 1993. március 12-én kapta meg P. Rostás Argentínába öt évre missziós beosztását. Itt kapcsolódott be a helyi pasztorációs munkába 1998-as hazatéréseig, mikor P. Szabó Imrét felváltotta a Pápai Missziós Művek élén.

1993. január 10-én átvették Dankó László kalocsai érsek hívására a hajósi plébániát. Az okot a plébánia átvételére az adta, hogy a verbiták a hajósi lelkigyakorlatos házat visszaigényelték. A ház visszaadásáig vezetik a plébániát.

1993-ban Kárpáti Lászlót, aki egyházmegyes papként lépett a rend tagjai közé, Írországba küldték, ott kezdte meg noviciátusát, majd fogadalomtétele után, 1994-ben Brazíliába kapott missziós beosztást. Sao Paulóban egy plébánián tevékenykedik, melynek elsődleges feladata az utca népének (gyermekek, fiatalok, drogosok, prostituáltak, AIDS-esek) pasztorációja.

1994-ben kezdték meg a rendtartományban a folyóiratapostolátust, útjára indították a rend folyóiratát. Ugyancsak ebben évben a rend visszakapta a kőszegi missziósházat,⁴⁹ így a bencés ház kizárólag cursillo-s lelkigyakorlatok tartására lett átengedve. A Szent Imre Missziósház is felújításra szorult, a rendbehozatala folyamatban van. A rendtagok 1995-ben már beköltöztek a házba.

1994-ben a noviciátusban levők noviciátusi ideje lezárult, míg egyikőjük elhagyta a rendet, addig a másik fiatal fogadalomtétele után St. Gabrielbe ment teológiatanulmányokat folytatni. 1995-ben újabb két magyar verbita érkezett haza: P. Halász Lajos, aki a Fülöp-szigeteken volt és P. Szabó Imre, aki Új-Guineán volt misszióban.⁵⁰

P. Domonkos hazatért Argentínából aranymiséjét megünnepelni. A rend korára és egészségi állapotára való tekintettel felajánlotta számára a választási lehetőséget, hol szeretné tölteni idős éveit. Magyarországot választotta, hogy az újjalakuló rendtartomány építésében segítségére lehessen rendtársainak, így 1996. november 3-án, pappá szentelésének 50. évfordulóján búcsúzott argentinai magyarjaitól, akik közt 38 évet dolgozott. Aranymiséjét november 10-én már a kőszegi házban ünnepelte.⁵¹

Az államosítás után lebontott budatétényi ház helyén két iskola épült, melyet a rend visszaigényelt. 1996-ban az önkormányzat határozott az ingatlan visszaadásáról, két ütemben. Először az ingatlan 2/3 része a fából épült iskolával kerül átadásra folyó év július 12-én, majd a fennmaradó 1/3 rész 3 éven belül.⁵²

1998-ban P. Szabó Imrét a Pápai Missziós Művek élén felváltotta P. Rostás Sándor.

Az épülő és már harmadrészt álló Názáret Missziósház alapkövét P. Hirthelet Vilmos tartományfőnök 1999. november 19-én helyezte el az épület tövében. A missziósház Káldy Gyula tervei alapján épül, 25 ifjú befogadására alkalmas missziós szemináriumként fog működni.⁵³ A felépült Missziósház befejezett részét átvette a rend 2000. július 15-én, ahová a szeptember 8-i fogadalomtételek – első és második, valamint egy örökfogadalom – után az összes magyar fiatal, azaz a noviciátus és P. Szabó Imre a ház rek-

49 *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 4. p.

50 *Verbita Baráti Kör* I/2. (1995. dec.) 5. p.

51 *Verbita Baráti Kör* II/2. (1996. júni) 7. p.

52 *Verbita Baráti Kör* II/3. (1996. szept.) 8. p.

53 *Verbita Baráti Kör* VI/1. (2000. márc. -máj.) 4. p.

tora és prefektusaként fog beköltözni.⁵⁴ Az előjárók a ház megáldását 2000. október 7.-re, Rózsafüzér Királynője ünnepére tervezték.⁵⁵

2000-ben két tagját veszítette el a rend: január 26-án Tarziciusz testvér halt meg agytrombózisban,⁵⁶ míg augusztus 23-án P. Németh Antal.⁵⁷

2001-ben hazatért Lányi Béla testvér, aki teológiatanulmányai végeztével, 1994-től Belorussziában tevékenykedett. A fehérorosz katolikus egyház építési igazgatói tisztsége mellett a verbiták ottani Hitoktatóképző intézetében filozófiát tanított, majd két évig az igazgatói tisztet is betöltötte ott. Ezeken túl a központi rendház vicerektora és a missziótestvérek prefektusa is volt. P. Hirth Vilmos tartományfőnök állhatatos kérésének engedve tért haza, melyet megelőzött egy féléves nevelési tanfolyam az USA-ban, amivel új feladatkörére készült fel.⁵⁸

6. RENDI KÉPZÉS

A rendtagok képzése több lépcsős. Kezdődik a belépés után a postulátussal, majd két év noviciátussal folytatódik, melyet a fogadalmas időszak követ – a teológusképzéssel – az örökfogadalomig.⁵⁹

A belépésre volt lehetőség kezdetektől, de a rendi képzés egyes fokozatainak a rendtartományon belüli elvégzésére csak későbbi, eltérő időponttól nyílt lehetőség. A jelentkező fiatalok próbaidejüket (postulatus) a kőszegi házban töltötték, majd a testvér- illetve kispap-noviciátusba kerültek többnyire a mödlingi St. Gabrielbe vagy néhány esetben a Siegburg melletti St. Augustin Misszióházba.

54 *Verbita Baráti Kör* VI/3. (2000. szept. – nov.) 9–10. p.

55 *Verbita Baráti Kör* VI/2. (2000.júni-aug.) 12. p.

56 Br. Tatziciusz, Kis József (1930. február 9., Ligetújfalu – 2000. január 26. Kőszeg) 1948-ban lépett a rendbe, 1950-ben letett első fogadalma után a rendet feloszlatták, ezért hazatért szüleihez. Magyaróvári malomban dolgozott 22 évig, majd szülei halálát követően Budatéténybe költözött. A helyi múzeumban dolgozott nyugdíjig, 15 évet. 1995-ben visszatérhetett Kőszegre, ahol a házi munkában és a konyhán segédkezett. Agytrombózis okozta halálát. (*Verbita Baráti Kör* VI/1. (2000. márc. –máj.) 12. p.)

57 P. Farkas Antal (1916. március 8., Gyalóka–2000. augusztus 23., Kőszeg) 1931-től volt missziós növendék, majd belépése után 1941. április 12-én szentelték pappá St. Gabrielben. 1948-tól a testvérek lelki igazgatója (spirituális) Kőszegen. 1950. július 11-én innen internálták a ház többi lakójával együtt Nyírbátorba. Előbb Győrvarra került káplánnak, majd 1964-től Vasszentmihályon plébános. Új plébánosi beosztását Zalaerdődre 1989-ben kapta, de mindössze egy évet tölthetett el ott, mivel 1990-től Kőszegre szolgáltatta a rend újraindításának feladata. Itt érte a halál. (*Verbita Baráti Kör* VI/4. (2000. dec. – 2001. febr.) 11. p.)

58 *Verbita Baráti Kör* VII/3. (2001. szept. – nov.) 12. p.

59 A postulatus és az aspirantus a jelölt időszak a rendben, 3–6 hónapos időszakot jelent. Ezt követi a noviciatus, mely az újonc-időszak, 2 éves időszak. A különböző képzési időszakok során megismerkednek a rend szellemiségével a konstitúció, szabályzat alapján, tanulmányozzák a Szentírást, a rendtörténetet, mellette nyelvtanulmányokat is folytattak és bekapcsolódtak a mindennapi életbe valamilyen munka révén, melyet rájuk osztottak (konyhai, mosodai, kert, irodai, stb. szolgálat). Lehetőség, hogy „lakva” ismerkedhessen meg a belépő szerzetesi étellel és eldönthesse hivatását. Míg a férfiaknál csak postulatus van, addig a női ágban az újonc-időt megelőzi a cca. 3 hónapos postulatus, majd azt követően egy cca. 6 hónapos aspirantus is. A teológiai tanulmányok két szakaszból tevődik össze, melyből az első két év az ún. philosophus időszak.

1937-ben engedélyezte a generális a magyar rendtartománynak egy testvér-noviciátus berendezését,⁶⁰ így ez év októberében hat testvérújonc öltötte fel a kőszegi házban a testvérek ruháját és kezdte meg a noviciátust. A noviciusmester P. Rácz János lett.⁶¹

1943 őszére rendezték be a kispap-noviciátust Kőszegen, noviciusmesterük P. Wachter István lett. Ugyanekkor a testvér-noviciátus is új noviciusmestert kapott P. Sziller Ádám személyében. Szeptember 8-án húsz kispapnovicius és öt testvérnovicius kezdte meg kétéves időszakát a kőszegi noviciátusban.⁶²

1943-ban a rend elvesztette a mödlingi házat, az addig ott nevelkedett tizenhárom magyar teológus a bécsi Pázmáneumba, míg a három magyar philosophus a lazaristák szobi rendházába nyert felvételt. Az Unio Cleri Tanácsa elvállalta neveltetési költségeiket, amihez az Unio Cleri elnöke személyesen is hozzájárult.⁶³

1992-ben Novajon lett berendezve a rendtartomány noviciátusa, ahol két fiatal kezdte el noviciátusi éveit. Noviciusmesterükké P. Werner József lett kinevezve. 1998-tól P. Szabó Imre került noviciátus élére.⁶⁴ 1999. szeptember 8-án négy újabb novicius öltözött be a kőszegi rendházban.⁶⁵

2001-ben két fontos esemény is történt a noviciátus életében: június 24-én szentelték az első verbitát, Tóth Zoltánt Kőszegen,⁶⁶ valamint hazatért Lányi Béla testvér, hogy átvegye a noviciátusban a rendi ifjúság nevelését.⁶⁷

7. OKTATÁS, TANÍTÁS

A budatétényi ház megnyitásától kezdve foglalkoztak növendékek nevelésével.⁶⁸ A missziós növendékek közé olyan négy elemi végzett fiatal fiúk jelentkeztek, akik hivatást éreztek a misszió iránt. A növendékek bent a házban folytatták középiskolai tanulmányaikat két okleveles világi tanár és P. Schmidt József felügyelete mellett. Az év végi vizsgáikat a közeli ciszterci rendi Szent Imre Gimnáziumban tették le.

A tanítást 1924-ben tizenkettő növendéssel kezdték el, a második tanévre harmincnégy, 1926-ra ötvennyolc, majd 1927-ben hetvenhat bennlakó és huszonkettő bejáró növendékük volt hat osztályban.⁶⁹

Kőszegen 1930-tól folyt növendékek oktatása, de itt a házban a növendékek rendi nevelése folyt csupán, gimnáziumi tanulmányaikat rendes tanulókként a közeli bencés

60 *Az Isteni Ige...* 72. p.; *Világposta* X/6. (1939. június) 143. p.

61 *Világposta* VIII/11. (1937. nov.) 263. p.; *Világposta* VIII/2. (1937. dec.) 287. p.

62 *Világposta* XIV/10. (1943. okt.) 153. p.

63 *Unio Cleri pro Missionibus* XVI. évkönyve (1941) Budapest 1942, 31. p.

64 *Verbita Baráti Kör* V/1. (1999. márc. – ápr. – máj.) 11. p.; *Verbita Baráti Kör* V/2. (1999. júni. – aug.) 12. p.

65 Biriki Máriusz erdélyi származású, 1980. február 25-én született, Puskás Tamás és Zabos Róbert 1981-ben születtek, az előbbi battonyai származású. (*Verbita Baráti Kör* V/4. (1999. dec. – 2000. febr.) 8. p.)

66 *Verbita Baráti Kör* VII/3. (2001. szept. – nov.) 8. p.

67 *Verbita Baráti Kör* VII/3. (2001. szept. – nov.) 12. p.

68 *Az Isteni Ige...* 28. p.

69 *Az Isteni Ige...* 28. p.; *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

rendi gimnáziumban folytatták.⁷⁰ A félegyházi házban is megindult a képzés. 1944-ben már 70 növendéke volt a Szent István Missziósháznak,⁷¹ ahol két csoportban folyt az oktatás. A tanítás P. Végvári János és P. Domonkos László felügyelete alatt és közreműködésével zajlott. Az első csoportba négy elemi után lehetett jelentkezni, ők csak rendi képzést kaptak a házban, míg tanulmányaikat a helybeli gimnázium bejáró tanulóiként végezték. A másik csoportban a késői hivatások voltak, akik egyéb tanulmányok, végzettség megszerzése után jelentkeztek a rendbe. Ők gimnáziumi tanulmányukat is a házban folytatták.

Missziósnövendékeik ellátására és taníttatása céljára alapítványt is hoztak létre.⁷²

8. FOLYÓIRAT KIADÁS

Az első folyóiratot 1925. szeptemberében indította újtára a rend, melyet a következő években továbbiak követtek. A folyóiratok nyomtatása a St. Gabriel Missziósházban történt, a kiadóhivatal, a szerkesztőség előbb Budatétényben működött, majd 1930-tól Kőszegre, a Szent Imre Missziós Szemináriumba került.⁷³ A missziós iratok szerkesztője 1925-ben P. Venczel Alajos lett, aki 1933. június 21-én bekövetkezett halála állt a szerkesztőség élén. Őt P. Zimits Mihály követte,⁷⁴ majd P. Zimits 1941. március 16-án bekövetkezett halála miatt újból elvesztették „atyjukat” a folyóiratok.⁷⁵ Az új főszerkesztő P. Seres Béla lett, amivel elnyerte az Országos Magyar Sajtókamarai tagságot.⁷⁶ A felelős kiadó és szerkesztő Mayer János volt.

1994-ben kezdték meg a rendtartományban a folyóiratapostolátust, újtára indították a SVD Magyar Verbiták Tudósítóját, majd a Kőszegi Hírek, a Cursillo lapja, végül 1995. szeptemberétől a SVD Verbita Baráti Kör⁷⁷ indult újtára. A folyóiratok szerkesztője P. Halász Lajos lett.

A Tudósító fénymásolt alakban, a két lap nyomtatott formában jelenik meg. A kiadó és szerkesztőség Kőszegen van, nyomtatásuk a helyi nyomdában történik.

70 *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

71 *Verbita Baráti Kör* I/1. (1995. szept.) 3. p.

72 *Az Isteni Ige...* 71. p.

73 *Az Isteni Ige...* 28., 70. p.

74 Venczel Alajos (1874 – 1933. június 21.) a rendnek 1925. február 5-én az első magyar tagja lett. Ötven évesen lépett be a kalocsai egyházmegyéből. (*Az Isteni Ige...* 29. p.; MIKLÓSI LÁSZLÓ: *Magyar hősök öt világrégen*. Korda, Budapest 1936, 147. p., továbbiakban: MIKLÓSI 1936; *Unio Cleri pro Missionibus* VIII. évkönyve (1933) Budapest 1934, 75. p.)

75 Zimits Mihály (1886. február 28. – 1941. március 16.) 1928-ban lépett be a szombathelyi egyházmegyéből. Népmiszionáriusi tevékenységet folytatott: ötvenhárom népmisziót és negyvenhárom triduumot, valamint Kőszegen számos zárt lelkigyakorlatot tartott. Utóbb a rend prokurátora és szerkesztő lett. (*Unio* XVI. 106. p.; *Hitterjesztő* XVI/8. (1941. ápr.) 131. p.; *Hitterjesztő* XVI/9. (1941. máj.) 164. p.; *Világposta* XII/4. (1941. ápr.) 49. p.)

76 *Világposta* XII/12. (1941. dec.) 208. p.

77 *A Verbita Baráti Kör* ingyenes, önkéntes adományokból fenntartott missziós folyóirat.

A rendbehozatal után a házban cursillos lelkigyakorlatokat tartottak. A bencés ház lett a cursillo Magyarországi központja, de szerte az országban tartanak cursillokat: Székesfehérváron, Egerben, Pusztaszeren. A domaszéki zöldfás lelkigyakorlatos házban is tartottak kétszer, de végső otthonául egyházmegyékben az ásothalmi Fatima-házat alakítják ki, az építkezés folyamatban van.

A cursillo hazánkban P. Gaál paraguayi tapasztalatai alapján lett meghonosítva, ahol igen jó eredményeket ért el vele.

1994-ben a rend visszakapta a kőszegi missziósházat, így a bencés ház kizárólag cursillo- s lelkigyakorlatok tartására lett átengedve.

A cursillokon 1992–1996 között 103 lelkigyakorlaton 3006 fő vett részt, melyeknek többsége Kőszegen, a központi házban került megszervezésre, de Kőszegen kívül még három másik egyházmegyében is megszervezésre kerültek. Ezen kívül három helyen Erdélyben is szerveznek cursillokat.⁷⁸

1992 óta folyamatosan megjelenik a cursillo lapja, a Kőszegi Hírek, a verbiták gondozásában.

10. PÁPAI MISSZIÓS MŰVEK

A Pápai Missziós Művek az emberekben a misszió iránti érdeklődés felébresztésére, a missziók anyagi támogatására szervezett gyűjtés folytatására alapították. XI. Pius Pápai Missziós Műveknek nyilvánította 1922. május 3-án kiadott *Romanorum Pontificum* kezdetű motu-propriojában az alábbi szervezeteket: 1.) Unio Cleri Pro Missionibus-t (Papi misszióistársulat),⁷⁹ 2.) Hitterjesztés Műve,⁸⁰ 3.) Jézus Szent Gyermekség Műve,⁸¹ 4.) Szent Péter Apostol Műve.⁸² A Szentszék valamennyi egyházmegye és plébánia számára kötelezővé tette a támogatását.⁸³

A rend részt vett a Pápai Missziós Művek tevékenységében. A Kis Hitterjesztő a Művek keretén belül működő Jézus Szent Gyermeksége Művének lapjaként indult útjára, melyet a rend terjesztett, szerkesztett.

1941-ben a magyarországi Unio Cleri tagjainak statisztikája szerint a rendből 11 felszentelt pap és 23 teológusnövendék volt a tagjai sorában,⁸⁴ ugyanakkor a Jézus Szent Gyermekségének országos igazgatója, Gábrriel Antal két SVD-patert titkárnak kért fel,

78 *Verbita Baráti Kör* III/1. (1997. márc.) 5. p.

79 Paolo Manna alapította 1916-ban azon céllal, hogy növelje a papságban a misszió szeretetét. Tagja lehet minden szerzetes, pap vagy papnövendék. (Dr. WAIGAND JÓZSEF: *Pápák a hitterjesztés szolgálatában XVI. Gergelytől XI. Piusig*. Budapest 1938, 212–225. p., továbbiakban: WAIGAND 1938)

80 1822-ben Paula Jarincot hozta létre valamennyi katolikus hívő számára a missziós szervezet támogatása érdekében. Feladatai: imaapostolság és rendszeres adomány. (WAIGAND 1938, 194–202. p.)

81 Alapítója Charles de Forbin-Janson, Nancy püspöke 1843-ban. Célja, hogy már kora gyermekkorban felkeltse az érdeklődést a missziók iránt. Tizenkét éven aluli gyermekek számára. (WAIGAND 1938, 203–207. p.)

82 A bennszülött papság nevelte tésére. Alapítója Stefania és Janka Bigard voltak (1880). A Missziós Művek részévé csak 1926-ban vált. (WAIGAND 1938, 208–212.p.)

83 *Missziós Hírek*. Pápai Missziós Művek. II/3. (1997. okt.) 6. p; WAIGAND 1938, 25. p.

84 *Unio XVI.* belső fedőlap

ezek feladata az elemi iskolákban országszerte megszervezni a Szent Gyermekség Művét. P. Magyar József az erdélyi plébániákat látogatta.⁸⁵ Az Unio Cleri országos tanácsának tagjai közt volt 1943 végéig Seres Béla SVD tartományfőnök, a Jézus Szent Gyermekségének titkárai pedig P. Rácz János SVD és P. Magyar József SVD voltak.⁸⁶

1943–1946 közötti időszakra az Unio Cleri országos tanácsának tagjai között volt P. Seres Béla,⁸⁷ Jézus Szent Gyermeksége országos titkárai P. Rácz János és P. Magyar József.⁸⁸ Az Unio Cleri tagjainak sorában ekkor a rend tagjai közül 18 szerzetespap és 19 szerzetespapnövendék voltak.⁸⁹

A Pápai Missziós Művek munkájába már kezdetektől bekapcsolódott a rend, ezért kézenfekvő volt, hogy az újrakezdés után is részt vállaljanak abból. Így lett P. Szabó Imre – 1995-ös hazatérése után – a Pápai Missziós Művek magyarországi igazgatója. A Missziós Művek központja a 1223 Budapest, Jókai Mór u. 14. címen található.

A Missziós Művek lapja Missziós Hírek néven indult el 1995-ben. Kiadóhivatala a Művek központjában van.

Az Argentínában végzett missziós munkából hazatérése után, 1998-tól P. Rostás Sándor követte a Pápai Missziós Művek igazgatói posztján P. Szabó Imrét.

ÉVA RÉVÉSZ

HUNGARIANS IN MISSION HISTORY OF THE HUNGARIAN PROVINCE OF THE SOCIETY OF THE DIVINE WORD

In spite of the fact that members of the Society of the Divine Word (SVD) played an important role in Hungarian church history, their activity is less known. It was in 1936 that a study was published informing the public about the pastoral activity of the order. Present paper intends to compensate this absence. Dean József Balog, vicar of Máriakéménd played a significant role in settling the Society in Hungary in 1916. Balog provided the required place for pastoral activity by lending the order the pilgrimage church of Máriakéménd. P. Paul Tschorn, P. Felix Drewek, P. Hansen Hubert and P. PeterWodarka were the first members of the Society of the Divine Word arriving in Hungary. Besides doing pastoral work, they also held folk missions and Triduum prayers, as well as propagated the missions abroad. In 1929 the principals of the order made the Hungarian territories an independent province led by P. Hansen. At the same time they obtained a permission to build a new house, which was finished in 1930. On 9th June, 1930 Jusztinián Serédi, archbishop of Esztergom, cardinal, primate of Hungary consecrated the new house, connected to the Saint Emeric feast. The new house was named Saint Emeric Mission House. In 1950 the Society was dissolved by the state together with other Hungarian religious orders. Many of the monks continued active pastoral work as diocesan priests. The Society of the Divine Word restarted its activity in Hungary in 1989. As a remarkable result of their activity, the first monk joining the Society after the change of regime in Hungary was ordained a priest in Kőszeg in 2001.

85 *Unio* XVI. 38. p.; *Világposta* XII/I I. (1941. nov.) 191. p.

86 *Unio* XVI. 104–105. p.

87 *Unio Cleri pro Missionibus* XVIII. évkönyve (1943) Budapest 1944, 45. p., WAIGAND 1938, 226. p.

88 *Unio* XVIII. 46. p.; WAIGAND 1938, 228. p.

89 *Unio* XVIII. 53. p.

SZENDE ÁKOS

KERETEN KÍVÜLI PIARISTÁK ÁLLAMI ISKOLÁKBAN

1948. június 16-án a parlament megszavazta a nem állami iskolák (valamint azok vagyontárgyainak) államosítását, és az ott tanító tanárok állami szolgálatba vételét (1948:XXXIII. törvény). A szerzetesrendeket azonban – köztük tehát a tanítórendeket – (még) nem oszlatták fel. Az egyház a tiltakozáson túl nem tehetett semmit a döntés végrehajtása ellen, az iskolák átadása-átvétele békésen zajlott le. A püspöki kar azonban még június 7-én megtiltotta a szerzeteseknek és az egyházmegyes papoknak, hogy állást vállaljanak az államosított iskolákban, kivéve a hittanárokat. Ezen a tanácskozáson hangzott el a költői kérdés Mindszenty szájából: „...a családtalan szerzetesek (...) szolgáljanak Ortutaynak úgy, mint azelőtt az Anyaszentegyháznak?” Következésképp megszületett az utasítás: „A katolikus elnök-főigazgató közölje bizalmasan, hogy sem szerzetes, sem szerzetesnő ilyen megbízatást nem vállalhat”. Ugyanakkor „Az egri érsek megjegyzi, hogy egyelőre csak igazgatókról van szó, bár bizonyos, hogy a rendelkezést a többiekre is ki kell adni.”¹ A politikai, egyházi és hitéleti szempontból meglehetősen nehéz helyzet bonyolultságára utal ugyanakkor a püspöki kar júliusi tanácskozásán megtárgyalt probléma, mely szerint „Dr Sellye szalézi tartományfőnök kéri (nagy bajaik vannak a rákospalotai intézetükkel), hogy nem vállalhatnák-e a nevelést (nem oktatást) továbbra olyan intézetekben, amelyek a Népjóléti Minisztérium hatáskörébe tartoznak. A püspöki kar megállapítja, hogy ebben nincs nehézség, mert nem esik a tanításra vonatkozó tilalom alá”. A következő havi ülésükön meg kellett tárgyalni a sátoraljújhelyi irgalmas nővérek kérdését is, mely szerint ők dolgozhatnak-e a Demokratikus Nők Szövetsége által vezetett bölcsődében és napközi otthonban. A határozat: „Nem. A mai rezsím kreatúráival együttműködni senkinek sem szabad. Ennek során papságunkat fel kell hívni, ne legyenek naivak. Egy plébánián szappanosztással csapták be a jámbor hölgyeket azzal, hogy ők nem politizálnak: az összes napi áldozók beléptek az MNDSZ-be”² De a püspököknek még augusztusban is foglalkozniuk kellett az egyházi személyek állásvállalási problémáival, megállapítva, hogy amennyiben községi tulajdonban lévő árvaházakat államosítanak, akkor „az apácák megmaradhatnak gondozásra továbbra is, de tanításra nem.”³

Közben a férfi tanítórendek főnökei (köztük a piarista Sik Sándor) sikertelenül tárgyaltak a kultuszminisztériumban annak érdekében, hogy az államosítás ne érintse az ő iskoláikat. Mindszenty elhatárolta magát és a püspöki kart az akciótól, már csak azért

1 A M. K. Püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–48 között.

2 A M. K. Püspökkari tanácskozások, júl. 17.

3 A M. K. Püspökkari tanácskozások, aug. 27.

is, mert felerősödtek az akár börtönbüntetéssel végződő támadások az Actio Catholica képviselői, illetve az államosítások elleni küzdelmet szervezők ellen. Beigazolódott Sík Sándornak a rendtagokhoz intézett körlevelében olvasható intelme: „... nehéz napok elé nézünk”, épp ezért arra buzdította rendtársait, hogy „a tényekkel bátor, keresztény realizmussal” nézzenek szembe.⁴ Sík e körlevélben jól látta, hogy „akármennyire is szükség van problémáink központi megoldására, az egyéni leleményességről s talpraesettségről nem szabad lemondanunk.” Ekkor még abban reménykedett, hogy társai gyakorlati lelkipásztorként fognak tovább működni, nemcsak egyházmegyei szolgálatban, hanem „más eleven rendek (jezsuiták, ferencesek, domonkosok)” bevált gyakorlatát követve a továbbra is megmaradó rendházaik, mint centrumok körül kialakuló/kialakítandó „egyházközösségféle” gyülekezetekben. Felhívja a figyelmet, hogy a nevelés – melyre fogadalmuk szól – „nincs mindenestül az iskola intézményéhez kötve, ezért a piarista hivatás sem áll vagy dől az iskolával.” Úgy gondolta, hogy a későbbiekben még szabadegyetemet, népszerűsítő tudományos előadásokat is tarthatnak majd, „esetleg a Mária-kongregáció vagy más alkalmas törvényes forma keretében.” De még mások is azt hitték, hogy a szerzetesek – különösen az apácák – új feladatot kaphatnak mondjuk a plébániák lelkipásztori-szociális feladatainak az ellátásában.

Történelmi tapasztalataink birtokában ma talán a naivitás jellemző példájának tekinthetjük azt az esetet, mikor a székesfehérvári egyházmegye egyik – több filiával is rendelkező – plébániáján néhány vincés nővér léphetett egyházi szolgálatba, akiknek a nagy távolságok miatt naponta kerékpárra kellett ülniük. Ez viszont újdonságnak számított – nem beszélve az esetleges megbotránkoztatástól –, ezért az apácák kerékpáron való közlekedésének az engedélyezését kérték az egyházi hatóságtól. A plébános, a rendfőnök és a püspök közt lezajlott többszörös levélváltás eredményeként megszületett a határozat: e modern jármű igen hasznos, s a hosszú szerzetesi ruhában a falu főutcáján végigkerékpározó apáca nem botránkoztat meg senkit.⁵

Az államosított egyházi iskolákban 1948 szeptemberében korántsem indult problémamentesen az új tanítás – elsősorban a tanerő-hiány miatt, de egyéb gondok is adódtak.

A Budapesti Piarista Gimnáziumból alakult Ady Endre Gimnáziumban 1948 júliusában még 9 oktató hiányzott, a megbízott igazgató (és Ohmacht Nándor hittanár) mellett csak négy egykori civil tanár (no meg az orvos) állása volt biztos (érdekesség, hogy először a zeneszerző Mathia Károlyt az éneken kívül több humán tárgy tanítására is szerződtették volna). Mivel a VMK 90.013/1948 IV. sz. rendelete értelmében azon tanárokat, akik 1948. júl. 10-ig nem fogadták el átminősítésüket (ill. arról nem nyilatkoztak), „állásukról minden jogigény nélkül lemondottnak” kellett tekinteni, ezért a 25 egykori piarista tanár (ill. egyéb alkalmazott) korábban már átutalt augusztus havi illetményét vissza kellett utalni.⁶ Budapest Tankerületi Főigazgatója az ősz (sőt, szinte az egész tanév) folyamán sorra küldte utasításait. Még a tanév megkezdése előtt, aug. 23-án, egy, a Szikra nyomdában sokszorosított több oldalas „sillabust” küldtek szét, hogy kötelezően ennek szellemében tartsák meg az első szülői értekezletet. A címe: A

4 Sík Sándor tartományfőnök levele a rendtagokhoz. 1948. aug. 10. lásd pl. A Budapesti Piarista Gimnázium Évkönyve az 1999/2000. iskolai tanévről, p. 178–182.

5 CSÍKY BALÁZS - MÓZESSY GERGELY: *Rendi hagyomány és a modernitás konfliktusa – diktatúrák szorításában.* Egyháztörténeti Szemle 2001/2

6 Budapest Főváros Levéltára, VII.72. Az Ady Endre (volt Piarista) Gimnázium iratai

szülői értekezletek vezérfonala. Ebben a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének a vezetősége kinyilvánítja, hogy nem igaz a reakció azon állítása, hogy „*az államosítás után meg fogják szüntetni a vallásoktatást*”, hiszen az az állami iskolákban eddig is kötelező volt, s „*természetes, hogy a hitoktatást a most államosított iskolákban is fenntartják. A mi iskolánkban is XY hitoktató urak fogják megtartani, az egyes osztályokban heti ... órában*” (s itt kéri az előadó kartársat, hogy az iskolájukra vonatkozó hiányzó adatokat ide helyettesítsék be). E sillabusz 3. oldalán áll a vastagon szedett fejezet-cím: „*Megmozdult a dolgozó nép iskolái rendbehozatalára*”. Ebben az áll, hogy „*A szerzetes tanárok túlnyomó része örömmel is folytatta volna a tanítást*”, s egy részük nem is engedett a reakciós főpapság „*megfélemlítésének, és inkább levette a reverendát, csakhogy hű maradhasson hivatásához, hogy továbbtaníthassa a magyar nép gyermekeit. Az egyház reakciós vezetőinek ezzel szemben az a tervük, hogy a szerzeteseket falusi plébániára küldik, más szóval kegyelemkenyérre kényszerítik, koldusbotra juttatják.*” A tanév elején aztán mindjárt azokról a tanulókról kellett kimutatást készíteni, akik nem a szüleiknél laktak (mert úgymond „*nem megfelelő, sőt egyes helyeken a tanulókra gyakorolt befolyás káros*”), később meg utasítás érkezett a múlt politikai rendszer képzőművészeti szimbólumainak osztálytermekből, folyosókról való eltávolítására, de jelenteni kellett az iskolán kívüli (nyelvi, zene, stb.) magánórákra járó tanulókat az őket fogadó személy nevével és lakcímével együtt. Az 1948. november 10-i szigorúan bizalmas leirat szerint (száma: 78.biz/1948-49) „*igen sok iskolaépületben, elkülönítve ugyan, de megmaradt a szerzetesi lakrész (klauzúra). Az ezekben lakó szerzetesek állandó kapcsolatot igyekeznek teremteni volt tanítványaikkal és az érintkezést továbbra is fenntartják.*” Utasítja az igazgatót, hogy „*vessen véget*” e gyakorlatnak, és intézkedjen, hogy a tanulók „*tilos helyen ne tartózkodjanak*”. Közben folyt a vita a renddel a létesítendő diákotthon jogi helyzetéről, ugyanis annak helyiségei a rendházban voltak, így az a törvény szerint nem esett az államosított ingatlanok közé. De még novemberben jelenteni kellett a tanárok magánóráit ill. azok tanítványait. A 4125/1948-49 sz. november végi leirat pedig felhívja a figyelmet, hogy „*a vallásos, hitbuzgalmi egyesületek (Szívárda, Mária Kongregáció, Biblia-kör) munkájában államilag szolgálatban álló tanárok vesznek részt (gyakran mint vezetők)*” – s ez az állapot sürgősen megszüntetendő. Közben beállt a hideg, s mivel a fűtőrendszert a piaristák működtették, elszámolási viták voltak a felhasznált szén körül. A tanév folyamán egyébként havonta 2 alkalommal részletes jelentést kellett írni az iskola és a szülői munkaközösség ill. az iskola és az egyház kapcsolatáról. Még december 29-én jött a leirat, mely szerint „*tudomásomra jutott, hogy egyes iskolákban olyan diapozitív-sorozatok vannak, melyek még a felszabadulás előtt jutottak birtokba.*” Ezeket vizsgálják felül, és a fasiszta vagy irredenta jellegűeket selejtezzék ki. Januárban el is végezték a selejtezést, íme az eredmény: Történelmi szertár: „*Ferdinánd Főherceg, Miksa király, Rudolf király, II. Mátyás koronázása, II. Ferdinánd koronázása, III. Ferdinánd koronázása, I. Lipót császár, Mária Terézia*”. Földrajzi szertár: „*A kék gyémánt tulajdonosai, Az árvíz mentőangyala (allegorikus kép)*”. Természettani szertár: „*Csendélet (német nyelvű lappal), Cserkészkirándulás.*” De a biztonság kedvéért jelenteni kellett a megmaradt dia-képeket is! Januárban sor került kizárással ill. későbbi elbocsátással járó fegyelmi ügyekre is: dr. Gruber Miklós tanárt a Szabad Nép jan. 21-i számában megjelent cikk miatt hurcolták meg, 3 diákot meg az összes középiskolából kitiltották, mert Mindszenty mellett nyilatkoztak. Gruber esetében tanulságos a herce-hurca, először a tanfelügyeleti főigazgatósági főtanácsostól érkezett telefon (mely szerint „*Amennyiben tanításra jelentkezik,*

elutasítandó. Az iskolában lévő esetleges írásából, feljegyzéseiből semmit sem vihet el”), majd a beteg-állományok, nemcsak a megvádolt tanár, de az ügyet lebonyolítani köteles mb. igazgató részéről is! A következő, 1949. február 10-i utasítás kötelezi az igazgatót, hogy „a szerzetesjelölt-tanulók népi demokratikus szempontból való magatartását kísérje külön figyelemmel, és amennyiben az nem megfelelő, esetenként haladéktalanul jelentse nekem.” Márciusra megszületett a 306/1948–49 sz. határozat Gruber elbocsátásáról. Bűnei: „G. M. Baranyai Jusztinnal, a közelmúltban elítélt egyetemi nyilvános rendes tanárral állandó és közeli kapcsolatban volt. Alaposan gyanúsítható azzal, hogy megbízás alapján vállalta a hercegprímás ideiglenes államfői megbízatásának történelmi precedensekkel való megindoklását. A magyar irodalomnak a tanításában nem volt sem elég nemzeti, sem haladó szellemű.” Az első tanév lényegében a következő diákszövetségi jelentéssel jellemezhető: „A tanulmányi év kezdetén igen nagy nehézségek mutatkoztak. Ebben, a volt egyházi iskolában ugyanis működött egy bizonyos diákönkormányzat, mely azonban (...) szélesebb alapon szervezett kongregáció volt. (...) ez a formailag megszűnt diákönkormányzati szerv a folyó tanévben még károsan érezte a hatását. Így, mivel az iskola tanulóállománya nem esett át a kívánatos felfrissítésen, a tanév elején a) nem álltak rendelkezésre káderek a diákönkormányzat felépítéséhez, b) a meglévő tanulóállomány túlnyomó többsége passivise viselkedett. Súlyosbította a helyzetet, hogy a tanári kar egyáltalán nem ismerte a gondjaikra bízott ifjúságot, mivel a tanárok legkülönbözőbb iskolákból helyezkedtek ide.”⁷ A következő, az 1949–50-es tanévben a 276 tanulóból 270 (azaz 97,83 %) jelentkezett vallásoktatásra, s mivel ez a szám igen magas – így a szept. 29-i jelentés – „fel kell tételeznünk, hogy az egyház más úton férközött a szülőkhöz.” Az persze más kérdés, hogy a ténylegesen hittanra járók száma kevesebb volt, de azért tanulságos az a fegyelmi vizsgálatot is követelő eset, mikor az egyik diákot állítólag erőszakkal kényszerítették, hogy járjon hittanra, közben pedig csak annyi történt, hogy az egyik osztálytárs csupán figyelmeztette: „nem szép tőled, hogy elmész a hittanról, mikor jelentkeztél”, s a diákverekezés ettől független ok miatt tört ki.⁸ 1949. dec. 6-án két fontos leirat is érkezett. Az egyik Sztálin generalisszimusz 70. születésnapjának méltó megünneplésével kapcsolatosan (az ünnepséghez „csak megfelelő, művésziül értékes kivitelű arckép” alkalmazható), a másik szerint jelenteni kellett, „hogy az iskola homlokzatán, épületen belül van-e feltűnő helyen kőből faragott, mozaikos, stb. beépített régi (angyalos, koronás vagy korona nélküli) címer, mely csak külön költséget jelentő munkálatokkal távolítható el.” A válasz: „a főemeleti aula mennyezetén, valamint a Piarista utcai front V. emeleti homlokzati részén van még egy-egy Piarista rendi címer. Ezek eltávolítása, főleg az utóbbi, az állványozás miatt költségesnek ígérkezik, becslésem szerint 1000 forint.”

1949. augusztus 20-án szavazta meg az Országgyűlés a Magyar Népköztársaság alkotmányát, amely minden állampolgár számára biztosította a vallásszabadságot, és elválasztotta az egyházat az államtól. Ennek következménye volt az is, hogy 1949. szeptember 5-én megvalósult a két évvel azelőtt már bejelentett, de az akkori ellenállás miatt megghiúsult cél: az állam fakultatívvá tette a hitoktatást az iskolákban. A szerze-

7 Budapest Főváros Levéltára, VII.72. Az Ady Endre (volt Piarista) Gimnázium iratai, Jelentés a diákönkormányzat működéséről (6791/1948–49)

8 Budapest Főváros Levéltára, VII.72. Az Ady Endre (volt Piarista) Gimnázium iratai, 1950 jan. 14-jegyzőkönyv a fegyelmi vizsgálatról

tes-tanárok egy része így hittanárként tovább tanított, a piaristák közül ekkor csak hárman vállaltak nem hittanári állást állami iskolában.⁹

A hittant tanító szerzetesek szinte kivétel nélkül állandó támadásnak voltak kitéve. Néhány példa: Mosonmagyaróváron a piarista Lengyel József (1914–1993) az egyik hittanórán az *Új Ember*-ből olvasott fel egy cikket, amely elítélte a materialista tanokat és nem tartozott közvetlenül az anyaghoz. A népi kollégium három tanítóból álló vezetősége a Szakszervezet nevében megkereste Lengyel Józsefet a rendházban. Felelősségre vonták, hogy zavarja a haladó szellemű népi kollégisták gondolkodását, és támadja az MDP világnézetét. Lengyel azzal utasította vissza a vádakat, hogy ő fölhasználhatja, amit a kormány enged kinyomtatni. De adódtak már-már tragikomikus helyzetek is: Veszprémben Medvigy Mihály (1914–2004) volt az állami iskola hittanára. Meg is mondta a diákoknak: „*Gyermekeim, engem az ateista állam nevezett ki, hogy titeket hittanra tanítsalak!*”¹⁰ A fizika-matematika szakos Kovács Mihály (1916–2006) így emlékszik vissza ezekre az időkre: „*Nekünk piaristáknak az iskola volt szinte az egyetlen munkaterületünk. Az államosítás után az egyházi előjáróság a plébániákra osztott be bennünket kiegészítő lelképásztornak. Innen erőszakos állami intézkedésekkel hamarosan elbocsátottak bennünket, hogy az állami iskolákba való tanításra kényszerítsenek. A volt szerzetestanárok nagy része azonban inkább gyárakba ment dolgozni, minthogy az állami iskolákban tegye ki magát mindenféle zaklatásnak.*”¹¹ Fekete Antal (1911–1994) a felosztatáskor magyart és németet tanított a budapesti gimnáziumban, majd Rákoscsabára került segédlelkésznek. Az általános iskolában hittant is tanított, „*míg rá nem jött az államhatalom: hohó, hát ez így nem megy. November végén – nyilatkozta – engem is elbocsátottak, és ekkor (...) a plébánián (...) mint piarista nevelő sokat foglalkoztam a ministránsokkal. Kirándulni is vittem őket, de lelkére kötöttem a gyerekeknek, hogy nem tisztelendő úr, hanem Anti bácsi, mert ezek a gyerekek mindig körülrajongták az embert, és kiabálva beszéltek: így tisztelendő úr, úgy tisztelendő úr!*”¹² De a többi államosított felekezeti iskolában is hasonló volt a helyzet: például a Baár-Madas általános iskolában Waigand József volt a katolikus hittanár, akit a református kollégájával együtt – bár a diákok 90 %-a járt hittanra – még a tanáríba se engedtek be, így ők csak a folyóson tartózkodhattak (az más kérdés, hogy ily módon jól összeemelegedve akaratlanul is az ökumenizmus híveivé váltak).¹³

Az 1950. augusztus 30-án a kormány és püspöki kar között megkötött (a valóságban kikényszerített) ún. „egyezmény” nyomán szeptember 7-én született az Elnöki Tanács 34/1950 sz. törvényerejű rendelete, amely a nyolc iskola fenntartására meghagyott bencés, piarista és ferences rendek, valamint a szegedi iskolanövérök kivételével megszüntette az összes Magyarországon működő szerzetesrendet, és ennek megfelelően korlátozta az e rendekben maradó ill. a felveendő szerzetesek számát.

Az egyezményt megelőző 2 hónapos tárgyalás során a püspökök és a szerzetes-elöljárók nagy bátorságról, hitük melletti elkötelezettségről tettek tanúságot, s mindent megtettek a rájuk bízott nyáj érdekében. Czapik Gyula egri érsek végig egyértelmű ke-

9 BÖSZÖRMÉNYI GÉZA: *A piarista rend története 1950-ben.* Szakdolgozat, Kézirat (a továbbiakban: BÖSZÖRMÉNYI)

10 BÖSZÖRMÉNYI

11 KOVÁCS MIHÁLY: *Öveges József. Magyar Pedagógusok.* Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest, 1993 (a továbbiakban: KOVÁCS)

12 KULICS ÁGNES - TÖLGYESI ÁGNES: *...Kövek fognak kiáltani... Szerzetesvallomások (1988–89).*

13 A Vigília beszélgetése Waigand Józseffel. Vigília 1991/3 p. 223–230.

ménységgel nyilatkozott meg. Például: „Egyik oldalon szétválasztanak, a másik oldalon azt akarják, hogy kapcsolódjunk össze. Mégis mi szabjuk meg, ha szét vagyunk választva, hogy hol fogunk összekapcsolódni. Azok ne legyenek szellemiek, mert akkor tessék a dialektikus materializmust, az istentelenségeknek és tanoknak, akcióknak ügyét félretenni, eltiltani, ami velünk nem egyezik. (...) én nem bántom az Önök dialektikus materializmusát, aki ezt elfogadja, arról megvan a véleményem.” Továbbá: „Nézzék, Uraim, mi katolikusok vagyunk szívvel lélekkel, de szívvel lélekkel magyarok is vagyunk, amikor némelykor fáj valami hazánkkal szemben, akkor sem akarunk neki (...) gyalázatot.” A szerzetesekről: „... ha ezek ki akartak volna lépni, már régen kiléptek volna. Ezeznél csak a halál a kilépés. Ezek (...) papok, apácák akarnak maradni. (...) ezek nagyszerűen alkalmazhatók a demokratikus iskolákban profán tárgyakra, előfeltétel azonban, az, hogy ezektől semmiféle ideológiai akciót nem kívánnak, mert pap és apáca erre nem vállalkozhat. Ateizmus, darwinizmus tanítását ezektől kívánni nem lehet.” Sőt, nem félt a szerzeteseket elhurcolását végrehajtókat és az ingóságaik összeszedésében résztvevőket „alantasoknak” nevezni. Bár Rákosi előtt végig világos volt, hogy a püspökök – ahogy maga Rákosi fogalmazott – „nem adják el egyházukat”, a tárgyalások során mégis pimaszul erőszakos, gusztustalanul cinikus volt (például: „... helyesebb és okosabb egy intelligens papnak vagy apácának tanítani, mint sűrölni egy paplakban vagy hímzéssel foglalkozni...”, így elkerülhetik azt, hogy a rendben maradva, semmit sem csinálva „ott lógiának”). Hol álnokul, hol fenyegetőzve rá akarja bírni a szerzeteselőjárókat, hogy a leépítést maguk végezzék el, hiszen úgyis „Le kell redukálni a szerzetesrendek számát. A legegyszerűbb volna, hogyha a Horthy által létrehozott szerzetesrendeket valamilyen módon azonnal megszüntetnék.” Ha erre az egyház vezetői nem hajlandók, akkor „mi rámehetünk arra is, hogy az állam tekintélyével, eszközeivel kezdjünk egy ilyen redukáló kúrát, fogyókúrát de az nagyon nehéz és kellemetlen állandóan ostromolni ezeket a szerzetesrendeket.” Egyébként a feloszlattással kapcsolatban többször használja a „rámegyünk, megcsináljuk” szavakat.¹⁴

Ekkor a szerzetesek jelentős része az adott körülmények közt vállalható kompromisszumból adódó, s a tanítórendek egy-két éve már amúgy is követett „gyakorlatának” megfelelően az egyházmegyei pasztorációban helyezkedett el, az idők közül sokan a felállítandó papi otthonokban kaptak helyet, a legtöbben azonban új otthont és új állást kényszerültek keresni. A 8 gimnáziumban összesen 160, egyházmegyei szolgálatban kb. 400 szerzetes maradhatott. Mivel a piarista rendi vezetés sejtette, hogy küszöbön áll a feloszlattás, még 1950 júliusában kérdőíveket küldött ki az egyes rendházakba, hogy tájékozódjon a rendtagok szándékairól. Íme az eredmény:

„A Rend tagjainak összes száma: 237, rendházakban lakó rendtagok száma: 175, rendházon kívül lakó rendtagok száma: 76. A Rend tagjai közül: tanárok: 100 (?), középiskolai: 100, kereskedelmi: 2, számtan-fizika szakosok: 23, természettan-földrajz-kémia szakosok: 18, modern nyelvi szakosok: 20, görög-szakosok: 7, latin-szakosok: 60, magyar-szakosok: 28, történelem-szakosok: 21. Felszentelt papok: 207. Teológusok: 30. 60 éven felüliek: 41. Hittanárok: 16. Munkaképtelen beteg: 12. Hányan szeretnének külföldre menni: 13, hányan vállalnának állami állást: 27, hányan volna módja a családjába visszatérni: 18, hányan volna más munkalehetősége: 8, hányan tanulnának szaktanfolyamon munkát: 6, hányan hagyták el már a rendi közösséget: 1, hányan működnek rendi plébániá-

14 Az 1950-es egyezmény jegyzőkönyveit lásd például a Vigília 1990/2.,3. és 4. számaiban.

kon: 11, hányan működnek más plébániákon: 68, hányan szeretnének egyházi beosztást: 19. Hányat vittek el kényszerszertartózkodásra: 51.”

Sík Sándor előbbieken idézett reményei korántsem igazolódtak be, hiszen még az egyházmegyékbe sem vettek át mindenkit. A püspökök, a püspöki székhelyeken fekvő egykori rendházakból szívesen alkalmaztak piaristákat a háború után létrehozott püspöki küsszemináriumok tanáraiként. A váci, a veszprémi és a szegedi küsszemináriumok tanári karát eredetileg csaknem teljesen piaristák alkották. Az állam azonban 1951-ben megszüntette ezeket az iskolákat is, s az egy-két éve egyházmegyei szolgálatba átvett szerzeteseket el kellett bocsátani. Megdöbbenő dokumentumot szolgáltatt erre Badalik Bertalan veszprémi püspök 77 gépírás-másolatban szétküldött alábbi körlevele, melyben kénytelen volt papjainak felmondani:

„Krisztusban Kedves Testvérem!

Szomorú szívvel kell közölnöm, hogy az egyházmegyei szolgálatban maradó, volt szerzetesek létszámának a megállapítása után, csak bizonyos számú szerzetes-lelkészt tarthatok meg egyházmegyémben. Akiket el kell bocsátanom, azoknak száma 77.

A legnagyobb sajnálatomra Tisztelendőségedet nem áll módomban egyházmegyémben, a lelkipásztori munkában tovább alkalmazni.

Amikor megköszönöm az Evangélium hirdetése érdekében kifejtett eddigi munkásságát, jövőjére a jóságos Isten áldását kérem, magam pedig mindennapi imáimba zárom.

Ezzel az írással forduljon ahhoz az illetékes hatósághoz, amelynél új munkakörét megszerezni óhajtja.

*Buzgó imáiba ajánlottan maradok
Veszprém, 1951. augusztus 20*

*Krisztusban atyja:
(aláírás)
püspök”*

Szeptemberben a tartományfőnökség éjt nappallá téve dolgozott az iskolák újraindításán, valamint a rendtagok elhelyezésén, amelyet nagyrészt sikerült megoldani. Sík Sándor heroikus harcát a római generális, Tomek Vince e szavakkal ismerte el: *„Tudom, hogy itt Te teljesen józan vagy és sajnállok, hogy kénytelen vagy kuruckodni a kuruckodókkal”*.¹⁵

Ugyanakkor máig sem tudható pontosan, hogyan zajlott az a folyamat, amelynek során eldöntötték, hogy ki maradhat a rendi keretben. Valószínűleg igyekeztek keretben hagyni azokat, akik 1950 előtt előljárók voltak (ezzel a rendi vezetés korábbi kinevezéseinek helyességét is bizonyította), illetve fiatal, de nem kezdő tanárokat kerestek a két iskola tantestületébe. A kezdők általában kereten kívülre kerültek. Az akkori asszisztens, Albert István (1901–1991, 1963–1979 között tartományfőnök) 1976-ban írt káptalani jelentése szerint a tanárok kiválasztásánál a szakmai szempontok mellett szerepet játszott, hogy az illető abban a helyzetben (1950 nyarán) könnyen elérhető és megkérdezhető legyen, és igyekeztek azokat is befogadni az iskolákba, akiknek bizony-

¹⁵ Tomek Vince levele Sík Sándornak, Róma, 1950. febr. 12., Piarista Levéltár (a továbbiakban: PL), Sík Sándor hagyatéka.

talán volt a jövőbeli elhelyezkedésük.¹⁶ De tulajdonképpen fölösleges a rendi vezetőség részéről bármiféle koncepciót feltételezni, hiszen szinte hetek alatt kellett dönteni: a két visszaadott iskolában 1950. szept. 17-én indult meg az oktatás, miközben pl. a Vác-on internált 215 szerzetes (köztük tucatnyi piarista) még augusztus 24-én is éjjeli rendőrségi ill. BM-zaklatásnak volt kitéve, mikor is összehívták őket, s a BM nevében eljáró százados felhívta figyelmüket a „rendi közösségből való eltávozás» formulájára, melyből hozott egy csomót a válaszigazolvánnyal együtt, ajánlva, hogy most mindjárt töltsék ki. Főleg a fiatalabbaknak és öreg-betegeknek ajánlotta (elsősorban az apácáknak), amit későbbi szavaiból, kijelentéseiből arra lehet magyarázni, hogy a fiatalok munkájára szüksége van a demokráciának, az öregeket, betegeket pedig sajnálnák az utána következő intézkedésektől. Úgy állította be ezt, mint egy kedvezményt, mellyel csak rövid ideig, pár napig lehet élni, utána már csak a rendből való kilépést fogadják el. Sőt ki minél előbb írja ezt alá, annál kedvezőbb elbírálásban részesül az elhelyezésnél. »A ferencrendieknek ez nem sürgős, mert ők kapnak iskolákat« – »Hát a piaristák?« – »Lehet, hogy azok is, de erre ne számítsanak, mert oda nagyon kevés kell s azokat, akiket a rend ajánl, a Kormány megrostálja megbízhatóság szempontjából. Lelkipásztorkodásra pedig nagyon kevés számíthat. Azért ajánlja ezt a lépést, ami kenyérhez juttatja őket.« – Még arra is figyelmeztetett, hogy a fiatalokat (kb. 40 évig) nem fogja a kormány iskolákban alkalmazni. – Egyébként ő visszajön pénteken, vagy szombaton, addig gondolják meg és értesítsék a szüleiket, rokonaikat, akikhez tartozni szándékoznak. – Akik itt maradnak, azok számíthatnak innen továbbvitelre, amit részükre nem tart kívánatosnak.»¹⁷

Bár a kereten kívül kerültek többsége a Gondviselésbe vetett megingathatatlan bizalommal, megértéssel, s a Rend iránti hűséggel fogadta sorsát, most is, mint a nagy történelmi sorsfordulók során mindig, többen elhagyták a rendet, s sokuk sorsa a rendház/iskola melegétől távol – a tudományos siker, elismerés ellenére – akár tragikussá is vált.

Szomorú párhuzam fedezhető fel például az akadémiai levelező tagságig, ill. bécsi egyetemi tanárságig eljutott matematika-professzor, *Arenstein József* (1816–1892) és a fordulat évében még Tatán hittant tanító *Erdélyi István* (1924–1976) sorsa között. Az előbbi Ausztriába távozván egy gyártulajdonos özvegyét vette el, sok kitüntetéssel a mellén, gazdagon élt, mégis azt írta haza egyik volt novícius-társának: „*Barátom! Mindenem megvan, csak lelkinyugalmam nincs ..*”¹⁸ Az utóbbi 1950-től kisegítő lelkészként dolgozott, majd családi gyümölcsösébe vonult vissza, majd széleskörű humán műveltsége révén az MTA Nyelvtudományi Intézetébe került. Mint neves finnugor nyelvész Göttingenbe és Amerikába is kijutott. Akadémiai kollégája szerint „*Alaposság, megbízhatóság, igényesség, produktivitás és önfegyelem*” jellemezte, aki ugyanakkor „*segítőképz, mélyen érző de önmagával és a világgal sokat vívódó*” volt.¹⁹ Külföldi megbízatásának letelte után nem tért haza, s bár Németországban még misézhetett is, „*testi-lelki nyugalma elveszett*” s „*keserűségét némi cinikusság kezdte áthatni.*” Végül teljesen magára ma-

16 BÖSZÖRMÉNYI.

17 Szűcs Imre fogalmazványa, Vác, 1950. aug. 24. (PL, N 615-ös doboz, idézi BÖSZÖRMÉNYI)

18 lásd az A. J. szócikket in: *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997* (szerk.: KOLTAI ANDRÁS), Budapest, 1998.

19 ZAICZ GÁBOR: *Erdélyi István, a finnugor nyelvész*. In *Régi és új peregrináció, Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. Budapest–Szeged, 1993, III, p.1478–1483. (a továbbiakban: ZAICZ)

radt, s hiába talált magának még társat is, gyötrődése nem szűnt. Részletek leveleiből: 1972 október: „...nehéz ám idegenben egy évnél tovább lenni (...), gyün a tél, s nincs (...) se magyar sonka, (...) se magyar szó. (...) Szeretlek benneteket (...) sokat gondolok Rátok. Egyedül vagyok, s ez nem jó. (...) Bár ne jöttem volna”. 1973 július: „Savanyú vagyok, kedvetlen, idegen, sokszor bolond, néha iszom is, mert az egyedülletet elviselni (...) nagyon-nagyon nehéz.”²⁰

Ugyanakkor sokan külföldre (pl. az USA-ba) távozva szerzetesként tovább taníthatnak, mások idehaza véglegesen egyházmegyei szolgálatba kerültek, többen viszont csak segédmunkásként vagy jobb esetben kántorként helyezkedhettek el. Tudjuk persze, sokan börtönbe kerültek, s testi-szellemi kínok közepette voltak kénytelenek levetni magukról mindazt, ami életüknek és hivatásuknak célt és értelmet adott. Lénárd Ödön (1911–2003) a börtönben írt és cigaretta-papíron fennmaradt *Sztriptíz* c. versében erről így ír: „Ami először hullt le rólam: / a levéltár kutatóterme / (...) Majd az iskolát vettem le / fájva, és lelkes-boldogan, / mikor plasztik-gyurmává züllött, mit én lélekként hordoztam. / Aztán röhögve tépdesték rólam / a szabadságot, a ruhát, az embert, / megszoktam póráz, a kalodát, / a napot, ha sütött, az esőt, ha vert / (...) Maholnap a testem sem érzem, / annyit rúgták, motozták, fogdosták, / annyira nem enyém a bőröm, / tán észre sem venném, ha le nyúznák?”

Óveges Józsefnek (1895–1979) más sorsot adott a Gondviselés: ő „Az ország katedráján” szerepelhetett, nemcsak főiskolai tanárként, hanem mint a rádió-televízió népszerű sztárja s nem utolsó sorban mint népszerűsítő tankönyvek és cikkek szerzője. Szinte egész élete közéleti tevékenység volt. 1945-ben a Köznevelési Tanács tagjává nevezték ki. Tagja volt a Magyar Értelmiségi Nemzeti Szövetségnek és az akkor szép eszmékkel megalakuló Úttörő Szövetség Országos Elnökségének, 1920-tól a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak, 1925-ben alapító tagja volt a Magyar Meteorológia Társaságnak, stb. Kitüntetései-díjai szinte megszámlálhatatlanok (1948-ban, a díj legelső kiosztásakor, megkapta a Kossuth-díjat, melynek nagy részét falujabeli cigányoknak adta). Bár népszerűsége, szereplései szerzetesi voltát néha talán elhomályosították (az egyik szilveszteri tévékabarében lenge öltözötű hölgyekkel együtt vett részt, amin néhány néző megbotránkozott),²¹ puritánságának, pedagógiai elkötelezettségének és tudásának köszönhetően még arra sem volt szüksége, hogy bárminemű kompromisszumot kössön, azaz nyilvános természettudományos ismeretterjesztő tevékenységét nem lehetett az adott politikai rendszer melletti állásfoglalásnak értelmezni. 1968-ban például, amikor a Hazafias Népfrent küldöttének választották, így nyilatkozott: „Ha majd a természet megismerésének és az ismeretek alkalmazásának a kérdései állnak annyira az érdeklődés terében, mint a politikaiak, megérkezett a várt boldog kor.”²² S például mikor 1975-ben a tévé felkérte a KERAVILL szocialista brigádjainak rendezendő vidám irodalmi kívánságműsorban való részvételre, igent mondott, a hasznos ismereteket játékos kérdés-felet formában csempészve be a műsorba (itt világította meg egyébként egy ügyes példán a különbséget a felfedező és a feltaláló között). Mindennél beszédesebb a *Vigília* évenként immár hagyományosan feltett „Ki nekem Jézus” körkérdésre adott hosszabb válaszában alábbi két mondata: „Dicsérjük Jézust, aki nem vetett gyilkos követ a

20 idézi: ZAICZ.

21 KOVÁCS.

22 Magyar Nemzet 1968. ápr. 19. (idézi: KOVÁCS).

*házasságtörő asszonyra, hanem kimentette a törvényesen felhatalmazott, hóhéri kötelességük teljesítésére készülő embertestvérei közül. Dicsérjük Jézust, aki az őt háromszor megtagadó Péterre bízta a mennyország kulcsait.*²³

A következőkben néhány olyan – eddig talán alig méltatott – piarista életútját mutatjuk be, akik a feloszlást követően „kereten kívül” kerülve a Sík Sándor-i keresztény realizmus szellemét követve állami iskolákban tanárként-tanítóként helyezkedtek el, miközben papi/pedagógusi voltukat a zaklatások és a hátrányos megkülönböztetések ellenére végig megőrizték.

Balogh Lajos (1914–1988), matematika-fizika szakos tanár, az 1948-as államosításkor a rend budapesti, ezt megelőzően – 1940–47 között – a rend nagykanizsai gimnáziumában. Balogh Ferenc (1908–1994) matematika-fizika szakos piarista tanárnak, a Bp.-i gimnázium 1958–1969 közötti igazgatójának testvére. Mivel 1938/39-ben a Zeneakadémián (Bárdosnál, Harmathnál, Wernernél, stb.) egyházenét is tanult, ő vezetett az iskolai kórust; diákjai az ő betanításában ill. rendezésében 1946-ban ill. 1947-ben két színművet is előadtak (Emmet Lavery: Az Úr katonái, Hofmannsthal: Jedermann). 1949-től lekipásztorként szolgált, de ő is egyike volt annak az előzőekben már említett 77 szerzetesnek, akinek a veszprémi püspök 1951 aug. 20-án kénytelen volt felmondani.²⁴ De már aug. 31-én kezében volt a budapesti „X. okt. osztály” előadója által aláírt ajánlás, mely szerint „*Szakmailag, mint mat.fiz. szakos tanár igen jó. Politikailag igyekszik alkalmazkodni, hiányos ismereteit bővíteni. Eddigi munkája során nem volt alkalma a marxizmus-leninizmus megismerésére. A napi politikai eseményeket ismeri, a nevelés területén szakjának odaadó tanításával kívánja a szocializmus építését elősegíteni. A vele személyesen történt beszélgetés alkalmával nem láttam olyan körülményt, mely indokolttá tenné, hogy alkalmazási kérelmét elutasítsuk. A K. M. szóbeli utasítására (...), az osztály hozzájárulása alapján, mivel mat.fiz. tanároknak igen nagy hiány van, kinevezését javaslom.*” Másfél évig a csepeli Állami Jedlik Ányos Gimnázium 1952/53-es tanévben végzett IV. B osztályának, 39 diáknak volt az osztályfőnöke. 1952 májusában gyönyörű (vörös csillaggal, no meg búzakalászkoszorú-övezte öntudatos munkás-paraszt-értelmiségi arcképekkel díszített) Emléklapot kapott az akkor harmadikos diákjaitól az alábbi köszönő szavakkal: „*Szeretett osztályfőnökünknek, osztálya érdekében végzett munkájáért.*” Az osztályfőnöki naplóként funkcionáló pepita-füzet fedelén „*A tudás fegyver az imperialisták elleni harcban*” mottó állt, benne a diákjellemezések. A névsorban első diákról (B. J.) ez olvasható: „*apa: acélhengermű, sm.; anya: htb. Kötelességtudó (...) diák, idegileg kissé kimerültnek látszik a kevés alvás miatt (...) Beszéde, felelete nem mutatja a benne rejlő értékeket. Szüksős anyagi körülmények között élnek, ezért már az év elején állásba akart menni (...) nehéz lesz továbbtanulását biztosítani, pedig megérdemelné.*”

Rövid itteni munkáját igazgatója 1953 júniusában így értékelte: „*Kiváló szakmai képzettsége közismert. A szaktárgyi munkaközösségben sokat és jól dolgozott. Óráira buzgón készült, sokszor késő estig végezte előkészítéseit. (...) Helyes önbírálattal látja, hogy óráin általában sokáig foglalkozik egy-egy gyengébb tanulóval, e miatt órái néha vontatottá válnak. Az ideológiai konferenciákon aktív, érdekes problémákat vet fel, bár a materialista szellemű tanítása kifogástalan, mégis több politikai tárgyú könyv elolvasása fokozhatná*

23 Vigília, 1970/12.

24 PL., Badalik fentebb idézett levele B. L. hagyatékában.

ideológiai képzettségét.” Augusztusi távozásakor hivatalos jegyzőkönyv kíséretében tőle veszi át a 337 tételből álló fizikai szertárat Vermes Miklós, a kísérleti-gyakorlati fizika oktatásának későbbi Kossuth- és Apáczai Csere János-díjas, legendásan híres tanára. E néhány soros jegyzőkönyv is bizonyíték arra, hogy a korábbi magas színvonalú egyházi oktatás ebben az állami iskolában is folytatódott, hiszen a gimnáziumot eredetileg – igaz csak rövid ideig (azaz az 1945-ös alapítástól az 1948-as államosításig) – a bencések vezették, maga Vermes pedig 1952-ig a Fasori Gimnáziumban volt tanár.

Ezt követően az Apáczai Csere János (1954–55), majd a Bem József Gimnázium és Ipari Szakközépiskolában tanított (1956–66), ahol több mint 9 évig a fizikai szertárat is vezette. A kötelező 20 tanórán felül hetente több órát töltött a kísérletek előkészítésével, „szabad idejében” ő szerezte be (vásárolta meg) a szükséges eszközöket és fogyóanyagokat, sokszor a szakközépiskolai részleg számára is. Tény ugyanakkor, hogy az iskolai anyagbeszerzés és –felhasználás könyvelése, dokumentálása nem volt kellően le szabályozva, s a hiányosságokért (melyeket a VIII. ker. Tanács Oktatási Osztálya egy 1964-es ügyiratában kifogásolt) az igazgató méltánytalanul őt is felelőssé tette. (Máig tipikus helytelen vezetői eljárás: a főhatóság hibát észrevételez egy intézmény munkájában, az intézmény vezetője ekkor a felelősséget tovább hárítja beosztottjaira, s az ezzel kapcsolatos „intézkedéséről” – a „mosom kezeimet” szellemében – értesíti a főhatóságot.) Ekkor a társadalmi munkában elvállalt szertárőri munkájáról lemondott, melyet igazgatója – eddigi áldozatos munkáját elismerve – immár megértően fogadott.²⁵ 1967–70 között a Széchenyi Gimnáziumban működött, ahol egy kolleganő másodikos osztályát vette át s vitte az érettségiig. Minden diáknál volt családlátogatáson, így nemcsak jellemüket-képességeiket, de családi körülményeiket is jól ismerte. Az időközben elismertséget szerzett főorvosról, Kassai-Farkas Ákosról írt jellemzésben dicsőően írja, hogy egész évben szorgalmasan készült az orvosegyetemi felvételire. Pelbárt Jenőben, az ismert festőművészen észrevette a diák különleges adottságait, pl. hogy „nagyon sok verse van, de ezeket eléggé titkolja, a szülőknek sem mutatja meg szívesen”. Ő tanáról így nyilatkozott: „Nagyon szerettük. Óráit kedveltük. Korrekt volt. Bármely problémával fordultunk hozzá, mindig meghallgatott. Vidám ember volt, szinte mindig mosolygott, értette a gyerekek nyelvét. Gusztáv volt a beceneve, hiszen az akkor a tévében ment kedves rajzfilm-figurához hasonlóan neki is kopasz feje és néhány szál haja volt.”²⁶ A Széchenyis öregdiákok lapjában, az Iterum Gaudeamusban pedig így emlékezik rá: „Nekünk a fizikát tanította. Próbálta szigorúan tartani a gyeplőt, de a zord tanár álarcá idegen volt az Ő egész alaptermészetétől. Szeretett mókázni. Inkább apáskodó, jószívű, jóhumorú ember volt. (...) A fel-fellobbanó kamasz-lázadásokkal szemben megpróbált barátságosan, de keményen küzdeni, reménytelenül. Mégis közösséget kovácsolt belőlünk. És sokat tanultunk tőle. Na, nem éppen fizikát, annál fontosabb dolgokat. Türelmet, megértést és megbocsátást. Kellő időben ezekre nagyobb szükség van, mint a parancsszavakra. Ízes beszédét, elnéző vagy éppen huncutul összekacsintó biztató félmosolyait soha nem felejttem el. (...) Sokat köszönhetek neki. Emberségből mutatott lépten-nyomon példát.”²⁷ Igen, „huncutul mosolyog” azon az egyik óráján készült fényképen is, hátoldalán a következő szöveggel: „Kedves Tanárunknak, akivel mindég olyan jól el tudtunk disputálni – a hálás (már érett)

25 PL, B. L. hagyatéka.

26 Pelbárt Jenő szíves közlése telefonon, 2005 tavasza

27 Iterum Gaudeamus, 11. évf. 1.sz. 1998 márc.

szalmafejú IV/e oszt.²⁸ Kollégája, dr. Major Pál szerint: „Jó fizikus, jó felkészültségű tanár volt, aki mint szakfelügyelő is működött.”²⁹ Ez utóbbiról ő maga is ír önéletrajzában: „Több alkalommal tartottam bemutató órát a budapesti fizikatanárok részére a továbbképző napokon, egy alkalommal az országos szakmai gyűlésen a fizika szakfelügyelők számára.”³⁰ S hogy több volt, mint jó szaktanár és példás nevelő, azt az egykori diákjához. Spányi Antal jelenlegi székesfehérvári megyéspüspökhöz fűződő kapcsolata mutatja. Néhány részlet a diák Spányi Antal tanári jellemzéséből (az előző osztályfőnök bejegyzése az osztályfőnöki naplóban): „3 testvére van. Nehéz anyagi körülmények között él a nagy család a 2 szülő kis fizetéséből. (...) szorgalommal jó eredményeket ér el. Sokat segít otthon a háztartásban. Csendes szerény, jó magaviseletű diák.” Balogh Lajos: „Magatartása a tanáraiban megbecsülést keltett. (...) Szorgalmasan segítette a fizikai eszközöknek az órákra szállításában.”³¹ Hogy a kísérleti eszközök szállítása közben egyéb dolgokról is szó eshetett, azt maga a püspök erősítette meg. Ugyanis már a gimnáziumban papnak készült, de ezt Balogh Lajos tanácsára, akinek feltárta szándékát, nem írta be a továbbtanulási jelentkező lapra, hanem ugyancsak tanára javaslatára, mintegy cinkostársként egy szegedi felsőfokú technikumot jelölt meg, ahol a felvételi vizsga az érettségi után volt, így oda már el sem kellett mennie.³² De álljon itt az a levél, melyet az egykori diák, mint a nagyatádi laktanya sorkatonája 1970-ben írt egykori osztályfőnökének: „Kedves Lajos bácsi! Névnapiján hálás szeretettel gondolok egykori tanáromra. Kívánom, hogy Isten áldása kísérje. (...) Adjon az Úr továbbra is erőt (...) a példamutatáshoz. Hiszen sajnos szinte csak a példaadást gyakorolhatjuk. De ez nem kis dolog, nem kevés: a példa megragadja az embereket. (...)”³³

1970–75 között a Dolgozók Gimnáziuma Esti és Levelező tagozatán tanított, mellyel szemben nyugdíjazásakor munkaügyi pert is nyert. Ugyanis utolsó munkaadója – az Oktatási Minisztérium állásfoglalása alapján – nem akarta kifizetni a 40 éves jubileumi jutalmat, arra hivatkozva, hogy az 1948–51 között egyházi szolgálatban töltött időt nem lehet beszámítani. A Fővárosi Munkaügyi Bíróság ítéletében ugyanakkor kimondta, hogy „Tény az, hogy az alperes az Állam és az Egyház közötti megállapodás értelmében azáltal, hogy a Piarista Rendí növendékeket tanította, majd a Veszprémi Papneveldeben matematika-fizika szakos tanárként működött, munkaviszonyban állt. A munkaviszony fennállását nem gyengíti az a körülmény sem, hogy párhuzamosan lelkeszi tevékenységet is folytatott.”³⁴

Molnár István (1925–2004) történelem-latin-angol-földrajz szakos tanár. 1949-ben szentelték, így rendje iskoláiban már nem taníthatott. 1950 nyarán, mint a váci püspöki palotába internált sok szerzetes egyike még tanúja volt, hogy a rendőrség, miközben Pétery József püspöknél házkutatást tartott, feldúlta házi kápolnáját és levéltárát, az ablaka alá vonult pártiskolai tüntetők ezt skandálták: „Jelszavunk csak egy lehet,

28 PL, B. L. hagyatéka.

29 Major Pál szíves közlése telefonon, 2005 tavasza

30 PL, B. L. hagyatéka.

31 PL, B. L. hagyatéka.

32 Spányi Antal szíves közlése, 2006 febr.

33 PL, B. L. hagyatéka.

34 PL, B. L. hagyatéka.

Péterynek kötelet!³⁵ Hittanár, segédlelkész ill. kántor, majd 1952–56 között tanár a zalaszentmihályi általános iskolában. Igazgatója 1953-ban írt értékelése szerint a Megyei Oktatási Osztály helyezte ebbe az iskolába, ahol „az év eleji tájékozatlanságot” követően „rövid időn belül határozottá lett.(...) Sok szakkönyvet olvasott, s azokat a tanításban felhasználta. (...) Különösen az alsó osztályok tanulói szerették meg nagyon.(...) Általában szívesen foglalkozik a tanulókkal, még iskolai időn kívül is.”³⁶

Igen tanulságosak azonban „káderlapjának” a kor személyzeti politikájára oly jellemző kifejezésekkel, szófordulatokkal teletűzdelt alábbi fejezetei:

„Ideológiai vonalon főiskolai anyagot végzett. Az anyagot ismeri. Sajtót olvas. A szovjet szépirodalmat nem igen ismeri. Az anyagot azonban csak elméletileg ismeri, minden gyakorlati alkalmazás nélkül. Azokat meggyőződésszerűen nem alkalmazza. Tanításában az ideológiai vonalat mellözi. (...)

Üttörő vonalon a foglalkozásokat megtartotta. (...) Disz vonalon nem végzett munkát.

Szülőkkal való kapcsolata jó. Sok családlátogatást végzett. A szülők között igen sajátos helyzetet foglalt el. Sokan tekintették papi előéletét. Ez a klerikális beállítottságú szülők előtt személyét kedvesebbé tette. Ennek visszahatása tapasztalható az alsóbb osztályos tanulók szeretetén. Osztályának beiskolázása teljes.

Munkaviszonya jó. Iparkodik mindent pontosan megtenni. Munkájának külső alakját a csinosság jellemzi. Nem nézi az előírásokat, szívesen dolgozik. (...) Jó munkakészségével szinte ellensúlyozza a politikai fogyatékoságokat. Határidőket betartja, pontos. (...) Mindenkiel jóban van. (...) Magánéletében zárkózott. Véleményem szerint a kartársnőkre klerikális vonalon – propaganda kifejtése nélkül is – ráhatást gyakorolt. (...)

Munkafegyelme, munkakedve, elért eredményei – különösen sokat dolgozott társadalmi munkát a Községi Tanács begyűjtési és egyéb dekorációs feliratozásokkal kapcsolatban – jó kartárrá teszik. (...) Kár, hogy a fentebb említett kettősség tapasztalható munkájában, illetve inkább magatartásában. Ez viszont régebbi életéből következik. Minden bizonnyal erős klerikális hatás érvényesül nála. Ebből következik, hogy munkájának eredményei mellett is nincs meg az a szocialista nevelő hatása, mint amit elérhetne.”³⁷

Az 1956-os forradalom napjaiban – távollétében és tudta nélkül – az iskola igazgatójává választották, amit nem fogadott el. Mégis elhelyezték, először fél évre Beleznára, majd a zalaegerszegi Zrinyi Miklós Gimnáziumba, itt azonban már csak két hónapot tölthetett. Mondták is neki. „Ne kérdezd, hogy miért, de el kel tűnnöd Zalaegerszegről”. A következő – immár 5 éves állomás – a söjtöri általános iskola, majd az újonnan megnyílt pacsai gimnázium, ahol 3 tanévet töltött. Munkaviszonyát 1967. január 9-én a Zalaegerszegi Járási Tanács VB Művelődési Osztálya alkalmatlanság címén megszüntette, azzal az indokkal, hogy megállapítást nyert, hogy politikai és világnézeti szempontból nem felel meg az 1961. évi III. törvény 27.§ /1/ bekezdésében irtaknak. Panaszát mind a járási, mind a megyei területi munkaügyi döntőbizottság elutasította, azzal az indokkal, hogy „nem felelt meg azoknak a feladatoknak, melyek egy pedagógustól feltétlenül megkövetelendők.” A határozat szerint Molnár István „maga is elismerte és jegyzőkönyvbe mondta, hogy előfordult, hogy Pacsától távol Erdőkeres községben üres

35 idézi: BÖSZÖRMÉNYI.

36 PL, M. I. hagyatéka.

37 PL, M. I. hagyatéka.

templomban hívek jelenléte nélkül misézett. Mindezen körülmények is azt mutatják, hogy az egyházi ideológia meggyőződéses híve, tehát a marxista-leninista szellemben az ifjúság nevelésére nem alkalmas.³⁸ (Tudni kell, hogy ebben az időben a volt szerzetesek és a nyugdíjas papok amúgy is csak teljesen üres templomban mondhattak szentmisét.³⁹)

Ezután rövid ideig (1967. máj. 6-tól júl. 31-ig) a Budapesti Postaigazgatóságon dolgozott, de végül is 1967. szept. 1-jétől sikerült elhelyezkednie a kemencei általános iskolában, ahol földrajzot és történelmet tanított. Lakása itt nem volt, hiszen a mintegy 80 km-re fekvő Erdőkertesen lakott együtt édesanyjával, de hogy ne kelljen sokat utaznia már szept. 6-án kiigényelte az óvoda területén lévő szoba-konyhás nevelő lakást, melyből a szobát egy tanévre (1968 június végéig) meg is kapta, a konyha viszont továbbra is az óvoda használatában maradt, hiszen azt a gyermekek mosdatására használták.⁴⁰

Az 1969-es minősítés szerint „*Óráin a nevelési lehetőségeket kihasználja. A napi politikai és gazdasági eseményeket tanulóival az osztályfőnöki, történelmi és földrajzi órákon nyomon követi. Gondoskodni kíván ideológiai fejlődéséről úgy is, hogy jelentkezett a Marxista-leninista esti Egyetemre. Politikai és társadalmi magatartása ellen nem merül fel kifogás, a község vezetői és a szakfelügyelők részéről sem.*” Munkáját, a szülőkkel való kapcsolatát, szakköreit, az általa vezetett kirándulásokat, stb. a mostani igazgatója is lelkesen dicséri, s zalaszentmihályi igazgatóhoz hasonlóan ő is kiemeli, hogy Molnár „*szereti a rendet, a tisztaságot, a szép környezetet. Tantermét nagyon ízlésesen dekorálja.*” Mivel özvegy és beteges édesanyjával Erdőkertesen lakott, s rendszeresen onnan járt át Vácon és Szobon keresztül Kemencére, átkérte magát a szobi általános iskola és gimnáziumba, ahol 1969–75 között tanított. Az akkori minősítés szerint „*oktató-nevelő munkája során a tananyag lehetőségeit kihasználva a kommunista ember erkölcsi, érzelmi, esztétikai szemléletének fejlesztésével sokoldalú személyiséggé kívánja formálni tanítványait.*” Diákjaitól sokat követel, hiszen „*a felvételi vizsgákon tanítványai jobb eredményt érnek el, mint amilyen osztályzatot visznek.*” Továbbá: „*Kiforrott oktató-nevelő módszereit állandóan fejleszti. A tanulók ismereteinek ellenőrzésére kidolgozott kódos módszerére felfigyeltek, s meghívták a megye pedagógusainak alkotó közösségébe.*”

Osztályában legfejlettebb a közösségi élet. Az elmúlt évben járási Kisz. Bizottság által végzett felmérés során derült ki, hogy tanítványai benne látják a Kisz. munkát legintenzívebben támogató nevelőt.

Munkamorálja példás. Az iskola ügyét magáévá teszi.”

Elvállalja az angol rendkívüli tárgyként való oktatását, honismereti szakköre részt vesz a palóckutatásban, vezetésével írják meg a gimnázium 10 éves történetét. De ami a legfontosabb: „*A nevelőtestület minden tagja nagyra becsüli, szereti. Sokat tesz a nevelőtestület békéjéért. A szülők szeretettel övezik, tanácsait elfogadják, mindenben támogatják.*”⁴¹

Igen, hagyatéka közt megtalálható nemcsak a KISZ Bizottság által számára kiállított úttörővezető megbízás, de két igen kedves levél is „*Drága Pista Bácsi!*” megszólítással, melyben a 25 éves érettségi találkozó alkalmából zalaegerszegi diákjai fejezik ki őszinte hálájukat és köszönetüket. A Zala Megyei Önkormányzat 1992. november 13-án

38 PL, M. I. hagyatéka.

39 SZÁNTÓ KONRÁD: *Az Egyháziügyi Hivatal titkai*. Mécses Kiadó, 1990 .

40 Pest Megyei Levéltár, XXIII-446c: A Szobi Járási Tanács Oktatási Osztály iratai, 1967/4476-2.

41 Valamennyi „Minősítés”: PL, M. I. hagyatéka.

rehabilitálta. Az erről szóló hivatalos okmányon mottóként a következő Keresztes Szent János-idézet áll: *„A tettek tanúságtétele sokkal nagyobb, mint a szavaké.”* A Zalai Hírlap másnap egy vele készült szép riporttal köszöntötte, melyben arra a kérdésre, hogy mit jelent számára a tanítás, így válaszolt: *„Ezért éltem, ezért élek, mert gyerekeket tanítani érdemes. Nem igaz, hogy a gyerek nem várja ezt. Alig tudom kielégíteni igényeiket.”*⁴²

1976-ban, édesanyja halála után visszakerült a rendbe. Kecskeméten, Budapesten majd Vácott tanított, nemcsak a gimnáziumokban, de a rendi főiskolán és a noviciátusban is. Közben tudományos ill. rendtörténeti munkát is végzett: az Akadémiai Kiadó megbízásából lefordította a pásztoi születésű *Tittel Péter Pál (1784–1831)* latin nyelvű csillagászati munkáját, valamint ApHo (= Apologetica Hodierna) cím alatt – egyfajta könyvajánlásként – olyan műveket gyűjtött egybe ill. elemzett, melyben *„minden olyan anyag számításba jöhet, amely a társadalomban Krisztus egyházának a szerepét, munkáját és megítélését érinti.”* Gyűjteménye célját, rendeltetését is megjelölte: *„A fiúkkal való foglalkozásban – akár iskolai foglalkozásokon kívül. Oktató-tanító, de nem szórakoztató céllal.”*⁴³ Rendtörténeti kutatásait saját ill. kortársai sorsával, életpaszttalátával megfejeelve arra a következtetésre jutott – s ez témánk szempontjából mértékadó megállapítás –, hogy az 1950-es megegyezés *„nem remélt jó fordulatként hatott (...), hiszen kaptunk két iskolát, élhetett a rend tovább, de a megvalósítás mégis fájdalmas: nem mindenki kerülhetett be a rendi keretbe. Gyakorlatilag ketté szakadt a rend. (...) Egyes rendtagok az egyes nehézségek súlya alatt leváltak a rendről, mégis volt bennük életerő.”*⁴⁴

Kőváry Károly (1923–2003) matematika-fizika szakos tanár. 1947-ben szentelték, így, mint piarista tanár, már ő sem működhetett. 1952-ig segédlelkész volt, ezt követően a XX. kerületi Kossuth Lajos Általános Iskolában, majd 1953–63 között a pesterzsébeti Bagi Ilona Gimnáziumban tanított. *„Hősi idők voltak a kezdeti évek a rendszer miatt is, – nyilatkozta – a fővárosból kiszuperálták a jobb tanárokat Pesterzsébetre, tehát az ottani munkáskerületekbe, hogy ott legyenek, ne a belvárosi iskolákban. Ilyen módon jó zellemű tanárokat (...) találtam ott, akik ténylegesen tanárok voltak.”* 1964-ben került a Fazekas Mihály Gimnáziumba, ahol, többek közt, a matematikus Fényi András és Reményi Gusztáv ill. a Sorbone-on végzett Lelkes István voltak a kollégái. Itt *„gyorsan kiderült, hogy a tanárok közül ki honnan jött, így az is, hogy közülünk soknak szerzetesi iskolai múltjuk volt, tehát eléggé biztonságban éreztem magam. S aztán szerencsémre rögtön sikeres lett a belépés, mert mindjárt mutatkoztak az eredmények. (...) A matematikusok egymás közt megtárgyalták, hogy te ezt hogy csinálod, én ezt hogy gondolom, meg így érthetőbb vagy amúgy jobb (...) ezáltal nagyon jó volt a kollegiális viszony.”*⁴⁵

A 70-es években döntő szerepe volt a speciális matematika-tagozat beindításában, a tagozatos tankönyvek megírásában és lektorálásában. Kedvence a geometria volt (lásd például a Mértani helyek c. könyvét), de nála a szaktárgy elsősorban a diák gondolkodás-fejlesztésének eszköze volt. Csak egy jellemző példa: elégedetlen, minthogy „a

42 *Főhajtás – huszonöt év után.* Zalai Hírlap, 1992. nov. 14.

43 PL, M. I. hagyatéka.

44 MOLNÁR ISTVÁN: *A válságok évtizede (1941 jan. 1–1950 dec. 31.)* – Vázlat “A magyar piarista rendtartomány története tanulmányhoz”. Kézirat, PL, M. I. hagyatéka.

45 NYESTE PÁL: *Riport Kőváry Károly atyával.* Vác, 2002. jún. 25.

gyerekek nem tudnak tanulni, túlterheltségük egyik oka is az, hogy aránytalanul sok időt fordítanak egyszerű rutin feladatokra, ami koncentráció képességüket nem fejleszti.”⁴⁶ Tanítványai sorra nyernek ill. jó helyezést érnek el a tanulmányi versenyeken, az OKTV-n és a nemzetközi diákolimpiákon. Közülük ma sokan akadémikusok, matematika-fizika tanárok, idehaza vagy a híres európai és amerikai egyetemeken. Fáradhatatlan a pedagógia közéletben is: vezetőségi tag, majd alelnök a Bolyai János Matematikai Társulatban, a Szegedi Tanárképző Főiskola levelező hallgatóinak konzultáció-vezetője, stb. Tulajdonosa a Beke Manó-díj második és első, ill. a Munka Érdemrend ezüst fokozatának. 1992-től a váci piarista gimnázium igazgatója, ahol az újraindítás sokszor hálátlan munkáját vállalta fel. Rendtársai ill. kollégái „hullámtörőnek” nevezték el, hiszen ő simította el mindig a fel-feltornyosuló hullámokat – nem egyszer csupán szelid, atyai dorgálással. A tanáriban szanaszét hagyott holmik láttán elhangzott a figyelmeztetés: „Tarts rendet, a rend megtart téged!”

Mikor 1977-ben nyugdíjba ment, Keszthelyi Ferenc váci püspöktől megkapta a Pro Diocesi Vaciensi kitüntetését. Íme a méltatás: „Piarista tanárként nemcsak rendi keretek között, hanem a nehéz időkből világi gimnáziumokban rejtetten is nagyszerű eredményeket ért el a matematika oktatásában, és lelkesítette a fiatalokat az emberibb életre.”⁴⁷ De minden hivatalos elismerésnél többet mondanak kollégái-diákjai hálátelt visszaemlékezései, vagy a csaknem mindig „kedve Kavics!” megszólítással kezdődő baráti hangú levelei. „... végtelen jámborsága, szelídsége, szigorú komolysága mindannyiunkat megérintett” – emlékezett vissza egyik diákja a temetésén – „Nagyszerűen tanított. (...) Olyan feladatokat hozott, amelyekkel igyekezett fölkelteni érdeklődésünket egy téma iránt, ezáltal velünk próbálta fölfedeztetni az összefüggéseket. (...) Óriási matematikai tudásán kívül csak csodálkozni tudtunk hatalmas műveltségén (...) Sokszor különböző versekből idézeteket mondott némelyik példához.”⁴⁸ Tanártársa, Surányi László példákat is idézett a fentiekhez: „A Laricsev feladatait sokszor úgy adta fel: III. Béla uralkodásának második éve.” Vagy az a bizonyos Kölcsey-idézet, mikor valaki jó úton fogott hozzá a matek-példa megoldásához: *Gondolataidat nyom nélkül elröppenni ne hagy!*⁴⁹ Surányi a temetési emlékbeszédében azt hangsúlyozta, hogy „végre nyilvánosan ki kell mondani, hogy a Fazekas Gimnáziumból nélküle nem lett volna az, ami, hogy a Fazekas matematika tagozata azért képvisel ma is világszínvonalat, mert Kavics az alatt a majdnem 30 év alatt, amelyet ott tanított, iskolát teremtett.” Joggal lehetett tehát a Rátz Tanár Úr-díjjal elsőként kitüntetettek között, mert „ami Rátz tanár úr volt az egykori Fasori Gimnáziumnak, az Kavics volt a Fazekasnak.” A búcsúzásakor elhangzott szavak, hogy „...milyen jó volt tudni, hogy van egy biztos pont az életünkben, akit úgy hívnak: Kavics, akinek bátorító szavára, feszültségoldó mosolyára, tüzes vidámságára a legrosszabb pillanatokban is számíthatunk”, a világban civilként élő szerzetes tanár lényéből ab ovo adódó krisztusi szeretet bizonyítékai, hiszen ő „mindenkit elfogadott és mindenkinek erőt adott a növekedéshez.”

46 Év végi jelentés a matematikai munkaközösség 84/85 tanévi munkájáról, PL, K. K. hagyatéka.

47 PL, K. K. hagyatéka

48 Oroszi Balázs 12.B osztályos tanuló Búcsúbeszéde Kőváry Károly temetésén.

49 SURÁNYI LÁSZLÓ: *Kőváry Károly (1923–2003). Matematikai és Fizikai Lapok.*

Egyed András (1913–1984) latin-francia szakos tanár a rend tatai, máramaroszigeti, kecskeméti, ill. (1946–48 között) budapesti gimnáziumában. 1952-től 1973-as nyugdíjazásáig 3 budapesti általános iskola volt a munkahelye. (Soroksári út, XX. ker. Lázár u. ill. XX. ker. Csarnok tér). A 2. világháború alatt a svéd vöröskereszttel karöltve üldözötteket mentett, a Gestapo le is tartóztatta.⁵⁰ A nyelvpszichológia nemzetközi híró tudósa, a Nemzetközi Pszichológiai Társaság tagja. Tanulmányait a Magyar Pszichológia Szemle és a Magyar Pedagógia közölte.

Bár iskolai-tanári munkásságával kapcsolatos hivatalos dokumentumot alig sikerült felkutatni, írásai és néhány feljegyzése alapján egyértelmű, hogy a kétségen kívül „szükségmegoldásként” vállalt általános iskolai tanársága szervesen beilleszkedett a „magasabb szintű” tudósi-kutatói tevékenységébe, ahhoz egyúttal mintegy gyakorlati terepet szolgáltatva. Annyit tudunk, hogy 1964-ben, tehát 12 évi állami szolgálat után heti egy szabadnapot, ill. órasökkentést kért,⁵¹ s 1965 decemberében megkapta a 25 éves jubileumi jutalmat.⁵² Feljegyzései legtöbbször nevelési-pedagógia eset-ismertetések; az óravázlatok, útmutatók pedig a lelkiismeretes nevelői munkájának bizonyítékai. Gyakorlati pedagógiai munkájára egy 1971-ből fennmaradt, több, mint 30 – gondosan kijavított – dolgozatból álló gyűjtemény alapján lehet következtetni (a dolgozatban levél formában a barátságról kellett írni – szem előtt tartva az alábbi 3 szempontot: Szükségesnek tartod-e a barátságot? Hogyan viselkednek a jóbarátok egymással? Van-e barátod?). S egy másik feljegyzés egy VI. osztályos diákról: „*Halkítsd le a rádiót! – Megtörténik. Később ráteszi a kezét (tudatosan) és a rádió újra ugyanolyan erősen szól. Védekezés: Csak a kezemet tettem rá! – Az okát a tilalomnak nem látta.*”⁵³ De mindennél többet mond a *Magyar Pedagógiában* megjelent két cikke. Az egyik az iskolás tanulók szakszerű jellemzésének a fontosságáról ill. módszertanáról ír, megállapítva, hogy „*még mindig gyakori az elnagyolt jellemzés, belőle nem emelkedik ki a gyermek sajátos arca, a maga egyéni érdeklődésével, (...) érzelmi hátterével, (...) közösségi vagy szélső individualista törekvéseivel. Márpedig a közösségi nevelésben sem közömbös, hogy milyen egvénekből épül a közösség és milyenekre akar hatni.*” Felhívja a figyelmet a francia P. Mesnard *Education et caractère* c., 1953-ban megjelent könyvében részletezett módszerre, melynek „*feltétlen hasznosságát bizonyította a Bp. XX. Lázár utcai iskolában 1958-ban tartott nevelési értekezlet. Ott e sorok írója különböző típusú gyerekek jellemzését mutatta be a testület tagjainak. Érdekes módon itt a név nélkül felolvasott jellemzések alapján a pedagógusok rendkívül gyorsan ráismertek a különböző tanulókra, noha a jellemzett osztály növendékei már 1956-ban elhagyták az iskolát.*”⁵⁴ A másik cikkben az egyén és a közösség „*dialektikus*” kapcsolatát vizsgálva egy gyakorlati példán mutatott rá a személyiség ill. annak kibontakoztatását segítő pedagógiai módszerek fontosságára: A karácsonyi osztályünnep során mindenki kapott feladatot, mégpedig képességének megfelelően: a jó szavalótól kezdve a szervezést nyüzsgő természeténél fogva kitűnően ellátó diákon keresztül a legszerényebb képességű osztálytársig, akinek „csak” a gyertyagyújtás jutott. Hangsúlyozta, hogy „*érzelmileg igen hatásos, jól megrende-*

50 HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Egyed András O.S.P.*, Vigília, 1982 p. 833.

51 Pest Megyei Levéltár, XXIII. 220b: a Bp. XX. ker. Tanács iratai; a 20730 ill. 21066 sz. alatt iktatott kérvényeket időközben kiselejteztek, így a válasz nem ismeretes

52 Pest Megyei Levéltár, XXIII. 220b: a Bp. XX. ker. Tanács iratai., a 23397 sz. alatt iktatott irat

53 PL, E. A. hagyatéka.

54 EGYED ANDRÁS: *Az iskolás tanulók jellemzése*. Magyar Pedagógia, 1962/2.

zett jelenet volt, amikor egymás után odavonultak a gyertyák gyújtásához ünnepélyes, komoly arccal olyanok, akiknek – tehetséghiány, stb. miatt – különben úgy kellett érezni magukat, hogy nem méltóak az ünnepély szertartás jellegű lefolyásában való részvételre.⁵⁵ Fontosnak tartotta tehát, hogy a gyerekek lehetőleg a közösség szolgálatában szerzett sikerélménye legyen, így a közösségbe ő is könnyebben beilleszkedik, s a közösség is könnyebben befogadja. E cikk arról is tanúskodik, hogy Egyed az érzelmi nevelést – szinte suttymóban – összekapcsolta az ünnepelni tudásra való neveléssel, minek jelentőségét akkor érzékeltük igazán, ha írását összevetjük a folyóirat ugyanazon számában megjelent két cikkel. Az egyik Marx „Gazdaságpolitikai kéziratok „ c. művének pedagógiai hasznosíthatóságát elemzi, a másik pedig arról tudósít, hogy az NDK-ban akkor vezették be az állampolgári ismeretek tanítását, melynek „*Feladata az, hogy rendszeresen ismertesse meg a tanulókat a marxizmus-leninizmussal*” és olyan embereket neveljen, akik „*szocialista tudatukat a termelőeszközök közös tulajdonának és mind jobb megismerésének és felhasználásának a tudatából merítik.*”

Végül álljon itt Egyed nyelvfilozófiai hitvallása: „*.... a szorosabb emberi szolidaritás csak a mind szélesebb nyelvi szolidaritás révén valósulhat meg. Akkor, amikor az egyes nyelvi szigetek lakói – az Univerzum kihívásában és meghívásában (v. ö. Ratzinger: Universum: abba, pater) – megérzik és megértik, hogy (...) a mai ember hűsége csak a teremő hűség (fidelitè créatrice – Gabriel Marcel) lehet.*”⁵⁶

Vass Péter (1911–1982) magyar-latin szakos tanár. „*Egyéniségét legszembetűnőbben a mérsékelten haladó eszmék s főleg a szociális szempontok iránti fogékonyság jellemzi*” – írta róla ezüstmiséje alkalmából rendtársa, a tudós Balanyi György (1886–1963).⁵⁷ Mivel élete jól példázza sok-sok, a múlt század derekán a rendi hagyomány és a változások szorításában (immár nem a korábban idézett, „puhának” vélt,⁵⁸ hanem a maga könyörtelen valóságában megjelenő kommunista diktatúrában) élt szerzetes sorsát, Vass állami iskolákban tanárként eltöltött éveit is csak egész élete tükrében tudjuk megérteni ill. értékelni. Tatabányán született, apja bányász volt, gyermekkori élményei apja nehéz munkájáról egész életét végigkísérik.⁵⁹ 17 évesen tette le első szerzetesi fogadalmát, s a „Fájdalmas Szűz”-ről nevezte el magát. Hivatás-választására döntő mértékben tatai hittanára, Éder-Szászy László (1898–1983) hatott, hiszen egy ízben rendtársának, Hantzmán Lipótnak (1925-) így nyilatkozott: „*Ha Éder-Szászy nem lett volna, se pap, se piarista nem lettem volna.*”⁶⁰ Az egyetemen Horváth János és Gombocz Zoltán tanítványa, Horváth igen nagyra tartotta őt. 1936–1944 között a rend debreceni gimnáziumában tanított, ahol „*tanítványai egyéniségének hatása alá kerültek, és utóbb is lelkesen emlékeztek vissza rá*”⁶¹ A debreceni fiatal piaristákat ezekben az

55 EGYED ANDRÁS: *Közösségi nevelés és a nevelési szint. A XX. Csarnok téri Általános Iskola VII. vegyes osztályának a magtartása.* Magyar Pedagógia 1965/2.

56 EGYED ANDRÁS: *Az emberi beszéd egysége felé.* Vigília 1981 p. 765–768.

57 Piarista Hírek, 1960/4

58 lásd az 5. sz. jegyzet szerinti tanulmány-címet

59 a Kozma utcai börtönből 1966. július 17-i édesanyjához írt levél, melyben édesapja nehéz iszapmesteri munkájáról emlékezik, P.L., V.P. hagyatéka

60 Hantzmán Lipót szíves közlése 2005 december

61 DÁVIDHÁZI TAMÁS [MEDVIGY MIHÁLY]: *Vass Péter (1911–1982).* Szolgálat, 1982/4 (a továbbiakban: MEDVIGY)

években „feltűnő szociális lendület” jellemezte, melynek „nem kis részben ő volt a szorgalmazója.”⁶² Minderről maga Vass több alkalommal is írt: először 1942-ben a „Magyar misszió a debreceni tanyavilágban” c. megemlékezésében, melynek mottójául egy Ady-idézetet választott: „S ahogy futok síkon, télen át / Úgy érzem, halottak vagyunk / És álom nélkül álmodunk / Én s a magyar tanyák.” (A téli Magyarország) Ebben megállapítja, hogy itt „Nagy üres foltok ásitának a semmibe” s „a Debrecen-környéki nagy vacuum tele van hintve jeltelen házakkal, magukban óvakodó tanyákkal, bizalmatlan, maguknak élő gazdálkodókkal, vagy berogyott életű, testileg-lelkileg a minimumra igénytelenedett szolganéppel. Életüknek hivatalosan alig van jele, élő sírok, bizonytalanságba fásult, becsapott emberek, akik megtanultak jót mit se várni.”⁶³ Nos, ezekhez az emberekhez, például „Cszimaszár nyomorúságos kunyhóiba vagy Átokháza sivár galibáiba” jártak ki a piaristák, akik „anyagilag a legszükségesebbel ellátták őket, a lelki élet legszükségesebb elemeit beléjük rakosgatták, kereszteltek, haldoklókat láttak el (...) sőt a piarista iskola diákjaival nem egyszer magyar ünnepélyeket, kalákákat rendeztettek számukra.” Érthető, hogy csaknem 2 évtized után, mint a sok-sok megpróbáltatásban edzett (s önigazolásra kényszerített) ember még élénkebben idézi fel a lelkes debreceni éveket: „kinyitottuk az iskolának az életre nyíló kapuját, és a városban, és a tanyavilágban regélés, előadás, hasznos kapcsolatok formájában hidat vertünk az iskola és a társadalmi valóság között. (...) Debrecenben komolyan pasztoráltunk. A tanyasi pásztormunkát történetesen én kezdtem meg és csináltam többedmagammal egészen addig, míg a ferencesek, ill. a domonkosok át nem vették tőlünk.”⁶⁴ Ebből az írásából az is egyértelművé válik, hogy az egyház földbirtokokhoz való ragaszkodását (konkrétan azt, hogy, „amikor az agrárproletárság dörömbölését a feudális kapukon csak a süket nem hallotta”, a rend mégis földbirtokot vásárolt Mádon), már akkor „történeti arányú holdvilágkanalazás”-nak tartotta.

1945-ben a tatai piarista gimnáziumba került, ahol nem mindennapi pedagógiai feladatnak válik részesévé: A háború vége felé ebben az iskolában is akadozott ill. szünetelt a tanítás, de ha volt is, a környékbeli diákok nem tudtak odautazni, hiszen még a békésebb időszakokban is bizonytalan volt a vonatközlekedés. Vass ekkor Tatabányán a szüleinél lakott, s a tanítási szünetben egy környékbeli malomban zsákoló molnár-munkát végzett, ekkor a molnár-segédlevelet is megszerezte.⁶⁵ A piaristák Tatáról jártak ki tanítani Felsőgallára ill. Tatabányára – vagy kerékpáron, vagy gyalog, a hadi helyzetnek megfelelően hol az SS-őrség, hol a szovjet katonaság által igazoltatva (e néhány tanár – nem kis humorérzékről téve tanúságot – meg is alakította kis társaságukat, ahogy ők nevezték, az „Ütszéli Pedagógusok Szabad Szakszervezetét”).⁶⁶ Kezdetben e fiókiskolákban minden „jogalap nélkül” tanítottak, először csak napi néhány órában, majd egyfajta „vasárnapi iskola”-féle rendszerben, hogy aztán végül is – a szülők kérésére, s a bánya néhány (akár kommunista) vezetőjének támogatását is élvezve – 1945. szept. 23-án Felsőgallán megkezdődjék a rendszeres tanítás. Ezt követően már

62 Balanyi megemlékezése, Piarista Hírek, 1960/4

63 A Magyar Kegyestanítórend Debreceni Calasanzi Szent József Intézete Gimnáziumának és Kereskedelmi Középkolájának az évkönyve az 1941-42. iskolai évről, p. 4-5.

64 Válaszlevél 1960. nov. 27-én Balanyi Györgynek a Piarista Hírek 1960/4 sz.-ban megjelent méltatására, PL, V. P. hagyatéka (a továbbiakban: *Válaszlevél*).

65 *Válaszlevél*; a mesterlevél V. P. hagyatéka között.

66 ETELE GYÖRGY: *Piarista összefogás eredménye volt a tatabányai gimnáziumunk. Előd István aranykönyv.* (a továbbiakban: ETELE).

csak a családos civil tanárok utaztak ki Tatáról, a szerzetes-tanárok (többek közt: Vass Péter, Hegyi Ferenc, Vigh Árpád, Etele György, Medvigy Mihály, Csányi László) kiköltöztek, néhányan szerzetesi magányukat megosztva kettesével laktak a Bergmann-féle mérnöki iroda ill. a 6. sz. telepi iskola használható szobáiban. Az ellátás szűkös volt: az élelmiszert jegyre adták, s szappant is csak az kapott, aki a bányamunkával megdolgozott érte. Így a tanárok is lementek a bányába, többször is, ráadásul a szappan ára fölötti keresetet felajánlották a bányászözvegyek javára. Kalauzuk, munkavezetőjük Vass Péter akkor már nyugdíjas bányász édesapja volt. A *Historia Domus* erről így ír: „A tatabányai és a felsőgallai testvéreink így nemcsak közelebb férkőztek a bányászok szívéhez, (...) hanem maguk is igen sokféle tapasztalatot gyűjtöttek. A vájár-munkával több alkalommal termelt szemet a rászoruló szegényeknek juttatták. A többnyire kommunista bányászok eleinte bizalmatlansággal, később szeretettel és megbecsüléssel fogadták őket”.⁶⁷ Többen abban reménykedtek, hogy a piaristák a kitartó szervezőmunka eredményeként e bányászvárosban is iskolát nyithatnak majd, s – mint ahogy Vass írta – az alapításra vonatkozó „*titikos gondolatunk megéri a primásnak, rendfőnöknek és püspöknek való publikálásra.*”⁶⁸ Tudjuk, épp az ellenkezője történt. A liberális-kommunista sajtó megkezdte támadását: először Zimányi Gyula rendfőnököt rágalmazták, majd megjelentek a piarista-ellenes röplapok: „Ki a reakciós, sovíniszta, áldemokrata és fasiszta tanárokkal az iskolákból!”⁶⁹

1949-ben, az államosítást követően mint győri egyházmegyes Alsógallára került, ahol 1955-ig szolgált. Itt – ahogy maga írja – „*a Gondviselés jó humorérzékkel a sváb paraszti és az ipari bányászvilágát*” az ölébe tette: „*nesze neked, katedrán csenevészdedet filozopter, tanuld meg az életet!*”⁷⁰ Olyan világgal találkozott itt, mely kora bölcsészei ill. teológusai jelentős része számára ismeretlen volt, itt többet tanult, mint az egyetemen, „*és több életismeretet, mint amennyit a könyvben meg lehet írni.*” Itt kénytelen volt elsajátítani „*a pasztoráció modern nyelvét*”, hiszen „*A parasztnak a kövek, és a malterosláda többet mond, mint az ékes pasztoráció.*” Két templomot is renovált, harangot öntetett, kelyhet csináltatott, s Feszty Masával ő készítette el az időközben országos hírűvé vált keresztutat. 1950 nyarán még visszatért az államosított tatai rendházukhoz, hogy a lezárt kápolnából kihozza az Oltáriszentséget, miután azt az állami hatóság nagylelkűen engedélyezte.⁷¹ Plébániáján gyerekekkel foglalkozott, híveinek állást szerzett, betegeket gondozott, lelki napokat szervezett, stb. Igyekezett felmutatni, hogy „*a kereszténység nem a sekrestyébe való, holt intézmény, hanem – ha lefűjjük róla a klerikalizmus porát – akkor az életben egyedül eligazító világnézet, versenyképes életberendezés.*”⁷² Öntudatos, megalkuvást nem ismerő szavak ezek, melyek nem igen nyerhették meg az amúgy is ezernyi gonddal (külső és belső problémákkal) küszködő felettesei tetszését. (Valószínűsíthető továbbá, hogy keserű tapasztalatai lehettek a békepapi mozgalomról, erre utal az 1966-os letartóztatásakor felvett kihallgatási jegyzőkönyv, minek értelmében az egyház helyzetével kapcsolatos véleményét firtató kérésre válaszát így kezdte: „*tapasz-*

67 idézi: ETELE.

68 ETELE.

69 ETELE.

70 *Válaszlevél.*

71 BÖSZÖRMÉNYI.

72 *Válaszlevél.*

talataim az 1950-es évek első felére vonatkoznak, amikor egyházi beosztásom miatt közvetlen kapcsolatban voltam az AEH-val, a püspöki aulával és a papokkal”.⁷³ 1955-ben, 7 év önálló alsógallai lelkipásztorkodás után Tatára helyezték, káplánnak, e beosztásáról azonban rövidesen (1956. szept. 15-én) lemondott. Ekkor került vissza a pedagógusi pályára – ebben igen nagy valószínűséggel nagy szerepe lehetett az évfolyamtárs, Rónay György Szávai Nándornak még szept. 11-én írt támogatáskérő levelének.⁷⁴

1957–62 között Budapesten, a XX. kerületi Stromfeld Aurél általános iskolában, majd 1963–65 között a Kossuth Lajos Gimnáziumban tanított. Hasonlóan piarista kollégájához ill. sorstársához, Egyed Andrásához, ő is szívén viselte a gyermekek közösségi életre való nevelését, mint ahogy arra több dokumentum is utal. *„Nekünk itt a XX. kerületben, egy eminenter iparvidéken hatványozottan az a kötelességünk, hogy – kulturális forradalmat aprópénzre váltva – magát a gyermek közösségi valóságát közelítsük meg a lehető leghűségesebb módon”* – áll pedagógiai ars poeticája egyik publikálatlan írásában.⁷⁵ Ebben a különböző „csoportosulási fokok (puszta együttlét, együttmozgás, egyforma cselekvés, együvértartozás ill. az együttműködés)” bemutatása után kiemeli az együttműködés erkölcsi-társadalmi fontosságát, amikor már *„a szerepek szervezett formában vannak kiosztva.”* E tanulmányában az 1958/59-es tanév VII. osztályában szerzett tapasztalatait elemzi, ahol korábban aggodalomra okot adó háborúság dűlt a túlkorosok és a normálkorúak között. *„Az osztályban általában a normálkorúak képviselték a szorgalmat, az értelmességet, az erkölcsi főlényt, egyszóval ők alkották a társadalomformáló magot”,* míg *„a túlkorosak a nyers testi erőt és a lázadás szellemét.”* Mégis igyekszik a jó pedagógus bölcsességével nézni a gyermekeket, a következő Ady-idézetet alkalmazva rájuk: *„sokszor maguk sem akarják, s mégis csak összeverődnek.”* Ezt az osztályt a nyolcadikba is tovább viszi, s fejlődésüket nyomom követi: *„Nagy gazemberségeket nem követtek el, de (...)rendetlenséggel (...) közbeszólásokkal, röhögéssel annyi borsót törtek a tanárok orra alá, hogy az a szokásos kamasz mértéket is meghaladja.”* Mivel szerinte mindezekért az iskola, a szülő és a gyermek egyaránt felel, elsőnek pedagógus-társait figyelmezteti: *„Kezdjük a tanárokon! (...) nem egyszer mentünk be az órára olyan spannolt idegekkel, hogy abból ütközés, kisülés támadt. (...) Aztán nem is tudtunk a magyarázatokban mindig leszállni a gyermek konkrét világához.”*⁷⁶ Fennmaradt két olyan írása is, mely a nyelvtanítással foglalkozik: az egyik egy bemutató óra anyaga,⁷⁷ a másik egy didaktikai feljegyzés.⁷⁸

A Kossuth Lajos Gimnáziumban a pedagógiai munkájával kapcsolatban (amennyiben a rendelkezésünkre álló kevés adatból erre következtetni lehet) letartóztatásig ill. bebörtönözéséig semmi kifogás nem merült fel, sőt egy *„erősen pozitív hangú minősítés”* birtokosának mondhatta magát.⁷⁹ Kapcsolata diákjaival és azok szüleivel igen jó volt, mely tény azonban egyúttal bűnének is bizonyult: *„tevékenysége során maga köré tömörítette a környezetéből természetesen adódó értelmiségi személyeket és azokat általában ered-*

73 Kihallgatási jegyzőkönyv, PL, V. P. hagyatéka.

74 aláírás és a címzett megnevezése nélküli ajánlólevél, PL, V. P. hagyatéka; a valószínűsítés Rónay Lászlótól.

75 VASS PÉTER: *Egy általános iskolai VII. fiúosztály társas szerkezete.* Kézirat, PL, V. P. hagyatéka.

76 Beszámoló a VIII. fiúosztály 1959/60. évi munkájáról, PL, V. P. hagyatéka.

77 *A kérdés néumas. Magyar nyelvtani bemutató óra az általános iskola VI. osztályában.* Kézirat, PL, V. P. hagyatéka.

78 *Miért nem értik az általános iskolások a nyelvtant?* Kézirat, PL, V. P. hagyatéka.

79 Fellebbezés elbocsátása ellen a Kerületi Közös Munkaügyi Döntőbizottságnak, PL, V. P. hagyatéka.

ményes befolyással alakította a saját ellenséges, nacionalista, antiszemita, szovjet- és kommunista ellenes, klerikális politikai arculatára.⁸⁰ Egyértelmű, hogy az akkor szokásos vádak (az ország gazdasági, társadalmi és erkölcsi rendje, a szocializmus ideológiái alapjai elleni izgatás és devizagazdálkodást sértő bűntettek) alapján állították bíróság elé és ítélték 2 évre ill. bocsátották el állásából. Természetesen hiába fellebbezett, s a munkaügyi döntőbizottság is hiába állapította meg, hogy „hivatali munkahelyén nem fejtett ki terhére rótt ellenséges tevékenységet”, a pedagógus pályán többé nem dolgozhatott. A per megalázó volt nemcsak számára (házkutatáskor például olyan „súlyos bűnjeleket” foglaltak le, mint a „Szív” újság vagy a „Pacem in terris” pápai enciklika olasz nyelvű kiadása), de kollégái, barátai számára is. Kihallgatták néhány szerzetes (piarista és bencés) ill. civil (általános iskolai és gimnáziumi) tanártársát, tanítványainak szüleit, orvosát, stb. A hagyatékában megőrzött több tucatnyi levél tanúsága szerint börtönből idős édesanyjával végig levelezett, az egyikben például ezt írta: „A szokásos évi fejfájás egy év alatt egyszer sem vett elő. Az idegek olykor zsibognak, de fájni nem fájnak.”⁸¹

Kiszabadulása után rövid ideig kántor volta Tömő utcai lelkészségen, majd a Tata-bányai Szénbányánál dolgozott: először a Kereskedelmi Osztályon, majd a Komplex Szénfelhasználási és Kutatási Főosztályon, végül a Széneken Kívüli Tevékenységet vezető főmérnök irányítása alatt, ahol – nyelvtudása után – alapfizetésén felül még nyelvpótlékban is részesült. 1972. ápr. 29-én ment nyugdíjba: kollégái többsége nem egyszerűen kedves, de igen hálás hangú levélben búcsúzott tőle. De ő maga is megköszönte, hogy alkalmazták. Íme a vállalat egyik vezetőjének (vezérigazgatójának?) írt levél néhány részlete:

„Kedves Gál Elvtárs!

Gondolom, a vállalat nyugdíjba vonulói nem szokták szó nélkül venni kalapjukat. (...) Hátha még egy olyan rendhagyó esettel állunk szemben, mint amilyen az enyém volt! Amikor nemcsak hálát adni, hanem még hálát mondani is reménytelen vállalkozás. Mert velem itt a vállalatnál nem az történt csupán, hogy munkát, kenyeret kaptam, hanem ennél mérhetetlenül több: vállalták a sorsomat !!! (...) gyökereim, bányász őseim hűséges, hálás lelkületével nézek vissza itt töltött éveimre.” A bányánál „betekinthettem alkotóműhelyekbe és emberi sorsokba, találkoztam (...) emberi segítőkészséggel és a műszaki nyelv filológiai örömeivel, rábámulhattam arra az értelmi-érzelmi-akarati kultúrára, amely nemcsak a test és lélek kenyerét teremti elő, hanem a csodálatos kenyérszaporítás munkáját készíti! (...) Nem egy embert ismerek, aki itt kapta vissza megcsúfolt szociális hitét! És sokan vagyunk, akik itt – nem mindennapi – leckét kaptunk az önzetlenség kultúrájából.

Ahogy a jótétemények a kisebb-nagyobb közösségek csatornáján folytak le hozzánk, úgy a hála szava is (...) egy összegben származzék vissza a vállalat gazdájához....

Gál Elvtárs, mindent köszönök. Jó szerencsét!”⁸²

Nyugdíjasként még intenzívebben folytatta azt a hatalmas szellemi munkát, amire roppant műveltsége, nagy teológiai és irodalmi tájékozottsága, s szívóssága tette alkal-

80 A Budapesti XX. ker. Tanács VB. Oktatási Osztály mellett működő Munkaügyi Döntőbizottság határozata (1966. ápr. 28), PL, V. P. hagyatéka.

81 PL, V. P. hagyatéka.

82 PL, V. P. hagyatéka.

massá. „Csalhatatlan ízlésű esztéta” volt – írta róla rendtársa, Medvigy Mihály.⁸³ A Vigília 1955. és 1956. évi számaiban léleklátó írásai jenek meg a költő Gulyás Pálról valamint Tóth Árpádról, s az ő fordításában itt olvashatta a magyar olvasóközönség már 1957-ben Claudel „Földünk egysége a pünkösdi tükrében” c. írását, mely a kozmológiai-ökológiai világirodalom máig utolérhetetlen gyöngyszeme. Szellemi frissességét bizonyítja a nem sokkal a szabadulása után, 1968. július 29-től vezetett naplója, mely gondolatain kívül írásmásolatokat, újságcikk-kivágásokat, idegen nyelvű cikkeket és azok fordításait tartalmazza.⁸⁴ Íme néhány dokumentum: „Szabadidő és a házasság” – cikk-kivágat a Neue Züricher Zeitung egyik 1972-es számából; Gépelt írások „Az idő, mint költségvetési tétel”, „A jólét és következményei” ill. „Az egyház és a kommunizmus. A 99 eltévedt bárány” címmel; feljegyzés Heinrich Böll-ről; Suchard bíboros élete, pásztorlevelei és egyéb írásai; Godin abbé: Kovász a kenyérben; Miachel Horatzuk: Die Lahme gehen zu Gott (A bénák útja Istenhez). 1978-tól „nagy rokonérzéssel”⁸⁵ fordult a szentéletű szociális püspök, Prohászka Ottokár életműve felé, s Belon Gellérttel közösen fogott hozzá Prohászka ismeretlen műveinek felkutatásához, rendszerezéséhez és bemutatásához. Az így feltárt kéziratok, levelek, „szellemes dedikációk és zseniális improvizációk (...) nyomán a magyar kereszténységnek e mestere lép arról a diadalmas piederasztárról, amit a kortársak emeltek neki, és emberközelbe kerül” – írja az egyik naplórészlet ismertető tanulmánya elején.⁸⁶ Rátalált Kosztolányi egy, 1925-ben Prohászkanának írt levelére is, melyben a költő a kor neves személyeit (például Andrassy Gyulát, Bartók Bélát, Gombocz Zoltánt) bemutató portré-sorozata számára kért interjút tőle.⁸⁷

„Életútja nem volt mentes a megpróbáltatásoktól. Ifjúkora óta szenvedett hátgerincbántalmakat.(...) Végül rákbetegség jelentkezett. Fájdalmak nélkül, de táplálkozási és légzési nehézségek közt gyengülve, lelkét a szentségekkel erősítve, szelíden hanyatlott a halálba.”⁸⁸

Vigh Árpád (1918–2004) matematika-fizika szakos tanár, a piaristák nagykarolyi, tatai, majd 1947–48 között a váci gimnáziumában, 1951–60 között a szentendrei ill. az esztergomi ferenceseknél, 1961-ben a budapesti Alagi téri általános iskolában, majd 1962–81 között a pestújhelyi Petőfi Sándor Közgazdasági Szakközépiskolában. Növérével együtt lakott annak budai lakásában, akinek elmondása szerint „Mindenki szeretete, nemcsak a ferences tanárkollégák. A hozzá fordulóknak, még iskolán kívül is, segített a matematikában. Reggel 5-kor misézett, utána ment tanítani. Kölcsönt akart felvenni lakásépítésre, de a Nemzeti Bank akkori elnöke, Fekete János azt mondta: hogy képzeli egy pap, hogy az államtól kölcsönt kap?! Mint tanár mindvégig csöndben, szerényen dolgozott. Pap létére azért kaphatott állást, mert kellett a jó matematika tanár.”⁸⁹

83 MEDVIGY

84 Munkanapló, PL, V. P. hagyatéka.

85 MEDVIGY

86 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Naplórészletek 1892-ből*. Vigília. 1982. p. 249.

87 VASS PÉTER: *Prohászka Ottokár és Kosztolányi Dezső levélváltásának margójára*. Vigília, 1981. p. 391–395

88 MEDVIGY

89 V. Á. nővérének szíves közlése, 2005 máj.

Összefoglalva egyértelműen megállapíthatjuk, hogy valamennyien azon tanárok közé tartoztak, akik mint „*a kommunista nevelési elvekkel nem azonosuló, humánus gondolkodású pedagógusok tették emberivé egy nehéz korszak iskoláinak belső életét.*” Sokszor „*ők tanították – saját pedagógus-lelkiismeretük által vezérelve – a hivatalos tantervtől eltérő anyagot (...), ők beszélgettek osztályfőnöki órákon, tízpercekben, kirándulásokon (...) az értelmes, értékes emberi létről.*” S Ők azok, akik „*nem kaptak Munka érdemrendet (...) s utoljára kaptak fizetésemelést és prémiumot.*”⁹⁰

ÁKOS SZENDE

„OVER THE LIMIT” PIARIST FATHERS IN STATE SCHOOLS

After the measures of severe elimination of Churches, eight Catholic schools, among them two Piarist Secondary Schools, could be reopened in 1950 with limited number of teachers and students. Piarist fathers who got over the limits determined by the state worked as priests, choristers and physical workers; several of them were imprisoned or fled from the country. Later a number of them worked in state run schools of Marxist-Leninist spirit, where in spite of permanent persecution and negative discrimination they not only continued to be priests and teachers, but became eminent instructors, school-organizers or scholars. Among them one could find not only teachers of subjects ideologically considered relatively neutral (Mathematics, Physics) (Lajos Balogh, Károly Kóváry, Árpád Vigh), but teachers of humanities (István Molnár, András Egyed, Péter Vass) as well.

90 MÉSZÁROS ISTVÁN: *...Kimaradt tananyag... Diktatúra és az egyház 1945–1956.*

FÜLEP KATALIN

„DOMINUS AC REDEMPTOR NOSTER...”, 1773.

Két magyar nyelvű jezsuita dokumentum

A fenti idézet a Jézus Társaságot eltörlő brévéből származik, melyet egy – történelmi forrásokot tartalmazó – kötet őrzött meg. Ehhez a pápai irathoz egy másik fontos kéziratos kútfő is kapcsolódik, Lorenzo Ricci jezsuita generalis vallomása. Mindkét kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Tárgyuk szerint az egyetemes egyháztörténet darabjai közé sorolhatók, magyar nyelvűségük alapján azonban a hungaricumok között van a helyük. Ám valószínűleg nemcsak ezért kerültek a nemzeti bibliotéka állományába, hanem a neveltetés és az iskolai tanulmányok is közrejátszottak a megszerzésükben. Az alapító, gróf Széchényi Ferenc (1754–1820) kezdetben a soproni és a nagyszombati jezsuitáknál, utóbb a bécsi Collegium Theresianumban tanult, de már elődei is a rend valamelyik gimnáziumában sajátították el a bölcsészeti műveltséget. A Theresianum tantestületéhez a világi tanárok mellett számos tudós jezsuita tartozott, így pl. Schönwisner István (1738–1818) és Palma Károly (1735–1787) a történeti segédtudományok művelői vagy Michael Denis (1729–1800) bibliológus. A magyar nemzeti könyvtár létrehozásában az e tanári kartól szerzett szakismeretek és műveltség jelentős szerepet játszottak. Széchényi harmadfél évet (1772–1774) töltött Bécsben, a Jézus Társasága feloszlata erre az időre esett, így nem csoda, hogy felfigyelt a sorsukat oly kedvezőtlenül érintő határozatra, és fontosnak tartotta az utolsó generalis vallomásának megszerzését.¹ A nemzeti könyvgyűjteményhez az egyéb, ún. járulékos részek szintén hozzátartoztak, melyek között értékét és egyediségét tekintve a kézirat-kollekció volt a legjelentősebb. Ezt gazdagította a Ricci-féle dokumentum² mint a 18. század egyháztörténetének egyik fontos forrása. A gyűjtés szempontja a fő- és járulékos gyűjteményeknél egyaránt az volt, hogy a dokumentum hazai eredetű vagy külföldi hungaricum legyen nyelve, tárgya, szerzője alapján. Ebben az esetben a kézirat *nyelve* volt a döntő, tárgya szerint a religionaria területét képviseli. A fordítottja az a kötet, amelynek viszont a nyelve *latin*, az előbbi tárgykörbe tartozik, de az 1096–1512 közötti *magyar vonatkozású* pápai bullákat, brévéket, valamint leveleket tartalmazza 18. századi másolatban és egyformán része mind a hazai, mind az egyetemes egyháztörténetnek.³ Eredetiben csak kevés művet lehetett megszerezni, ter-

1 BERLÁSZ JENŐ: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981. 12–16.

2 OSZK Kézirattár Fol. Hung. 456. Egy 18. század végi Liber memoriales szintén tartalmazza Ricci vallomását latin nyelven, de dátumként november 18-t adja meg (OSZK Kézirattár Quart. Lat. 3858. 65^v–67^v).

3 OSZK Kézirattár Fol. Lat. 2001.

mészetesen Ricci vallomása sem az, de a korabeli másolat szintén értékes, egyetemes történeti vonatkozásai miatt pedig tartalmilag is az.⁴ A belső segédletként használt repertóriumba a harmadik könyvtárőr, Mátray Gábor (1797–1875) vezette be az iratot és ő is a Széchényi-gyűjtemény darabjaként jelzi, azaz eredeti possessora gróf Széchényi Ferenc volt. A benne lévő pecsét szintén az övé. (A pecsét irata: „Ex Bibl. Com. F. Széchényi”).

A félévazon kötésbe foglalt, fólió méretű dokumentum a 18. század végéről származik. Áthúzás és javítás nélküli, gondos kivitelű munka, jóllehet van benne egy olyan mondat, melyet az előtte és az utána állóból vont össze a készítője, de nem húzta át és a tévesztést sem jelezte. Nyilván nem akarta a szép másolatot javítással elrontani.

A másik kötetet nem Széchényi szerezte meg, utóbb került a gyűjteménybe. Teljes címe: „Külömb különb alkalmatosságokban mondott Jeles Beszédek és irott Nevezetes Levelek, Mellyeket munkáson össze-szerezvén, nagyobb részént más nyelvekből által-tévén, akár példaképen, akár emlékezetre ki-botsátotta Bodó-Baari és Nagy Lutséi Mészáros Ignázt”.⁵ Ezt szintén Mátray Gábor írta be a repertóriumba. A címléírás végén zárójelben a „Museum” szó áll, s a kötetbe is a téglalap alakú „Ex Museo Hungarico”, azaz a „magyar gyűjteményből” feliratú pecsétet ütötte bele. Az igen terjedelmes, félbőr kötéses, kettedrét méretű, 473 fóliót számláló kézirat túlnyomó részben Mészáros Ignác autográf írása, de mástól származó levél (191–192. fólió) és egy nyomtatvány (431–432. fólió) is felfedezhető benne. A 214–231. fólión található, XIV. Kelemen pápától eredő brévén – ha másolat – látszik a sietség, a figyelmetlenség, mert Mészáros több helyen áthúzta a szöveget, vagy rögtön melléírva a helyes fordítást, vagy betoldás jelet helyezett el a mondatban és a lapszélre írta a kimaradt részt. Ha pedig ő fordította, – a kötet fenti címéből erre is lehet következtetni – akkor nem sietésről van szó, hanem a fordítás műhelymunkája áll a szemünk előtt. A kézirat papírján a csersavas tinta – különösen a bréve szövegének első oldalain – átütött, s ez az olvasást megnehezíti, zavarja. A kötet összeállítója és másolója, olykor fordítója, Mészáros Ignác (1729–1800) érseki titkár Felső- vagy Bodó-Baáron (Csallóköz, Pozsony megye) született. Középkorait Pozsonyban és Győrben végezte, jogi tanulmányait Bécsben. Egy ideig a gróf Batthyány-család kegyes alapítványainak kezelője volt, utóbb pedig gróf Batthyány József kalocsai érsek titkára. Később Budára költözött és 1778-tól irodalmi tanulmányainak élt. Több munkáját is kiadták, kéziratait nemzeti könyvtárunk Kézirattára őrzi.⁶ Széchényi Ferencnek tehát kortársa volt, s nyilván ő is – mint nemzedéke más tagjai – korszakos jelentőségű eseménynek tartotta a jezsuita rend általános feloszlását, olyan ügynek, amelynek dokumentumát feltétlenül érdemes megőrizni, sőt lefordítani

Nemcsak a fordítás korabeli, hanem a kéziratok helyesírása is a 18. század második felére jellemző írásmód, melyből az alábbi néhány példával adunk ízelítőt.

A fordító/másoló az igekötőket rendszerint kötőjellel fűzi a szóhoz vagy az igekötő és az ige közé iktatott szóhoz (pl. meg-nyerésére; meg-ajándékozva; meg-tartására; meg-tetézett; meg-erősítés [!]; be-teljesítésére [!]; emlékezzenek-meg; jötenek-elő;

4 BERLÁSZ JENŐ: *Széchényi Ferenc kéziratgyűjteménye. A Miller-féle katalógus feltárása*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1978*. Bp. 1980, 177., 196–197.

5 OSZK Kézirattár Fol.Hung. 164.

6 *Magyar életrajzi lexikon L–Z*. Főszerk. KENYERES ÁGNES. 2. köt. Bp. 1969. 195.; SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 8. köt. Bp. 1902, 1149–1150. hasábj

elő-segítette[!]; el-szentelve; rendelte-el; fel-ékesítettett [!]; fel-nem szentelt; meg-kell vizsgálni [!]; meg-fogunk fejteni; be-vannak véve; le-tsenedesítése [!] stb. Az és előtt rendszeresen vesszőt tesz. Az is-t és a nem szót általában kötőjellel kapcsolja az előtte álló szóhoz (pl. pápák-is; kedvesek volnának-is; egészen-is; kik-is; levele-is; mint-is; maga-is; stb.; meg-nem érdemlették; el-nem múltattunk; ne-is; el-ne terjen [!] stb. A ból-, ből-, tól-, től-, ról-, röl- ragot rendszerint, de nem mindig, rövid ékezzel írja vagy bul-, bül-, tul-, túl-, rul-, rül- (pl. arrúl stb.) változatban. A hosszú mássalhangzókat nem a mai formában használja (pl. vissza-éltének; hiszszük[!]; hoszszabb stb.). A rövid és a hosszú magánhangzókat szintén a 18. században szokásos módon alkalmazza (pl. közzül; Püspökök [!]; különös; örökösen; nélkül [!]; el-törlötte; el-törlött [!]; de: üdő és üdó; jóvá és jóv forma is előfordul. Mint az előbbiekből láttuk, azonos szavakat is következtetlenül ír (pl. módon/modon; kívül/kívül; Anya Sz. Egyház; Anya-Sz:Egyház; Anya-Szentegyház; AnyaSz:Egyház; Anyaszentegyház; tudni illik [!]; tudnia illik stb.). Korabeli, ma kissé szokatlan vagy szokatlan formájú szavakat is használ (pl.tekéntet = tekintély; színlés = színlelés; közönséges gyülekezet [!] = egyetemes zsinat; kételen = kénytelen; maid = majd; nyútsunk = nyújtsunk; hibánosságok = hibák; innepes fogadás = ünnepélyes fogadalom; el-hirhedik = ismertté válik; aliglan = alig; hallaszthatlanul = halaszthatatlanul; határatlan = határtalan; szepelkedünk [!] = igyekszünk, törekszünk, erőlködünk, sietünk, (a nyomtatott változatban: fut); egyetlenség = egyenletlenség; zürzavar = zürzavar stb.).

A latin nyomtatott példányokban a hónapnevek a szokásos formában szerepelnek (Februarius, Martius ect.), a német kiadásokban vegyesen (Christmonat = karácsony hava, december; Hornung = február; May [!], April, October [!], December [!]), a magyar nyelvű kézirat és nyomtatott változatban pedig ezek régi magyar változatai állnak (Bójt elő hava, Bójt más hava, Szent Iván hava, Mind szent hava stb.) A pótlásokat, illetve az áthúzott szótagokat és szavakat dőlt betűvel jeleztük a szövegben.

A brève, megjelenését követően, sok kiadást ért meg latinul és más nyelveken egyaránt. Az Országos Széchényi Könyvtár számosat őriz ezekből. A meglévő német nyelvű kiadások közül kettő hely és nyomda nélkül jelent meg, az egyiknek hiányzik a vége, a másik ép. Ez utóbbiról a címléírás megjegyzi, hogy feltehetően Magyarországon nyomtatták. Mindkettőt a váci piarista rendház bibliotékája őrizte meg, s valószínűleg a teljes szöveg miatt szerezték meg a második darabot. Az ép példányt tartalmazó kötetbe több, XIV. Kelemen pápával kapcsolatos nyomtatványt kötöttek. Van egy harmadik hely, év és nyomda nélküli kiadvány is, de a Széchényi Könyvtárat megelőző possessora nincs feltüntetve. A további német nyelvű kiadások közül egyet-egyet Kempenben nyomda nélkül, Pozsonyban (Pressburg, Johann Michael Landerer nyomdájában) és Pesten (Royer nyomdájában), kettőt Bécsben (Wien, Ghelen, illetve Johann Thomas Trattner nyomdájában) adtak ki 1773-ban. Az évszám sokszor csak a címléírásból derül ki. A Landerer-féle kiadás Széchényi Ferenc gyűjteményébe tartozott. A Trattner által kiadott példány pedig eredetileg nemzeti könyvtárunk második könyvtárőrének, Horvát Istvánnak (1784-1846) a birtokában volt. A kempteni kiadást egy olyan kötet őrizte meg, amely egy Friedrich Sigemund [!] Keil által Luther szüleiről írott életrajzzal kezdődik (Leipzig, 1752.), közli a szülők képmását is. A német evangélikus teológustól és költőtől, Johann Andreas Cramertől (1723-1788) Lutherhez és Melanchthonhoz írott egy-egy órával folytatódik, (Frankfurt und Leipzig, 1771; Lübeck, 1772.), ezt két prédikáció követi, s végül a brève. A kötet német possessoroké volt, utóbb pedig a Jankovich-gyűjteménybe került a címlap verzóján található bejegy-

zés szerint. A gyűjtő és mecénás Jankovich Miklós (1773–1846) nyilván azért találta érdekesnek a kötetet, mert azon rend eltörlését tudatja az utolsó nyomtatvány, amely a Luther által elindított reformáció különféle ágai ellenében a leghatásosabban lépett föl. Így a kolligátum a kezdetektől a nagy ellenfélnek – az első német possessor által valószínűleg véglegesnek tartott – megszűntéig mutatja be a folyamatot. J. A. Moriz Brühl: *Geschichte der Gesellschaft Jesu*. (Würzburg, 1846.) című kötetében szintén közölte a bréve szövegének német fordítását.

A latin nyelvű példányok közül hétnél tüntetik fel a katalógusaink Rómát megjelenési helyként. Ezek közül az egyiknek a tulajdonosa – 1773-as possessor-bejegyzéssel – Csatáry János (1730–1782) debreceni városi tanácsos, majd 1873-ban Farkas Lajos, tőle került a nemzeti könyvtárba a kötet. Két másikban nincs possessor bejegyzés, kettőnek pedig szintén Horvát István volt az eredeti tulajdonosa. A hatodik példány kolligátum, melyben az első darab címlapján „Bentzúr Joseph” autográf beírás áll. Ő a mű (*Jurium Hungariae in Russiam minorem ... Vindobonae, 1772.*) szerzője, de nyomtatva nem szerepel a neve a címlapon. Benczur József (1728–1784) lutheránus vallású publicista és történétíró felsőbb iskoláit Magyarországon végezte, de Jénában és Halléban is tanult. Később késmárki és pozsonyi tanár, illetve liceumi igazgató, Kollár Ádám Ferenc (1718–1783) bécsi tudós körének tagja. Kollár eredetileg jezsuita volt, de kilépett a rendből és van Swieten támogatásával hamarosan a bécsi udvari könyvtár öre, 1773-tól igazgatója és udvari tanácsos lett. A felvilágosult abszolútizmus híve, szlováknak vallotta magát, az összbirodalmi állampatriotizmust hirdette a magyar rendi felfogással szemben. A „*De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae libellus singularis*” (Bécs, 1764.) című művében és más munkájában – többek között – támadta a főpapság kiváltságait és a rendi előjogokat. Az államhatalom felsőbbségét hirdette az egyház felett. Ez a műve az udvar hallgatólagos támogatásával látott napvilágot, de az 1764–65-ös országgyűlésen a rendek a könyv betiltását, sőt elégetését követelték. Végül a király eltiltotta a mű magyarországi terjesztését. Benczur a felvilágosult abszolútizmus képviselőjeként szintén szemben állt a magyar rendi törekvésekkel és támogatta a dinasztia összbirodalmi elképzeléseit. Nyilván nem véletlen, hogy Kollár halála után II. József őt nevezte ki az udvari könyvtár élére, de kinevezése olvasása közben szélütés érte és meghalt.⁷ A tulajdonában lévő kötetbe belekötötték – a fent említett jogi munkán kívül – II. András magyar király levelét III. Ince pápához (1198–1216) és utolsóként Kelemen pápa döntését a Jézus Társaság megszüntetéséről. A bréve egy további kiadása Győrben jelent meg Streibig nyomdájában, három Pozsonyban Landerernél, melyekből kettőnél az évszám „1773 után”-ra van datálva. Az egyik ilyen példányt gróf Széchényi Ferenc szerezte meg, pecsétje tanúsítja ezt. Fölvette a kiegészítő kötetbe is egy Kolozsvárott megjelent kiadással együtt, magyar nyelvűnek tüntetve föl a kiadványt. Ez utóbbi valószínűleg tévedés, mert a hazai nyelvű darabokat a katalógusa is magyarul közli. A Landerer-féle kiadás, melyben a pecsétje szerepel, viszont latin szövegű. Ha tényleg magyar nyelvű lett volna, magyarul kellett volna szerepeltetnie a katalógusban is.⁸ A nyomtatott művekről kiadott első katalógusában szerepel továbbá egy Rómában megje-

7 SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 1. köt. Bp. 1891, 813–815. hasáb; *Magyar életrajzi lexikon A–K*. Főszerk. KENYERES ÁGNES. 1. köt. Bp. 1967., 172., 952.

8 *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae*. Tomi I. *Scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complectentis supplementum I. A–Z*. Posonii, 1803.110.

lent és egy szintén magyar nyelvűnek jelzett kötet, az állományban azonban nincs olyan példány belőle, mely Széchényi pecsétjét őrizné.⁹ Nemzeti könyvtárunk nyomtatott állományában viszont van egy magyar nyelvű változata a brévének („XIV. Kelemen pápa: Örök emlékezetnek okáért”), de possessora „A Váci Kegyes Tanítórendi Társház házi könyvtára” volt, nem Széchényi Ferenc. A címleírás ugyan zárójelben megadja a helyet és évet (Roma, 1773), de ez csak a *brève keletkezési helye és éve*, nem a nyomtatványé, mert azt valószínűleg Magyarországon nyomtatták, a nyomdahely ismeretlen. Így valójában csak hat, ténylegesen Rómában kiadott példányunk van. A kéziratos fordítás teljesen eltér a nyomtatott változattól, nem arról másolta tehát a kötet possessora, s feltehetően nem is ismerte. A fentebb ismertetett Mészáros-féle verzió további jellemzője, hogy fordítója sokkal kevesebb latin kifejezést hagyott a szövegben, mint a nyomtatotté. Helyesírásában szintén eltér egymástól a két dokumentum, a nyomtatottra túlnyomó részben a rövid magánhangzók használata a jellemző, a másokra a hosszúaké. Nem alkalmaz kötőjeleket az igekötők és az igék között, a szavak nagy vagy kis betűvel írása viszont egyformán következtelen mindkettőben. De a nyomtatott példány jellegzetességei és szóhasználata sem tér el a 18. századra jellemző jegyeiktől, valószínű tehát, hogy korabeli fordítás és kiadás.

A másik két pozsonyi darab a csornai premontrei prépostság, illetve a váci piarista rendház könyvtáráé volt. (Az OSZK őrzi a pápának „Landerer Katalin Özvegyének betűivel” magyarul kiadott levelezéskötetét is, mely eredetileg szintén a csornai premontrei prépostság könyvtárának birtokában volt az ex libris szerint a 4062-es számon: Caraccioli [Louis-Antoine de]: XIV. Kelemen pápának ama’ nagy emlékezetű Ganganellinek levelei. Ford. Könyi János. Buda, 1783. Mind a kötésén, mind az előzéklapjain több kéziratos possessor-bejegyzés, tollpróba, sőt egy magyar nyelvű vers is található.) Szintén a Széchényi-féle pecsétet láthatjuk egy Mannheimben [Manhemii, Sumptibus C. F. Schwan], 1773-ban megjelent kötetben, amely a brévén kívül az 1773. augusztus 13-i megerősítést és publikációs engedélyt is tartalmazza. A Lócsei Krónika egyik, az 1780-as években készült példánya is említi a Jézus Társasága feloszlatását az adott év-nél és közli a felosztás emlékét megőrkítő érem elő- és hátlapjának képét XIV. Kelemen pápa, Krisztus, Szent Péter, egy másik apostol és három jezsuita rajzával, feliratozva (OSzK Kézirattár Quart. Germ. 1464. 359^v-360^v).

Mindezek azt bizonyítják, hogy mind a világiak, mind más szerzetesrendek nagy figyelemmel kísérték az eseményeket. Nyilván nemcsak azért szerezték meg könyvtáruk számára e kiadványokat, mert alapvető egyháztörténeti dokumentumnak tartották, – a 19. századi tulajdonosok még a Jézus Társasága visszaállítása (1814) után is –, hanem kíváncsiak voltak az indoklásra: vajon milyen okok alapján oszlat fel az egyházfő egy ilyen eredményes rendet, és milyen következményekkel jár ez a rendtagokra, illetve intézményeikre nézve. A jezsuiták széleskörű, a társadalmi élet számtalan területét átfo-gó tevékenységének pótlása a Curián kívül a helyi egyházak és szerzetesrendek számára is gondot jelentett. Az utóbbiaknak például, ahhoz, hogy legalább egy-egy területen át tudják vállalni az addigi feladataik mellé újonnan társult munkát (pl. oktatás-nevelés), megfelelő képzettségű rendtagokra és célirányos intézményekre lett volna szükségük már az 1773-as őszi iskolai évben, ám a brève július végi megjelenése és a tanév

9 Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi. Tomus I. Scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complexus. Pars I. A-L. Sopronii, 1799. 206.

kezdeté közötti rövid idő alatt ez a legtöbb helyen lehetetlennek bizonyult. Az a gondolat szintén fölmerülhetett bennük, hogy akár az abszolutista államkormányzat is hozhat olyan politikai döntést, amelynek alapján – Rómát megkerülve – valamilyen ürüggyel megszünteti, kitiltja vagy számúzi őket. Hiszen ez a jezsuiták esetében már a breve megjelenése előtt több európai országban megtörtént.

Európának a reformációt követő rekatolizálásában részt vettek mind a Jézus Társasága létrejöttét megelőző, megújult monasztikus- és koldulórendek, mind az utána alapítottak, de a legképzettebbek, legszervezettebbek és legeredményesebbek kétségtelesen a jezsuiták voltak. Első szabályzatukat III. Pál pápa (1534–1549) a „Regimini militantis Ecclesiae” kezdetű bullával hagyta jóvá 1540-ben – olyan megszorítással, hogy csak hatvan tagot vehet föl a rend – 1543-ban pedig feltételek nélkül megerősítette. Rendeltetése a keresztény hitélet minden ágára kiterjedt: lelki gondozás, gyóntatás, prédikálás, hitoktatás, jámbor társulatok és zarándoklatok vezetése, tanítás, tudományos élet, könyvkiadás, hitterjesztés és más, a kor igényeinek megfelelő feladatok. A rendbe jelentkezőket igen szigorú vizsgálatnak vetették alá, tanulmányi idejük egy évtizednél is hosszabb volt, de mindez elősegítette pozitív képességeik sokoldalú kibontakoztatását. A szokásos hármass fogadalom (engedelmesség, szegénység, tisztaság) mellett a professzusok arra is fogadalmat tettek, hogy a pápa az Egyház érdekében a kor szükségleteinek és az apostoli célnak megfelelően – a lelkek java és a hit terjesztése érdekében – bárhová küldheti őket. A Társaság tehát már kezdetétől missziós szerzetnek indult, s az egyház egyik legerősebb támaszává és missziós rendjévé vált.¹⁰ A rendet a generalis vezette, munkáját a generalis káptalan és egy öt asszisztensből, valamint egy admonitorból álló testület segítette.¹¹ Az alapos, tervszerű, tudományos és gyakorlati felkészülés, valamint az alkalmazkodó cselekvés a katolicizmus megújítása érdekében a leghatékonyabb lelkipásztori munkára tette őket alkalmassá a Tridenti Zsinat szellemében. A tanítás révén hatásuk kiterjedt a katolikus értelmiségre, amely viszont az állami hivatalokban és rendi intézményekben (törvényhozó és végrehajtó hatalom) jutott szerephez. Mint a katolikus udvarok (uralkodók, fejedelmek, arisztokrácia) gyóntatói – ugyancsak közvetett módon – befolyásolták a politikát is. Sikereik növelték ellenségeik számát, ellenérzést váltott ki eredményességük és befolyásuk, mert ez a katolikus egyház és a pápaság megerősödését jelentette.¹²

A katolicizmust több oldalról – kívülről és belülről egyaránt – támadták a 17–18. század folyamán. Immár az európai katolikus uralkodók is egyre kevesebb beleszólást engedtek meg Rómának saját országuk egyházi ügyeibe, és nemzetközi téren szintén igyekeztek mellőzni a Szentszék jogait.¹³ Az egyházat felkészületlenül érte az új kihívás, és vagy engedékenységgel, vagy szigorral, elzárkózással, ellenállással válaszolt, illetve konkordátumokkal kísérelte meg szabályozni a vitás kérdéseket.¹⁴ Megpróbálta megőrizni

10 RAPAICS RAYMUND: *Egyetemes egyháztörténelem*. 3. köt. Eger, 1886, 229–231.; BANGHA BÉLA: *A négy százéves Jézus Társaság*. Bp. 1940. 207.

11 RAPAICS: *i. m.* 231–232.; TÖRÖK JÓZSEF: *Egyetemes egyháztörténelem*. 2. köt. Bp. 1999, 173–174.

12 BANGHA BÉLA szerint: „A bírálat és az ellenséges csata zaj nem mindig annak a jele, hogy a csapat rossz harcot harcol.” *i. m.* 38–39.

13 SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története*. 2. köt. Bp. 1985, 261.

14 SZILAS LÁSZLÓ: *Konklave und Papstwahl Clemens' XIV (1769). Vorspiel zur Aufhebung der Gesellschaft Jesu am 21. Juli 1773*. Sonderabdruck aus der Zeitschrift für katholische Theologie. Bd. 96(1974), Heft 3. 287.; SZÁNTÓ *i. m.* 261.

korábbi hatalmát és befolyását, jöllehet a korabeli vezető rétegek az állam és az egyház viszonyának újrafogalmazását és rendezését igényelték. Idővel már ezzel sem elégedtek meg: a megállapodásokat figyelmen kívül hagyták, a pápaságot minden világi hatalmától meg akarták fosztani, s a pápákat a saját akaratak kiszolgálójává kívánták tenni.¹⁵

A kegyelem és a szabad akarat egymáshoz való viszonyáról, azaz egy dogmatikai és erkölcstani kérdésről folytatott teológiai vita, mely *janzenizmus* néven vált ismertté, és a *febronianizmus*, – mely a pápa és a zsinat kapcsolatáról szólva azt fejtegette, hogy Róma püspökét csak tiszteletbeli primátus illeti meg, az egyetemes zsinat azonban fölötte áll, továbbá, hogy sem az egyházfő, sem a Szentszék nem szólhat bele világi ügyekbe –, belülről terhelte meg az egyházat. Franciaország elkerülte a skizmát, a holland katolikus egyház nem. 1723-ban létrejött az utrechti janzenista püspökség, mely levált Rómáról. A holland protestáns kormány még két püspökséget hozott létre (Haarlem, 1742. és Deventer, 1758.), s ezáltal tovább szélesítette az elszakadtak körét.¹⁶ A *gallikanizmus* és a *jozefinizmus* – felhasználva az előbbi két, illetve a felvilágosodás néven ismert eszmerendszert is –, kívülről támadta az egyházat, s mindegyik szembe találta magát az egyetemes zsinat és az egyházfő elsőségét felvető vitákban az egyházzvédő és a pápai tekintély elsődlegességét hirdető jezsuitákkal.¹⁷ Európa Bourbon-államainak kormánykörüi a gallikanizmus, a Habsburg országokéi a jozefinizmus érveit használták föl az egyház világi uralom alá vonására, ezért mindkét elképzelés nemkívánatosnak tekintette az erős pápaságot. A világi hatalmak és a pápaság közötti erőviszonyok az utóbbi kárára a 18. században tehát alapvetően kedvezőtlenül alakultak. Már nem részleges, felszíni és időleges változásról vagy politikai fordulatról volt szó, hanem a legnagyobb katolikus országokban a fent említett eszmék hívévé szegődött rétegnek a gyökeres változtatási szándékáról, amely úgy vélte, hogy a jezsuiták miatt nem tud döntő politikai befolyást szerezni az államhatalomban.¹⁸ Ha őket megsemmisítik, akkor az egyik leghatékonyabb és legszilárdabb támaszától foszthatják meg az egyházat. Így az ellenerők legfőbb igyekezete – a felszínen – az ő tönkretételük volt, valójában – burkoltan – az egyház és a pápaság hatalmának és befolyásának korlátozására, illetve csökkentésére törekedtek. A folyamat gyakorlati hajtóerejét a főként szabadkőműves befolyás alatt álló kormányok képezték.¹⁹ A jezsuiták politikai üldözése már XIV. Benedek pápa alatt megindult Portugáliában,²⁰ ahol José de Carvalho e Melo (1699–1782), Pombal örgrófja, külügyminiszter (1750–1756), majd államminiszter (1756–1777) az ország pénzügyeinek rendbehozatala ürügyén szemet vetett a rend hazai és a missziók területén lévő birtokaira, és a király elleni merénylet koholt vádja alapján 1756–1777 között száznál több jezsuita atyát börtönbe záratott, volt akit kivégeztetett. 1759-ben felfüggesztette a Társaságot, javait elkobozta, néhány száz rendtagot börtönbe vettetett és sokukat az Egyházi Állam területére deportálta.²¹ A portugál királyné, Bourbon Mária Anna

15 SZÁNTÓ *i. m.* 261.

16 SZÁNTÓ *i. m.* 229.

17 HANGAY ZOLTÁN: *A pápák könyve*. Bp. 1991. 177., 189–190., 196.; MONDIN, BATTISTA: *A pápák enciklopédiája*. Bp. 2001. 499–500., 505–506., 528–529., 534–536., 542–543., 546., 553.

18 RANKE, LEOPOLD VON: *A pápák története*. Ford. Horváth Zoltán. [Bp. 1936.] 682.

19 HANGAY: *i. m.* 198.; MONDIN: *i. m.* 560.

20 RAPAICS: *i. m.* 328–329.

21 MONDIN: *i. m.* 553., 556.; GYENIS ANDRÁS: *A jezsuita rend generálisai. Életrajzi és rendtörténeti vázlatok*. Bp. 1935. 48.

Viktória (1718–1781) bátyjával, III. Károly spanyol királlyal és miniszterekkel egyetértésben foglalt állást jezsuita ügyben. Spanyolországból (Bourbon) III. Károly (1716–1788, 1759-től spanyol király) alatt egy 1767-es dekrétum alapján tiltották ki a Jézus Társaságát, s tagjait még a gyarmatokról is kiűzték.²² Ugyanígy járt el Nápolyban Bernardo Tanucci (1698–1783) államminiszter tanácsára (Bourbon) IV. Ferdinánd, az előbb említett III. Károly fia. Országá összes jezsuita szerzetesét pápai területre tette át.²³ A páрмаi kormány is követte a példát: (Bourbon) Ferdinánd, páрмаi herceg, illetve tulajdonképpen nem ő, hanem a nagybátyja, III. Károly spanyol király által oda küldött Guillaume du Tillot államminiszter (1749/65–1771) 1768-ban szintén elűzte a jezsuitákat a hercegségből, sőt még abban az évben több pápai területet elfoglalt. Amikor végre őt eltávolították, III. Károly újabb megbízottja, Agustino de Llano miniszter (1771–1773) ugyanazt a politikát folytatta. A helyzet tehát mit sem változott, bár a hercegi pár szerette volna e politikai befolyástól függetleníteni a hercegséget, s amikor ez sikerült, Ferdinánd biztosította az egyház kiváltságait, a jezsuitákét is.²⁴ Franciaország ugyancsak a portugál minta szerint cselekedett. A gallikán eszmék népszerűségén túl az adott közvetlen alkalmat a jezsuiták üldözésére, hogy 1755-ben az Antillákon létrehozott missziójuk irányítója, Antoine Lavalette atya, rendi előjárói tudta nélkül kereskedelmi tevékenységet folytatott és hatalmas veszteségeket halmozott föl. S mivel a kár megtérítését a francia jezsuita rendtartományok megtagadták, minthogy a rend engedélye nélkül folytatta az ügyletet, 1762 áprilisában a párizsi parlament elrendelte a jezsuiták franciaországi javainak lefoglalását, augusztusban pedig megkezdtek kiűzésüket. 1764. december 1-én Franciaországban örökre feloszlatoznak nyilvánították őket, jöllehet XIII. Kelemen pápa (1758–1769) az „Apostolicum pascendi” kezdetű bullájával (1765 január 7-én tették közzé) újra megerősítette a Jézus Társaságát.²⁵

A Bourbon- és a Braganza-ház uralkodói és miniszterek tehát egyaránt a Jézus Társasága feloszlátását akarták elérni az egyházfőnél, a másik tekintélyes katolikus hatalom irányítója, Mária Terézia ellenállása viszont megnehezíthette volna a céljuk elérését, ha tiltakozik ellene a pápánál. A királynő azonban, bár nem támogatta az említett államok jezsuita-ellenes intézkedéseit, ugyanakkor a rend érdekében való fellépést két okból is mellőzte.²⁶ Az egyik, a később a fiának a személyéhez és politikájához kapcsolt, jozefinizmusnak nevezett államvezetési rendszer, amely fő vonalaiban már Mária Terézia uralkodása idején kialakult, s az abszolutista kormányzásnak megfelelően hasonló egyházpolitikai és államelméleti irányt képviselt, mint a Bourbon-udvarok gyakorlata: az uralkodónak joga van beleszólni az egyház ügyeibe. A 18. század tízes éveitől az állam nevezte ki a püspököket, apátokat, Magyarországon főként idegenek köréből. 1770-től Mária Terézia a kanonokok kinevezését is magának tartotta fönn. Az egyházi

22 MONDIN: *i. m.* 557.

23 MONDIN: *i. m.* 557.; TÖRÖK: *i. m.* 203.

24 PANGELS, CHARLOTTE: *Die Kinder Maria Theresias. Leben und Schicksal in kaiserlichem Glanz.* München, 1980, 299., 304–306., 310–311., 319. A Jézus Társasága feloszlátása után pedig szintén ő járt közben a pápaság érdekében a nápolyi és a francia udvarnál, hogy a Szentszék lefoglalt jószágait adják vissza. CARACCIOLI: *i. m.* 119.

25 MONDIN: *i. m.* 556–557.; GYENIS: *i. m.* 48–50.

26 TÖRÖK: *i. m.* 200.

vagyon kezelésébe szintén beleavatkozott az állam, már 1716-tól adót vetett ki a várak megerősítése ürügyén a püspökökre, a káptalanokra és a monostorokra. 1765-től pedig a pápa előzetes engedélye nélkül Mária Terézia tette ugyanezt. Széküresedés esetén az állam szinte tetszése szerint rendelkezett a főpapi jövedelmekkel, s olyan nemzeti, autonóm egyház létrehozását kísérelte meg, mely a Szentszékkal ugyan közösségben van, de a világi uralkodó hatalmától függ. Az egyházzal kapcsolatos határozatok végrehajtását, az egyházi alapítványok felügyeletét 1724 óta a Helytartótanács intézte, nem az egyház. Mária Terézia a szerzetesrendek életébe is beleszólt. 1770-ben összeíratta a szerzeteseket, megtiltotta, hogy új tagokat vegyenek föl és maga szabta meg a fogadalmotétel korhatárát.²⁷ Mindezen törekvések elsősorban a voltaire-iánus Wenzel von Kaunitz-Rietberg (1711–1794) kancelláron keresztül érvényesültek, aki a janzenista Gérard van Swieten udvari orvos – a fentebb említett Kollár támogatója, egyben Mária Terézia bizalmasa tudományos és nevelési kérdésekben – barátja volt.²⁸ Többé-kevésbé mindnyájan azonos politikai irányzatot képviseltek és a febronianus Ignaz Müllerrel, a császárnő gyóntatójával együtt nagy befolyással voltak Mária Teréziára. Egyúttal mindnyájan a jezsuiták ellenségei közé tartoztak.²⁹ Kaunitz már 1768-ban kiadott egy titkos rendeletet Lombardia tartomány osztrák uralom alatti része számára az állam és az egyház közötti ügyeket illetően. Két év múlva az udvari kancellárián belül külön hivatalt állítottak fel az államot és az egyházat közösen érintő kérdések intézésére. Ennek feladata volt az is, hogy a Lombardia számára kiadott rendeletet kiterjessze az osztrák örökös tartományokra.³⁰

A másik ok az a külső és belső államérdekre tekintő házassági politika volt, amelynek révén – békés eszközökkel – részben visszanyerhetők voltak a korábban a spanyol Habsburgok által birtokolt, utóbb a Bourbonok kezére került területek, illetőleg részben legalább semlegesíteni lehetett az osztrák Habsburg birtokokra pályázó európai hatalmakat a birodalom külső békessége érdekében. Kaunitz a királyi házak közötti házassági kapcsolatok alakításában éppúgy meghatározó szerepet játszott, mint a birodalom külpolitikájában, illetőleg belső, abszolutista szellemű átalakításában és működtetésében. Mária Terézia pedig alattvalói „anyjának” is tekintette magát, aki felelős az állam polgáraiért és békéjének megőrzéséért,³¹ s a kancellárral egyetértésben gyermekei házasságkötésénél e szempontot érvényesítették. A trónörökös, József főherceg (1741–1790), a későbbi II. József magyar király Bourbon-Pármai Izabellát (1741–1763) vette feleségül, esküvőjük 1760-ban volt. Lipót főherceg, toszkánai nagyherceg (1747–1792), aki II. Lipót néven követte bátyját a trónon, Bourbon Mária Lujza/Ludovikával (1745–1792), Bourbon III. Károly spanyol király leányával 1765-ben kötött házasságot. Mária Karolina főhercegnő (1752–1814) Bourbon IV. Ferdinánd (1751–1825) nápolyi királyhoz, az előbb említett spanyol uralkodó fiához 1768-ban ment feleségül. Mária Amália főhercegnő (1746–1804) esküvője 1769-ben volt (Bourbon-Pármai) Ferdinánd

27 KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Bp. 1985, 238–242., 301. Reprint.

28 TÖRÖK: *i. m.* 199.

29 PASTOR, LUDWIG VON: *Geschichte der Päpste im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus von der Wahl Benedikts XIV. bis zum Tode Pius VI. (1740–1799)*. Bd. XVI/2. Freiburg im Breisgau, 1932, 192.

30 SZILAS LÁSZLÓ: *Kis magyar egyháztörténet*. Róma, 1982, 100.

31 PANGELS: *i. m.* 286.

(1751–1802) herceggel, s végül Mária Antoinette főhercegnő (1755–1793) férjéül Bourbon XVI. Lajost (1754–1793) jelölte a politikai döntés. Esküvőjüket 1770-ben tartották.³² Tehát mindnyájan házasságot kötöttek még a Jézus Társasága feloszlása előtt, és Bourbon részről nem kérték a menyegzők előzetes feltételeként Mária Terézia hozzájárulását az eltörléshez. A Habsburg- és a Bourbon-ház e házasságok révén mintegy „szövetségre” lépett, s az így szövődött politikai kapcsolatokat az uralkodónó is megakarta őrizni. A Bourbon-udvarok ugyanerre törekedtek, de tartottak attól, hogy a királynő e kérdésben másként vélekedik és cselekszik, mint ők.

Említettük, hogy XIII. Kelemen pápa nem volt hajlandó föllépni a Jézus Társasága ellen, s mint Párma hűbérura 1769 elején egyházi büntetéssel sújtotta az ottani rendelkezések létrehozóit. A Bourbon-államok azt követelték, hogy vonja vissza a monitoriumot és ismerje el a herceg hatalmát Párma fölött. Együttal Franciaország megszállta Avignon-t és Venaissin-t, Nápoly pedig Benevento-t és Pontecorvo-t, vagyis pápai területeket. Majd a Bourbon-udvarok 1769 januárjában követek útján benyújtottak a pápának egy, a rend megszüntetését követelő kérvényt. XIII. Kelemen azonban február 2-án váratlanul elhunyt, így a kérdés megoldása utódjára maradt.³³ XIV. Kelemen pápa (1769–1774)³⁴ már megválasztása előtt, bíborosként is hajlott a világi fejedelmekkel való kiegyezésre, s ezért a kardinálisok nem kedvelték.³⁵ Míg a XIV. Kelemen megelőző és főként az őt követő pápák közül nem egy (pl. VI. és VII. Pius), ha összeütközésbe került a világi hatalmakkal, inkább a száműzetést, az önkéntes vagy kényszerű fogságot választotta, de ellenállt az egyházzellenes követeléseknek vagy semmisnek nyilvánított kicsikart megállapodásokat, ő a megegyezést választotta. Példaképe XIV. Benedek pápa (1740–1758) volt,³⁶ aki azt az elvet képviselte, hogy meg kell tartani, amit lehet, amit nem, arról le kell mondani, s ezt követve – a hit területét kivéve – engedékeny szellemű megállapodásokat kötött a katolikus hatalmakkal. Így V. János (1706–1750) portugál királynak 1740-ben országa összes püspökségére és apátságára kinevezési jogot engedélyezett, továbbá neki és utódainak 1748-ban „Rex fidelissimus” címet adományozott. Több európai katolikus ország kérésére csökkentette az ünnepek számát a kötelező misehallgatás fenntartásával. Engedményeket tett a spanyol, az osztrák, a szárd király, valamint a Velencei Köztársaság részére, és ő volt az első, aki elismerte a porosz királyságot.³⁷ Ganganelli is a békülékenység, a türelem és a diplomáciai megoldás híve volt.³⁸ A jezsuitákkal kapcsolatban először csak reformokra gondolt: a hibák megszüntetésére és a rendnek az egyes országok egyházi felügyelete alá helyezésére. Az ellentétek elsimitására hajló egyéniség lévén,

32 PANGELS: *i. m.* 90, 94–95, 298–299, 414–416, 517–519.

33 MONDIN: *i. m.* 557–561.; RAPAICS: *i. m.* 330–331.; Szila:s: *Konklave i. m.* 290.

34 Giovanni Vincenzo Ganganelli (1705–1774) 1759-ben lett kardinális, 1769. május 19-én választották pápává. Szerzetesi neve: Francesco Lorenzo (Franciscus Laurentius). *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*. Vol. X. Roma 1931. 573–574.; CARACCIOLI, [LOUIS-ANTOINE DE]: *XIV-dik Kelemen pápának ama' nagy emlékezetű Ganganellinek levelei*. Ford. Kónyi János. Buda, 1783, 368.

35 CARACCIOLI, [LOUIS-ANTOINE DE]: *Ganganelli XIV. Kelemen római pápának életrajza*. Ford. Kováts Péter. Pozsony, 1835, 25–26.

36 RAPAICS: *i. m.* 331.

37 RAPAICS: *i. m.* 327–328.

38 Ld. tárgyalásait és megegyezési kísérleteit Portugáliával, Spanyolországgal, Franciaországgal, Nápolyal, PASTOR: *i. m.* 76–100, 119, 127.

nagy körültekintéssel és gondossággal akart eljárni ebben a kényes és fontos ügyben. Aggódott ugyanis, hogy felfüggesztésük zavart okoz a többi katolikus (nem Bourbon), illetve protestáns és nem római katolikus hatalomnál.³⁹ Hivatkozott a Habsburg Birodalomra, a lengyelekre, Szardíniára, Genovára, Velencére, Porosz-, és Oroszországra.⁴⁰ Mindezzel azt akarta jelezni, hogy a pápaság nemzetek fölötti intézmény, nem sajátítható ki egyes hatalmi csoportosulások előnyére és kivánságainak teljesítésére tekintet nélkül az összes többire, mert az egyház minden keresztény hívőé: „Anyaszentegyház.” Az egyháztörténész Ludwig von Pastor a források alapján kimutatta, milyen következetesen halogatta a jezsuita rend végleges eltörlését. Nem mondott vagy ígért a Bourbon-udvarok követeinek határozott igent vagy nemet, hanem mindig időt kért, tekintettel akart lenni az egyházi jogszabályokra és elődeinek a hasonló esetekben alkalmazott eljárására is.⁴¹ Szerette volna megőrizni döntési szabadságát és alaposan tájékozódni, mielőtt véglegesen határoz. Mindezt alátámasztják azok a lépések, amelyeket tett: utánanézett a Congregatio de Propaganda Fide-hez beérkezett jezsuita missziós jelentéseknek⁴²; nem engedett a követelőző, olykor fenyegető követeknek; ugyanakkor nem kérte ki a bíborosi kollégium véleményét sem, mert befolyástól mentesen akarta kiismerni magát az ügyben, a kardinálisok jó része viszont kifejezetten jezsuitabarát volt; nem kért tájékoztatást a rend helyzetéről a generálistól sem⁴³, s ezzel nyilván a semlegességét akarta bizonyítani a Bourbon-országok előtt; szigorú intézkedéseket léptetett életbe a Társasággal szemben (pl. vizitátorokat küldött az intézményeikbe),⁴⁴ hátha ezzel leszerelheti az ellenséges udvarokat; igyekezett a kedvében járni a jezsuitákat támadó hatalmaknak, így például Pombal márki testvérét (Paulo Carvalho) bíborossá nevezte ki;⁴⁵ kitartóan imádkozott és a hívők támogató imádságát kérte a Szentlélek megvilágosító kegyelméért, hogy helyesen járjon el.⁴⁶ Mindhiába. Nem tudott kitérni a hajthatatlan követelések elől. Különösen nehéz helyzetbe került az új spanyol követ, José Moniño révén, aki 1772 márciusától töltötte be ezt a tisztséget, és aki a jezsuiták kérésselhetlen ellensége volt. Portugália és Franciaország is támogatta III. Károlyt a kinevezésben, mert Moniño-t olyan embernek tartották, aki rá tudja *kényszeríteni* a pápát a Társaság felszámolására.⁴⁷ S valóban, Moniño nem tagadta meg a hírét, már az első audiencián megfenyegette a Szentatyát: állandó vonakodása azzal járhat, hogy Spanyolországban minden szerzetesrendet megsemmisítenek. A pápa azonban tőle is csak időt kért és nem adott határozott választ.⁴⁸ Moniño ezután a többi követet egységes fellépésre sarkallta, s ezzel párhuzamosan megvesztegette az egyházfő legszűkebb környezetét – mely pedig az általa kiválasztottakból állt –, hogy segítsék küldetése megvalósításában.⁴⁹ A pápa belső emberei, így például tit-

39 RANKE: *i. m.* 688.

40 PASTOR: *i. m.* 19., 110. 115., 156. lábjegyzete

41 CARACCIOLI: *i. m.* 75.; SZILAS: *Konklave i. m.* 299.; PASTOR: *i. m.* 110. 117. 139. 142. 156–158. PASTOR itt megemlíti a spanyol udvar véleményét is, hogy a pápa valójában nem jezsuita-ellenes, 169. 299.

42 CARACCIOLI: *i. m.* 75.

43 PASTOR: *i. m.* 157.

44 PASTOR: *i. m.* 110. 141–142. 153–154.

45 PASTOR: *i. m.* 80–81., 89–90.

46 CARACCIOLI: *i. m.* 92.

47 PASTOR: *i. m.* 159–162.

48 PASTOR: *i. m.* 169.

49 PASTOR: *i. m.* 170–171. 176.

kára, Bontempi, hajlottak erre, s bizalmával visszaélve, a csengő spanyol aranyakért megtévesztették, befolyásolták a jezsuitákkal kapcsolatos lépéseiben.⁵⁰ Megindult a Társaság elleni rágalomhadjárat is röplapok, szatírák, gúnyrajzok és pápa-ellenes jóslatok formájában, melyeket a jezsuitáknak tulajdonítottak, és hiába derült ki az igazság, a hamis vádak tovább terjesztették.⁵¹ A pápa, megválasztása után három és fél évig vonakodott teljesíteni a követeléseket és megkísérelte a teljes eltörlés elkerülését,⁵² de végül 1772 nyarán megbízta Moniño-t és Zelada-t, egy Rómában született spanyol prelátust, Petra címzetes püspökét, hogy készítsenek egy tervezetet.⁵³ A munka 1772 szeptemberére elkészült,⁵⁴ de csak 1773. februárjában küldte el az iratot a Bourbon-udvarokba, illetve a császárnőnek.⁵⁵ Reménykedett ugyanis Mária Terézia pártfogásában és tiltakozásában, hogy erre hivatkozva nem kell aláírnia és kibocsátania a már elkészült pápai iratot. A Bourbon-hatalmak viszont éppen ettől tartva „abszolút szükségesnek” nyilvánították a császárnő egyetértését, mert tisztában voltak azzal, hogy ha Bécs visszalép, a pápa nem hozza meg a végső döntést.⁵⁶ Több kisebb olasz és német fejedelemség ugyan kiállt a Társaság mellett, de Bontempi elhallgatta a tiltakozásukat a pápa elől, s így a döntésre semmilyen befolyásuk nem volt.⁵⁷ Mária Teréziának viszont a gyermekei házasságkötése révén létrejött „szövetségek” ellenére, szuverén uralkodóként volt mozgástere a rend melletti kiállásra. Nem így döntött. Feláldozta a Társaságot e családi kapcsolatoknak és a birodalmi politikának az oltárán. Khevenhüller főudvarmester azonban naplójában megemlíti: még a halálos ágyán is fájlalta, hogy nem lépett föl az eltörlés ellen.⁵⁸ Végül, amikor a pápát azzal is megfenyegették, hogy a Bourbon-monarchiák nem adják vissza az elfoglalt területeket addig, míg a kérésüket nem teljesíti, akkor július 21-én, – ezen országok nyomására, aláírta a „Dominus ac Redemptor noster” kezdetű brevét, amellyel feloszlatta a Társaságot.⁵⁹ A brève a bevezetés után három fő részre tagolódik. Az első kettő történeti rész, mely megalapozza és megindokolja a végrehajtásra vonatkozó határozatokat és rendelkezéseket. Időrendben tekinti át a pápák tevékenységét: a rendi reformokat és a rendek megszüntetését illetően. A Jézus Társasága történetét egyoldalúan, csak a hibákat, vádakot és panaszokat sorolva adja elő és minden, rájuk nézve kedvező tény elhallgat. Összegzi, hogy miért oszlatja fel a rendet, és a feloszlást a fellebbezés és a védekezés engedélyezése nélkül rendeli el, az ésszerű belátásra, a pápai teljhatalomra és az egyház békéjére hivatkozva. Az okirat végül a végrehajtás mi-kéntjére vonatkozó rendelkezésekkel zárul.⁶⁰ Pastor szerint a brève a felvilágosodás és a fejedelmi abszolutizmus győzelme volt az egyház és az egyházfő fölött, s tulajdonképpen azonos volt – néhány, a pápa által hozzáfűzött rendelkezés kivételével – azzal a tervezet-

50 PASTOR: *i. m.* 176. 182–184. 202–203. 217. 397.

51 PASTOR: *i. m.* 163–166.

52 PASTOR: *i. m.* 214. ld. Cordara és XIII. Kelemen pápa véleményét

53 PASTOR: *i. m.* 184–186.

54 PASTOR: *i. m.* 212.

55 PASTOR: *i. m.* 188–189.

56 PASTOR: *i. m.* 192–193.

57 PASTOR: *i. m.* 193.

58 PASTOR: *i. m.* 192–193.

59 HANGAY: *i. m.* 207–208.; MONDIN: *i. m.* 559–562.; PASTOR: *i. m.* 206–207.

60 PASTOR: *i. m.* 210–212.; SZÁNTÓ: *i. m.* 266.

tel, amit Moniño, Zelada-val közös munkájuk eredményeként 1772. szeptember 6-án adott át neki.⁶¹

Az egyház vesztesége igen nagy volt. S bár a pápa gondoskodni akart a rend széleskörű tevékenységének pótlásáról, erre sem ideje nem maradt – hiszen a következő évben elhunyt –, sem elegendő számú, megfelelő képzettségű és a speciális feladatokra felkészült, bárhol alkalmazható egyházi személy nem állt a rendelkezésére. Sem a missziókba, sem az oktatás-nevelés területére nem tudott bevonni a klérusból vagy más szerzetesrendekből annyi embert, amennyi a hiányt betölthette volna. S bár az eltörlés előtt ellenségeik a jezsuiták gőgjének tulajdonították, hogy nélkülözhetetlennek tartották magukat, most éppen a felosztatás bizonyította az igazukat. Akkor úgy látszott, ez csak átmeneti zavart okoz, ám a világi hatalmak egyre méltánytalanabb és jogtalanabb követeléseik igazolták, hogy valóban pótolhatatlanok hosszú távon is. A brève ugyanis kiiktatta azt, az egyházat a legsokoldalúbban védelmező erőt, melyet a rend képviselt, s melyet a hitvédelem különböző csatornáin át érvényesített a társadalom minden rétegében a diplomáciától az oktatáson, a lelkipásztorkodáson, a könyvkiadáson, a lelki vezetésen, a prédikációkon és más tevékenységeken át a missziós munkáig. Az oktatásban olyan kiesést okozott a hiányuk, hogy sok helyütt vissza kellett őket hívni. Az alsóbb iskolákban még tragikusabb volt a helyzet, és ugyancsak őket kellett újra alkalmazni.⁶²

Az európai katolikus országok fogantatosították a döntést, a protestáns és nem római katolikus uralkodók viszont nem. Sőt, Poroszországban II. Frigyes, Oroszországban II. Katalin megtiltotta a brève kihirdetését, mert nem akartak lemondani e kiválóan képzett tanerőkről, s így e területeken a jezsuiták folytatták a működésüket.⁶³ A Jézus Társasága felosztatásával a Bourbon-államok szabadelvű kormányai a pápaság leghatékonyabb erejét semmisítették meg. Nem a rend hibái miatt követelték a felosztatást, hanem, mert felismerték, hogy a katolikus egyház legerősebb védőbástyájáról van szó.⁶⁴ Rómában minden jezsuita intézményben felolvasták a brévét, a levéltárakat, sekrestyéket és a gazdasági irodákat pedig lepecsételték.⁶⁵ Augusztus 17-én már egyetlen jezsuita sem misézhetett a rend templomaiban és nyolc napig el sem hagyhatták rendházaikat, melyeket katonák őriztek. Ennyi idő alatt kellett elkészülnie új, világi papi ruházatuknak, melyet a brève kötelezően előírt számukra.⁶⁶ A jezsuita vagyona a Szent-szék tartott igényt, s ez igen kellemetlenül érintette azon országokat, ahonnan már a pápai okirat előtt kiűzték a Társaságot, mert az állam rátette a kezét a rend javaira.⁶⁷

Lorenzo Ricci (1703–1775), a tizenharmadik rendfőnök (1758–1773) és környezete megrendülten, de fegyelmetten és a fogadalom szerinti engedelmességgel vette tudomásul a határozatot.⁶⁸ Először az Angol Kollégiumba vitték, szeptember 23-án őt és társait átszállították az Angyalvárba és szigorú őrizet alatt fogva tartották.⁶⁹ A generá-

61 PASTOR: *i. m.* 212.

62 PASTOR: *i. m.* 237.

63 SZANTÓ: *i. m.* 266.

64 PASTOR: *i. m.* 213.

65 PASTOR: *i. m.* 210.

66 PASTOR: *i. m.* 228.

67 PASTOR: *i. m.* 229.

68 MONDIN: *i. m.* 562.

69 CARACCIOLI: *i. m.* 106., 110.

lisnak a rend minden ügyéről tudomása volt, ő nevezte ki az előjárókat, kijelölte minden rendtag helyét és működési területét, vizitátorokat küldhetett, bírászkodott, felmentéseket adott stb. Hatalmát azonban szigorú szabályok korlátozták, ellenőrizték az asszisztensek (számuk négy és hat között változott és a következő országokat képviselték: Itália, Spanyolország, Portugália, Franciaország, a német tartományok, Lengyelország) és az admonitor, valamint a professzusok összességét képviselő általános kongregáció, és mindkét csoport fontos ok esetén (pl. vagyonzárás; az egyház tanításától való elpártolás stb.) letehetett.⁷⁰ Mivel a jezsuiták célja az Isten nagyobb dicsősége és a közjó előmozdítása volt, ennek megfelelően törekedniük kellett a valódi életszentségre és a tudományos képzettségre. A szegénységi fogadalom szerint minden tulajdonról le kellett mondaniuk és életmódjukban csak a szükségesre szorítkozniuk. Bármilyen anyagi juttatás (misedíjak, lelki szolgálatért járó illetmények) szigorúan tilos volt. Tehát, ha Ricci részéről valamilyen túlkapás történt volna, vele szemben is fölléptek volna az asszisztensek és az általános kongregáció. Nemcsak a rendfőnök, hanem környezete ellen is folyt a hajsza, például a jezsuita kánonjogász, Stefanucci és Rhomberg, a német asszisztens ellen. A rendtagok közül többeket bebörtönöztek.⁷¹ A háttérben Moniño és lekötelezettjei álltak, akik a hamis vádakkal a pápát még inkább a jezsuiták ellen akarták hangolni és az egyházszakadás veszélyének felvetésével fokozták amúgy is meglévő aggodalmait.⁷² Tevékenységük másik célja a közvélemény meggyőzése volt, annak „bizonyítása”, hogy a Bourbon-udvarok kívánsága a rend feloszlására igazságos és jogos volt a generalis súlyos vétkei miatt. Azzal vádolták, hogy nagy pénzüsszegeket és értéktárgyakat tulajdonított el.⁷³ Utóbb még más jezsuitákkal is gyarapodott a foglyok száma, körülményeik egyre nehezedtek: Ricci és Stefanucci nem írhatott, az ablakokat bedeszkázták, misére csak katonai kísérettel mehettek, étkezési kiadásaikat a felére csökkentették, szenvedtek a hidegtől, mozgásszabadságukat korlátozták, egymáshoz nem szólhattak és teljesen elszigetelték őket a külvilágtól.⁷⁴ Ugyanakkor a rend értékei és festményei részint a Vatikán Museo Sacro-gyűjteményébe kerültek, részint a bíboros-kongregáció tagjaihoz. Ricci tokaji bora iránt – többek között – Zelada is erősen érdeklődött.⁷⁵ A kihallgatást végül 1774. január közepén lezárták, de eredményét elhallgatták, mert az nemcsak Riccit, hanem a Társaság becsületét is tisztázta, semmilyen terhelő vádat nem tudtak igazolni ellenük.⁷⁶ Mégsem engedték őket szabadon a pápa halála után sem, bár utóda, VI. Pius ezt szerette volna. Moniño azonban tiltakozott: ha kinyilvánítják, hogy a generalis vétklen és szabadon engedik, azzal megsemmisítő ítéletet mondanának az eltörlést kimondó brévéről. A generalis, miután a vádak alaptalansága bebizonyosodott és még mindig fogságban tartották, több beadványt írt, kérdezvén a további fogva tartás okát, illetve némi könnyítést kérve. VI. Pius megengedte, hogy az Angyalvár területén szabadon mozogjanak, de a teljes szabadon bocsátást Moniño újra megakadályozta, sőt a perújrafelvételt is elérte. Ennek befejezése előtt

70 RAPAICS: *i. m.* 231–232.

71 PASTOR: *i. m.* 231–232.

72 PASTOR: *i. m.* 232.

73 PASTOR: *i. m.* 233.

74 PASTOR: *i. m.* 234–236.

75 PASTOR: *i. m.* 234.

76 PASTOR: *i. m.* 241–242.

halt meg Ricci.⁷⁷ Végig kitartott a saját és a rendje ártatlansága mellett. Erről tanúskodik az 1775. november 24-én tanúk jelenlétében tett, esküvel megerősített nyilatkozata.⁷⁸ A „spanyol hóhérok” – jegyezte meg Pastor – az Angyalvárban akarták elföldelni, de a pápa méltó módon, a Szentszék költségén az il Gesù? kriptájában, elődei mellé helyezte örök nyugalomra.⁷⁹ Egy évvel élte túl XIV. Kelemen pápát, akinek az egészsége már a hetvenes évek elejétől igen változó volt. Állapotát tovább rontotta az a meggyőződése, hogy tévedés volt a Jézus Társasága feláldozása a katolikus államokkal létrehozandó béke érdekében – mely amúgy sem bizonyult tartósnak, legfeljebb csak fegyverszünetnek –, s hogy ezzel az intézkedésével a missziókra mérte a legnagyobb csapást. Nehezen haladt a pápai területek visszaadásának ügye is. Lehangoaltságát és egészsége romlását fokozta az a nyugtalanság, amit a közeli haláláról szóló jóvendölések és a gúnyiratok okoztak, valamint, hogy a protestáns és nem római katolikus államok (Porosz- és Oroszország) védelmet nyújtottak a rendnek, a közvélemény pedig jórészt mellettük foglalt állást, s így számolni lehetett az esetleges zavargásokkal. A Bourbon-államok követői és megbízói is aggódtak a pápa egészségéért, de nem felebaráti, hanem politikai szempontból, hogy – lelkiismerete megnyugtatására – esetleg mégis visszaállítják a jezsuita rendet. Halála, illetve az új pápa személye és majdani állásfoglalása pedig még inkább fokozta ez iránti félelmüket.⁸⁰ Koporsója síriratán több érdemét is felsorolták, például a Museo Clementino alapítását, a Vatikáni Könyvtár gyarapítását, de nem emlékeztek meg a Jézus Társasága feloszlatásáról.⁸¹

A Habsburg Birodalomban Mária Teréziának az említett tanácsosai által sugallt intézkedéseit fia folytatta. II. József önmagát tekintette az egyházi ügyek legfőbb adminisztrátorának,⁸² s természetesen nemcsak a jezsuita rend ellen lépett föl, hanem intézkedései minden területen érintették az egyház életét. Az eltörölt szerzetesrendek ingóságait részben begyűjtötte, részben elárvereztette. Az összegyűlt pénzből és a szerzetesi ingatlanból létesítette az ún. vallásalapot, ebből új plébániákat és templomokat építtetett, illetve innen egészítették ki a gyenge javadalmú plébánosok kongruáját. E plébánia-szervezési munka a hasznos intézkedései közé sorolható. A Szentszékkel való érintkezést állami ellenőrzés alá vonta. A megmaradt szerzetesrendek sem tarthatták külföldi előljáróikkal a kapcsolatot és ő is, akárcsak az uralkodónő, korlátozta a fölvehető újoncok számát. A búcsújárás és a zarándoklatokat részben betiltotta, részben megnehezítette, például megtagadta a Rómába, illetve a Szentföldre zarándoklótól az útlevelet. Előírta, hány gyertyát lehet gyújtani a szentmiséken, milyen zászlókat szabad használni a körmeneteken, beleszólt a papnevelésbe, s összességében mintegy hatezer intézkedést hozott egyházi ügyekben.⁸³ A bollandistákat, – akik a szentek életére vonatkozó okiratokat és történeti adatokat adták közre Acta Sanctorum címen – olyan lehetetlen feltétel elé állította, hogy évente jelentessenek meg egy kötetet, ami ennél az alapos kritikai kiadásnál eleve tudománytalan óhaj volt, hatalmi túlkapás, hiszen e tudós jezsuita kör tevékenységét a minőségi munka és nem a mennyiség bűvölete jelle-

77 PASTOR: *i. m.* 243–244.

78 MONDIN: *i. m.* 562.; GYENIS: *i. m.* 51.

79 PASTOR: *i. m.* 244.; GYENIS: *i. m.* 52.

80 PASTOR: *i. m.* 374–385.

81 PASTOR: *i. m.* 392.

82 RANKE: *i. m.* 690. 1.

83 SZILAS: *i. m.* 101–105.

mezte. 1788-ban aztán megtiltotta a munka folytatását, ürügyként az érdektelenségre és a teljesítés elmaradására hivatkozva.⁸⁴ A jozefinista politikai irányzat Itáliában is érvényesült. Testvére, Lipót toszkánai nagyherceg az ottani egyházat szintén a Szent-székre való tekintet nélkül „reformálta”, s ennek megfelelően az 1786-os pistoiai zsinat elfogadta a janzenista és a négy gallikán tételt. Továbbá elrendelte, hogy minden templomban csak egy oltár legyen, elvetette a Jézus Szíve tiszteletet – melynek fő terjesztői a jezsuiták voltak –, a lelkigyakorlatokat, beleszólt a szerzetesrendek életébe, s még számos más, egyházellenes határozatot hozott. VI. Pius pápa (1775–1799) az „Auctorem fidei” kezdetű bullájával ítélte el a zsinat 85 intézkedését.⁸⁵ Német–római császárként és magyar királyként hasonló szellemben tevékenykedett. Fia és utódja, I. Ferenc (1768–1835, 1792-től magyar király) szintén a jozefinizmus követője volt az egyházpolitika területén is, három szerzetesrendet azonban mégis visszaállított, részint a várme-gyék kérésére, részint a közerkölcs javítására, mely a francia háborúk hatására súlyosan megromlott. A bencéseket, cisztercieket és premonstreieket az ifjúság vallásos nevelésével bízta meg, továbbá gimnáziumok és plébániák vezetésével. A rendeket azonban ő is elzárta római központjaiktól és maga akarta őket megreformálni.⁸⁶ A nápolyi uralkodópár, Mária Karolina és férje teljesen megszüntette a Szentszékekkel fennálló hűbéri viszonyt, s csak 1791-ben állt helyre a kapcsolat Róma és Nápoly között.⁸⁷ Portugáliában I. József (José Manuel) halála után (1777) Mária királynő (1777–1816) ismét visszaállította az összeköttetést a pápasággal és a Pombal alatti igazságtalanságokat megszüntette.⁸⁸ Említettük, hogy Porosz- és Oroszországban a rend továbbra is létezett. 1801-ben pedig VII. Pius pápa (1800–1823) ezen országokban hivatalosan elismerte a Társaság fennmaradását. Franciaországban a forradalom alatt elkobozták az egyházi birtokokat, a klérusnak a birtokok által biztosított függetlensége helyére a fizetés lépett, s a janzenisták hatására megszakították a kapcsolatot Rómával.⁸⁹ Egész Európa lángba borult,⁹⁰ VI. Pius pápát a francia csapatok fogságba hurcolták, Franciaországban halt meg 1799 augusztusában. Később francia részről már nem is elszakadásról volt szó, magát a pápaságot akarták megsemmisíteni.⁹¹ Napóleon ugyan – sok megkötéssel – kiegyezett az új (VII. Pius) pápával és Franciaországban helyreállították a katolicizmust, de a német és az olasz területeken érvényesítette az állam hatalmát az egyházzal szemben: az egyházi birtokokat eladták és a világi hatalom döntött az egyházi hivatalok betöltéséről.⁹² A bíborosok egyharmadát is a császár akarta kinevezni, s miután a pápa elutasította az ultimátumát, Ancona és Urbino elfoglalása után Róma felé vonultak csapatai. A Szentatyát eltávolították és egy szenátusi határozattal kimondták az Egyházi Állam egyesülését a francia birodalommal. Egyúttal arra akarták kötelezni a pápát, hogy fogadja el a gallikán egyház négy alaptételét, mire ő kiátkozta a

84 PASTOR: *i. m.* 274–275.

85 PASTOR: *i. m.* 340.; RAPAICS: *i. m.* 383–385.

86 SZILAS: *i. m.* 107–108.

87 RANKE: *i. m.* 690.; RAPAICS: *i. m.* 333.

88 RAPAICS: *i. m.* 334.

89 RANKE: *i. m.* 691–692.

90 RANKE: *i. m.* 692–693.

91 RANKE: *i. m.* 693.

92 RANKE: *i. m.* 695.

császárt.⁹³ Végül azonban engedett és 1813. januárjában megkötötte a fontainebleau-i konkordátumot. Ám időközben Napóleon Oroszországban vereséget szenvedett, a pápa visszavonta a konkordátumot és 1814. május 24-én bevonult Rómába. Első cselekedete az volt, hogy ünnepélyesen újra engedélyezte a jezsuita rend működését ugyanazon év augusztus 7-én.⁹⁴ Visszaadta régi javaikat, az elveszettekért kárpótlást ígért és felszólította az egyházi és világi hatalmakat, hogy támogassák őket.⁹⁵ A korábban említett szellemi irányzatok hatása, a francia forradalom, majd a napóleoni háborúk és a hadvezér intézkedéseinek egyházi és világi kártétele hozzájárult a hitélet sorvadásához. Ez utóbbit enyhítette az a vallási újjáéledés – katolikus romantikának is nevezik e mozgalmat –, mely a következő század elején jelentkezett főként Németországban és Ausztriában. Bécsben Hofbauer Szent Kelemen (1751–1820) redemptorista szerzetes, kiváló hitszónok képviselte ezt az irányzatot, melyhez gróf Széchényi Ferenc is csatlakozott. Hofbauer főként a liberális katolicizmus és a szabadkőművesség ellen lépett föl. Főúri körökben is igen népszerű volt. Széchényi az ő hatására fordítottatott le és nyomtatott ki több katolikus könyvet a hívek és a papság számára, Jordánszky Elek kanonokkal pedig kidolgoztatott egy tervezetet plébániai könyvtárak létrehozására. Megvásárolta a Káldy-féle Biblia 1782-es kiadásából megmaradt négyszáz példányt és névtelen mecénásként küldte el az egyházmegyékbe. A vallásos összejöveteleket sokszor a család bécsi palotájában tartották, támogatták Hofbauer jótékony adakozásait, betegségében is ők gondozták, majd temették el. Széchényi Ferenc a „Vom Zeitgeist” (A korszellemről) című munkájában megemlíti, hogy meggyőződése szerint a jezsuiták több jótettek, mint amennyi rosszal vádolták őket, s visszahívásuk feltétele lehetne méltányos viszonyulásuk az államhoz. Annál inkább figyelemre méltó Széchényinek ez az értékelése, mert birtokában volt az a kis kötet is, mely a generális halála utáni évben jelent meg először olaszul, valószínűleg Rómában, írja a német fordító a kötet előszavában, majd franciául és 1776-ban németül,⁹⁶ s amely egyáltalán nem mondható jezsuitabarátnak. Ugyanakkor nem értett egyet azzal, hogy az állam beleszól az egyházi ügyekbe, sőt szerinte a papság ne legyen köteles jelentéseket bemutatni a világi hatóságoknak, az egyházi hivatalokat pedig a király az érsekek és a püspökök előterjesztésére, az állami hivatalok mellőzésével töltsse be. Néhány kolostor visszaállítását szintén hasznosnak ítélte.⁹⁷ Az egyes országokban jelentkező, említett vallási megújulás azután valóban újra életre hívta az uralkodók által korábban eltörölt szerzetesrendeket is. A jezsuiták 1853-ban tértek vissza Magyarországra Scitovszky János primás hívására.

Az Országos Széchényi Könyvtár két, Boroszlóban tartott, Ricci-t méltató gyászbeszédét is őriz. Mindkettő 1776-os nyomtatvány, a nyomdahely nincs feltüntetve. Az egyik kétnyelvű: olasz és német, a másik olasz szöveg, második kiadás és a címlap szerint németből fordították olaszra. Ez utóbbi első possessora egy domonkos rendi szerzetes:” P. Domenico Stratiro Dell’Ord. Dominicano Professore della S. Scrittura Siena”, később Potyondi Ráfael (1750 k. – 1813) pálos rendi szerzetes tulajdonában volt

93 RANKE: *i. m.* 697.

94 PASTOR: *i. m.* 400.; HANGAY: *i. m.* 210.

95 RANKE: *i. m.* 698–700.

96 *Leben des Abbt Lorenz Ricci gewesenen Generals der aufgehobenen Gesellschaft Jesu.* Frankfurt und Leipzig, 1776. 3–4.

97 *Katolikus lexikon.* Szerk. BANGHA BÉLA. Bp. 1932. 12.; FRANKÓI VILMOS: *Gróf Széchényi Ferencz 1754–1820.* Bp. 1902, 347–353.; SZILAS: *i. m.* 106–107.

a kiadvány. Ő a rend eltörlése után világi papként az Ürményi család két fiának nevelőjeként működött. A kötet nyilván tőle került a fent már említett Horvát Istvánhoz, aki viszont az Ürményi fiúk jogi oktatója volt.⁹⁸ A gyászbeszéd a Jézus Társasága boroszlói templomában hangzott el.⁹⁹

VII. Pius római bevonulása jelentette az első lépést afelé, hogy Róma újra a világegyház központjává váljék.¹⁰⁰ A pápaság világi hatalma, területei ugyan jórészt elvesztek a 18-19. századi küzdelmekben, de az egyes nemzeti egyházakat nem sikerült elszakítani Rómától, ráadásul a politikai-hatalmi játszmák és az Európát teljesen feldúló háborúk alatt és után immár a hatalom új urai is az egyházban látták a konszolidáló erőt, a rend és az erkölcs megszilárdításának egyik fontos eszközét. Így, jóllehet a politika célja az egyház gyengítése, befolyásának csökkentése volt, a folyamat éppen az ellenkezőjét érte el. A világi hatalomnélküliség (az Egyházi Állam területeinek fokozatos elvesztése) eredményeként a pápaság újra a legfőbb *hitbeli és morális* igazodási pont, *lelki hatalom* maradt, *nemzetközi politikai tekintélye*, valamint *világegyházi szerepe és befolyása* szintén megnőtt. Az újkorban a világegyház kormányzásához nem az itáliai területek birtoklása, hanem a pápa és az egyház központi kormányzerveinek függetlensége – valamint maradék területének önállósága – volt a fontos. Az európai államokkal kötött konkordátumok elősegítették, hogy az egyház az államhatalommal egyetértésben folytathassa hitéleti tevékenységét.¹⁰¹ Ugyanakkor egyre inkább érvényesülő egyetemessége révén olyan nagyhatalommá vált, amelyet a politika sem hagyhatott figyelmen kívül.

FORRÁSKÖZLÉS

OSZK Kzt
Fol. Hung. 164.

„Levél, mellyel XIV. Kelemen Pápa a’ Iesus Társaságának vagy Iesuvitáknak Szerzetes Rendét az egész világon örökre eltörlötte. Romában 1773. eszt. Szent Jakab hav. 21. nap. diákból. XIV. Kelemen Papa. A dolognak örök emlékezetére.

A mi Urunk, és meg-váltó Iesus Kristusunk, a’ Profétától előre hirdettetett békeségnek fejedelme a’mit e’ világra jöven, elsöben az Angyalok által a’ Pásztoroknak meg-jelentett, az után pedig maga-is, minek elötte Mennyekbe menne, azkor-is mászor-is a’ tanítványinak meg-hagyot, mihelyest mindenekke/1/ az atya-Istent meg-

98 SZINNYEI: *i. m.* 11. köt. Bp. 1906, 96-97. hasáb.

99 Orazione funebre in lode di Lorenzo Ricci, ultimo generale della Compagnia di Gesù, pubblicata come recitata in Breslavia nella Chiesa della Ricci, medesima Compagnia. [Breslau], 1776., Leichenrede zum Lobe Lorenz Ricci, des letzten Generales der Gesellschaft Jesu, so wie sie in Breslau in der Kirche eben derselben Gesellschaft gehalten worden ist. [Breslau], 1776.; Orazione funebre recitata in Breslavia nei funerali di Lorenzo Ricci ultimo generale della Compagnia di Gesù, celebrati nella chiesa della stessa Compagnia. Tradotta in Italiana favella dall’ Originale Tedesco. Seconda edizione. Senza luogo. 1776.

100 SZILAS: *i. m.* 105.

101 SZÁNTÓ: *i. m.* 353-354.

engesztelte volna, az ő Keresztjének vére által békességet szerezvén mind e' földön, mind Mennyekben, az Apostoloknak-is ezen engeszteltetésnek hirdető hivatalját maga után hagyta, és ígéket fel-hatalmasította az engeszteltetésre, hogy ezek a' Kristusért, ki nem az egyetlenségnek, hanem az egyességnek, és egymás szeretetnek Istene, követségben járulván, az egész világnak békességet hirdetnének, és azon kiváltképen igyekeznének, és munkálkodnának, hogy mindnyájan a' Kristusban születettek iparkodnának a' békességnek kötele által a' lelki egyességet meg-tartani, és egy test, 's egy lélek lennének, mellyre egy hivatali reménység alatt hivattattak; mellyhez semmiképen nem lehet jutni (:a mint az nagy nevezetű Sz. Gergely mondja:)¹⁰² ha arra a' felebarátinkkal meg-egyeztet elmével nem szepelkedünk.

Az Istentől kiváltképen való móddal reánk bizott ezen engeszteltetésnek ígéről, és hivatali tisztéről, mihelyest Szent Péternek¹⁰³ ezen székére érdemünk kívül választatunk, mindjárt meg-emlékeztünk 's azt éjjel nappal elménkben forgattuk, és szívünkben mélyen be-metnze hordozván, erőnk szerint be-telleyesíteni iparkodtunk, az Istennek segítségét szüntelenül a' végett kérvén, hogy nekünk, és az Ur egész nyájának a' békességnek gondolatját, és tanátsát be-adja, és annak meg-nyerésére nekünk bátorságos, és bizonyos útát mutasson: sőt jól tudván, hogy mi az Isten tanátsábol rendeltettünk légyen a' Nemzeteknek, és országoknak olyképen való gondviselésére, hogy az Isten szőlejének mivélésében, és az igaz keresztjén hit épületének meg-tartásáért, mellynek szeglet kőve a' Kristus, irtsunk, rontsunk, pusztítsunk, szélesszünk, építsünk, és palántáljunk, mindenkor tehát azon szívvel, és állandó *szeretettel* akarattal voltunk, hogy a' Keresztjétségnek békességes, és tsendes meg-maradásáért valamint semmit olyast el-ne mulassunk, melly annak palántálására, és építésére akár mi módon alkalmas, úgy, ha az egymáshoz való szeretet kívánja, azoknak-is ki-irtására, és el-rontására ké-szek és készülttek lennének, mellyek arra végre nem alkalmasok, bátor azok nekünk olly kellemetesek, és kedvesek volnának-is, hogy azok nélkül nagy szívbéli fájdalmunk és kedvetlenségünk nélkül el nem lehetünk.

Kétségtelen az, hogy azok között, kik a' Catholika hitű Tartományoknak javára, és boldogságára legtöbb hasznot hajtának, maid első helyet kell adni a' szerzetes Rendeknek, kik minden üdőben a' Kristus Anya Sz: Egyházának nagy ékességére, oltalmára, és hasznára voltak. Ezeket tehát ez az Apostoli Szék nem tsak jóvá hagyta, és kezde-tekkel elő-segítette, hanem sok jó téteményekkel-is, mentes szabadságokkal, Privilegyiomokkal, és gazdagságokkal meg-jutalmazta arra végre, hogy ők az istenes életnek, és igaz Religiónak gyakorlására, a' Népek erköltseinek szóval, és példával való formálására, a' hivek között meg-egyeztetendő igaz hitnek megtartására, és erősítésére jobban, és jobban fel-ébresztetnének, és buzdítatnának. De midőn arra jöve a' dolog, hogy valamelly szerzeteseknek Renditől azok a' terméken gyümöltsők, és kívánt hasznok, mellyeknek el-terjesztésére voltak rendelve, a' Keresztjén népre vagy nem terjesztetnének, vagy ők károsoknak inkább magokat mutatnák, és inkább a' Nép tsendességének fel-zavarására, mintsem fenn-tartására magokat alkalmaztatnák, Ugyan ez az Apostoli Szék, melly az ő el-ágazásokra, és terjedésekre maga munkálkodását, és hatalmát fordította, őket vagy új regulába szedni, vagy egészen-is *őket* ki-irtani, és el-szélleszteni nem kételkedet.

102 Nagy Szent Gergely pápa (590-604).

103 Szent Péter (+64-67 k.)

Ezen okból előttünk lévelt III. Inocentius Pápa¹⁰⁴ midőn tapasztalta volna, hogy a szerzetes Rendeknek sok külömsége az Isten AnyaSz:Egyházában terhes zírvarrt hozna-be, a' IV. közönséges Lateranomi gyülekezetben¹⁰⁵ erősen meg-tiltotta, hogy senki ez után új szerzetet fel-ne állítson, hanem valaki szerzetes életet akar élni, egyet a' jóvá hagyatott szerzetek közzül válaszszon; e' felett pedig rendelte, hogy a' ki szerzetes Klastromat újonnan akarna fundálni, azoknak reguláit, életek rendit, 's rend-tartásit a' már jóvá hagyatott szerzetesektől vedje. Honnan következett, hogy nem volt szabad új szerzetet fel-állítani a'Romai Pápának különös engedelme nélkül, és méltán, mert mivelhogy az új szerzetesi társaságok nagyobb tekkéletességnek okáért állítanának-fel, előbb ennek az Apostoli Sz:Széknek illyeseknek im jóra válandó, és leendő életek módját meg-kell vizgálni, és szorgalmatosan meg-hányni, vetni, hogy ne talám a' nagyobb jónak, és szentesebb életnek színe alatt az Isten Anya Sz:Egyházában több ártalmasságok, és roszzsak támadjanak.

Noha ugyan mind ezek igen gondosan voltak a' III. Inocentius Elöl-járónktól rendelve, az után mindazáltal némely új szerzetes Rendek nagy, és szüntelen alkalmatlankodó kérésekkel ezen Apostoli Sz:Szék-től nem tsak az ő jóvá hagyásokat ki-sajtolták, hanem külömb külömbféle Rendeknek, kiváltképen a' még jóvá nem hagyatott kolduló szerzeteknek vakmerősége tsak nem zabolátlan sokaságra szaporította el magát. Mellyet ez előtt e' széken ülő Sz:Gergely Pápa tellyesen meg-értvén, hogy ezen roszzsznak mindjárt elejét venné, Lugdunomi közönséges gyülekezetben¹⁰⁶ meg-újítván III. Inocentiusnak rendelését, szoroson meg-tiltotta, hogy senki ez után új rendet, és szerzetet ne kezdjen, vagy új szerzeti ruhát magára ne vedjen: közönségesen pedig minden szerzeteket, új kolduló Rendeket, mellyek a'IV. Lateranomi gyülekezet után kezdődtek, 's az Apostoli Széknek jóvá hagyását 's meg-erősítését meg-nem érdemlették, örökösen el-tiltotta, a' mellyek pedig az Apostoli Szék-től jóvá hagyatva voltak, azoknak fenn-állását az itt következő mód szerént rendelte-el: hogy tudnia illik azon szerzetekben lévőeknek úgy légyen szabad (:ha akarnak:) meg-maradniok, hogy senkit ez után azon szerzetbe be ne vedjenek, sem házat, vagy helyet újonnan magoknak ne szerezzenek, sem azon házaikat, és helyeiket, mellyeket birnának más, és idegen kézre ne botsáthassák ez Apostoli Sz:Széknek különös engedelme nélkül, mert mind ezeket az Apostoli Szék maga rendelésére meg-tartotta, akarván a' Szent földnek, vagy szegényeknek segítségére, vagy más istenes dolgokra a' Püspökök által, vagy azok által, kiknek a' Sz:Szék parantsolni fogja, fordítani: egyszersmind azon szerzetbeli személyeknek meg-tiltotta, hogy külsőknek ne prédikálnának, ne gyóntatnának, és ne temetnének; világosan jelentette mindazáltal, hogy ezen rendelésében a' Dominicanusoknak, avagy Prédikátoroknak,¹⁰⁷ és Minoritáknak Rendek¹⁰⁸ nem foglaltatik, a' kiket tudnia

104 III. Ince pápa (1198–1216)

105 IV. Lateráni Zsinat, azaz a XII. Egyetemes Zsinat, 1215. III. Ince pápa (1198–1216) idején.

106 Concilium Lugd. = II. (XIV.) Egyetemes Zsinat, 1274. X. Gergely pápa (1271–1276) alatt volt.

107 Ordo Fratrum Praedicatorum; Prédikátor Testvérek Rendje; Domonkosok; Domonkos-rend – 1215-ben a toulouse-i püspök jóváhagyta Domonkos (1170–1221) és öt társa igehirdető tevékenységét, 1217-ben III. Honorius pápa (1216–1227) pedig a *Fratres Praedicatorum* nevet. (PUSKELY MÁRIA: *Kétezer év szerzetessége*. 1. köt. Bp. 1998, 288.; LANCZKOWSKI JOHANNA: *Szerzetesség kislexikona*. Bp. 2000, 75.)

108 Ordo Fratrum Minorum Conventualium; Ordo Fratrum Minorum de observantia; Ordo Fratrum Minorum Reformatorum (de observantia); Congregatio Fratrum Minorum Conventualium Reformatorum (non Reformatorum); Konventbéli Református Barátok; Fratres Conventuales Reforma-

illik azon nyilvánosság hasznokért, melyek általok az Anya-Szent:Egyházra származnak, jóvá hagyná. És ezen kívül akarta, hogy a' Szent Agoston Remetéinek,¹⁰⁹ és Carmelitáknak Rendeik¹¹⁰ az ő állapotjokban meg-maradjanak azért, hogy ezeknek fel-állításá a' fellyebb nevezett Lateránomi közönséges gyülekezet előtt történt volna. Végre külön külön mind azoknak a' szerzetes személyeknek, kikre ez a' rendelés magát terjesztette, más jóvá hagyott szerzetekbe által-menni közönségesen meg-engedte, úgy mindazáltal, hogy egy egész szerzet a' másikba, vagy egy Konvent más Konventbe magát, és ingatlan javait egészen által ne vihesse, minekelőtte erre az Apostoli Sz: Széknek engedelmet meg-nem nyerte.

Ezeknek a' nyomdokin jártanak az üdőknek környülállási szerént a' többi előttünk való Romai Pápák-is, kiknek mindnyájoknak végezéseit hosszú volna elő-számlálni. Többi között előttünk lévelt V. Kelemen Pápa¹¹¹ Pünköst hav. 2dik nap. Kristus születésének 1312.esztendőjében ki-adott ólmos petsétű levele által az úgy nevezetett Templaristáknak vitéz Rendét,¹¹² noha az méltán jóvá hagyattatott vala, és a' Keresztjén birodalmoknak olly jelesen szolgált légyen, hogy ezért az Apostoli Széktől nyomos jó téteményekkel, privilegiumokkal, gazdagságokkal, szabadságokkal, engedelmekkel meg-tetézett, közönségesen el-terjedett felőlők való rossz hírek miatt mindazáltal el-nyomta, és egészen el-oltotta, ámbátor a' közönséges Bétsi Gyülekezet Frantzia Or-

tos/non Reformatos – A konventuálisok ragaszkodtak a 13. századbeli pápáktól kapott kiváltságaikhoz, az obszervánsok pedig Szent Ferenc szabályának eredeti szigorúságához, a tökéletes szegénységhez. 1517-ig az egész rend generalisát a konventuálisok közül választották, az obszervánsoknak pedig két generalis vikáriusuk volt, akiket a rend generalisa erősített meg. 1517-ben X. Leó pápa (1513–1521) elrendelte, hogy az egész rend minister generalis-át ezentúl az obszervánsok válasszák, a konventuálisok pedig magister generalis-t válasszanak, akit az előbbi erősít meg. A konventuálisok eleinte belenyugodtak ebbe, utóbb már nem kérték a megerősítést és őt is minister generalis-nak nevezték, s így végül két önálló renddé alakultak. (RAPAICS: i. m. 241–242.)

109 Ordo Fratrum S. Augustini; Ordo Fratrum Eremitarum S. Augustini – az Ágoston-rend 1244-ben jött létre, amikor IV. Ince pápa (1242–1254) a különféle remetecsoportokat egyetlen rendben egyesítette, de az igazi egyesülésről szóló „Licet Ecclesiae catholicae” kezdetű bullát csak 1256-ban bocsátotta ki IV. Sándor pápa (1254–1261). (PUSKELY: i. m. 1. köt. 30–31.; LANCZKOWSKI: i. m. 26.)

110 Ordo Carmelitarum; Ordo Fratrum BMV de Monte Carmelo, A Kármelhegyi Boldogságos Szűz Mária Testvéreinek Rendje – kármeliták a 12. században a galileai Kármel-hegyen megtelepedett keresztiesekre vezetik vissza eredetüket. Az Illés prófétáról elnevezett forrás körül kis cellákban remete-közöséget alkottak. Senkit nem neveznek alapítójuknak.VIII. Kelemen pápa (1592–1605) a reformált (sarutlan) kármelitákat (Ordo Fratrum Carmelitarum Discalceatorum, A Kármelhegyi Boldogasszony Sarutlan Testvéreinek Rendje, 1567.) 1593-ban „Pastoralis officii” kezdetű bullájával függetlenítette a nem-reformáltaktól. (PUSKELY: i. m. 1. köt. 606–611.; LANCZKOWSKI: i. m. 124.)

111 V. Kelemen pápa /1305–1314/

112 Fratres Militiae Templi; Templari; Templariusok; Templomos Lovagok; Templomosok – egyházi lovagrend, melyet 1119-ben alapított Hugues de Payns (+1136/40). A szokásos harmas fogalom mellett letettek egy negyediket: a zarándokok védelmezését vállalták. Szabályzatukat az 1128-as troyes-i zsinat hagyta jóvá. 1139-ben II. Ince pápa (1130–1143) a rendet, 1189-ben III. Kelemen pápa (1187–1191) a kibővített konstitúcióikat erősítette meg. Szép Fülöp francia király (1285–1314) rágal-mazással, üldözéssel és kinnváltásokkal a rend megsemmisítésére és vagyonának megszerzésére törekedett. 1312-ben a vienne-i zsinaton V. Kelemen pápa (1305–1314) a király nyomására „haszontalannak” és „eretneknek” nyilvánította a rendet és feloszlatta. Az utolsó nagymestert – aki mindvégig ártatlannak vallotta magát – egyik társával együtt máglyán elevenen elégették, a megmaradt templomosok egy hányada pedig részint a johannita, részint más lovagrendekbe lépett át. Szép Fülöp –eredeti szándéka szerint – a rend franciaországi vagyonára rátette a kezét. (PUSKELY: i. m. 2. köt. 1279–1281.; LANCZKOWSKI: i. m. 214–215.)

száiban,¹¹³ kire a' dolognak meg- vizsgálását bizta, az ellenek hozandó formás végső sententiatól ítélte magát tartóztatni.

Ötödik Szent Pius Pápa,¹¹⁴ kinek jeles szentségét ajtatosan tiszteli a' Catholika Anya Szent-Egyház a' Homiliátus Barátok szerzetes Rendit,¹¹⁵ mely a' Lateranomi gyülekezetenél előbb való volt, és a' boldog emlékezetű III. Inocentius, III. Honorius,¹¹⁶ IX. Gergely,¹¹⁷ és V. Miklós¹¹⁸ előttünk való Romai Pápáktól jóvá hagyattattak, azon okból, hogy az Apostoli Dekrétomok ellen engedetlenkedtek, mind magok, mind mások között egyenetlenségeket, és háborgásokat kezdettek, és, mivel némelyek közzülök Boromeus Szent Károlynak, az Anya-Szentegyház Kardináljának, 's azon Rend Apostoli visitatorának 's oltalmazójának halálára gonoszul össze eskütnének,¹¹⁹ el-oltotta, 's egészen el-törölte.

Jeles emlékezetben lévő, 's előttünk kormányozó VIII. Orbán Pápa¹²⁰ hasonló formában 1626. eszt. Bőjt elő-hav. 6. nap. ki-adott levele által a' Konventbéli Reformatus barátoknak társaságát, melyet boldog emlékezetű előttünk való V. Sixtus Pápa¹²¹ szokott tzeremoniákkal jóvá hagyot, és több jó téteményekkel, és kegyelmekkel öregbített, azért, hogy azon szerzetesektől az Isten Anya-Sz. Egyházában azok a' lelki gyümölcsök, mellyeket magokrol ígértek nem következtenek, sőt leg-több a' visszálkodásokat magok között, úgy mint Reformatus, és nem reformatus Konventbéli társaik között támasztottak, örökösen el-nyomta, és el-oltotta; az házaikat, Konventjeiket, helyeiket, házi eszközeiket, jószágikat, jussaikat a' Szent Ferentz Konventjébéli Minoritáknak¹²² adta, és tulaidonította, ki-véven egyedül a' Neápolyi házat, és a' városrol nevezetett Páduai Szent Antal¹²³ házat, mellyek közzül az utolsót az Apostoli Kamarához kaptsolta, és foglalta, 's maga, és következőinek rendelkezésére meg-tartotta, és az el-törölt szerzetnek szerzetesei, hogy Sz. Ferentznek Capucinusok nevezetű Szerzetébe¹²⁴ által-mehessenek, meg-engedte.

113 Vienne-i (XV.) Egyetemes Zsinat, 1311. V. Kelemen /1305-1314/ hívta össze. Helytelenül fordította Bécsnek, de helyesen adta meg az országot, mert tisztában volt vele, hogy nem Vienna, Wien-nel azonos az említett város.

114 Szent V. Pius pápa (1566-1572)

115 Humiliátusok, Ordo Regularium Fratrum Humiliatorum (1201-1571) a 12. században keletkezett laikus mozgalom. 1178-ban alakultak az első testvérületek, melyeknek tagjai laza közösségben vagy családjukban szegénységre és evangéliumi életre törekedtek. III. Ince pápa (1198-1216) 1201-ben szerzetesrenddé alakította őket: az I. rendet a papok és apácák alkották, a II. renchez a szabályozott testvérek és nővérek tartoztak, a III. rendnek a világban vagy a családban szerzetesi módon élők voltak a tagjai. 1571-ben V. Pius pápa (1566-1572) szüntette meg az I. és a II. rendet. (PUSKELY: *i. m.* 1. köt. 469-470.)

116 III. Honorius pápa (1216-1227)

117 IX. Gergely pápa (1227-1241)

118 V. Miklós pápa (1447-1455)

119 Borromeo Szent Károly (1538-1584) hitvalló, püspök, bíboros érsek. Valóban merényletet kísérelt meg ellene egy szerzetes. 1610-ben V. Pál pápa (1605-1621) avatta szentté. S. R. E. - Sancta Romana Ecclesia.

120 VIII. Orbán pápa (1623-1644)

121 V. Sixtus pápa (1585-1590)

122 Ordo Fratrum Minorum Conventualium S. Francisci. Assisi Szent Ferenc (1181/2-1226) rendalapító

123 Páduai Szent Antal (1195-1231) ferences rendi szerzetes, hitszónok, tartományfőnök

124 Ordo Fratrum Minorum Capuccinorum (de observatia) - reformált ferencesek, a 17. század eleje óta a franciskánusoktól függetlenedett, önálló rend. (RAPAICS: *i. m.* 242-243.)

Ugyan ezen VIII. Orbán Pápa más hasonló formában 1643. eszt. Karátson hav. 2-dik nap. ki-adott levele által az Szent Ambrus, és Barnabás remete szerzetét¹²⁵ örökre el-nyomta, el-oltotta, és el-törölte, és ezen el-törölt Rendnek Szerzeteseit a' helybéli Püspököknek hatalma, és jó szerrel való el-igazítása alá-adta és nekik szabadságot adott más az Apostoli Széktől jóvá hagyatott szerzetes Rendekbe által-menni. Melly Rendnek el-törölését előttünk való X. Inocentius Pápai¹²⁶ 1645. eszt. Sz: György hav. 1-dik nap. ólomban függő petsétes levele által meg-erősítette, és azon kívül jövedelmeiket, házaikat és Klastromikat, mellyek előbb szerzetesiek voltak, világiakká tette, és, hogy ez után világiak maradjanak, el-végezte.

Ezen előttünk lévelt X. Inocentius hasonló formában 1645. eszt. Bójt más hav. 16. nap. ki adott levele által az Isten Anyja Szegényeinek ajtatos Oskolabéli Rendét, avagy Piáristákat¹²⁷ (:noha ez a' Rend előbb helyesen meg-figyeltatván, előttünk való XV. Gergely Pápától¹²⁸ mindenképen jóvá hagyatott:) a' köztők indított zavarodások, és visszavonások miatt minden fogadás tétel nélkül való tsupa társasággá változtatott, olly formán, mint Nerius Sz: Fülöp városáról Vallicellának hivatott Szűz Maria Templománál lévő imádkozó üdös világi Papoknak társasága¹²⁹ vagyon. Ekképen meg-változ-

125 Ordo SS. Barnabae et Ambrosii ad Nemus; Ordo Regularium SS. Ambrosii et Barnabae ad Nemus – 1200 körül már van róla említés, 1256-ban IV. Sándor pápa (1254–1261) a „Licet Ecclesiae” kezdetű bullájában szintén szerepelnek, 1375-ben XI. Gergely pápa (1370–1378) ismerte el őket. A S. Ambrosius ad Nemus (Milánó) mellett tevékenykedtek. 1643-ban VIII. Orbán pápa (1623–1644) a „Suppressio Ordinis SS. Barnabae et Ambrosii ad Nemus” kezdetű bullával szüntette meg a rendet. 1645-ben X. Ince pápa (1644–1655) megerősítette az eltörlést.

126 X. Ince pápa (1644–1655)

127 Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum; Clerici Regulares Matris Dei Scholarum Piarum; Isten Anyja/Istenanya Kegyes Iskolái Szegény Szabályozott Papjainak Rendje; Kegyes Tanítórend; Piáristák – Rómában alapította meg a rendet 1597-ben Kalazanci Szent József (1557–1648). V. Pál pápa (1605–1621) 1614-ben a kegyes iskolákat az Istenanyáról nevezett Szabályozott Papok kongregációjában egyesítette. 1617-ben ugyanő „Kegyes iskolák Istenanyáról nevezett Szegényeinek Paulinus Kongregációja” néven ismerte el őket. XV. Gergely pápa (1621–1623) 1621-ben a kegyes iskolákat szerzetesrenddé nyilvánította, 1622-ben pedig jóváhagyta Konstitúcióikat. X. Ince pápa (1644–1655) 1646-ban a rendet visszaminősítette fogadalmak nélküli kongregációvá. VII. Sándor pápa (1655–1667) 1656-ban részben, IX. Kelemen (1667–1669) pápasága utolsó évében visszaállította a rendet. (PUSKELY: *i. m.* 1. köt. 575–576.; 2. köt. 985–988.; LANCZKOWSKI: *i. m.* 179–181.)

128 XV. Gergely pápa (1621–1623)

129 Neri Szent Fülöp (1515–1595) Firenzében született, de Rómában működött. 1551-ben szentelték papá, s a San Girolamo della Carita templomhoz osztották be. Lelki gyermekeinek a templom előcsarnokában (oratórium) tartott közös imádságot, szentbeszédeket, fölolvásokat, lelkigyakorlatokat. 1562-ben átvette a firenzeiek római Szent János templomát (San Giovanni dei Fiorentini) és megszervezte az oratórium papi közösségét. 1572-től a Santa Maria in Vallicella-templomban folytatta lelkipásztori munkáját. 1575-ben XIII. Gergely pápa (1572–1585) jóváhagyta az oratoriánusok papi társulatát (P. Oratorii; Institutum Congregationis Presbyterorum saecularium Oratorii in Ecclesia S. Mariae in Vallicella; Congregatio Presbyterorum Oratorii; Congregazione dell' Oratorio, Oratoriánus Kongregáció): igehirdetésre, nevelésre és a szentségekhez járulás terjesztésére. Kevés, de bölcs szabályt adott. Fogadalmat nem kellett tenniük, azt akarta, hogy a szeretet köteléke, a szabályok pontos megtartása és az engedelmség fogja össze a kongregációt. A fordításban tévesen szerepel Vallicella Neri Szent Fülöp városaként. A város ugyanis Róma, a helyszín a Santa Maria in Vallicella templom oratóriuma. (*Magyar katolikus lexikon*. Főszerk. DIÓS ISTVÁN. Szerk. VICZIAN JÁNOS. III. köt. Bp. 1997. 857–858.; PUSKELY: *i. m.* 1. köt. Bp. 1998. 407–408.; *Szentek élete*. Szerk. SCHÜTZ ANTAL. 2. kiad. Bp. 1995. 318., 322.; *Lexikon für Theologie und Kirche*. Hrsg. von MICHAEL BUCHBERGER. Bd. 7. Freiburg im Breisgau, 1935, 744–745., 756. hasáb; *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*. Vol. XV. Roma, 1932.

tatott ezen Rend Szerzeteseinek akár mely más jóvá hagyatott szerzetbe szabad általmenetelt engedtet, megtiltván, hogy újonnan senkit közikbe ne vedjenek, a'kik pedig még fogadást nem tettek, ne-is tedjenek. Az Elöljáróikat pedig, és ezeknek hatalmit, tudnia illik, a' Generalis Ministert, visitorokat, és ezek után való Felsőbbeket közöttük egészen a' helybéli Püspököknek rendelése alá adta: kik-is egynehány eszten-dők által így le-téve voltak, míg végezetre ez az Apostoli Szék meg-esmérvén ezen szerzet rend-tartásának hasznát, azt fogadás tételinek előbbi formájába vissza-hely-heztette, és tekéletes szerzetes Renddé tette.

Ugyan előttünk való X. Inocentius 1650. eszt. Mind Szent hav. 29. nap. ki adatott hasonló mivoltú levele által a' sok visszszázkodások, és egyenetlenségek miatt egészen eltörlötte az Armeniai Sz. Balás (: Basilius :) szerzetét.¹³⁰ ennek szerzeteseit minden-képen a' helybéli Püspököknek hatalma alá vetette, 's azoktól függni, 's világi Papok ruházatjában járni parantsolta, az el-törlötetett Konventjeiknek jövedelmeiből illendő táplálást nékik rendelvén, engedelmet-is adván, akár mely más jóvá hagyatott szerzet-be által- menni.

Hasonlóképen ezen előttünk e' széken ülő X. Inocentius észre vévén, hogy az Jó Iesus neve alatt fel-állított Szerzetes Papoknak társaságából¹³¹ az Isten Anya-Szente gyházában semmi lelki gyümölsöket, és hasznokat nem lehetne remélni, 1651. eszt. Szent Iván hav. 22. nap. ki-adatott levele által azon szerzetet végképen eltörlötte, a' szerzeteseket a' helybéli Püspököknek hatalma alá vetette, az el-törlött szerzetnek jövedelmeiből illendő táplálást nékik rendelvén, 's engedelmet adván, ki akarna akár mely más az Apostoli Széktől jóvá hagyatott szerzetbe által-menni, a' szer-zetnek javait, és jószágit fenn-tartván magának más istenes dolgokra fordítandó hasz-nokra.

Végre Boldog emlékezetű IX. Kelemen,¹³² előttünk való Pápa, midőn észre venné, hogy e' három szerzetes Rendek, úgymint az Algai Szent György Szerzetes Kanono-ki,¹³³ a' Feszuli Hieronimitanusok, ¹³⁴és Iesusaták, kiket Columbanus Sz: János¹³⁵ szerzette vala, kevés, vagy éppen semmi hasznot se hoznának a' keresztjén népnek, de hogy valaha hozandanának, reménység se volna, ezeknek eltörlését és el-nyomását

316-317.; ŽAK, ALFONS: *Österreichisches Klosterbuch. Statistik der Orden und Kongregationen der katholischen Kirche in Österreich.* Wien-Leipzig, 1911. Bd. 1-2. 249.; RAPAICS RAYMUND: *Egyetemes egy-háztörténelem.* 3. köt. Eger, 1886, 235-236.)

130 Baziliták; Ordo S. Basilii de Armenis – X. Ince pápa (1644-1655) eltörlötte a rendet 1650-ben.

131 Jó Jézus neve alatt felállított Szerzetes Papok társasága – Congregatio Presbyterorum Regularium Boni Iesus; [A Jó Jézusról nevezett Szabályozott Szerzetes Papok Kongregációja] – X. Ince pápa (1644-1655) 1651-ben eltörlötte a rendet.

132 IX. Kelemen pápa (1667-1669)

133 Algai Szent György Szabályozott Szerzetes Kanonokok Kongregációja/Rendje; Ordo Canonicorum Regularium S. Georgii in Alga Venetiarum; Congregatio Sancti Georgii in Alga Venetiarum – 14. szá-zad végi szerzetesi irányzat, XII. Gergely (1406-1415), majd V. Pius pápa (1566-1572) jóváhagyta, IX. Kelemen pápa (1667-1669) pedig 1668-ban eltörlötte a rendet.

134 Feszuli Hieronimitanusok (Fiesolei Jeromos-Remeték, Szent Jeromos Remetái; Hieronymianorum de Fesulis (Fiesole, Faesulae) – több remete-kongregáció vette föl Szt. Jeromos (Hieronymus) nevét. A Fiesolei Kongregációt Carlo da Montegraneli (†1417) alapította Fiesoleban, VII. Ince pápa (1404-1406) erősítette meg 1406-ban, 1441-ben átvette az ágostonos regulát, 1668-ban IX. Kelemen pápa (1667-1669) oszlatta föl. A feloszlítás után a közösség tagjai Pisai B. Péter remetái közé léptek át. (PUSKELY: *i. m.* 1. köt. 458., LANCZKOWSKI: *i. m.* 99-100.)

el-tekélvén, hasonló formában 1668. eszt. Karátson hav. 6. nap. ki-adatott levele által őket el-törölte, és a' jószágaikat, 's jövedelmeiket, mellyek igen nevezetesek voltak, a' Velentzei Republikának kérésére azokra a' költségekre adta, mellyek nékik a' Török ellen való Krétai háborura szükségképen kívántattanak.

Mind ezeknek a' rendeléseknek végbe vitelében azzal a' tanácsos móddal éltenek az előttünk valóink, mellyet a' szivek, és elmék versenkedéseinek meg-állítására, és az egyenlenségeknek, 's meg-hasonlásoknak el-távoztatására leg-jobbnak itéltek. Azért félre tévén azt az alkalmatlan, és nagy fáradsággal járó utat, mellyen a' világi törvény Birák szoknak járni, hanem egyedül az okosságnak törvényéhez szabván magokat, azon tellyes hatalommal, mellyel mint Kristusnak e' földön helytartói, és a' Keresztjénségnek főigazgatói birtak, ilyen dolgokat magok akarták el-végezni úgy, hogy az el-töröltetésre el-tekélett szerzetes Rendeknek hatalmat, és engedelmet sem adtának vagy mentségeknek meg-megmutatására, 's innen következő pör-folyatásra, vagy azon súlyos vádlásoknak, és okozásoknak el-támasztására, mellyek miatt Eleink el-törléseknek tanácsára inditattanak.

Ezeket, és több más nagy mértékű, és tekintetű példákat tehát szemünk eleibe állítván, 's egyetemben tellyes buzgó kívánságunk oda járulván, hogy ezen végezésünkben, mellyet alább ki-fogunk nyilatkoztatni, biztos szívvvel, és bátorságos lépéssel járjunk, semmi szorgalmat, és előre való vizgálást el-nem múltattunk, hogy mindent, valami tsak ama szerzetes Rendnek mellyet közönségesen Iesus társaságának¹³⁶ hívának, eredetét, nevékedését, és mái napi állapotját illeti, voltaképen megfontolnánk: és úgy találtuk, hogy az a' Lelkeknek üdvességére, az Eretnekeknek, és kiváltképen hitetleneknek meg-térítésére, az igaz ajtatosságnak, és isteni tiszteletnek nagyobb nevékedésére vala az ő Szent Szerzőjétől rendelve, és ezen kívánatos tzélnak könnyebb, és szerentsébb meg-nyerésére nézve közönségesen, és különösen az Evangyeliomi szegénységnek szoros fogadásával, az Istennek volt el-szentelve, kivévén tsupán, és egyedül az ifjúság tanítására rendelt Collegyiomokat, mellyekre való jövedelmeknek birására úgy adatott nékik hatalom, és szabadság, hogy azon jövedelmekből soha semmi a' társaságnak saját hasznára, szükségére, és segítségére ne fordithattasson, és teritethessen.

135 Jezuáták (Krisztus szegénykái; Poverelli di Cristo; Ordre des Jésuates; Jesuatorum a S. Johanne Columbano) Alapítójuk B. Giovanni Colombini (1304-1367) hitvalló. A betegek, a haldoklók, a rabok, a halálraítéltek, valamint a szegények gondozását és szolgálatát vállalták. 1364-ben V. Orbán pápa (1362-1370) szóbeli engedélyt adott a működésükre, mert érvényben volt a IV. Lateráni Zsinat (1215) alapítást tiltó rendelkezése, így aszketikus testvérületként tevékenykedtek. A XVI. század elején a fraternitás szabályos szerzetesrenddé alakult, V. Pius pápa (1566-1572) besorolta őket a koldulórendek közé. Később az eredeti szegénység karizmája elhalványodott, egyes házak meggazdagodtak. V. Pál pápa (1605-1621) száz tagnak engedélyezte a pappá szentelést, 1611-ben ez a korlátozás is megszűnt. Azonban a rend eredeti szelleméhez (szegénység, alázat) ragaszkodók és a klerikusok között nőtt a feszültség, s IX. Kelemen pápa (1667-1669) a „Romanus Pontifex” kezdetű bullájával 1668. december 6-án feloszlatta őket. (PUSKELY: *i. m.* 538-539.; LANCZKOWSKI: *i. m.* 114.; *Szentek élete. Az év minden napjára.* Szerk. SCHÜTZ ANTAL. Bp. 1995, 475-477.)

136 Loyolai Szent Ignác (1491-1556) a Jézus Társasága alapítója. 1540-ben hagyta jóvá a rendet III. Pál pápa (1534-1549). 1551-ben létrehozta a Collegium Romanumot, melyet IV. Pál pápa (1555-1559) 1556-ban egyetemi rangra emelt, s XIII. Gergelyről (1572-1585), az intézmény jötevőjéről nevezték el Universitá Gregoriana-nak. 1622-ben avatták szentté. (PUSKELY: *i. m.* 1. köt. 472-475.; LANCZKOWSKI: *i. m.* 104.; *Szentek élete, i. m.* 477-481.)

Illyen, és más istenes végre, és okokra nézve boldog emlékezetű III. Pál, ¹³⁷előttünk való Pápától 1540. eszt. Sz. Mihály hav. 27. nap. ki-adatott olmos petsétű levele által legelsőben hagyatott jóvá Iesusnak ezen társasága, és ugyan ezen Pápától adattott néki egyetemben az a' szabadság-is, hogy magának törvényt, és rend-tartást szabhasson, mellyel a' társaság oltalmaztatnék, bátorságossá tétettnék, és igazgattattnék. Es noha ezen előttünk való III. Pál ezt a' társaságot kezdetekor tsupán tsak 60. tágokra meghatározta légyen, más 1543. eszt. Bójt más hav. 29. nap. ¹³⁸ ki-adatott olmos petsétű levele által meg-engedte mind azáltal ismét annak Fő-Előljárójának, hogy a' társaságba annyiakat be-vehessen, 's vétethessen, mennyieket gondol szükségeseknek lenni. 1549. eszt. az után, Sz: András hav. 15. nap. hasonló formában ki-adatott Levele által ugyan ezen III. Pál sok, és nagy Privilegyiomokkal, szabadságokkal ezt a' társaságot meg-ajándékozta, és ezek között azt a' tsak a' társaság Fő-Prépostinak adatott engedelmet *szabadságot*, hogy 20. Lelki segítőket idősebb emberekből vehessenek-be, kiknek-is mind azokat a' szabadságokat, kegyelmeket, és hatalmat adhassák, mellyekkel magok a' fogadás tétel alatt való társok vannak meg-ajándékozva, többekre-is, sőt minden meghatározás, és szám nélkül annyiakra terjesztette, és terjesztetni parantsolta, mennyieket a' társaság Préposti alkalmazatosoknak ítélnek; ezen kívül pedig magát a' társaságot, és annak minden társait, személyeit, javait, és jószágit minden fellyebb való uraságtól, hatalomtól, és Püspököknek fenyegetétől fel-szabadította, mentessé tette, és maga, 's az Apostoli Szék oltalma alá-vette.

Nem kisebb vala a' többi előttünk való Pápáknak ezen társasághoz való adakozósága, és bő-kezúsége; mert tudni való, hogy boldog emlékezetű III. Iulius, ¹³⁹IV. Pál, ¹⁴⁰IV. ¹⁴¹ és V. Pius, XIII. Gergely, ¹⁴²V. Sixtus, XIV. Gergely, ¹⁴³VIII. Kelemen, ¹⁴⁴V. Pál, ¹⁴⁵XI. Leo, ¹⁴⁶XV. Gergely, ¹⁴⁷VIII. Orbán, és több más Romai Papák ezen társaságnak már ez előtt adatott Privilegyiomit vagy meg-erősítették, vagy újabb adományokkal meg-őregbitették, vagy nyilvánban meg-magyarázták. Az Apostoli végezéseknek mivoltiból mindaz által, és szavaiból nyilván ki tetszik, hogy ezen társaságban tsak nem kezdetétől fogva külömb és külömbféle viszzálkodások, és versengések támadtanak nem tsak a' magok tagjaik között, hanem más szerzetes Rendekkel-is, a' világi Papsággal, az Akadémiákkal, a' tudományoknak Fő-iskoláival, és a' Fejedelmekkel-is, kiknek birodalmiban ez a' társaság be-fogadtatott, és ezek a' vetekedések, 's viszzálkodások indittatanak maid a' fogadás-tételeknek szokásáru, minéműségérül, és *természetérül* mivoltáru, a' Társoknak fogadás tételre való eresztések üdejéről, a' Társokon vétség nélkül-is ki-adó szabad tehetségről, és ezeknek Congrua, ¹⁴⁸ avagy szo-

137 III. Pál pápa (1534-1549)

138 1543. Bójt más hav. 29 nap – helyesen Bójtelő hava (február) 28., mert 1543. közönséges év volt, nem szökőév.

139 III. Gyula pápa (1550-1555)

140 IV. Pál pápa (1555-1559)

141 IV. Pius pápa (1560-1565)

142 XIII. Gergely pápa (1572-1585)

143 XIV. Gergely pápa (1590-1591)

144 VIII. Kelemen pápa (1592-1605)

145 V. Pál pápa (1605-1621)

146 XI. Leó pápa (1605. április 1-27.)

147 XV. Gergely pápa (1621-1623)

148 A kongrua a római katolikus plébánosok, papok évi összes járandóságainak, jövedelmének minimuma.

kott fogadás tétel nélkül való fel-szenteltetésekről, 's Papi hivatalra való emeltetésekről, egyenesen a' Tridentumi gyülekezetnek,¹⁴⁹ és szentséges emlékezetű V. Pius előttünk való Pápnak rendelési ellen; majd pedig a' Fő-Prepostjoknak határatlan hatalmasságáról, mellyet magának tulajdonított, és egyéb a' társaság igazgatásához tartozó dolgokrol, maid a' tanításbéli tudományoknak külömbféle tzikelyeirel, oskoláirok, nagy mentességű szabadságirol, és Privilegyiomirok, mellyeket a' helybéli Püspökök, és egyéb Egyházi, és világi hivatalban lévő Uri, 's Méltóságos személyek magok törvényes hatalmoknak és igazságoknak rövidségeseznek érzettek, és tartottak; és végre igen súlyos vádolások jöttek-elő ellenek közönségesen a' Társok ellen, hogy ők a' Keresztjén birodalmoknak békességét, és tsendességét nem kevésbé háborították, és zavarították-fel.

Ismét a' társaság ellen sok panaszok támadtanak, mellyek némelly Fejedelmeknek tekintetével-is meg-erősítve tudósításképen boldog emlékezetű IV. Pál, V. Pius, és V. Sixtus előttünk való Pápák eleibe terjesztetennek. Ezek közzül vala ditsőséges emlékezetű II. Fülöp, Spanyol Király,¹⁵⁰ ki mind azokat a' súlyos okokat, mellyektől ő maga fellelte igen indíttatott, mind pedig azokat a' kiáltásokat, és versengésbéli állapotokat, mellyeket Spanyol ország Inquisitori a' társaságnak mértékletlen Privilegyiomi, és igazgatások formája ellen a' Király eleibe hoztak, és magok némellyek a' társaságnak nagy tudományú, és buzgóságú férjfiái-is meg-bizonyítottak, ugyan V. Sixtus, előttünk való Pápnak voltaképen elő-állította, és a' dolgot arra intézve azon Pápnál nyomozta, hogy a' társaság ellen Apostoli visitatiot tekéllene, és rendelne-el. Ezen Fülöp Királynak kérésére, és jóságos igyekezetére, mellyeket igazságosoknak esmért vala, ugyan reá-is hajla V. Sixtus, és e' dologban el-járandó Apostoli visitatornak hivataljára választja egy nagy böltsésségű, erkölcsű, és tudományú Püspöket, és ezenkívül némelly Kardinálokból rende le egy össze-ülő tanátsot, ki e' dolognak el-végezésében szorgalmason munkálkodna: de röbbször jelentett előttünk való V. Sixtusnak üdő előtt történt halálával ez az üdvességes tanáts,és rendelés félbe-maradott, 's végbe nem vitetett. Minekutánna pedig az Apostolságnak felső székére boldog emlékezetű XIV. Gergely Pápa emeltetett, ez 1591.eszt. Szent Iakab hav. 28. nap. ki-adatott olmos petsétű Levele által a' Társaságnak szerzetét, és rend-tartását ismét bövségesen jóvá hagyta, és helyben hagyni parantsolta, és az előtte valóitol a' társaságnak adatott minden Privilegyiomokat meg-erősítette, és azt-is kiváltképen a' többiekkel, mellyben nevezetesen foglatatott, hogy a' társaságból a' társok ki-vettethessenek a' törvénynek minden szokott rende, a' dolognak minden előre való meg-vissgálása, formás panasza, rendes meg-ítélése, sőt a' dologhoz voltaképen tartozó igéknek minden szembe-mondása nélkül, tsupán tsak a' tselekedet, és vétség valóságára, vagy egyéb helyes okokra, a' személyek, és környül-állások minémúségeire tekintve. Mély halgatást parantsola e' fellelt, és az emberi gyülekezetből való ki-rekesztésnek büntetése alatt meg-tiltotta, hogy senki a' nevezett társaságnak szerzetét, rend-tartását, rendelésit, avagy végezésit egyenesen, vagy egyenetlenül vitatni ne mérészelje, vagy az okból akár mimódon valamit meg-változtatni ne hagyjon: szabadságot adot mindazáltal kinek kinek, hogy, ha azokhoz még valamit tenni, azokból valamit el-venni, vagy azokban valamit változtatni jó

149 Tridenti (XIX.) Egyetemes Zsinat, 1545-1563. III. Pál (1534-1549), III.Gyula (1550-1555), IV. Pius (1559-1565) alatt volt.

150 II. Fülöp (1527-1598) spanyol király, Hispaniarum Rex catholicus.

nak, és szükségesnek ítélne, az azt egyedül csak magának az említett Pápának, vagy utána údeig uralkodó Romai Papáknak vagy egyenesen, vagy az Apostoli Szék Követei által elő-terjeszthesse.

De távul vagyon, hogy mind ezekkel a' társaság ellen való kiáltások, és panaszok le-tesendesítették volna, sött inkább maid az egész világon mind nagyobb, nagyobb, és leg-alkalmatlanabb vetekedések terjedtek-el a' társaságnak tanításáról, mellyet az igaz Katholika hittel, és a' jó erköltsőkkel ellenkezni igen sokan tartották, és azért gyalázták: ezen kívül mind magok között a' házaikban, mind külsőkkel-is újabb, 's újabb egyetlenségek fakadtanak-ki, és igen gyakor vádolások adattanak-be ellenek, arrúl, hogy telhetetlenül a' világi jószágok után kívánságaikat jártatnák: és ezekből vették eredeteket mind azok a' mindnyájoknak tudva lévő zírzavarok, mellyek ez Apostoli Széknek nagy szomorúságot, és alkalmatlanságot okoztanak, és mellyek okot adtanak, hogy némelly Fejedelmek-is a' társaság ellen más tanátsra vetemedtenek. Honnan történt, hogy ezen társaság arra nézve, hogy rend-tartásának, és Privilegyiominak újabb megerősítését nyerhetné, kételen vala Elöttünk való boldog emlékezetű V. Pál Pápát kérni, hogy ötödik közönséges gyülekezetben hozott némelly Dekretumaikat, mellyek szórúl szóra 1606. eszt. Sz: Mihály hav. 4. nap. az ő ki-adott olmos petsétű Levelében le-vannak írva, jóvá hagyná, és felső hatalmával megerősitené: melly Dekretumokban magyarán olvastatik, hogy a' társaságnak magok között áskálódó titkos gyűlölségei, és zírzavarai, és külsőknek a' társaság ellen zörgő panaszai, és vádlási a' gyülekezetben össze-gyűlt szerzetes társokat arra kinszerítették, hogy a' következő meg-határozott Rend-szabást, 's Statutumát magoknak tedjék: mivel a' mi társaságunk, melly az igaz hitnek el-terjesztésére, és lelkeknek üdvezítésére az Istenőtől fel-támasztatott, valamint az fel-vett rend-tartásának saját szolgálatja által, melly néki lelki fegyvere, az Anya-Szentegyháznak hasznával, és felebarátinknak épülésével a' Keresztnek zászlója alatt arra a' tzelra, mellyre igyekszik, szerentsésen juthat, úgy ezen hasznós jót akadályoztatná, és magát leg-nagyobb veszedelemre tenné-ki, ha azokban foglalatoskodna, 's magát avatná, mellyek a' világi, és polgári dolgokat és ez országok igazgatásának állapotját illetik: azért az Eleinktől igen böltsen rendeltetett, hogy mi kik ez Istenért hartzolunk másba, melly a' mi hivatalunkkal ellenkezik, magunkat ne avassuk. Mivel pedig ezen kiváltképen veszedelmes üdőkben több helyeken és helyeken, és külömb külömb Fejedelmeknél (:kiknek pedig szeretetét, és kedgyelemét meg-tartani szentséges emlékezetű Ignáts atyánk az Isteni tisztelethez tartozandónak lenni ítélte:) valakiknek talán vétsége, és vagy nagyra vágyása, vagy helytelen buzgósága miatt a' mi szerzetünk rossz hirbe esett, és ezen kívül a' Kristusnak jó illatja szükséges légyen a' gyümöltés természetére, ítélte a' Gyülekezet, hogy a' rosszsznak minden színlésétől-is magunkat tartóztatnánk, és a' hamis gyanúságbul származó panaszoknak-is, mennyire lehet, elejét vennénk. Arra nézve e' jelen lévő Dekretommal minden felekezetinknek erősen, és szoroson meg-tiltja, hogy efféle világi köz dolgokat illető állapotokban tanátsra hivatvatván-is, vagy kérettetvén, semmi módon senki közzülünk magát ne avassa, 's semmi kérésekkel, és javallásokkal a' szerzetnek törvényétől, rend-szabásától el-ne terjen: és ezen kívül minémü hathatós orvosságokkal ezt a' nyavalyát, hol a' szükség hozza magával, kellessen meg-orvosolni, a' Definitor atyaknak, hogy azokat szorgalmatosan el-rendeljék, és el-igazítsák, ajánlotta, 's gondjokra bízta.

Nagy szivbéli fájdalmunkkal valoba tapasztaljuk, hogy sem az itt elő-számlált, sem az után-is tett sok orvoslások nem valának hathatosok, és foganatosok a' többször neve-

zett társaság ellen támadott annyi, és olly nyomos zúrzavaroknak, vádlásoknak, és panaszkodásoknak ki-irtására, és le-tsendesítésére, és hogy haszontalanul munkálkodtanak azok végett a' mi Elöl-járóink VIII. Orban, IX. X. XI. és XII. Kelemen,¹⁵¹ VII. és VIII. Sándor,¹⁵² X. XI. XII. és XIII. Inocentius,¹⁵³ és XIV. Benedek¹⁵⁴ Papák, kik hogy az Anya Szentegyházban tellyes igyekezettel a' kívánt békességet, és tsendességet viszáterítenik, több üdvezséges rendeléseket tettek mind arról, hogy vagy a' szent missióknak alkalmatosságával, vagy azokon kívül a' világi dolgokba magokat semmiképen ne keverjék, mind azon gyűlölséges viszázkodásokrol, és perlekedésekről, mellyeket a' helybéli Püspökök, szerzetes Rendek, istenes helyek, és Európában, Asiában, 's Americában lévő mindenféle rendű községek ellen a' Lelkeknek szörnyű veszedelmével, és a' Népeknek nagy tsudálkozásával indítottak; mind pedig némelly Eretneki tanításoknak, és szokásoknak magyarázásáru, és praktikálásáru, mellyet némelly helyeken széllel gyakoroltak, el-hagyván azokat a' szer-tartásokat, mellyeket a' közönséges Anya-Sz: Egyház jóvá hagyott; úgy az olyan véleményeknek oktatásáru, és magyarázatjáru, mellyeket az Apostoli Szék mint botránkozatókat, és a' jó erköltsőknek nyilván ártalmasokat meg-tiltott, és végre más nagy mivoltú, és a' tiszta keresztjén hitnek megtartására kiváltképen szükséges dolgokrol, mellyekkel hogy vissza-éltenek, nem tsak e' mostani, hanem előbbi üdőkben-is számtalan rövidségek, és alkalmatlanságok, tudnia illik némelly katholika hitű Birodalmakban sérelmes zenebonák, és háborodások, némelly Asiai, és Europai Tartományokban pedig vallásbéli üldözések-is támadtanak. Mind ezek olly szomorúságba hozták a' mi Elöl-járóinkat, és ezek között boldog emlékezetű XI. Inocentius Pápát, hogy ez kinszeritetett arra fakadni, hogy a' társaságnak meg-tiltotta Nevendékeket a' szerzetbe be-venni; nem külömben XIII. Inocentius¹⁵⁵ Pápát, ki hasonlóképen kinszeritetett, szintén azon büntetéssel őket fenyegetni; és végre fris emlékezetben lévő XIV. Benedek Pápát-is, ki a' mi Kristusban szerelmes Fiunknak, a' hűséges Lusitaniai, és Algarbiai¹⁵⁶ Királynak birodalmiban lévő társaság házainak, és Kollegyiominak visitatioját ítélte szükségképen el-rendelni: sőt ezekre következett boldog emlékezetű XIII. Kelemen¹⁵⁷ *előttünk való* Pápának, ki nek helyébe egyenesen léptünk, utolsó Apostoli Levele-is, mellyet (:hogy Elöttünk való X. Gergely Pápának fellyebb említett Lugdunumi Közönséges gyülekezetben magyarán mondott szavaival éljünk:) a' Társok töle erővel inkább ki-sajtoltak, hogysem igazsággal nyertek, és mellyben a' Iesus társaságának szerzete ditsértetik, 's jóvá hagyatik, sem az Apostoli Széknek valami vigasztalására, sem a' társaságnak segítségére, sem a' Keresztjétségnek hasznára nem szolgálhatott.

Ennyi, és illy kemény fergetegek után minden jól gondolkodó lélek reméni vala, hogy végezetre fel-derülne az a' kívánatos nap, melly békességet, és tsendességet tetézve hozand. De ugyan ezen XIII. Kelemen előttünk való Pápának gubernálása alatt az előbbi-

151 IX. Kelemen pápa (1667-1669), X. Kelemen pápa (1670-1676), XI. Kelemen pápa (1700-1721), XII. Kelemen pápa (1730-1740).

152 VII. Sándor pápa (1655-1667), VIII. Sándor pápa (1689-1691).

153 Boldog XI. Ince pápa (1676-1689), XII. Ince pápa (1691-1700), XIII. Ince pápa (1721-1727).

154 XIV. Benedek pápa (1740-1758).

155 XIII. Ince pápa (1721-1724).

156 Lusitania – az ókori Hispania egyik része, kb. a mai Portugália. Algarbia = Algarve, Portugália legkisebb és legdélibb tartománya.

157 XIII. Kelemen pápa (1758-1769).

eknél még sokkal nehezebb, és zavarosabb üdők következtenek; mert naponkint jobban jobban szaporodtanak a' nevezett társaság ellen való kiáltások, és panaszok, sőt némely helyeken veszedelmes zöndülések-is, háborodások, visszálkodások, és botránkozások történtek, mellyek a' keresztjéni szeretetnek kötözétét meg-gyengítvén, és egészen el-szakasztván, a' hiveknek sziveiket hasonlásra, gyűlölségre, és ellenkezésekre annyira fel-gyújtották, hogy a' dolog abba a' veszedelembé hozattatott, hogy azok-is, kiknek régi buzgósága, és a' társasághoz Eleinktől örökségképen szokásba vett adakozósága minde- neknek nyelvél magasztaltatik, tudnia illik Kristusban Kedves Fiaink, a' Frantzia, Spa- nyol, Portugallia, és mind a' Két Sicilia országoknak Királyi magok birodalmikból, és Tartományikból kételenítették a' Társokat el-botsátani, és ki-űzni, ezt az egyetlen orvos- ságot gondolván még hátra lenni, melly tellyességgel szükséges annak meg-gátolására, hogy a' Keresztjén Népek az Anya-Sz:Egyháznak kebelében egymás közt magokat boszszú-tételekkel, és bajra-hivással ne rontsák, ne szaggassák.

Minden bizonnyal pedig el-hitvén magokkal a' most nevezett, Kristusban Kedves Fiaink, hogy ez az orvosság, és tanáts erős, és álhatatos nem lehet, és az egész Kereszt- jén világ előbb egyességben nem élhet, ha tsak a' társaság maga egészen el-nem töröltetik, és tellyesen el-nem nyomattatik; erre nézve feljebb említett XIII. Kelemen, Elöttünk való Páának elő-terjesztették szándékjokat, és akaratjokat, és tekéntetekhez kaptolt hatalmas kérelmekkel kívánák vala tőle, hogy ezen egy foganatos móddal job- bágyaiknak bátorságos meg-maradására, és a' Kristus Anya-Szentegyházának javára lenne gondja. Kinek mindazáltal mindeneknek várásán kívül esett halála e' dolognak folyamatját, és végbe-vitelét újonnan meg-gátolta. Ennek okáért mihelyest mi ő utánna az Istennek kegyelméből Szent Péternek székébe ültünk vala, nekünk-is mindjárt a' meg-nevezett országoknak fejedelmi szintén azon kerelmeiket, és kívánságikat elő- terjesztették, mellyekhez több Püspökök-is, és nagy méltóságú, tudományú, és Lelki esméretű férjfiak magok voksaikat adták.

Hogy pedig illy nyomos, és fontos dologban leg-bátorságosabb tanátsot válasz- tanánk, itéltük arra hosszabb üdöt szükségesnek lenni, hogy nem tsak azt szorgal- matoson meg-vizsgálhatnánk, velősebben meg-fontolhatnánk, 's leg-tanátsosobban el- végezhetnénk, hanem hogy sok sóhajtásinkkal, és álhatatos könyörgésinkkel a' Vilá- gosságnak attyától-is arra való segedelmet, és tehetséget kérnénk: melly dologban min- den hiveknek gyakrabban az Istennél meg-tétetett könyörgéseikkel-is, és ajtatos jó tselekedeteikkel kívántuk magunkat meg-segítetni. Többi között meg-akartuk vizgálni, *mitsoda fundamentoma* miben erősíti magát az a' sokaknál köz hitelbe ment vélekedés, hogy a' Iesus társaságának szerzete a' Tridentumi Gyülekezettől sok tzeremoniákkal jóvá hagyattatott, és meg-erősítettett légyen? és mi abban a' gyülekezetben azon szer- zet jóvá hagyásának semmi más nyomát nem találtuk, hanem hogy ők azon közönséges Dekretomból ki-vétetnek, mellyel a' többi szerzetes Rendeknek meg-hagyatott, hogy az el-végzett próba esztendők után a' Nevendéke/k/nek, ha alkalmasoknak talál- tattanak, a' fogadás tételre eresztessenek, ha pedig nem, a' Klastromból ki-vetessenek. Melly okra nézve azon szent gyülekezet (:25. ülésének 16. tzikelyében a' szerzetesek- ről:)¹⁵⁸ tsak annyira jelentette-ki magát, hogy abban semmitsem akar meg-újítani, vagy

158 Sess. 25. c. 16. de regular. — A tridenti zsinat (1545–1563) 25. ülésének első napján (december 3.) két dogmatikus határozatot és két reformrendeletet hirdettek ki. Az első reformrendelet 22 fejezetben in- tézkedett a szerzetesekről és szerzetesnőkről. (RAPAICS: i. m. 203.)

meg-tiltani, mért a' Iesus társaságának szerzeti az ő ajtatos, és ez Apostoli széktől jóvá hagyatott rend-szabások szerént az Urnak, és az ő Anyaszentegyházának ne szolgálhasanak.

Minek okáért ennyi, és olly szükséges orvosságoknak alkalmaztatása után, az Isten lelkének jelen-voltátul, a' mint hiszszük, és ihletésétől segítettvén, és hivatalunk tartozásátul kinszeritetvén, mellyek mind az egész Keresztjénségnek nyúgodalmát, és tsendességét keresni, táplálni, és meg-erősíteni, mind pedig mind azokat a' hibánosságokat, mellyek igazságos tzélunk ellen leg-kisebben rövidséget tehetnek, mennyire erőnk engedi, ki-irtani szorosan köteleztetünk: és e' közben észre vévén, hogy a' nevezett Iesus társasága azon böven termő, és tetemes gyümölcsöket, és hasznokat többé nem természetli, mellyekre nézve szereztetett, annyi előbbi Pápáktól jóvá hagyattott, és sok Privilegyiomokkal fel-ékesítettett, sótt aliglan, avagy éppen semmi-módon se lehet, hogy annak fenn-állásával az Anyaszentegyháznak igaz, és álhatatos békessége vissza-állittassék; Illyen, és más sulyos okoktol tehát, mellyeket nekünk az okosságnak törvénye, és az egész Anyaszentegyháznak helyes igazgatása nyúitanak, és mellyeket mi igen elménkbe nyomva, magunkban tartunk, indittatván, és ösztönözöttvén, és ezekhez képest az Előttünk-valóinknak kiváltképen pedig X. Gergely Pápanak a' Lugdunumi közönséges gyülekezetben elő-járt nyomdokit követvén, minthogy most-is szintén azon társaság forogion kérdésben, melly mind belső rendtartására, mind Privilegyiomira nézve a' kolduló szerzetes Rendeknek számába vagyon számlálva, mi tehát meg-gondolt tanátstsal, bizonyos tudománnyal, és tellyes Apostoli hatalmunkkal a' többször nevezett társaságot el-oltjuk, el-nyomjuk, el-töröljük, le-tiltjuk, és fel-bontjuk mindennemű hivatalikat, szolgálatikat, és tisztviseléseket, házaikat, Iskoláikat, Collegyiomikat, szállásikat, majorikat, és mindennemű 's akár melly tartományban, országban, és birodalomban lévő, és akár mi módon hozzájuk tartozó helyeiket; az ő rend-szabásikat, szertartásikat, szokásikat, törvényiket, és esküvéssel, 's Apostoli jóvá hagyással, vagy akár miképen meg-erősített rend-tartásikat; különösen, és közönségesen nyert minden Privilegyiomikat, és engedelmit, mellyeknek mivoltit, mintha akár melly formában, parantsolatban, és kötésben foglalva, szórul szóra ide volnának írva, voltaképen való tekketességekbén érteni, 's vétettni akarjuk; és azért jelentjük nyilván, hogy mi a' többször nevezett társaság minden Elől-járóinak, úgymint Fő-Prépostjának, Provincialisinak, visitátorinak, és más akár melly néven való föbbeinek minden, és akár miben lévő hatalmikat örökre, és tellyesen semmivé teszszük, és el-oltjuk mind lelki, mind üdeig való dolgokban, és azt a' hatalmat, és tehetséget egészen, és mindenképen azon módokhoz, esetekhez, és személyekhez képest, és azon okok alatt, mellyeket alább meg-fogunk fejteni, a' helybéli Püspökökre által-viszünk, meg-tiltván, a' mint-is e' jelenlévövel meg-tiltjuk, hogy senki ez után a' nevezett társaságba be-ne vétetnessék, és az öltözetbe, 's próba esztendőre ne eresztessék; a' kik pedig eddig be-vétettenek, és eresztettenek, sem a' tsupán való, sem a' jelesemb szerzetesi fogadásnak tételére semmi módon ne eresztessenek azon büntetés alatt, hogy azoknak mind be-vétele, mind fogadás-tétele már önnön magában foganatlan légyen, ezen kívül pedig tetszésünk szerint való más büntetés alatt – is: sótt inkább akarjuk, parantsoljuk, és rendeljük, hogy a' kik mostán próba esztendőkre be-vannak véve, azonnal, mindjárást, hallaszatlatlanul, és voltaképen el-eresztessenek, és hasonlóképen meg-tiltjuk, hogy a' kik már egyszerű fogadás tételre eresztettenek, de még semmi szentséget fel-nem vettek, azok semmi szin alatt sem a' társaságban már le-tett fogadásnak, sem azon

Privilegiumoknak, mellyek a társaságnak a Tridentumi gyülekezet végezése ellen adattanak, ürügyével nagyobb szentségre ne emeltessenek.

Mivelhogy pedig oda tzeloznak a' mi igyekezetink, hogy mind az Anyaszetegy-háznak hasznót, és a népeknek tsendességet szerezzünk, mind azon szerzet tagjainak-is, avagy társainak közönségesen, kiknek személyeiket egyenkint atyai képen az Urban szeretjük, valami vigasztalást, és segedelmet nyúitsunk, melly által mind azon vetekedésektől, visszázkodásoktól, és gyötrelmekből, mellyekkel eddig búsitattanak, meg-mentetvén, gyümölcsebben az Istennek szőlejét munkálhassák, és a' lelkek üdvességét elő-mozdithassák, arra nézve rendeljük, és végezzük, hogy az egyes fogadás-ra eresztett, de még rendi szerént fel-nem szentelt társok a' helybéli Püspököktől meghatározott üdő alatt, melly mindazáltal e' levelünk iratásának napjától fogva tovább egy esztendőnél ne terjesztessék, magoknak valami szolgálatot, hivatalt, vagy jó akarót szerevén a' társaságnak házaiból, és collegyiomiból (: ez által az egyes fogadástól tellyesen fel-oldattatván:) okvetetlenül ki-menjenek és olly rendbéli életet újra választhassanak, mellyet kiki magának tulaidon indulatjához, esze-erejéhez, és lelki-esméretéhez képest leg-alkalmasobbnak fog az Urban itélni, a' kiket tudnia illik a' társaságnak privilegyiomi szerént a' szerzetből azon kívül is el-ereszthettek nem más okból, hanem a' mellyet az Elöl-járok az okosságnak, és környül-állásoknak mutatása szerént magoknak formáltak, minden előre való szemre hivatás, panasz-meg-vissgálása, és törvény rende nélkül.

A szentségre emeltetett minden társoknak pedig szabad választást adunk, hogy a' társaságnak házaikat, és Collegyiomikat el-hagyván, vagy az Apostoli széktől jóvá hagyott más szerzetekbe menjenek, holott-is, ha a' társaságban az egyes fogadást le-tették, a' Tridentumi Gyülekezettől meg-parantsolt próba esztendőt kötelesek lesznek ki-állani, ha pedig teljes, és innepes fogadást tettek, hat egész holnapot fognak a' proba üdőben tölteni, a' többiről őket kegyesen fel-szabadítjuk, vagy a' világon mint világi Papok és misések a helybéli Püspököknek, kiknek megyéjekben lakásokat helyeztetik, hatalmuk alá tellyes engedelmességgel, és alázatossággal vettetve éljenek: hanem e' felett rendeljük, hogy ezeknek, kik illy móddal a' világon maradandanak, addig-is, míg máshonnan való jövedelmeket nem nyernek, táplálásokra illendő zsoldjok rendeltessék azon házoknak, vagy Collegyiomoknak jövedelmeiből, mellyekben laktanak, tekintetbe vétetvén mindazáltal ezeknek jövedelmeivel járó terhek-is.

Azok pedig, kik a' szentségre már fel-emeltetve lévén, vagy félelemtől viseltetnek, hogy az mindennapi szükségre való illendő zsoldnak fogyasztásából betsületes táplálások nem jutand, vagy, hol lakásokat le-tedjék, helyet nem kapnak, vagy az nagy öregségekre, nyavajás *egészségekre* voltokra, és más méltó, és sulyos okokra nézve a' társaság házait, avagy Collegyiomit el-hagyni nem tartják tanátsosnak, ottan ugyan meg-maradhatnak, de olly okkal móddal, hogy azon házra, vagy Collegyiomra semmi némű gondviselés se légyen; hogy világi papi ruhában járjanak, és azon helybéli Püspöknek hatalma alá tellyesen vettetve éljenek. Meg-tiltjuk pediglen, hogy azoknak helyébe, kik el-halandanak, másokat magokhoz ne vedjenek, a' Lugdunumi gyülekezetnek végezése szerént házat ujolag, vagy valamelly helyet magoknak ne szerezzenek, házaikat, abban lévő eszközöket, és helyeiket, mellyeket most birnak, el-ne adhassák, sótt egy házba, vagy többre-is azon szám szerént, a' mennyiek tudnia illik lesznek, kik most említett okokból el-maradandanak, öszve-gyülekezhettek úgy, hogy az üresen maradandó házok más istenes dolgokra, és hasznokra fordíthatassanak, a' mint tudni

illik azokat a Szent Kánonhoz, a' fundátorok akaratjához, és az Isteni tiszteletnek előmenetelére, Lelkek üdvességére, és közönséges haszonra a' helynek, és üdönék környül-állási szerént leg-jobban lehet alkalmaztatni: addig-is pedig a' világi Papságból egy okos, jámbor, és tekéletes férjfiú rendeltessék, ki a' nevezetett hazokra gondot, és úraságot viseljen, tellyesen el-töröltetvén, és el-nyomattatván a' társoságnak neve.

Jelentjük tovább, hogy ezen el-törülő közönséges Dekretomunkban a' társaságnak együl egyig minden papjait minden tartományokból, azokból-is, mellyekből már ki-üzettettek, be-foglaljuk, és arra nézve akarjuk, hogy azok-is, kik már ki-üzettettek, és a' nagyobb szentséget fel-vették, ha más szerzetes rendbe nem menendének, mindjárt a' világi Papoknak állapotjára hozattassanak, és a' Megyebéli Püspökök alá tellyesen vessenek.

Ha a' Megyebéli Püspökök azoknál, kik e' levelünknek értelme szerént a' Iesus társaságának szerzetéből a világi Papoknak rendibe által-mentek, azt az erkölcsöt, tudományt, és tekéletességet tapasztalandják, mellyek benne meg-kivántatnak; tehát azoknak szabadságot adhatnak, vagy ezt nekik meg-tilthatják, hogy hiveket gyontathassanak, avagy a' Néphez predikálhassanak: de erről való írásbéli szabadság nélkül senki közölök ne merészljen ilyen egyházi hivatalt üzni. Ezt a' szabadságot pedig a' Püspökök, avagy a helybéli ordinariusok soha azoknak ne adják, kik ennek előtte a társasághoz tartozandó Collegyiomokban, vagy házakban élnek, kiknek tudni illik a' kívül valókra nézve örökre meg-tiltjuk a' gyontatást, és predikálást, valamint előttünk való X. Gergely Pápa¹⁵⁹ a' fellyebb jelentett közönséges gyülekezetben hasonlóképen meg-tiltotta. Melly dolog végett külömben magoknak a' Püspököknek lelki esmérést terheljük-meg, és őket emlékeztetjük azon kemény számadásra, mellyet gondjokra bizott juhaikról az Istennek tartoznak adni, és azon rettenetes ítéletre, mellyel az élőeknek, és holtaknak Felsőges Bírāja az Elöl-járókat fenyegeti.

Akarjuk ezen kívül, hogy, ha valaki azok közül, kik a' társaságnak rend-tartását tartották, az ifjúságot a' tudományokban tanítja, avagy valamely Collegyiomban, vagy oskolában igazgatói, 's gondviselői hivatalban áll, el-támasztatván mindnyájan az igazgatástól, gondviseléستől, és kormányozástól, tsak azoknak légyen helye, és engedelme a' tanító hivatalban meg-maradni, kik olly jelenséggel jelesítik magokat, hogy az ő munkáikhoz jó reménységgel lehet bizni: kiknek-is szükség magokat minden olly vetekeéseknek, és tzikkelyeknek tanításától kiváltképen óni, mellyek vagy az ő tágas értelmek, vagy haszontalanságok miatt nehéz visszálkodásokat, és alkalmatlanságokat szoknak szülni, és szerezni.

A mi pedig a' Szent Missiokat illeti, mellyeknek szintén úgy, valamint a' társaságnak el-nyomatására ezen rendelésinket terjeszteni kívánjuk, magunknak azt fenn-tartjuk, hogy olly módokat rendelni fogunk, mellyekkel mind a' hitetleneknek meg-térése, mind a' visszálkodásoknak le-tsendesítése könnyebben, és bizonyosobban meg-szerezethessen.

Semmivé tétetvén pedig és tellyesen el-töröltetvén (: a' mint fellyebb mondtuk:) a' társaságnak mindennemű Privilegyiomi, és rend-tartási, jelentjük tovább, hogy annak társai, mihelyest a' házaikból, és Collegyiomikból ki-mentenek, és világi Papokká lettenek, alkalmatosok, és méltok legyenek, a' Szent Canonnak, és Apostoli Rendeléseknek dekretomi szerént akármely Egyházi jövedelmekre mind a' Lelkeknek gondvi-

159 Boldog X. Gergely pápa (1271-1276)

selésével, mind a' nélkül; ismét akár mely hivatalokra, tisztségekre, és személyi méltóságra, és más effélékre, mellyeknek viselésétől általjában a fenn álló társaságban *fenn állásban* boldog emlékezetű XIII. Gergely Pápanak 1584. eszt. Sz: Mihály hav. 10. nap. ki-adott levele-által, melly így kezdődik: Satis superque el-zárattattak. Ismét meg-engedjük nekik (ami hasonlóképen meg vala nekik tiltva:) hogy a' Mise mondásért alamisnát vehessenek, és mind azon hasznokkal, és jó akaratokkal élhessenek, mellyekben mint Iesus társaságának szerzetesi sohase részesedhetnek volna. Ellenben el-bontjuk, és el-töröljük mind azon szabadságikat, mellyeket nekik a' Fő-Prépostjaik, és más Elöl-járóik a' Pápáktól nyert Privilegyiomiknak erejéhez képest adtanak, ugymint: hogy minden eretnek, és az Apostoli Széktől meg-tiltatott, és kárhoz-tatott könyveket olvashassák; hogy a bőjti napokat meg-tartani, vagy azokon bőjti étellekkel élni ne tartozzanak; hogy az órákra rendelt isteni könyörgéseket, 's Breviariumot előbb, vagy utóbb mondhassák és több efféléket, mellyeknek ez után való szabad gyakorlását keményen meg-tiltjuk, mivelhogy az légyen tellyes szándékunk, hogy ők mint világi Papok a' közönséges törvénynek ösvényéhez életeket alkalmaztassák.

Meg-tiltjuk, hogy, minekutánna e' jelen lévő levelünk el-hirhedik, és kinek kinek tud-tára adatik, senki ne merje annak végbe-vitelét akár melly kérésnek, folyomodásnak, fellyebb való appellálásnak, magyarázásnak, támadható kétségek fejtegetésének színe, neve, avagy akár melly más előre látott, vagy nem látott fogása alatt hallasztani; mert akarjuk, hogy most, és mindjárt az egész társaságnak, és annak mindennemű szolgál-tinak el-törlése, és semmivé tétele véghez menjen azon módon, és formán, a' mint fellyül meg-magyaráztuk, a' nagyobb egyházi számkivetésnek büntetése alatt, mellyet magunknak és utánunk következő Romai Pápáknak fenn-tartunk azok ellen, kik ezen rendelésünknek be-teljesítésében akadályt, gátot, vagy hátra-maradást tenni mé-részelnek.

Parantsoljuk e' felett, és a' szent engedelmességnek erejével mindnyájoknak, és kinek kinek akar melly korban, méltóságban, tekintetben, és állapotban lévő Egyházi, szerzetesi, és világi személyeknek, kiváltképen azoknak, kik mind eddig a' társaságban voltanak, és éltenek, meg-hagyjuk, hogy a' társaságnak ezen el-nyomattatását menteni, vitatni, és annak okairól, ösztöniről, nem külömben a' társaságnak rend-tartásáról, reguláiról, rend-szabásiról, igazgatása módjáról, és egyéb dolgokrol, mellyek ide tartoz-nak, valamit irni, avagy beszélni-is ne merészeljenek a' Romai Pápanak nyilván való engedelme nélkül. Hasonlóképen az Egyházi számkivetésnek büntetése, és nekünk, és üdeig uralkodó utánunk való Pápáknak fenn-tartandó fel-oldozása alatt mindeneknek, és kinek kinek tiltjuk, hogy ezen el-nyomattatásnak alkalmatosságával valakit, annyi-val-is inkább azokat, kik a' társaságnak tagjai voltak, boszszúsággal, szidalommal, méltatlansággal és egyéb gyalázzattal illetni ne bátorkodjanak.

Minden Keresztjén Fejedelmeket intjük, hogy azon hathatós erejekkel, tekén-tetekkel, és hatalmokkal, mellyet az Istentől az Anyaszentegyháznak oltalmazására, és pártfogására vettek, és azon kész, engedelmes, és tellyes buzgóságokkal, mellyel az Apostoli Székhez viseltettnek, önnön részokról igyekezzenek, és munkálkodjanak, hogy ezen levelünkben foglalt rendelésünk tekélttesen végre vitetessék, sőt mind azokra, mellyeket e' levelünk magában tart *lesz* készen hajolván, ollyszerű rendeléseket ted-jenek, és hirdessinek, mellyek által gondoson eleje vétessék, hogy ezen akaratunk vég-be-vitelének alkalmatosságával a' hivek között morgolódások, villongások, és viszzál-kodások ne támadjanak.

Intjük tovább minden Keresztjén hiveket, és a' mi Urunk, Iesus Kristusunk véérért kérjük, emlékezzenek-meg, hogy nekünk mindnyájunknak egy mesterünk vagyon, ki a' Mennyekben ül; hogy mindnyájunknak egy, és ugyan azon meg-váltonk légyen, ki minket igen drágán váltott-meg; és hogy mindnyájan a' Keresztségnek egy főrdőjével ujon szület/közben egy áthúzott, olvashatatlan szótag/tünk, és az Isten igéje által az *Is* Isten fiaivá, a' Kristusnak pedig örökös társaivá tétettünk; hogy egy keresztjén tudománnyal, és egy isteni ige eledelével táplátatunk; végre hogy mi mindnyájan a Kristusban egy test, egyenkint pedig másikunknak tsak tagjai vagyunk, és erre nézve tellyességgel szükséges, hogy mindnyájan a' hivek a' felebaráti szeretetnek közönséges kötözétével egybe köttetve minden emberekkel békességet tartsanak, és senkihez nagyobb köteleességet ne esmérjenek, mint hogy egymást szeressék; mert ki a felebarátját szereti, a' törvényt be-töltötte; hogy tovább minden bántódásokat, haragokat, morgolódásokat, ólálkodásokat, viszszálkodásokat, és más efféle, az emberi Nemzetnek örökös ellenségétől az Isten Anyaszentegyházának fel-háborítására, a' hivek örök boldogságának akadályoztatására az oskoláknak, tanításoknak, vélekedéseknek, és a Keresztjén tekéltességnek-is színe, és örve alatt ki gondolt, fel talált, és támasztott gonoszságokat gyűlöljék; végezetre hogy mindnyájan tellyes erővel igyekezzenek igaz, és valóságos böltsességet magoknak szerezni, mellyről Szent Jakabnál a' Canonnak 3. részében 13. versében¹⁶⁰ így vagyon írva: „Kitsoda bölts, és tanúlt közöttetek? mutassa-meg jó életben való maga-foglalásával a' tselekedetét a' böltsességnek szelédtségében. Ha keserű irigységet, és haragot sziveitekben hordoztok, ne ditsekedjete, és az igazság ellen ne hazudjatok, mert ez nem a' Mennyből le-szálló böltsesség, hanem földi, testi, és ördögi érzékenség: mert a' hol a' buzgó irigység, és versengés a szivekbe szállot, ottan az álhatatlanság-is, és minden gonoszságok be-szállottak. Melly böltsesség pedig onnan fellyül vagyon, az szemérmes, békességes, mértékletes, engedelmes, jóra hajlandó, és tellyes irgalmassággal, 's jó gyümöltsokkal, az nem ítél-meg senkit, nem irigykedik senkire, 's nem képmutató. Az igazságnak gyümöltse pedig békességben vettetik-el a' békességeknek.”

Akarjuk azt-is, hogy illy végezéssel ki-adott e' jelen lévő Levelünk, azért, hogy a' társaságnak Elöl-járói, és szerzetesi, és mások, akárkik, kik e' dologhoz, vagy közösök, vagy közösséget tartnak, sem erre nem hajlottanak, se szóra nem hivattnak, se-meg nem halgattattnak, soha semmi üdőben alattomban, és ravaszkepen be-tsúszott, haszontalan, és erőtelen tselekedetnek gántsával, avagy mintha más lett volna szándékunk, ilyen, és más akármi egyéb, 's akár melly nagy, véletlen, és gyökeres fogyatkozással, vagy azon okkal-is, hogy fellyebb meg-irtt rendelésinkben, vagy azoknak valamelyikében a' szokott módot, és egyéb be-vett tzeremoniakat meg-nem tartottuk, avagy akár melly más törvénnyel, és szokással járó, 's a' törvényben-is foglalt okkal, nem külömben semmi sulyos, és leg-sulyosabb sérelemnek, 's akármi egyébnek bár melly méltó, igazságos, és szabadságos fogásával, ürügyével, és örvével legyenek azok olly szerűek-is, hogy az előbb jelentett rendeléseknek erősségére szükségképen meg-magyarázandók volnának, ne vádoltathasson, és változtathasson törvény, vagy per alá, avagy a törvénynek határos idézésére ne hozattathasson; vagy ez ellen valaki az előbbi jusba való vissza-helyheztetésre bővebb magyarázást, törvény útjára, és idejére való igazítást, avagy akár melly törvény szerént való igaz-tételt, kegyelmet, és segítséget ne

kereshessen, vagy akármi módon azzal se törvény előtt, se törvényen kívül ne élhessen, hanem hogy e' jelen lévő rendelkezésünk minden tziykkelyeiben és mivoltiban az ő erejében, és foganatoságában meg-maradjon, tellyesen, és egészen végbe vitetődjön, és mindenektől, 's kitől kitől, valakiket illet, és akármi módon jövendőben illetni fog, szeghetetlenül meg-tartasson, és vigyáztasson.

Rendeljük végre, hogy így, és nem másképen minden e' dologhoz való fellyebb említett állapotokban minden közönséges Birák, 's az Apostoli Székünk előtt forgó perek el-választói, és az Anyaszentegyháznak Kardinálai, úgy képünket viselő minden követeink, és Apostoli Székünk Nunciusi, és mások akárkik, kik akár melly hatalommal, és tekintettel valami dolgot viselnek, és viselni fognak, az ő ítéleteket, és végzéseiket szabják, nem lévén szabad nékik, és senkinek közzűlők akár melly állapotban másképen ítélni, vagy magyarázni, erőtelen, és haszontalan leendvén mind az, ha mit külömben ezek ellen valaki akármmelly hatalmassággal birván, tudva, vagy nem tudva tselekedendik.

Akadályt se tehessenek semmi Apostoli végzések, és rendelkezések, bátor azok a' közönséges gyülekezetekben adattattak-ki; sem az a' törvényes Regulánk, hogy mennyire szükséges, senkitől a' keresett jussa el-ne vonattasson; sem a' nevezett társaságnak, annak házainak, Collegyiominak, templomnak esküvéssel, Apostoli jóvá hagyással, és akár melly más erősséggel adatott törvények, Privilegyiomok, engedelme; és azon társaságnak, annak Elöl-jároinak, szerzetesinek, és mindennemű személyeinek részére akár melly mivoltban, formában, és akár melly minéműségű Dekretumokban foglalt, és akár az Anyaszentegyház dolgaiban össze-ülő Papi tanátsból, akár azon kívül, és akármi módon ki-adott, meg-erősített, és meg-újított Apostoli levelek, mellyeknek mindnyájoknak, és mindenikének elégséges meg-rövidítésére ha-mindjárt különösen, nevezetesen, és el-oszolhatatlanul szórul szóra ki tett, és nem közösleg egy értelemben vett emlékezet, jelentés, vagy más választott mód tartás kívántatnék-is, mind azokat, és azok közzűl mindenikét, mintha szórul szóra, semmi ki-nem hagyattatva az ő tellyes mivoltokban, és szokott formájokban, e' jelen lévő Levelünkben kimagyarázva, és egészen le-irva volnának, az itt tett rendelkezésinknek be-telleyesítésére nézve az ő erejében nyilván, és nevezetesen meg-rövidítjük, és meg-másoljuk mind azt, valami ezen levelünkkel akármiképen ellenkezik.

Akarjuk pedig, hogy ezen levelünknek akár írott, akár nyomtatott másai ha valamely hiteles irotol alá-irva, és Egyházi hivatalban lévő személynek petsetjével meg-erősítve elő-mutattatnak, mind a' törvényben, mind a' törvényen kívül azoknak szintén azon hitele legyen, valaminéműhitele lenne e' jelen lévő levelünknek, ha elő-mutattatnék. Költ Romában a' Szent Maria Maiornál,¹⁶¹ Halászpetsetje alatt, Szent Iakab hav. 21. nap. 1773. eszt. Pápaságunknak 5. eszt.

A. Kardinal Nigronus¹⁶²

161 Santa Maria Maggiore – nagyobbik, azaz a legrégebbi Mária templom.

162 Nigronus, Andreas (Negroni) (1710–1789) kardinális, a pápai kancellárián kiállított brevékkel, (oklevelekkel és iratokkal) foglalkozó titkár volt.

„Hálála előtt való egyik utolsó Nevezetes dolga A' volt Iesuiták Generalisoknak Apát Urságot viselő RICCI LŐRINTZNEK mellyet 24 Nov. 1775 Eszt. Romába, az Angyalok várában való fogságban meg halván, előbb írásban foglalt az után Mint egy 20 Uri, Egyházi, és Strását tartó Szemelyeknek jelen létebben, éppen akkor Midőn a' mennyei utra valót magához vette, különös jelességekkel el-mondott.

Bizonytalan orája, de igen bizonyos közelvolta halálomnak, engemet kit a régi idő, az igen sok gond, s az erőm felett való terhes dolgok majd meg-emésztettek, unszolva kiáltonak lelkemben, hogy végső kötelességemet teljesítsem, ne talántán a' halállal való bajvívásomban, arra időt s erőt nem találhatnék.

Menvén hát már az minden igaz mondoságnak, és igaz tselekedeteknek felséges törvény helyére, a nagy Isten ítélő szeki eleibe, és ezen utamban–is a'mit másszor tselekettem, mindent által meg által gondolván, és jól meg fontolván, az irgalmas meg váltót a Világ biráját pedig könyörögve kérvén, hogy leg kisebb heveskedést, vagy akár mi részre hajlandó indulatot se szenvedjen bennem, sőt még a szívnek el keseredésétül is oltalmazzon, hogy életemben ezen utolsó tselekedetem, tiszta s fegyhetetlen, és egyedül tsak az Ártatlanságnak s az igasságnak oltalmára szolgáljon; ezeket mondom illy ahétatosságok, között, kérvén.

Vallom s' lelkemre mondom, hogy a Iesus Tarsasságának már el töröltetett szerzete, ezen szórnyű veszedelmére okot nem adott. Ezt olly tiszta lelkűséggel vallom, s' hitemmel pötsétlem, a mi neműet egy elől járótul lehet kívánni, a ki a maga alatta valoinak minden tett s' végezett dolgaikat világossan ki tanulta.

Vallom 's hitemmel pötsétlem továbbá, hogy az én rabságomra leg kisebb okot sem adtam. Ezt azon meg győzhetetlen igaz lelkűségből esküszöm, mellyet minden embernek a saját tette felől a maga lelke diktálhat. De még is ezen második erős pötsétsémet nem más végből hozom elől, hanem egyedül azért, mivel az el töröltetett szerzetnek mellynek fejedelme valék, téstességére meg kívántatik.

Azonban éppen nem oda tészlok ezen kettős erős vallás tételemmel, hogy valaki azokbul következtést tsénálván, valakit a szerzésnek esetéért, vagy az én saját esetemért Isten előtt vádoljon. A lélekben titkon lakó gondolatok, a szívnek indulati Istennél vagynak tudva. Ő látja az erthelemnek el tévelyedését, s által is látja, miképpen kellesék azokat meg különböztetni, s mellyek legyenek azok között menthetők vagy menthetetlenek. Tsak ő tudja az ember szándékinak tészlozásait, és ő rostálja, a ki mi némű lélekkel tselekeszik valamit. (A szívnek őstőnei, mellyek az ember szándékinak tészlozásait, és ő rostálja, a ki mi némű lélekkel tselekeszik valamit.)¹⁶³ A' szívnek őstőnei, mellyek az ember tselekedeteit nemzik, tudva vannak ő előtte, s mint hogy pedig ezektül függ valamely tselekedetnek joságos vagy roszzaságos mivolta: tehát az én lelkem is ezen egész úgynek meg-ítélését arra a felségre haddja, a ki a Böltesség könyv. VI. Részének 4. verse szerént. Interrogabit opera et cogitationes scrutabitur.

Hogy tehát keresztyeni kötelességemnek eleget tegyek, bizonytságot teszek, hogy Isten segítsége által mindenkor meg botsátottam, s mast- is bizonyal meg-botsátok, mindeneknek, a kik eleinten a szerzeten való boszuság tétellel a mi kegyetlenségekkel elle-

163 Eltévesztette a másolást, két mondatot összevont, de nem húzta át a tisztázatban.

ne bántak, s arra következett el-töröltetésével, s vigezetre az én rabságra tétetésemmel, s azzal együtt jární szokott keménységekkel, s' nevemnek héremnek kissebítésével, a mind ezek egész világ előtt tudva vannak, a kik mondom mind ezekkel engem meg bántottanak, mind azoknak meg-botsáttak az én Istenemet a maga nagy irgalmasságá-ért, és egyedül való kegyelmességéért kérvén, hogy Szent Fiának véghetetlen érdemé-ért, először az én bűneimet botsassa meg, azután azoknak, kik szerző okai, vagy segítő eszközei voltak, ama gonoszoknak 's veszedelmeknek, melyre én szerzetemmel együt jutottam vala. Es ilyen szívbéli indulatokkal, s Isten előtt való kérésekkel kivanak meg-halni.

Végtére kérem 's az elő Istenre is kénszerétem azokat, kik ezen ki-nyilatkozásaimat, s erős pötsetlő szavaimat halják ne terheltessenek azt az egész világ eleibe tőlök ki tel-letőképben kiterjeszteni, kívánam ezt mindentül azon fundamentomos okokbul, mellyekkel ez a három nagy szó emberséges szív igazság szerelme, s a keresztényi sze-retet magokban foglalnak. Ezek instálnak mindeneknél érettem, s reménylem boldogu-lok is általok ezen szandékomban.

Subscribáltattott

Ricci Lőrintz.”

KATALIN FÜLEP

“DOMINUS AC REDEMPTOR NOSTER...”, 1773.
TWO JESUIT DOCUMENTS IN HUNGARIAN

The title of present study is quoted from the papal briefs declaring the dissolution of the Society of Jesus. The text of the brief was translated to Hungarian at the time, and preserved in a volume containing historical sources. The other significant manuscript we publish here is Lorenzo Ricci's statement made before his death. Both manuscripts are Hungarian translations preserved in the Manuscript Collection of the National Széchenyi Library. The former is not part of the Széchenyi-collection, it came to the library later; while the latter was the founder, Count Ferenc Széchenyi's own copy with his seal on it. The founder of the Hungarian National Library, together with his several ancestors, continued their studies at Jesuit schools. This fact in itself could explain why the Earl was interested in this particular papal brief. Nonetheless, the collector circle of the national library found this valuable manuscript worthy of attention as well. An important criterion within his Hungarica-concept was the linguistic aspect. Moreover, the two documents are significant sources for both world history and for church historical research as well. In the Catholic states of 18th century Europe, absolutist state-governments subordinated religion and the local churches to state interests, then in accordance with the ideals of the state-church new provisions were introduced. The rulers of the Bourbon and Braganza dynasties, together with their liberal ministers expelled members of the Jesuit order from their countries and colonies. The attack was launched in Portugal in the second half of the 18th century, and continued in Spain and France, as well as in the Kingdom of Naples and in the Duchy of Parma. Moreover, Pope Benedict XIV (1740-1758), and later Pope Clement XIII (1758-1769) were urged to dissolve the Jesuit order. It was Pope Clement XIV (1769-1774) who finally signed the brief dissolving the Society of Jesus on 21st July, 1773 – three years after he was elected as pope. Through marriages the Bourbon and Braganza dynasties became allied with the other European Catholic world power, the Habsburg Empire. As a sovereign ruler, Maria Theresa could have the right to save the order, but she sacrificed the Society of Jesus for her children's successful marriages and for the interests of the empire.

The measures of the brief were executed in the above mentioned Catholic countries. However, the rulers of Protestant Prussia and Russia prohibited announcing the decree, thus the members of the Society of Jesus could continue their activity in these territories.

The then Superior General of the order, Lorenzo Ricci, together with his assistants and other Jesuits were imprisoned in the St Angel Castle in Rome. However, they were not found guilty during their interrogation, thus both the General and the order were acquitted of suspicion. Ricci lived a year longer than the unwholesome Pope Clement XIV suffering from guilty conscience. The General forgave his persecutors in a statement he made right before his death.

As effect of the social, religious and moral crisis the French revolution and the Napoleonic wars brought about, Pope Pius VII restored the Jesuit order on 7th August, 1814.

ADRIÁNYI GÁBOR

FRANKÓI VILMOS JAVASLATA A SZENTSZÉK LEVÉLTÁRI
FORRÁSKIADÁSÁRA

Az itt felvetett témával eddig három történész foglalkozott. Az első maga Fraknói Vilmos volt, aki az Uj Magyar Sion 13 (1882) 441–453 és 509–525 oldalain számolt be a „Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia” sorozat megindításáról. Meglehetősen részletesen tudósított az eseményekről és írásához néhány fontos iratot is mellékel, mint megokolta: „A vállalkozás fontossága indokolja, hogy annak történetére is fény derüljön.”

A második történész, aki a témát érintette, a Vatikáni Levéltár munkatársa, Pásztor Lajos volt. Ő 1977-ben a Római Magyar Történeti Intézetrel kapcsolatban azt is megemlítette, hogyan jött létre a „Monumenta Vaticana”.¹ Pásztor tanulmányát bőséges irodalmi és levéltári forrásokkal támasztotta alá, sőt, még azt a 325 levelet is kiértékelte, amelyet Fraknói Ipolyi Arnold besztercebányai püspökhöz intézett. De figyelmen kívül hagyta ugyanott az Országos Széchényi Könyvtár kézirtattárában található többi, számos és rendkívül informatív levelét, amelyeket Pesty Frigyeshez, Rómer Flórishoz, Tárkányi Bélához és másokhoz intézett. Sőt, érthetetlen módon ő, a Vatikán levéltárosa, még a Vatikáni Levéltárban található anyagot sem konzultálta, pedig még cikkében is említi, hogy a jelzett témával kapcsolatban Ipolyi püspök és Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek Ludovico Jacobini bíboros államtitkárral levelezést folytatott. A harmadik történész a jelen sorok írója volt.

E sorok írója 1996-ban egy budapesti Fraknói-konferencia keretében foglalkozott a „Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia” egyháztörténeti aktapublikáció megindításával. Előadása a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum. 1996. 3–4. számában a 61–72 oldalakon jelent meg. Az akkor fellelhető teljes magyarországi anyag birtokában tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy Fraknói Vilmos 1881. június 10-én XIII. Leó pápának egy magánkihallgatáson azt a javaslatot tette, hogy ő, illetve a magyar katolikus egyház anyagi segítséget nyújt a pápának azon szándékához, hogy a Vatikáni Levéltár dokumentumait – hasonlóan, mint pl. Németország (Monumenta Germaniae) vagy Ausztria (Fontes rerum Austriacarum) teszi, egy nagy kiadásban publikálja.

A pápa Fraknói tervét örömmel fogadta, felkarolta és ennek értelmében Fraknói hazatérése után széleskörű akcióba kezdett. Megnyerte a tervnek saját káptalanját, a

1 L' Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói in: Archivio della Società Romana di Storia Patria, Vol. 100, 1. 43–165)

nagyváradit, amely azután felhívással fordult az összes magyarországi káptalanhoz és birtokos szerzetesrendhez a cél megvalósítása érdekében. Fraknói maga is széleskörű levelezést, valóságos korteshadjáratot indított. Informálta a primást, Simor János bíborost, barátait, püspököket, elsősorban nagy jóakaróját, Ipolyi Arnold besztercebányai püspököt, de megnyerte a tervnek már korábban Haynald Lajos bíboros, kalocsai érseket is. Sőt, Haynaldot most rávette arra is, hogy az ügy egyházi vezetését kézbe vegye és a tervezett konferencián elnököljön.

Az ügy előkészülete jól haladt. Október 20-án már 13 káptalan, egy érsek, négy püspök, két apát, egy apátság és hat kanonok szavazott meg a célra évenként 4 350 forintot. A felsoroltak között több káptalan és főpap jelezte ugyan késztségét, de az összeget egyelőre még nem jelölte meg. Simor primás is csak 1882. március 19-én helyezte adományát, a kétszáz aranyat kilátásba.²

1882. október végéig úgy látszik, minden jól haladt, de ekkor nehézségek merültek fel. Bizonyos, hogy Fraknóiról valaki nem éppen hízelgően nyilatkozott Rómában, mivel második útja alkalmával 1882. május 4-én, amikor Ludovico Jacobini bíboros államtitkárral a tárgyalásokat folytatta, kénytelen volt magát védelmébe venni. Fraknói ugyanis másnap, május 5-én azt írta Haynaldnak: „És alkalmat vettem magamnak – tekintettel az azóta történetekre – bővebben hangsúlyozni, hogy személyem a discretio és katolikus érdekek iránti hűség tekintetében a megbízhatóság kvalifikációját nem nélkülözi”.³

Bizonyos azonban, hogy a felmerült nehézségek nem Fraknói személyével kapcsolatban voltak áthidalhatatlanok. Mivel a magyarországi akták hiányosak,⁴ csak annyit lehet megállapítani, hogy Fraknói, illetve a magyar klérus 1882. elejére lemondott egy általános vatikáni forrásgyűjtemény kiadásának támogatásáról, és a továbbiakban csak a magyar egyházat érintő vatikáni okiratok kiadására szorítkozott.

Ennek mondott ellent Tusor Péter „Magyar Történeti Kutatások a Vatikánban „ (Collectanea Vaticana Hungariae. Vol. 1. Budapest-Roma 2004) c. könyvének XXVIII-XXIX. oldalain. Érveit hét pontban foglalta össze:

1.) Az első pontban avval érvel, hogy a koncepció gyökeres megváltoztatásáról sem Ipolyi, sem Fraknói nem szól. Ez azonban nem igaz. Ipolyinak ilyen irányú nyilatkozata ugyan nincs, de Fraknói Simor primáshoz 1881. július 7-én írt levelében világosan kifejti, milyen javaslatot tett XIII. Leó pápának: „Hogy Ő Szentsége rendeletéből méltó kiadásban napvilágot látnának a katolikus egyház történelmi emlékei, melyeket a Szentszék levéltárai rejtjenek”.⁵

2.) Tusor Péter úgy véli, a tervezett kiadás címe, a „Monumenta Vaticana” csak pongolaságból lett használva. Hivatkozik Ipolyi 1881. szeptember 1-én kelt levelére,

2 Primási Levéltár. (továbbiakban PL). Acta Simor. Cat. A. Nr. 1537/ 1882.

3 Kalocsai Érseki Levéltár. Haynald levelek. Természetesen már korábban is hangzott el kritika Fraknói személyét illetően. Így pl. őrzi a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára Szilády Áron iratai között (Ms. 4431-168-193 Nr. 26) 1870 májusában írt egy névtelen, „de betegsége miatt visszatartott vidéki akadémiai tag” levelét, amelyben nem tartja kívánatosnak Fraknói beválasztását az Akadémiába, mivel „nemcsak ultramontán, de hazafiatlan irányt is követ” így pl. azt írja, „Illésházyiban és Bocskayban (sic!)nem volt hazafias érzés”... „Ilyesmiktől hemzsegek munkái”...

4 Vö. PL. Acta Simor Cat. A. 1965-ben írt katalógusát, lásd alább megjegyzésem Tusor Péter hetedik pontjára.

5 PL. uo. Nr. 1805/1882. Függelék Nr. 1.

amelyben egy „hazai tudományos vállalat fontosságát és horderejét” emeli ki. Ez a kitétel azonban még korántsem bizonyíték arra, hogy kizárólag a magyar vonatkozású vatikáni dokumentumokat akarták már 1881 őszén kiadni. A magyar egyház tudományoságát és bőkezűségét, mint Fraknoi több írásában is kifejtette,⁶ a tervezett nagy vatikáni edíció is elősegítette volna, annál is inkább, mivel ebben magyar egyházi szakemberek is résztvettek volna.

3.) Tusor Péter az általam idézett és Fraknoi által három levélben is rögzített feljegyzését⁷ az 1881. június 10-i pápai magánkihallgatásról félremagyarázza. A második Ipolyi-levél lényeges kitétele így hangzik: „Elmondtam neki, hogy még szerencsésebb volnék, ha valamiben közreműködhetnék a Szentszék auspiciumi alatt megindítandó nagyszabású forráspublikációval... Készséggel ajánlom fel tapasztalataim és jövedelmeimet is. A pápa élénk figyelemmel hallgatta végig, többször tetszését nyilvánította, szakítva meg előadásomat. Azután pontonként reflektált minden részletre. Szabatosan, ékesen, emelkedetten beszélt. Hangsúlyozta Magyarország iránti szeretetét, hajlását, hogy minél többet tehessen érdekében...”⁸ Tehát XIII. Leó pápa kitétele, hogy szeretettel van Magyarország iránt, általánosságban mozgott és nyilatkozatának oka nyilvánvalóan az volt, hogy Fraknoi a magyar katolikus klérus segítőkészségéről szólott. A pápai nyilatkozatból egy magyar „Monumenta Vaticana Hungarica”-t kihámozni nem lehet.

4.) Tusor szerint Haynald már az un. koncepcióváltás előtt ragaszkodott hozzá, hogy a szerkesztés és kiadás Magyarországon legyen, ez egy egyetemes jellegű szentszéki történeti kiadványsorozat esetében nyilvánvaló nonszensz lett volna. Ezzel szemben a valóság az, hogy Haynald kijelentéséről Fraknoi 1881. október 26-án tájékoztatta Tárkányit⁹, míg maga is említett promemóriájában csak azt írja, hogy a magyarországi kiadás a „legcélszerűbb és a legmegfelelőbb” volna. Az eredeti koncepció október végére már több-kevesebb változtatáson mehetett át. Különben pedig egyáltalán nem nonszensz az, ha egy tudományos forráskiadvány külföldön jelenik meg. Erre, ti. német és francia kiadókra promemóriájában Fraknoi is tett utalást.

5.) Haynald általam is idézett 1882. március 9-i (nem 8-i) levele már egyértelműen a tervezet módosítása után íródott. Semmi sem mond a levélben annak ellent, hogy Fraknoi előző római tárgyalásainál az egyetemes római forráskiadvány mellett a magyar vatikáni dokumentumok feltárását is, mint annak szerves részét, megemlítette. Haynald levele és az eredeti koncepció között semmiféle ellentmondás nincs.

6.) Tusor érve, mintha a Vatikáni Levéltár mérhetetlen anyagát Fraknoi szerint is lehetetlen lett volna egy forráskiadványban publikálni, megdől, ha figyelembe vesszük, mit írt Fraknoi 1881. október 20-án kelt már említett promemóriájában:¹⁰ „Az anyag rendkívüli bősége miatt csak a legfontosabb darabok közöltetnek egész terjedelmükben, a többiek rövid kivonatokban.”¹¹

6 Lásd pl. idézett levelét Simorhoz, azonkívül 1881. október 20-án kelt promemóriáját, Függelék 3.

7 Rómer Flóriszhoz 1881. június 16, Ipolyihoz 1881. június 12 és június 14. Valamennyi az Országos Széchényi-Könyvtár Kéziratgyűjteményében (továbbiakban OKL).

8 OKL, uo.

9 OKL, uo.

10 PL, uo. Cat. A. Nr. 1850/1882. Függelék 3.

11 Uo.

7.) Tusor szerint a koncepcióváltást illető állításomat magam szerint sem tudom bizonyítani. Evvel kapcsolatban annyit: ő félremagyaráz. Nem azt állítottam, hogy nézetem nem tudom bizonyítani – amire nézve számos forrást közöltem –, hanem csak azt, hogy az „említett (és fennmaradt) iratokból nem lehet megállapítani, pontosan mi történt”.¹²

Különben evvel kapcsolatban Tusor Péter elmellőzi azt az érveket, amelyet a 41-es lábjegyzetben hoztam, hogy ti. a Primási Levéltár 1965-ben elkészült jegyzete szerint a ma fel nem lehető iratsomó része volt „A Vatikáni Okmánytár magyar részről megindított teljes kiadására vonatkozó levelek, javaslatok, jegyzőkönyvek, a tervek leszűkítése csak a magyarországi anyag gyűjtésére és kiadására 1881–1882.” Úgy gondolja Tusor, hogy az 1965-ös jegyzet készítője is alaposan tévedett az ügyben?

Sajnos legutóbbi kétszeri kutatás során sem sikerült a Primási Levéltárban az iratsomóra ráakadni. A kérdés azonban joggal merül fel: Mi is történt? Hogy bizonyos fenntartások voltak a „Monumenta Vaticana” ügyében, kitetszik a következőkből. Simor primás, aki azonban már 1881. július 7-én kapott részletes információt az ügyről Fraknóitól,¹³ és 1881. augusztus 16-án a nagyváradi káptalantól is,¹⁴ egészen 1882. március 19-ig nem válaszolt Fraknóinak¹⁵ és sehol sem nyilatkozott. Tehát egy döntésre várt. Milyenre? Kitetszik két püspök leveléből.

Dulánszky Nándor pécsi püspök 1881. november 27-én azt írta Fraknóinak: „A Monumenta Vaticana kiadási költségeinek fedezéséhez járulni fogok, mihamar az ország herceg primása által tartandó értekezleten (kiemelés tőlem) a vállalat megindítása, az ajánlott összeg mennyisége és különösen aziránt lehetőleg tájékoztatva leszek, hogy e vállalat akadálytalan, megszakítás nélküli kivitelezéséhez lehet-e némileg jogosult remény?”¹⁶

Peitler Antal váci püspök is 1881. december 28-án azt írta Fraknóinak: „áldozni fogok, ha Ő Eminentiája elnöklete alatt tartandó püspöki konferencián majdan (kiemelés tőlem) a nagyméltóságú püspöki kar a szóbanlévő tervet magáévá teendi”.¹⁷

Tehát világos, hogy egyes püspökök támogatásukat, egyáltalán a vállalat kivitelezését a püspökkari konferencia döntésétől tették függővé.

No már most az a kérdés, mi történt a püspökkari konferencián, vagy megbeszélésen? Ennek a fenti iratok szerint 1881. december 28.-a és 1882. március 19-e között kellett történnie, mivel Simor primás a kétszáz arany adományát már evvel a megjegyzéssel hozta Fraknói tudomására: „A római könyv- és levéltárakban található magyar történelmi emlékek kiadása ügyében (kiemelés tőlem) hozzám intézett felszólításnak... szívesen engedek...”¹⁸ De már ebben az értelemben irt Haynald bíboros is Ludovico Jacobini bíboros államtitkárnak 1882. március 9-én.¹⁹

Egy 1882. év elején megtartott püspökkari konferencia, vagy megbeszélés feljegyzéseit, még inkább jegyzőkönyvét, eddig nem sikerült megtalálni. A Primási Levéltárban,

12 Említett cikkem, 68 oldal.

13 Lásd az 1. számú függelék.

14 Lásd a 2. számú függelék.

15 Lásd levelét in: Uj Magyar Sion, XIII. 1882. 445–446)

16 A levél in: Uj Magyar Sion, uo. 447–448.

17 Uj Magyar Sion, uo. 447–448.

18 Uj Magyar Sion, uo. 445–446.

19 Uj Magyar Sion, uo. 515–517.

amelynek püspökkari jegyzőkönyvei ebben a korban egyébként is hiányosak, nincs erre vonatkozóan semmiféle irat, és a megkérdezett váci, veszprémi, szombathelyi és szatmárnémeti püspöki és a kalocsai érseki levéltárak is negatív eredményről számoltak be, még az illető püspökök személyi írásos hagyatékát illetően is.

E sorok írója tehát konzultálta a Magyar Tudományos Akadémia kézírattárának Fraknóira, Rómer Flórisra és Szilády Áronra vonatkozó anyagát, az Országos Széchényi Könyvtár kézírattárának – levelestárának- Ipolyi Arnold (221 levél), Rómer Flóris (229 levél), Kruesz Krizosztom (31 levél), Hampfel József (22 levél) és Tárkányi Béla (több mint 50 levél) személyével foglalkozó teljes levélanyagát. Csak két, de sokat sejtető levelet lehetett az ügyre vonatkozóan találni.

Az elsöben Rómer Flóris 1882. február 22-én Fraknóinak panaszosan írta: „Mi történt légyen Budapesten, nem tudom, én Isten látja lelkeket, nem tudom mivel érdemelhettem azon bánásmódot, hogy eddig majdnem hetenkinti becses soraival megvigasztalt, egyszerre hetekig egy árva szót sem ír, sem élete jelét nem adja”²⁰ Ebből tehát arra lehet következtetni, hogy Fraknói egy igen fontos dologgal volt elfoglalva, mind személyét, mind munkáját (a tervezett kiadást ?) illetően.

A második levél 1882. április 17-én íródott szintén Rómer Flóris tollából és ismét Fraknóinak szolt: „Litteras tuas accipi, quamvis eacula continentalia me satis afflixerit. Jól mondja, hogy azon ügy érdekel, de ha Ön annak substratumát sajnálja, én többszörösen sajnálom! Úgy hurcoltatni magát az egész ország színe előtt hasonló lehet ahhoz az állapothoz, mikor a szegény várfogyoknak havonként felszabadítási reményeket koholt a humánus fogdai tisztség... Baráti sajnálják, ellenségei, főleg az utolsó szavazás után, örömeükben tombolnak... Rómába megy? Éljen, de irigyelném, ha szabad volna irigyelni. Ha Jacobini Ő Eminentíája kegyesen veszi hódolatomat, kérem azt per tangentem említeni... Ceterum kívánok igen szerencsés utat és mind... visszajöve telt.”²¹

Ebből világosan következik, hogy Fraknóit és a tervet Budapesten megtámadták. Különb Fraknói sorai – levele Rómer hagyatékában nem található- Rómer nem töltötték volna el fájdalommal („me satis afflixerit”). Fraknói is sajnálta a vád alapját (szubsztrátumát) és az illetékesek szavazása kétségkívül egyben meghurcolását is jelentette. Ezek alapján már érthető Fraknói 1882. május 5-én Haynaldhoz írt levelének kitétele. „És alkalmat vettem magamnak *tekintettel az azóta történetekre, bővebben hangsúlyozni hogy személyem a discretio és a katolikus érdekek iránti hűség tekintetében a megbízhatóság kvalifikációját nem nélkülözi*” (kiemelés tőlem)²².

Ezek után már röviden lehet állításom mellett az érveket összeállítani.

1.) Fraknói 1881. július 7-én azt írja Simor primásnak: „Midőn folyó évi június 13-án (helyesen 10-én) szerencsém volt Ő Szentsége által magánkihallgatáson fogadtatni, alkalmam nyílt arra, hogy megfelelő hódolatteljes szavakkal kifejezést adjak a tudományos körök azon reménységének, hogy Ő Szentsége rendeletéből méltó kiadásban napvilágot látandnak a katolikus egyház történeti emlékei, melyeket a Szentszék levéltárai rejtenek. Ő Szentsége arra méltatott, hogy ez ügyről behatóan szolt velem. Mondá, hogy teljesen belátja ily publikáció hasznosságát, időszerűségét, sőt szükséges

20 Országos Széchényi Könyvtár. Kézírattár. Levelestár. Fol. 392. Nr. 123.

21 Országos Széchényi Könyvtár, uo. Nr. 126.

22 Kalocsai Érseki Levéltár. Haynald levelek.

voltát, de ekkor »sokféle nehézségek« akadályozták megindítását... Minél tovább gondolkoztam az ügy felől, annál inkább meggyőződtem, hogy nagy dicsőség és sokféle előny háromolnék a magyar katolikus egyházra, ha az tenné lehetővé egy nagyszabású »Monumenta Vaticana« megindítását.²³

Ezek a sorok csak egyféle magyarázatot tesznek lehetővé: A pápa félreérthetetlenül a Szentszék aktapublikációjáról beszélt, míg Fraknoi biztosította őt a magyar egyház anyagi segítségéről.

2.) A nagyváradi káptalan felhívásában 1881. augusztus 16-án – amely nyilvánvalóan hűen tükrözi tagjának, Fraknoinak beszámolóját és javaslatát – többek között így ír: „A nagyváradi székeskáptalan egyik tagjának jelentéséből biztos tudomást nyert afelől, hogy Ő Szentségének, a pápának szándéka a Szentszék levéltáraiban rejlő nagyrészt kiadatlan és még fel nem használt történelmi emlékeket közrebocsátani... A káptalan ennélfogva elhatározta, hogy Ő Szentségének a »Monumenta Vaticana« kiadási költsége fedezésére... évenként bizonyos összeget fog felajánlani.”²⁴ Tehát itt is nem egy, a magyar, hanem az egyetemes vatikáni forrásanyagot közlő kiadásról van szó.

3.) Fraknoi 1881. október 20-án kelt hétoldalas promemóriája²⁵ minden kétséget kizárólag arról ír, XIII. Leó pápa belátta a nagy nemzetközi publikációk mintájára, „hogy az egyház fejének auspiciuma alatt a Szentszék állásához és levéltárainak gazdagságához méltó történelmi publikáció létesítenék. Ennek szükségességét Ő Szentsége, mint e sorok írója előtt nyilatkozni méltóztatott, régtől fogva felismerte... Oly nagyszabású okmánytár, mely hivatva lesz a Szentszék levéltárait közkinccsé tenni, az egész művelt világ tudományos köreinek érdeklődését fogja magára vonni...”²⁶

Az emlékiratnak ama része, amelyik a „Monumenta Vaticana” felosztását több sorozatra tervezi, úgymint 1. a pápák irataira, 2. a Szentszék diplomáciai dokumentumaira, és 3. a Szentszék számadási könyveire vonatkozólag is csak egy magyarázatot tesz lehetővé: a Szentszék általános levéltári állományának részleges publikálását, nem pedig csak a Magyarországot érintő anyag közlését.

Ha a figyelmes olvasó áttanulmányozza a függelékben közölt három dokumentumot, igazat fog adni a régi latin mondásnak: „contra facta non valent argumenta.”

FÜGGELEK

1. *Fraknoi Vilmos levele Simor János hercegprímáshoz 1881. július 7-én. Prímási Levéltár. Cat. A. Nr. 1805/1882.*

Főmagasságú és főtisztelendő Bíbornok, Herceg Prímás, Kegyelmes Uram!

Midőn folyó évi június 13-án (helyesen 10-én) szerencsém volt Ő Szentsége által magánkihallgatáson fogadtatni, alkalmam nyílt arra, hogy megfelelő hódolatteljes szavakkal kifejezést adjak a tudományos körök azon reménységének, hogy Ő Szentsége rende-

23 PL. uo. Cat. A. Nr. 1805/1882. Függelék 3.

24 PL. uo. Függelék 1.

25 PL. uo. Függelék 3.

26 PL. uo.

letéből méltó kiadásban napvilágot látandnak a katolikus egyház történelmi emlékei, melyeket a Szentszék levéltárai rejtnek.

Ő Szentsége arra méltatott, hogy ez ügyről behatóan szolt velem. Mondá, hogy teljesen belátja ily publikáció hasznosságát, időszerűségét, sőt szükséges voltát, de ekkorig „sokféle nehézségek” akadályozták megindítását.

A bíbornok-államtitkár úr, ő eminenciája, midőn ez iránt vele beszéltem, nyíltan kimondá, hogy e nehézségek a Szentszék szomorú anyagi viszonyaiban rejlenek. Én kiemeltem erre, hogy anyagi áldozatokat a Szentszéktől senki sem várhat. A magyar klérus- mondám- Istennek hála, elődeinek birtokaival megőrizte azoknak a Szentszék iránti hódolatát és tudományos szellemét, minélfogva bizonyosan örömmel nyújtaná az aránylag csekély pénzösszegeket. Minél tovább gondolkodtam ez ügy felől, annál inkább meggyőződtem, hogy nagy dicsőség és sokféle előny háromolnék a magyar katolikus egyházra, ha az tenné lehetővé egy nagyszabású „Monumenta Vaticana” megindítását.

És ezt nézetem szerint nem a sokfelől igénybe vett főpapok áldozatai, hanem a testületek ajánlatai által kellene biztosítani, annál inkább, mert a vállalat évtizedek során át folytattatnék.

Emiatt azon indítványt terjesztettem a váradi székeskáptalan elé, hogy:

- a) ajánljon meg Ő Szentségének a „Monumenta Vaticana” kiadására évenként fizetendő 500,- forintot,
- b) hívja fel Magyarországnak többi káptalanait, hogy e célra szintén szavazzanak meg bizonyos évi járulékokat.

Indítványom közhelyesséssel fogadtatott, és jogom van az eddigi tapasztalatok után remélni, hogy a legilletékesebb helyen pártolásra fog találni, főleg, ha az szerencsés lesz Eminentiád magas helyeslését és jóváhagyását kinyerni.

Azt hiszem, hogy a magyar káptalanok ezen kezdeményezése az egész művelt világ előtt hirdetné a magyar klérus tudományos szellemének dicsőségét.

A Szentszék előtt is nagy beccsel bírna az, mert lehetővé tenné egy rá nézve dicsőségteljes vállalat megindítását.

Végre, mivel nézetem szerint Ő Szentsége maga idején felkéretnék, hogy a vállalat szerkesztése körül működő erők sorában mindenkor egy-két magyar papnak adjon helyet, ezek széles látkörrel és emelkedett szellemmel térve vissza egyházmegyéikbe, itt új és élénk tudományos élet központjaivá válnának.

Mindezek után bátor vagyok ezen eszmét, amelynek megpendítésére a Gondviselés szerény személyemet jelölte ki, Eminentiád magas pártfogásába ajánlani.

Magam egyébként Eminentiád magas kegyeibe ajánlva, és kezeit csókolva, hódoló tisztelettel maradok Esztergomban, Dankó praelatus lakásánál 1881. július 7-én

Főmagasságodnak legalázatosabb szolgálója Fraknói Vilmos.

2. A nagyváradai székeskáptalan felhívása a magyarországi káptalanokhoz a „*Monumenta Vaticana*” ügyében, melyről Simor János hercegprimást is tájékoztatta. Primási Levéltár. *Acta Simor. Cat. A. Nr. 1805/1882. A váradai szám: 615/1881.*

Főmagasságu Bibornok, Hercegprimás Ur!

A nagyváradai székeskáptalan egyik tagjának jelentéséből biztos tudomást nyert afelől, hogy Ő Szentségének, a pápának szándéka a Szentszék levéltáraiban rejlő nagyrészt kiadatlan és még fel nem használt történelmi emlékeket közrebocsátani.

A káptalan át van hatva azon meggyőződéstől, hogy a magyarországi katolikus papság, ha a Szentszék jelen kedvezőtlen pénzügyi helyzetét és válságos állapotát tekintetbe véve, magára vállalná azon viszonylag jelentéktelen költségeket, melyeket ezen nagyfontosságú kiadvány igényel, nevezetes szolgálatot tenne a Szentszéknek és az egyházi tudományosság ügyének, számot tarthatna az egész művelt világ elismerésére, egyuttal lehetővé tenné a magyar egyháztörténelem római forrásainak teljes kimerítését. –

A káptalan ennél fogva elhatározta, hogy Ő Szentségének a „*Monumenta Vaticana*” kiadási költsége fedezésére a lehető körülmények tekintetbe vételével évenként bizonyos összeget fog felajánlani, melyet egyelőre a következő tíz esztendő tartamára évi 500,- forintban állapított meg, továbbá felkéri Magyarország összes káptalanait és birtokos szerezetes rendeit, hogy ugyanezen célra szintén szavazzanak meg bizonyos évi járulékot.

A káptalan ugyanis jól tudva, hogy úgy Eminentiad, mint a főmagasságu püspöki kar többi tagjai is mily jelentékeny áldozatokat hoznak az egyetemes egyház és a kormányukra bízott egyházmegyék javára, valamint tudva azt is, hogy a tervezett tudományos vállalat bizonyosan évtizedek során át fog folyni, legcélszerűbbnek véli az említett vállalat megindítását és keresztül vitelét első sorban örökké élő testületek ajánlatai által biztosítani, habár a más oldalról érkező adományok is hálásan elfogadtatnának, amint hogy ilyeneket káptalanunk több tagja és más egyházi dignitáriusok már is bejelentettek.

Egyébként hogy ezen ajánlat miként hozassék Ő Szentségének tudomására, továbbá a befolyó pénzösszeg miként kezeltessek, végre a magyarországi katolikus clérus áldozatkészségének ezen ténye miként örökíttessék meg a kézre bocsátandó munkában, és miként tétessék gyümölcsözővé a munka szerkesztésében érvényesítendő befolyás által a magyarországi katolikus clérus javára, mindezen részletek megállapítása az érdekeltek által később tartandó tanácskozmányra bíztnék.

A káptalan reményli, hogy fentebbi elhatározása és indítványa találkozni fog Eminentiad és a főmagasságu püspöki kar helyeslésével, minélfogva esedezik, hogy ezen ügyet Eminentiad a siker feltételét és biztosítékát képező hatalmas pártfogására méltatni kegyeskedjék.

Felszentelt bitorát csókolva hódoló tisztelettel maradunk Nagyváradon 1881 évi augusztus hó 16-án tartott törvényes ülésünkben Eminentiadnak alázatos szolgálói: Váradai káptalan.

Ujabb időben Europa művelt államai ugyszólván kivétel nélkül belátták, hogy a történeti multjuk földerítésére szolgáló emlékek összegyűjtését és kiadását nem szabad egészen egyes tudósok vagy társulatok buzgóságától és áldozatkészségétől tenni függővé.

E célra az állami budgetekben rendszerint jelentékeny összegek szavaztatnak meg. És ily módon részint országos bizottságok által (mint Angliában a „Calendar of State papers and Manuscripts”, Franciaországban a „Collection des documents inédits relatifs à l'histoire de France”, Németországban a „Monumenta Germaniae”) részint tudományos akadémiák által (mint Budapesten a „Monumenta Hungariae Historica” és Bécsben „Fontes rerum Austriacarum”) nagy kiterjedésű forrásgyűjtemények indítottak meg és folynak napjainkban is, élénk tudományos munkásságnak nyitva tért és nyujtva anyagot.

Általánosan elismert tény, hogy egy állam története sem versenyezhet jelentőségére nézve a római Szentszék történetével, mely századokon át magában foglalja a művelt világ legfontosabb eseményeit és a civilisatio fejlődésének legérdekesebb momentumait.

És hasonlólag elismert tény, hogy egy állam sem dicsekedhetik a történeti emlékek oly dus és nagybecsű készletével, amilyent a Szentszék levéltárai rejtenek.

E bő forrásból régebben csak az egyház némely történetírói merithettek, ezek is korlátozott mértékben.

Két évtized előtt Theiner volt az első, aki a vatikáni titkos levéltárból, melynek főnöke vala, az oklevéltárak egész sorozatát bocsáthatá közre. Külön kiadványban jelentek meg Francia, -Magyar, -Lengyel, -Oroszország, Irland, Skócia és a délszláv tartományok történetének forrásai.

Eljárása, a levéltári anyag illetően feldarabolása, jelentékeny előnyökkel birt, de sok tekintetben hátrányos is volt. Anélkül, hogy teljesen nyujthatta volna azt, ami az egyes országokat érdekli, az ezeknek történetében közösen nyilvánuló irányok és eszmék összefüggő tanulmányozását lehetetlenné tette. E mellet a pápaság és az egyetemes egyház történetét (a trienti zsinatra és a Szentszék világi fejedelemségére vonatkozó kiadványaitól eltekintve) egészen figyelmen kívül hagyta.

Továbbá Theiner az anyag megválasztásában nem tanusította a kellő tapintatot és gondosságot. Sőt, e sorok írójának alkalma volt (midőn a Monumenta Hungariorum Sacram illustrantia” című kiadványt a levéltári készlettel összeveté) példátlan felületességet konstatálni.

Végre a vatikáni levéltár két osztályát, a diplomáciai levelezéseket és a Szentszék számadási könyveit alig, a pápai kongregációk (Dataria, Rota stb.) gazdag levéltárait éppen nem vonta kutatásai körébe.

Ezek után el lehet mondani, hogy a Szentszék levéltáraiban a történeti emlékek legnagyobb és talán legfontosabb része még ismeretlenül lappang.

Ő Szentsége XIII. Leó pápa az egyházi tudományosság lelkes pártfogója, hatályon kívül helyezve azon megszorító intézkedéseket, melyek a vatikáni levéltárt ugyszólván megközelíthetlenné tevék, megnyitotta azt a történetbuvároknak. Már is számosan használják fel a nagylelkű elhatározás előnyeit. Ő császári és apostoli királyi felsége

imént bizott meg egy innsbrucki tanárt, hogy ott a Habsburg-ház régiebb történetére vonatkozó emlékeket gyűjtse egybe. A müncheni akadémia is két történetbuvárt küldött oda.

Azonban szomorú volna, ha a pápai levéltárak gazdag kincseit az egyes országok történetbuvárai kiaknáznák, az egyház pedig elmulasztaná azokat saját javára és dicsőségére értékesíteni.

Az egyházi tudományosság átöröklött jó hírnevének fenntartása követeli, egyúttal az egyház világtörténeti munkásságának felderítése is igényeli, hogy az egyház fejének auspiciuma alatt a Szentszék állásához és levéltárainak gazdagságához méltó történeti publikáció létesíthessék.

Ennek szükségességét Ő Szentsége – amint e sorok írója előtt nyilatkozni méltóztott- régtől fogva felismerte, és csak a „fennforgó körülmények” okozták, hogy ily publikáció megindítása érdekében a kellő intézkedéseket meg nem tehetette.

Ezen körülményeket kétséggel a Szentszék pénzügyi helyzetében kell keresnünk. Pedig a pénzügyi nehézségek könnyen elháríthatók.

Oly nagyszabású okmánytár, mely hivatva lesz a Szentszék levéltárait közkinccsé tenni, az egész művelt világ tudományos köreinek érdeklődését fogja magára vonni és megszerezése minden nagyobb könyvtárra mellőzhetetlenné válik. Ennek következtében elárúsítása jelentékeny jövedelmet biztosítana. Sőt bármelyik francia vagy német nagy könyvkiadó-cég készséggel vállalkoznék kiadására, az ilyen mű publikációkra (Raynald, Bollandisták, Regesta Pontificum) mindig találtak kiadók.

Eszerint a vállalatnak csak segélyezése mutatkozik szükségesnek. E célra pedig tizenkét-tizenötezer franc évi járulék bőségesen elegendő volna.

Míg a Szentszék jelen helyzetében ezen aránylag csekély összeget is nehezen vonhatja el sürgősebb szükségleteitől, a magyarországi magasabb clérus, mely elődeinek birtokaival azok tudományos szellemét és nemes áldozatkészségét is megőrizé, könnyen biztosíthatja azt a mondott fontos célnak. – Hogy erre a készség nem hiányzik, mutatja a nagyváradi káptalan felszólításának eredménye. Ekkor a következő adományokról van tudomásom:

Az esztergomi káptalan tíz évre évenként	600, -forint	= 6000 fo-
rint		
Az egri	500,	= 5000
A váradi	500,	= 5000
A nyitrai	200,	= 2000
A pozsonyi	100,	= 1000
A váci	50,	= 500
A szepesi	50,	= 500
A rozsnói	50,	= 500
A zalavári apátság	50,	= 500
Ipolyi Arnold püspök	250,	= 2500
Tárkányi Béla kanonok	500,	= 5000
Fraknói Vilmos kanonok	500,	= 5000
Bubics Zsigmond kanonok	200,	= 2000
Dankó József kanonok	150,	= 1500
Rimely Károly apát	100,	= 1000
Racsek János nagyprépost egyszer- mindenkorra		= 500

Sujánszky Antal kanonok egyszer-mindenkorra		= 500
(Utólag a lap oldalán:)		
Haynald Lajos bibornok Ő Eminentíája	500,	= 5000
Kruesz Krizosztom főapát	300,	= 3000
Császka György szepesi püspök	300,	= 3000
Kalocsai káptalan egyszer-mindenkorra		= 150

Emellett a főmagasságu kalocsai bibornok-érsék, a nagyméltóságu nyitrai, szatmári és kassai püspökök, a zirci apát, a pécsi, a veszprémi, a szombathelyi, a szatmári káptalanok készségüket fejezték ki a vállalat támogatására, a felajánlandó összeg meghatározását későbbre halasztva. Nincs tehát kétség az iránt, hogy a magyarországi clérus ajánlatai el fogják érni a 6.000 forintnyi évi összeget, hogy a káptalanok a tiz év leteltével megújítandják ajánlataikat, hogy végre időnkint találkozni fognak tudomáypártoló főpapok és egyéb egyházi dignitáriusok, akik ezen ügyért áldozni hajlandók lesznek.

A nagyváradai káptalan körlevelében foglalt nyilatkozása szerint az „érdeklettek által tartandó értekezlet” van hivatva annak eldöntésére: hogy a magyar clérus ajánlata mily módon hozassék a pápa Ő Szentségének tudomására, az ajánlatokból befolyó pénzösszeg miként kezeltessek, a közrebocsátandó munkában a magyar clérus áldozatkészségének ténye miképen örökítettessék meg stb.

Eszerint mindazon főpapok, dignitáriusok és testületek, akik ajánlatokat tettek vagy tenni fognak, a jelen év végén vagy a jövő év elején az ország primása, vagy a főmagasságu kalocsai bibornok-érsék által értekezletre hivatnának meg. Az értekezletnek mindenek előtt azt kell eldönteni, vajjon a megindítandó nagy okmánytári kiadvány részletes programjának kidolgozása itt Magyarországon történjék, vagy pedig egy, Ő Szentsége által kinevezendő bizottság számára tartassék fenn.

A Szentszék tevékenységének főirányai és a levéltári készlet természete kétségkívül azt fogják ajánlani, hogy a „Monumenta Vaticana” több sorozatra oszoljanak.

Az első a pápák levelezését tartalmazná: a bullákat, brévéket, pápai rendeleteket és leveleket, a pápához intézett felterjesztéseket, kérvényeket, leveleket. Az anyag rendkívüli bősége miatt csak a legfontosabb darabok közöltetnének egész terjedelmökben, a többiek rövid kivonatokban. Az anyag rendezésénél a chronológiai sorrend volna a mérvadó.

A második sorozat a Szentszék diplomáciai irományait foglalná magában: a legátusok, nuntiusok jelentéseit és az államtitkárok utasításait, amelyek Európa ujabbkori történetének első rangú forrásait képezik.

A harmadik sorozatba a Szentszék számadási könyvei jutnának, és pedig azok, melyek a curia bevételeit és kiadásait tüntetik fel, mint azok is, melyek (a XIII-XIV. századból) az egyes országokban beszédett pápai tizedek felől adnak kimutatást. Ez utóbbiak a középkori topographiára és a közgazdasági állapotokra nagy fényt derítenek, az előbbieket főleg műveltség, -és művészettörténeti szempontból figyelemre méltók.

Az első és a harmadik sorozat megindítása hosszabb előkészületet igényelne. Ellenben a dipomáciai osztály közrebocsátását azonnal meg lehetne kezdeni. Már a legelső kötetekbe jönnének a VII. Kelemen pápasága alatt Magyarországra és a császári udvarhoz küldött nuntiusok jelentései, melyektől úgy az általános, mint a hazai történettudomány jelentékeny gyarapodást vár.

Az értekezlet továbbá meg fogná vitatni azt is, hogy a vállalat szerkesztése és kiadása tárgyában mily javaslat terjesztendő Ő Szentsége elé.

Legcélszerűbb és minden irányban legmegnyugtatóbb volna, ha a szerkesztés római és magyarországi szakférfiakra együttesen bíztnék, továbbá a másolatok és kivonatok készítésére elsősorban a pápai levéltár tisztviselői, megfelelő díjazással, használatnáknak fel, akik mellé időnkint a magyarországi clérus hivatott és szakképzett tagjai közül is küldetnének munkatársak. Hazai egyházunkra nézve mindenek fölött dicsőséges és előnyös volna, ha a „Monumenta Vaticana” kötetei Magyarországnak bocsáttatnának sajtó alá, s innen kerülnének könyvtári forgalomba.

Az értekezlet állandó bizottságot küldhetne ki, mely a megállapodások értelmében az ügy további intézését átvénné.

A pénzügyi kezelést legcélszerűbben a Szent István Társulatra lehetne bízni.

A magyarországi katolikus clérusra, ha ily módon a „Monumenta Vaticana” kiadását lehetővé teszi és kezeibe veszi, az áldozatot messze meghaladó előnyök háromolnának.

Kezdeményezése az egész művelt világ előtt hirdetni fogná tudományos szellemének dicsőségét. Jelentékeny szolgálatot tenne a Szentszékeknek és az egyházi tudományosság ügyének. Végre jótékony éltető hatást gyakorolna szomorú viszonyok között tengő hazai egyházi irodalmunkra.

Budapest 1881. október 20-án. (aláírás nélkül).

GÁBOR ADRIÁNYI

VILMOS FRAKNÓI'S PROPOSAL TO PUBLISH SOURCES OF THE VATICAN ARCHIVES

In 1996 the author of present paper published a study on Vilmos Fraknói and the “Monumenta Vaticana” in the 3-4. issue of the *Essays in Church History in Hungary*. Péter Tusor contradicted the author's study (Hungarian Historical Research in the Vatican. BP. 2004.XXVIII-XXIX). In his opinion, from the very beginning the aim has been to publish solely Vatican documents related to Hungarian history. In contrast to this opinion, by attaching three documents as appendix, the author proves that on 10th June, 1881 Vilmos Fraknói offered Pope Leo XIII that he and the Hungarian Catholic Church would provide financial and spiritual aid for the Holy See, so that following other nations' example, Hungary would publish its own most important documents. However, in course of a bishopric conference the plan was changed and curtailed either in February or at the beginning of March in 1882. This time it aimed at publishing only the documents related to Hungarian history. Also the title of the series was changed from “Monumenta Vaticana” to “Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia”. Although the author has not succeeded in finding the documents of the conference mentioned also by the two bishops, he found in Flóris Rómer's correspondence two letters which undoubtedly insinuate the change, taken at the same time against Fraknói's person.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI BENCÉSEK APOSTOLI VIZITÁCIÓJÁHOZ ÉS REFORMJÁHOZ

„Adalékok Kelemen Krizosztom Pannonhalmi Főpát kinevezéséhez és lemondásaihoz” c. közlésében¹ a források alapján rávilágíthattam, hogy a főpáti koadjutor személye és hivatala, majd – a választókáptalan szavazatának figyelembevételével – kinevezése csakúgy, mint lemondásá(ai)nak el nem fogadása, a magyarországi apostoli vizitáció szoros összefüggésében értelmezhető.

Az apostoli vizitátor P. Hubert Hansen SVD tartományfőnök volt,² az ő jelentéseit és az apostoli vizitáció hivatali okmánytárát a Szerzetesi Kongregáció levéltára ugyanazon, SR 5933 jelzet alatt őrzi. A magyarországi bencések, nevezetesen a Magyar Bencés Kongregáció, más nevén a Pannonhalmi Szent Benedek-rend vizitációs iratai és a Kelemen Krizosztom kinevezése körüli dokumentáció csak része annak a két vastag dossziénak, amelyben az egész ország területére kiterjedő apostoli vizitáció anyaga található.

Jelen közlésben nem vállalkozom az apostoli vizitáció teljeskörű feldolgozására, hiszen az anyag eléggé kiterjedt és ismételt pontosítása is szükséges. E helyen a magyar bencésekre vonatkozó anyagot vizsgálom, hozva a vonatkozó hivatali levelezést, amely kiegészíti a főpáti (koadjutor) kinevezés anyagát, ill. közlöm az apostoli vizitátor latin nyelvű jelentésének a bencésekre vonatkozó részét.

1 MEV-REGNUM 18 (2006/3-4) számban.

2 P. Hubert Hansen S.V.D. született 1872. nov. 3-án Wehrben (Németországban, Aachen mellett, Köln egyházmegye területén), az Isteni Ige Társasága (Societas Verbi Divini) tagja, belépett 1886. márc. 6-án, fogadalmat tett 1894. ápr. 8-án, pappá szentelték Mödlingben, 1896. máj. 1-jén, prefektus, 1909-ben rektor Mödlingben, 1916-ban az első magyarországi alapítás, Máriakéménd (pécsi egyházmegye) rektora, 1924-ben Budatétényben, 1926-ban Mödlingben tartományfőnök, 1929. szept. 28-tól Köszegen a magyarországi régió főnöke (*Regional*), meghalt 1935. márc. 2-án Mödlingben. Temetését Breyer István győri püspök végezte. A budatétényi rekviemen Krywald Ottó méltatta az elhunytat. – *L. Zur ewigen Heimat* (verbita, belső használatú tájékoztató folyóirat, necrológium), 1935–1940. 234–242. Római generalícia személyi nyilvántartása, Regio Hungarica, N. 137. 156. lapon. – Ezúton fejezem ki köszönetemet P. Herbert Scholz, SVD és P. Franz Bosold, SVD atyáknak, a római verbita generalícia levéltárosaiknak, készséges segítségükért.

Mint látható, az alapító nemzedékhez tartozott, s Magyarországon épp ezen években – az ő személyén keresztül is – megjelent rend egyik kiváló tagja. Megvizsgálandó annak kiderítése, hogy a választás hogyan jutott éppen őrá, és tanulságos lenne megismerni fogadtatásának légkörét az általa vizitált 105 magyarországi férfi kolostorban – mindegyik régebbi alapítású, ez idő szerint, a verbitáknál. – Megjegyzendő, hogy kézírásos aláírásaiban Hanszen-nek írja a nevét, magyarosan.

A vizitációs levelezések között találtam rá négy olyan 1929. évi fontos dokumentumra, amelyek Kelemen Krizosztom főapáti koadjutor kinevezéséhez további értékes adalékként szolgálnak. Időrendben az első Giuseppe M. Casari szervita tartományfőnök válaszelevelé,³ amely hivatkozva Alessio Enrico Lépiciér bíboros, a Szerzetesi Kongregáció prefektusa⁴ 1929. április 17-én kelt levelére, részletesen ismerteti a magyarországi bencések helyzetét, Serédi hercegprímással ellentétes véleményt fejt ki a kinevezendő koadjutor személyét illetően, a nagykáptalan összehívását nem tartja alkalmasnak, még Kelemen Krizosztom személyét sem ajánlja, ellenben más rendből keresne alkalmas jelöltet. E feltűnő önálló vélemény kifejtésének körülménye kapcsán arra lehet gondolni, hogy a koadjutor személyének keresését illetően a szervita rendi Lépiciér bíboros megkérdezte rendtársát, aki Magyarországon teljesített szolgálatot és így helyismerettel rendelkezett.

3 Giuseppe M. Casari O.S.M., született Budrióban (Bologna főegyházmegye) 1879. febr. 15-én, Saluzzóban öltötte magára a szervita ruhát 1894. febr. 19-én, 1895-ben egyszerű fogadalmat, 1902-ben ünnepélyes fogadalmat tett. Rómában, a Pápai Orbán Egyetemen végezte filozófiai és teológiai tanulmányait, ahol filozófiából doktorált, teológiából licenciát szerzett. 1903. ápr. 15-én szentelték pappá. 1904 szeptemberében Magyarországra küldték, ahol 37 évet töltött. Noviciusmester Egerben (1904), majd növendékelöljáró és perjel (1908), 1912-től Langeggben (Ausztria) perjel, 1914–1918 majd 1928–1935 tartományfőnök. 1920-tól generális definitör, 1921–1938 budapesti perjel. Máriaremetét az ő idejében építik ki. Mivel németül is, magyarul is folyékonyan beszélt, az apostoli nunciások húsz éven át, 1921 és 1942 között igénybe vették szolgálatait, naponta segítette őket munkájukban. 1941-ben Rómába hívták, a harmadrend valamint a Hétfájdalmú Testvérület generális delegátusa lett, a *L'Addolorata* havi folyóirat igazgatója. Számos éven át Özsentsége Államtitkárságán is szolgálatot tett. 1941-től a Szerzetesi Kongregáció, 1949-től pedig a Szent Rítuskongregáció konzultora. 1949. dec. 8-án, miközben a „*Salus populi romani*” kegyképnek a római S. Maria Maggiore Bazilikából a Szent Péter-bazilikába való ünnepélyes átvitelén vett részt, agyvérzést kapott, meghalt 1949. dec. 13-án. Eltemetve Rómában, a S. Maria in Via templomban, temetésén részt vett Angelo Rotta nuncius is. – L. *L'Osservatore Romano*, 1949. dec. 15; *Acta Ordinis Servorum B.M.V.*, 34 (1949) 106. sz. 75–77; P.G.G., *In memoria Giuseppe Casari*, in: *Il Servo di Maria* 63 (1950) 13; ROSCHINI, G. M. O.S.M.: *Galleria Servitana II. Religiosi illustri dell'Ordine dei Servi di Maria dal 1933 al 1976*, Roma 1976. 41. sz. 47. – Ezúton köszönöm meg Duka Árpád O.S.M. készséges segítségét.

4 Alexis-Henri-Marie Lépiciér O.S.M. bíboros, született Vaucouleurs-ben (Franciaország) 1863. febr. 28-án, itt ismerte meg a szervitákat, azoknak az iskolájába járva. Londonban öltötte magára a szervita ruhát 1878. márc. 1-jén, 1879-ben egyszerű fogadalmat tett, pappá szentelték 1885. szept. 18-án. Rómában, a Pápai Orbán Egyetemen fejezte be filozófiai és teológiai tanulmányait, ahol két doktorátust is szerzett. Két évig Londonban működött mint noviciusmester, 1892-ben meghívták római egyetemének dogmatika teológiai tanszékére, ahol 21 évig működött, sokat publikált, közülük legismertebb az *Institutiones Theologiae Dogmaticae ad textum S. Thomae*, 25 kötetben. X. Szent Pius pápa megbízásából Anglia és Skócia egyházmegyéinek apostoli vizitátora. Párhuzamosan rendjének fontosabb hivatalait is betöltötte. Alapítója és első rektora római tanulmányi központjuknak: „*Collegio Internazionale di S. Alessio Falconieri*”. Generális konzultor, majd generális prokurátor, végül, 1913-ban rendjének generális perjele (generális). 1920-ban meghívják a párizsi Institut Catholique mariológiai tanszékére, de inkább Rómában marad saját kollégiumában. 1923-ban XI. Pius pápa kinevezi a félbeszakadt I. Vatikáni Zsinat folytatására felállított bizottság elnökévé. 1924. máj. 22-én tarsusi c. érsekké szentelték, Kelet-India apostoli vizitátora, ahol 19 hónap alatt 40 egyházkormányzati egységet (egyházmegyét stb.) látogatott meg. 1927-ben Eritrea és Abesszínia apostoli vizitátora. 1927. dec. 19. bíboros, 1928. dec. 17-től a Szerzetesi Kongregáció prefektusa, 1935. dec. 31-én benyújtotta lemondását, meghalt 1936. máj. 20-án. – L. ROSCHINI, G. M. O.S.M.: *Il Cardinale Lépiciér*, Roma 1937; UÓ.: *Galleria Servitana II. Religiosi illustri dell'Ordine dei Servi di Maria dal 1933 al 1976*, Roma 1976. 9. sz. 9–11; DEL RE, N.: *La Curia romana. Lineamenta storico-giuridici*, Libreria Editrice Vaticana, Vatikánváros 1998⁴. 182.

A második minket érdeklő dokumentum Orsenigo nunciushoz⁵ küldött 1929. június 20-én kelt okiratnak hivatalban maradó másolata (*minuta*), amelyben mandátumot kap, hogy megoldja a teljes jurisdikcióval rendelkező főapáti koadjutor kinevezését. Tehát, a megyéspüspökök és segédpüspökök kinevezéséhez hasonlóan a budapesti apostoli nuncius javaslata lesz mértékadó. Ebből érthetjük meg a június 29-i nunciaturai találkozó heves hangvételét, amelyben a nuncius letiltja őt a karmelita rendbe való átlépéstől, lévén, hogy őbenne van a remény, hogy a reformot be lehet vezetni Pannonhalmán, ill. a többi bencés házban.⁶ A harmadik Orsenigo nuncius ismételt jelentése, hivatkozva a pannonhalmi főapát július 31-i személyes látogatására, miszerint az apostoli vizitátor megtiltotta, hogy meghirdesse az őszi tanévkezdéshez szükséges tanári dispoziciókat, meg kell várnia az Apostoli Szentszék instrukcióit. Ebből arra lehet következtetni, hogy Bárdos Remig főapátnak⁷ még nem mondják meg, hogy folyamatban van a koadjutor kinevezése. Orsenigo tíznapos haladékot kér. Kelemen Krizosztom főapáti koadjutori kinevezésének dátuma (1929. augusztus 10.) innen érthető.⁸ A negyedik alighanem már későn érkezik, Mikes János szombathelyi püspöknek⁹ 1929. december 8-án kelt jelentése a tanítórendekről, kiemelt helyen a bencésekről.

Hansen jelentésének minket érdeklő első része június 8-án, ill. július 29-án készül el. Bizonyára személyesen adta át azt Orsenigónak, feltételezhetően nem korábban, mint augusztus első napjaiban, hiszen Orsenigo még július 31-én erről nem értesült, viszont augusztus 10-én már küldi Hansen első jelentéseit, a bencés, cisztercita, piarista, csor-

-
- 5 Cesare Orsenigo, szül. Olginátében, Milano mellett, 1873. december 13-án, 1922-től c. ptolemaisi (Libia) érsek, 1922. jún. 24-től apostoli internuncius Hollandiában, 1925. jún. 2-től apostoli nuncius Magyarországon, 1930. február 14-től apostoli nuncius Németországban, meghalt 1946. április 1-jén Eichstättben. – L. DE MARCHI, G.: *Le nunciature apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma 1957. Új kiadás: Libreria Editrice Vaticana, Vatikánváros 2006. Gergely Jenő eltérő időpontot nevez meg a magyarországi nunciusi kinevezéséhez: 1925. május 2-t, vö. GERGELY J.: *Magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok (1920–1990)*, in: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*, szerk. ZOMBORI I., Budapest 2001. 48. 66. j.
- 6 L. előző közlésünket, amelyben hivatkozom Várszegi Asztrik disszertációjának megfelelő helyére, Kelemen Krizosztom följegyzésére, 5. sz. jegyzet.
- 7 Dr. Bárdos Remig Sándor, sz. Ipolyságon (ma Sahy, Szlovákia), 1868. febr. 25-én, beöltözött 1885. aug. 2-án, egyszerű fogadalmat tett 1888. jún. 29-én, ünnepélyes fogadalmat tett 1891. jún. 30-án, pappá szentelték 1892. július 3-án, 1892–1907 februárjáig gimnáziumi tanár Esztergomban, 1907. februártól 1920-ig házfőnök és igazgató Kőszegen, 1920–1932 között főapát. Meghalt Balatonfüreden, 1932. május 12-én. – L. *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Névtára, 1802–1986*. Összeállította: BERKÓ PÁL és LEGÁNYI NORBERT, h. n. [Pannonhalm] 1987. 129. Személyére vonatkozóan részletes leírást találunk – latinul – az itt közölt Hansen-jelentésben, l. Adattár 1929. 3.
- 8 L. előző közlésünkben Gasparri bíboros államtitkár átiratát La Puma érsekhez, a Szerzetesi Kongregáció Titkárához, 1929. aug. 12., ikt. sz. 1654/29, amelyben hivatkozik aug. 10-én kelt 4696/27 sz. átiratára, Kelemen Krizosztom koadjutori kinevezésére. (Somorjai, MEV-REGNUM 2006/3–4. Adattár, 1929. 5. sz.)
- 9 Mikes János gr. szül. 1876. jún. 27. Zabolán, pappá szentelték 1899. jún. 29-én, szombathelyi püspök 1911. dec. 11, püspökszentelés 1912. jan. 7, lemondott 1936. nov. 21, aznapi dátummal helenopolisi (Palesztina) c. érsek, 1939. aug. 5. selymbriai c. érsek, meghalt Répceszentgyörgyön, 1945. márc. 28. – L. GÉFIN Gy.: *A szombathelyi egyházmegye története, II. Szombathely 1929*. 453–457; BAKÓ B., „*Non confundar*”. „*Nem szégyenülök meg*”. Megemlékezés gróf Mikes János püspökről, in: Vasi szemle 59 (2005/6) 745–756; ZSILLE G., *Az orosz bevonulás áldozata. Emlékezés Mikes János érsekre*, in: Új Ember 2005. ápr. 24. ?LXI. évf. 17. (2958.)

nai és jászói premontreiek rendjeire, valamint a minoritákra, ill. az ún. „tanítórendek”-re vonatkozóan.¹⁰

A vizitátor jelentésének értelmében a Szerzetesi Kongregáció úgy dönt, hogy minden rend küldjön apostoli delegátust, akit a Kongregáció, az apostoli vizitátorhoz hasonló, széleskörű jogokkal hatalmaz fel a vizitálandó rendi közösséget illetően különös tekintettel a rendalapító szabályzatának (Regulájának) szellemére és az érvényes, az Apostoli Szentszék által is jóváhagyott konstitúcióik (statútumaik) betartatására. Adott esetben javaslatot tehet előljáró letételére, új előljáró megválaszt/át/ására, kinevezésére. Az apostoli delegátus kinevezése oly módon történik, hogy a Szerzetesi Kongregáció köriratban kéri fel erre az egyes rendi generalíciákat. A pannonthalmi delegátusra vonatkozóan azt látjuk az új nuncius, Angelo Rotta¹¹ 1931. április 16-án kelt jelentéséből, hogy az 1930. december 11-én kelt, 4696/27 sz. körlevelet, amelyet a Szerzetesi Kongregáció a generálisoknak postáz szét, a nunciaturán keresztül küldték meg.¹² Kelemen koadjutor – a főmonostori konvent megkérdezésével – 1931. április 14-én tesz javaslatot a nunciának. Első körben, hivatkozva a nyolcvan évvel korábbi apostoli vizitációra, amikor Magyarország Primása, Scitovszky János volt a vizitátor,¹³ továbbá a nyelv ismeretére, Kelemen koadjutor Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás személyét jelöli meg,¹⁴ aki a montecassinói alperjellel, Raffaele Azzopardival¹⁵

10 L. Adattár, 1929. 5. Szövegközlés: Adattár, 1929. 3.

11 Angelo Rotta sz. 1872. aug. 9-én Milánóban, pappá szentelték 1895. február 10-én, 1922. október 16-án thébai c. érsek, apostoli internuncius Közép-Amerikában, püspökké szentelték 1922. nov. 1-jén, 1925. június 6-tól apostoli delegátus Törökországban, 1930. február 19-től apostoli nuncius Magyarországon, 1945. április 4-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kiutasította, Bukaresten át Rómába érkezett, 1957-ben nyugalomba vonult, meghalt Rómában 1965. február 1-jén, eltemetve Vigevanóban, a milánói főegyházmegeye szemináriumában. – L. DE MARCHI, G.: *i. m.*, 255–256; GERGELY J.: *i. m.*, 60; továbbá: BEKE M., *Angelo Rotta apostoli nuncius (1930–1945)*, in: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994. 1. kötet* 165–175.

12 L. Adattár, 1931. 1. sz. dokumentum.

13 CSÉFALVAY PÁL: *Scitovszky IX. János. 1849. július 21. – 1866. október 19.*, in: *Esztergomi érsek 1001–2003*, Szerk. BEKE Margit, Szent István Társulat, Budapest 2003. 370–375. (irodalom). A vizitátori feladatról három sor a 373. oldalon. – Az 1927–1935 közötti, egész országra kiterjedő apostoli vizitációhoz mérhető, de annál nagyobb államterületet fogott át a Bach-korszakban tartott apostoli vizitáció, Ausztria birodalmi részén Friedrich Schwarzenberg herceg bíboros prágai érsek (1809–1885, salzburgi érsek 1835, bíboros 1842, prágai érsek 1850), a Magyar Korona országaiban Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érsek, 1853-tól bíboros, volt ezzel megbízva. A két főpap vizitátori kinevezésének pápai brevéje, 1852. június 25-i kelettel, azonos fogalmazásban készült. – Pannonthalmán fennmaradt a Scitovszky-féle apostoli vizitáció emléke, annál is inkább, mert ennek statútumait utána nemzedékek használták. L. ERDÉLYI L. – SÖRÖS P.: *A pannonthalmi Szent Benedek-rend története*, VI/A. *A Pannonthalmi Főapátság története*, VI. Budapest. 1916. 103–105. Az 1855. okt. 3-i statútum szövege: 550–572; A ciszterciek – így Zirc – apostoli vizitációjáról alapos monográfia készült, a Szent Anzelm Egyetemen benyújtott doktorátus formájában: KONRAD, N. [O.Cist.], *Die Entstehung der Österreichisch-Ungarischen Zisterzienserkongregation (1849–1869)*, (Bibliotheca Cisterciensis 5.) Róma 1967. Ez a ciszterci vizitációról készült monográfia a Zakar Ferenc Polikárp O.Cist. által a Vatikáni Titkos Levéltárban megtalált vizitációs dokumentáció széleskörű elemzése. – Amúgy ennek a birodalmi méretű apostoli vizitáció anyagának átfogó feldolgozása még az elvégzendő feladatok közé sorolható.

14 ERDŐ P.: *Serédi Jusztinián. 1927. november 29.–1945. március 29.*, in: *Esztergomi érsek 1001–2003*, Szerk. BEKE MARGIT, Szent István Társulat, Budapest 2003. 389–395. (irodalom).

15 Cherubino Raffaele Azzopardi OSB szül. 1881. jan. 21-én Málta szigetén, Senglea helyiségben, 15. és utolsó gyermekként. Londonban orvosi diplomát szerzett 1902-ben, katonai orvos részt vett a búr háborúban. 1904 márc. 3-án öltözött be a montecassinói bencés apátság szerzetesi ruhájába. 1905. máj.

együtt végezhetné a delegátusi feladatokat.¹⁶ Ezt a Szerzetesi Kongregáció nem engedélyezi. Ezután Kelemen Krizosztom Hartmann Strohsacker göttweigi apátot prezentálja apostoli delegátusként.¹⁷ A hivatali levelezésnek ezek a főbb témái 1931. április–november folyamán.

A vizitáció eredményeiről szóló jelentések 1932. év őszén érkeznek. Szeptember 12-i kelettel készül el a delegátus javaslatának nyomtatott példánya, Október 27-i kelettel küldi meg Kelemen koadjutor mind a főmonostorra, mind az apátságokra, mind a székházakra érvényes új reformnapirendet.

Kutatásaim kiindulópontját Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát kinevezése és lemondása körülményeinek idáig megválaszolatlan kérdései képezték. A forrásokat részben a római Szent Anzelm Bencés Primásapátság levéltára, részben pedig a Szerzetesi Kongregáció levéltára őrzi. További részletek a budapesti Apostoli Nunciatura fondóban tarulhatnak a kutató elé, a Vatikáni Titkos Levéltár állományában.

Az első közlésben fölsejlett, hogy a kérdéseket a magyarországi apostoli vizitáció összefüggésében tudjuk megválaszolni. Ez az apostoli vizitáció kiterjedt az összes férfi és női rendre. Miután fény derült Kelemen Krizosztom megválasztásának és kinevezésének körülményeire, az apostoli vizitációra vonatkozó dokumentumok ismertetésével szeretném folytatni a források közlését.

28-án egyszerű, 1907. szept. 8-án ünnepélyes fogadalmat tett. 1907. szept. 29-én szentelték pappá. 1914-től novíciusmester volt, majd alperjel és a Cassinói Kongregáció vizitátora. Mauro Caruana angol bencésből lett máltai érsek, XVI. Benedek pápához intézett kérelmében személyi titkárnak hívja meg, de apátja, Gregorio Diamare, nem adta odaót. 1931–1961 között Wight szigetén Quarr Abbey-ben élt, az ottani apát meghívására, de meghalni visszatért Montecassinóba. Lelkiséget és bibliikumot tanított a montecassinói teológián. Meghalt 1976. dec. 9-én. – L. LECCISOTTI, T.: *Ricordando... don Raffaele Azzopardi*. In: *Echi di Montecassino*, VI. évf. 12. sz. 1978. jan–jún. 68–74. – Ezúton köszönöm meg Faustino Avagliano OSB montecassinói perjel és levéltáros információját. Pannonhalmán bizonyára azért esett órá a választás, mert vizitátor volt.

16 L. Adattár, 1931. 2. sz. dokumentum.

17 Hartmann Strohsacker OSB született 1870. júl. 6-án. Az ausztriai Göttweig apátságba lépett be, fogadalmat tett 1889. okt. 15-én, pappá szentelték 1893. júl. 16-án. Miután Innsbruckban megszerezte a teológiai doktorátust, 1899-ben került a római Szent Anzelm bencés főiskolára, ahol dogmatikát, patológiát és pasztorálist tanított. 1906-tól alperjel, 1908–1913 között rektor. 1913-ban pápai megbízásból összehívja és levezeti a Bencés Konföderáció első apátkongresszusát, amelyen az apátok Fidelis von Stotzingent választják meg koadjutor primás apáttá. 1913-tól Göttweigben, 1930-tól monostorának apátja, 1946. dec. 3-án bekövetkezett haláláig. – L. ENGELBERT, PIUS OSB: *A Római Szent Anzelm Bencés Kollégium. Az első száz év rövid története (1888–1988)*, (Rendtörténeti Füzetek 8.) Pannonhalma 2004. 64. 66. 86; RENNER, F. OSB: *A Bencés Konföderáció alapításának története XIII. Leótól XII. Piusig*. Előkészületben az itt említett Rendtörténeti Füzetek sorozatban. Strohsacker pannonhalmi vizitációjához I. CSÓKA J. L. OSB: *Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra*, Budapest [1969] II. 885. 939; VÁRSZEGI IMRE Asztrik OSB: *Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát (1929–1950)*, in: *Pannonhalmi Főapátok 1.* (METEM Könyvek 2.) Budapest 1990. 280.

ADATTÁR

A felsorolásban figyelembe vettük az őrzés helyén található teljes anyagot. A közlés dolgozatunk címadásának megfelelően válogatott, a szerzetesi reform kérdésére van tekintettel a bencések körében. A levelek számozása tőlem. A kurzivált szövegközlés kézírást jelez. Az anyag általában gépelt, de van kézzel írott dokumentum is.

TARTALOM

- 1929:** 1. Giuseppe M. Casari szervita tartományfőnök 1929. ápr. 24-én kelt válaszlevele rendtársához, a Szerzetesi Kongregáció Prefektusához, Lépicier Bíboroshoz, ikt. sz. 4696/27; – 2. Minuta Orsenigo nunciushoz, 1929. jún. 20, ikt. sz. 4696/27; – 3. Hansen apostoli vizitátor jelentése, 1929. júl. 31, ikt. sz. 4696/27; – 4. Orsenigo nuncius Lépicierhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1929. júl. 31, ikt. sz. 2626; – 5. Orsenigo nuncius Lépicierhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1929. aug. 10. ikt. sz. 2660; – 6. Mikes János szombathelyi püspök 1929. dec. 8-án kelt levele a Szerzetesi Kongregációhoz.
- 1931:** 1. Rotta nuncius Lépicierhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1931. ápr. 16. ikt. sz. 5229/31; – 2. Kelemen főapáti koadjutor Rotta nunciushoz, 1931. ápr. 14. ikt. sz. 5229/31; – 3. Minuta, válasz Rotta nunciushoz 1931. máj. 9; – 4. Kelemen főapáti koadjutor Lépicierhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1931. nov. 4. ikt. sz. 780/1931.
- 1932:** 1. Rotta nuncius jelentése a Szerzetesi Kongr. Bíboros Prefektusához, 1932. okt. 27. ikt. sz. 6413/32, két melléklet l. 2. sz.; – 2. Kelemen koadjutor a Szentatyához, 1932. okt. 27-én, Nr. 944/1932. Ad Nr. 4969/1927. S. Congr. Relig. – 2a. A Strohsacker-vizitáció eredménye. Mellékletek: reformnapirend; – 2b. Propositiones Rev.mi D.ni Abbatis Dr. Hartmanni Strohsacker, Jaurinensis, 1932, szept. 12. – nyomtatott.

FORRÁSOK ISMERTETÉSE

1929

1. Giuseppe M. Casari szervita tartományfőnök 1929. ápr. 24-én kelt latin nyelvű válaszlevele rendtársához, a Szerzetesi Kongregáció Prefektusához, Lépicier Bíboroshoz, ikt. sz. 4696/27.

Joseph M. Casari szervita tartományfőnök válaszlevele, amely hivatkozva Alessio Enrico Lépicier bíboros, a Szerzetesi Kongregáció prefektusa 1929. április 17-én kelt levelére, részletesen ismerteti a magyarországi bencések helyzetét, Serédi hercegprímással ellentétes véleményt fejt ki a kinevezendő koadjutor személyét illetően, sőt még Kelemen Krizosztomot sem ajánlja. Másik rendből keresne alkalmas jelöltet.

AVE+MARIA

CÍMER
RECTOR PROVINCIALIS
HUNGARIAE
ORDINIS SERVORUM MARIAE

Ad N. 4696/27
BUDAPEST die 24 aprilis 1929.

Eminentissime ac Reverendissime Domine,

Acceptis omni obsequio dignis Eminentiae Tuae Reverendissimae Litteris, die 17. currentis mensis datis, omnibus, quae in adjectis documentis continentur, mature perpensis, super momentosissimo negotio in eisdem exposito, mentem meam aperire audeo.

Quae R. mus P. Hubertus Hansen, Visitator Apostolicus religiosorum per Hungariam, super statu regularis disciplinae penes RR. Patres Benedictinos Congregationis S. Martini Montis Pannoniae exposuit, fateor prorsus veritati respondere. Quam ipse in visitatione animorum discordiam, partiumque studium reperit, signa profecto haud dubia sunt praefatam Congregationem Benedictinorum a regulari disciplina aliquantulum defecisse et vigilantiore Superiore indigere. Hujus facti causa non modo in agenda ratione R. mi Archiabbatis, ejusque in gerendarum rerum imperitia quaerenda videtur, sed mea opinio est, hunc rerum statum jam a longiore tempore in Congregatione hungarica Benedictinorum, sicut etiam in aliquibus aliis Ordinibus, extare.

Methodus quam R. mus Visitator sequutus est, in percunctanto videlicet iterato omnes Patres vocales circa deligendum Administratorem in locum R. mi Archiabbatis substituendum, in seipsa haud probanda videtur, cum Visitator Apostolicus, tum ex peracta visitatione, tum ex colloquio habito cum E. mo Cardinali Serédi, qui utpote ejusdem

./.

Congregationis alumnus, sodales suos apprime cognoscit, sufficiens iudicium sibi comparare potuisset, quinam scilicet inter Patres aptior ad praefatam munus esset. Hic procedendi modus, praeter quam quod nullum felicem exitum sortitus est, totum negotium, quod penitus ad internum regimen Congregationis spectat, in propatulo misit, ita ut ad aures etiam Gubernii Hungarici pervenerit. Gubernium porro via officiosa etiam Nuntium Apostolicum interrogavit utrum verum sit S. Sedem intentionem habere deponendi Archiabbatem, ejusque in locum Administratorem sufficere velle etiam in temporalibus. Quo in casu, sic aiebat Minister Cultus, Gubernium jus habet ut in hoc negotio interpelletur, cum Ordinarii in Hungaria bona e manu Gubernii recipiant.

Tempus delectum ad designandum Administratorem forsitan tunc opportunum fuit, cum scilicet Archiabbas propter infirmam valetudinem in sanatorio detineretur. Hoc adminiculo nunc vix uti potest. Etenim R. mus Archiabbas his diebus a sanatorio in quo degebat Budapestinum advenit ut duorum peritorum professorum iudicio et examini se subiceret. Hi, peracto examine, comprobarunt illum plene sanitati restitutum esse. His peractis R. mus Archiabbas ad monasterium S. Martini Montis Pannoniae se contulit munus sum iterum suscepturus.

Quae cum ita se habeant, ex documentis mihi substratis et ex mutatis ex parte, post eorum redactione, circumstantiis, haec erui possunt:

- 1) Sententiam R.mi Visitoris Apostolici, E.mi Cardinalis Serédi, necnon Patrum vocalium non convenisse ad determinandam personam aptam ad munus Administratoris.
- 2) Difficile esse talem invenire virum, qui morali influxu gaudeat super Patres duarum partium, in quas videntur Benedictini Patres divisi.
- 3) Inter Patres qui ad praefatum munus tamquam eligendi propositi sunt, haud facile invenire possumus talem, qui illis polleat qualitatibus, quibus certam reddet reformationem aut meliorationem regularis disciplinae, cum jam a multo tempore dictae Congregationis alumni laxiori educatione imbuti fuerint.
- 4) Supposito quod S. Sedes minime acceptet candidatum in quem propensior est voluntas R.mi Visitoris Apostolici, nempe Chrysostomum Kelemen, superiorem jaurinensem, videtur mihi aptius concedi posse tale munus Patri ex altera Congregatione, qui zelo disciplinae, religiosoque spiritu praeditus, expectatum reformationis exitum facilius obtinebit. Sub istius dependentia in spiritualibus et in temporalibus, posset ulterius Archiabbas officiales relationes retinere cum Gubernio hungarico, quod ita nullum colorem quaerere valebit in negotiis internis Congregationis se immiscendi.

Haec, quae juxta tenue iudicium meum exponere ausus sum, in integrum sapienti trutiniae et deliberationi Eminentiae Tuae Reverendissimae submitto, ut quod magis ad Dei gloriam conducere valet, constituat, praecipiatque.

Ad osculum Sacrae Purpurae humillime provolutus, benedictionem petens, eo quo par est obsequio permanere gaudeo

Eminentiae tuae Reverendissimae
addictissimus, humillimus vere famulus

Fr. Joseph M. Casari osm. [s.k.]

a Sua Eminenza Reverendissima
il Signor Cardinale Alessio Enrico LÉPICIER
Prefetto della S. Congregazione dei Religiosi
R O M A

2. Minuta Orsenigo nunciushoz, 1929. jún. 20, ikt. sz. 4696/27, gépelt.

Mandátumot kap, hogy megoldja a teljes jurisdikcióval rendelkező főapáti koadjutor kinevezését.

Szövegközlés:

La S.V. Revma conosce bene quanto questo Sacro Dicastero siasi finora pre-occupato della necessità che da parecchio tempo si risente di sollevare in qualche modo nell'Abbazia di S. Martino di Pannonhalma e in tutta la Congregazione benedettina ungherese lo scadente stato disciplinare ed economico.

Dopo avere esaminato le Relazioni del Visitatore Apostolico, assunto le più minute informazioni e maturamente considerata ogni circostanza, si crede opportuno, con l'approvazione esplicita del S. Padre affidare alla prudenza della S.V.Revma il mandato di risolvere l'intricata questione per mezzo della nomina di un Coadiutore, ad nutum S. Sedis, dell'Arciabbate con completa giurisdizione e pieni poteri.

Pertanto Le si concedono con la presente tutte le facultà opportune e necessarie circa la sopradetta Arciabbazia e Congregazione benedettina ungherese, sia per quanto riguarda la parte economica che, come la S.V. ben sa, versa in condizioni gravissime, sia anche per far rifiorire l'osservanza regolare e la vita spirituale, il cui decadimento fu una delle principali cause dello stato economico che oggi si lamenta.

Ella Monsignore Revmo nella sua piena esperienza di luoghi e di persone, avrà cura speciale per l'ottima scelta della persona, la quale proporrà a questa S. Cong. E, che oltre a possedere le qualità richieste dall'ufficio delicato da affidarle, sia bene

.i.

accetta al Governo, in modo che ci si possa ripromettere in tutta la Congregazione benedettina ungherese quel sollevamento disciplinare ed economico che è nel voto di tutti i buoni e della S. Sede.

Nel che Ella procederà d'accordo coll'Emo Signor Cardinale Primate d'Ungheria.

Nel comunicare quanto sopra, godo professarmi

Della S. V. Revma

devmo

3. Hansen apostoli vizitátor jelentése, 1929. júl. 31. – Bevezetés és a bencésekre vonatkozó rész

Jelzet: Szerzetesi Kongregáció, SR 5933.

Gyűjtő: Regulari Austria-Ungheria-Czeco-Slovacchia-Visita Apostolica,¹⁸ ikt. sz. 4696/27. Allegato A. N. 2660 (Ungh), (1567/21) A.S.

Az iratgyűjtő első lapja az egykori iratgyűjtő boríték hátsó lapjának fénymásolata. A döntés szövege kézírással: Ex Aud. SS.mi d. 19. Junii 192? Pro visitatione peragenda praesentetur idoneus Praelatus aut religiosus qui respectivas linguas callent.

Nell'Ud. del 25 Mart. 924 il S. Padre per la Ceco-Slovacchia ha fatto scrivere al Nunzio per proporre il nome di un Visitatore. Si pensi alle [két olvashatatlan szó].

Die 28 augusti 1924. In Archivo (jam provisum)

R 1936/19

Gépirás, kézzel aláírt példány.

Előbb hozzuk – amint az a levéltári anyagban is megtalálható – a tanítórendekre vonatkozó észrevételeket (annotationes), utána a bencésekre vo-

18 *Regulari Austria-Ungheria-Czeco-Slovacchia-Visita Apostolica* – A kutatás során arról győződhattünk meg, hogy ez a bejegyzés még nem jelenti azt, hogy Magyarországgal egy időben Ausztriában és Cseh-szlovákiában is előírta volna a Szerzetesi Kongregáció az apostoli vizitációt. Mivel azonban az első lap egy fénymásolat, amelyen a jobboldali lapszéli az évszám utolsó számjegye kimaradt: *Ex Aud. SS.mi d. 19. Junii 192?*, arra gondolhatunk, hogy meg kell találni az eredetit, azért is, mert két fontos Hansen-jelentés idáig még lappang. (L. Rotta nuncius 1933. jan. 19-én kelt, Lépicier bíboroshoz küldött jelentését – SOMORJAI, MEV 2006/3–4. sz. Adattár 1933. 1.)

natkozó jelentés szövegét. Majd hozzuk a Pannonhalmára vonatkozó nyomtatott részletezést. Ugyanilyen nyomtatott részletezés készült minden, a jelentésben is feltüntetett függő házra, tehát a következőkre: Pannonhalma, Gins=Kőszeg, (Cell)Dömölk, Bakonybél, Zalaapáti, Tihany, Jaurinensis-Győr, Buda-pest(inensi), Sopron(iensis), Strigonii=Esztergom, Pápa.

Annotationes ad relationes de Visitatione Apostolica – apud Ordines qui vulgo dicuntur “Ordines docentes” in Hungaria quas scripsit *Hanszen Hubertus SVD* [s. k.] visitator apostolicus

“Ordines docentes dicuntur illi ordines, qui exeunte saeculo XVIII. vel etiam initio saeculi XIX. per potestatem regiam apostolicam destinati sunt ad juventutem gymnasialem instruendam, quo munere adhuc impraesentiarum tamquam fine principali externo funguntur.

Tales sunt: ORDO BENEDICTINORUM
 ORDO CISTERCIENSIIUM
 ORDO PIARISTARUM ET
 ORDO PRAEMONSTRATIENSIIUM

Qui ad hunc finem, ab eadem potestate regia, quae tamen patronatum supremum sibi reservavit, praedia satis magna adepti sunt, ut ex fructibus eorum ordinem suum ac gymnasia ipsis commissa sustentarent.

Quapropter dictorum ordinum quodlibet membrum in aliqua universitate Hungarica “examen status” subire debet, unde “professor gymnasialis” de jure qualificetur, ita ut, qua talis, in viginti quattuor gymnasiis suis, quorum sex Ordini Sancti Benedicti, quinque Ordini Cisterciensium, decem Ordini Piarum Scholarum, et tria Ordini Praemonstratensium tradita sunt, instruere possint, tamquam in scholis publicis mediis,

./2

quas vulgo gymnasia appellantur.

Ordo Societatis Jesu sub iisdem condicionibus ac privilegiis docet in duobus gymnasiis, sed appellari non solet “ordo docens sicut supradicti, quia curam animarum tamquam finem principalem sibi retinuit, quamquam plurimi ordinis sodales in gymnasiis suis instruendo occupantur. Itaque, quae in sequentibus dicentur in genere de ordinibus docentibus – Hungarice: “tanítórendek” – non pertinent ad Ordinem Societatis Jesu.

Pertinent autem etiam ad Ordinem Fratrum Minorum Conventualium S. Francisci, qui antea simili modo “ordo docens erat, quamquam tempore praesenti duo vel tres Minoritae tantum docent in gymnasio regio catholico Miskolciensi, ceteris in cura animarum accupatis.

Simul Ordines docentes etiam in cura animarum operari solent in suis paroeciis, quarum

26 ab Ordine Benedictinorum,
15 ab Ordine Cisterciensium, et
2 ab Ordine Praemonstratensium

administrantur. Quae omnes sunt sub jurisdictione Episcopi Ordinarii, exceptis parochiis Ordinis Benedictinorum, quarum ordinarius Archiabbas archicoenobii S. Martini de S. Monte Pannoniae.

In his paroeiis administratores cum suis coadjutoribus ad modum cleri saecularis Hungarici vivere solent, id est, sine clausura atque cum famulatu femineo in sua domo parochiali. Simul omnibus beneficiorum suorum fructibus fruuntur, et quidem partim dependenter, partim independenter a superioribus suis, ad modum peculii in singulis ordinibus.

Status fratrum conversorum in his ordinibus omnino ignotus est et circumstantiis vigentibus etiam interim exclusus vel impossibilis

./3

esse videtur, quia valde difficulter inveniuntur, qui intrent et maneant.

In novitiatu clericorum novitii litterarum studiis nimis vacant (contra canonem 565.) plurimi enim erant adhuc "gymnasiastae" quia studia sua gymnasialia nondum usque ad requisitam maturitatem finiverunt ante introitum in novitiatum, et idcirco novitiatu tempore etiam talibus studiis incumbunt.

Nec Fratrum professorum scholasticorum studia philosophica et theologica respondent praescriptis Codicis Juris Canonici, quia vel abbreviantur, vel etiam quia fratres simul nimis occupantur disciplinis aliis, in quibus "examen status" subire debent, ut "professores gymnasiales" fiant.

Chorus solummodo in archicoenobio Benedictinorum Pannonhalmaensi, in abbazia Cisterciensium Zircziensi, et in Praelatura Praemonstratensium Csornaensi habetur, in quibus monasteriis etiam clausuram observant, sed non completam, quia praelati omnes extra clausuram habitant in suis cubiculis valde elegantibus.

In caeteris domibus clausuram non observant, imo in multis domibus mulieres non solum culinam curant, sed etiam in domus singulis partibus necnon in cellis sodalium, opera domestica faciunt.

Singuli religiosi habent peculium; quod est vel dependens, vel non dependens a superiore, in quantum tenentur de annuis redditibus et expensis suis superioribus praelatis suis rationem reddere, vel non. Sed in Ordine Cisterciensium fratres professi scholastici et etiam nonnulli sodales sacerdotes recenter ordinati non habent peculium, quia ante professionem se ad vitam communem obligaverunt, secundum Constitutiones novas, quae pro gratia approbationis Sanctae Sedi propositae sunt.

./4

In genere Domus eorum vix domus religiosae esse videntur, potius domus alicuius unionis sacerdotum doctorum atque proborum haberi possunt, qui illic habitant tamquam in aliqua domo "pension", alii "Pension", sicuti occasione visitationis aliquis eorum visitatori dicebat. Imo talis domus, vulgo dicta "Pension" – si bene instituta est – melior et aptior esse videtur, quam domus illae religiosae, in quam quilibet et quaelibet, quin advertatur, ingredi et egredi potest quando ipsi libuerit, necnon in ea manere, quamdiu placuerit, quae omnia in bona domo pensionali solummodo valde difficulter fieri possunt.

Nec ordo diurnus indigentis vitae religiosae respondens esse videtur. Unusquisque qua hora sibi placuerit surgere et cubitum ire potest; solummodo ante horam octavam ante meridiem, quando in gymnasiis instructio incipit, suam quisque missam

perfectisse id est, finisse tenetur. Tempus meditationis non est determinatum, neque silentii praescripti. Bis in die convenire solent ad breve orationis, conscientiae examinis et lectionis spiritualis tempus, et quidem immediate ante prandium et coenam, plerumque – exceptis domibus Benedictinorum – in ipso refectorio, in quo neque inter prandium, neque inter coenam generatim habetur lectio, sed post preces statim colloquuntur.

Recollectionem menstrualem non habent et exercitiis spiritualibus quotannis per tres dies integros tantum incumbunt.

Quoties sacramentalem faciant singuli sodales confessionem difficulter erruendum est, sed plurimi semel in hebdomade confiteri non videntur.

Cellae vel cubicula sodalium sacerdotum plerumque satis elegantes sunt. Item vestem gestant – exclusis Piaristis – quae jam non

./5

respondet spiritui simplicitatis et paupertatis Ordinis vel vitae religiosae; imprimis Praemonstratensis; habent vestem temporum modernorum circumstantiis adaptatam, qua eo magis tamquam “domini professores” appareant, quamquam multi ex familiis pauperibus oriundi sunt.

Tempore feriarum, et etiam aliis temporibus, cum permissione saltam tacita superiorum, cognatos atque cognitos suos visitant. Habent enim peculium, propter quod plurimi eorum in ordinem ingressi esse videntur, ut etiam familias suas adjuvare possint, quo non raro fieri optet, ut cognati etiam ad studium literarum et ad sacerdotium perveniant, ad quod sine hoc adiutorio, deficientibus mediis necessariis, pervenire non possent.

Superiores domus solummodo mutantur, quando vel Superiori Praelato vel – apud Piaristas – capitulo provinciali bonum videtur, sed lex de mutandis superioribus – can. 505. – regulariter non observabatur.

Haec est, paucis lineis, ordinum docentium in Hungaria imago, qualis cursu visitationis apostolicae manifestabatur, et qualis decurso temporum, sub variis influxibus adversis facta est, qualis certissime ab initio non fuit.

Qui ordines inde a 150 circiter annis, id est, ex tempore Josephinismi, qui saeculi XVIII. in his regionibus grassabatur et quidem imprimis defectu necessariae et vividae (a gubernio prohibitae atque impeditae) communicationis cum Apostolica Sede, in hunc tristem statum exceptionalem se evolverunt. Quo deinde factum est, ut magis ac magis spiritus regularis evanesceret et eo loco spiritus saecularis in singulis communitatibus convalesceret. Imo saeculi XIX. altera parte, sub influxu liberalismi moderni ac religiosi, plurimi sodales

./6

magis spiritu saeculari quam religioso duci videbantur et non raro scandalo erant populo christiano liberali suo modo vivendi atque docendi in gymnasiis, ex quibus propterea multi in fide infirmi prodierunt, qui non didicerunt re ac veritate sentire cum Ecclesia catholica.

Sed inchoato saeculo XX. inveniebantur plures in his ordinibus sodales boni ac zelosi, qui ordinis sui perniciosam decadentiam cognoscentes ac deplorantes, in eo esse contendebant, ut spiritus regularis magis atque magis coleretur et propagaretur. In Austriae universitate Oenipontina philosophiae ac theologiae studiis exquisitius vacaverunt et a patribus Societatis Jesu novo spiritu religioso imbuti sunt. Post

lauream doctrinalem acceptam in patriam suam reversi, paulatim laetabilis ac laudabilis actionis reformatoriae fautores ac propugnatores facti sunt. Et cum haec actio, auxiliante gratia divina, quasi ex internis viribus progressa initium tam prosperum jam ceperit, imprimis apud Cistercienses, sperandum est fore ut urgente et gratiose adjuvante Sancta Congregatione de Religiosis, in posterum eo majores et meliores progressus faciat.

Verum est et negari non potest, difficultates magnas et multas reformationi ulteriori obstare. Nihilominus, status actualis Ordinum, quamvis inde a viginti annis magnopere melioratus sit, valde clamat reformationem, ad quam multi sodales etiam parati esse videntur, et quam multi infra et extra ordinum praecinctorum, amore ordinum et Ecclesiae valde, magnopere desiderant. Itaque opus esse videtur ulteriore reformatione. Quae tamen non nisi sapienti prudentia, paterna charitate, firma voluntate ac patienti constantia perficienda est, ut ita ad beneplacitum Dei et salutem Ordinum Ecclesiaeque catholicae bonum effectum desideratum consequi possit.

./7

Optimum reformationis exemplum invenitur in Ordine Cisterciensium in quo inde a 5 annis, vi constitutionum novarum, Codici Juris Canonici accommodatarum, neoprofessi se jam ad vitam communem observandam obligaverunt. Sed hoc solummodo reformationis initium est dicendum.

Ante omnia in singulis religiosorum domibus clausura introducenda atque observanda esse videtur. Si clausura observatur, optimum, sed et necessarium habetur fundamentum pro ulteriore reformatione. Si aedificia, in quibus nunc habitant, ad clausurae observationem non esse idonea, fiant quamprimum fieri possunt, necessariae adaptiones in eis.

Sed in modo reformationis valde caute procedendum esse videtur, ut quam plurimi, i. e. omnes, qui bonae voluntatis sunt ad eam adducantur et re vera reformati, quin a reformatione deterreantur. Valde multum interest itaque, ne quis plus sapiat quam oportet, sicuti dicit Apostolus.

Nam negari non potest, impraesentiarum ordines docentes cum ordine Societatis Jesu in gymnasiis suis juventutem hodiernam optime instruere tam in literis (sic!) quam in virtutibus ad vitam practice catholicam ducendam. Qua de causa multum interest, ut gymnasia sua etiam in posterum sustinere et cum suis professoribus gymnasialibus religiosis providere possint.

Si autem per reformationem quam dicunt intrasigentem apud ordines docentes talis provocaretur saecularisationis motus atque agitatio, qualis in Hungaria locum habuisse dicitur, inde a triginta annis, occasione reformationis Ordinis Fratrum Minorum Observantium S. Francisci, tunc plurima gymnasia ordinum docentium, defectu sodalium docentium, jam non sub eorum directione manere possent, quod non nisi in

./8

magnum rei catholicae detrimentum esse deberet, quod Deus avertat. Ex quo deplorabile scandalum publicum oriretur in universa civitate, ubi professores gymnasiales religiosi nunc temporis summa fruuntur aestimatione ac reverentia tam apud gubernium quam apud populum, cuius optimi duces et agitatores ordinum docentium discipulos gratissimos se fatentur. Nam loco religiosorum professores civiles et quidem partim acatholici venirent, qui juventutem catholicam multo pejus instruerent. Et tandem aliquando solummodo inimici Ecclesiae de tali effectu gauderent, imprimis

calvinistae, qui de die in diem semper plures positiones importantes in detrimentum rei catholicae sibi, connivente gubernio, arripiunt, eo magis ac facilius triumpharentur.

Solummodo apud Ordinem Fratrum Minorum Conventualium S. Francisci talis reformatio, deficientibus viribus reformatoriis aptis et necessariis impossibilis esse videtur, nisi sufficiens succursus ex alia provincia, in qua viget bona disciplina venerit, quorum positio autem propter magnam difficultatem linguae Hungaricae addiscendae valde difficilis esset.

Quamvis in unoquoque ordine docente sodales zelosi inveniantur, qui reformationis fautores et promotores erunt, tamen non expedit, reformationis opus iis committere, ut sicut oportet, perficiant. Non haberent sufficientem scientiam practicam de omnibus indigentis vitae religiosae neque auctoritate necessaria pro tam gravi actione apud suos gauderent. Quapropter necessarium esse videtur, ut eligatur et nominetur reformator vel visitator ex ejusdem ordinis alia congregatione vel provincia, ubi theoretice et practice optima viget disciplina, ut ita habeat vividum, secundum quod hic et nunc reformatio fieri debet et potest, exemplum.

Visitator autem, qui ejusdem ordinis non est, potius in ordi-

./9

nis sui vel congregationis suae spiritu cogitare, judicare, loqui et agere solet, quam in spiritu ordinis reformandi, quantumvis bene noverit illius ordinis constitutiones et consuetudines. Difficultates satis magna semper erit lingua Hungarica addiscenda. Sed quia in omnibus his ordinibus docentibus solummodo de clericis agitur, etiam lingua Latina adhiberi potest.

Ut in fine dicam, quid visitationis apostolicae experientia faciendum esse doceat, ut sit atque remaneat ei satis efficax et etiam ad extra perceptibilis effectus, haec mihi liceat ut omnino pro omnibus ordinibus docentibus statim praescribendum esse senseam.

I. Introductionem et observationem clausurae pro omnibus domibus, in quibus habitant sodales tamquam in domo religiosa — et quidem abbatum cubiculis minime exceptis. Cum autem aedes parochiales non esse videantur domus religiosae, pro sodalibus in talibus commorantibus indultum apostolicum secundum C. 606. art. 2. concedatur.

II. Introductionem atque observationem vitae communis, saltem incipiendae ab iis, qui nondum vota perpetua vel solemnia fecerunt; nisi Sanctae Sedi opportunius videatur, ut, attentis circumstantiis peculiaribus in Hungaria vigentibus, necnon plurimorum dictorum Ordinum sodalium desideriis, pecuniam dependens permittat.

III. Ut ad habitum seu novitiatum candidati solummodo post studia gymnasialia peracta admittantur, ita ut novitii sec. C. 565. melius instrui possint et instruantur in iis, quae ad vitam religiosam pertinent.

IV. Ut omnes fratres clerici professi philosophiae studiis saltem per duos annos et theologiae saltem per quattuor annos et quidem sec. C. 589. art. 1 et 2 incumbant, sicuti Jesuitae hoc faciunt.

V. Ut sodales, quando judicio ac permissu Superioris majoris, aut urgente necessitate etiam localis, ex gravi causa, habitu Ordinis deposito exeunt, quoad vestitum omnino se conformare debeant consuetudini sacerdotum saecularium ab Ordinario approbatae.

./10

Quae proponuntur ad meliorem ac perfectiorem
Reformationem apud ORDINES DOCENTES faciendam cum ad ejus
Susceptionem sufficienter fuerint praeparati.

I. Determinetur tempus, secundum normas at consuetudines vitae religiosae probatas, quo sodales extra clausuram, apud cognatos vel cognitos suos commorari possint.

II. Omnes et singuli religiosi faciant quotannis exercitia spiritualia, et quidem saltem per sex dies integros atque continuos.

III. Initio cujuslibet mensis fiat recollectio spiritualis cum exhortatione a Superiore vel alio idoneo sacerdote ad communitatem habenda.

IV. Cujuscumque domus Superior curam gerat, ut omnes semel in hebdomade confessionem suam sacramentalem facere possint ad faciant.

V. QUOTIDIE FIANT:

1. surgere et cubitum ire tempore determinato,
2. preces matutinae cum meditatione saltem per mediam horam, ante missae celebrationem, vel auditionem,
3. lectio spiritualis per horam quadrantem,
4. lectio communis saltem initio prandii atque coenae,
5. consuetae preces ante et post prandium ac coenam alternatim dicendae,
6. saltem una visitatio Sanctissimi Sacramenti,
7. examen conscientiae bis instituendum,

./11

8. preces vespertinae statuto tempore, quibus dictis jam nemo loquatur,

9. silentium locis ac temporibus determinatis,

10. ordo diurnus communis pro qualibet domo obligatorius.

Budatétény 1929. Julii die 31.

P. Hanszen Hubertus SVD [s. k.]
visitator apostolicus.

Bencésekre vonatkozó rész:

Relationes de Ordinis Benedictinorum Congregatione Hungarica quas occasione visitationis apostolicae composuit *P. Hanszen Hubertus SVD* visitator apostolicus.

Allegat. B cum 12 insertis

Pannonhalma, Gins, Domolk, Bakonybel, Zalaapati, Tihany,

9 lap. Budatétény, 1929. Julii d. 31.

Jaurinensis, Budapestinensi, Soproniensis, Strigonii, Papa

In Ordine Benedictinorum S. Martini de S. Monte Pannoniae, praeter alia mala quae de Ordinibus Docentibus in Hungaria – in “Annotationes etc.” exposita sunt inde a nonnullis annis valde tristes ac deplorabiles conditiones tam in spiritualibus quam in temporalibus inveniuntur.

Dicunt Ordinis mala spiritualia ex eiusdem malis temporalibus exorta esse. Quod nonnisi partim verum esse videtur. Negari quidem non potest, Reverendissimum D. D. Remigium Bardos Archiabbatem in regimini temporali – cui tamquam administratorem superiorem centralem Rev. D. P. Hyacinthum Weber, qui ad hoc

munus importantissimum gerendum se omnino ineptum praestitit, praefecerat – imperitia, imprudentia nec non negligentia vel saltem inadvertentia sua Congregationi permagnam damnificationem intulisse. Quam omnes sodales eo magis in semetipsis sentiebant, quia omnes Congregationis domus ad Archicoenobium tamquam ad domum matriciam ac centralem pertinet, a qua reliquae sustentantur.

Ita factum est, ut haec damnificatio, licet involuta et omnino involuntaria facta sit fons adhuc maiorum malorum; sed etiam occasio quae deinde ostendit, qualis fuerit et qualis sit sodalium spiritus regularis ac religiosus.

./2

Praeter alias damnificationes, exempli gratia in civitatibus Balatonfured et Tihany, Congregatio a 1927. se jam 3.200.000 Pengenum aere alieno gravatam videbat. Quamquam tanta summa tam diviti Congregationi ruinae esse non potest, nihilominus magnopere perterriti esse et timere coeperunt.

Deficientibus enim redditibus necessaries Administrationi Centrali etiam deerant pecuniae, quibus opus erat tam ad domus solito modo sustentandas, quam ad solita peculia singulis sodalibus reddenda. In omnibus maiore parsimonia uti oportebat.

Quod multi graviter sentientes et aegre ferentes Archiabbatem accusare coeperunt, et quidem non solum in regimine temporali sed etiam in spirituali.

Quo evenit, ut tota Congregatio in duas partes sibi invicem acriter opposites divisa est: in partem Archiabbatiale et in Partam Gacserensem – sic nuncupatam a Rev. dom. P. Priore Gacser Calasancio Josepho, qui anno 1926. prior Archicoenobii Pannonhalmaensis electus et institutus est. Numerus sodalium sacerdotalium, qui adhaerent parti antiarchiabbatiali longe maior est alterius partis numero: 75% : 25% vel 80% : 20% circiter.

De quibus omnibus Sancta Congregatio jam iterates vicibus certior facta est, praesertim de malis temporalibus. Qua de causa Consilium Öcumenicum (sic!) iam etiam instituere dignata est, quod adhuc in praesentem diem munere suo

./3

fungitur, et quidem ultimo anno una cum Consilio Archiabbatiali, quod ad animos sodalium melius tranquilandos anno praeterito visitator instituendum esse censuit et cuius gratiosam approbationem e S. Congregatione petiit.

Exeunte anno praeterito Revmus. Archiabbas valde infirmabatur, ita ut de eiusdem sanitate recuperanda graviter dubitarent. Tunc temporis, sicuti videtur ex parte parties antiarchiabbatialis certior facta Sancta Congregatio (certior facta) infrascripto mandatum dedit, ut pro sua conscientia et iudicio, audito Eminentissimo Cardinale – Primate Hungariae D. D. Seredi Justiniano, ad nutum S. Sedis, Adm. Rev. D. P. Josephum Gacser Administratorem Apostolicum institueret.

Quae institutio cum pro iudicio visitatoris in Ordinis maius detrimentum evadisset, votes secretis ab omnibus sodalibus sacerdotalibus petitis et fere ab omnibus etiam acceptis, quisnam dignus et idoneus ad hoc munus gerendum putaretur, a.c. Martii mensis die 27-mo de exitu scrutinii relationem faciens etiam proponere conatus est, quinam omnibus consideratis quae consideranda sunt revera idonei ac digni viderentur, ut Administratori Apostolici munere cum spe successus desiderabilis fungi possent.

./4

Ex quo tempore duc medici Budapestini celeberrimi universitatis Budapestinae professores Archiabbatem examinaverunt et testimonio declaraverunt ipsum intantum ab infirmitate sua sanatum fuisse, ut iterum munere suo fungi posset. Quod medicus, qui Archiabbatem in civitate Balatonfurediensi curavit eo sensu explicavit, ut gradatim ad munus suum exercentum accedere posset. Archiabbas in Archicoenobium Pannonhalmaense reversus est, ut iterum Congregationis regimini praesit.

Secundum testimonium medici domestici Pannonhalmaensis, qui medicus expertus et optimus – etiam ab Emo. Cardinali-Primate-probatur, ac fide dignus, – infirmitas Archiabbatis sanata non est, ita ut etiam in posterum tamquam infirmus curandus sit. Archiabbas ipse se satis bene se sentire scripsit. Imo paratus erat ad faciendam visitationem, quae quottannis in singulis Congregationis residentiis fieri solet circa anni scholaris finem per Archiabbatem. Quae anno currente aut me melius omittenda esse videbatur visitori Sanctae Congregationis Decisionem de instituendo Administratore Apostolico expectanti. Quae decisio nunc eo melior esse videtur quo citius cum Congregatione universa Benedictinorum S. Martini de S. Monte Pannoniae communicari possit.

./5

Praeter infirmitatem Archiabbatis, quae propter relatum dissensionem inter opinioniones medicorum iam non sufficiens causa esse videtur, ut Administrator Apostolicus instituat, non desunt – quod magnopere dolentum est – aliae graves rationes, quae talem institutionem omnino exposcere videntur.

Mala temporalia, quae super Ordinem in Hungaria venerunt, quae cum consequentiis suis abscondita remanere non poterant, etiam Archiabbatis culpa venisse dicuntur. Quae accusatione vel saltem suspicione tam Archiabbatis auctoritas, quam aliorum, imprimis subditorum confidentia in eiusdem personam magnopere concussa et diruta est, ita ut ipse jam non fructuose Congregationem regere quaet, imprimis post institutionem Consilii Öcumenici, in quo secundum ordinationem S. Congregationis Archiabbas praesidium quidem, sed hoc solummodo sine voto exercere potest.

Accedit quod etiam Eminentissimus Cardinali-Primas D. D. Seredi Justinianus nec non Excellentissimus Nuntius Apostolicus D. D. Cesare Orsenigo ac rerum cultus et scientiarum minister Dr. Cuno Klebelsberg comes omnes in eo convenire videntur, necessarium esse, ut Revmus D. D. Remigius Bardos desinat tamquam Archiabbas regere Congregationem Benedictionum in Hungaria.

./6

Vita religiosa Archiabbatis eiusque quae videtur incuria de vita regulari atque religiosa sodalium ipsius ineptitudinem ad hoc munus debite gerendum, imprimis ad reformationem omnino necessariam prospere perficiendam satis evidenter ostendunt.

Archiabbas in genere sero – hora septima et dimidia ante meridiem – surgere solebat, ita ut hora octava circiter missam suam solus in aliquo oratorio legerit, quando fratres clerici et patres Archicoenobii ad laborem quotidianum ire solent.

In choro adesse non solebat, sicuti etiam ceteri sodales sacerdotes divinum officium solummodo privatim persolvunt, iis exceptis, qui alternatim cum alumnis in choro recitare debent.

Exhortationem vel praedicationem raro habet ad Communitatem, dicunt ter circiter in anno.

Occasione visitationis potius de rebus in differentibus ad profanis, quam de regularibus et officialibus cum sodalibus colloqui dicitur.

In disponendis sodalibus de una domo in aliam opinionibus praesumptis et partis studiosus esse dicitur.

Herbae Nicotianae fumum nimium ducere solebat per diem. Post preces vespertinas, post quas adhuc recreationis tempus habent, fere usque ad mediam noctem tabacco usus cum sodalibus, qui tam

./7

diu cum eo manere poterant ac volebant, colloquebatur.

In conversatione cum aliqua femina affini vel cognata, quae in concubinato vivebat, eo suis dedit scandalum, quod eam iteratis vicibus visitabat eique etiam permisit, ut occasione itineris in civitatem Budapestinam, ibi in domo Ordinis habitaret et cum sodalibus in refectorio ederet, qua occasione una vice Archiabbas, qui tunc temporis etiam in domo commoratus est, eam vel osculatus esse dicitur.

Archiabbas laboris amator non esse videtur; occasione visitationis apostolicae quidam Congregationis Abbas, vir jam senex, ipsum Archiabbatem "massam pigram esse" dixit.

Discordiae, indignationis, impietatis, nec non vitae saecularis spiritus modo deplorabili in Ordine vigere videtur; et Archiabbate Remigio regente in his reformatio vix sperari potest, imo adhuc maior decadentia timenda esse videtur.

Ex quibus sequitur Archiabbatem non esse virum. Quo opus est, ut in hisce deterrimis circumstantiis debito modo Congregationem regat, ut iterum in spiritu renovationis spiritualis internae et externae convalescat.

Revmus. D. D. Remigius Bardos Archiabbas ipse vir bonae voluntatis atque integrae vitae esse videtur; nihilominus ex supra relatis quae cursu visitationis apost. cum visitatore communicata sunt, sequi videtur, ipsum iam non esse idoneum, ut munus suum gravissimum

./8

praecibus nunc temporis gravibus laboribus atque curis plenum, tam in temporalibus quam in spiritualibus prospere gerat, et quidem eo minus, cum homo infirmus esse videatur, cuius viribus parcendum est.

Si forsitan non expedit, ut amoveatur a munere suo contra ipsius voluntatem – etiam propter scandalum publicum quod timeri possit – tamen omnibus consideratis quae consideranda videntur esse, infrascripto necessarium esse videtur, vel eum urgere, ut ipse voluntarie munere suo se abdicet, vel saltem administratorem apostolicum vel coadiutorem instituere, qui plena potestate regat universam Congregationem Benedictinorum Sancti Martini de Sancto Monte Pannoniae, tam in temporalibus quam in spiritualibus.

./9

Ad Congregationem Benedictinorum S. Martini de S. Monte Pannoniae etiam quattuor abbatiae pertinent:

Abbatia S. Mauricii M. in civitate Baconbeliensi, cuius Revmus. Abbas duarum paroeciarum est patronus,

Abbatia S. Anyonis (sic!) episcopi in civitate Tihanyensi, cuius Revmus Abbas sex parochiarum est patronus,

Abbatia Beatae Mariae Virginis in civitate Celldomolkiensi, cuius Revmus Abbas paroeciae Celldomolkiensis est patronus, et

Abbatia S. Adorjani (sic!) Martiris in civitate Zalavariensi, cuius Revmus Abbas est patronus quattuor paroeciarum.

Quae Abbatiae omnes totaliter dependent ab Archiabbate Pannonhalmaensi, a quo etiam Abbates instituuntur. Qui sit finis principalis regularis singularum abbatiarum difficile dictu, cum in ulla ne chorum quidem observare soleant. Exceptis patribus qui in cura animarum occupantur, sodales qui generatim natu maiores vel infirmi sunt, quasi sine cura in abbatia vivere videntur, et quidem abbates ipsi tamquam domini magni cum multis expensis superfluis.

Etsi saeculis praeteritis abbatiae bene formatae fuerint, hisce temporibus solummodo meliorum temporum residua historica esse videntur, de quibus censere liceat melius esse futurum, si jam non manerent in posterum sed potius in prioratus simplices commutentur.

Názáret, dom. Missionum

Budateteny, 1929 Julii m. d. 31

*Hanszen Hubertus SVD [s. k.]
visit. apost.*

P. Hubert Hansen SVD apostoli vizitátor 105 férfi kolostort keresett föl. Rendenként szöveges összefoglalást készített, házanként pedig előrenyomtatott kérdőívet töltött ki. Itt hozzuk az első, Pannonhalma főmonostorának kérdőívét. A kérdések nyomtatottak, a válaszok géppel írottak, itt-ott kézzel írt kiegészítéssel, amit kurziváltan jelzünk. A nyomtatott latin szöveg hiányosságait szögletes zárójelben igyekeztünk korrigálni.

A latin nyelvű vizitátori jelentés, a *Relatio* az első hét pontban bevezetést adnak, az első részben a személyekről (posztulánsok, novíciusok, fogadalmások bontásban), majd a „dolgokról” (*de rebus*), tehát az anyagi feltételekről. A harmadik részben a fegyelmi kérdésekről (a szerzetesi élet hétköznapijai, ill. a saját törvények megtartása, az érvényben lévő, 1917. évi Kánonjogi Kódex [CIC] szerint).

RELATIO
super Visitatione Apostolica

quam peregit de mandato S. Congreg. de
Religiosis dd. 28. Junii 1927, Nr. 4696/27

in Domo religiosa: Archicoenobio S. Martini de S. Monte Pannoniae
Provinciae: Congregationis Hungaricae
Religionis: O.S.Benedicti.
Civitatis (Vici): Györgyszentmárton (sic!)
Dioecesis: nullius, sed exemptus.
Anno Domini 192...

*P. Hanszen Hubertus SVD [s. k.]
Visitator Apostolicus*

./.

PRAEMITTENDA:

1. Annus erectionis:	anno 996; restituta anno 1802.
2. Quinam sit domus finis sive scopus peculiaris:	Est domus novitiatus et scholasticatus necnon regiminis centralis Ordinis.
3. Quot sint in domo sodalium classes.	Una, clericorum tantum.
4. Quaeenam vota emittantur.	Sollemnia.
5. Num et quot fuerint fugitivi et apostatae ultimo decennio.	Sex ex tota congregatione.
6. Utrum constitutiones juxta cod. jur. can. reformatae fuerint.	Affirmative.
7. Qua auctoritate et quando fuerint hae approbatae.	Nondum sunt approbatae a S. Sede.

I. DE PERSONIS.

A) quoad Postulatum.

8. Quot postulantes inde a quinque annis admissi fuerint.	Non degunt postulantes in domo.
9. Quot postulantes tempore visitationis adsint.	—
10. Num pro singulis, saltem ante admissionem ad noviciatum habita sint testimonia a iure requisita, speciatim vero litterae testimoniales (Can. 544):	Omnia a iure requisita testimonia semper habita sunt.
a) pro fratribus conversis,	—
b) pro clericis,	—
c) pro illis, qui in seminario, collegio, vel alius religionis postulatu aut noviciatu fuerunt; et quidem iureiurando firmatae.	—
11. Num dispensatio necessaria super impedimentis forte existentibus semper petita et concessa fuerit, et a quonam superiore ecclesiastico.	Dispensationes necessariae petitae et obtentae sunt.
12. Num postulatum omnes et singuli conversi per sex saltem menses in domo, in qua regularis disciplina servetur, peregerint sub speciali cura probati religiosi (Can. 539 et 540).	—
13. Quot postulantes inde a quinque annis abierint.	—
14. Quot infra hoc tempus ad noviciatum admissi fuerint.	—

B) De Novitiis.

15. Quot novitii clerici inde a quinque annis habitum religiosum in domo susceperint 70.
16. Quot novitii clerici professionem emisierint inde a quinque annis 33.
17. Et quot fratres conversi. Non suscipiuntur fratres conversi. ./.
18. Quot novitii nunc habeantur
- a) clerici. 15.
- b) conversi. —
19. Quot novitii clerici ultimis quinque annis
- a) abierint et 21
- b) mortui sint 1.
10. Quot novitii conversi infra hoc tempus
- a) abierint et —
- b) mortui sint. —
21. Num professi a novitiis rite separati existant (Can. 564.) Affirmative.
22. Num omne habeant integrum exemplar constitutionum. Nondum approbatae sunt; sed regulam S. Patris Benedicti habent.
23. Num omnes per annum integrum et continuum ante professionem in domo novitiatus sub cura magistri degerint (Can. 555). Affirmative.
24. Num magister novitiorum ab omnibus oneribusque vacet, quae novitiorum curam et regimen impedire possint (Can. 559, § 3). Negative.
25. Utrum novitii primo novitiatus anno vacaverint tantummodo exercitiis pietatis, an aliis et quibus operibus addicti fuerint (Can. 565.) Vacant etiam studiis profanis, et quidem nimis.
26. Num professioni, quotius locus erat, peracta fuerint cessio administrationis bonorum, ac dispositio de eorum usu et usufructu (Can. 569, § 1 n. 2). Affirmative, ante professionem.
27. Num a novitiis ante professionem temporaneam testamentum de bonis praesentibus et forte obventuris libere conditum fuerit (Can. 569, § 3). Affirmative, ante professionem perpetuam.
28. Quonam anno et qua auctoritate novitiatus inst[it]utus fuerint (Can. 554). 1639, auctoritate Urbani VIII. Ac deinde iterum anno 1802.

C) De Professis.

29. Quot sint in domo professi clerici
a) votorum temperariorum (sic!), 32.
b) votorum perpetuorum. 51 + 14 in parochiis degentes
30. Quot sint in domo professi conversi —
a) votorum temperariorum (sic!), —
b) votorum perpetuorum —
31. Num vota semper tempore debito —
fuerint renovata (Can. 577).
32. Quot profesi inde a quinque annis E domo unus, ex tota Congregatione 14.
obierint.
33. Duot inde a quinque annis a domo
sponte recesserint
a) expleto tempore votorum Duo.
temporariorum, —
b) perdurantibus votis temporariis, —
c) post emissa vota perpetua, et —
d) quoad b ac c, a qua auctoritate —
dispensati,
e) quo abierint vel quo devenerint. Ad studia complenda ad universitatem
Budapestinam.
34. Quot inde a quinque annis dimissi
fuerint professi
a) expleto tempore votorum Duo.
temporalium, —
b) perdurantibus votis temporalibus, —
c) post emissa vota perpetua et —
d) quo abierint vel devenerint. Ad studia complenda ad universitatem
Budapestinam.
35. Utrum in dimittendis sodalibus semper
observatae fuerint, pro diversitate,
normae in ss. canonibus et in propriis
constitutionibus praescriptae (Can. 646sqq). Affirmative.

II. DE REBUS.

36. Utrum singuli sodales proprias cellas Sacerdotes singuli propriam cellam ha-
habeant, an saltem in communi dormi- bent; alumni, sive duo, sive tres, sive
torio suum quisque habeat cubile conve- quattuor in una cella habitant.
37. Utrum in numero et qualitate respon- Partim. Alumnorum ita, Patrum non
deant cellae paupertati et simplicitati semper, imprimis R.mus Archiab-
regulari. batis

38. Num infirmis curandis separatus locus undequaque aptus addictus sit. Negative; graviter infirmi extra claustra curantur.
39. Num etiam pro recipiendis hospitibus adsint in domo cubicula, sufficienter, ut decet, a communitate religiosa separata. Affirmative.
40. Quinam fuerint ultimis tribus annis redditus et expensae domus. Anni redditus et expensae archicoenobii c. 335 000 Pengő. /.
41. Num domus infra hoc tempus bona immobilia sive mobilia vel res pretiosas abalienaverit et qua facultate (Can. 534). Affirmative, sed non semper facultate legitima obtenta.
42. Num domus aere alieno gravetur et quanto. Tota Congregatio 3 200 000 Pengő debitum contraxit. Anno 1927 initio sine debita auctoritate Sedis Apostolicae.
43. Num domus inde a tribus annis nova debita contraxerit; quaenam et qua auctoritate (Can. 534) —
44. Num bona temporalia domus per oeconomum rite deputatum administrantur ad normam ss. canonum et constitutionum. Affirmative.
45. Num oeconomus administrationis ratio praescriptis temporibus reddita et rite examinata fuerit. Annis praeteritis non semper, nunc autem rite redduntur et examinantur.
46. Existantne in domo legata pia seu foundationes. Affirmative.
47. Num huiusmodi onera fideliter adimpleta fuerint. Affirmative.
48. Num Episcopo de huiusmodi foundationibus ratio reddita fuerit (Can. 535, § 3). Archiabba et Praelato nullius.

III. DE DISCIPLINA.

A. De vita religiosa.

49. Num exercitia pietatis pro singulis diebus, hebdomadibus, mensibus, annis vel aliis certis temporibus a constitutionibus vel ss. canonibus statuta accurate ab omnibus et singulis peragantur. Peraguntur secundum consuetudinem vigentem. Cf. *gli annotationes*.
50. Num omnes sodales sacerdotes quotidie missae sacrificium offerant et alii eidem assistant (Can. 595, § 1 n. 2). Affirmative generatim.

51. Utrum omnibus et singulis sodalibus qui pro negotiis domesticis vel aliis ab aliquo pietatis exercitio eximuntur, concedatur tempus privatim illis peragendi. Affirmative.
52. Num observentur canonica statuta
- a) quantum ad manifestationem conscientiae non exigendam (Can. 530). Affirmative.
- b) quod sacramentalem confessionem, semel in hebdomada faciendam. (Can. 595, § 1 n. 3). Affirmative quoad alumnos.
- c) quod exercitia spiritualia quotannis persolvenda. (Can. 595, § 1 n. 1). Affirmative.
53. Utrum adsint confessarii ad normam Juris designati (Can. 518, 566, § 2). Affirmative.
- ./.
54. Num et qui abusus irrepserint
- a) ex parte superiorum libertatem a lege concessam coarctantium, Negative.
- b) ex parte subditorum permissa libertate abutentium. Negative.
55. Num praescriptiones de clausura servanda in parte domus Religiosis reservata fideliter observetur (Can. 597-599, 604) Clausura habetur, *sed* januis non clausis.
56. Num adsit locutorum et an constitutiones circa illud serventur. Adsunt cellae pro recipiendis hospitibus.
57. Num constitutiones sive circa egressum Religiosorum e claustris, sive circa excipiendos vel adeundos extraneos fideliter serventur (Can. 606) Affirmative generatim.
58. Num e quibus temporibus habeantur institutiones catecheticae et piae exhortationes (Can. 509, § 2. n. 2.):
- a) ad conversos, —
- b) ad alumnos, Affirmative.
- c) ad famulos et convictores Audiunt contiones in ecclesia.
59. Utrum observentur leges in libris edendis (Can. 1385-1394). Affirmative.

B. Observantia quadumdam legum specialium.

60. Num lex de mutandis Superioribus post statutum tempus fideliter observetur (Can. 505) Negative.
61. Num et a quo dispensatio super hac lege impetrata sit. Resp. S. Congr. de Rel. 17. Dec. 1922 ad I. N. 4961/21.

62. Num moderator generalis et Superior provincialis praescriptam visitationem rite peregerint; quandonam ultima vice (Can. 511). Archiabbas singulis annis solet visitare.
63. Num Superior localis agat de domus negotiis cum consiliaris suis praefinitis temporibus convocandis (Can. 516, § 1). Affirmative.
64. Num electiones in capitulo locali iuxta normas iuris factae sint (Can. 507). Affirmative.
65. Utrum vigeat vita communis (Can. 594, § 1). Negative.
66. Num omnibus sodalibus necessaria, praecipue quoad victum et vestitum a Superiore ea qua decet caritate suppedientur. Affirmative.
67. An forte sint, qui haec sibi ab extraneis procurant. Negative. /.
68. Utrum bona, quae a religiosis acquiruntur, bonis domus admisceantur et pecunia quaelibet in capsula communi deponatur an habeatur forte peculium (Can. 594, § 2). Habent peculium dependens, de quo bis in anno ratio redenda est in scripto.
69. Num provideatur, ne quid desit infirmis sodalibus, ut in corporalibus et spiritualibus necessitatibus, qua par est caritate debite subleventur. Affirmative.
70. An operarii conducti honestam iustamque accipiant mercedem (Can. 1524). Affirmative.
71. Num fideliter ab omnibus servantur praescripta iuris
- a) circa alterius sexus personas (Can. 133), Affirmative, exceptis iis, qui sunt in parochiis.
 - b) circa obligationem recitandi horas canonicas, (Can. 610, 135), Affirmative.
 - c) circa habitum religiosum (Can. 596, 136), Affirmative.
 - d) circa venationem clamorosam (Can. 138), Affirmative.
 - e) circa visitationem tabernarum, spectaculorum et similium (Can. 138, 140), Affirmative generatim.
 - f) circa officia publica (139), Affirmative.
 - g) circa negotiationem (Can. 142). Affirmative.
72. An et quando legantur propriae constitutiones (Can. 509, § 2). Nondum approbatae.

73. Quot annos vacent clerici studiis (Can. 589, § 1).

- a) litterarum humaniorum
- b) philosophiae,
- c) theologiae.

74. Num alumnis vel etiam magistris alia officia comittantur, quae eos a studiis avocant (Can. 589, § 2).

75. Utrum omnes alumni integrum studiorum, per leges canonicas praescriptum, ante promotionem ad Sacros Ordines rite perfecerint.

76. Num ante promotionem ad Ordines Majores observata fuerint caetera omnia quae a sacris canonibus pro admissione ad Majores Sacros Ordines requiruntur praesertim:

a) quoad titulum ordinationis (Can. 982),

b) quoad literas dimissoriales (Can. 964-967),

c) quoad insterstitia (Can. 978),

d) quoad exercitia spiritualia (Can. 1001).

77. Utrum saltem semel in mense habeantur conferentiae theologiae a sodalibus, qui sunt sacerdotes (Can. 591).

78. An servata fuerit lex de examine a sacerdotibus post acceptum sacerdotium quotannis per quinquennium peragendo (Can. 590).

79. Utrum sodales sacerdotes occupentur in cura animarum, et utrum ad hanc data fuerint ab Ordinario Episcopo facultates requisitae (Can. 608).

80. Utrum confessiones mulierum non nisi in ecclesia vel oratorio audiantur (Can. 909, 910).

81. Utrum existant quaerelae et quales

a) cum Episcopo Ordinario,

b) cum clero parochiali,

c) cum magistratur saeculari.

Octo.

Unum in cursu theologico.

Quinque.

Affirmative quoad alumnos, qui etiam profanis studiis pilologicis et philosophicis vacant, in schola Monasterii superiore, *ut se praeparent ad examen status subeundum quo magistri seu professoris qualificentur.*

Negative.

Affirmative.

Affirmative.

Dispensabantur.

Affirmative.

Affirmative.

Affirmative.

Affirmative.

Affirmative.

Negative.

Negative.

Negative.

./.

82. Quot sint in scholis, quae domui sunt annexae, discipuli.	Scholae jam non sunt domui annexae.
83. Inter quos quot sint acatholici	
a) protestantes,	—
b) hebraici.	—
84. Quot sint in sc[h]ola magistri.	
a) religiosi,	—
b) saeculares.	—
85. Num una doceantur in sc[h]olis gymnasialibus pueri et puellae, et in quibus classibus.	—
86. Num in colligendo stipe SS. Canonum praescripta et S. Sedis decreta hac de re edita in omnibus religiose observentur (Can. 621–624.)	Non colliguntur.
87. Utrum Superiores permiserint sodalium commorationem in domibus saecularium, et per quantum tempus.	Affirmative tempore feriarum.
	./.
88. Num sint sodales, qui sine venia Sedis Apostolicae, iam ultra sex menses extra domum commorantur, excepta studiorum causa (Can. 606, § 2).	Negative.
89. Num in domum irrepserint abusus, et qui.	—
90. Utrum sodales non solum quae nuncuparunt vota fideliter integreque observent, sed etiam secundum regulae et constitutiones religionis vitam component atque ita ad perfectionem sui status contendant (Can. 593)	Contendunt suo quisque modo.

Addenda.

4. Orsenigo nuncius jelentése Lépicierhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1929. júl. 31, ikt. sz. 2626.

A pannonhalmi főapát július 31-én személyesen sürgette a döntést, mert az őszi tanévkezdésre való tekintettel már disponálnia kell, de az apostoli vizitátor nem engedélyezte, amíg az Apostoli Szentszék rendelkezését meg nem kapta. Augusztus 10-ig kért tőle haladékot, remélve, hogy (a nuncius) tud erre vonatkozólag értekezni az apostoli vizitátorral. Kéri a Bíboros Prefektust, ha ez a tiltás érvényben marad, akkor augusztus 10-ig ezt közölje vele, ez esetben más úton-módon kell megoldani a tanári dispoziciókat. A konstitúciók értelmében lehetne a perjel kinevezésére gondolni.

Szöveghözlés:

Facendo seguito al mio rispettoso Rapporto N. 2534 del 30 giu. u. scorso, al quale non fu ancora dato risposta, mi faccio un dovere di comunicare a Vostra Eminenza Reverendissima quanto segue:

Ogi si è presentato alla N. A. l'Ill.mo Arciabbate dell'Arciabbazia di Pannonhalma per dirmi che ormai si trova nella necessità, data l'imminenza del nuovo anno scolastico, che in Ungheria comincia ai primi di settembre, di prendere le disposizioni concernenti il trasferimento del personale insegnante nei vari Collegi dipendenti dall'Ordine. Avendo però ricevuto ordine dal Visitatore Apostolico, verso la fine di Giugno, di non prendere deliberazioni in proposito, senza prima aver avuto istruzioni dalla S. Sede, mi pregava di ottenergli schiarimenti in proposito.

./.

Io ho potuto indurlo ad attendere ancora fino al dieci Agosto, riserbandomi in questo tempo di conferire col Visitatore Apostolico. Qualora però Vostra Eminenza Reverendissima ritenesse opportuno mantenere questa proibizione, abbia la bontà di comunicarmelo entro il dieci Agosto. In tal caso però bisognerebbe incaricare altri di prendere le disposizioni concernenti il personale insegnante, non essendo più possibile protrarre queste deliberazioni.

Faccio poi rispettosamente presente a Vostra Eminenza che, in conformità alle Costituzioni, si dovrebbe in questi giorni procedere anche alla nomina del Priore.

Chino al bacio...

4696/27

5. Orsenigo nuncius jelentése Lépicierhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1929. aug. 10. ikt. sz. 2660.

Megküdi Hansen apostoli vizitátor jelentéseinek első csoportját. Megjegyzéseiben sürgeti, hogy minél hamarabb intézkedjenek a vizitáció javaslatainak megvalósítása érdekében (Adattár 1929. 2.).

In ossequio a quanto fu comunicato da cotesta S. C. con venerato Foglio N. 4696/27, in data 18 luglio 1927, mi faccio un dovere di inviare a V.Em.za Rev.ma una parte degli atti della visita applicata compiuta presso gli ordini e Congregazioni religiose maschili dal Rev. P. Prov. Umberto Hansen: il resto seguirà fra poco.

1. OSB, allegato B. con 12 inserti,
2. Cist, allegato C. con 10 inserti,
3. Scolopi o Piaristi, allegato D. con 12 inserti,
4. Praem. di Csorna, allegato E. con 6 inserti,
5. Praem. di Jasso, allegato F. con 3 inserti,
6. Min. Conv. allegato G con 5 inserti.

Annotazioni generali circa gli "Ordini docenti", all. A.

Io mi permetto, nel semplice intento di cavare da questo prezioso lavoro il maggior frutto possibile,

./.

di far presenta rispettosamente a V. Emza. quanto segue:

1/. — Sarebbe opportunissimo che cotesta S. C. inviasse il più presto possibile ai singoli ordini le ingiunzioni frutto di questa Visita, cercando di essere ben precisa anche nei dettagli, onde evitare il pericolo, che qui è grave, di vedere le nuove norme disciplinari eluse o applicate solo apparentemente.

2/. — La clausura, quasi universalmente ignorata (a eccezione di qualche casa dei Cisterciensi) fra gli ordini docenti, occorre sia instaurata regolarmente, sia in guisa che abbia vigore la sera, obbligando i religiosi a restare in convento dopo la cena.

3/. — L'abito religioso è purtroppo molto spesso abbandonato, specialmente dai Benedettini e dai Premonstratesi. Questo abuso ha una triste ripercossione anche sul clero secolare, e scoraggia i Vescovi nell'esigere dal proprio clero l'uso della talare. La S. C. può essere rigorosa su questo punto, esigendo dal religioso, quando non esce dall'Ungheria l'uso permanente dell'abito religioso o almeno della talare sacerdotale. Non vi è nessuna ragione, in nessuna città, di fare diversamente.

4/. — Il Visitatore Apostolico segnala fra i rimedi meno urgenti la pratica dei SS. Esercizi di almeno 6 giorni. Mi permetto esprimere il desiderio che questo punto di riforma venga considerato di urgente necessità.

Chino...

6. Mikes János szombathelyi püspök 1929. dec. 8-án kelt levele a Szerzetesi Kongregációhoz.

Mikes János kritikusan ismerteti a tanítórendek, közöttük is a bencések helyzetét. Vincenzo La Pumához, a Szerzetesi Kongregáció titkárához¹⁹ címzett kísérő levelében hivatkozik nemrég történt személyes találkozásukra Rómában. Most írásba foglalja az akkor elhangzottakat.

Ex Curia Episcopali Sabariensi
ad Nr. 2348 / 1929
4969/27

Illustrissime ac Reverendissime Domine!

Quum animadversiones, quas nuper in Urbe commoratus Illustritati Vestrae viva voce poteram referre et in causa visitationis religiosorum in Hungaria, docendi munere fungentium exponere, nunc litteris mandatas ad Illustritatis Vestrae consilium reverenter transmittio, par simul Illustrissimam Dominationem Vestram exoro veneratione, ut illas relationibus per Rev. P. Hubertum Hanssen, Visitatorem pro religiosis in Hungaria ordinibus virorum designatum exhibitis aut exhibendis adiectas Sacrae illi Congregationi de religiosis meo nomine substernere dignemini.

19 Vincenzo La Puma született Palermóban 1874. jan. 22-én, pappá szentelték: Róma, 1896. szeptember 13-án, Szerzetesi Kongregáció altitkára 1916, Szerzetesi Kongregáció titkára 1925. április 7-én, bíboros 1935. dec. 16-án, Szent Kozma és Damján titlussal, Szerzetesi Kongregáció pro-prefektusa 1935. dec. 20-án, prefektusa 1935. dec. 31-én, meghalt 1943. nov. 4-én. L. DEL RE, N., *La Curia romana. Lineamenta storico-giuridici*, Libreria Editrice Vaticana, Vatikánváros 1998⁴. 182. <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/blapuma.html>

Pro qua benevolentia intimas ex animo grate rependo et aestimatissimis affectibus sincero venerati[on]is sensu commendatus persisto Illustrissimae Dominationi Vestrae Reverendissimae

Szombathely (Sabaria) die 8-a Decembris 1929

CÍMER

addictissimus in Christo:

Joannes Mikes [s. k.]

episcopus Sabariensis.

Illustrissimo ac Reverendissimo Domino
Domino Praelato Vincentio La Puma
Secretario S. Congregationis de Religiosis
R o m a e

Ex Curia Episcopali Sabariensi
ad Nr. 2348 / 1929
4969/27

Eminentissime Princeps!

Visum est Sacrae Congregationi de Religiosis bonum opportunumque, ut elapso iam post Codicem Juris Canonici promulgatum decennio singulae religiosorum ac religiosarum in regno Hungariae conventium familiae per Visitatores Apostolicos seu Generales iuxta mandatum eiusdem Congregationis dd. 28. Junii Nr. 4696/27. examinentur ac visitentur.

Compertum est optimeque notum Eminentiae Vestrae, gravissimum hoc visitandi religiosorum domos munus commissum demandatumque esse Rev. P. Huberto Hanssen, Congregationis Verbi Divini presbytero et provinciae ad S. Gabrielem in Austria, viro certe prudenti ac religioso.

Quum visitationes istas non solum in mea Diocesi, sed in caeteris etiam Hungariae domibus peractas esse noverim: certas in causa religiosorum, qui studiosae in scholis mediis iuventuti educandae ac instituendae incumbunt, animadversiones mihi, obsequentissimo Eminentiae Vestrae famulo, profundissima liceat reverentia parique humilitate ad altissimam proferre Eminentiae Vestrae notitiam.

Isti etenim ordines seu religiosi magisterio vacantes Benedictinorum, Cisterciensium, Scholarum Piarum et Praemonstratensium ob callidos suae conversationis et huiusmodi vocationis scopulos, cultum scilicet praeponderantem, immo fere exclusivum litterarum et quidem profanarum, cum neglectu scientiae sacrae atque asceticae coniunctum, porro ob docenti discendique in academiis et universitatibus methodum liberalismo saturatam, vel etiam atheismo antecedentium temporum imbutam

Ad. S. Congregationem de Religiosis

R o m a e .

./.

a primaevo sui instituti spiritu multis in rebus passim defecerunt et ex quotidiana cum saeculo saecularibusque consuetudine rectum sentiendi vivendique modum paulatim

exeuntes moresque saeculares induentes vel imitantes vitam religiosam mundanis operibus deformaverunt ac proinde ad miserandos haud raro excessus et abusus devenerunt.

Quas quidem religiosorum in Hungaria vicissitudines singulaque rationum momenta bene apprimeque nosse, necnon sedulo perpendere debet, si quis hodiernum illorum statum recte perspicere ac diiudicare velit.

Ad quod vero iterum requiritur, ut quis per diuturnum temporis spatium apud nos commoratus haec omnia per se videret et expertus sit. Secus enim primo visu captus in recte iudicando facile errat et fallitur.

Equidem minime dubito, quin supradictus religiosorum, de quibus hic agitur, Visitor generalis, Rev. P. Hansen – licet origine et natione non ex Hungaria oriundus praedictis absens fuerit temporibus, novissime tamen in diversis regni partibus multum temporis commoratus frequentem habuerit occasionem una cum lingua nostra etiam huius terrae mores cognoscendi, porro quamvis institutione ac religione uni ex recentissimis Ecclesiae Congregationibus: Verbi sc. Divini nuncupatae atque propagandae imprimis fidei operam danti et in Missionibus exteris magno cum animarum fructu laboranti sit addictus: attamen, postquam dictis religionibus plurimum fuerit conversatus eorumque speciales circumstantias et ad hodiernum usque statum evolutiones apprime nosse eaque diiudicare potuerit – in suis ad Sacram Congregationem relationibus eadem, ac nos, consilia seu remedia proponat. Cuncti etenim qui labentis in dictis ordinibus seu religiosi disciplinae testes fuimus dolentes aliquando, ultimis hisce decenniis eo maiores cum animi gaudio observamus in memoratis supra religionibus clara profectus ad meliora signa, necnon fructuosum sese regenerandi conatum. Et, quod optimae spei est, non extraneis ex causis, sed plane internis resurgentem, ex firmissima nempe optimorum persuasione et collata perito-

./.

rum cooperatione laborque assiduo proveniente, quae omnia, accedente omnium studio unanimi, pro certo sperari et in tuto collocata haberi possunt.

Quod praeprimis antiquissimi omnium Ordinis S. Benedicti monachos attinet, in quo salutaris istius reformationis indicia primo conspeximus, initiata et felici successu ad ultima usque tempora laudabiliter exsecuta: nunc demum hisce diebus ex inepta rerum temporalium administratione obortae difficultates superiorum auctoritates labefractabant, concordiam fratrum perturbabant, disciplinam regularem relaxabant et ulteriorem in vita monastica profectum ad tempus retinebant. At opportuna coadiutoris idonei nominatio cum oeconomicis etiam spiritualia damna brevi reparabit et impedimenta profectus regularis e medio tollet.

Cisterciensium bene coepta conamina, notabilis eximiorum chorus theologorum animusque recentium abbatem vere religiosus nova huic ordini incrementa dabit eumque ad finem optatum iuvabit.

Idipsum de religiosis etiam scholarum Piarum valebit, necnon de canonicis regularibus ordinis Praemonstratensis, qui in praeposito suo nuperrime electo optimum nacti sunt superiorem, omnia sperare licet pro disciplinas regularis incremento faustissima.

Quae cum ita sint, pro certo quidem habet, fore, ut Visitoris Apostolici hac in re argumenta nostrae haud contradicant, imo convenient sententiae atque pro futuro etiam eadem, ac nos, commendent regulas observandas. Nimirum, ut, quod bonum est

retinendo prosequantur et in ea, quam ultro incedebant, quamque sibi ipsi elegerant aptissimam restituendae regulari disciplinae, via non turbentur, imo et ab Apostolica etiam Sede relinquuntur, donec ad optatum et ipsi, et Apostolicae Sedi finem: ad perfectum, quod feliciter coeperunt, vitae religiosae exemplar – Deo juvante – securi perveniant.

Cum ob supradicta benignam Eminentiae Vestrae veniam et hu-

./.

militer peto et notissimae fidens benevolentiae spero: aestimatissimis Eiusdem Eminentiae Vestrae affectibus demisse commendatus, summo cum venerationis et obsequii sensu persisto

Eminentiae Vestrae

Sabariae (Szombathely) die Immaculati Conceptus B. Mariae Virginis festo

CÍMER

In osculo s. Purpurae addictissimus in Christo

Joannes Mikes [s. k.]

episcopus Sabariensis.

hátoldalán kézírásos bejegyzés:

Die 20 Decembris 1929 advertatur et uniatur Positioni ut ratio haberi possit animadversionum Rev.mi E.pi scribentis

1931

1. Rotta nuncius jelentése a Szerzetesi Kongr. Biboros Prefektusához, 1931. ápr. 16. ikt. sz. 5229/31. Mellékletben küldi Kelemen Krizosztom főapáti koadjutor kérelmét: Serédi és Azzopardi delegátusként.

Szövegközlés:

CÍMER

BUDAPEST, LI 16 Aprile 1931

NUNTIATURA APOSTOLICA

IN UNGHERIA

N. 5229/31

(con allegato)

Eminenza Reverendissima,

Mi pervenne regolarmente il venerato Ufficio dell'Eminenza Vostra Reverendissima, Nr. 4696/27, in data 11 dicembre 1930, riguardo al riordinamento della disciplina regolare negli Ordini ed Istituti religiosi di Ungheria.

Finora mi hanno scritto in proposito il Generale dei Gesuiti, dei Francescani, dei Cappuccini ed il Rettore Generale dei Salesiani.

Il Rev.mo P. Kelemen Crisostomo, che funge da Abate dei Benedettini a Pannonhalma, ricevette egli pure la notificazione di codesta Sacra Congregazione a proposito delle riforme da introdursi per il buon andamento della vita religiosa in detta Congregazione.

Egli venne da me e mi presentò l'acclusa supplica, con cui mi domanda che sia incaricato della riforma richiesta l'E.mo Cardinal Serédi, e che venga nominato come socio-Delegato il Rev.mo Padre Raffaele Azzopardi di Monte Cassino.

Le ragioni di tale proposta sono indicate nella supplica. L'E.mo Cardinal Serédi, qualora vi fosse una nomina ufficiale, accetterebbe, a quanto mi assicura il Rev.mo Padre Kelemen, l'incarico.

Trattandosi di una nomina che non risponde, almeno alla

./.

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Alessio Enrico Lépicier
Prefetto della S. C. dei Religiosi

lettera alle Istruzioni di codesta Sacra Congregazione, egli la presentò a me, perché io la facessi avere a Vostra Eminenza per il nihil obstat.

Per mio conto credo si possa dare una risposta affermativa alla domanda, perché il Cardinal Serédi è persona che da serio affidamento.

Ad ogni modo nel prossimo Maggio il Padre Kelemen, ed alcuni giorni dopo, il Cardinal Serédi verranno a Roma. Così potrà l'Eminenza Vostra trattare direttamente la questione con gli interessati.

Chinato al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda venerazione mi onoro raffermarmi

dell'Eminenza Vostra Reverendissima
umilissimo servo in S.
+ *Angelo Rotta*.....
Nunzio Ap.lico

hátoldalán kézírásos bejegyzés:

Ungheria – Visita Ap.lica Istituto Religios. 4696/27

5008/30

in Congressu diei 9 Maii 1931 Scribatur Excm. Nuntio Apl.o in Hungaria j[uxta]. .. min.

N.B. Consegnate alcuni fogli al Rev.mo P. Primate, perché dia un voto, dopo avere parlato con l'Em.mo Seg. di Stato Dopo l'udienza del 1 feb. 1933. V. La Puma Seg.

gir riassunte il 25 Aug. 30 al 3/3

6-6-31

2. Kelemen főapáti koadjutor Rotta nunciushoz, 1931. ápr. 14. ikt. sz. 5229/31

Excellentissime et Reverendissime
Domine Nuntius Apostolice!

Mense Martio rescriptum accepi a S. Congregatione Religiosorum relate ad restorationem disciplinae regularis. Quod rescriptum me obligat ad eligendum

Delegatum, in disciplina beneversatum et probatum, qui Delegatus munus restaurandi impleat.

Excellentissime Domine, ante octogintas annos apud nos huiusmodi munsere fungebatur Cardinalis Scitovsky, archiepiscopus Strigoniensis. Humillime peto Excellentiam Vestram, ut benevolentissime concedere dignetur mihi, qui ad munus restaurationis suscipiendum Eminentissimum Dominum Cardinalem Justinianum Serédi rogare possim. Eminentissimus Princeps Primas enim viginti quattuor annos in Collegio S. Anselmi commorabatur, in quo claustro disciplinae regularis in pleno vigore est. Eminentissimus dominus conscripsit Statuta Congregationis nostrae iuxta Canones C.J.C. Optime novit omnes sodales, conditiones et omnes circumstantias vitae nostrae. Erga Dominum Eminentissimum summa cum fiducia sentiunt confratres mei, qui plerumque sola lingua Hungarica possunt loqui.

.i.

Si Excellentiae Vestrae placuerit, quasi revisorem seu socium Delegatum — iuxta punctum q. Instructionem — rogabo P. Raphaellem Azzopardi, subpriorem Cassinensem, qui vir magnae eruditionis et experientiae est. Cum Protocoenobio Cassinensi iam a temporibus S. Stephani regis, fundatoris et patroni Archicoenobii nostri, in communicatione privilegiorum et in amicitia per mille annos saepius renovata sumus, in quo protocoenobio etiam nunc regularis disciplina viget.

Speramus hac modo optatam a S. Sede Apostolica restaurationem nos — Deo adiuvante — optime inducturos esse et fare (sic!); ut eam stabilire possimus ita, ut omnes sodales acquiescant.

Summa cum reverentia rogo benignum consensum Excellentissimi Domini Nuntii Apostolici ad petitiones nostras Principi Primati haud ignotas.

BÉLYEGZŐ

*Excellentiae Vestrae Reverendissimae
servus humillimus*

In Sto Monte Pannoniae, die 14. IV. 1931.

*Chrysostomus Kelemen [s. k.]
coadjutor.*

3. Minuta, válasz Rotta nunciushoz 1931. máj. 9;

Kézírásos.

A Kongregáció nem engedélyezi Serédi bíboros hercegprímás jelölését delegátusnak.

4696

9 Maggio 1931

/27

Ecc.mo Mons. Nunzio Ap.lo d'Ungheria

In risposta all'Ufficio di V. E. Rma. circa la domanda del R.mo Arciab. P. Kelemen per poter nominare, quale Delegato per la riforma nella Congreg. Ungherese O.S.B., l'E.mo Card. Serédi, questa S. Congreg. à. considerato ponderatamente, che tale nomina, quantunque molto gradita per l'eccellenti qualità di quell'E.mo Porporato, tuttavia nel complesso di circostanze potrebbe recare non lieve peso alle sue tante cure di Vescovo e Primate di Ungheria. — Perciò questa med. S. Congregazione non credendo

opportuno, pur con rincrescimento, annuire alla domanda del su lodato Arciabate P. Kelemen, prega l'E.V. di voler procedere d'accordo col medesimo, alla nomina di un altro Delegato a norma della lettera di questo S. Dicastero, in data 10 Dic. 1930.

Con sensi....

4. Kelemen koadjutor a Szerzetesi Kongr. Bíboros Prefektusához, 1931. nov. 4. ikt. sz. 780/1931, a főmonostori konvent egyhangú jóváhagyásával Hartmann Strohsacker göttweigi apátot javasolja delegátusnak.

PANNONHALMI FŐAPÁT

koadjutora.

nr. 780/1931.

Eminentissime Princeps,

Huius initio anni accepi a Sacra Congregatione Religiosum litteras die 18. Decembris 1930, sub Nr. 4696/27 datas, in quibus mihi praescribitur, ut aliquem religiosum pium ac prudentem ex nostro Ordine pro restauratione disciplinae regularis "d'accordo col mio Consiglio e d'intesa col Rev.mo Nunzio Apostolico di Ungheria" Delegatum nominem et de nominatione facta S. Congregationem Religiosorum certiozem faciem (si compiacia la medesima P.V. informare questa S. Congregazione della nomina di cui sopra.)

Primum, ex causis S. Congregationi Religiosorum notis, Eminentissimum Cardinalem Serédi desideravimus uti Delegatum a Sacra Congregatione impetrare. Sacra autem Congregatio Religiosorum, sicut Excellentissimus Dominus Nuntius Apostolicus de Budapest mihi notum fecit, considerata mole laborum qui Eminentissimo Cardinali Serédi aliunde incumbunt, non vult illum ulterius aggravare, proinde disponit, ut novum Delegatum nominem.

Cum consensu unanimo Conventus Archicoenobii de Sacro Monte Pannoniae reverendissimum Dominum Dr. Hartmannum Strohsacker, Abbatem de Göttweig (in Austria), ad Delegatum officium elegi. Cui electioni Excellentissimus Dominus Nuntius Apostolicus de Budapest benigne ac libenter

Eminentissimo ac Reverendissimo Domino

Domino Alexio Henrico Cardinali L é p i c i e r

Praefecto Sacrae Congregationis Religiosorum

R o m a e .

./.

accessit.

Reverendissimus Dominus Hartmannus Strohsacker nominationem ad munus Delegati libenti animo accepit.

Quam nominationem Eminentiae Vestrae secundum praescriptum S. Congregationis Religiosorum supra memoratum pro officio meo humillime communico.

Purpuram Sacram humiliter osculans omni qua par est devotione ac reverentia me profiteor

Eminentiae Vestrae
addictissimum servum in Domino
In Sacro Monte Pannoniae, die 4. Novembris a.D. 1931.
(Pannonhalma, Hungaria)

Chrysostomus Kelemen [s. k.]
Coadiutor Archiabbeatis.

1932

1. Rotta nuncius jelentése Lépicierhez, a Szerzetesi Kongregáció Bíboros Prefektusához, 1932. okt. 27. ikt. sz. 6413/32,

A választás és kinevezés egyesítése, két melléklet, 1. 2. sz.: Kelemen koadjutor levele a Szentatyához és a Strohsacker-vizitáció eredményei: Kelemen-levél a reformnapirenddel, ill. nyomtatott füzet: Propositiones Rev.mi D.ni Abbatis Dr. Hartmanni Strohsacker, Jaurinensis, 1932. szept. 12.

CÍMER	N. 6413/32
Nunciature Apostolique	BUDAPEST, 27 Ottobre 1932.
En Hongrie	DISZ.TÉR 5.
(con 2 Allegati)	

Eminenza Reverendissima,

Giorni sono venne da me il Reverendissimo P. Crisostomo Kelemen O.S.B., Coadjutore nell'Abbazia di Pannonhalma, e mi raccomandò che si provvedesse ad una sistemazione definitiva dell'Abbazia colla nomina dell'Arciabbe in sostituzione del defunto P. Bárdos. Le ragioni sono parecchie. Dovendosi trattare cause importanti davanti ai tribunali civili per la difesa dei diritti dell'Abbazia è molto conveniente, per non dire necessario, che vi figurì come Rappresentante l'Abate e per la maggior autorità di cui godrebbe e per toglier l'occasione e cavilli giuridici da parte degli avversari. Di più un semplice coadjutore, appunto per il carattere di temporaneità dell'ufficio, non gode nemmeno di quel prestigio davanti alla Comunità che si richiede, specie se si vuol promuovere seriamente la riforma. S'aggiunga poi che per il pubblico può essere ragione di meraviglia che, mentre gli altri Ordini qui in Ungheria hanno regolarmente il loro Abate, i Benedettini invece abbiano a trovarsi in una condizione di inferiorità, con questo stato precario, qualora dovesse prolungarsi

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Alessio Enrico Lépicier
Prefetto della Sacra Congregazione dei Religiosi
CITTÀ del VATICANO.

./.

ulteriormente.

Egli però è di opinione che si possa procedere alla nomina secondo le norme delle Costituzioni; ed avendogli io accennato in via accademica a quella soluzione media,

che pare meglio risponda alla mente di codesta S. Congregazione, che cioè si rispetti il diritto di voto, ma che i voti siano inviati direttamente o indirettamente alla Santa Sede nel caso che si riservi per questa volta di procedere alla nomina; egli mi rispose non vedere inconveniente che si procedat alla nomina in tal modo.

Può essere che egli stesso inviando a codesta S. Congregazione le proposte di modificazione alle Costituzioni presentate dal Visitatore R.mo P. Abbate Strohsacker, per conformarle secondo i desideri della S. Sede ai punti proposti da codesta S. Congregazione per la riforma degli Ordini Religiosi, abbia ad entrare in argomento della futura nomina.

Chinato al bacio della Sacra Porpora coi sensi della pù profonda venerazione mi pregio raffermarmi

Dell'Eminenza Vostra Reverendissima
umilissimo ed ubbidientissimo in J.C.
(firmato) +Angelo Rotta
Nunzio Apostolico

2. Kelemen koadjutor levele a Szentatyához és a Strohsacker-vizitáció eredményei.

2a. Kelemen-levél a reformnapirenddel, 1932. okt. 27. ikt. sz. 944/1932. Ad Nr. 4969/1927.

PANNONHALMI FŐAPÁT

koadjutora.

Nr. 944/1932.

Ad Nr. 4969/1927.

S. Congr. Relig.

Beatissime Pater !

Chrysostomus Kelemen, coadjutor Archiabbatiae nullius Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae (Pannonhalma) Praesesque Congregationis Hungaricae O.S.B., ad pedes Sanctitatis Vestrae provolutus, humillime praesentat „Propositiones” quas Reverendissimus dominus Hartmannus Strohsacker Delegatus pro restauranda disciplina regulari in Congregatione Hungarica O.S.B. exaravit, quibus Propositionibus adiungitur Ordo diurnus Archicoenobii S. Martini de S. Monte Pannoniae necnon et Abbatiarum Residentiarum. Praefatus Chrysostomus Kelemen humillime implorat Sanctitatem Vestram ut has „Propositiones” praesentatas clementissime approbare dignetur.

Et Deus...

In Sacro Monte Pannoniae, die 27. Octobris a. D. 1932.

Chrysostomus Kelemen [s. k.]

Bélyegző

Coadjutor.

./.

Ordo diurnus
in Archicoenobio S. Martini de Sacro Monte Pannoniae.

Mane hora 5. surgunt novitii qui hora 5 ½ excitant ceteros.
Hora 6. Horae minores. Missa conventualis et meditatio. — Tempus ultimum ad complendum sacrificum Missae pro Patribus hora 7 ½, diebus vacationum hora 8. 7 ½ — 8. tempus liberum.
Ab hora 8 usque ad horam 12 ½ praelectiones et studium.
12 ¾ Vesperae.
Hora 1 post meridiem prandium.
Post prandium tempus liberum, mox per horam 1 ½ deambulatio.
3 ½ — 5. studium
5 — 5 ¼ tempus liberum, deinde studium.
6 ½ — 7. Lectio spiritualis.
Hora 7. Officium divinum. (Nocturni et Laudes)
Hora 8. Cena. Post cenam tempus liberum.
Hora 9 ¼. Completorium, examen conscientiae.
Hora 9 ½ quies nocturna.
Intra hunc ordinem diurnum commendata privata exercitia pietatis: adoratio, rosarium, stationes viae crucis, mense Maio devotio Maialis.
Secundum Constitutiones singulis feriis sextis per Quadragesimam devotioni „Miserere”, die 2. Novembris et 31. Decembris simul cum populo participamus. Die 1 Januarii et diebus tribus ultimis bacchanalibus Adorationi publicae assistimus. Denique omnes processiones comitamur.
Festis non publicis Sanctorum Benedictinorum et Hungaricorum mane hora 8. Missae sollemni assistitur.
Diebus Dominicis et festis haec modificatio ordinis diurni:
Mane hora 9. Missa sollemnis et praedicatio.
12 ¼–12 ¾ exhortatio. Postea adoratio.
Post prandium per dimidiam horam tempus liberum, deinde lectio.
Hora 3. Vesperae sollemnes, postea deambulatio.

In Sacro Monte Pannoniae, die 27 Octobris a.D. 1932.

Chrysostomus Kelemen [s. k.]
Bélyegző Coadjutor.

/.

Ordo diurnus
in domibus Abbatialibus.

hora 5 1/2 surgunt sodales.
6–7 ½ Missae.
7 ½ Prima, Tertia, Missa conventualis.
Ante prandium Sexta, Nona, Vesperae.

Hora 8. Post meridiem cena.
9 Completorium.

Ordo diurnus
in Residentiis.

Hora 5 1/2 surgunt sodales. Celebratio Missae.

Usque ad horam 7. Ss. Missae finiuntur. Deinde tempus liberum vel studium.

7 1/2 Missa iuventutis et Horae minores

8 — 1. Praelectiones vel studium.

Hora 1 post meridiem adoratio dein prandium.

Post prandium tempus liberum, deambulatio usque ad horam 4.

Ab hora 4 studium, emendatio pensorum, praelectiones extraordinariae (cantus, musica, stenographia, delineationes, Congregationis Marianae conventus, exploratorum sessiones, sport, etc.). Lectio spiritualis.

8. Cena.

Post cenam usque ad 9 1/4 tempus liberum.

9 1/4 Completorium.

In Sacro Monte Pannoniae, die 27 Octobris a.D. 1932.

Chrysostomus Kelemen [s. k.]

Bélyegző

Coadjutor.

2b. Hartmann Strohsacker göttweigi apát, delegátus javaslati latin nyelven készültek, a konstitúciók vonatkozó pontjainak megváltoztatását tartalmazzák, 19 oldalon, füzet formában, a győri egyházmegyei nyomdában készültek. Példányai számos helyen könnyen megtalálhatók.

Propositiones Rev.mi Dom.ni Abbatis dr. Hartmanni Strohsacker delegati de instauranda disciplina regulari. Ad manuscripti instar. Typographia diocesana Jaurinensis, (12) Sept. 1932. 19 pp.

ÁDÁM SOMORJAI OSB

CONTRIBUTIONS TO THE APOSTOLIC VISITATION AND REFORM OF THE BENEDICTINES
IN HUNGARY (1929-1932)

In his earlier study entitled "Further Data on the Nominations and Resignations of Krizosztom Kelemen, Archabbot of Pannonhalma" (*Essays in Church History in Hungary*, 2006/3-4. pp. 105-142.) the author revealed that both the person and the office of the Coadjutor Archabbot, as well as his nomination and refusal of his resignations can only be interpreted strictly in the context of the Apostolic Visitation in Hungary.

Unanswered questions regarding the context of the nomination and resignations of Krizosztom Kelemen, Archabbot of Pannonhalma motivated the author's researches. Present study uses sources partly from the archives of the S. Anselmo Benedictine Abbey (Rome) and that of the Congregation for Institutes of Consecrated Life and Societies of Apostolic Life (CIVCSVA). Further details can be found in the archives of the Apostolic Nunciature to Hungary among the files of the Vatican Secret Archives.

Provincial P. Hubert Hansen S.V.D. served as Apostolic Visitor. His reports and archives of the visitation are preserved in the Congregation for Institutes of Consecrated Life and Societies of Apostolic Life (CIVCSVA) under the reference No. SR 5933. Visitation records of the Hungarian Benedictine Congregation, also known as the Benedictines of Pannonhalma, together with the documentation on Krizosztom Kelemen's nomination are only a part of the two thick folders where records on the Apostolic Visitation of whole Hungary can be found.

FÜGGELÉK:
HUBERT HANSEN SVD APOSTOLI VIZITÁTOR FORMANYOMTATVÁNYÁNAK ELSŐ KÉT LAPJA
FÉNYMÁSOLATBAN: A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG.

RELATIO

super Visitatione Apostolica

quam peregit de mandato S. Congreg. de
Religiosis dd. 28. Junii 1927, Nr. 4696/27

in Domo religiosa Archicoenobio S. Martini de S. Monte Pannoniae
Provinciae Congregationis Hungaricae
Religionis O.S. Benedicti.
Civitatis (Vici) Györgyszentmárton
Dioecesis nullius, sed exemptus.

Anno Domini 192.....

P. Hannu... ..

Visitator Apostolicus

PRAEMITTENDA:

1. Annus erectionis:
2. Quinam sit Domus finis sive scopus peculiaris.
3. Quot sint in domo sodalium classes.
4. Quanam vota emitantur.
5. Num et quot fuerint fugitivi et apostatae ultimo decennio.
6. Utrum constitutiones iuxta cod. jur. can. reformatae fuerint.
7. Qua auctoritate et quando fuerint hae approbatae.

I. DE PERSONIS.

A) Quoad Postulatum.

8. Quot postulantes inde a quinque annis admissi fuerint.
9. Quot postulantes tempore visitationis adsint.
10. Num pro singulis, saltem ante admissionem ad noviciatum habita sint testimonia a iure requisita, specialim vero litterae testimoniales (Can. 544):
 - a) pro fratribus conversis,
 - b) pro clericis,
 - c) pro illis, qui in seminario, collegio, vel alius religionis postulatu aut noviciatu fuerunt; et quidem iureiurando firmatae.

11. Num dispensatio necessaria super impedimentis forte existentibus semper petita et concessa fuerit, et a quonam superiore ecclesiastico.

12. Num postulatum omnes et singuli conversi per sex saltem menses in domo, in qua regularis disciplina servetur, peregerint sub speciali cura probati religiosi (Can. 539 et 540).

13. Quot postulantes inde a quinque annis abierint.

14. Quot infra hoc tempus ad noviciatum admissi fuerint.

B. De Novitiis.

15. Quot novitii clerici inde a quinque annis habitum religiosum in domo susceperint.
16. Quot novitii clerici professionem emisissent inde a quinque annis.
17. Et quot fratres conversi.

Anno 996; restituta anno 1802.

Est domus novitiatu et scholasticatus necon regiminis centralis Ordinis. Una, clericorum tantum.

Sollemnia.

Sex ex tota congregatione.

Affirmative.

Nondum sunt approbatae a S. Sede.

Non degunt postulantes in domo.

Omnia a iure requisita testimonia semper habita sunt.

Dispensationes necessariae petitae et obtentae sunt.

70.

33.

Non suscipiuntur fratres conversi.

HORVÁTH TIBOR SJ. 80 ÉVES

A magyar egyháztörténeti kutatás az 1980-as évek közepén kapott új lendületet. Ebben meghatározó szerepe volt **Prof. Horváth Tibor** jezsuitának, a Regis College, Federate College of the University of Toronto teológia tanárának. Figyelembe véve a magyarországi politikai viszonyokat, azt kezdeményezte, hogy egy nagyszabású egyháztörténeti vállalkozás keretében a szakemberek próbálják elkészíteni a mai és a történelmi Magyarország, valamint az emigrációban létrejött magyar plébániák történetét. Ennek anyagát a **Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia** köteteiben kívánta megjelentetni.

A jelzett nagy vállalkozás szerzőinek összefogására életre hívta a **Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösséget**, METEM-et. Torontóban pedig létrehozták a **Metem International Society for Encyclopedia of Church History in Hungary**-t. E két szervezet, a METEM és a METEM International azóta is teljes egyetértésben dolgozik, és jelenteti meg a Horváth Tibor által alapítóként jegyzett **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok** folyóiratot (*Essays in Church History in Hungary*), továbbá a **METEM Könyvek** sorozatot, amely eddig több mint 60 kötetet foglal magába.

Ez az óriási munka elképzelhetetlen lenne Horváth Tibor professzor áldozatkész, lankadatlan munkája és támogatása nélkül. A jeles pap, tudós **2007. július 28-án** töltötte be **80. életévét**.

Kívánunk Neki jó egészséget és további erőt papi és tudományos tevékenységéhez. Továbbra is számítunk támogatására.

Ad multos annos!

Budapest – Pannonhalma Szeged, August 2007.

A Szerkesztőség

TIBOR HORVÁTH SJ IS 80 YEARS OLD

Hungarian Church historical research gained new impetus in the middle 1980s. *Professor Tibor Horváth*, teacher of Regis College, Federate College of the University of Toronto played a determining role in this progression. Considering political conditions in Hungary, he initiated the idea of a large-scale church historical project in the framework of which scholars should reveal the history of Hungarian parishes of present day and from the period before 1920, together with that of the parishes formulated in communities of Hungarian emigration. He planned to publish the outcome of the project in the volumes of the *Encyclopaedia of Church History in Hungary*.

In order to co-ordinate the scholars of the mentioned project, he founded **the Society for Encyclopaedia of Church History in Hungary**, so called METEM. Parallel to this, **METEM International Society for Encyclopaedia of Church History in Hungary** was founded in Toronto. Since then the two organizations, METEM and METEM International have been working together in perfect agreement, publishing the periodical entitled **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (Essays in Church History in Hungary)** founded by Tibor Horváth. The society also publishes the METEM Books series, so far having over 60 volumes.

All these achievements could not be realized without Professor Tibor Horváth's generous and unflagging work and support. The outstanding priest and scholar celebrated his **80th birthday** anniversary on **28th July 2007**.

We wish him good health and further strength to continue both his pastoral and scholarly work. We reckon on his support also in the future.

Ad multos annos!

Budapest – Pannonhalma – Szeged, August 2007.

The Board of Editors

JÁVOR EGON OSB

50 ÉVES A MAGYAR BENCÉSEK ALAPÍTÁSA, WOODSIDE PERJELSÉGE KALIFORNIÁBAN

Alapítva 1957-ben, 1958. március 10-től konventuális perjelség, 1976. augusztus 23-tól a Manchesteri (New Hampshire) Szent Anzelm apátságától függő perjelség. A jeles évforduló alkalmából az alapító perjel, Jávor Jenő Egon OSB¹ írásával emlékezünk.

Kelemen Krizosztom főapát úr szándékából indult. Ő maga mesélte Egon atyának már Amerikában, hogy Kodály Zoltán egyik amerikai útja után fölhívta a figyelmét, hogy Ohio állam Cleveland városában látott egy nagy szlovák bencés templomot, kolostort és iskolát. Ugyanannak a városnak hetvenezer lakosa magyar, számos katolikus és protestáns templommal, de magyar bencések nélkül. A nagy magyar zeneszerzőnek ez a szemrehányó nyilatkozata sugalmazta az amerikai bencés alapítást.

Kelemen Krizosztom főapát úr, miután elhagyta hazáját, rövid római és braziliai tartózkodás után, 1947-ben az Egyesült Államokba költözött. Itt ismerte föl az új világ nyújtotta lehetőségeket, itt látott új életteret az iskoláikat elvesztett rendtársainak és innen szorgalmazta a magyar bencések amerikai letelepedését.

Sárközi Pál apát úr fölhívására Hoffer Lipót és Olajos Elréd indult elsőnek ezzel a céllal külföldre és érkezett 1948-ban az Egyesült Államokba. Ugyanezen év végén előbb Jávor Egonnak, majd Brunner Emődnek sikerült elhagyni a magyar hazát. Őket a külföldön élő bencések főnöke, Békés Gellért irányította az USÁ-ba.

Római tanulmányaik befejezése után Jáki Szaniszló 1950-ben, Horváth Achilles pedig 1952-ben amerikai kolostorok meghívására került az Újvilágba. Hites Kristóf és Barát Benignus, akiket Szalay Jeromos Kanadába küldött, 1953-ban csatlakoztak a már az USÁ-ban élő rendtársaikhoz. Bár szétszórtságban, különböző államokban és munkakörökben éltek és dolgoztak, páran nem bencés kolostorokban, de levelezéssel és találkozásokkal tartották egymással a kapcsolatot és ápolták a közös alapítás gondolatát. Ez

1 Jávor Jenő Egon OSB, teológiai doktor, született Budapesten, 1916. október 18-án, beöltözött 1935. augusztus 6-án, egyszerű fogadalmat tett 1937. jún. 28-án, ünnepélyes fogadalmat tett 1940. június 28-án, 1940–1942 között teológiát hallgat Budapesten, pappá szentelés 1941. június 22-én, 1942–1944 között gimnáziumi tanár Kőszegen, közben táborigazgató, 1944–1948 között gimnáziumi tanár Sopronban, 1948-tól Amerikában, 1957–1976 Woodside Szent István perjelség tagja, 1976 óta ugyanitt él mint a Magyar Bencés Kongregáció tagja. L. *A Pannonhalmi Szent Benedek-rend Névutára, 1802–1986*. Összeállította: BERKÓ PÁL és LEGÁNYI NORBERT, h. n. [Pannonhalm] 1987. 208.

azonban távoli és ködös bizonytalanságban maradt, 1954 tavaszáig határozott lépések nem történtek.

Ekkor Sárközy Pál főpát úr komoly fölszólítása döntésre kényszerítette őket: vagy összeköltöznek közös életre egy rendi házban az Egyesült Államokban, vagy pedig csatlakozniuk kell a brazíliai rendtársak sikeres alapításához São Paulóban.

A főpát úr rendelete komoly megfontolást igényelt a rendtársaktól. Legtöbbjük már megszerezte az USA állampolgárságot, beszélték az angol nyelvet, beletanultak az amerikai gondolkodásba, megszerették új befogadó hazájukban az életet. A brazíliai éghajlat, új nyelv elsajátítása, tanítás-prédikálás portugál nyelven, új haza új szokásai nem mutatkoztak vonzóknak. Így újabb gyökeres változás helyett a maradás mellett döntöttek. Megpróbálják az összeköltözést, a kolostoralapítást az Egyesült Államokban. Két váratlan esemény is erősítette a szándékukat. Az egyik Olajos Elréd távozása. Kilépett a rendből, elhagyta papi hivatását. Az ő szomorú példája fölhívta a többiek figyelmét a nagyobb szabadság és anyagi függetlenség veszélyeire s a közös élet áldásos előnyeire. A másik Sarlós Engelbert látogatása São Paulóból. Egy közös találkozáson oly lelkesedéssel beszélt brazíliai életükről, főleg iskolájukról, hogy lelkesedése átragadt az USA-beli rendtársakra s erősítette vágyukat itteni alapításra. 1955 nyarán Békés Gellért a brazíliai alapítást vizitálta. Rómába New Yorkon keresztül repült vissza, s ott gyülekezett az elérhető, közelben lakó társaival. Elismeréssel méltatta a são paulóiak munkáját és iskoláját, de elfogadta az USA-ban maradás próbálkozás tervét.

Közös elhatározás alapján Kristóf és Egon szabadságot kértek munkakörükből. Tanulmányozták az egyes államokban lévő katolikus egyházmegyék lakosságát, iskoláit, a bencések jelenlétét vagy hiányát, s körútra indultak: Kristóf a középállamokba, a magyaroktól nagyobb számban lakott városokba, Egon nyugatra. A régebben kivándorolt magyarok túlnyomóan a szegényebb réteghez tartoztak, gyári, ipari, mezőgazdasági munkákban dolgozva keresték kenyerüket, s nem igényeltek magyar középiskolát gyermekeiknek. Az újabb, műveltebb 56-os menekültek pedig a kezdet nehézségeivel küszködtek és anyagiak hiányában kénytelenek voltak az ingyenes állami iskolákba járattni gyermekeiket. Egon próbálkozása sikert aratott nyugaton, a Csendes-óceán mellett Kaliforniában. San Franciscóba ment, mert ebben az egyházmegyében még nem voltak bencések.

A második világháború alatt a japánok ellen a katonákat kaliforniai kikötőkből indították a távol-keleti harcterekre. Sokan akkor fedezték föl ennek az államnak a szépségét, remek éghajlatát, életlehetőségeit, és ideköltöztek a háború után. Milliókkal gyarapodott a lakosság: a katolikus püspökségeknek különös szüksége lett papokra, tanárookra. Így San Francisco érseke, John J. Mitty szívesen fogadta a menekült magyar bencések jelentkezését. A – bár kis létszámú – de fiatal korú, több doktorátussal rendelkező művelt bencések megtelepedése újabb szerzetesrendet jelentett egyházmegyéjének, újabb iskolát jó tanítást és nevelést igénylő híveinek. Engedélyezte a kolostoralapítást és az iskola megnyitását.

Az egyházmegyei tárgyalások folyamán Egon atya örömmel tapasztalta az érsek személyes jóindulatát és a katolikus iskolák felügyelőjének barátságát. A szükségzavúnak ismert érsek – titkárainak csodálatára – mindig szívesen fogadta és hosszan beszélgetett a magyar bencések képviselőjével. Mikor megtudta, hogy Egon atya 14 hónapot töltött az orosz fronton mint táborigyelő, élénken érdeklődött a háború és az oroszok felől, mivel fiatal korában ő is szolgált mint táborigyelő. Egon atya fölhasználta az al-

kalmat, hogy bővebben ismertesse a bencés rend helyzetét a kommunista rendszer előtt és után, a tanító és lelképásztori munkákat, és azt is, hogy a közelmúltban két panonhalmi bencést: Vaszary Kolost és Serédi Jusztiniánt emelt a Szentszék bíborosi rangra. Az egyházmegye tanulmányi felügyelője, egy fiatal monsignor, a bencés rend nagy barátja, örömmel fogadta és erősen támogatta a bencés iskola megnyitását. Az érsek plébániai munkába helyezte Egon atyát azzal a megbízással, hogy nézzen körül a tárlaljon alkalmas helyet a kolostor és iskola számára.

Ez 1955 októberében történt. 1956 júniusában már komoly tervvel térhetett vissza, nem egyedül, hanem az amerikai magyar bencések főnökének, Brunner Emőd atyának társaságában. Jól felkészülve térképen mutatták a választott helyet, tisztes távolságban a katolikus középiskoláktól, városokon kívül kinn a vidéken, és végigtárgyalták a feltételeket. Egy délelőtti folyamán készült el ott az érseki irodában a magyar bencések hivatalos kérvénye és az érsek engedélye.

Kikötései voltak:

- a kolostornál, hogy a bencés templom nem lehet nyilvános, nehogy elvonja a plébániatemplomtól a híveket, és a bencések vállalják a környező plébániákon a lelképásztori kisegítést.
- az iskolánál, hogy, mint magániskola, legyen kicsiny, tágabb tantervvel és drágább tandíjjal, nehogy elvonja az egyházmegyei iskolákból a tanulókat. Az iskola megnyitásának ideje 1957 szeptembere.

Az ősi bencés szerzetesrendnek az egész világon nyilvánosak voltak a templomai. Ennek a tilalmát nem volt könnyű elfogadni. De amennyiben a diákokra s szüleikre, a tanárookra, szűkebb baráti körre ez nem vonatkozott, elfogadták a feltételeket, s Emőd atya 1956. június 25-én aláírta a szerződést. – Azt is kérték, hogy Egon atya folytassa a plébániai munkát, amíg föl nem tudják váltani.

PORTOLA VALLEY

A San Francisco Peninsula néven ismert öbölkörnyék éghajlati és földrajzi szempontból nemcsak Kalifornia, de Észak-Amerika egyik legcsodálatosabb része. Lakói közt szinte a világ minden népe és vallása megtalálható. Kulturális színvonaláról fogalmat adhat a világhírű magánegyetem: Stanford, és az állami University of Californián kívül a Silicon Valley hírneve is. Itt fekszik Portola Valley, ahol a magyar bencések ott-hont találtak kolostoruk és iskolájuk számára. A szép fekvésű völgy a spanyol kapitányról: Gaspar de Portoláról kapta nevét, aki 1775-ben itt haladt észak felé, amikor felfedezte a hatalmas San Franciscó-i öblöt.

Itteni letelepedésük csupán azon múlt, hogy Egon atya sok keresgélés után itt találta a szándékaiknak megfelelő legolcsóbb birtokot. Kalifornia lakott részein igen magasak a telekárak. Míg más államokban holdanként 50-100 dollárért lehetett földet vásárolni, itt ugyanazért 6-8 ezret kellett fizetni. A magas árak ijesztően hatottak a vagyontalan magyar atyákra. Az érsek engedélyén kívül csupán az vette rá őket a kaliforniai letelepedésre, hogy kolostorukat, iskolájukat úgysem sajátjukból, hanem adományokból remélik fölépíteni, tehát érdemes vállalni a kockázatot és kölcsönből vásárolni területet.

1956-ban sem Portola Valley, sem Woodside nem voltak még önálló városok, csak később lettek azzá. Woodside előbb, de szűkebb területtel s Portola Valley nélkül, ami-

kor már Woodside Priory néven működött az iskola. Az elnevezés komoly megfontolásból történt. A Szent Benedek név kínálkozott volna ajánlatosnak, de a szentekről nevezett plébániai iskolák általában csak elemi nívón működtek és csak a plébánia gyerekeit fogadták be. Szükséges volt, hogy már a név is megvilágítsa, hogy nem elemi, hanem magasabb műveltséget nyújt az iskola, és tágabb területről toborozza diákjait.

Woodside a San Franciscó-iak kedvelt nyaralóhelyének számított évek óta. Így az iskola neve egyben földrajzi fekvését is megjelölte. Azonkívül a legjobb (angol alapítású) bencés középiskolák akkor a Priory nevet viselték, így ez a név is jelentett valamit a hozzáértők számára.

A kiszemelt terület 18 US holdat tett ki egy domboldalon, a völgy főútvonala mellett, egy kicsi házzal és istállókkal, kb. 10–15 kilométerre a közeli városkától, postai szolgálat, vasút, autóbuszjárat nélkül. Igen jó vételnek számított akkor, de még értékeőbb lett az évek folyamán, mikor Portola Valley hirtelen divattá vált és a szomszédos területek megvásárlásával 40 holdra, évekkel később örökléssel 60-ra gyarapodott a bencés birtok. A kezdetben messze kinn fekvő kolostort és iskolát teljesen körülépítették gazdag szép otthonokkal. Az iskola szempontjából is előnyösnek bizonyult a helyválasztás. Tucatnyi jó egyetem működött az öböl környéken, ahová különleges előadásokra vihették diákjaikat, s ahonnan előadókat kaphattak. Félórai autózással elérték a tengerpartot, négy óra alatt pedig a Sierra Nevada kirándulásra vagy téli szizsre alkalmas magaslatát.

A földvásárlást kölcsönökből sikerült megoldani. Ezeket két amerikai bencés kolostortól kapták. St. Vincent főapátságtól és St. John apátságtól 10–10 ezer dollárt, majd Rómából Gellért főapáthelyettestől Pannonhalma pénzéből szintén tízezet, magánbaráti ismerőseiktől is több ezret... Ezeket az összegeket pontosan a kikötött időben és kamatokkal együtt sikerült visszafizetniük.

Egon atya hamarosan fölszabadult a plébániai munkától, és beköltözhetett saját otthonukba. Pannonhalma védőszentjének, Szent Mártonnak ünnepén, november 11-én mondta itt az első szentmisét. A közeli plébánia kisegítése mellett a kolostor és iskola jogi helyzetének tisztázása és az építési tervek kötötték le idejét.

Mivel nem városban, hanem vidéken történt a település, a vármegyétől kellett beszerezni a terület használatának (*use permit*) és a kolostor és iskola építésének az engedélyét (*building permit*), valamint a Kalifornia állam szabályzata szerinti jogi bekebelezését (*incorporation*). Postafiók és bankbetétszám is szükséges volt az induláshoz, de ennél is fontosabb volt a bencés iskola meghirdetése, ismertetése újságokban, társadalmi körökben jóbarátok, támogatók, diákok és anyagiak szerzése érdekében.

Az 56-os budapesti forradalom éppen az alapítás idején az érdeklődés központjába helyezte a magyarságot. Így kedvezően hatott, hogy a bencések magyar menekültek köréből kerültek ide, jóindulattal fogadta őket Kalifornia lakossága.

Pénzadományok iránti kérelmükre viszont több ízben kapták a választ: „Későn érkeztek, mert éppen most adtunk nagyobb összeget a magyar menekülteknek...”

A benedictine = bencés szó varázsa

Európa nyugati államaiban sokszor tapasztalhattuk a bencés szó bámulatos varázsát, s kellemes meglepetésként az USA-ban is ugyanezt a fogadtatást találtuk. Az

USA-beli bencés iskolák növendékei közül sokan költöztek át Kaliforniába, többek között San Franciscóba és környékére, ők örömmel fogadták és szívesen támogatták a magyar atyákat.

Legnagyobb pártfogójuk egy fiatal bankigazgató, R. P. Cooley lett. Nemcsak iskolája kötötte a bencésekhez, hanem személyes élménye is. A második világháború alatt – egyetemista korában – került Európába, mint pilóta. Belgium felett ejtőernyővel kellett kiugrania sérült gépéből, jobb karját elveszítve egy híres bencés kolostor, Maredsous területén ért földet. Gyógyulása alatt még jobban megismerte és megkedvelte rendünket. Háláját a Gondviselésnek a magyar bencések támogatásával fejezte ki. Számtalan *business-lunchre* hívta meg San Franciscóban fontos állásokban működő befolyásos barátait, ahol Egon atya ismertethette rendtársai kiváló szakvégzettségét, doktorátusait, az iskola helyét és terveiket. Bár szerényen, de azt sem hallgatta el, hogy pénz nélküli menekültek. Az ebédeket magán családoknál tartott cocktail-partikra, vacsorákra szóló meghívások követték, ugyanebből a célból az öböl környékén.

Az 56-os forradalom továbbra is érdekes téma maradt. Így Egon atyát a tévé meghívta, kérdésekre kellett válaszolnia, az egyházmegyein egyedül, a Stanford egyetemi tévéen lengyel és cseh professzorokkal együtt, majd a Stanford egyetemi diákesten is nagy létszámú hallgatók előtt, mindenhol a bencés kolostort és iskolát ismertette. A közeli városok újságai is hírül adták, de inkább azt, hogy katolikus, mintsem hogy bencés kolostori iskola nyílik Portola Valleyben. A legnagyobb San Franciscó-i napilap tulajdonosa bencés diák volt a keleti parton. Bár nem barátságatlanul, de nem is lelkesedéssel fogadta a rend letelepülésének hírért. Tanárai ugyanis elkövezték azt, az amerikai diákok előtt halálosnak számító bünt, hogy Angliából nemcsak áthozták, de alkalmazták is a nádpálcát, rajta is. Ennek ellenére lapja jó cikkekkel mozdította elő a bencés ügyet.

A katolikus női társadalmat is megérintette a bencés szó varázsa. A fiatalabb, főképpen fiúgyermekes édesanyák is élénken érdeklődtek a bencés iskola után és klubjaikban ismertető előadásokat sürgettek. Az egyik Country Club tagjaiban merült föl a gondolat, hogy anyagi támogatásunkra divatbemutatót rendezzenek. Maguk vállalták a modellállítást, a leghíresebb női divatüzlet adta a ruhákat, s a társadalmilag legtekintélyesebb hölgy nyitotta meg kastélya parkját Woodside-on erre az alkalomra. A szeptemberben nyíló iskola javára már június 4-én megrendezték ezt az eseményt, mely nagy sikerrel és szép bevétellel járt. Nemcsak a hírnevüket gyarapították vele, de az ajándékokat is.

Egon atya továbbra is elfogadott minden meghívást, amely előadásokra, templomi beszédekre, lelkigyakorlatokra szólított. Tanulmányozta Kalifornia gazdag múltját az indián, spanyol, mexikói, majd USA korszakokban, végiglátogatta a missziókat és az aranyásó telepeket, hogy otthonos legyen új hazájában. Ám idejét főleg az építési tervek és ezek anyagi fedezete kötötte le, hogy készen állhassanak a rendtársak érkezésére a kolostor, az iskola megnyitására az osztálytermek.

Az iskolával a diákok édesanyját is bevonták a hölgyek jótékonyági működésükbe. Kopár területük szépítésére megalakították a Gardening Committee-t a kertészegyletet. Minden héten összejöttek egy napra, és különféle, szép vagy hasznos tárgyakat készítettek, amelyekkel a karácsonyi időben a fákat, lakásokat lehetett díszíteni. Ezeket azután december elején az iskolában rendezett, ebéddel összekötött nagy vásáron értékesítették. A bevételből vették a virágokat, fákat, bokrokat, amelyekkel épületeink

környékét szépítették. Az épületek egyszerűsége miatt nagy szükség volt erre. A díznövények, fák, bokrok ültetéséhez ingyen megkapták tanácsadónak San Francisco leg-híresebb landscape architect-jét, kertészmérnökét. Érdekes látványnak számított, hogy a nemegyszer sofőrös luxuskocsin érkező gazdag hölgyek munkaruhában ástak, öntözték, dolgoztak a bencés iskola területének díszítésén.

A három évtizeden át folytatódó, újságokban, rádióon televízióon ismertetett vásárok parkosító díszítő munkájuk mellett a bencés iskola hírnevét is öregbítették.

Vita communis – közös élet

1956 júniusára készen lett a kolostor egyszerű faépülete. Brunner Emőd és Hoffer Lipót atyák gépkocsin vezettek át az Atlanti-óceán partjáról a Csendes-óceánig. Jáki Szaniszló rövidesen követte őket, majd augusztus derekán Hites Kristóf és Barát Benignusz tették teljessé a létszámot. Horváth Achilles engedéllyel még egy évig a St. John apátságban maradt.

A hosszú éveken át viszonylagos szabadságban mozgó rendtársaknak nem kis áldozatot jelentett visszatérni a közös életbe. Megszokták, hogy önállóan rendelkezhetnek idejükkel, bevételükkel, munkakörükkel, vakációikkal. A közös élet komoly fegyelme, a kolostori napirend, kórusima, valamint az iskola fönntartásával járó felelősség várta őket, szerény anyagi körülmények között. Többeknek az egyetemi katedráról kellett leszállniuk elevebb, fegyelmezetlenebb középiskolások tanítására, de az *Ora et Labora* szellemében szívesen vállalták újból a közös életet.

Komoly megfontolással közösen dolgozták ki a napirendet. A kolostor védőszentjéül Szent Istvánt választották, így az ő neve is őrizni fogja az alapítás magyar kezdetét. Kápolna hiányában a kolostor egyik szobáját rendezték be imateremnek, ahol (akkoriban a latin egyházban nem volt lehetőség koncelebrációra) miséztek és zsolozsmáztak. A magukkal hozott maurinus breviáriummal folytatták a kórusimát. Csak évek múltán, mikor több más kolostori bencés is tanított velük az iskolában, tértek át a monasztikus breviarium használatára. A munka beosztásában a tanításon kívül a fizikai munkákkal is számolniuk kellett. A házon belül és kívül, a konyhától a tantermekig, a főzés, takarítás, mosás stb. sok munkája várt rájuk, munkások alkalmazására pedig nem volt pénzük.

Megegyeztek, hogy a kolostor területét csak engedéllyel hagyhatják el, minden bevétel a közös kasszába kerül, szükségleteikért az előljáró felelős; valamint minden további részletben, ami vele járt a közös élettel. Nem voltak igényesek: szinte minden használati tárgyat másoktól kaptak: használt bútorokat, konyhafelszerelést, edényeket, evőeszközöket, miseruhákat egyaránt. Valóban életre váltották a szegénység fogadalmát.

AZ ISKOLA

1957 szeptemberében nyílt meg az első osztálya 13 tanulóval. Négyosztályos középiskolára, *US high school*ra, vagyis 200 diákra kapták az engedélyt. Ennek előkészítésére nyitották később a közbeeső *middle school*t 3 osztállyal. A tanulók létszámának emelését ez tette lehetővé. (2006-ban: 350.)

Tiszta fiúiskolának indult, s az is maradt 1991-ig, amikor megnyílt lányok számára is. Mivel eredetileg teljesen bennlakásosra tervezték, de a pénz és az internátus-épület hiánya ezt megakadályozta, bevezették – a Kaliforniában ismertetlen – szombatnapi tanítást. Ez viszont annyi nehézséget okozott, annyira megbontotta a családok közös hétvégi terveit és együttlétét, hogy a szülők kérésére 6 év után megszüntették.

Bár a magyar bencések elosztották maguk között a munkaköröket és a tantárgyak tanítását, az iskola mégis két világi tanárral indult. Az angol nyelv és az amerikai történelem tanítását, józan megfontolással, mindig bennszülött egyesült államokbeli állampolgárookra bízta.

Az első évkezdetre elkészült egy kéttermes iskolai épület. Az első *dormitory*t, a bennlakók hálótermét szükségből, egy öreg katonai barakkból alakították ki. Minden évben tovább folytatták az építést:

- 1958-ban az első épület készült el bennlakóknak
- 1959-ben ideiglenes könyvtár, egy ajándékozott régi irodaépületben
- 1959-ben 3 újabb osztályterem
- 1960-ban a kápolna
- 1961-ben fizikai laboratórium
- 1962-ben utak, víz-, villanyvezetékek, sport- és teniszpályák
- 1962-ben tágas emeletes ebédlőépület, osztálytermekkel
- 1964-ben második *dormitory*, épület bennlakóknak
- 1970-ben végleges kolostorépület, könyvtár, laboratóriumok
- 1971 tornaterem

Ezekkel az épületekkel és sportpályákkal rendszeresen működhetett az iskola. Csak a tornaterem hiányzott még, de ezt csupán a diákok sürgették. A kellemes kaliforniai éghajlat alatt a szabadban, a sport- és teniszpályákon folytatódhatott a testnevelés.

Woodside Priory Foundation – anyagi helyzet

Az építés sok pénzbe került. Nemcsak a telekárak emelkedtek évről évre, hanem az építészeti költségek is. Amint a meginduláshoz is kölcsönök voltak szükségesek, úgy kölcsönökből történt a kolostor és az iskola további fejlesztése is, de már nem magánszemélyektől kapott, hanem banki kölcsönökből.

A tanulók toborzása és a szülők pénztárcájának kímélése céljából az első két évben alacsony volt a tandíj. A bencés atyák csodálkozva fogadták a szülők kérését, hogy emeljék a tandíjat, de szívesen teljesítették. Indoklásul az az amerikai érvelés szolgált: „amíg ily olcsó itt a tanítás, senki sem hiszi el, hogy ez jó iskola”.

A tandíj mellett a helyi szokásoknak megfelelően a diákok szüleinek segítségével apróbb bevételekhez jutottak, pl.: vacsorákat rendeztek híresebb éttermekben, színházi előadásra, hangversenyekre, lóversenyekre magasabb áron adták el a jegyeket, s a különbözetet az iskola kapta. Éveken át ingyen vagy alacsonyabb áron kapott autókat soroltak ki. De így – a diákok alacsony létszáma miatt – mindig ugyanazokat az ismerősöket szólították meg a gyakori pénzgyűjtési kérések, s aránylag kicsi volt a bevétel. A Woodside Priory Foundation alapítását – bekebelezését – inkorporálását – a kaliforniai állam törvényei szerint, bankos jötevőik szervezték meg: saját szabályzatuk, választott igazgatóik, gyűléseik stb. lettek, akik így hivatalosan fordulhattak is-

merőseikhez, más adakozó alapítványokhoz, nagypénzű cégekhez stb. A Foundation tervezte a szükséges építéseket, az újabb és újabb földvásárlásokat, vette fel és törlesztette a kölcsönöket. Jó eredménnyel működött, ám csupán az anyagiakat intézte; az iskola tanulmányi és egyéb életébe nem szült bele, ezt a diákok szüleiből kikerült Szülők Klubja intézte. A Szülők Klubja terjesztette az iskola anyagi szükségleteit a Foundation elé. A Foundation nemcsak komoly pénzösszegekkel, de remek összeköttetésekkel, tágabb baráti körrel is gazdagította iskolánk életét.

Szent István király kolostorának egyházi helyzete

Békés Gellért, a külföldi magyar bencések főnöke Rómában elintézte, hogy mivel az anyamonostorral a kommunista uralom alatt nem tudták tartani a rendes kapcsolatot, a kaliforniai alapítás is önálló perjelség – *sui iuris* – legyen a Magyar Bencés Kongregáció szabályai szerint, éppen úgy, mint a brazíliai Szent Gellért kolostor. Csak később lepleződött le az ellentmondás: a Magyar Bencés Kongregáció szabályai ugyanis csak függő perjelségeket ismernek, függetlent nem. Ez a nehézség a kaliforniai alapítás esetében ugyanolyan megoldást talált, mint a brazíliai Szent Gellért kolostornál.

Lelkipásztori tevékenység

Az alapítás engedélyében a San Franciscó-i érsek feltételül szabta a magyar bencés atyák részvételét az egyházmegyei lekipásztori munkában. Ezt a föltételt készséggel teljesítették a magyar atyák. Jávor Egon, amint átköltözött saját otthonukba, azonnal kisegítette a helyi plébánost, vasárnaponként, vagy – kívánalom szerint – bármikor. A közös élet kezdetén minden kérést teljesítettek, akármire szült a meghívás. Iskolai munkájuk gyarapodásával azonban már csak négy közeli plébániára korlátozták a kisegítést: a vasárnapi miséket tartották meg. Részt vettek a gyóntatásban is, plébániákon, iskoláknál, szerzetesnővéreknél. Elfogadtak beszédekre, lelkigyakorlatokra és hasonló alkalmakra szülő meghívásokat. Általuk is népszerűsítették a bencések jelenlétét az egyházmegyében.

A magyarság szolgálata

Szent Benedek kaliforniai fiai többféle módon vettek részt a magyarság szolgálatában:

1. Meghívólevelet küldtek, jótállásokat vállaltak az USA-ba igyekvő honfitársaik, különösen magányos fiatal diákok számára. Sokan a Priory-ban kezdték amerikai életüket és a bencés atyák segítségével folytatták tanulmányaikat vagy jutottak munkához, önálló megélhetéshez.

2. Vállalták a katolikus magyarok lelki gondozását. A San Franciscó-i egyházmegye évekként a bencések jövetele előtt befogadott egy magyar világi papot, aki plébániai munkája mellett látogatta a magyarokat, és próbálta összetartani őket. Vasárnaponként különböző templomokban, kápolnáknál misézett is nekik. A bencések kápolnáját

is fölhasználta erre, s alkalmanként a bencés atyákat kérte fel prédikációra. Amikor az Egyház hivatalosan is törödni kezdett a kisebbségek és menekültek lelki gondozásával, megalakult a Katolikus Magyar Misszió, saját törvényeivel, választott tisztikarával. Ennek a vezetését, az egyházmegyei magyar pap nyugdíjazása után, 1983-ban Hites Krisztof atya vette át. Mikor ő került nyugalomba, 1993-ban Németh Maurusz bencés atya lett, s ma is ő a magyar misszió lelkésze.

A bencés perjelség kápolnájában jönnek össze vasárnapi misékre, ünnepnapokra szép számmal a katolikus és több nem katolikus magyar is. Itt fogadták Mindszenty bíborost, majd a külföldi magyarok püspökét, Miklósházy Attilát. Jó viszonyt tartanak a magyar protestánsokkal. Mikor azok egyik nyáron lelkész nélkül maradtak, a bencés atyák tartották számukra templomukban a vasárnapi igehirdetést.

Az egyházmegye területén kívül is vállaltak magyar lelkipásztori munkát. Az 1956-os forradalom után sok menekült érkezett a Csendes-óceán partján fekvő nagyobb városokba. Egyik-másikban tudtak magyar plébániát alapítani, mások magyar lelkipásztorok nélkül voltak. A bencés perjelségből éveken át jártak a magyar atyák karácsonykor és húsvétkor a kaliforniai San Diego városán kívül Portlandbe – Oregon államban, valamint Vancouverbe – Kanadában. Adventi-nagyböjti lelkigyakorlatokat is tartottak nemcsak saját kápolnájukban, de távoli városokban is: a Los Angeles-i Szent István-templomban például 20 éven át.

A Woodside Priory School is szolgálta a magyarságot. Mivel a tanulókat vallási vagy nemzeti megkülönböztetés nélkül vették fel, iskolájuk kezdettől fogva nemzetközi lett. Már az első osztályban is volt magyar diák, a későbbiekben egyre több. A menekültek gyerekei ingyen vagy nagy kedvezménnyel tanultak itt. Az elsők alig tudtak angolul, a későbbiek, akik már az USA-ban jártak elemibe, alig beszéltek magyarul. Amint több hely adódott bennlakásra, minden évben (még a jelenben is) anyaországból érkező fiatalok is tanultak itt a kaliforniai bencés iskolában.

A sportpályákat, úszómedencét, osztálytermeket a hétvégeken nemcsak saját tanítványaik, de minden magyar fiatal használhatta. Itt gyűléseznek-sportolnak a magyar cserkészek, itt szerepelnek hazai művészek- előadók, itt voltak és vannak magyar színelőadások. A Katolikus Magyar Misszió évi piknikjén árnyas fák alatt itt szórakozik többszáz magyar.

Őrségváltás

1968-ban Egon atya már tizedik éve volt a Priory perjele. A közösség úgy gondolta, hogy megtette, amit tennie kellett, és elérkezett az idő a változásra. Gellért vizitációja alkalmat adott a perjelváltásra.

Bár a kolostor rendelkezett több fiatal, tehetséges, vezetésre rátermett atyával, a választások során egyik sem kapott elegendő többségi szavazatot. Így Lipótot nevezte ki perjelnek Gellért.

A perjelváltáskor nagyjából rendben állt mind a kolostor, mind az iskola. A bencés jelenlét növelése, világi tanerők csökkentése érdekében más kolostorok atyái is imádkoztak és dolgoztak a Prioryban néhány éven át. Hivatások is akadtak, de sajnos nem lettek tartósak. A fiatalok jöttek, de hosszabb-rövidebb idő múltán távoztak is. Az első aki megmaradt, Indiából került Kaliforniába, de jól beszélt angolul; Benedek

Menezes testvér. Sok hasznos beosztásban szolgálta a közösséget, s csak a kongregáció-változtatás után lépett át másik bencés apátságba. Ketten azonban, a magyar Németh Maurusz és az amerikai Leavy Matthew mind a mai napig kitartottak. Mindkettőt a Priory taníttatta és vezette a szentelésig. Maurusz még ma is kiváló tanár és a magyar misszió vezetője, Matthew pedig, aki több időt töltött Pannonhalmán és jól beszél magyarul, 1986 óta a St. Anselm kolostor apátja.

Az iskola fölerősödött: egyre több bennlakó és bejáró diákja, osztálytermei, megfelelő felszerelése van, hírneve megnőtt. Az építések növelték ugyan az adósságot, de a WP Foundation ügyes működése lehetővé tette az adósságok rendszeres törlesztését.

Lipót perjel atya megtartotta Kristófot az iskola igazgatójának, Egont pedig a Foundationhoz irányította az anyagiak további biztosítására.

Bomlási folyamat

Az alapító rendtársak távozása már a második iskolai év elején megkezdődött. Brunner Emőd a közösség nagy megdöbbenésére minden előzetes bejelentés nélkül eltávozott, kilépett a rendből s átment a San Franciscó-i anglikán egyházmegyébe. Az akkori anglikán püspök nagy hírré dagasztotta ezt, nemcsak a helyi, de az USA összes vezető lapjai híresztelték Emőd átlépését, anglikán pappá szentelését. Félő volt, hogy átlépése rossz fényt vet a magyar bencés alapításra. De az érsek neheztelés nélkül fogadta a rossz hírt, s a diákok szülei, a Priory jóbarátai sem maradtak el. 6 év múltán visszatért a rendbe és mint bencés halt meg.

Két évvel később Szaniszló távozott. Magas műveltségével s egészségi zavaaraival előbb az iskolai tanításból vált ki. Majd Gellért főnök hivatalos engedélyével Princetonba költözött át, ahol az egyetem keretében széles körű műveltségével egyetemi szinten folytathatott tudományos munkát.

Benignus sem érezte jól magát a középiskolai munkakörben. Ingadozott. Ő volt az első a közösségben, aki kiharcolta az európai vakációt, amit akkor anyagilag alig bírt a közösség. Három hetes vakáció letelte után nem jött vissza, csak jóval az iskolai év kezdete után, két hónap múlva, Pszichiátriai s egyéb gyógykezelésekre járt. Végül Lipót perjel egy évre engedélyezte számára a kintlakást, ez idő alatt egy szerzetesközösség lelkészeként működött. Ezután visszatért, s a Prioryban fejezte be életét.

Achillest nem elégitette ki a középiskolai tanítás. Bár kezdetben jól dolgozott s a könyvtárt is fejlesztette, de egyre több női szerzetesközösségben tanított s a magasabb szellemi munka vonzotta. Lipót perjel megadta neki az exklauztrációt, mire kiköltözött. Fiatalon halt meg, mint a Priory bencés tagja.

A következő távozás, Károly rendtársé is nagy meglepetéssel járt. Szorgalmas, pontos, példás bencés életet élt, kiválóan tanította a matematikát és a fizikát. Lipót perjelnek volt jóbarátja, aki nagyra értékelte. Mikor Kristóf egy évi tanulmányi szabaságot kapott, Károlyt nevezte ki az iskola igazgatójává. Ám ő, merev szigorúsága miatt, nem találta el a hangot, nem tudott jó viszonyt kialakítani sem a diákokkal, sem a szülőkkel. Az évről-évre elhagyta a bencés közösséget. A San Diegó-i egyházmegye vette át s ott dolgozott nyugalmazásáig. Egy nyugdíjas otthonban még ma is él.

A II. Vatikáni Zsinat utóregzései elérték Kaliforniát is. Rövid pár év alatt az USA-ban tízezer pap lépett ki az Egyház szolgálatából, köztük számtalan fiatal ismerős

is. Mivel közel volt az egyházmegye szemináriuma, a kispapok a Priory területén töltötték szabadnapjaikat, rész vettek a szerzetesi kórusimán, használták az iskola sportpályáit, felszereléseit. Ők hivatásuk elvesztésének magyarázatára, maguk megmentésére sok okot tudtak felhozni az Egyház ellen.

A Prioryban a fiatalok szították a nyugtalanságot, elégedetlenséget. Belekötöttek szinte mindenbe, amivel korábban szívesen beérték. Gazdag környéken történt az alapítás, jómódú családok gyerekei járnak az iskolába, magas tandíjat fizetnek a tanulók. S hasonlók... Bár kielégítő válasz mindenre akadt: vidéken, olcsó területen indult a kezdet, csak évek múlva lett divatos, drága hely Portola Valley, s épült be sok szép házzal; az egyházmegye kötötte ki a magasabb tandíjat, sokan kapnak tandíjkezdményeket. A második iskolai év végén maguk a szülők kérték a tandíjmentesítést. Még az a bizarr gondolat is fölmerült, hogy költözzön a közösség missziós területre, például Alaszkába.

A fiatalabbak kezdték a kivonulást; akiket éveken át tanítottak a rend pl. Rómában, örök fogadalmasok, kiléptek szentelés előtt. A fölszenteltek közül néhányan megmaradtak papnak, de átmentek egyházmegyei szolgálatba. Mások, miután az egyetemen akadémiai fokozatokat értek el, kiléptek és jól fizető állásokba mentek.

A csökkenő létszámmal bizonytalanná vált a jövő.

Kongregáció-változtatás

Az alapító atyák öregedése, a bencés rendtársak számbeli csökkenése az 1970-es évek elején komoly gondot okozott a közösségnek. Mi lesz a Prioryval?

Azoknak, akik még Pannonhalmán léptek a rendbe, különösen fájdalmas lett e kérdés. Az emlékek, a szeretet, a hála s magyarságuk oda kötötte őket. A bencés élet még virágzott Magyarországon, mikor a rendbe léptek és elérkeztek a szentelésig. — Most a kommunista állam nagy nyomása alatt az otthoniak gondokkal-bajokkal küszködtek, miközben a Priory tagjai szabadságban s viszonylagos jólétben éltek. Szívük szava szerint inkább támogatni, segíteni kellett volna őket. Rút halátlanságnak tűnt a kongregáció elhagyása.

Akiknek Woodside Prioryben kezdődött a bencés élete, azok viszont nem vissza, hanem előre néztek. Őket nem kötötték Pannonhalmához értelmi vagy érzelmi szálak, számukra az lett a döntő, a fontos kérdés, hogyan megmentésük a Prioryt a jövőbe. Lehet-e remélni, hogy egy magyar kongregációhoz tartozó kolostorba szívesen lépnek be amerikai hivatások? Idő múltával, a magyarok kihalása után úgyszólván amerikai kongregáció kötelékébe kerül a Priory is; Róma régi óhaja, hogy az egy országban, egy földrajzi és nyelvű területen működő bencés kolostorok lehetőleg egy kongregációba tartozzanak. Ilyen s hasonló megfontolások alapján sok töprengés és tanácskozás után merült fel a kongregáció-változtatás gondolata.

Lipót perjel meghívására meglátogatta a perjelséget az amerikai-kasszinói kongregáció prézes apátja Martin Burne. Alaposan megtárgyalta az ügyet a perjelség tagjaival, sorra vette a lehetőségeket, hangsúlyozta, hogy átvétel esetén csak függő perjelségről lehet szó, és azt ajánlotta, hogy a St. Anselm apátságánál próbálkozzék a Priory. Ez ugyan messze az USA keleti részén, New Hampshire állam Manchester nevű városában feküdt, de a lelkipásztorkodás mellett tanítottak is saját *college*-ukban, és elegendő létszámmal rendelkeztek a Woodside Priory esetleges átvételéhez.

A Priory meghívására a St. Anselm kolostor apátja, Joseph Guery átrepült Kalifornia helyszíni szemlét és megbeszéléseket tartani. Kedves személye, közvetlensége könnyen megnyerte a közösség bizalmát. Pár év múlva a szentszék Portland város püspökévé nevezte ki Maine államban. Ő a párnapos látogatása alatt megismerkedett a bencés közösséggel, végigjárta a területet, épületeket, látta az iskola működését, tanulmányozta a gazdasági helyzetet. Hosszas gyűléseken ismertette kolostorát, a vezető rendtársakat és munkájukat. Örömmel látta, hogy az átvétel nem követel a részükről anyagi áldozatot. Jólmenő, rendesen felépített, társadalmilag ismert és támogatott, anyagiakban kiegyensúlyozott iskolát és kolostort vehetnek át szép vidéken, néhány rendtársért cserébe. A terület akkor 38 értékes US hold földdel rendelkezett. Az iskola még fejlődést ígért, nemzetközi jellegű volt, a tanulók nagyobb részét már nem a bennlakók, hanem a bejárók tették ki.

Távozása után kolostorában is ismertette tapasztalatait, majd rövidesen közölte, hogy apátsága hajlandó átvenni a Prioryt, mint függő perjelséget.

A perjelségnek akkor 18 bencése volt: 11 fölszentelt pap és tanár, öt szerzetestestvér. Brunner Emőd visszatért, nem tevékenyen, de nyugalomban, Jáki Szaniszló távol, tudományos munkában. Horváth Achilles éppen az átváltás előtt halt meg. A breviáriumot a II. Vatikáni Zsinat után angolul imádkozták, és angol nyelven koncelebrálták a szentmisét is.

A magyarok fájó szívvel s bizonyos szégyenérzettel, de a jövőbe vetett reménnyel fogadták a kiválást a magyar kongregációból. Lipót perjel a magyar São Pauló-i közösségbe költözött át, Egon pedig, mivel a St. Anselm apátság nem kötötte ki a fogadalom áttételt, megmaradt – aktív és passzív jogokat élvezve – a woodside-i perjelségben, mint Pannonhalma tagja. Még mint magyar közösség fogadhatták Mindszenty bíborost, aki egy hétig volt vendégük, és a volt bencés diák Habsburg Ottó is.

A St. Anselm apátság tagjai 1975. augusztus elején vették tulajdonukba a King St. Stephen Monastery-t és a Woodside Priory School-t amely ettől kezdve az Amerikai-Kasszinói Kongregáció tagja.

A Woodside Priory magyar bencés tagjai

Brunner Emőd 1956–1958, majd 1966–1982, haláláig; Hites Kristóf 1956–1994; Barat (Riszdorfer) Benignusz 1956–1990, haláláig; Hoffer Lipót 1956–1975; Jávor Egon 1956–; Schilly Károly 1957–1974; Jáki Szaniszló 1956–1975; Horváth Achilles 1956–1975, haláláig; Horváth Pius 1960–; Németh Maurusz 1966–; Kovács László 1966–1974.

Az évek folyamán mind a pannonthalmi, mind pedig a São Pauló-i rendtársak közül többen is meglátogatták Woodside Priory-t s élvezték hosszabb-rövidebb ideig a közösség vendégszeretétét. Szennay András és Várszegi Asztrik főapát urakon, valamint Békés Gellért külföldi előjárón kívül Európából a Prioryban jártak: Barcza Kornél, Blazovich Ágoston, Bócz Boldizsár, Czakó Dániel, Csóka Gáspár, Galambos Iréneusz, Hegedüs Odó, Karikás Günter, Korzenszky Richárd, Polán Hildebrand, Polgár Vilmos, Sümegh Lothár és Tarnay Brunó atyák; Brazíliából pedig Jordán Emil perjel, valamint Gácser Imre, Hets Aurélián, Iróffy Zsolt, Kerényi Oláf, Kögl Szeverin és Sarlós Engelbert atyák voltak vendégei.

A Woodside Prioryba belépett rendtársak névsora Hoffer Lipót összeállításában, 1971-ben, belépés sorrendjében

- Benedict Anthony MENEZES, született 1930. március 29., keresztelték 1930. április 2., beöltözött (invested) 1959. jan. 15., egyszerű fogadalom 1960. jan. 15., ünnepélyes fogadalom 1968. június 30.
- Martin Francis GREENLAW, sz. 1943. június 11., ker. 1943. július 11., beölt. 1962. július 11., e. f. 1963. július 11., ü. f. 1968. január 6., pappá szentelték 1968. dec. 27.
- László Lajos KOVÁCS, sz. 1937. július 2., ker. 1937. július 6., beölt. 1964. március 21., e. f. 1965. március 21., ü. f. 1968. július 11.
- Maurus Béla NÉMETH, sz. 1937. december 9., ker. 1937. december 10., beölt. 1965. július 11., e. f. 1966. július 11., ü. f. 1969. július 10.
- John Kenneth COLEMAN, sz. 1942. március 6., ker. 1942. április 5., beölt. 1965. július 11., e. f. 1966. július 11., ü. f. 1970. június 11., szentelés 1971. május 29.
- Francis Donald FOX, sz. 1923. január 25., ker. 1926. január 24., beölt. 1967. október 8., e. f. 1968. október 9.
- Andrew Clifford METCALF, sz. 1942. február 18., ker. 1942. június 21., beölt. 1969. február 2., e. f. 1970. február 2., megújította 1971. február 2.
- Peter Paul Edward ASLIN, sz. 1947. február 17., ker. 1947. július 13., beölt. 1969. február 2., e. f. 1970. február 2., megújította 1971. február 2.
- Matthew Kenneth James LEAVY, sz. 1950. április 19., ker. 1950. május 6., beölt. 1969. február 2., e. f. 1970. február 2., megújította 1971. február 2.

IRODALOM

- Jávor Egon OSB beszámolója 1964-ről, in: BÉKÉS GELLÉRT: *Külföldi rendi körlevelek 1957–1974*, (Rendtörténeti Füzetek, 4), Róma–Pannonhalma 2000. 68–72.
- Hoffer Lipót beszámolója 1968-ról, BÉKÉS GELLÉRT: *Külföldi rendi körlevelek, i. m.*, 105–107.
- Hoffer Lipót beszámolója 1969-ről, BÉKÉS GELLÉRT: *Külföldi rendi körlevelek, i. m.*, 115–117.
- Hoffer Lipót beszámolója 1970-ről, BÉKÉS GELLÉRT: *Külföldi rendi körlevelek, i. m.*, 129–132.
- RIPPINGER, JOEL OSB: *A Bencés Rend az Egyesült Államokban*, (Rendtörténeti Füzetek, 7), Pannonhalma 2003. 213.
- SOMORJAI ÁDÁM OSB: *Magyar bencés közösségek Nyugaton*, in: „Újat és régít”. Szennay András pannonhalmi főapát úr 80. születésnapjára, Pannonhalma 2001. 149–160. A Függelékben a Békés Gellért, *Külföldi rendi körlevelek* c. könyvének mutatója, *i. h.*, 154–160.
- BLAZOVICH ÁGOSTON OSB: *A nyugaton élő magyar bencések élete és előljárójuk*, in: *Az egység szolgálatában. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára*, (Katolikus Szemle 1994/3–4), Pannonhalma 1994. 9–24.
- TÓTH VEREMUND OSB: *A Szent Gellért kolostor Brazíliában*, in: MEV-REGNUM 8 (1996/1–2) 149–190.
- interneten: www.woodsidepriory.com

EGON JÁVOR OSB

THE FIFTY YEAR OLD BENEDICTINE WOODSIDE PRIORATE IN CALIFORNIA

After leaving his home country and staying in Rome and Brazil for a short period of time, Archabbot Krizosztom Kelemen settled in the United States in 1947. It was there that he realized the opportunities offered by the new world, and saw a new living space for his fellow monks, who had lost their schools, this way furthering the settlement of Hungarian Benedictines in America.

Most of the monks had already been US citizens; they spoke English, got used to the American way of thinking, as well as got to like the way of life in their new recipient country.

John J. Mitty, Archbishop of San Francisco received the Hungarian Benedictines with pleasure. Notwithstanding their small number, the settling of the young, educated Benedictines with several doctorates meant a new religious order in his diocese, as well as a new school for his believers requiring good education and teaching. He gave permission to establish a monastery and open a school.

The monastery was founded in 1957, later becoming a conventual priorate on 10 March 1958. Since 23 August 1976 it has been a priorate dependent of Saint Anselm's Benedictine Abbey.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

„AZ IGAZSÁG SZABADDÁ TESZ TITEKET” Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán

ADRIÁNYI Gábor: *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty* (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas, 3.), Verlag Tibor Schäfer, Herne 2003. 185 l.; Uő.: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Kairosz, Budapest 2004. 250 l.

Adriányi professzor úr 2003-ban németül, 2004-ben pedig magyarul, főleg Mindszenty József bíboros hercegprímás esetének tükrében tárgyalja a vatikáni Ostpolitik-ot. E könyvének mottóját recenzióknak címéül választottuk, s bár a bibliai idézet igazságát nem kérdőjelezzük meg, Adriányi professzor úr írása kapcsán – gondolatban – mégis kérdőjelet kell tennünk e cím után.

Szerző a német kiadás előszavában alázatosan megvallja, hogy a német Schöningh-Verlag nem találta közlésre méltónak e művét, mert nem eléggé tudományos, mert politikai vitairat (Streitschrift). Lehet, hogy mi is osztani fogjuk ezt a véleményt, ha elővételezzük Adriányi konklúzióját: „Végkövetkeztetés: Ezek a tények a Vatikánnak egy olyan nem őszinte – mondjuk ki nyíltan: hazug – keleti politikájáról tesznek tanúbizonyságot, amilyenre a pápai diplomácia egész történetében nincs példa.”¹ E véleményünkben az a körülmény is megerősít, hogy nem találunk mutatókat egyik kötetének végén sem, pedig a tudományos munkához ez szükséges lenne.

Ismertetésünkben elsősorban Szerző forrásait olvassuk újra és más, már ismert forrásokkal vetjük össze ezeket.

Mindkét kiadás közöl új forrásokat a függelékben, faksimilében. Ezeket eredetileg Rómában élő informátoraitól, Mons. Zágon Józseftől, Mons. Csertő Sándortól, Mons. Mester Istvántól és Mons. Kada Lajostól kapta meg annak idején, szintén fénymásolatban. Szerző a német kiadás előszavában említi még Nyisztor Zoltánt is informátorai között.

Mennyire azonos a német és a magyar kiadás?

A német nagyobb figyelemmel készült, a magyar kiadásban sok a sajtóhiba, és a faksimilében hozott forrásoknál sem mindig találjuk meg elsőre az elejét, jegyzékben közölt dokumentumokat, mert a nyomdász eltérő sorrendben helyezte el azokat.

1 ADRIÁNYI 2004. 213; „Fazit: Die obigen Handlungen stellen eine derart unehrliche, verlogene Ostpolitik des Vatikans dar, die in der ganzen Geschichte der päpstlichen Diplomatie keine Parallele findet.” ADRIÁNYI 2003. 151.

Fordítási problémák: Kreisky osztrák kancellár 1971. december 8-án elhangzott beszédének dátumát helyesen adja meg a német fordításban, de hibásan datálja – október 8 – a magyar kiadásban².

Pullai Árpád KB-titkár beszámolójának kezdő szavait láthatóan németből fordította vissza: „Magasra értékeljük...”³ Mi az általa megadott forrás helyén a „Nagyra értékeljük...” kifejezést találtuk.⁴

Benyomásunk az, és ezt a későbbiek is alá fogják támasztani, hogy a két kiadás – legalábbis szándékában – azonos, de nem használható utólagos ellenőrzés nélkül.

Melyek az általa közölt új dokumentumok?

VI. Pál pápa és Mindszenty bíboros levelezését illetően öt új, mert ezidáig a kutatás számára rendelkezésre nem álló dokumentumot közöl faksimilében:

- VI. Pál pápa latin nyelvű válasza Mindszentyhez, 1971. július 10., de magyar fordításban nem hozza;
- VI. Pál pápa latin nyelvű levele Mindszentyhez, 1971. december 14. kelettel, – ebből csak a cenzúrárt elrendelő bekezdés fordítását hozza,
- Mindszenty latin nyelvű levele VI. Pál pápához, 1972. március 10., melyet teljes egészében fordít (németre is, magyarra is),
- VI. Pál pápa latin nyelvű válasza Mindszentyhez, 1972. április 18., melyet teljes egészében fordít (németre is, magyarra is),
- VI. Pál pápa latin nyelvű levele Mindszentyhez, 1974. január 14., de fordítását nem hozza.

Az 1972. március 10-én kelt hosszú Mindszenty-levél kiemelkedően fontos, ebben Mindszenty kitér az amerikai követség elhagyásának négy feltételére, amelyet az 1971. június 25–26–27-én kelt Zágón-följegyzés rögzít.⁵

Itt két pont értelmezése körül tapasztalható bizonytalanság. Az egyik a hallgatás kérdése külföldön. Adriányi átveszi Mindszenty érvelését és tényként közli: „1972. október 10-én hozta a bécsi nuncius Mindszenty tudomására, hogy a Szentszék az ő kiutazásakor garanciát adott a kormánynak, semmi olyat külföldön nem tesz, vagy mond, ami a magyar kormány érdekeit sérti.”⁶ Ezt Szerző Mindszenty emlékirataiból idézi.⁷ Az, hogy Mindszenty kiutazása feltételeit illetően az Apostoli Szentszék és a Magyar Köztársaság között 1971. szeptember 9-én megkötött megállapodás tényét Mindszenty tudomására hozta-e a szentszéki diplomácia, a kutatás egyik sarkalatos kérdése. Mindszenty szerint nem, érvelése szerint tehát utólagosan tudta meg, a megállapodást mintegy háta mögött kötötték meg. Ugyanakkor, és itt vitába kell szállnunk mind Szerzővel, mind Mindszentyvel, van annak nyoma, hogy a politikai téren való hallgatásra már az 1971. december 14-én kelt pápai levél átadásakor felhívták figyelmét, mégpedig

2 ADRIÁNYI 2003. 105 – ADRIÁNYI, 2004. 141.

3 ADRIÁNYI 2004. 144. Németül a nagyra értékelés a Hochschätzung, nyilvánvaló a germanizmus. „Wir schätzen hoch”, l. ADRIÁNYI, 2003. 107.

4 ÓLMOSI Zoltán (szerk.): *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA követségén*, Budapest 1991. 194.

5 Ennek 1971. június 25–26-án kelt szövegrészét Szerző már 1995-ben közölte, e kötetében újra közli. ADRIÁNYI Gábor: *Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?* in: *Mindszenty József emlékezete*, szerk.: TÖRÖK József, (Studia Theologica Budapestinensia, 13. Budapest 1995) 73–89. Itt: 81–85. Ill.: ADRIÁNYI 2004. 89–95.

6 ADRIÁNYI 2004. 144.

7 ADRIÁNYI 2004. 145. 11. jegyzet. L. MINDSZENTY: *Emlékirataim*, 490.

az említett Rossi bécsi nuncius, a levél átadója. Mészáros Tibor, Mindszenty egyik titkára, akinek napi jegyzetei kétféle szerkesztésben jelentek meg – és az elsőt bizonyára maga a Szerző jelentette meg németül⁸ – ezt írja 2000-ben megjelent második szerkesztésében 1974. január 4-én: „Tegnapelőtt mondta el Vecsey, hogy a primás Bécsbe jötté után, 1971. december 14-én a bécsi nuncius, Opilio Rossi az első levelet hozta a Szentszéktől azzal a figyelmeztetéssel, hogy a primásnak tartózkodnia kell minden politikai megnyilatkozástól, különösen az otthoni rendszernek olyanfajta elítélésétől, még ha igaz is, amely miatt a rendszer megorrolható...”⁹ A másik erre mutató jelzés a Szerző által részben fordított 1971. december 14-én kelt pápai levélben található: „Ismertes előtted a helyzet, amely nem csupán sok bölcsességet, hanem a magunkra vállalt felelősség megtartását is megkívánja, amelyben az Apostoli Szentszék [megítélése] Magyarországról való távozásod után és jelenlegi cselekedeteid alapján forog.”¹⁰ Ebből mi arra következtetünk, hogy a Pápa mondott valamit Mindszentynek azon túl, amiről idáig tudtunk.¹¹

Van még egy fontos és a kutatás által idáig elhanyagolt Zágon-följegyzés, melynek kelte 1971. július 14. ill. július 16, amelynek szövegét Mészáros Tibor napi jegyzeteinek második szerkesztése hozza fakszimilében, épp azon a helyen, amely folytatja a június 25–26-i Pro Memoria szintén fakszimilében való közlését és amelyen feltételezhetően hiányzik a június 27-én kelt vélelmezhető följegyzés.¹² Ebben a következőket találjuk: „Az Eminenciád pro-memoriájában említett kérdések jól ismertek a Szentszék előtt s más ügyekkel együtt ismételtén tárgyalás tárgyát képezték. Egyeseket sikerült megoldani, másokra ígéretet vannak egy közeli megoldásra, ismét mások az állam merev magatartása miatt egyelőre megoldhatatlannak bizonyultak... A megoldatlan problémákat a Szentszék nem terjesztheti elő feltételként Eminenciád ügyének megoldásával kapcsolatban... Ha a teljes kérdéskomplexum gyors megoldását conditioként fogjuk fel, ez hatálytalanná tenné a Szentatyához írt levelében kifejtett készségét, hogy jelenlegi tartózkodási helyét feladja.” Amiből mi azt a következtetést vonjuk le, hogy a Szentszék

8 MÉSZÁROS, TIBOR: *Doch die Seinen nahmen ihn nicht auf. Der Sekretär Kardinal Mindszents erinnert sich.* Herne 2002. L. ADRIÁNYI 2003. 8. 1. sz. jegyzet.

9 MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, S. a. r. HETÉNYI VARGA KÁROLY, Abaliget 2000. 148. Szerző Mészáros napi jegyzeteinek e második szerkesztését nem idézi, láthatóan nem ismeri.

10 „Nota est tibi condicio, non solum multum prudentiae, sed etiam susceptae responsabilitatis observantiam postulans, in qua Apostolica Sedes post perfectionem tuam ex Hungaria et ratione etiam habita eorum, quae nunc agis, versatur.” ADRIÁNYI 2003. 160; ADRIÁNYI 2004. 229. A „condicio” szó első jelentése magyarul: helyzet, második jelentése: feltétel. E szó használata alighanem szándékos, a Pápa nem véletlenül írja ezeket a szavakat.

11 Mindszenty az 1971. október 23-án a Matild – és nem a szixtuszi – kápolnában elhangzott pápai szavakra emlékezik, l. NÉMETH LÁSZLÓ: *VI. Pál és Mindszenty József*, in: *Vigilia* 63 (1998/4) 247–252; ADRIÁNYI GÁBOR: *A primási szék megüresedetté nyilvánítása 1974-ben*, in: *Vigilia* 63 (1998/6) 425–428. – Itt elemzett művében is visszatér e gondolatmenetre, ADRIÁNYI 2004. 120 sk. Az 1971. október 23-i búcsúmise helyszíne nem a „Sixtuszi” Kápolna (ADRIÁNYI 2004. 120. 157.), hanem a pápai magánkápolna, azaz Matild-kápolna (mai nevén Redemptoris Mater kápolna), az Apostoli Palota második loggiáján. Azt, hogy a pápa azt mondta volna Mindszentynek: „A Szentszék Mindszentyt mindig esztergomi érseknek és Magyarország primásának fogja tekinteni” (ADRIÁNYI 2004. 121), már Szerző értelmezése és további pontos vizsgálatra vár.

12 MÉSZÁROS 2000. 185–187. L. még: SOMORJAI, Á.: *Egy elfeledett Mindszenty-Zágon Pro Memoria*, in: *Vigilia* 72 (2007/9) 711–713.

és a magyar kormány közti szeptember 9-i megállapodás megkötése előtt Mindszenty tájékoztatást kapott arról, hogy feltételeit már nem tudják figyelembe venni, és kiutazása ügyében a két fél egymás között tárgyal.

Mint látjuk, a külföldi – politikai téren való – hallgatás kérdése egyáltalán nem olyan egyszerű, mint ahogyan Mindszenty 1972. március 10-i leveléből, vagy emlékirataiból kitetszik. Hasonlóképpen, az emlékiratok publikálásának feltétele is megérdemelne egy alapos elemzést. Az 1971. június 25–26–27-i Zágón-följegyzésben van egy elhanyagolt mondat: „Miután Eminenciád tájékoztatott emlékiratainak tartalmáról, nem látok komoly nehézséget arra, hogy ezek, legalábbis jelentős részükben, még Eminenciád életében publikáltassanak.”¹³ Amiből mi arra következtetünk, hogy Zágón betekintést kapott az emlékiratok kéziratába és láthatta, hogy ott nem egy kötetnyi anyag van, hanem több kötetnyi, és ennek nagyrésze Magyarország történelme, mert eredetileg Mindszenty emlékiratait úgy gondolt el, hogy megírja az egyház szerepét Magyarország történelmében, különös tekintettel a tatár- és törökjárásra és az egyház szerepére az újjáépítésben, majd a záró kötet lesz az ő története. Ennek részletes bizonyítása itt nem feladatunk, elegendő, ha utalunk Csonka Emil eddig eléggé nem vizsgált kitételére, miszerint 1971. november 23-án Bécsben, megbeszélés keretében tisztázták, hogy egy kötet megjelentetésére koncentrálják az erőket. Ekkor Mindszenty még tíz kötetben gondolkodott.¹⁴ Nyilvánvaló, hogy az emlékiratok szó tartalma, annak elemzése fontos annak közlése szempontjából is. Ha történelmi kötetekről van szó, az nem bántja a kommunista rezsim érzékenységét, csak az utolsó kötet, amely végül is megjelent és az emlékiratok egyetlen köteteként emlegetjük, lehet vita tárgya.

E két fontos körülmény vizsgálata Szerzőnél nagyobb óvatosságra ösztönöz bennünket.

Néhány észrevétel:

Ezen írásunkban nem tudunk kitérni minden pontatlanságra, csak jelezzük azok meglétét.¹⁵ Néhány észrevételünket azonban fontosnak tartjuk részletezni.

Szerző szíve joga, hogy a Szentszék engedékenységét „a mai ismeretek alapján valószínűsítő botránynak” minősíti az 1964. évi megegyezés értékelése kapcsán.¹⁶ Egy történéstől azonban elvárható, hogy árnyaltabban fogalmazzon, és az óvatosság nem árt egy ilyen kényes ügyben, amelyben a diplomáciai tárgyalóasztalnál két egymással nem egyenlő fél ült le, és elmondható, hogy az Apostoli Szentszék eszközök nélkül próbálta menteni, ami menthető. Maga a Szerző által szívesen idézett Mons. Zágón is árnyaltabban fogalmaz, 1965 februárjában elhangzott beszédében a nyugat-európai magyar főlel-

13 ADRIÁNYI 2004. 93.

14 „November 23-án konferenciát hívott össze a Pázmáneumban... (Jelen vannak: Msgr. Szabó János..., P. Varga László SJ, Vecsey József..., s a jegyzőkönyvet vezető Géraldine nővér.) ... a bíboros ekkor még töretlen szándéka, hogy emlékiratait tíz kötetben adja közre...” in: CSONKA EMIL: *A száműzött bíboros. Mindszenty az emigrációban*, San Francisco–München 1976. 95 skk. – Ezúton köszönöm meg Dr. Németh László prelátnak, hogy erre felhívta figyelmemet.

15 Így pl. Mindszenty bíborosnak a budapesti amerikai nagykövetségen való menedéke kezdetét 1956. november 5-re teszi (2004. 30.) Mint ismeretes, a pontos dátum november 4.

16 „A Szentszék engedékenysége ... túlmélt minden határon, és a mai ismeretek alapján valószínűsítő botránynak kell minősíteni.” (2004. 53.) A német változat erősebben fogalmaz: „Die Zugeständnisse des Heiligen Stuhles gingen jedoch viel zu weit: Heute entlarvt, müssen sie als ein Skandal der Kirchengeschichte des 20. Jahrhunderts bezeichnet werden.” (2003. 48.)

készek előtt.¹⁷ A kompromisszumos püspökkinevezés, minden hibájával együtt, aláhúzza azt a tényt, hogy a kormány elismerte az Apostoli Szentszék illetékességét a magyar egyházi ügyekben.

Ugyanígy furcsán hat Szerző sommás megfogalmazása: „Az egyház gúzsbakötése tökéletes volt. És mit tett ez ellen Casaroli? Semmit.”¹⁸

VI. Pál pápa és Mindszenty bíboros közti levelezést – utóbbinak lemondását illetően – lezárja egy 1974. január 30-án kelt, Mindszentyhez írt és nyilvánosságnak szánt pápai levél,¹⁹ amelynek német nyelvű közzétételéről Szerző megjegyzi: „nyilvánvalóan avval a céllal, hogy a német katolikusokat megnyugtassák”.²⁰ Nos, 1974-ben a következő heti kiadások jelentek meg: francia, angol, spanyol, portugál és német. Még nem volt lengyel havi kiadás. A következő nyelvi változatokban találtuk meg: *francia* – 1974. febr. 15. 3. (Lettre du Souverain Pontife au Cardinal Joseph Mindszenty); *spanyol* – 1974. febr. 10. 5. (Carta del Papa al cardenal József Mindszenty, arzobispo de Esztergom [Hungria]); *angol* – 1974. febr. 21. 4. (Holy Father's Letter do Cardinal Mindszenty); *portugál* – 1974. febr. 10. 2. (Carta do Santo Padre ao Cardeal Mindszenty). – Franciául megjelent még in: La Documentation Catholique, 56. évf. 1649. sz., 1974. márc. 3. 206. (olaszból újrarendítve.) Ami azt jelenti, hogy mindegyik további heti kiadásban megjelent ez közlésre szánt fontos pápai levél, Mindszenty bíboros ügye nem csupán magyar, nem csupán német, hanem világegyházi összefüggésben volt fontos.

Kissé mulattató, hogy a történész Professzor 1971-ben már telefax használatát vélmezzi az MSZMP KB részéről.²¹ E sorok írójának emlékezetében megmaradt az 1989-es év ősze, amikor e készülékkel ismerkedett.

Tisztázandó lenne az az alighanem Salacz Gáborra visszamenő²² és azóta is kísértő pontatlanság, miszerint Tardini és Montini egyidőben, nevezetesen Czapik Gyula egri érsek látogatása idején, 1948. szeptemberében egyszerre szubsztitutusok lettek volna.²³ Helyesen: Domenico Tardini 1935-től volt szubsztitutus, de csak két évig, mert 1937-től: a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára (1958-ban előbb Pro-Segretario di Stato, majd Segretario di Stato, azaz bíboros államtitkár.). Giovanni Battista Montini 1937-ben kapta meg szubsztitutus kinevezését, Tardini után, 1952-től

17 SZABÓ CS.: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, 2005. 73. sz. dokumentum, 240–248. Itt: 241. – L. még szintén ZÁGON J.: *A magyar egyház helyzete az 1964-es megállapodás után*. In: *Távlatok* 73. sz. (2006/3) 314–333. Itt: 316. – Ez az előadás szintén 1965-ben hangzott el, a magyar papok bécsi összejövetelén.

18 2004. 63. A német változatban hiányzik ez a sommás kitétel, óvatosan megelégszik ennyivel: „Die Gleichschaltung der Kirche war somit vollständig”, in: 2003. 54.

19 Latinul: AAS 66 (1974) 63; olaszul: L'Osservatore Romano 1974. febr. 6, 2. l.; továbbá: *L'Attività della Santa Sede nel 1974*, Tipografia Poliglotta Vaticana, 48–49. – Magyarul megjelent in: *Katolikus Szemle* (Róma) 26 (1974) 71–72. – „Mindszenty sorsa és az új magyar püspökök” c. összefoglalás a *Szemle* rovatban.

20 A L'Osservatore Romano német nyelvű heti kiadása: Jg. 4. Nr. 7. 1974. február 15. – L. ADRIÁNYI 2004. 170. 31. j.

21 „Kibontani csak a központi bizottság telefaxon történet utasítás után volt szabad...” in: 2004. 117. Az általa idézett hely: ÓLMOSSI I. M., 177. telexet emlit: „A csomagot csak az esetben bontsa fel..., ha a KG Agitációs és Propaganda Osztálya telexen közölte...”

22 Szerző idézi Salacz Gábornak Szerző által gondozott és kiadott művét: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje, 1948–1964*, München 1988. 13–18. Vö. ADRIÁNYI 2004. 15. 16. sz. jegyzet.

23 ADRIÁNYI 2004. 14–15.

pedig Pro-Segretario di Stato. A Czapik-látogatás idején tehát Montini a szubsztitutus, Tardini pedig a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának (Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinarii – rövidítve: AA.EE.SS.) titkára. Kettejük egymás mellé rendelése ugyanakkor nem tévedés, a mai hivatal szervezetben az általuk képviselt két intézmény a Vatikáni Államtitkárság két szekciója, a bíboros államtitkár felügyelete alatt, akinek a szubsztitutus (érseki rangban) és második szekció érsek-titkára a helyettesei. Mint ismeretes, XII. Pius pápa uralkodása idején, 1944–1958 között nem nevezett ki új bíboros államtitkárt.²⁴

Szerző teljes egészében hozza a tévesen 1971. november 24-re datált és Mindszentynek tulajdonított memorandum szövegét, még azt is tudni véli, hogy latin nyelven hozta a bíboros államtitkár és a Consilium pro Ecclesiae Publicis Negotiis bíboros tagjai tudomására. Nemrég alkalmunk nyílt jelezhetni, hogy ez, a Mészáros István által először 1995-ben közölt memorandum csak tervezet volt, a november 24-i dátum Mons. Zágón Józsefnek Mindszentyhez írt levelének dátuma, amelyben javaslatot tesz mind a memorandum szövegét, mind a fogalmazás nyelvét, mind a leadás módját illetően. Annak nem találni nyomát, hogy ez ténylegesen megtörtént volna, de ha megtörtént, akkor nem 1971. november 24-én.²⁵

Összegzés

A mi konklúzióink eltér Szerzőétől: bár a címben idézett újszövetségi hely igazságát változatlanul valljuk, Szerzővel együtt úgy gondoljuk, hogy a felhozott forrásanyag nem teljes. Ugyanakkor e részleges forrásanyag elemzése kifogásolható. Ami azt jelenti, hogy a forrásanyag bővítése nélkül nem tudunk előrelépni a Mindszenty-kutatásban.

Mindazonáltal megköszönjük Szerzőnek, hogy munkájának két nyelven való megjelentetésével felhívta minderre a figyelmet, egyben jelzi a továbbvezető utat. Ugyanis, a [tévesen] 1971. november 24-re datált Mindszenty-memorandum kapcsán a jegyzetben megjelölt budapesti Mindszenty Archivum várhatóan tartalmazhat még meglepetést. S csak újabb források vizsgálatát követően térhetünk vissza mottónkra: Az igazság szabadabbá tesz titeket.

Somorjai Ádám

24 A vatikáni hivaltörténetre ajánlható az *Annuario Pontificio* évente megjelenő kötete, továbbá a következő mű: DEL RE, NICCOLÒ: *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*, Libreria Editrice Vaticana, 1998. 4. kiadás.

25 SOMORJAI Á.: *Mindszenty bíboros 1971-es memoranduma és Pro Memóriája*, in: *Távlatok*, 2007/2. 76. sz. 226–231. – Szerző itt figyelemreméltó módon közli forrását: Mindszenty-Alapítvány Levéltára Budapest. Mindszenty iratkatalógus és bibliográfia. Budapest 1995. Bgy. 58. [A memorandum] kinyomtatva: MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty és az Ostpolitik*, Bp. 2001. 135–144. L. ADRIÁNYI 2004. 125. 118. sz. jegyzet. A memorandum tervezet szövegét hozza: i. h. 125–134.

A KERESZTÉNY NAGYHATALMAK VONZÁSÁBAN.
KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA A 10-12. SZÁZADBAN.

Balassi Kiadó, Budapest, 2005. 326+XV p.

A bemutatásra kerülő kötet Font Mártának a Pécsi Tudományegyetem Közép- és Korai Történelmi Tanszéke vezetőjének 2001-ben megírt, s 2003-ban megvédett akadémiai doktori értekezését tartalmazza. Font Márta a 10-12. századi magyar és kiejvi történelem elismert kutatója, az MTA Történettudományi Bizottságának tagja és 1998 óta habilitált egyetemi tanár. A szerző jelen munkájában Közép-Európa négy hatalmi központjának (Lengyelország, Csehország, Magyarország és Kijev) első ezredfordulón végrehajtott rendszerváltását, annak gazdasági, társadalmi és egyházi következményeit veszi górcső alá. Az összehasonlító szemlélet rendkívül jó alkalmat kínál az 1000 körüli időszak politikai változásainak, a világi uralom és a keresztény egyház új szervezete egyidejű kiépítésének tanulmányozására. A vizsgálatba bevont több terület adatainak számbavétele és a kortársakkal való összevetése lehetővé teszi Szent István egyház- és államszervező politikája eredményeinek, a létrehozott intézményrendszer közép-európai súlyának és rangjának megítélését. Az összehasonlítás alapján az első ezredforduló kiemelkedő államférfiainak koncepcionális eltéréseit is tetten érhetjük.

A könyv első olvasásra talán kissé szokatlan címválasztását a szerző két megfontolással indokolja. Az első ezredfordulón *Europa Occidens* és *Europa Oriens* között „létrejött egy úgynevezett Köztes-Európa, amely mindkettőtől különböző vonásokat mutatott” (16. oldal).¹ A könyv előszavában Font Márta is elismeri, hogy Köztes-Európa fogalmát valójában „a későbbi időszakból »kölcsonöztem«, hiszen a kora középkorra eddig nemigen alkalmazták” (9. oldal). A Köztes-Európa elnevezést Magyarországon Pándi Lajos vetette fel az újkorral kapcsolatban, de igen speciális értelemben: „a modern kori történelem mozgó határsávja alatt a Finnországtól Görögorszáig, Csehországtól Moldáviáig terjedő kismemzeti régiót értjük, melyet etnikai sokszínűség, kevertség és töredezettség jellemez, továbbá rövid időszakoktól eltekintve az, hogy kismemzeti államegyüttesét külső birodalmi központokból (Bécs, Berlin, Pétervár, Isztambul) irányítják, jellemzőjük továbbá a permanens protestálás a birodalmi irányítás ellen: a nemzetállami törekvés mint már-már e kismemzetek mozgásformája”.² Font

1 A mondat végén hivatkozott Szűcs Jenő nem alkalmazta a Köztes-Európa kifejezést. Feltüntetett műveiben a Közép-Kelet-Európa terminus alkalmazását szorgalmazta. SZÜCS JENŐ: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. (Gyorsuló idő) Budapest, 1983. 8-12.; Uő.: *Magyarország regionális helye Európában. Középkor*. In: SZÜCS JENŐ - Hanák PÉTER: *Európa régiói a történelemben*. (Előadások a Történettudományi Intézetben 3.) Budapest, 1986. 10-11. Font Márta valószínűleg Bálint Csanád alábbi mondatát érthette félre: „E szerint a „Kelet és Nyugat között” kifejezés használatakor nem is annyira egy pontosan meghatározható földrajzi régiót, mint inkább egy politikai és kulturális jelenséget kell értenünk, mely a „Köztes-Európa” fogalmával áll kapcsolatban. Egy magyar történész, a tragikusan korán meghalt Szűcs Jenő volt az, aki ezt megalkotta. Meghatározása szerint a szóban forgó régió az a sajátossága, hogy benne a politikai, gazdasági struktúrák nyugati típusúak, ámde azokat keleti módon működtetik”. BÁLINT CSANÁD: *Választás Kelet és Nyugat között – és mennyire az?* In: KREDICS LÁSZLÓ (szerk.): *Válaszúton. Pogányság – kereszténység. Kelet – Nyugat*. Konferencia a X-XI. század kérdéseiről. Veszprém, 2000. 11.

2 PÁNDI LAJOS: *Köztes-Európa 1763-1993. Térképgyűjtemény*. Budapest, 1995. 21.

Márta hangsúlyozza, „jelen munkánkban Köztes-Európa fogalmát olyan értelemben használjuk, hogy kiterjesszük mindarra a területre, ahová a két korabeli nagyhatalom, Bizánc és a Német-római Császárság hatósugara elért” (16. oldal). A könyv egyes megjegyzései³ mégis arról tanúskodnak, hogy a hatósugár kiterjedése alatt az újkorból ismert vazallusi függést vetíti vissza a kora középkorra, s politikatörténeti koncepciója földrajzi elnevezéseként veszi át a Köztes-Európa terminust, azaz nem tisztítja meg az újkorral foglalkozó történészek által e fogalomhoz kapcsolt hatalmi összefüggésektől. Vitatható azonban a Köztes-Európa fogalom lokalizálása is, mert a szerző által támasztott követelménynek nemcsak az említett négy hatalmi központ, de a Tripimirovicsek által megszervezett horvát állam is eleget tesz. A horvát egyház – az antik előzmények hatására – ugyan szervezetileg már korán Nyugathoz kapcsolódott, szerzetességében azonban jelen voltak a görög monostorok,⁴ s politikailag az egész korszakban védekezni kényszerültek Bizánc (illetve a közvetetten bizánci érdekeket képviselő Velence) befolyása ellen.⁵ Vagyis a horvátok politikai és egyházi szervezetét is hasznos lett volna bevonni az összehasonlító vizsgálatokba.

Még meglepőbb azonban a címválasztás másik indoka: „munkánk címében a bevett, bár korántsem pontos fogalmak, azaz az »államalapítás« és »államszervezés« kifejezések használatát akartuk megkerülni” (17. oldal). Font Márta koncepciója szerint Közép-Európa hatalmi központjaiban az első ezredfordulón „valójában nem államok jöttek létre, hanem olyan dinasztikus hatalmi központok, amelyek kiindulópontjai lettek a későbbi államiságnak” (266. oldal), mert „egy működőképes állami struktúra intézményekre épül, amelyek meghatározott keretek és szabályok szerint működnek, erről pedig nincs szó az újonnan létrejött politikai egységek esetében, nemcsak az ezredfordulón, hanem a 11-12. században sem” (17. oldal). Ez azt jelenti, hogy a lengyel, cseh, magyar és kijevei területeken a 12. század végéig nem beszélhetünk államról, államalapításról. Font Márta radikális elmélete egész Közép-Európa 10-12. századi történelmének teljes újraértékelését kívánja meg, nemcsak a magyar történetírásban mindaddig axiómaként kezelt Szent István-i államalapítás tényét és jelentőségét kérdőjelezi meg, de hiperkritikus kételkedését egészen a 12. század végéig kiterjeszti. Azonban ha Szent István hatalmi képződményének elemeit (pl. törvényhozás, bíraskodás, területi alapú közigazgatás, hadsereg-szervezés, pénzverés, oklevélkiadás, egyházszervezés stb.) számba vesszük, az államiság minden fontos feltételének tudatos megvalósítására találunk bizonyítékokat. A Szent István-kori forrásokból egyértelműen kirajzolódik egy újonnan létrehozott intézményrendszer működése. Fenntartásra ad okot e

3 Például: „A két keresztény nagyhatalom között fekvő terület ekkor [ti. az ezredfordulón] mindkét részről érdeklődést váltott ki, mint missziós terület, mint a lehetséges expanzió iránya, vagy mint a birodalom határainak védelme szempontjából nem elhanyagolható térség” (259. oldal) vagy „az új politikai egységek a »nagyhatalmak erőterében« formálódtak a szomszédságból készen kapott minták adaptálása útján” (17. oldal) vagy „a két nagyhatalom közötti térségben fellépő új politikai szereplőknek – ha nem is azonos körülmények között – egyaránt szembe kellett nézni a két császárságból érkező kihívásokkal” (9. oldal).

4 PUSKELY MÁRIA: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz*. Budapest, 1995. I. 376.

5 HEKA LÁSZLÓ: *Horvát alkotmány- és jogtörténet I. (1848-ig)*. Szeged, 2000. 17-21.; Uő.: *Adalékok Horvátország alkotmánytörténetéhez*. Szeged, 2001. 10-24.; Uő.: *A délszláv államok alkotmánytörténete*. Szeged, 2002. 109-121.; ROKAY PÉTER: *A délszlávok*. In: KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*. (Dél-alföldi évszázadok 12.) Szeged, 2000. 207-216.

nagyívűnek szánt elmélettel szemben az a tény is, hogy szerzőnknek a közelmúltban megjelent műveiben még szerepelt a 10–12. századi magyar állam fogalma,⁶ s az új koncepció szigorú követésének jelen kötetében sem tesz maradéktalanul eleget. A kötet későbbi lapjain a Szent Imre hercegnek írt *Intelmek* kapcsán megjegyzi: „az államszervezés nagyon is élő problémáinak elméleti szintű megfogalmazását foglalja magában, akkor is, ha konkrét államszervezési gyakorlatra a műben utalás nem található. Az *Intelmek* létezése önmagában arra enged következtetni, hogy az államszervezés folyamata átgondolt cselekvési program volt.” (59. oldal) Vagyis – legalábbis Magyarország esetében – mégiscsak feltételezhető egy tudatos, a külföldi minták tanulságait mérlegelni képes és elméleti problémákra is nyitott, azokat igényes irodalmi formában megfogalmazni képes, azaz magas szintű államszervezés.⁷

Font Márta szerint a „Köztes-Európában ezredfordulón létrehozott állam stabilitása lényegében a dinasztia uralmát megtestesítő és biztosító személyekhez kötődik. Az erős személyi kötődést igazolják a hatalomváltáskor bekövetkező zavarok, illetve az a gyakran megnyilvánuló instabilitás, amely a hatalmat gyakorló személy dinasztiaán belüli kiválasztását kíséri” (17. oldal). Az államhatalom erős személyi kötődése azonban általános európai jelenség a középkorban. Ha Közép-Európa hatalmi struktúráját a balkáni vagy későbbi orosz területekkel vetjük egybe, feltűnik, hogy az ezredfordulón létrejövő horvát, lengyel, cseh és magyar hatalom milyen korán szakított a keleti berendezkedéssel. Amíg keleten a meghódított országok hamarosan megszűntek létezni, s nyomtalanul feloldódtak a győztes birodalomban (pl. Orhoni feliratok tanúsága szerint), addig Közép-Európa hatalmi centrumai szívósakká váltak: Horvátország 1105. évi elfoglalása és Magyarországgal kialakított perszonáluniója nem homályosította el a terület különállását hazánktól, s az alig másfél évszázadig egységes lengyel monarchia sem bomlott fel véglegesen a részfejedelmek 150 éves uralma (1138–1295) alatt. Mindkét esetben végig sikerrel tartották fenn a független királyság eszméjét. Ezek a jelenségek Engel Pál szerint arra hívják

6 A Könyves Kálmánról 1993-ban és 1999-ben megjelentetett monográfiájában az olvasható: „A középkori államok jellegzetessége, hogy belsőleg megszilárdulva azonnal hódításba kezdenek. A megerősödött magyar állam hódításai éppen László uralkodása utolsó éveiben kezdődtek.” FONT MÁRTA: *Így élt Könyves Kálmán*. Budapest, 1993. 19. és FONT MÁRTA: *Könyves Kálmán és kora*. (Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola társadalomtudományi monográfiásorozata 1.) Szekszárd, 1999. 13. (angolul: FONT, MÁRTA: *Koloman the Learned, King of Hungary*. Szeged, 2001. 15.) A 2000-ben szerkesztett tanulmánykötet pedig már címében, címlapján, előszavában és Árpád-korral foglalkozó tanulmányainak szövegében egyaránt hordozza a magyar állam ezredfordulón való megszervezésének koncepcióját: FONT MÁRTA - KAJTAR ISTVÁN (szerk.): *A magyar államiság első ezer éve*. Pécs, 2000. 5. 2001-es tanulmányának címe szintén a hagyományos szemléletet tükrözi: UŐ.: *A világi uralom megszervezése Közép- és Kelet-Európa új államaiban az első ezredfordulón*. In: UŐ. (szerk.): *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) Pécs, 2001. 11–25.

7 Az *Intelmek* újabb elemzései egyaránt kiemelik a mű magas elméleti és művészi színvonalát. HAVAS LÁSZLÓ: *A klasszikus római történetírás hatása a magyarországi latin nyelvű irodalom kezdetére. Adalékok a Kr. u.-i első ezredforduló európai és magyar szellemi örökségéhez*. Irodalomtörténeti Közlemények CIV. (2000) 539–572.; UŐ.: *Les sorces anciennes de la première théorie d'État en Hongrie historique*. In: Hamza Gábor (szerk.): *Szent István és Európa*. (Magyar Felsőoktatás Könyvek) Budapest, 2001. 55–72.; UŐ.: *A Szent István-féle Intelmek és lehetséges bizánci irodalmi háttere*. In: MAKK FERENC - GALÁNTAI ERZSÉBET (szerk.): *Kultúrák találkozása. Ünnepi tanulmányok Olajos Terézia professzornő tiszteletére*. Szeged, 2002. 49–62.; VESZPRÉMY LÁSZLÓ: *Megjegyzések Szent István „Intelmei”-hez*. In: Neumann Tibor (szerk.): *Analecta Mediaevalia II. Várak, templomok, ispotályok*. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest–Piliscsaba, 2004. 311–324.

fel a figyelmet, hogy a világi hatalom (regnum) eszméje a latin egyházban gyorsan institucionalizálódott: a regnum Hungariae azt a területet jelölte, amely az esztergomi (és kalocsai) érsekséghez tartozott.⁸ Azaz a latin keresztény világban az egyház adta meg a regnum, az állam stabil keretét, és gondoskodott az igazságos uralkodás erkölcsiségének megalapozásáról (emellett nem utolsósorban az intézményrendszer működtetéséhez szükséges kvalifikált szakembereket is biztosította). Az egyház nemcsak a feudális széttagolódás idején lépett fel a regnum szellemében és védelmében,⁹ hanem már az állam geneziséknél is bábáskodott. Egyház- és államszervezés között tehát sokkal szorosabb a kapcsolat, mint azt korábban vélte a történetírás.¹⁰

Font Márta értekezése a Bevezetést követően öt nagyobb fejezetre tagolódik. A Bevezetésben a téma kijelölése és az alapvető fogalmak radikális meghatározása mellett rövid ismertetést olvashatunk a középkorkutatás utóbbi években kibontakozó újabb irányzatairól és módszereiről, a középkori Európa-fogalomról és az összehasonlító történeti kutatás szempontjairól.

A mintegy 60 oldalas első fejezetben a rendelkezésre álló 10–12. századi források kerülnek bemutatásra. Szerzőnk elsőként az elbeszélő forrásokat (krónikák, geszták, legendák, bölceleti irodalom), majd a törvényeket, a hivatali írásbeliséget (oklevelek) és a környezetről is információt hordozó útleírásokat mutatja be. A vizsgált kéziratok bonyolult kapcsolatait szemléletesen ábrázolják a táblázatok és ábrák, amelyek tipográfia-ilag is elkülönítik a fennmaradt és feltételezhetően egykor létező, de azóta elveszett szöveghagyományokat. Sőt a régió hagiografikus irodalmának összevetésekor tulajdonképpen a korai szentek „típusait” is felvázolja, illetve a szentek tiszteletéről is olvashatunk. A korai törvénykezés forrásai közül csak Magyarországon és Kijevben maradtak fenn a törvények szövegei összevethető szinten. A korai magyar törvények esetében kimutatható alapvető nyugati hatások és kánonjogi ismeretek közvetítői egyaránt a hazánkba érkező egyháziak lehettek. Ez is érthetővé teszi azt a jelenséget, hogy Kijevben „az egyházzal kapcsolatos rendelkezések formailag és a bíróságok szintjén is teljesen kettéváltak, Magyarországon viszont nem. Itt a kívánt cél (keresztény mentalitás, életmód) elérése érdekében a világi és egyházi igazságszolgáltatás szoros együttműködése látható” (74. oldal). Sajátosnak érzem Hartvik győri püspök külföldi származásának állítását (25. oldal). Mert ezt az álláspontot csak Tóth Zoltán és Csóka Lajos képviselte,¹¹

8 Engel Pál hozzászólása Kristó Gyula előadásához In: KRISTÓ GYULA: *A korai magyar államról*. (Historia Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 8.) Budapest, 1996. 28.

9 Kristó Gyula 1979-ben hívta fel a figyelmet a lengyel egyház szerepére az ország 14. század eleji egészségének megteremtésében, s hasonló mutatható ki Magyarországon is Károly Róbertnek a tartományurak elleni küzdelmeiben. KRISTÓ GYULA: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979. 19.

10 Koszta László szerint: „kiemelkedően fontos a létrejövő állam stabilitása szempontjából az egyház intézményi rendszere. Az egyház a maga szervezeti felépítésével és hosszú évszázadok óta strukturálódott területi igazgatásával növelte az államszervezet intézményi alátámasztását, összességében a kialakuló állam szilárdságát.” KOSZTA LÁSZLÓ: *Egyház- és államszervezés*. In: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Államalapítás, társadalom, művelődés*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27.) Budapest, 2001. 65

11 TÓTH ZOLTÁN: *A Hartvik-legenda kritikájához: a Szt. Korona eredetkérdése*. Budapest, 1942. 114–119.; CSÓKA J. LAJOS: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. Budapest, 1967. 155–159.

nézetük azonban nem terjedt el a szakirodalomban, s újabb pozitív bizonyíték felmerüléséig véleményem szerint ezt a kérdést helyesebb nyitva hagyni.

A kötet második, 42 oldalas fejezete a kereszténység felvételét, az egyházszervezést és a kialakuló egyházi intézményeket hasonlítja össze a régió országaiban. A 10. században kibontakozó térítések bemutatása során szerzőnk felhívja a figyelmet, hogy a Közép-Európában elsőként felállított cseh és lengyel egyház kezdettől alárendelődött az Elbától keletre élő szlávok misszionálására¹² 968-ban felállított magdeburgi érsekségnek, az ezredfordulón pedig a mainzi érsekségnek (88. oldal) is, s ebből csak a lengyelek szabadultak ki a gnieznói érsekség felállításával. Kijevben szintén erős kötődés alakult ki a térítőket küldő Bizánc és a kiépülő új egyház között. Ezzel szemben Magyarországot az ezredfordulót megelőzően két irányból érte a hittérítés, s a magyarság megtérítésének munkájában a német birodalmi misszióközpontok, mint egyházi joghatóságok nem játszottak szerepet. A német központokban nevelődött szerzetesek és világi papok csak egyénenként, mindig a magyarság vezetőinek joghatósága alatt vettek részt a térítésben.¹³ A 12. század végéig kialakított egyházszervezetek összevetése jól rávilágít az egyházi közigazgatás és az egyházi intézmények működése terén tapasztalható eltérésekre. Cseh területeken két püspökséget szerveztek, s a középszintű egyházi igazgatást képező főesperességekről elsőként a 12. század közepén szólnak a források. Lengyelországban az ezredfordulón egy érsekséget és négy püspökséget szerveztek, de a kolobrzegi egyházmegye mindössze 4–5 évig működhetett,¹⁴ s a '30-as és '40-es évek külső támadásai és belső felkelései során nemcsak az államszervezet, de az egyház is nagymértékben visszaszorult, hiszen az érseki és több püspöki szék a zavaros viszonyok között sokáig betöltetlen maradt (101. oldal). Így nem is csoda, hogy az egyházi középréteg kialakulása csak a 12. század első felében valószínűsíthető. Kijev „egyházszerkezete teljes egészében a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá tartozott”, s a püspökök zöme is görög származású volt (105. oldal), mert a kijevi nagyfejedelemnek nem volt joga egyháza főpapjainak kiválasztásához (128. oldal). A magyar egyház nemcsak szervezeti fejlettsége (két érsekség, kilenc püspökség), de a középszintű egyházi közigazgatás megszervezésének gyorsasága (11. század utolsó harmada),¹⁵ a keresztény erkölcsi normák részletes törvényi előírása (125. oldal), a hazai származású főpapok első megjelenése (1030-as évek), az uralkodó dinasztia tagjai közül szentként tisztelt példaképek száma, az egyház igazságszolgáltatásban betöltött szerepe, valamint a világi előkelők magánadományai terén is felülmúlta a régió más szervezeteit. A magyar egyház Szent István óta gazdag uralkodói birtokadományokban részesült, emellett a ki-

12 PADBERG, LUTZ: *A Latin Kereszténység megszilárdítása és kiéptése: az Ottók missziója a nyugati szlávoknál és a magyaroknál*. In: WIECZOREK, ALFRIED – HINZ, HANS-MARTIN (szerk.): *Európa közepe 1000 körül*. Stuttgart, 2000. 422.

13 BORÓVI JÓZSEF: *A cseh-lengyel és magyar egyházszervezés*. Vigilia XLIII. (1978) 301. Újabbán Koszta László tisztázta, hogy Pannonhalma Szent Márton titulusa mögött nem a mainzi érsekség befolyása, hanem Szent Istvánnak az Ottók szakrális reprezentációjának utánzása, a keresztény királyság programjával való fellépés kifejezése áll. Pannonhalma két apszisos szerkezete, patrocíniumának kiválasztása a magyar uralkodó programnyilatkozata volt. KOSZTA LÁSZLÓ: *Szent Márton magyarországi tiszteletének kezdete. Megjegyzések Pannonhalma alapításához*. Tiszatáj LV. (2001) 11:81–82.

14 LECIEJEWICZ, LECH: *Kolberg („Kolobrzeg”)*. In: WIECZOREK, ALFRIED – HINZ, HANS-MARTIN (szerk.): *Európa közepe 1000 körül*. Stuttgart, 2000. 398.

15 KRISTÓ GYULA: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. (Nemzet és emlékezet) Budapest, 1988. 215–221.

rály oltalmába is vette az újonnan teremtett birtokformát,¹⁶ s meghatározta azt a minimális ingó és ingatlan vagyont, amelyet a legkisebb egység, a falusi egyház működéséhez szükségesnek tartott. Majd – példáját követve – Szent László és Könyves Kálmán következetesen folytatta az egyházi vagyon védelmét és gyarapítását. Így Magyarországon az egyházi birtokok komoly hatást gyakorolhattak a gazdasági és társadalmi fejlődésre.¹⁷ Sőt Szent István adakozása nem szorítkozott Magyarországra. Jelentős egyházi javadalmakat hozott létre külföldön is. A leglátogatottabb kegyhelyeken, illetve az oda vezető út mentén: Rómában, Ravennában, Konstantinápolyban és Jeruzsálemben¹⁸ szállóházat alapított a zarándokok részére,¹⁹ sőt még a Német-római Birodalom egyik, az ezredfordulón létrehozott új székesegyházának, a bamberginek alapításánál és felszentelésénél is kitüntetett szerepet játszhatott. Erre utal Asztrik kalocsai érsek szerepe a székesegyház kriptá előtti oltárának felszentelésekor, illetve uralkodónk lovas szobra.²⁰ De említhető még a salzburgi és tegernseei bencés apátság halotti jegyzéke is.²¹ Ezek szerint Szent István és Gizella jóindulatú támogatásukkal elnyerték a confraternitas (tiszteletbeli világi tagság) rangját. A cseh, lengyel és kijevei főpapok jóvedelmében – a csekély egyházi földbirtok és a lakosságot sújtó tizedfizetés előírásának hiánya miatt – az uralkodótól származó rendszeres juttatás (fejedelmi tized) játszotta a főszerepet. A keleti szisztéma szerint az uralkodó úgy tartotta el az egyházat, hogy neki adta egy-egy városban az uralkodónak járó jövedelmek egy részét (általában tizedét), s a föld terméséből a lakosság által beszolgáltatott tized csak később (Lengyelországban például a 13. századtól) mutatható ki. Keleten csak a 12. század közepéről ismertek az első elszórt adatok, amelyek egyházi földbirtoklásról tanúskodnak.²² Ezekből – a magyarországi egyházi birtokok méretéhez és az egyház rendelkezésére bocsátott alárendelt népek számához hasonlítva – kirívó szegénység rajzolódik ki, amely magyarázható az ortodox szerzetesség remete életmódra való berendezkedésével is (79. oldal), de mindenképpen felfogható az uralkodó védekező mechanizmusaként is az idegen származá-

-
- 16 KISS GERGELY: *Állam és egyház a 11–12. századi törvényalkotásban*. In: FONT MÁRTA – KAJTÁR ISTVÁN (szerk.): *A magyar államiség első ezer éve*. Pécs, 2000. 74.
- 17 Az egyház gazdasági életben betöltött fejlesztő szerepe még a hirhedten egyházellenes Lederer Emma 1949-es tanulmányában is kapott néhány halk elismerő szót, 1955-ös monográfiájában pedig külön fejezetben ismertette az egyházi birtokok szerepét a feudalizmus magyarországi kialakulásában. LEDERER EMMA: *Az egyház szerepe az árpádkori Magyarországon*. Századok (1949) 86.; Uő.: *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1955. 175–206.
- 18 BOZSÓKY PÁL GERŐ: *Szent István jeruzsálemi alapítványairól*. In: TÖRÖK JÓZSEF (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. (Studia Theologica Budapestinensia. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi sorozata 10.) Budapest, 1994. 23–82.
- 19 Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. Budapest, 2003. 9.
- 20 BALOGH ALBIN: *Szent István egyházi kapcsolatai Csehországgal, Németországgal, Franciaországgal és Belgiummal*. In: SERÉDI JUSZTINIÁN (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, 1938. I. 456.
- 21 Monumenta Germaniae Historica Necrol. II. 46. és III. 149.
- 22 1130-ban Vszevolod Msztyiszlavics fejedelem a novgorodi Jurjev-monostornak átengedett egy falut (121. oldal), 1150-ben pedig a Rosztyiszlav Msztyiszlavics szmolenszki fejedelem által a szmolenszki püspökség javairól készített összeírásban olvashatunk két faluról a javadalmak között (76. oldal). Lengyelországban a leggazdagabb egyházmegye, Gniezno a XII. század közepén kb. 150 falut birtokolt. KŁOCZOWSKI, JERZY: *A középkor és a nemesi köztársaság kora. (A kezdetektől 1772-ig)*. In: KŁOCZOWSKI, JERZY – MÜLLEROWA, LIDIA – SKARBEK, JAN: *A katolikus egyház Lengyelországban* (Ecclesia Sancta 3.) Budapest, 1994. 17.

sú főpapok ellen. A régió adatai kiemelik annak jelentőségét, hogy: „A Szent István alatt kialakított magyar egyházszerkezet tudatos, felülről, erős kézzel irányított koncepció keretében jött létre. Célja a magyarság krisztianizációjának megvalósítása, társadalmának átalakítása, továbbá a korabeli nagyhatalmak (Német Császárság és Bizánci Birodalom) befolyásával szemben a magyar állam függetlenségének biztosítása, így Szent István hatalmának megszilárdítása és ezzel együtt az ezredforduló rendszerváltásának támogatása.”²³ Közép-Európa 10–12. századi monostoralapításainak jellegzetességeit vizsgálva adatokban gazdag, szemléletes táblázatok találhatók a kötetben az egyes országok apátságairól. Az adatokból szembetűnik, hogy Kijevben az egész korszakban csak az uralkodó alapított monostort (128. oldal), Lengyelországban és Csehországban pedig a 12. század első harmadának végétől (legkorábban 1120-ban) mutatható ki a világi alapítás (113. oldal), Magyarországon azonban már a 11. század közepére elterjedt gyakorlat a világi alapítás (az 1061-es a zselicszentjakabi alapítás oklevelesen bizonyítható, de gyanúba hozható Feldebrő és Abasár 1041 előtti alapítása is). Különbségek találhatók az apátságok rendi megoszlásában és általában a szerzetesség jelentőségében is. Magyarországon a korszakban meghatározó volt a bencés szerzetesség túlsúlya, hazánkban 1200 előtt több apátsága (minimum 53) volt a rendnek, mint a többi országban együttvéve (15+13). Ez egyrészt monostoraink koraiságát, másrészt az alapítók mentalitását és az egykori társadalmi állapotokat is tükrözi. A magyar földbirtokosok és a bencés rend szoros kapcsolatát bizonyítja az is, hogy hazánkban alapították a régió utolsó bencés apátságát is, jóval a reformrendek megjelenését és elterjedését követően, s a bencések összes Árpád-kori monostorának száma a százat is meghaladhatta.²⁴ Feltűnő az is, hogy míg Lengyelországban és Csehországban a bencés apátságok több, mint fele uralkodói alapítás (sok közülük a 11. századi pogánylázadásokra adott fejedelmi válasz volt – 114. oldal), hazai bencés apátságaink döntő többsége az írott források tanúbizonyága alapján magánalapítás volt. Ha a kötetben összegyűjtött okleveles adatokat összevetjük a korai templomok építészeti sajátosságaival, akkor azt látjuk, hogy lengyel területeken 34, a cseheknél 105 és a magyaroknál 94, a

23 KOSZTA LÁSZLÓ: *A keresztény egyházszerkezet kialakítása*. In: KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC (szerk.): *Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről*. (Szeged-könyvek 2.) Szeged, 1996. 114.

24 A 20. század elején összeállított bencés rendtörténet írói csak az írásos forrásokból ismert, bizonyíthatóan bencés közösségeket vették számba. Így 81 bencés apátságot valószínűsítettek. 1969-ben Csóka J. Lajos már 100 fölött említette számukat, majd az 1980-as, német nyelvű bővített kiadásban konkrét listát is közölt az általa biztosan bencésnek tartott 96 apátságról. Mályusz Elemér 1971-ben megjelent munkájában a század eleji rendtörténetet követve 81 megbízhatóan igazolható bencés apátságot említett, de valószínűsítette, hogy néhányval több is lehetett. 1972-ben Fügedi Erik 68 biztosan bencés és 50–60 ismeretlen eredetű, de többségében szintén bencés apátságot tételezett fel. 1981-ben Hervay Ferenc 66 monostorról ismert el, hogy biztosan bencés volt, s emellett további 29 esetben valószínűsítette. Koszta László 2000-ben újraértelmezte az adatokat, s a korábinál jóval magasabbra, 160–180-ra becsülte a rend Árpád-kori apátságainak számát. SÖRÖS PONGRÁC: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. XII/b.; CSÓKA J. LAJOS: *Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, 1969. 312.; CSÓKA, LAJOS: *Geschichte des benediktischen Mönchtums in Ungarn*. München, 1980. 445–446., illetve 462.; FÜGEDI ERIK: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. Századok CVI. (1972) 71–73.; SOMORJAI ÁDÁM OSB: *Bencés monostorok Magyarországon a X-XVI. században*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok VIII. (1996) 1–2:9–14.; KOSZTA LÁSZLÓ: *Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban*. In: KOLLÁR TIBOR (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer*. (Dél-alföldi évszázadok 13.) 52.

kegyurak számára kialakított, egykori nyugati karzatot sikerült feltárni.²⁵ A puszta számadatok mellett azt is figyelembe kell venni, hogy a cseh karzatok jobban ragaszkodtak a nyugat-európai mintaképhez, s a karzattípus magyarországihoz hasonló kibontakozása és széles körű elterjedése Csehországban kimutathatatlan,²⁶ valamint a templomok nyugati karzatai a kegyúr reprezentációjával kapcsolatos liturgikus rendeltetéssel épültek,²⁷ így létük és elterjedtségük a magyar világi urak 12–13. századi komoly, a régióban páratlanul fontos kegyúri szerepének bizonyítékai. A gazdag uralkodói adományok és a világi előkelők körében való elfogadottság a régió országai közül leginkább Magyarországon tették lehetővé, hogy az első ezredforduló monostorai – a nyugati mintának megfelelően – elsőrangú integrációs tényezők lehessenek.²⁸

A kötet 60 oldalas harmadik fejezete a világi uralom megszervezését mutatja be és hasonlítja össze Közép-Európa ezredfordulón szerveződő új hatalmi központjaiban. Ennek érdekében először az uralkodáshoz vezető utat, azaz a dinasztiai felemelkedését, a hatalom koncentrálását és a hatalomszervező tényezőket veszi számba a szerző, majd az uralom elismertetésének formáit, a hatalmi jelvények (korona, kard) által kifejtett szerepet vizsgálja. E szempontból fontos, hogy a kijevei fejedelmeket csak a 15. századtól, a cseh uralkodókat a 12. század végétől, a lengyeleket a 13. század végétől koronázták,²⁹ Magyarországon ellenben már Szent István megkoronázása is császári és pápai elismerés mellett történt (149. oldal).³⁰ Ez az ország és az uralkodó függetlenségét, az Árpádok királyi hatalmának legitimálását jelentette, s az ezredfordulót követően minden magyar uralkodó élt is ezzel a lehetőséggel. Az uralkodói hatalom öröklésében is nagy változás ment végbe a vizsgált korszakban: a korábbi, törzsi szokásjog által sza-

25 TOMASZEWSKI, ANDRZEJ: *Romańskie kościoły z emporami zachonimi na obszarze Polski, Czech i Weger*. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdansk, 1974.

26 ENTZ GÉZA: *Nyugati karzatok románkori építészetünkben*. Művészettörténeti Értesítő VIII. (1959) 139.

27 ENTZ GÉZA: *Még egyszer a nyugati karzatokról*. Építés-Építészettudomány. XII. (1980) 140.

28 JENAL, GEORG: *A szerzetesség, mint az integráció tényezője Európa közepén*. In: WIECZOREK, ALFRIED - HINZ, HANS-MARTIN (szerk.): *Európa közepe 1000 körül*. Stuttgart, 2000. 527.

29 1000-ben a gnieźnói érsekség alapításakor – valószínűleg II. Szilveszter pápának a lengyel fejedelem királyságra támasztott igényével szemben fenntartásai miatt – „elhalasztották” Vitéz Boleszláv királyi rangra emelését. HAVAS LÁSZLÓ: *II. Szilveszter pápa és a Szent István-i Magyarország*. Vigilia LXIX. (2004) 4. A gnieźnói találkozóról a XI. századi szöveghagyományokat őrző Quedlinburgi (MGH SS IV. 77.), Hildesheimi (MGH SRG VIII. 28.), Altaichi Évkönyv (MGH SRG IV. 16.) és Thietmar merseburgi püspök krónikája (MGH SRG IX. 182–184.), valamint Gallus Anonymus 1113–1116 között íródott gestája (MPH II. 19–20.) számol be. A korai tradíció csak azt emeli ki, hogy III. Ottó császár a szlávok földjén püspökségeket alapított. Gallus Anonymus részletesebb beszámolója szerint a templomi ceremóniát követő ünnepi lakomán III. Ottó teljes császári díszben (!) vett részt, majd saját koronáját helyezte Boleszláv fejére, annak jeléül, hogy a hatalom gyakorlását a lengyel egyház felett a „római nép barátjára és szövetségésére” (populi Romani amicus et socius), „fivérére és a birodalom munkatársára” (frater et cooperator imperii) ruházta át. FERDINANDY MIHÁLY: *III. Ottó, a szent császár*. Budapest, 2000. 294.; Gallus Anonymus a fenti történettel szándékosan megmászva az 1000. évben lezajlott találkozó eseményeit a királyi hatalom örökösévé kívánta tenni Boleslawot. BAGI DÁNIEL: *Remény a királyságra. A gnieźnói találkozó „koronázási jelenete” a lengyel ősgestában és a mű kapcsolata a Könyves Kálmán kori magyar belpolitikával*. Századok CXXXVII. (2003) 368. Az 1000. évi gnieźnói találkozó azonban még Gallus Anonymus előadásában is csak részleges királyi méltóságot tükröz, s felhívja a figyelmet a német befolyás jelentőségére és meghatározó szerepére.

30 MAKK FERENC: *Róma vagy Mainz vagy Bizánc? Politikai - vallási választás az első ezredfordulón*. Tiszatáj LV. (2001) 11:69.

bályozott senioratus helyett a keresztény monarchia által megkívánt primogenitura rendje kezdett elterjedni. Magyarországon az új hatalomöröklési rendszer elterjedését meggyorsította a koronázás legitimáló ereje is: ha volt utód, következetesen a primogenitura érvényesítésére törekedtek (157. oldal). Az uralmi zóna területi változásainak vizsgálata szintén azt mutatja, hogy Magyarország kivétel volt a régióban, mert a külső hatalmak támadásait sikerrel verte vissza, csak átmeneti területi veszteségeket szenvedett, s a birodalmak tényleges politikai befolyása időben is igen korlátozott volt (164. oldal). A régió országainak és a hadseregeinek irányítását szemléletes táblázatok mutatják be csakúgy, mint a közigazgatási struktúrákat. Az összevetés során szembeötlő, hogy Lengyelországban és Kijevben a törzsi keretek túléltek az államszervezés időszakát: az egykori törzsi területek irányítása továbbra is a nemzetségi-rokoni szálak hálóján keresztül történt (192. oldal).

A kötet mintegy 40 oldalas negyedik fejezete Közép-Európa államainak 10–12. századi gazdaságát és társadalmát veti össze. Elsőként az etnikai és demográfiai sajátosságokról olvashatunk. Feltűnő, hogy míg a német kolonizáció a cseh és lengyel területeken csak a 13. században öltött jelentős méreteket (198. oldal), s Kijevbe egyáltalán nem jutott el, addig Magyarországon már a 12. század derekán kibontakozott a német és vallon telepesmozgalom. A kereskedelem és városfejlődés bemutatását követően az egyes országok agrárgazdaságát veti össze a szerző, majd az általános összefoglalást az uralkodók magángazdaságának elemzése követi. Végül a szabadság fogalmának változása és a társadalmi mobilitás vizsgálata zárja a fejezetet. Az egyes országok 11–12. századi társadalmi szerkezetének áttekintését ábrák szemléltetik, amelyeken a korszak változásai jól nyomon követhetők. Az összehasonlításból kirajzolódik, hogy Magyarországon már Szent István korában elvált egymástól az uralkodó kisebb és nagyobb kísérete (249. oldal), a korai törvények vizsgálata pedig azt mutatja, hogy Magyarországon a szolgák és szabadok között élesebb határvonal húzódott, mint a régió más országaiban. Ezek azt bizonyítják, hogy Magyarországon a társadalom jelentős mértékű differenciálódása gyorsabban ment végbe (a 11. század első felében megközelítőleg egy évszázad előny mutatkozik Kijevhez képest).

Az értekezést lezáró hét oldalas ötödik fejezet tartalmazza az előző fejezetek összefoglalását és tézisszerű megfogalmazását. A szerző megállapításai közül kiemelendő, hogy „a keresztény misszió támogatására a dinasztikus központok hatalmon lévő fejedelmei rákényszerültek. Ezt a kényszert az váltotta ki, hogy a szomszédos keresztény birodalmak a szomszédságukban kereszténnyé váló fejedelmeket a továbbiakban partnernek tekintették, békés viszonyt alakítottak ki velük, esetenként támogatást nyújtottak a belső ellenfelekkel szemben.” (266. oldal) A leírás jól jellemzi a keresztény térítőkét a 960-as és 970-es években fogadó hatalmi központok mentalitását, de ettől élesen megkülönböztetendő az ezredfordulón hatalomra jutott generáció, amely már gyermek korától fogva a keresztény erkölcsi normák között szocializálódott, s a körülvevő egyháziak tanácsára képes volt a Karoling minták és a nemzetségi hagyományok ötvözésével egységes és következetes politikai programot megfogalmazni, s azt végrehajtani. Végül a kötetet a mintegy 60 oldalas aprólékos műgonddal összeállított és jól áttekinthető bibliográfiai zárja, amely komoly segítség a későbbi kutatások számára. Igazságtalan lenne elhallgatni a könyv végén található 14 színes térkép és egy színes ábra jelentőségét, hiszen ezek – a szövegben található többi ábrával és táblázattal együtt – nagyban megkönnyítik az értekezésben leírt ismeretanyag befogadását.

Kétségtelen, hogy a kötet haszonnal forgatható a kutatásban és az egyetemi oktatásban egyaránt, s az is megállapítható, hogy Font Márta akadémiai doktori értekezése összeállítása során alapos és hasznos munkát végzett. Könyve – komparatív szemléletű és forráscentrikus módszerének köszönhetően – a hazai helyzet valósabb megismerését, a nemzetközi összehasonlítás lehetőségét is előmozdítja, módszere finomabb megkülönböztetéseket tesz lehetővé a régió ezredfordulón születő új államai és egyházi szervezetei között. Noha a magyar nyelvű szakirodalomban eddig ismeretlen vagy csak nehezen elérhető adatoknak és összefüggéseknek hosszú évek gondos munkájával történő összeállítása a magyar medievisztika fontos alkotásai közé emelik a kötetet, mégsem állítható, hogy az Előszóban célul tűzött és a Következtetésekben összefoglalt, alapjában elhibázott koncepciót kellően megalapozná. A felvonultatott adatok – a szerző szándékai ellenére – látványos bizonyítékokul szolgálnak a Szent István-i állam modernségének, az ezredfordulón végrehajtott tudatos és magas színvonalú állam- és egyházszerző tevékenységnek, valamint a külföldi, elsősorban Karoling és bajor példák hazai adottságokhoz való alkalmazásának. A vizsgálat minden szempontjában jól dokumentálható Magyarország politikai, jogi, egyházi és társadalmi fejlettségének a megközelítőleg fél-egy évszázados (esetenként még ennél is nagyobb) előnye más közép-európai országokhoz képest. Lengyelország, Csehország és Kijev esetében valóban kimutathatók az ezredfordulós államszervezés bizonyos hiányosságai. A lengyel és cseh uralkodó csak korlátozott mértékben követte a nyugati hatalomszervezési és államfejlődési modellt, Kijev pedig szinte teljesen a keleti szisztéma szerint rendezkedett be. A Magyar Királyság azonban Szent István államszervező tevékenységének következtében a régió minden szempontból szuverén hatalma lett (262. o.), s regionális főkirályságként (archiregnumként) messze kimagaslott környezetéből.

A kötet jó kiindulási alapot nyújt a régió 10–12. század között végrehajtott rendszerváltásának, az egyház- és államalapításainak összehasonlító vizsgálatához, belső elentmondásai és téves alapkoncepciója miatt azonban nem rendezi megnyugtatóan a felvetett kérdéseket.

Vajda Tamás

MARTON JÓZSEF

FOGARASY MIHÁLY ERDÉLYI PÜSPÖK ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Gyulafehérvár, 2005, 201 oldal

Marton József, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem és a gyulafehérvári Hittudományi Főiskola történészprofesszora 2005-ben megjelentetett könyvében egy olyan 19. századi főpapot állít reflektorfénybe, akinek „személyiségét és széleskörű tevékenységét többféle megítélésben közelítik meg a történészek. Míg egyesek a Habsburg uralkodóház iránti lojális magatartását, addig mások a reformkor kihívásaira reflektáló egyházhű főpap küzdelmeit emelik ki fokozottabban.” Marton professzor – amint azt könyve előszavában megjegyzi – hiteles, eddig nyomtatásban nem megjelent, vagy a közönséges kutató számára már nem hozzáférhető korabeli dokumentumok nyomán halad, és a történelmi előítéletek eloszlására törekszik.

Fogarasy Mihály 1800. szeptember 17-én született Gyergyószentmiklóson. Mélyen vallásos, egyszerű székely szülők gyermeke volt, ám a felmenők között több neves embert is számon tartott a család. Anyai ágon volt rokon a 17. században élt Ferentzi György gyergyószentmiklósi plébános, majd erdélyi vikárius, apai ágon pedig a 18. században munkálkodó építész, Fogarasy György (Mihály nagyapja, aki a gyergyószentmiklósi római katolikus templomot építette). Fogarasy Mihály a gyulafehérvári papneveldeben és a bécsi Pazmaneumban készült papi hivatására. 1828-ban a bécsi Augustineumban szerzett doktorátust, onnan visszatérve gyulafehérvári teológiai tanár és tanulmányi felügyelő lett; két évvel később egyházmegyei tanfelügyelői és cenzori munkával is megbízták, egy év múlva viszont a bécsi Szent Imréről elnevezett felsőbb papképző intézet igazgatója és a császári udvar káplánja lett. Jelentős teológiai-irodalmi munkásságot fejtett ki, ezért püspöke, Kovács Miklós, közbenjárására nagyváradi irodalmi kanonokká, a királyi jogakadémia igazgatóhelyettesévé és a nagyváradi tankezületi iskolák főigazgatójává nevezték ki. Ilyen minőségében vett részt és vállalt aktív szerepet három (az 1839/40-es, az 1843/44-es és az 1848-as) magyar országgyűlésen. Közben a bécsi udvar két ízben is kitüntette, 1846-ban Ferdinánd király a szkodári címzetes püspöki címet adományozta neki és a pesti tudományegyetem teológiai kara elnökévé, valamint a pest-budai tankerület iskoláinak főigazgatójává nevezte ki. Ilyen minőségében szállt síkra a magyar nyelv iskolákba való bevezetéséért.

1840-től Fogarasy Mihály egy katolikus könyvkiadó társulat létrehozását kezdte el tervezni. „Jó és olcsó könyvkiadó társulat”-ot szeretett volna létesíteni, amelynek termékei a kispénzű emberek számára is hozzáférhetőek. Sikerült megnyernie az ügynek a főpapságot és a papságot, a katolikus egyházi és világi írók, az irodalommal foglalkozók jelentős csoportját, de szándékát országszerte érdeklődéssel fogadták. Kopácsy József herceggprímás fővédnökséget vállalt a társulat felett és anyagi támogatásról is gondoskodott. A megálmodott társulat meg is kezdte működését, 1847 decemberében jelent meg első kötete: az 1848. évre szóló *Keresztény Naptár*. Közben az állami hatóságok gyanakodva tekintettek a társulat munkájára és az 1848-as szabadságharc kitöréséig nem is küldtek semmiféle hivatalos engedélyt Fogarasynak. Pár hónap múlva azonban nem is volt erre szükség, hiszen az 1848-as áprilisi törvények értelmében a társulat működéséhez nem kellett államilag cenzúrázott alapszabályzat. Fogarasy püspök ennek tudatában 1848. május 1-jén közzétette *A jó és olcsó könyvkiadó társulat alapszabályai* című dokumentumát. Előírta, hogy az évenként megjelenő *Keresztény Naptár*t olcsón adják, hogy a szegényebb családok is megvehessék. Az iskolai oktatást és nevelést katolikus szellemű tankönyvek kiadásával kívánta szorgalmazni. Harmadízben pedig a megjelenő kiadványokkal a műveltebb osztályok egyházas érzületének kifejtéséhez kívánt hozzájárulni.

A társulat 1848. május 1-jén kezdte meg hivatalosan működését, mivel „a szabad sajtó fölöslegessé tette a legfelsőbb engedmény utáni várakozást”. 1848. június 6-án jelentették meg a *Katholikus Néplap* első számát, de mivel ez a lap kimutatta együttérzését a nemzeti helyzettel kapcsolatosan és rendszeresen közölt politikai híreket, egyre nehezkesebbé vált a társulat munkája. A szabadságharc után pedig újra életbe lépett a cenzúra, amelyik szigorúan ellenőrizte az egyesületi életet, így „az új politikai körülményekhez alkalmazkodva” újjá kellett szervezni a társulatot. 1852. augusztus 22-étől *Szent István Társulat* néven működött tovább, egy év múlva Fogarasy Mihály igazgatója mellett. Közben a király és a magyar nemzet között vállalt közvetítői szerepet, a magyar püspöki kar levelét vitte az udvar elé. Az abban foglaltakért megnehezelt az udvar

a püspökökre, így rá is, ezért hamarosan meg kellett válnia pesti igazgatói székétől. Ismét Nagyváradra került, ahol székesegyházi esperes-plébános, egyházmegyei bírósági elnök lett. 1864-ben Ferenc József a lemondott Haynald Lajos püspök helyére nevezte ki erdélyi püspöknek, a császár kinevezését IX. Piusz pápa azonnal szentesítette.

Fogarasy Mihály püspöki munkásságát leghatározottabban az iskolakérdés kezelése jellemezte, erről tanúskodnak körlevelei is. A tehetséges ifjak neveléséért, iskolák létesítéséért és fenntartásáért nagy értékű alapítványokat tett. Ugyancsak jelentős – többek között – sajtóapostoli munkássága is, az említett kiadó mellett 1867-ben *Egyházi és Iskolai Hetilap* címmel egyházmegyei lapot is alapított. „A katolikus sajtót hitünkért és egyházunkért lelkesedő nagy férfiak pártolják és vezetik, azt katolikus jobbaink áldozata támogatja, akik közé sorakoznotok büszkeségetek kell hogy legyen. Szellemi táplálékra van szükségetek, válasszatok azt, mely lelkesít, vigasztal, és bátorít; nem azt, amely lesújt, kinevet és megcsal” – buzdított egyik püspöki körlevelében.

Marton József négy egységre tagolta könyvét: az első részben hozza a tulajdonképeni saját tanulmányt, amelyikben bőséges dokumentáció alapján rajzolja meg a püspök életútját; a másodikban a püspök kortársának, Éltes Károly pap-írónak a Gyulafehérvári Püspöki Levéltár dobozaiban kéziratban fennmaradt, Fogarasy püspökről írt életrajzát teszi közzé – ez a munka itt jelenik meg először nyomtatásban. A későbbi lektor igyekezett hűségesen kezelni a kéziratot, a szerző szófordulatainak, archaikus kifejezéseinek megőrzésével ízes nyelvezetű, élvezetes olvasmányt tár a késői olvasók elé. A munka 41 alfejezete Éltes Károly igényességét és rendszerességét dicséri. A könyv harmadik egységébe sorolta Marton professzor a főpásztor jelentősebb körleveleit (összesen 21-et). Ezek egy részét már Éltes Károly is számba vette, ám a mostani szerkesztő továbbiakkal egészítette ki azokat, olyanokkal, amelyekről úgy gondolta, hogy ma is forrásértékű történelmi anyagot tartalmaznak. „Felfedezhetjük benne a kiegyezést (1867) követő társadalmi és gazdasági problémákat, a liberalizmus szellemében született törvények kihatásait az egyházi életre, s nem utolsósorban a nagy püspök helyes szemléletét és egyháza és népe iránt elkötelezett magatartását” – írja az előszóban.

A munka utolsó kis egysége Fogarasy Mihály Kovács Miklós püspökhöz címzett, egyik 1848-as keltezésű levelének másolatát, egy, a marosvásárhelyi római katolikus gimnázium tanárai és tanítványai által neki dedikált verset és a nagy erdélyi püspök gyászjelentőjének másolatát tartalmazza.

Marton József szerint korunk „újraaktualizálta” a 19. századi erdélyi püspököt: „Az ő korában végbement változások nagymértékben hasonlítanak napjaink társadalmi és gazdasági változásaira. A változásokat mozgató eszmék is ugyanazok. [...] Főpapi magatartása, sikerekkel és kudarcokkal telített küzdelme tanulságul szolgálhat az átalakulásokat élvező és szenvedő mai embereknek is. Írásai bátorítanak és eligazítással szolgálnak.”

E kemény kötésű, impozáns kiállítású kiadvánnyal Marton József a kései utókor nevében tiszteleg Erdély neves püspöke előtt.

Ozsváth Judit

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p. ára: 399 Ft
elfogyott
ára: 980 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p. ára: 200 Ft
5. **Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)** Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p. ára: 300 Ft
elfogyott
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszószekek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p. ára 550 Ft
elfogyott
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest-Pannonhalma, 1996. 400 p. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p. ára: 650 Ft

15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft

33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilás László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönn Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrociniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek–Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Ilona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. ára: 3500 Ft
2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft

48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p. ára: 1900 Ft
49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p. ára: 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.** Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. ára: 1900 Ft
51. **Kiss Gergely:** Abbatia Regalia - Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok a 11-13. században. Budapest, 2006. 227 p. ára: 1600 Ft
52. **Kakucs Lajos:** Santiago De Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest, 2006. 328 p. ára: 2800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Magyar jezsuiták történeti névtára 1853-2003. Budapest, 2007. 279 p. ára: 2000 Ft
54. **Óze Sándor:** A határ és határtalan. Budapest, 2006. 365 p. ára: 2200 Ft
55. **Sümei György:** Szakrális emlékek a Duna-Tisza közéről. Budapest, 2006. 247 p. ára: 2400 Ft
56. **Molnár Antal:** A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p. ára: 1500 Ft
57. **Kelemen Miklós-Saliga Irén:** Az Unitárius Értesítő (1922-1945) és az Unitárius Élet (1948-2005) mutatója. Budapest, 2006. 369 p. ára: 2500 Ft
58. **Ingrid Graziano-Eördögh István:** Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt. Budapest, 2006. 128 p. ára: 1500 Ft
59. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig). Budapest, 2006. 316 p. ára: 2000 Ft
60. **Takács József:** Budapesti toronyórák története (1889-1909). Budapest, 2007. 136 p. ára: 1600 Ft
61. **Varga Géza:** A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX-XX. században. Budapest, 2007. 160 p. ára: 1500 Ft
62. **Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.** Budapest, 2007. 408 p. ára: 3000 Ft
63. **A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.** Budapest, 2007. 348 p. ára: 2200 Ft

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest-Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
- Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
- Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma-Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
- Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma.** Roma-Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
- Rudnay Sándor és kora. Szlovák cím Esztergom-Nagyszombat,** 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
2. kiadás. Esztergom-Budapest, 2007. 188 p.
- Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba-Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft
- Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma-Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft
- Bálint László:** Lakos Endre. Budapest-Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p. ára: 1200 Ft
- Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. Budapest-Piliscsaba, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
- Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p. ára: 1990 Ft
- Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920-2000.** A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p. ára: 2200 Ft
- Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 p. ára: 900 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma-Budapest, 2002. 756 p. ára: 3000 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma-Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.) ára: 3000 Ft

- Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320-1490). Budapest-Paris-Szeged, 2003. 419 p. ára: puha kötés: 4000 Ft kemény kötés: 4500 Ft
- Krzysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p. ára: 3800 Ft
- Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p. ára: 1800 Ft
- Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century.** Edited by István Zombori. Budapest, 2004. 227 p. ára: 2500 Ft
- A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. I-II.** Szerk.: Óze Sándor-Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba-Budapest, 2005. 1086 p. ára: 4400 Ft
- István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572-1717) III.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma-Budapest, 2005. 800 p. (1597-2396 p.) ára: 3000 Ft
- István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572-1717) IV.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma-Budapest, 2005. 665 p. (2397-3061 p.) ára: 3000 Ft
- Bohdan Cywiński: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II.** Budapest, 2005. 464 p. ára: 1900 Ft
- Kiss G. – Radó B. – Sashalmi E.:** Abszolutizmus és isteni jogalap (szöv. gyűjt.) Budapest, 2006. 138. p. ára: 1200 Ft
- Szilárdfy Zoltán:** Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Budapest, 2006. 40 p.
- Szilágyi István:** A selmecbányai Kálvária ábrázolásai. Budapest, 2006. 76 p. ára: 1800 Ft
- Molnár Antal: Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane (1572-1647).** Rome-Budapest, 2007. 431 p. ára: 4000 Ft
- Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.** Budapest-Pécs, 2007. 129 p. 181 p. ára: 1600 Ft
- Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.** Budapest-Pécs, 2007. 129 p. ára: 1600 Ft
- Gyuris György:** Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Budapest-Szeged, 2007. 122 p. ára: 800 Ft
- Sujánszki György Euszták:** Az aradi rendház naplója (1847-1851). Budapest, 2007. 103 p. 1000 Ft
- István Szilágyi: Die mittelalterliche Kalvarie von Schemnitz und ihre Darstellungen.** Budapest, 2007. 76 p. 2000 Ft
- István Szilágyi: Banskotiavnická Kalvária a jej zobrazenia.** Budapest, 2007. 76 p. 2000 Ft

HASONMÁS KIADVÁNYOK

Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 p.

Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet). Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db

Monumenta Vaticana II. sorozat I–III. ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. ára: 250 Ft
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
127 p. Összeállította: Dóka Klára
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 450 Ft
296. p. Összeállította: Dóka Klára

5. Egri főegyházmegye. Budapest, 1998.
217. p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
6. Győri egyházmegye. Budapest, 1998.
214 p. Összeállította Dóka Klára	ára: 250 Ft
7. Pécsi egyházmegye. Budapest, 1999.
208 p. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária	ára: 250 Ft
8. Szombathelyi egyházmegye. Budapest, 1999.
276 p. Összeállította Dóka Klára	ára: 400 Ft
9. Esztergomi főegyházmegye. I-IV. Budapest, 2000.
Összeállította: Hegedűs András-Tóth Krisztina
I. kötet A-K. 300 p.
II. kötet L-Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.	ára: 3000 Ft

ECCLESIA SANCTA sorozat

Sorozatszerkesztők:

**Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám,
Török József, Zombori István**

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000.
344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországbán. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft
9. A katolikus egyház Ausztriában. Budapest, 2005, 306 p.	ára: 2200 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dáni u. 5., H-6720 Hungary. Tel./fax: +36+62+426+043.

E-mail: heh@t-online.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

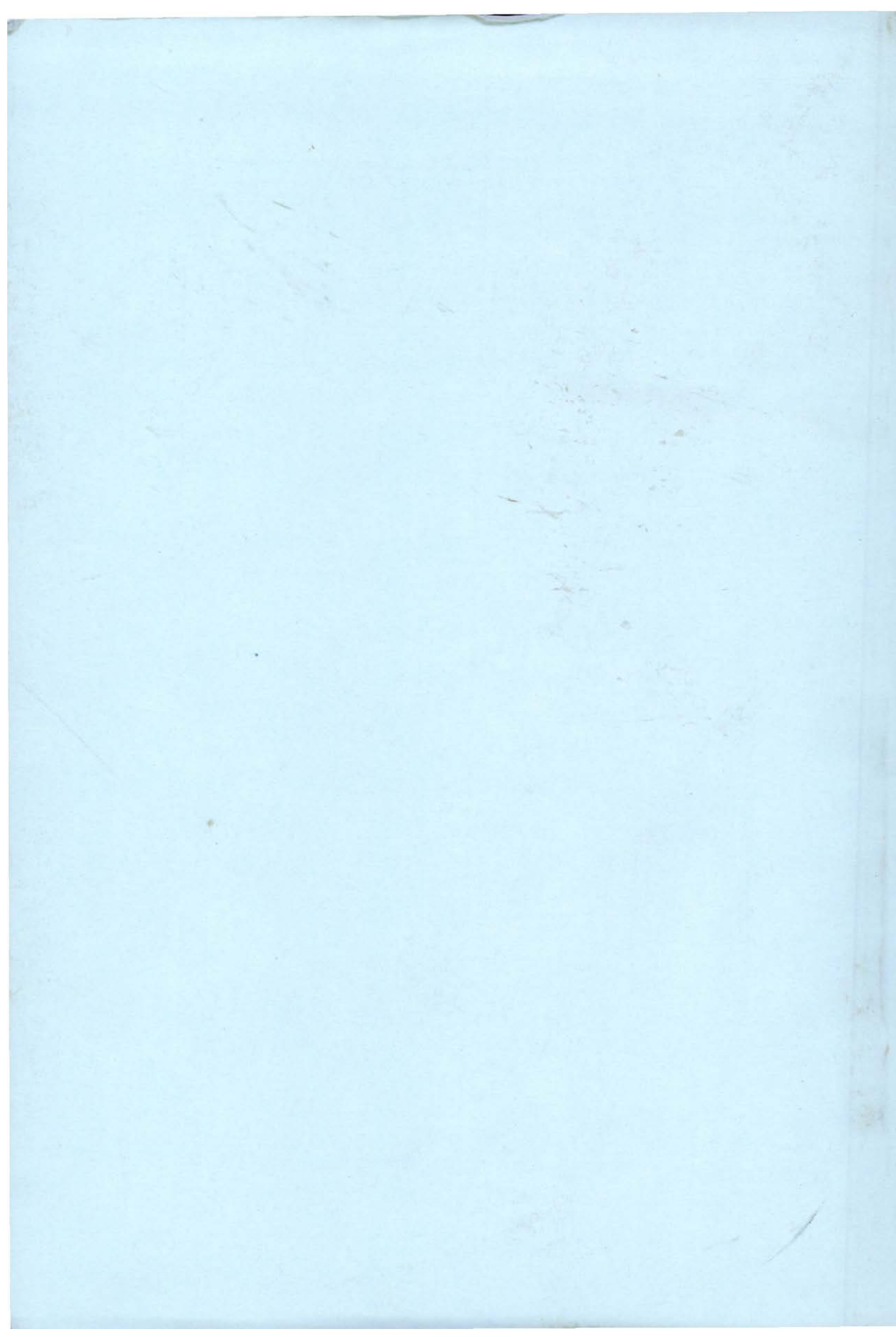
Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

19. ÉVFOLYAM

2007

3-4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**

6701 Pf. 245

6722 Szeged, Dáni u. 5.

Tel./fax: +36+62+426+043.

**Honlapunk: www.heh.hu
E-mail: keh@t-online.hu**

Előfizetés: 1000 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 1000 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2007/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma-Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

*AUSTRIA: Valentiny Géza; CANADA: **Horváth Tibor** (alapító);*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa

ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

Juhász Nyomda Kft.

www.juhasznyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

DÉNESI Tamás	Esperesi koronák a 18. századi veszprémi egyházmegyében <i>Deanery Meetings in the Diocese of Veszprém in the 18th Century</i>	5
TENGELY Adrienn	A Papi Tanács (1918–1919) <i>The Committee of the Lower Clergy (Papi Tanács) in 1918-1919</i>	19
ZSÓDI Viktor	A Szegedi Egyházmegyeközi Papnevelő Intézet története 1930–1955 között <i>History of the Interbishopric Seminary in Szeged (1930-1955)</i>	69
FEKETE Balázs	Közép-Európa kutatás a Leuveni Katolikus Egyetemen. Adalékok egy kutatóintézet történetéhez <i>Research on Central Europe at the Catholic University of Leuven. Contributions to the History of a Research Institute.</i>	89
BÁLINT László	P. Könyves Tibor SJ és az ÁVH <i>P. Tibor Könyves SJ and the State Protection Authority (AVH)</i>	103
P. BOHÁN Béla SJ	Adalékok a szatmári egyházmegye 20. századi történetéhez. (Ahogy írásokból és saját tapasztalatomból láttam) <i>Contributions to the 20th Century History of the Diocese of Szatmár</i>	113

FORRÁSOK – SOURCES

SOMORJAI Ádám OSB	Amerikai levéltári források Mindszenty József bíboros primásról, esztergomi érsekről. Publikált források, 1956–1967 <i>Archival Sources from the United States on Cardinal József Mindszenty, Primate of Hungary</i>	175
----------------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

ADRIÁNYI Gábor	Válasz Somorjai Ádámnak	223
KUBINYI András	Szabó Miklós	227
	Solymosi László	229
	Laszlovszky József – F. Romhányi Beatrix	231

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

MÉSZÁROS István: Mindszenty és Barankovics. Adalékok a „keresztény párt” problematikájához (<i>Ism.: Miklós Péter</i>)	233
LÉNÁRD Ödön, TÍMÁR Ágnes, SOÓS Viktor Attila, SZABÓ Gyula: Utak és útvesztők (<i>Ism.: Somorjai Ádám</i>)	236
KOLTAI András: Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába (<i>Ism.: Mihalik Béla Vilmos</i>)	238

DÉNESI TAMÁS

ESPERESI KORONÁK A 18. SZÁZADI VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN

EGYHÁZI IRÁNYÍTÁS ÉS AZ ALSÓPAPSÁG ÚJJÁSZERVEZÉSE A 18. SZÁZADBAN

A veszprémi egyházmegye hódoltság után megkezdett lassú szervezeti újjáépítése a Rákóczi-szabadságharc után hozhatta meg első eredményeit. A Volkra Ottó János (1710–1720) által megkezdett restaurációs lépések rövid időre megtorpantak, hiszen Esterházy Imre csupán két évig volt veszprémi püspök, a királyi kancellársága miatt főleg Bécsben élő Acsády Ádám (1725–1744) pedig évekig nem tartózkodhatott egyházmegyéjében. Acsády püspöksége kezdetén azzal védekezett a Helytartótanács előtt lassú lépései miatt, hogy még nem ismeri egyházmegyéjét. Hét évvel később, 1732-ben, amikor kancellári teendőitől megszabadulván visszatért egyházmegyéjébe, újból hasonlóképpen érvelt. Életének utolsó éveiben betegsége akadályozta egyházkormányzati munkáját. Acsády vikáriusának, Potyondy Lászlónak helynöksége alatt készültek az első, egész egyházmegyét átfogó összeírások, tehát az egyházmegye tényleges feltérképezése az 1720-as, 1730-as évek fordulójára tehető. Volkra, Esterházy, Acsády és a vikárius Potyondy is az egyházmegyén kívülről érkezett a veszprémi püspökségbe. Mindannyiuknak hosszú időre volt szükségük, amíg a hatalmas egyházmegyét megismerték. Padányi Bíró Márton (1745–1762) az egyházmegye szervezésében elért sikereit egyénisége mellett talán annak köszönhetette, hogy területileg és személyi állományát tekintve is nagyon jól ismerte püspökségét. Hosszú idő után ő volt az első olyan püspök, akinek pályája az egyházmegyében ívelt felfelé. Tisztában volt a feladatokkal, a lehetőségekkel és a nehézségekkel is. Az egyházmegye modern, céltudatos irányítása Acsády püspöksége alatt, Padányi helynökévé való kinevezésével kezdődött meg.¹

1 A püspökök egyházkormányzati munkájához: KÖRMENDY JÓZSEF: *Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága 1665–1720*. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 16. Veszprém, 1995. Különösen 22–36.; PETRÁK MIHÁLY: *Acsády Ádám veszprémi püspöksége*. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 13. Veszprém, 1949. Különösen: 14–27., 35–48., 54–73.; PEHM JÓZSEF: *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 2. Zalaegerszeg, 1934. Különösen: 79–84., 113–136., 236–246. MOLNÁR ISTVÁN – SZÓLLÓSI MIHÁLY – KÖRMENDY JÓZSEF – HORVÁTH JÓZSEF: *Az egyházmegye története*. In: *A veszprémi egyházmegye papságának névtára*. Veszprém, 1975, 3–79., különösen: 36–45.; PFEIFFER JÁNOS: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950.)*, püspökei, kanonokjai, papjai. *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII*. München, 1987, 11–12., 17–19., 22–23., 62–64.

Acsády halála után Padányi Bíró Márton lett az egyházmegye püspöke. A hivatalba lépése utáni első évben visszaállította a Volkra által 1711-ben létesített és 1722-es megszűnéséig mintegy 30 papot nevelő szemináriumot. A püspökségének első évében megkezdett vizitációkkal feltérképezte egyházmegyéjét. Székhelyét nem helyezte vissza Veszprémbe, így a hódoltság-kori veszprémi püspöki gyakorlatnak megfelelően Sümegen lakott. Vikáriusa azonban Veszprémben tartózkodott. Helynökével, az esperesekkel és az alsópapsággal ápolt aktív kapcsolatának bizonyossága a püspöki protokollumok sorozata.² A plébániahálózat restaurálásának legnagyobb eredményei is Bíró Márton püspökségéhez köthetők.

A török hódoltság után, Széchényi Pál püspökségének (1687–1710) kezdetén egy tucat plébánia működhetett az egyházmegyében, máshol a híveket főként licenciátusok gondozták.³ Széchényi főleg az egyházmegye egykori hódoltsági területein alapított plébániákat, ott, ahol az ország felszabadulása után sem volt katolikus pap.⁴ A plébániák egy részét ekkor még szerzetesek látták el. A Rákóczi-szabadságharc miatt néhány plébánián megszűnt a lelkipásztorkodás, így Volkra Ottó János püspökségének kezdetén még mindig csak 29 plébánia működött.⁵ A hódoltság utáni negyed század tehát nem volt elegendő a plébániahálózat újjászervezéséhez, a területi egyenetlenségeket azonban megszüntette, hiszen az egyházmegye déli és keleti részein létesült a plébániák döntő többsége. A világi papság hiányát a szerzetesek által vezetett plébániák és a szerzetesek pasztorációs útjai ellensúlyozták.⁶

Volkra Ottó János és Acsády Ádám szép számmal alapított plébániákat, ebben segítségükre voltak az idegenből ide csábított papok és a Volkra Ottó által 1711-ben alapított Szent Anna szeminárium. Érdekes, hogy Acsády püspökségének első felében mintegy 25 plébániát létesített, utolsó 10 évében pedig csak négyet, holott 1735-ben még 32 plébánia alapítását tervezte.⁷ Ezt a megtorpanást betegsége sem magyarázhatja, mivel energikus helynöke, Padányi Bíró Márton alaposan beleszólt az egyházmegye irányításába. Az egyházmegye historiográfiájában közhelynek számít, hogy utódja, Padányi

2 Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (VÉFL) I/A/39. (Protocolla): Protocollum Episcopale I–XXIV., Protocollum Vicariale I., Protocollum Mixtum Ordinatorum et Confirmatorum 1745–1762.

3 Veszprémben ferencesek és kanonokok látták el a híveket, Sümegen, Zsámbékon és Tökölön ferencesek vezették a plébániát, Tihanyban korábban ferencesek, egy domonkos, majd a bencések visszatértéig Baranyay János plébános volt a lelkipásztor. Türrén a prépost adminisztrátort tartott, Hajmáskéren, Zalaegerszegen, Keszthelyen, Tapolcán, Szentbékállán és valószínűleg Zsiden világi pap működött. DÉNESI TAMÁS: *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében*. Doktori disszertáció, ELTE BTK 2006, 13–14.; DÉNESI TAMÁS: *Licenciátusok a veszprémi egyházmegyében*. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. 6. Szerk. S. LACKOVITS EMÓKE – MÉSZÁROS VERONIKA. Veszprém, 2004. I. 51–68.

4 Jelenlegi adataim szerint 21 plébánia köszönhetette létét Széchényi Pálnak. Pest megye: (Pilis)Csaba, Ráckeve, Vörösvár. Fejér megye: Ercsi, Lovasberény, Mór, Törökbálint. Somogy megye: Buzsák, Igal, Kaposvár, Karád, Kiliti, Törökkoppány, Lengyeltóti, Segesd, Somogyvár. Veszprém megye: Fokszabadi. Zala megye: Kanizsa, Kiskomárom, Nemesapáti, Búcsúszentlászló.

5 MOLNÁR – SZŐLLŐSI – KÖRMENDY – HORVÁTH: *Az egyházmegye története*. i. m. 36. szerint alig 30 plébánia működött ekkor.

6 DÉNESI TAMÁS: *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében*. i. m. 13–15.

7 Felsőörs és Szentpál 1739-ben, Szentbalázs 1740-ben, Szólád 1744-ben. PETRÁK MIHÁLY: *Acsády Ádám veszprémi püspöksége*. 20., 24.

Bíró Márton püspöksége alatt teljedett ki az egyházmegye újjászervezése. Padányi a plébániák számát közel kétszeresére emelte,⁸ így a következő püspök, Koller Ignác beérthette kilenc plébánia létesítésével.⁹

*Plébániák száma az egyházmegyében*¹⁰

Év	plébániák száma	világi plébános	szereztesi plébánia
1710	29	16	13
1728	64	51	13
1735	89	77	12
1745	93	80	13
1764	179	152	27
1777	189	165	24

- 8 A PEHM JÓZSEF: *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*. i. m. 457–458. által közölt adatok itt-ott pontatlanok. A forrásokban jelentkező ellentmondások és az időszakos javadalmi üresedések miatt táblázatomban sem lehet teljesen pontos.
- 9 PFEIFFER JÁNOS: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára*. i. m. 32.
- 10 Az 1710. évi plébániaszám a DÉNESI TAMÁS: *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében*. i. m. irodalomjegyzékében szereplő források és szakirodalom alapján tűnik megközelítőleg pontosnak. Az 1728-as metszetet egy ebben az évben készült egyházmegyei összeírás alapján húzhatjuk meg: VÉFL Conscriptioes proventuum parochialium I. 10. Az összeírásból kimaradt hat szerzetesek által vezetett, de ekkor minden bizonnyal működő plébánia. Kanizsa plébánosai 1705-től a ferencesek. TAKÁCS J. INCE OFM – PFEIFFER JÁNOS: *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*. I–II. Szerk. KAPILLER IMRE. Pápa – Zalaegerszeg, 2001, I. 111. A búcsúszentlászói ferencesek 1720. március 20-tól plébánosként is működtek. Uott: I. 97., 263. Segesdet Acsády Ádám éppen 1728-ban emelte plébániai rangra. BOZSÓKY PÁL GERŐ: *Segesdi krónika*. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 15. Szerk. KÖRMENDY JÓZSEF. Szeged, 1993, 390. A bencések Tihanyban, a ciszterciek Zircen, a premontreiek Türrén vezettek plébániát. Ezen utóbbiak valószínűleg exemptiojuk miatt maradtak ki az összeírásból. SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Tihanyi Apátság története*. II. (1701-től napjainkig.) *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*. XI. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ. Budapest, 1911. Passim.; HORVÁTH KONSTANTIN: *Zirc története*. Zirci Könyvek I. Veszprém, 1930, 133.; HERVAY FERENC LEVENTE: *A ciszterci rend története Magyarországon*. In: LÉKAI LAJOS O. Cist.: *A ciszterciek*. Esemény és valóság. Budapest, 1991, 470–492., 484.; LÓVÁRDY ALAJOS: *A magyarországi ciszterciek működése a lelkészkedés terén*. In: Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend. Szerk. BÉKEFI REMIG. Budapest, 1896, 383–432., 403.; KOVÁCS IMRE: *A türrjei Premontrei Prépostság története*. Zalai Gyűjtemény 32. Zalaegerszeg, 1991, 100–122. A hat plébániát tartalmazza a táblázat, Veszprémet viszont nem, mert itt hivatalosan nem volt plébánia. Acsády Ádám 1735. szeptember 17-én a Helytartótanácsnak benyújtott kimutatása: PETRÁK i. m. 20. A kimutatásból már csak Tihany, Zirc és Türrje hiányzik. A táblázat tartalmazza e három plébániát is. PETRÁK i. m. 20. oldalon nem hoz 2 pilisi plébániát, a 89. oldalon azonban szerepel a táblázatban. Padányi Bíró Márton püspökségének kezdetéről az általa elrendelt vizitációk és Pfeiffer János anyaggyűjtése (*A veszprémi egyházmegye történeti névtára* i. m.) ad tájékoztatást. A szakirodalomban is hasonló számok szerepelnek: PETRÁK i. m. 24., TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: *Padányi Bíró Márton és a dunántúli protestantizmus*. In: *Üök: Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*. Források, formák, közvetítők. Budapest, 2001, 333–346., 338. Szerzetesek által ellátott plébániák: Andocs, Segesd, Kanizsa, Búcsúszentlászó, Sümeg, Érd, Ercsi, Tököl, Perkáta, Tihany, Zirc és Türrje. Az 1764-es viszonyokra és az ezt követő évekre (1771-ig) a Dravec Zósef vikárius által vezetett kéziratok

Tehát az 1760-as évek elején fejeződött be az egyházmegye plébániahálózatának újjaszervezése. A század első felében meghatározónak mondható szerzetesek által vezetett plébániák arányszáma ekkorra erősen lecsökkent. 1710-ben a plébániák 45%-át még szerzetesek adminisztrálták. Az ezt követő évtizedekben a világi alsópapság számának emelkedése miatt – noha plébániákat általában megtartják – arányuk visszaszorul (1745-ben 14%). Az 1745-ben 13 szerzetesek által vezetett plébánia után igen magasnak tűnik az 1764-es 27 plébánia, azonban ez nem jelent nagyobb ütemű emelkedést, mint amit a világi alsópapság által vezetett parókiák esetében regisztrálhatunk.¹¹ Még az alsópapság számának ugrásszerű emelkedése sem tudta követni a Padányi által diktált iramot, ezért kellett több plébániát átadni a szerzetesrendeknek, amelyek közben újabb házakat nyitottak. Így a szerzetesek ismét nagyobb pasztorációs munkát vállaltak. Korszakunk végére, amikor a plébániák száma már megközelítette a „maximumot”, a papság utánpótlása lehetővé tette, hogy ismét visszaszoruljon a szerzetesek lelkipásztori feladatvállalása.¹²

A plébániaszervezés részben személyi, részben anyagi kérdés volt. A század közepén megfigyelhető tömeges plébániaszervezés személyi feltételeit a század első felében működő papság teremtette meg. Amíg a század első felében működő papok egy jelentős része külföldről érkezett, a magyarországi származású papság java pedig az ország papi ellátottság szempontjából kedvezőbb északi vármegyéiből jött, addig a század közepétől lecsökken a külföldiek aránya,¹³ a hazai származásúak erősödő csoportján belül pedig meghatározóvá válik a veszprémi egyházmegyében születettek száma.¹⁴ Ez a század első felében a nagyrészt protestáns lakosságú püspökségben működő papság pasztorációs tevékenységének köszönhető. A katolikus megújulás és a tömeges áttérések egyik eredménye ugyanis a hivatások ugrásszerű emelkedése volt. Természetesen nem elhanyagolható a Padányi által újjaszervezett egyházmegyei szeminárium intézményes háttere sem.

Egy plébánia alapításához megfelelő anyagi alapokat kellett biztosítani. Összeírások és részleges kánoni vizsgálatok alapján felmérték az egykori plébániák földjeit, lehetséges jövedelmeit, épületeit és templomát. Ott létesítettek plébániát, ahol a papi ellátottság szempontjából a legfontosabbnak érezték, illetve a hívek gazdasági ereje és

schematizmusból vettem az adatokat: DRÁVE CZ JOSEPHUS: *Connotatio districtuum , parochiarum et parochorum almae dioecesis Wespriensis*. 1764. Veszprémi Érseki Könyvtár 37.311. Ekkor különböző szerzetesek látták el a következő helyeket: Csepel, Tétény, Acsa, Bodajk, Csór, Mór, Pusztavám, Ráckeve, Újfalu, Isztimér, Kálózd, Lepsény, Búcsúszentlászló, Kanizsa, Atád, Fajs, Lad, Mesztegyő, Segesd, Andocs, Kőröshegy, Szólád. Tihany, Zalaapáti, Zirc, Polány (ez is ciszterci) és Túrje ezúttal is hiányzik, de a táblázatban ezek is szerepelnek. A „rég” egyházmegye utolsó évét, 1777-et Bajzáth József vizitációi és Pfeiffer János anyaggyűjtése alapján tudtam rekonstruálni. Szerzetesek pasztorálták: Csepel, Bodajk, Mór, Pusztavám, Ráckeve, Isztimér, Kálózd, Lepsény, Búcsúszentlászló, Kanizsa, Atád, Fajs, Lad, Mesztegyő, Segesd, Andocs, Kőröshegy, Szólád. Tihany, Zalaapáti, Zirc, Polány, Előszállás és Túrje.

11 1764-ben a 27 szerzetesi plébánia még mindig csak 15%-a az összes parókiának.

12 1777-ben a plébániáknak már csak 13%-át vezették szerzetesek.

13 1745-ben a papság 17%-a született külföldön, 1777-ben már csak 4,5%-a. DÉNESI TAMÁS: *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében*. i. m. 56–63.

14 Az egyházmegye 1745-ben működő papságának 43%-a a veszprémi egyházmegyében született, 1777-ben pedig már több, mint 90%-a. Az egyházmegyén belül a „katolikusabb” vidékek (főleg Zala) jóval nagyobb arányban járultak hozzá ehhez a számhoz, mint a vegyes vallású vidékek.

az ingatlanok ezt megengedték. A plébános bevezetéséhez szükség volt a kegyúr praesentatiojára, de a kegyurak jelentős anyagi lépéseket is tettek a plébániák szervezése érdekében: területeket engedhettek át az egyháznak, vállalhatták a templom és a plébániaépület felépítését. Az állami támogatás ellenére még nehezebb feladatnak bizonyult a reformált közösségek használatába került katolikus javak visszaszerzése, hiszen ezek a közösségek és lelképásztoraik joggal tekintették magukat a reformáció előtti egyház örökösének. Így azokra a helyekre, ahol protestáns lelkész működött és a katolikus hívek kisebbségben éltek, még nehezebb volt plébánost helyezni.

ESPERESI KORONÁK

A Trienti Zsinat az egyházi fegyelem javításában és a reformok végrehajtásában nagy szerepet szánt az évenként tartandó egyházmegyei és a háromévenként ismétlődő tartományi zsinatoknak.¹⁵ Ezt a rendelkezést a 16-17. századi Magyarországon, főleg az Oláh Miklós és Pázmány Péter tevékenysége által határolt 1560 és 1635 közötti időszakban igyekeztek átültetni a gyakorlatba. Erre természetesen csak a királyi ország-részben nyílt lehetőség. A 17. század második felében azonban egyre ritkábban éltek ezzel az intézménnyel, a 18. században pedig gyakorlatilag megszűntek az egyházmegyei zsinatok. A püspökök más irányítási rendszerrel kormányozták egyházmegyéjüket. A Tridentinum az egyházlátogatásokat szintén szabályozta.¹⁶ A vizitációk nem tűntek el, sőt egyre gyakrabban látogatták a 18. századi egyházmegyéket. Az egyházlátogatásokon megismert problémákat a püspök egyházmegyei rendelkezések és körlevelek útján tárta papjai elé. Ezek megvalósulását a részleges kánoni látogatások és a papi koronák segítségével ellenőrizte.¹⁷

Mivel az egyházlátogatások egy esperesség vagy főesperesség területét érintették, mivel a körleveleket is gyakran egy kerület papságának címezték, illetve az esperes gondoskodott arról, hogy a papságnak szánt ordináriusi körlevél minden plébánoshoz eljusson, és mivel a részleges vizitációkat egy kerület vagy néhány plébánia területén végezték, megfogalmazható, hogy az alsópapság irányítása, a papság munkájának, életvitelének ellenőrzése az esperes feladata volt, a püspöki akarat megtestesítője tehát az esperes volt. Az esperességek beosztása a veszprémi egyházmegyében többször is változott a 18. század folyamán, ezen változások nem egyszer nehezen követhetők, az egyes kerületek határai pedig többször is változtak, ezért az esperesi beosztás fejlődését itt nem részletezem. Hermann István legújabb kutatásai¹⁸ nyomán ezért itt csak néhány megjegyzésre szorítkozom. A 17. században csupán a zalai főesperesség állandó megléte igazolható, ezt a Zala vármegye északnyugati részén, a Balaton oltalmában megmaradt néhány működő, világi papság által ellátott plébánia magyarázza.¹⁹ A zalai főespe-

15 Sess. XXIV. 2. és XXV. 2. de ref.

16 Sess. XXIV. 3., 9. de ref. és XXI. 8. de ref.

17 VANYÓ TIHAMÉR ALADÁR: *Püspöki jelentések a magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600-1850)*. Pannonhalma 1933. XXVI-XXIX.

18 HERMANN ISTVÁN: *A veszprémi római katolikus egyházmegye közigazgatása a XVIII. században (1720-1777)*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2007. Megjelenés előtt.

19 DÉNESI TAMÁS: *Alsópapság, pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében*. i. m. 8-10.

rességet 1726 és 1728 között az egerszegi és a keszthelyi kerületre osztották. A zalai főesperességen kívül még kettő létezett a 18. század elején. A budai, amelyet később fehérvárnak is neveznek és a somogyi. Padányi Bíró Márton még vikáriusként kezdte meg az egyházigazgatási rendszer átalakítását. 1734-ben létrehozta a veszprémi kerületet, majd három évvel később ketté osztotta a budai-fehérvári esperességet. Így az egyházmegye keleti felében a főesperességet három kerületre bontotta.²⁰ Püspöki kinevezése után hajtotta végre újabb rendezését. 1747-ben a somogyi kerületet osztotta ketté: segedire és kaposira, majd a zalai kerületeket osztotta tovább: a keszthelyiből a tapolcait, az egerszegiből pedig a kanizsait hasította ki. A kerületi rendszert utoljára 1755–56-ban alakította át, ekkor a palotai és a ráckevei esperességet hozta létre. A plébániaszervezés előrehaladása tette szükségessé ezen strukturális átalakításokat. Az első átalakítás Zalában történt, ahol a hódoltság korában megmaradt foghíjas plébániahálózat tíz évnyi „előnyt” biztosított az egyházmegye többi területeihez képest. Törvényszerű, hogy itt kellett először a kerületi rendszert strukturálni. A telepítések és az egyházszervezet kiépítése tette szükségessé a második beavatkozást – a püspökség keleti felében. Az ezt követő két rendezés a plébániahálózat sűrűsödésével kapcsolatban ment végbe.

A továbbiakban az esperesi kerületeken belül szervezett esperesi koronák működését szeretném bemutatni, hiszen ez korábban teljesen elkerülte a hazai történetírás figyelmét. A korábbi egyházmegyei zsinatok funkcióját a papság rendszeres időközönként ismétlődő gyűlései, az esperesi koronák vették át. Az esperes leginkább a papi gyűlések összehívásával tudta ellenőrizni és irányítani a felügyelete alá tartozó plébánosokat. Az 1638-as nagyszombati nemzeti zsinat ajánlja, hogy évente legalább négy alkalommal jöjjenek össze egy-egy esperesi kerület plébánosai, hogy lelkiismereti esetekről, pasztorális és egyházkormányzati kérdésekről, a szentségek kiszolgáltatásáról tárgyaljanak.²¹ E rendelkezés megvalósulásáról nem sokat tudunk. A 18. században azonban a legtöbb helyen bevezetésre kerültek az esperesi koronák. XIII. Benedek pápa 1725-ben a római egyháztartomány számára elrendelte a ritus- és kázus-konferenciák megtartását. E rendelkezést az egész egyházra szeretne volna kiterjeszteni, azonban ez neki nem sikerült. XIV. Benedek is foglalkozott a kérdéssel. E két pápa törekvése nyomán terjedtek el a koronák az egyházi gyakorlatban.²²

Magyarországon az esperesi koronák intézménye a 18. század közepén terjedt el, de nem minden egyházmegyében, és ha a gyakorlatot nézzük, szinte minden püspökségben más formában és tartalommal működtek.²³ A veszprémi egyházmegyében a 18. század közepén rendszeresnek mondható koronákról kiváló dokumentumok állnak a kutatók rendelkezésére.

20 Ezzel párhuzamosan 1734-ben a somogyi kerületet is ketté osztotta, de csak egy évig működött ez a felosztás.

21 PÉTERFFY, CAROLUS: *Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata...* II. Posonii, 1742, 365.

22 VANYÓ TIHAMÉR ALADÁR: *Püspöki jelentések a magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850)*. i. m. 38.; PEROUAS, LOUIS: *Le diocèse de La Rochelle de 1648 à 1724. (Sociologie et pastorale)* Paris, 1964, 254–256.

23 VANYÓ TIHAMÉR ALADÁR: *Püspöki jelentések a magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850)*. i. m. 38–41.

Acsády Ádám fontosnak tarthatta az alsópapság összejöveteleit, hiszen nem sokkal püspökké történt kinevezése után, 1726. január 14-én körlevélben írta elő egyházmegyéje papságának ezek pontos megtartását.²⁴ A dokumentumból megtudhatjuk, hogy a veszprémi püspökség területén eddig még nem rendelkeztek ebben a témában, tehát egyházmegyénkben Acsády püspökségével kezdődtek a papi gyűlések. A körlevél előírásai szerint a kerület papjai az esperes idéző levelére évente két-három alkalommal kötelesek voltak megjelenni a koronán, amelyről csak hivatalos kikérővel lehetett távol maradni. Ha valaki nem jelent volna meg, 12 forintot volt köteles lefizetni az esperesnek. Ha az illető nem volt hajlandó személyesen beszoigáltatni a büntetést, az esperes két-három testvért küldött ki a bírság behajtására, amelyet a kerület pénztárában kellett elhelyezni. Azt a plébánost, akinél a koronát tartották, jó előre értesíteni kellett, hogy elő tudjon készülni az eseményre. A koronán az iskolamesterek közül két dékánt választottak. Feladatuk volt, hogy kollégáik felett örködjének, hogy azok tisztességesen éljenek, szentül neveljék az ifjúságot és katolikus énekeskönyvekből énekeljenek. Végül az iskolamestereknek is előírta, hogy jelenjenek meg a koronán. Nekik a helyi iskolamesternél kellett összegyűlniük, akit szintén előre értesíteni kellett az eseményről, hogy mindent előre el tudjon készíteni. A körlevél egyéb rendelkezéseket is tartalmaz. Ha valamelyik plébános plébániájától ok nélkül távol tartózkodott, vadászaton, madarászaton vett részt, és így nem törődött szolgálatával, a koronán büntették meg. Ha valamelyikük gyanús személyt tartott volna a plébániáján, azt rögtön el kellett távolítani onnan. A püspök fontosnak tartotta a testvéri szeretet meglétét papjai között, ezért szorgalmazta, hogy a betegségében ágyhoz kötött plébánost a szomszédja rögtön látogassa és vigasztalja meg, buzdítsa bűnbánat tartására és ha súlyos az állapota, irasson vele végrendeletet. Ennek elkészítéséhez el kellett hívniük még egy plébánost, hogy két tanú írassa alá és pecsételhesse le a testamentumot. Halál esetén az általános helynökhöz küldték el az írást jóváhagyásra, utána pedig végrehajtották a rendelkezést. Az előírás szerint óvatosan kellett bánni a földesurakkal, akik rendszerint megpróbálták megszerezni a meghalt javait.

Azt nem tudjuk, hogy ezek a rendelkezések milyen mértékben valósultak meg. Egy 1742-ből származó körlevél azonban azt bizonyítja, hogy Acsády püspöksége alatt megtartották a koronákat. Az augusztus 21-22-én 12 plébános részvételével Somogyországban tartott gyűlés határozatait ugyanis körlevélben köröztette Domaniczky János Ferenc szili esperes-plébános.²⁵ Ebből megtudjuk, hogy Acsády püspök továbbra is fontosnak tartotta a korona intézményét, hiszen püspöki körlevél értelmében ültek össze az atyák. A koronán többek között arról határoztak, hogy a népet rendszeresen hitoktatásban kell részesíteni. Ezzel a hívek hittani ismereteit akarták növelni, valamint az isteni és az egyházi parancsokat akarták elsajátíttatni velük. A hívek megnyerése érdekében vásár- és ünnepnapokon olyan prédikációt kellett tartaniuk, amelynek inkább erkölcsi tartalma, mint magasztos megformáltsága volt fontos. Az iskolamestereknek is kötelességük volt a katekizálás, különösen V. Pius és X. Leó pápák konstitúciói óta. A plébánosoknak magukhoz kell majd rendelniük az iskolamestereket, tudatniuk kell velük ezeket a határozatokat, és erről a püspöknek is jelentést kell tenniük. A körlevél szerint a miatyánkot, az üdvözlégyet, az apostoli hitvallást, a tizparancsolatot és az egyház pa-

24 VÉFL Circulares I. 1-2.

25 VÉFL Circulares I. 5.

rancsait kellett tudniuk a híveknek. A legkisebb gyerekeket tilos volt áldozásra és bér-málásra bocsátani. Csak akkor lehetett őket e szentségekben részesíteni, ha a hozzájuk tartozó hittitkokat elsajátították. A filiákon élő híveket figyelmeztetni kellett, hogy ha a misét a plébániatemplomban tartják, kötelesek oda eljárni. A plébános pedig köteles ugyanazt a tanítást, amelyet a plébániatemplomban mondott, elmondani a filiákon is. A püspök ezt ellenőrizni fogja egyházlátogatás alkalmával. A tanítás egységességére is gondot fordítottak, hiszen elsősorban a VIII. Kelemen által elfogadott Bellarmino-féle kateketikai könyvet kellett a beszerezniük.

Padányi Bíró Márton aktívabb adminisztratív tevékenysége folytán sokkal árnyaltabb képpel rendelkezünk a püspöksége alatt tartott koronákról, hiszen az 1756–1761 közötti időszakban megtartott koronák jegyzőkönyveiből egy vaskos csomó maradt fenn a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban.²⁶ E jegyzőkönyveket a koronák megtartása után az esperes irányításával készítették el és a jelek szerint azért küldték a püspökhöz, hogy az ellenőrizhesse a gyűlések lefolyását. A kutatók szerencséjére ezen jelentéseket egy protocollum-kötetbe is bemásolták,²⁷ így lényegében két, egymást nem teljesen fedő sorozat maradt fenn a 18. század közepi jegyzőkönyvekből.²⁸

A püspök bekérte a koronák jegyzőkönyveit, azok protocollumba másolása valószínűsíti, hogy ő vagy vikáriusa foglalkozott az ezekben felmerülő problémákkal. Ha tisztában akart látni, kiküldte vikáriusát, vagy kerületi vizitációt rendelt el. A koronák és a vizitációk aktáinak áttanulmányozása mellett vikáriusával és az esperesekkel is aktív levelezést folytatott, így tájékozott volt egyházmegyéje problémáival kapcsolatban. Az észlelt nehézségek tárgyra tűzését elrendelhetette, ha tekintélyének latba vetését is fontosnak tartotta, a koronához levelet intézett, amit a testvérek mindjárt a korona elején fel is olvastak.²⁹

A fennmaradt jegyzőkönyvek szerint az 1750-es években a koronákat rendszeresen megtartották. Összehívása az esperes feladata volt. Kerületének papságát körlevélben értesítette az időpontról és a gyűléssel kapcsolatos tudnivalókról. Horváth János tapolcai plébános és kerületi esperes 1756. június 3-án írt körlevelében³⁰ tudatta a plébánosokkal, hogy már esedékes a negyedévi korona megtartása. Ezt június 21-ére tűzte ki és a nyírádi plébánián tartják meg. Azt is tudatta, hogy a betegek kenetéről fogják a teológiai esetet tárgyalni, ezt követően a szegvári és a káptalanfai plébános fog vitatkozni az egyházi rend szentségéről, majd a jegyesség kérdéskörében a rendeki és a petendi atya tartja a disputát. Végül közölte a beszerzendő Szentháromság szobrok és a perselyek elkészültéről szükséges információkat.³¹ A körlevelet elküldte és a szokásos módon min-

26 VÉFL Acta coronalia diversorum districtuum 1756–1761. Mivel az acta nincs számozva, a továbbiakban csak az esperességet és a korona időpontját adom meg. A különböző kerületek jegyzőkönyvei elkülönülnek, könnyen visszakereshetők a hivatkozott helyek.

27 VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758.

28 A 18. századból nem maradt fenn több jegyzőkönyv az érseki levéltárban.

29 A püspök koronához intézett levelének felolvasásáról többek között: VÉFL Acta coronalia 1756–1761. Segesdi kerület 1755. október 15. Tapolcai kerület 1755. december 29. Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. Segesdi kerület 1756. szeptember 16. 444.

30 VÉFL Circulares I. 114.

31 A Szentháromság kultuszát Padányi Bíró Márton próbálta általánossá tenni az egyházmegyéjében. Törekvéseiről és a kultusz elterjedéséről: DÉNESI TAMÁS: *Kultusz és egyházi irányítás. A Szentháromság tisztelete a 18. századi veszprémi egyházmegyéjében*. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. ETÉNYI NÓRA és HORN ILDIKÓ. Budapest, 2008. 93–124.

den plébános ráírta, mikor kapta meg, elolvasta-e és mikor küldte tovább kollégájának. A körlevél kézbesítése valószínűleg a hívek dolga volt, hiszen éppen a környékbeli egyházfikről tudjuk, hogy szolgálatukért többen mentesültek a levélhordás kötelezettsége alól.³² Egy 1742-es körlevelet Horváth Bernát szentbalázi ferences adminisztrátor a kaposvári molnárral küldött el Rajky János kaposvári plébánoshoz.³³ Volt olyan eset is, hogy maga a plébános vitte el a szomszédos plébániára a körlevelet.³⁴ A már idézett, Domaniczky János Ferenc esperes által az 1742. augusztus 20–21-i korona határozatait magában foglaló körözüvény végén azt az utasítást olvashatta a tapsonyi plébános, hogy miután a nemesvidi és a mesztegnyői licenciátust magához intézte, onnan mielőbb irányítsa őket vizsgálatra az espereshez és küldje vissza velük a körlevelet. Az esperes tehát tudta, hogy melyik plébánia lesz körlevelének utolsó állomása és az általa beidézett licenciátusok bevonása a körlevél szállításába jó szervezőkészséget sejtet.³⁵ A körlevelek külzetén sorakozó aláírások azt mutatják, hogy a leveleknek jól bevált, szokásos útja volt az esperességben belül.

Az időpont és a helyszín megválasztása is körültekintést igényelt. Horváth János tapolcai esperes 1756. november 4-én kelt, koronát összehívó körlevele szerint a szüret miatt késlekedett a papi gyűlés összehívásával.³⁶ Ezt valószínűleg a bortermelő vidék többi plébánosa sem bánta. Szinte minden kerületben az volt a gyakorlat, hogy az egymást követő koronákat más-más plébánián tartották. A segesdi kerület gyűléseit ellenben Marcaliba hívták össze. Ennek nem a plébániaépületek rossz állapota volt az oka, hiszen a kerület 1748-as vizitációja szerint ekkor már több, korona megtartására alkalmas plébániaépület létezett az esperességben.³⁷

Minden jegyzőkönyv felsorolja, kik vettek részt a koronákon és kik maradtak távol arról. A kerületek többségében rendszeresen megjelentek a plébánosok. A ráckevei kerületben azonban nem lehetett könnyű az esperes helyzete. 1756. augusztus 31-én Ráckevén tartotta gyűlését a kerület papsága. 7 plébánia, köztük a domonkosok által vezetett Ráckeve és Újfalu, valamint a ferences által adminisztrált Ercsi képviseltette magát a koronán. Az érdi, valamint Gyenge István pentelei plébános „minden ok nélkül” maradt távol. Vajta papja azért nem érkezett meg, mert nem jutott el hozzá a koronát összehívó körlevél. A tétényi plébániát kezelő ferences és a promontori kapucinus szintén nem vett részt a gyűlésen.³⁸ A következő ülésen, november 23-án sem volt kevesebb a hiányzó. A korábban is távol lévő Gyenge István pentelei plébánosról megtudjuk, hogy részeges és ezért néha nem tudja ellátni szolgálatát. Ezért nem jelent meg ebben az esetben sem. Az esperes véleménye szerint Leüttner József adonyi plébános azért nem jelent meg az ercsi plébánián, mert egy alkalommal figyelmeztette őt, hogy nagyobb tisztelettel viseltesse iránta, mert az esperes a „püspök szeme”. A tétényi ferences és a promontori kapucinus

32 A zalai kerület 1746. évi vizitációja a levélhordás alóli felmentést említi a gyömörői, gógánfai, sárosdi, nagygyörbői egyházi esetében. ÖRDÖG FERENC: *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745–1771)*. I–IV. Budapest-Zalaegerszeg, 1991–1998, III. 18., 30., 42., 55.

33 VÉFL Circulares I. 6.v.

34 Horváth János fent idézett körlevelét például Lodomérszky János szentbékai plébános vitte át Kővágóórsra.

35 VÉFL Circulares I. 5.

36 VÉFL Circulares I. 156.

37 VÉFL I/A.8./9. passim

38 VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 170.

adminisztrátor ezúttal sem jelent meg. Az esperes jelentése szerint a részt vevő plébánosok már morogtak, hogy nekik el kellett utazniuk Ercsibe, de ennek a kettőnek, úgy látzik, nem kell ezt megtennie.³⁹ Nyilván az esperes erélyes fellépésének köszönhetően a következő koronán⁴⁰ már csak a promontori adminisztrátor hiányzott, akiről azt írja a jegyzőkönyv, hogy sohasem szokott részt venni az üléseken. Ellenben Keller Timóteus, az új tétényi ferences adminisztrátor már megjelent a gyűlésen. 1758. júniusában a közben plébániává előlépő Promontor szintén nem képviseltette magát, Gyenge István pedig ismét gyengélkedett. Tomicsics János érdi plébános vikáriusi engedéllyel utazott haza. A tétényi ferences újabb távollétét azzal indokolja a jegyzőkönyv, hogy felettesei nem szokták elengedni a koronákra, mert ők otthon saját összejöveteleket tartanak. Az állandósuló probléma miatt Padányi Bíró Márton az Acsády-féle módszerhez folyamodott: 1758. április 13-án kelt dekrétumában pénzbüntetéssel sújtott minden hiányzót. Az első hiányzásért 4 forintot, a másodikért 8-at kellett fizetni. Minden további elmaradás 4 forinttal növelte az összeget.⁴¹ A hiányzások egyik oka az lehetett, hogy a plébánosokat helyettesítő szerzetesek nem szívesen jelentek meg az esperesi kerület gyűlésein, ők félig-meddig kívülállónak tekintették magukat, és nem érezték, hogy az egyházmegyei papsághoz tartoznának. Ez önmagában még nem elégséges érv a jelenség magyarázatára, hiszen a segedi kerületben három ferences kolostor is működött, a nagyatádi, mesztegnyői és segedi ferencesek viszont rendszeresen képviseltették magukat a koronákon. Talán az esperes személye és a ráckevei kerület egyházmegyén belüli helyzete is közrejátszott abban, hogy itt több volt a hiányzó, hiszen a püspöki rezidenciától legmesszebb fekvő kerületről van szó.

A gyűlést rendszerint egy Szentleket hívó imádsággal és a Szentháromsághoz szóló fohással kezdték, ezt az esperes buzdítása követte. A bűnbánat után felolvasták a püspök levelét, majd következett az aktuális lelkipásztori problémák megvitatása. Ezt követően néhány szentségtani vagy morális kázusról teológiai vitát tartottak.⁴² A segedi kerület 1755. október 15-én tartott koronáját a plébánosok ellen felmerült panaszok megbeszélése zárta.⁴³ Talán az előkészületek hiányossága miatt, de lehet, hogy a korábbi koronákon felmerült problémák megoldatlansága folytán a fehérvári kerület 1761-ben tartott negyedik gyűlésével kapcsolatban a jegyzőkönyv csak annyit említ, hogy ezen koronán az előző három ülés témáinak ismétlése lesz napirenden.⁴⁴

A plébánosok számára nagyon fontos volt, hogy találkozzanak kollégáikkal. A mindennapi feladatok és problémák köréből kiléphettek, azokkal oszthatták meg nehézségeiket, akik a legjobban értették azt. A közös vagy visszatérő problémákat együtt jobban tudták orvosolni. A segedi kerület 1756. május 5-i ülésén például több plébános is panaszkodott a református prédikátorok miatt. Janzó János nemesvidi plébános szerint filiájának, Nemesdédnek református lelkésze egy katolikus özvegyasszony két fiát és lányát a református iskolában „tartja”, az egyik fiút már be is hálózta. Borsfai

39 VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 179.

40 A jegyzőkönyvek hiánya miatt a következő aktánk az 1757. november 3-i Adonyban tartott koronáról maradt fenn. A jelenléti katalógus: VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 189.

41 A korona Kistorbágyon volt. VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 200.

42 A legtöbb információt a korona napirendjére talán a következő jegyzőkönyv adja: VÉFL Acta coronalia 1756–1761. A tapolcai kerület 1755. december 29-i koronája.

43 VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 441.

44 VÉFL Acta coronalia 1756–1761. Fehérvári kerület 1761. évi 4. koronája datálás nélkül. Az előző három korona időpontja: március 31., június 30., szeptember 22.

Ferenc iharosberényi plébános pedig azt mesélte el, hogy az alsósegedi katolikus ne-
mes, Györffy János egy evangélikus lányt, Nagy Ilonát megszőkötetett és valamelyik
prédikátor előtt összeházasodtak.⁴⁵ A koronán azt határozta el, hogy ezeket az esete-
ket ezentúl a körülmények, a nevek, a hely és a pontos időpont megadásával mindig
megbeszéljük a gyűléseken, majd az esperes a vármegye elé terjeszti, és az ott született
döntést mindannyian elfogadják.⁴⁶ A szeptember 16-án tartott koronán Szopkovicz Já-
nos esperes beszámolt arról, hogy a májusban tárgyalt eseteket jelentette a vármegyé-
nek. Ezt követően Borsfai Ferenc újabb vegyes házasságokról számolt be, amelyet ezút-
tal a korábban már a vármegyei közgyűlés elé idézett Tóth István iharosberényi lelkész
előtt kötöttek. A májusi határozatnak megfelelően Szopkovicz jelenteni fogja ezeket az
eseteket is a vármegyének.⁴⁷ Minden kerületben voltak ilyen esetek, amelyeket hasonló
módon próbáltak megoldani. A konkrét ügyeken kívül azonban a püspökök és esperese-
ik nagyobb szerepet szántak a teológiai kérdések megvitatásának. Ez azért volt fontos,
mert a 18. század elején általánosnak mondható magyarországi gyakorlat szerint a
nagy paphiány miatt a papság képzése gyakran csak a legszükségesebb ismeretek meg-
szerzésére szorítkozott.⁴⁸ A püspökök azért rendelték el és támogatták a koronákat,
mert tudták, hogy papságuk képzése nem volt elégséges, teológiai tudásukat felszente-
lésük után, pasztorációs tevékenységük közben is tovább kell fejleszteniük.

A koronára érkező papság már előre tudta, hogy a megbeszélésen milyen teológiai
témáról lesz szó. Sőt láttuk, hogy Horváth János tapolcai plébános és kerületi esperes

45 Uralkodói és egyházi rendelkezések igyekeztek Európa-szerte szabályozni a vegyes házasságok jogi dilem-
máit. A Tridentinum és 16–17. századi zsinataink nem foglalkoztak a vegyes házasságok kérdéskörével,
mert – úgy tűnik – egyértelmű volt, hogy katolikus személyek csak katolikus pap előtt köthetnek házassá-
got. A 17. században megjelenő vegyes házasságok csak a 18. században kezdtek elterjedni, mert a ka-
tolikus és protestáns egyházi tiltások ellenére az alsópapság és a protestáns lelkészek egyre inkább meg-
áldották azokat. A katolikus egyházi vezetők egy része a 18. század elejétől a reverzális-adás kötelezettségé-
nek bevezetésével kísérlete meg rendezni a helyzetet. Padányi Bíró Márton természetesen a másik tá-
borba tartozott: ő megtiltotta a vegyes házasságokat, annak ellenére, hogy a Carolina Resolutio katolikus
pap előtt engedte azokat. Mária Terézia a reverzális kötelezettségről szóló rendeletei enyhítették ezt a
merev elutasító álláspontot. A gyakorlat szerint minden efféle ügyben a katolikus püspökök rendelkeztek
engedélyezési jogkörrel. A vegyes házasságok megakadályozásában azonban nem az egyházi vezetőknek,
hanem a lelképásztoroknak volt kiemelkedő szerepük. BÁRTH DÁNIEL: *Esküvő, keresztelő, avatás*. i. m.
86–87. A veszprémi egyházmegyén belüli helyzetre: PEHM 92., 236–238.

46 VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 442.

47 VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 443. Somogy Vármegye Közgyűlése
ennek ellenére nem tárgyalta az eseteket a következő üléseken. Somogy Megyei Levéltár IV.1. (So-
mogy Vármegye Nemesi Közgyűlése és Albizottsága iratai.) a: Acta Congregationalia 1756. február 9.,
március 22., május 5., 1756. július 27., október 20., november 30., Particularis congregatio szeptember
10., 1757. január 10., február 14., március 23., b: Protocollum generalium et particularium congre-
gationum. Protocollum 11. (1755–1757)

48 Az egri szemináriumban kezdetben egy, 1718 körül már kettő, 1725–1754 között három évig képezték
a kispapokat. BOZSIK PÁL: *Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig*. Eger, 1910, 26., 67.,
71., 75–78., 84–85.; A győri egyházmegyében: FAZEKAS ISTVÁN: *A győri egyházmegye katolikus alsópap-
sága 1641–1714 között*. Történelmi Szemle XXXV. (1993) 1–2. sz. 101–131. 112–113.; A Pazma-
neumban is megfigyelhető ez a tendencia: FAZEKAS ISTVÁN: *A Pázmáneum története az alapítástól a jo-
zefinizmus koráig (1623–1784)*. In: *A bécsi Pázmáneum*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Budapest, 2002,
9–176. 85–86.; Általánosságban: MIHALYFI ÁKOS: *A papnevelés története és elmélete*. Budapest, 1896, I.
246–247.; HETS J. AURELIÁN: *A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén*. Pannonhalma,
1938, 38–39. A veszprémi egyházmegye papság képzettségéhez: DENESI TAMÁS: *Alsópapság,
pasztoráció és egyházi irányítás a 18. századi veszprémi egyházmegyében*. i. m. 65–74.

összehívó levelében a szegvári és káptalanfai plébánosokat jelölte ki az egyházi rendről, majd a rendeki és petendi plébánost a jegyességről szóló vitára. A tapolcai kerület korábbi két koronáján a keresztségről és a bérmlásról, illetve az Oltáriszentségről és a bűnbocsánat szentségéről tanácskozott.⁴⁹ A témákat esetek (casusok) segítségével boncolgatták. Az eset leírása után vitáztak, majd megfogalmazták a teológiai kérdésre adott válaszukat. A jegyzőkönyvek szerint a kazuisztikus gyakorlatokon belül sokszor mélyebb teológiai: egyházjogi, szentségtani, dogmatikai viták is kialakultak. A ráckevei kerület 1756. augusztus 31-i gyűlésén az Eucharisziáról volt szó. A gondosan kidolgozott jegyzőkönyv rengeteg ó- és újszövetségi helyet idéz, összeállítója alaposan ismerte a patrisztikát, többször idézte Roberto Bellarminot és tisztában volt a protestáns felekezetek tanításával is.⁵⁰ Valószínűleg újabb problémák merülhettek fel ezen a koronán, hiszen a következő, november végi gyűlés jegyzőkönyve szerint folytatták az Oltáriszentség hittitkának körüljárását. A két szín alatti áldozásról volt a kontroverzia témája. Olyan kérdéseket feszegettek, hogy Krisztus a két szín alatti áldozást kinek rendelte: csak a klerikusoknak, vagy a laikusoknak is? Ha a laikusoktól megtagadják a két szín alatti áldozást, ezzel szentségtörést követnek-e el? Valóságosan is jelen van-e Krisztus teste és vére a kenyér és a bor színében?⁵¹ Még egy év múlva is az Oltáriszentség a vita tárgya.⁵² Bár a közbeeső 3 korona jegyzőkönyve nem maradt ránk, elképzelhető, hogy közben sem váltottak témát.

1760. március 12-én, tehát nagyböjttben a fehérvári korona a böjtről, ősszel pedig a hitetlenségről, a zsidóságról és az eretnokségről tartott teológiai vitát. A következő évben a remény, az isteni és a felebaráti szeretet, valamint az alamizsna volt a téma.⁵³ A segedi kerület koronái inkább filozofikus szórszálhasogatásokra emlékeztetnek. 1755. október 15-én Marcaliban az eset és a hozzá kapcsolódó kérdés a következő volt: Péter meglátogatja barátját Pált. Poharazgatás közben beszélgettek, majd Péter megsérti vendéglátóját, aki ezt meg akarván bosszulni, kardot ragad. Pál természetesen elmenekül. Az atyák arról vitakoztak, hogy Péter menekülése szabad akaratból történt-e vagy sem.⁵⁴ A következő koronákon ennél jóval bonyolultabb, főleg a házasság témájából származó eseteket tárgyaltak. Az esetek „főszereplője” legtöbbször Cajus és Caja volt.

A papi gyűlések elején jegyzőt választottak, aki papírra vetette a korona eseményeit.⁵⁵ A jegyzőkönyvet általában mégis az esperes küldte el a püspöki rezidenciára. A püspök kifejezetten kérte, hogy ezeket a jegyzőkönyveket, illetve az eseteket terjesszék fel hozzá.⁵⁶ Padányi Biró Márton püspöksége alatt – úgy tűnik – az esperes határozta meg a témákat, a püspök csak ellenőrizte azokat. Koller Ignác idejében központosított

49 VÉFL Acta coronalia 1756–1761. Tapolcai kerület. 1755. december 29., 1756. március 29. 1757. december elsején házassági ügyekről vitáztak.

50 VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 170–174.

51 VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 180–187. Itt is sok szentírási helyet citálnak, idézik az egyházatyákat és a Tridentinumot.

52 VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 189–197.

53 VÉFL Acta coronalia 1756–1761. Fehérvári kerület koronái.

54 VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 441.

55 A segedi kerület 1755. október 15-i koronájáról jegyezték fel, hogy Némethy Elek kéthelyi plébánost választották jegyzőnek. VÉFL Coronae districtuum Dioecesis Wesprimiensis 1756–1758. 441.

56 VÉFL Acta coronalia 1756–1761. A segedi kerület 1758. március 16-án tartott koronája jegyzőkönyvének elején.

ták a koronák ellenőrzését. A püspök 1769-es Rómába szánt reláció-fogalmazványa szerint az 1760-as években is évente négyszer tartottak lelkipásztori gyűléseket, ezeket erkölcssteológiai konferenciáknak hívja a dokumentum. Ezeken kerületenként minden lelkészkedő pap, így a plébániákon működő szerzetesek is részt vettek. Az egyénenként is és közösen is megoldandó kázusokat a püspöki szentszék adta ki és ugyanott ellenőrizték, miután az esperesek elküldték a jegyzőkönyveket.⁵⁷

A fellelt adatok alapján tehát megállapítható, hogy a veszprémi püspökség területén Acsády Ádám püspökségének kezdetétől, egészen pontosan 1726-tól biztosan voltak papi gyűlések, és ezek korszakunkban jól és eredményesen működtek. A jelen munkában nem vállalkoztam arra, hogy a jegyzőkönyvek teológiai vitáit alaposabb elemzés tárgyává tegyem. A kázusok könyvészeti hivatkozásainak számba vétele és a tárgyalt esetek forrásainak kutatása alapján azonban árnyaltabb képet kaphatnánk az alsópapság teológiai műveltségéről, hiszen a vizitációkban felvett könyvvállomány csak a plébániái könyvtár meglétéről tanúskodik, csak a könyvtár birtoklását mutatja, de nem tájékoztat bennünket arról, hogy a papság használta-e ezeket a könyvtárakat. Az esperesi koronákról felvett jegyzőkönyvek teológiai anyaga ellenben ékes bizonyítéka a plébániái papság rendszeres teológiai továbbképzésének és könyvhasználatának.⁵⁸

TAMÁS DÉNESI

DEANERY MEETINGS IN THE DIOCESE OF VESZPRÉM IN THE 18TH CENTURY

During the 17th-18th century a considerable part of the territory of the Diocese of Veszprém got under Turkish rule. As a result the network of Roman Catholic parishes ceased to exist. It was only in the northwest part of Zala County where a few Catholic priests were serving. After the period of the Turkish occupation it took several decades to restore the network of Catholic parishes, mainly due to the activity of Bishop Márton Padányi Bíró (1745-1762).

In the 18th century Catholic bishops governed the clergy by means of visitations, dispositions, encyclical letters and meetings. It was the archdeacon's task to execute the will of the bishop. Thus middle-level church administration functioned within the framework of decanal districts. The governing function of the former diocesan councils was taken over by regular meetings of priests. In the Diocese of Veszprém Ádám Acsády introduced the habit of regular meetings for priests in 1726. Bishop Márton Bíró Padányi habitually asked for the reports of these meetings in order to be informed about the problems arisen within the districts. According to the records of the period between 1756 and 1761 the meetings were held four times a year in the whole area of the diocese. During these meetings the priests discussed previously selected theological subjects. In the seminary due to the lack of priests, students obtained only the most necessary education. Therefore the regular theological training of these meetings should be considered as remarkable. Besides theoretical discussions disciplinary questions and practical issues of pastoral work were also settled. The meetings continued to be held regularly also in 1762-1773, when Ignác Koller was the bishop of Veszprém.

57 VANYÓ TITAMÉR ALADÁR: *Püspöki jelentések a magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850)*. i. m. 39., 307., 326.

58 Az alsópapság olvasmányairól és a papság műveltségének források alapján történő feltárási nehézségeiről: MONOK ISTVÁN: *Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek olvasmánytörténeti forrásértékéről*. In: *Folklorisztika 2000-ben*. Folklor – Irodalom – Szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára. I-II. Szerk. BALÁZS GÉZA. et alii. Budapest, 2000, II. 661–670.; JULIA, DOMINIQUE: *Az olvasás és az ellenreformáció*. In: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Szerk. GUGLIELMO CAVALLO, ROGER CHARTIER. Budapest, 2000, 268–304.; A katolikus papság és a protestáns lelkészek könyvtáraitól: MADAS EDIT – MONOK ISTVÁN: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1730-ig*. Budapest, é.n., 155–160.

TENGELY ADRIENN

A PAPI TANÁCS
(1918–1919)

1918 őszén, az I. világháború utolsó napjaiban a vereség következtében pattanásig feszült a gazdasági, társadalmi és politikai helyzet hazánkban. Az események odáig jutottak, hogy október 30-án kitört az ún. őszirózsás forradalom, amely az ellenzék vezérért, Károlyi Mihályt jutatta hatalomra. Károlyi kormánya a Magyar Nemzet Tanács segítségével megkezdte Magyarország demokratizálásának első, cseppet sem könnyű kísérletét és öt hónapon keresztül, a Tanácsköztársaság 1919. március 21-i létrejöttéig folytatta azt.

A Papi Tanács a magyar polgári demokratikus forradalom tipikus terméke. A forradalom mindenféle tanácsokat tucatjával hívott életre, szinte minden foglalkozási és társadalmi csoport valamilyen tanácsba tömörült. Bizonyos szinten párhuzamba vonható a Papi Tanács az 1848-as radikális papság követeléseivel is, azonban annyiban más, „több” volt, hogy ekkor az alsópapság már külön szervezetbe is tömörült, amelyre 70 évvel korábban még nem volt példa.¹

ELŐZMÉNYEI

Az I. világháború éveiben az óriási mértékű infláció következtében az alsópapság egyre rosszabb anyagi helyzetbe került.² Ennek hatására 1917-ben az alsópapság részéről felmerült a német és osztrák példák alapján egy demokratikus érdekvédelmi szervezet megalakításának igénye, Pax Országos Katholikus Papi Egyesület néven. A szerveződéssel Giesswein Sándor, a magyar keresztényszocialista mozgalom megalapítója és a katolikus pacifizmus elismert alakja állt. Bár a kezdeményezés országos támogatottságot élvezett – 16 egyházmegye közel 150 papja volt jelen az 1917 novemberében megtartott szervező közgyűlésen –, a püspöki kar 1918 elején mégsem hagyta jóvá a kidolgozott alapszabályt, azzal indokolva, hogy feleslegesnek tartja a szervezkedést akkor, amikor a

1 SARNYAI CSABA MÁTÉ: *A radikális katolikus alsópapság követelései és az egyházi vezetés reagálása 1848-ban*. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*, Esztergom, 1999 (továbbiakban: SARNYAI 1999); ZAKAR PÉTER: *Forradalom az egyházban? A radikális papság 1848–49-ben*. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Budapest, 2001. (továbbiakban: ZAKAR 2001)

2 Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 704. f. 12. őe. 1–2., 16–17.

papság a leendő Katolikus Autonómia keretében úgyszólván szervezetbe fog tömörülni.³ Azonban a primás legfőképp azzal indokolta a betiltást, hogy – bár ő tudja, hogy nem erről van szó – ez az egyesület a világiak előtt azt a látszatot keltené, hogy az alsópapság „osztályharcot” akar indítani a felsőklérus ellen, ami pedig megengedhetetlen.⁴

Bár a Pax egy „ártalmatlan”, teljes mértékben csupán érdekvédelmi szervezetnek indult, de forrásaink utalnak arra, hogy már ekkor hallatszottak radikális hangok⁵ – minden bizonnyal ez is közrejátszott, hogy a püspöki kar letiltotta a szervezkedést.

MEGSZERVEZŐDÉSE

A forradalom győzelme után azonnal felmerült újból a papi egyesület megszervezésének igénye, mivel ekkor az alsópapság elszegényedése már olyan mértékű volt, hogy Persián Ádám, a Károlyi-kormány által a katolikus ügyek intézésével megbízott kormánybiztos szavaival élve attól lehetett tartani, hogy ha igényeiket sürgősen ki nem elégítik, ők állnak a forrongó nép élére és a kormányzat, valamint a főpapok „egy olyan bolsevizmussal találják magukat szemben, melynek zászlója a kopott reverenda és az ötágú csillag helyett a feszület a jelvénye”.⁶

Már Persián és Csernoch János hercegprímás a forradalom győzelme után, 1918. november 2-i megbeszélésén szóba került ez. Persiánnak szívből jövő célja volt, hogy az alsópapság anyagi helyzetén javítson és ennek érdekében mindent megtegyen a szociális érdekeiket biztosító egyesület megteremtéséért, ahogy azt november 4-i, az alsópapsághoz intézett köriratában is leszögezte.⁷ Persián kérésére a primás azonnali hatállyal feloldotta a fent ismertetett tilalmat és megbízta Giesswein Sándort – akiről jól tudta, hogy egyházi felsőbbségének véleményét minden körülmények között tiszteletben tartja –, hogy azonnal kezdje meg a változott viszonyokhoz alkalmazkodó papi szervezet létrehozását a kánoni szabályok figyelembevételével.⁸ Csernoch ennek módját is meghatározta: az alsópapság egyházmegyénként válasszon delegátusokat és ezek jöjjenek össze a továbbiak megbeszélése céljából egy országos értekezletre.⁹ A primás év eleji álláspontja megváltoztatásának kettős oka lehetett: egyrészt a jó taktikai érzékkel rendelkező Csernochnak látnia kellett, hogy az új politikai helyzetbe és a demokráciába való szükséges beilleszkedés megköveteli ezt, másrészt pedig erős a gyanúnk, hogy ezzel a kormány jóindulatát is igyekezett megszerezni a Katolikus Egyház számára.

A primás Persiánt bízta meg azzal, hogy közölje ezt Giessweinnel. Giesswein a megbízást el is vállalta, de kérte a primást, hogy a kanonikus korlátozásokat a püspöki kar az alakítandó papi egyesület autonómiája érdekében a lehető legtágabban értelmezze.

3 GERGELY JENŐ: *A Papi Tanács*. In: *Világosság* 1973/3 167–168.; SALACZ GÁBOR: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II.), München, 1974. (továbbiakban: SALACZ 1974) 205.

4 PIL 704. f. 12. őe. 9–11.

5 Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (VÉL) AD 6699/1918.

6 PIL 704. f. 12. őe. 1–2.

7 Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) Kisnyomtatványtár 1918. Politikai iratok (24. pallium) Persián Ádám 1918. november 4-i körirata a papsághoz.

8 PIL 704. f. 12. őe. 11., 18.

9 *Alkotmány* 1918. november 8. 3.

Csernoch ehhez hozzájárult és szintén Persiánon keresztül ilyen értelmű felhatalmazást küldött neki.¹⁰ Így Giesswein a legnagyobb derűlátással neki is látott újból a munkának és paptársainak kilátásba helyezte az Egyházi Közlönyben, hogy a püspökök engedélye után a Pax kiküldött bizottsága megszakított tevékenységét azonnal folytatni fogja.¹¹ De nem csak ő volt ilyen optimista. Az Egyházi Közlöny ugyanezen számának egy másik írója is a legszebb kilátásokkal biztatta magát és társait az újjáalakítandó Paxsal kapcsolatban, amely várhatóan „kifejezésre fogja juttatni az alsó papság minden kívánságát”, s melynek megvalósulását most már nemcsak remélhetik, hanem biztosan várhatják is az új, demokratikus Magyarországon.¹² Giesswein Persiánnal együtt meg is fogalmazott egy kiáltványt, melyben a papságot értesítették volna a szervezkedésre adott főpapi engedélyről.¹³

Azonban ekkor az események nem várt fordulatot vettek és más útra terelődtek. November 7-én tartotta a budapesti alesperesi kerület rendes őszi koronagyűlését a Központi Szemináriumban, ahol megalakították az alsópapság érdekvédelme céljából a Papi Tanácsot a Giesswein-féle szervezet helyett. A gyűlés jegyzőkönyve szerint több különböző téma megbeszélése után Zsiska Pál előadta, hogy a plébánosok és a káplánok között fennálló jogi viszony rendezése elodázhatatlanul szükséges a sok felmerülő probléma miatt és indítványozta, hogy a gyűlés a jogi viszony egységes és sürgős szabályozását kérje a primástól. Erre reagálva szólalt fel a gyűlésen Szalay Mátyás hittanár az alsópapság szervező bizottsága nevében. Szalay kijelentette, hogy a bizottság óhajtja, hogy kifejezésre jusson az, hogy „az alsópapság is bekapcsolódik a mostani világkérdésbe”, vagyis a katolikus alsópapság maga kívánja kézbe venni sorsát és a különböző kérdésekről hallatni akarja véleményét. Szalay ezek után szenvedélyes hangú kirohanást intézett az egyházi nagyjavadalmasok ellen: „(...) a magyar egyházat nem kétszáz-tizennyolc javadalmas alkotja, a magyar katolikus egyház milliókon épül fel, bár évszázadokon át hipokrita módon úgy hitették el, hogy az egyház az a néhány javadalmas s nem a sok millió. Ime összeomlik a feudális világ, hála legyen érte az Istennek! Eddig csak Mammonnak élt az egyház és a szívekhez félni nem tudott. Püspökeink tévútra vezettek bennünket, az egyházat mint egy ecsedi lápot állították eléink s mi ennek a lápnak csősei voltunk. (...) Egy Prohászka, Majláth megfeszülhetek, de nem tudtak célt érni. Az alsópapságnak meg kell találnia az irányt ebbe az új világba, hogy helyreálljon a lelkek harmóniája, hogy legyen újra keresztény Magyarország, legyen egyház, de nem csillogó, nem tiarás, hanem Szent Pál egyszerű, demokrata egyháza.” Ezek után indítványozta, hogy mondja ki a gyűlés, hogy megalakítja a Papi Tanácsot, melynek követeleseit is felsorolta 19 pontban, amelyeket hamarosan részletesen ismertetünk.

Tehát azt láthatjuk ebből, hogy egy szűkebb csoport, „az alsópapság szervező bizottsága” – amelyet már korábban, talán néhány nappal, de lehet, hogy csak órákkal előbb alakítottak meg – már előkészítette a tanácsot, nem pedig spontán módon történt megalakulása. Töttössy Miklós és Hernitz József hozzászólásai után – melyeket részletesen nem közöl a jegyzőkönyv – Zsiska Pál kérte a gyűlést, hogy forduljon a primáshoz a Pax még az előző évben kidolgozott alapszabályainak jóváhagyásáért, vagyis megkísé-

10 PIL 704. f. 12. 6e. 18.

11 *Egyházi Közlöny* 1918. november 5. 282.

12 *Egyházi Közlöny* 1918. november 5. 284.

13 PIL 704. f. 12. 6e. 19.

relték a már ekkor néhány kérdésben radikális reformot sürgető, Szalay vezetése mellett pedig nyilvánvalóan antihierarchikus beállítottságú Papi Tanácsot a mérsékelt, reális kérésekkel előálló Pax felújításával leszerelni. Azonban a jegyzőkönyvből kitűnik, hogy nem ez az álláspont győzött. Miután az elnöklő Mészáros János prelátus, a királyi vár plébánosa higgadságra intette a résztvevőket – ebből látszik a gyűlés szenvedélyes lefolyása –, négy megbízottat választottak a Persián kormánybiztossal való tárgyalásra és a tanács programjának bemutatására. Rendkívül figyelemreméltó ez a látszólag jelentéktelen mozzanat, mivel arra utal, hogy a Papi Tanács a Paxsal szemben jóváhagyását nem az egyházi főhatóságtól, hanem a Károlyi-kormánytól várta, ami igencsak elentétben áll a kánonjoggal és a Katolikus Egyház hierarchikus szervezetével.

Úgy tűnik, hogy a résztvevők hangulata ekkor már a mérséklő kísérletek ellenére egyértelműen a tanács mellé állt, erre utal, hogy a szóhoz jutó Vermes Gyula kijelentette, hogy az alsópapság, különösen a hitoktatók tarthatatlan helyzete miatt tétovázásnak nincs helye, és nincs más megoldás, mint a Papi Tanács azonnali megalakítása, mert csak ilyen szervezettséggel remélhető a bajok orvoslása. Bár a jegyzőkönyv ténylegesen nem írja le a tanács hivatalos megalakítását, de arról értesülünk, hogy „a jelenlévők legnagyobb része viharosan kívánja a megalakulást [a Papi Tanácsét]”, azonban mivel egyszerre beszélt mindenki és a higgadt tárgyalás lehetetlenné vált, az elnök a gyűlést berekesztette.¹⁴

Természetesen az eseményekkel a sajtó is foglalkozott. Az Alkotmány, az egyik legjelentősebb politikai napilap másnapi számában ismertette a Papi Tanács megalakulását, de a 11 pontot és főleg Szalay beszédét nem közölte. Viszont hallunk számszerű adatokat: az Alkotmány tudósítója szerint hozzávetőlegesen száz áldozópap kiáltotta ki a tanácsot. A lap azt is közli – szemben a jegyzőkönyvvel, amelyben erről nincs szó –, hogy az összegyűlt papságnak tudomására jutott a primás engedélye a szervezkedésre, amelyet ők automatikusan a Papi Tanácsra alkalmaztak, holott valójában ez csak a Paxra vonatkozott. Az Alkotmány tudósítása szerint megválasztották a tanács ideiglenes elnökét is Szalay Mátyás személyében, valamint a 12 tagú intézőbizottságot.¹⁵

Mi volt alapvetően a tanács megalakításának célja? A Papi Tanács kettős céllal szerveződött meg: egyrészt érdekvédelmi szervezetként az alsópapság a világháború alatt nagyon leromlott anyagi helyzetének feljavítása érdekében, másrészt pedig reformszervezetként, az új, demokratikus világban szükségesnek vélt egyházi reformok véghezvitelére.

Kik indították el és szervezték meg a Papi Tanácsot? A január 28-i püspökkari konferencia jegyzőkönyve a tanács törzskarának a budapesti hitoktatókat nevezi meg.¹⁶ A tanács ideiglenes elnöke, Szalay Mátyás erdélyi pap volt, aki Innsbruckban szerzett filozófiai doktori diplomát és hazatérve Nagyszébenben hittanárként és prefektusként működött, valamint két verseskötete is megjelent. Azonban már egy év óta a fő-

14 Primási Levéltár (PL) Csernoch 1918 Cat. 31. A budapesti alesperesi kerület rendes őszi koronagyűlésének jegyzőkönyve. (1918. november 7.)

15 *Alkotmány* 1918. november 8. 3.

16 BEKE MARGIT (szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XII-XIII.) München-Budapest, 1992 (továbbiakban: BEKE 1992); 1919. január 28. 3. p.

városban tartózkodott és az Egyházi Közlöny tudósítása szerint ez idő alatt „kizárólag az irodalomnak élt”.¹⁷

A 12 tagú intézőbizottság tagjai lettek: Csáktornyai István, Rejöd Tiborc, Török Zoltán, Sántha Pál, Aubermann Miklós, Perlaky Prasser Lajos, Hernitz József, Komlóssy Miklós, Hévey Gyula, Vermes Gyula, Halász Pál és Gonda Jenő.¹⁸ Legtöbbjük személyi adatait ismerjük, amiből megállapítható, hogy mind fiatal, harmincas, esetleg negyvenes éveik elején járó személy volt. Egyházi státusuk szerint a kilenc ismert személy közül négy káplán, két hitoktató, egy hittanár, egy lapszerkesztő és egy hazaérkezett tábori lelkész volt, vagyis nagyrészt a papság legalsó rétegét képviselték.¹⁹ De Mészáros János pápai prelátus, a királyi vár udvari plébánosa személyében magasabb rangú papi személyek is részt vettek a tanácsban. Mészáros a tanács szervezőbizottságának elnöke is lett,²⁰ azonban ezt így indokolta a primáshoz írt november 20-i levelében: „(...) én abban a reményben léptem be oda [ti. a Papi Tanácsba], hogy sikerülni fog a fiatalság hevét mérsékelnem; másrészt mert láttam, hogy a vezetőkben sok nemes törekvés, őszinte jóakarát van.”²¹ Tehát egyrészt az őszinte rokonszenv, másrészt a mérséklési óhaj vitte a tanácsba, mely gondolat még vissza fog köszönni később, amikor a püspökök ezzel a vágygal küldik ki megbízható vidéki papjaikat a tanács januári kongresszusára.

Az Alkotmány november 8-i száma arról tudósított, hogy a Papi Tanács intézőbizottsága fel fogja kérni Giesswein Sándort az elnöki tiszttel elvállalására.²² A lap november 10-i száma szerint november 9-én fel is keresték őt, azonban nagy elfoglaltságára hivatkozva a felajánlott tisztséget nem fogadta el.²³ Azonban másnap egy helyesbítő nyilatkozat jelent meg Giesswein részéről, miszerint őt erre senki sem kérte fel, így ő azt nem is utasíthatta vissza.²⁴ Mi az igazság? Erre Giessweinnek a primáshoz küldött levele világít rá. Eszerint november 9-én valóban megjelent nála Szalay egy fiatal társával, de felkérés helyett ezt mondták neki: „Mi tudjuk, hogy Méltóságod mindig korrekt pap volt, azért nem kívánjuk, hogy a mi tanácsunk elnökségével jó hírét kompromittálja.” Eszerint Szalay pontosan tisztában volt a Papi Tanács várható fogadtatásával az egyházi vezetőség részéről! Giesswein erre azt válaszolta, hogy abból, hogy ő a Paxot szervezni próbálta, nem következik, hogy ő bármiféle elnökségre igényt tartana, amiről egyébként is majd az alakuló gyűlésnek lesz joga dönteni. Erre Szalayék megmondták, hogy ők Boroviczényi Nándor ceglédberceli plébánost jelölik elnöknek.²⁵ Ennek ellenére a Papi Tanács elnöke mindvégig Szalay maradt, először a kongresszusi döntésig ideiglenes minőségben, majd annak határozata után véglegesen is.

Mi volt minderről a főpapság, elsősorban is a hercegprimás véleménye? Mint említettem, Csernoch Persián kérésére már november 2-án engedélyt adott az alsópapság

17 *Egyházi Közlöny* 1918. november 15. 294.

18 *Alkotmány* 1918. november 8. 3.

19 Személyi adataikat lásd: *Schematismus Venerabilis Cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1917*. Esztergom, 1917. 291–405.

20 PIL 704. f. 12. 6e. 19–20.

21 PL Csernoch 1918 Cat. 1. 7172.

22 *Alkotmány* 1918. november 8. 3.

23 *Alkotmány* 1918. november 10. 9.

24 *Alkotmány* 1918. november 12. 13.

25 PL Csernoch 1918 Cat. 46. 6120.

egyházmegyei alapú szervezkedésére, amely élén Giessweint látta volna szívesen.²⁶ Bizonyára őt is meglepetésként érte a Papi Tanács megszerveződése Giessweintől és a Paxtól függetlenül. Azonban már nem vonhatta vissza engedélyét a forradalmi napok lázában, mivel látta a tanács nagy támogatottságát – erre utal, hogy lentebb bemutatandó, a szervezkedést megfeddő és teljesen lefékezni igyekvő november 10-i levelét nem tartotta tanácsosnak elküldeni „tekintettel az akkor nagyon izgatott hangulatra” –, arról nem is szólva, hogy a tanács megalakulásakor az ő november 2-i engedélyével érvelt, annak ellenére, hogy ő azt egy egészen más típusú szervezetnek szánta. Valójában a primás – mint azt Mészáros Jánoshoz jóval később, 1919. június 20-án írt levelében bevallja – már „különböző és súlyos indokoknál fogva” kezdettől aggodalommal kíséerte „a forradalomnak ezt a szülöttét”,²⁷ bár azt többször is hangsúlyozta, hogy meg van győződve az alapítók jó szándékáról. Fontos kiemelnünk – mint lentebb látni fogjuk –, hogy ekkor még elsősorban nem a tanács létét és programját kifogásolta, hanem megalakulásának forradalmi jellegét.

Különösen Szalay a koronagyűlésen elmondott, a főpapságot mélyen sértő beszédét sérelmezte: „Fájdalommal olvastam azokat a szavakat, amelyeket Szalay Mátyás a gyűlésen mondott. Ilyen kifakadást csak a forradalmi láznak tulajdoníthatok. Arról lehet vitatkozni, időszerű és célszerű-e az egyházi vagyonnak Magyarországon eddig szokásos kezelési módja; de azt állítani, hogy az egyház a mammonnak élt és a püspökök félrevezették a papságot, ez lelkiismeretlen vád, amelyet az igazságos Isten fog elbírálni. Ezekben a szomorú időkben nem kívánok jogi retorzióval élni, mert enyhítő körülménynek vettem a felszólalónak alapjában véve jószándékát. A jövőben azonban nem fogok ilyen kiszólásokat eltűrni. Tisztelendő papságom bőven tapasztalhatta, hogy minden észrevételt és panaszt készségesen meghallgatok. Ám annyit mindenesetre megkövetelhetek, hogy velem tisztességesen beszéljenek.”²⁸

A koronagyűlés után Csernoch kemény hangon figyelmeztette Szalayt, hogy nem volt helyes a tanács nyilvános megalakítása, mert a hívek és az egész közvélemény előtt ez az alsópapság lázadásának tűnhet: „Ha egy ellenséges tábornok a katonatanács tagjainak bemutatásakor azt mondotta: Ilyen mélyre süllyedtek önök [utalás Franchet d'Esperey a fegyverszünetet kérő magyar küldöttséghez intézett hírhedt szavaira], első tekintetben nekem is azt kellene mondanom, mert Krisztus egyházának papjai között a fegyelemnek még nagyobbak kell lennie, mint a katonáknál. De ha én nem is mondom ezt, mondják mások... megbotránkozott hívek és kárörvendő ellenségek. Az alsópapság lázadásának hamis híre a Papi Tanács alakulata kapcsán bejárja az országot, sőt, a katolikus világot és tömérdek lelki kárt okoz. Nem volt tehát okos és erkölcsileg megengedett a Papi Tanácsot hangos külsőségek, a sajtó dobpergése között, kellő kimagyarozás nélkül megalakítani. Ámde az erkölcsi felelősséget viseljék a hibásak és igyekezzenek a belőle származó lelki kárt az utólagos korrekt magyarázatokkal és megtámadhatatlan papi állásfoglalásokkal jóvátenni.”²⁹

26 *Alkotmány* 1918. november 8. 3.; PIL 704. f. 12. óe. 11., 18.

27 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486.

28 PL Csernoch 1919 Cat. 31. A budapesti alesperesi kerület rendes őszi koronagyűlésének jegyzőkönyve (1918. november 7.); PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486.

29 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486.

Nemcsak őt, hanem a többi résztvevőt is rendreutasította a primás, kijelentve, hogy nem jogos és becsületes az egész papság nevében, de meghallgatása nélkül, forradalmi úton szervezkedni, ráadásul olyanoknak, akik sokszor a kellő papi szellemtől idegenek. Őva intette attól is papjait – ami nem volt mentes a fenyegetéstől sem –, hogy „a fegyelmezetlen túlzások útján tovább haladjanak”, mert akkor atyai figyelmeztetés helyett kénytelen volna a szigorú fegyelmezéshez nyúlni, „ami esetleg egyeseket az Egyház tétől leválasztana, de az egészséges szellemet megmentené”. Vagyis ha szükséges, még a legsúlyosabb egyházi büntetéstől, a kiközösítéstől sem riadna vissza, ha papjai tovább radikalizálódnak.³⁰

Ezért Csernoch megpróbálta az alsópapi szervezkedést az általa meghatározott és helyesnek vélt mederbe visszaterelni november 10-i Szalayhoz intézett levelében. Ezt nem hatalmi szóval és letiltással vélte keresztülvihetőnek – az akkori közhangulatban ez igen veszedelmes és előreláthatóan eredménytelen eszköz lett volna –, hanem egy más típusú, főpapi ellenőrzés alatt álló mérsékelt papi egyesület megszervezésével – amelyre november 2-án engedélyt adott –, mely magába olvasztaná a Papi Tanácsot is. A primás ígéretet tett rá, hogy a főpapság nem fog elzárkózni a szükséges reformok elől és meg fogja adni a lehetőségét annak – minden valószínűség szerint az éppen alakulóban lévő Katolikus Autonomiára gondolt –, hogy a jövőben az alsópapság és a világiak is betekintessenek az egyház vagyoni ügyeibe legális képviselőjük útján. Hangsúlyozta azonban, hogy – november 2-i engedélyének megfelelően – csak az egyházmegyei szervezetből kiinduló papi egyesületet ismeri el, amely aláveti magát a püspöki tekintélynek. Az egyes egyházmegyéken belül a békés állapotok helyreálltával összeülő egyházmegyei zsinatokon vagy a papi nyugdíjgyesületek ülésein választhatók meg a képviselők, akik a közös papi érdekekről tanácskozhatnak. Vagyis a fővárosi forrófejű fiatal papok mozgalma helyett a püspökök felügyelete alatt megválasztott és működő képviselők döntési jog nélküli tanácskozását akarta állítani. De amíg ez megszerveződik, addig is nem akarja a papság tanácskozásait akadályozni – bizonyára tartott tőle, hogy a tiltásból még nagyobb botrány kerekedne –, gyűlésezhetnek, csak azt tiltja meg, hogy ezekről bármilyen közlemény megjelenjen a lapokban, mivel nem engedheti, hogy a közvéleménybe átmenjen az a hamis és az egyházellenes sajtó által szándékosan terjesztett elképzelés, miszerint az alsópapság lázad a püspökök ellen. De természetesen azt kikötötte, hogy őt mindenről értesítsék. Addig is megbízta Szalayt, hogy a fentiek figyelembevételével és a Pax „mozgatóinak”, vagyis Giesswein bevonásával – mert kétféle papi egyesület nem létezhet – dolgozzanak ki szervezeti szabályzatot és az egyesület képviselőinek megválasztásáig hívjanak össze minden egyházmegyéből néhány papot megbeszélésre, a helyi püspök tudtával és beleegyezésével. Azonban ezt a levelet – melyben a tanácsot illetően a fentebb ismertetett elítélő nyilatkozatok nagyrésze is elhangzott –, mint fentebb említettem, „az akkor nagyon izgatott hangulat” miatt nem merte vagy nem tartotta tanácsosnak a primás elküldeni.³¹ Valószínűleg ebben közrejátszott az az ok is, hogy egy ilyen levél nyilvánosságra kerülése azokban a napokban óhatatlanul az ellenforradalmiság vádját zúdította volna az egyébként is gyanúsnak tartott főpapság fejére.

30 PL Csernoch 1919 Cat. 31. A budapesti alesperesi kerület rendes őszi koronagyűlésének jegyzőkönyve (1918. november 7.); PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486.

31 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486.

Helyette Lepold primási irodaigazgató által néhány nap múlva azt közölte Szalayval – véleményem szerint egyrészt Giesswein november 11-i levele hatására, amelyben ismertette a primással, hogy a Papi Tanács nem kívánja őt elnökének,³² így a tanács a Paxba való beolvasztása lehetetlenné vált, másrészt pedig a forradalmi hangulat kényszerítő ereje miatt –, hogy a tanács szervezkedését engedélyezi és a 11 programpont ellen lényeges észrevétele nincs. Ahhoz azonban mindenképpen ragaszkodott, hogy egyházmegyénként kell szervezkedni, és onnan küldeni delegátusokat a Papi Tanácsba, illetve hogy minden körülmények között szükséges a hierarchia iránti fiúi engedelmesség és a komoly egyházas szellem. Vagyis bár a mérsékelt Paxba való beolvasztás lehetősége meghiúsult, de ugyanezt vélte megvalósíthatónak az egyházmegyei képviselők bevonásával a tanácsba, akik várhatóan a főpásztoraik véleménye és utasításai szerint eljáró személyek közül kerülnének ki, és így a mérsékelt elem felülkerekedne a heves, fiatal fővárosi papság felett. Vagyis gyakorlatilag a tanács nevét és a még elfogadható, nem szélsőséges 11 pontos programját a primás is fenntarthatónak vélte, csak éppen Szalayék forradalmi szellemét akarta kiküszöbölni belőle. Erre utal az is, hogy felszólította a tanácsot, hogy komoly papokat válasszon vezetőinek,³³ a kérdésben tanácsot kérő szentmihályfai esperesnek pedig Csernoch nyíltan megírta, hogy szívesen veszi, ha az egyházas szellemtől áthatott papok részt vesznek a tanácsban, mert „ezzel előmozdítják a szervezés korrektségét és az egyesület komoly jellegét”, vagyis mérséklük a tanács radikalizmusát.³⁴

A november 20-i püspökkari konferencia előtt a primáson kívül csak a rendkívül agilis Rott Nándor veszprémi püspök véleményezte az alsópapság szervezkedését. Ő szinte vasmarokkal tartotta felügyelete alatt egyházmegyéje papjait, rendkívül gyakori körleveleivel pontosan szabályozva tevékenységüket. Rott is kezdettől fogva nagy aggodalommal szemlélte a tanács alakulását és a primáshoz hasonlóan a vidéki papok mérséklő hatásában bízott.³⁵ Már a tanács sorsáról hivatalosan döntő november 20-i püspökkari konferencia előtt körlevelben figyelmeztette papjait a véleménye szerint a tanácsban rejlő veszélyekre, és felidézve az 1848-as radikális papi mozgalmakat óva intette őket minden elhamarkodott és szélsőséges lépéstől. Felszólította őket, hogy tudtán kívül semmilyen lépést ne tegyenek ebben az irányba és száműzzenek magukból minden bizalmatlanságot püspökük iránt.³⁶ Később ő lesz majd az, aki a püspöki karban legádázabban harcol a Papi Tanács ellen és letiltását leghevesebben szorgalmazza.

A püspöki kar november 20-i konferenciáján tárgyalta a Papi Tanács ügyét. Itt az egybegyűlt püspökök kijelentették, hogy működését engedélyezik, de a primás álláspontjának megfelelően csak azzal a feltétellel, ha a szervezkedés egyházmegyénként, a püspökök felügyelete alatt választott képviselők útján történik, valamint a tanács alkalmazkodik az egyház törvényeihez, megtartja a főpásztorok iránti köteles engedelmességét és a papi álláshoz méltó fegyelmet. Kikötötték továbbá, hogy a tanács működését a primás fogja felügyelni és az esetleg szükséges intézkedéseket megtenni.³⁷

32 PL Csernoch 1918 Cat. 46. 6120.

33 PL Csernoch 1918 Cat. 46. 6120.

34 PL Csernoch 1918 D/c 6114.

35 VÉL AD 249/1919.

36 VÉL XV/1918. körlevél

37 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) I.1.a. Püspökkari jegyzőkönyvek (1918. november 20. 4. p.)

A püspökkari határozat értelmében az egyes püspökök ezt körlevélben közölték is papságukkal. Elsőként – útmutatásul társainak – Csernoch adott ki erről körlevelet két nappal a döntés után. Kijelentette, hogy a Papi Tanács megalakulását nem kifogásolja, és felszólította egyházmegyéje papságát, hogy válassza meg képviselőit, valamint bizalmát fejezte ki aziránt, hogy papjai engedelmesen és fegyelmezetten fognak részt venni a tanács munkájában. Azonban kijelentette – erről a püspökkari konferencia jegyzőkönyvében nincs szó! –, hogy a tanács végleges engedélyét csak a szervezeti szabályzat elkészülte után adja meg.³⁸ Ugyanezeket a gondolatokat láthatjuk a legtöbb püspök körlevelében is, melyekben felszólították papjaikat az egyházmegyei szervezkedésre és a hevesebbek mérsékletre intésére.³⁹ Azonban egyes püspökök körleveléből úgy tűnik, hogy komolyan rokonszenveztek a mozgalommal – bizonyára a primás nem ismertette velük Szalay sértő beszédét. Ilyen volt Zichy Gyula pécsi püspök, aki a legteljesebb támogatásáról biztosította a tanácsot és annak helyi képviselőit, mindaddig, míg az egyház törvényeinek tiszteletben tartásával működnek. (Megjegyzem, ezért a jóindulatú hozzáállásáért cserébe éppen őt szamarazták le a tanács januári kongresszusán.) Ő és Glattfelder Gyula csanádi püspök még azt is kilátásba helyezte, hogy a helyi papi tanács képviselőinek segítségét az egyházmegye irányításában is igénybe fogja venni.⁴⁰ Szintén a megértés hangján szólt Miklósy István hajdúdorogi görög katolikus püspök is, különösen Szalay november 22-i – alább ismertetendő – memorandumát helyeselve,⁴¹ csakúgy, mint Batthyány Vilmos nyitrai püspök, aki kijelentette, hogy a szabad gyülekezési jog értelmében a katolikus papságnak is joga van a szervezkedéshez.⁴² Prohászka székesfehérvári és Mailáth erdélyi püspök – akiknek ténykedését a püspökök közül egyedül nem tartotta elítélendőnek Szalay november 7-i beszédében – szintén nagy jóindulattal tekintettek a szervezkedésre, Mailáth Szalaynak még közbenjárását is felajánlotta azokban az ügyekben, amelyek a püspöki kart vagy Rómát érintik.⁴³ Egyedül Rott körleveléből sűrűn a rosszallás, érződik, hogy ő jóformán csak kényszer hatására hajlandó a tanács szervezkedését engedélyezni: „Mivel (...) a kormány a Papi Tanácsot a papság ügyeiben saját tanácsadó testületének elfogadta [utalás Persián kormánybiztos tévesen értelmezett november 14-i levelére], nem állhatunk félre és nem nézhetjük tétlenül, mit tanácsolnak és határoznak mások felőlünk, hanem részt kell vennünk a munkában, iparkodnunk kell a túlzásokat, helytelenségeket kiküszöbölni, egy szóval iparkodnunk kell olyan Papi Tanácsot összeállítani, amely helyesen és méltóképpen képviseli a papság összességét.” De ő is bizalmát fejezte ki egyházmegyéje papsága iránt, amely szerinte csakis olyan képviselőket fog a tanácsba küldeni, „akik nem engedik magukat ki nem forrott túlzó fők által befolyásoltatni”.⁴⁴ Jól jellemzi Rott

38 PL XV/1918. körlevél

39 Váci Egyházmegyei Könyvtár XIV/1918. körlevél; Egri Főegyházmegyei Levéltár (EFL) XVIII/1918. körlevél; KFL I.1.a. Circulares XIX/1918; Kassai Püspöki Levéltár (KPL) XVII/1918. körlevél; Szombathelyi Püspöki és Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalani Levéltár (SzPL) XIV/1918. körlevél; Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár (SzatPL) XVIII/1918. körlevél

40 Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár (PPL) XVI/1918. körlevél; *Alkotmány* 1918. november 28. 10.

41 Görög Katolikus Püspöki Levéltár (GKPL) X/1918. körlevél

42 *Egyházi Közlöny* 1918. december 15. 323.

43 *Alkotmány* 1918. december 8. 9.; Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (GyÉFKL) Püspöki Hiv. 8600/1918.

44 VÉL XVI/1918. körlevél

negatív hozzáállását már ekkor a tanácshoz ez a kis mozzanat: a Papi Tanács irodája egyházmegyei sematizmusokat kért az egyes püspökségektől munkálataihoz,⁴⁵ azonban a Veszprémi Érseki Levéltárban ezen kérelem külzetén csak ennyi szerepel: „Nem kap. Ad acta.”⁴⁶ De a tanács újabb kérésére Rott mégis elküldött egy sematizmust – csak éppen egy már használhatatlan régi kiadást.⁴⁷

Szalay mindenesetre a november 10-i primási és a november 20-i püspökkari engedélyt tiszteletteljesen megköszönte a primáshoz és a püspökökhöz írt leveleiben, melyben a tanács egyházas szelleméről igyekezett biztosítani őket, kijelentve, hogy az országos szervezet végleges vezetőségét a tanács országos kongresszusa fogja választás útján kijelölni, de megbízatásuk csak addig tarthat, míg a szervezet érdekeit egyházas szellemben képviselik: „(...) gondoskodunk arról, hogy Krisztus lelkületével dolgozó, az egyházat szerető és a krisztusi és egyházi intézményeket tiszteletben tartó férfiak jussanak szerephez.”⁴⁸

Kis kitérőként vizsgáljuk meg, hogy milyen volt a Papi Tanács és a kormányzat kapcsolata! Láttuk a november 7-i budapesti koronagyűlés jegyzőkönyvében, hogy Szalayék nem a primás elé kívánták terjeszteni programjukat, hanem a Persiánnal való tárgyalásra neveztek ki egy bizottságot. Ez már másnap meg is jelent a kormánybiztos előtt, aki annak a reményének adott kifejezést, hogy a püspöki karral harmonikusan együttműködő Papi Tanács hathatósan szolgálni fogja a belső konszolidációt. Utána a küldöttség Persián vezetésével a Magyar Nemzeti Tanács elé vonult, ahol bejelentették a Papi Tanács csatlakozását. Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke – egyébként józsefvárosi plébános – válaszában a tanácsot biztosította a Magyar Nemzeti Tanács legmesszebbmenő jóindulatáról.⁴⁹ A Nemzeti Tanácsba két helyet is biztosítottak a Papi Tanács képviselőinek, melyet ez utóbbi november 14-i ülésének döntése alapján Szalay és Mészáros János prelátus töltött be.⁵⁰

Más kérdés Persián és a Papi Tanács viszonya. A kormánybiztos emlékiratában azt olvashatjuk, hogy nagy örömmel látott neki a primással való november 2-i megbeszélés után a Pax újbóli megszervezésének Giessweinnel, de amikor értesült a Papi Tanács ettől független megalakulásáról, nagyon megdöbben és „Ezt okvetlenül meg kell akadályozni!” felkiáltással a koronagyűlés helyszínére, a Központi Szemináriumba rohant.⁵¹ A későbbi Malcsiner-Persián per folyamán azonban számos tanúvallomás meghallgatása után a bíróság azt állapította meg, hogy Persián demokratizálni akarta az alsópapságot és anyagilag is támogatta a Papi Tanácsot.⁵² Azonban ezzel szemben emlékiratában bár sokszor vádolja a főpapságot és a legnagyobb felháborodással beszél az alsópapság sanyarú helyzetéről, mégsem hallunk egy igazán rokonszenvező megjegyzést sem a Papi Tanács mellett. Mi hát az igazság? Véleményem szerint Persián a Papi Tanács radikalizmusától és forradalmiságától az alsópapság szervezkedésének és anya-

45 SzatPL 4189/1918.

46 VÉL AD 6608/1918.

47 VÉL AD 6672/1918.

48 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486; PPL 4890/1918; Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL) Egyházkorm. 5865/1918; Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPL) Diversa 6643/1918.

49 *Alkotmány* 1918. november 9. 7.; *Görög Katolikus Szemle* 1918. november 17. 3.

50 *Alkotmány* 1918. november 10. 9.; *Egyházi Közlöny* 1918. november 15. 293.

51 PIL 704. f. 12. óe. 19.

52 PL Csernoch 1920 Cat. 63. 1725.

gi helyzete feljavításának sikerét féltette, mivel tisztában volt vele, hogy a püspöki kar erre a szervezetre aligha fogja áldását adni. Persián örült, hogy végre sikerült megszereznie a primástól az alsópapság szervezkedésének engedélyét és úgy vélte, hogy a Papi Tanács forradalmisága újra dugába dönti ezt, mivel úgy látta, hogy ezzel a radikális, forradalmi szervezettel semmit sem fognak tudni elérni a püspököknél, szemben a mérsekelt Paxxal, amellyel sokkal többre haladhatott volna szerinte az alsópapság érdekérvényesítése terén.

PROGRAMJA

Mi volt a Papi Tanács programja? Mint említettem, ezt 19 pontba foglalták, melyet Szalay olvasott fel a koronagyűlésen. Azonban a gyűlés jegyzőkönyve ezek közül csak az első 11-et ismerteti – csak utal a további nyolc pontra –, és az Egyházi Közlöny is csak ezeket közölte le.⁵³ Igaz, kikötötték, hogy ez még nem végleges, csak iránymutató program, végelegesítése a tanács országos kongresszusának feladata lesz.⁵⁴

Íme a követelések:⁵⁵

„1. Kívánjuk a papnevelés gyökeres reformját, egyenes jellemű, iniciatív erőkkal bíró magyar papság képzését; a rossz karban lévő szemináriumoknak a higiénia minden követelménye szerint való azonnali újjáépítését.” A papnevelés szellemét időszakunkban még a trentói zsinat határozta meg, amely kora követelményeiből kifolyólag a rend fenntartására, a hierarchikus státusra, a pap méltósága és kiváltságos helyzetének megőrzésére helyezte a fő hangsúlyt. A zsinat meghatározta legfontosabb nevelési cél a konzervatív gondolkodású és engedelmes papság kialakítása, amely nem enged a korszellem befolyásának. Így a papnevelés teljesen eltávolodott a gyakorlati élettől, az elméleti tudás halmaza mellett a szemináriumokban nem helyeztek kellő hangsúlyt a gyakorlati ismeretekre és a kinti világ kihívásainak való megfelelésre. Ennek az lett a következménye, hogy a fiatal papok ebből a zárt világból kikerülve egészen idegen helyzetbe csöppentek, ahol sokszor nem igazán sikerült a helyüket megállniuk, vagy elveszítették hivatásukat, vagy pedig szobájukba zárkózva szemlélték a körülöttük zajló életet, amivel egyáltalán nem lehettek sem híveik, sem az egyház hasznára. Különösen a megváltozott politikai és társadalmi helyzetben volt ez veszedelmes, amikor igencsak tettekre és kezdeményező papokra lett volna szükség. Emellett külön problémát jelentett az is, hogy a szemináriumi tanárság egyáltalán nem volt kellőképpen megbecsülve sem anyagi, sem más vonatkozásban, nem jelentett egzisztenciát, így ebből következően általában fiatal, még kellő tapasztalattal nem rendelkező személyek látták el ezen tisztségeket, nem pedig értett, a fiatalság vezetésére képes papok.⁵⁶

53 *Egyházi Közlöny* 1918. november 15. 292.; PL Csernoch 1919 Cat. 31. A budapesti alesperesi kerület rendes őszi koronagyűlésének jegyzőkönyve. (1918. november 7.)

54 *Alkotmány* 1918. november 8. 3.; *Egyházi Közlöny* 1918. november 24. 302.

55 *Egyházi Közlöny* 1918. november 15. 292–293.; PL Csernoch 1919 Cat. 31. A budapesti alesperesi kerület rendes őszi koronagyűlésének jegyzőkönyve. (1918. november 7.)

56 HERMANN EGYED: *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig.* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I.); München, 1973. 490–493.; *A II. vatikáni zsinat*, Budapest, 1986. 199–200.; *Egyházi Közlöny* 1918. november 15. 293.

„2. Kívánjuk az alsópapság anyagi helyzetének azonnali rendezését, még pedig oly mértékben, hogy minden papnak megadassék a lehetőség önálló háztartás vezetésére.”⁵⁷ Ezzel a követeléssel elsősorban a plébánosok és a káplánok közötti összeütközéseknek kívánták elejét venni, amelyek gyakoriságáról az egyházmegyei levéltárak számos dokumentuma tanúskodik. Bár az egyházi törvénykönyv 134. kánonja dicséri és ajánlja a papok közös életét⁵⁸ és a kápláni hivatal a Katolikus Egyház bevett intézménye volt, mely az egyházjogban is helyet kapott (476. kánon),⁵⁹ de ez a gyakorlatban egyáltalán nem mindig volt súrlódásmentes és gyümölcsöző, olyannyira, hogy néha az ellentétek még tettelegességig is fajultak.

„3. Kívánjuk a teljesen kielégítő papi nyugdíj reformját.” A katolikus papok nyugdíját részben az egyházmegyék fizették, illetve a vallásalap egészítette ki ezt egy meghatározott országos átlagra.⁶⁰ A Papi Tanács felemelte a szavát a papságot is megillető azon jogért, hogy öreg éveikben a jól megérdemelt pihenést a nyugdíj biztosítsa, és ne csak akkor mentsenek fel egy papot a szolgálat alól, amikor az már idős kora miatt megrokkann a munka súlya alatt. Emellett az is lényeges szempont volt, hogy a már lelkipásztori szolgálatra képtelen pap esetleges továbbszolgálásával sokszor inkább rontott a hívek lelki életén, amelyet rendkívül nehéz volt helyrehozni.

„4. Kívánjuk a papi szanatóriumok és üdülőhelyek felállítását és papi betegsegélyező pénztárak létesítését.” Ezen kívánság szükségességét az a tény támasztotta alá, hogy sok magyar pap – hazai ilyen jellegű szervezet híján – az osztrák ezen célból alakult egyesület tagjai közé lépett, holott Magyarországon is számos szebbnél-szebb, a pihenésre és regenerálódásra megfelelő hely lett volna.⁶¹

„5. Kívánjuk a papság presztizsére sérelmes párbér-, kepe- stb. javadalmazási rendszer igazságos kárpótlás révén való eltörlését.” A párbér, illetve Erdélyben a kepe intézménye a feudális gazdasági rendszerből a polgári korba ragadt jobbágyi eredetű szolgáltatás volt, amely a papot a canonica visitatio vagy a jogszokás alapján illette meg. Azonban ebből kifolyólag ez rendkívül anakronisztikus jellegű volt már ebben a korban és ezért sok összeütközésre adott okot a papság és a hívek között. Ehhez járult, hogy a jogszerinti szolgálmány jóformán soha sem folyt be teljesen, a beszolgáltatott termények minősége gyakran silány volt, csakúgy, mint a munkaszolgáltatás színvonala. A világháború éveiben az általános elszegényedés következtében pedig sokszor a papnak szinte adóbehatjtóvá kellett válnia, hogy jogos jövedelmét megkapja, ami nyilvánvalóan rendkívül meggyengítette a pap és hívei közötti bizalmat és szeretetet, sőt, a forradalom idején a hívek igen sok helyen ezt részben vagy teljesen meg is tagadták. Bár a dualizmus korában több kísérlet is történt ennek kötelező érvényű eltörlésére, illetve megváltására, de egészen 1918-ig nem sikerült lényeges változást kieszközölni a kérdésben.⁶²

57 A Papi Tanács fizetésrendezési tervét Keményffy K. Dániel dolgozta ki részletesen, amelyet az Egyházi Közlöny ismertetett (*Egyházi Közlöny* 1918. december 15. 321–322.)

58 SIPOS ISTVÁN: *Az új egyházi törvénykönyv főbb vonásai és utasításai*. Pécs, 1918 (továbbiakban: SIPOS 1918), 31.; SIPOS ISTVÁN: *Kath. Egyházjog*. Pécs, 1928 (továbbiakban: SIPOS 1928), 35.

59 SIPOS 1928, 86.; SIPOS 1918, 59.

60 BEKE 1992, 1922. október 11. 28. p.

61 *Egyházi Közlöny* 1918. november 15. 292.

62 SALACZ 1974, 112–114.; CSIZMADIA ANDOR: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Budapest, 1966. 209–221.

„6. Kívánjuk a szolgálati pragmatika rendszerének behozatalát.” Vagyis a Papi Tanács az egyházban a beneficiális rendszer eltörlését és a köztisztviselőkhöz hasonló fizetési osztályok felállítását kívánta, ami azonban az egyházjog gyökeres felforgatása lett volna. Ugyanis a kánonok egyértelműen a javadalmi rendszerről szóltak, mint a klerikusok jövedelmi forrásáról, vagyis az csak ebben a rendszerben volt lehetséges az érvényes egyházjog szerint.⁶³ Ezzel a kívánságával a Papi Tanács igen messze ment: meg kívánta változtatni a kánonjogban lefektetett beneficiális rendszert, vagyis hogy a javadalmak adományozása az egyházmegye ordináriusa – általában a püspök vagy az érsek – joga, bár a római pápa az összes javadalom betöltését fenntarthatja magának (1431. kánon).⁶⁴ A tanács így indokolta kívánságát: „nem mindenre igent mondó és nemet gondoló szolgálak akarunk lenni, sem láncait csörgető rebellis had, hanem szabad emberek, kik csak Isten előtt hajtanak térdet, de emberi följobbvalóikkal, a köteles tisztelet mellett is, emelt fővel beszélnek”⁶⁵ – utalva arra, hogy az egyes papok anyagi ellátása teljes mértékben a püspök véleményétől függött.

„7. Kívánjuk a budapesti pasztoráció sikere céljából külön püspökség felállítását és a tulnag [sic!] létszámú plébániák felosztását és új templomok építését.” A túlnépesegett Budapesten a katolicizmus a forradalom előtt katasztrofális állapotban volt, mivel a katolikus egyházi élet berendezkedése egyáltalán nem követte a város lélekszámának robbanásszerű növekedését. Pest területén mindössze 7 plébánia működött, amelyek közül háromhoz 80–90 000 hívő is tartozott, de a többiben is majdnem ilyen súlyos volt a helyzet.⁶⁶ Természetesen ennek megvoltak a maga káros következményei a hitéletre vonatkozóan. Így teljesen érthető, ha a nagyrészt fővárosi papokból álló tanács ennek orvoslását egyik elsőrendű feladatának tartotta.

„8. Kívánjuk egyes istentiszteleti szertartásoknál a nemzeti nyelv érvényesülését, hogy azokon a nép értelemmel vehessen részt.” Ez a kívánság az új idők demokratikus szelleméből következett, azonban, bár ez nem ütközött a kánonjogba, de mindenképpen ellenkezett az egyházi szokásokkal. Az ókeresztény korban a nép nyelvét használták a szertartásoknál, azonban a nyugati egyházban a népvándorlás korában már mindenhol tért hódított a latin nyelvű liturgia, szemben a keleti egyházzal, amely engedélyezte továbbra is a nemzeti nyelv használatát. Már a XIII. században felmerültek jószándékú kezdeményezések a népnyelv újbóli használatát illetően, de minden eredmény nélkül, sőt, a következő századokban a latin liturgikus nyelv még inkább megmerevedett – az újra és újra felmerülő fenti kívánság ellenére –, azt pápai tiltások és elítélések bástyázták körül. Csupán néhány szertartásnál és a népének esetében tartotta megengedhetőnek az egyház a nemzeti nyelv használatát.⁶⁷ Előremutató kezdeményezés volt ez a Papi Tanács részéről, azonban csak félszáz év múlva, a II. vatikáni zsinat rendelkezéseiben teljesült kívánságuk.

„9. Kívánjuk az egyházmegyei zsinatoknak legalább öt évenkénti megtartását.” Az új egyházi törvénykönyv 356. kánonja kimondta, hogy a püspök köteles az egyházmegyei zsinatot legalább tízévente összehívni, ahol megtanácskozzák az egyházmegye helyze-

63 SIPOS 1918. 187–196.

64 SIPOS 1918, 190.

65 *Egyházi Közlöny* 1918. november 15. 292.

66 *A budapesti rk. egyházközségek első tíz éve*. Budapest, 1930. 16.

67 VÁRNAGY ANTAL: *Liturgia*. Abaliget. 1993. 45–46., 484–485., 506–507.

tét és ügyeit. Bár az egyházjog szerint itt egyedül a püspök bírt törvényhozói joggal – kivéve a zsinati vizsgálók, bírók és consultor parochusok választását, amelyeknél a zsinat többi tagjának is határozati joga van –, és az alsópapság részéről csupán esperesi kerületenként néhány képviselő vehetett részt rajta,⁶⁸ de mégis ezek a zsinatok jó lehetőséget biztosítottak a papság esetleges problémáinak, sérelmeinek meghallgatására és orvoslására. Azonban a törvényben előírt tízévenkénti zsinattartás a legtöbb esetben papíron maradt csak,⁶⁹ ezért a Papi Tanács az egyházi törvénykönyv ezen rendelkezésének érvényesítésére szeretett volna ezzel a kívánságával biztosítékot nyerni.

„10. Kívánjuk a teljes egyházi autonómiát, ebben a püspököknek a papság és a világi elem által történő választását.” (A gyűlés jegyzőkönyvében „egyházmegyei autonómia” szerepel.) A forradalom idején az egész katolikus közvélemény egyformán óhajtotta a Katolikus Autonómia azonnali megalakulását az egyház védelme érdekében. Egyik lényeges vitapontja volt az Autonómia szabályzatának a püspöki választások kérdése. Bár a püspöki székek betöltése a kezdeti időkben választás útján történt, de az 1918-ban érvényes egyházjog szerint ennek rendes módja a pápai szabad adományozás volt, mely lehetett abszolút szabad, vagy pedig előzetes ajánlásra történő, bár helyenként a helyi jog választási jogot biztosított a káptalannak, illetve kinevezési vagy prezentálási jogot az államfőnek.⁷⁰ Magyarországon a dualizmus korában a király főkegyúri jogát gyakorolva a vallás- és közoktatásügyi miniszter jelölte ki az új püspökök személyét, akiket a király nevezett ki, a pápa pedig csak szentesítette a döntést.⁷¹ Így hát a Papi Tanács kívánsága ellenkezett mind az egyházjoggal, mind a magyar állam azon törekvésével, hogy a főkegyúri jog birtoklásával továbbra is a kormány nevezhesse ki a püspököket.

„11. Kívánjuk a kanonoki intézmény korszerű reformját.” Az ókeresztény korban a püspöki székhelyen élő papok a püspökkel együtt éltek Szent Ágoston tanítása szerint. A X. században azonban felbomlott ez az együttélés, és a káptalanok egyre növekvő önkormányzati joggal bíró egyházi testületekké váltak, melyek általában jelentős vagyonnal is rendelkeztek. A káptalanok feladata volt, hogy az istentiszteletek ünnepélyességét növeljék, bizonyos káptalani munkaköröket – például az egyházmegyei tanfelügyelőséget – ellássanak, tanácsokkal segítsék a püspököt az egyházmegye kormányzatában, illetve széküresedés esetén helyettesítsék. Magyarországon a legtöbb káptalan 1874-ig hiteleshelyként is működött. Azonban a gyakorlati életben a kanonoki intézmény már egyre inkább elveszítette legfontosabb funkcióját, a püspökök igen ritkán kérték ki véleményüket és a káptalanok mindinkább idegen testté váltak a modernizálódó világban.⁷² Ennek köszönhető, hogy a tanács a kanonoki intézmény reformját kívánta, azonban a káptalanok alapítása, megváltoztatása és megszüntetése az új egyházi törvénykönyv 392. kánonja alapján a Szentszéknek volt fenntartva,⁷³ így kívánságuk ismételten az egyházjogba ütközött.

A program első, nyilvánosságra hozott 11 pontját elemezve azt láthatjuk, hogy ezek két típusú követelésekből tevődtek össze. Egyrészt az alsópapság érdekvédelmi kíván-

68 SIPOS 1928, 89.

69 *Egyházi Közlöny* 1918. december 1. 307.

70 SIPOS 1928, 71.

71 HEGEDŰS ANDRÁS: *A katolikus főpapi kinevezések politikai háttere a dualizmus korában (1867–1918)*. Doktori disszertáció. Budapest, 2001. 42–45.

72 *Katolikus Lexikon* II. köt., Budapest, 1931. 486–487., 491.

73 SIPOS 1928, 76.

ságait tartalmazták, melyek helyzetük javítását célozták (2., 3., 4., 5., 6. pont), másrészt pedig az egyház megreformálására, az új idők szelleméhez való igazítására irányultak kívánalmaik (1., 7., 8., 9., 10., 11. pont). A szolgálati pragmatikán, a nemzeti nyelv használatán és a püspökök választásán kívül a többi követelés egyáltalán nem volt radikálisnak mondható, és a fenti három kívánság is – bár több helyen is az egyházi előírásokba ütközött – valójában ha merész újítás volt is, de véleményem szerint szélsőségesnek nem nevezhető, csupán a kor követelményeihez kívánta alkalmazni az egyház szervezetét.

Csernoch hercegprímás véleményezte a tanács első 11 pontját. A papi nyugdíjreformról, a szanatóriumok, üdülőhelyek és betegsegélyező pénztárak felállításáról, valamint a fővárosi pasztoráció javításáról szóló pontokat hallgatólagosan, jóváhagyólag tudomásul vette, míg a papnevelés reformját sürgető kívánságot illetően kijelentette, hogy őt magát is élénken foglalkoztatja a kérdés és szívesen meghallgatja papjai tanácsait erre vonatkozóan. Véleménye szerint azonban a legfontosabb a papnevelésben a lelkészkedő papság jó példája, mely leginkább kihat a növendékekre. A többi, elsősorban anyagi jellegű követelést azonban kimondottan rosszállóan véleményezte. Elismerte ugyan, hogy az anyagi kérdések megvitatása joga és kötelessége az alsópapságnak, azonban véleménye szerint a „szertelen” követeléseknek nem szabad teret engedni, mivel azok aláássák a papság tekintélyét és azt „az osztályharcot vívó világi érdekvéviselők erkölcsi színvonalára süllyeszti”. Kijelentette, hogy az önálló háztartás követelése ellenkezik az egyházjog szellemével, csakúgy, mint a beneficiális rendszer megszüntetése. Különösen azt kifogásolta, hogy a Papi Tanács azt hiszi, hogy a hívek hozzájárulása nélkül is fenntartható, sőt javítható az alsópapság anyagi ellátása, holott egyrészt az egyházi vagyon távolról sem elegendő a papság javadalmazására, az államtól – különösen az új politikai rendszerben – pedig ugyancsak nem remélhető a párbéért a kárpótlás, és egyébként sem szabad a papságot állami alkalmazottá tenni. Az istentiszteleti szertartásoknál a nemzeti nyelv követelését is elvetette, mivel az véleménye szerint veszedelmes törekvés, mely nem az egyház szelleméből fakad, ugyanis az egységes és egynyelvű liturgia a katolicizmus legszembetűnőbb kifejeződése. Kijelentette, hogy egyes szertartásoknál, ahol helyesnek mutatkozott és a liturgikus szabályok nem tiltották, eddig is használható volt a népnyelv és ezen igényt szerinte ki lehet elégíteni a népének felkarolásával. A három utolsó pontot a prímás nem véleményezte.⁷⁴

December elején a tanács intézőbizottsága az eddigi 11 pontos ideiglenes program mellett közzétette a november 7-i koronagyűlésen ismertetett további 7 pontot is. Ezek a következők:⁷⁵

„12. A breviárium olyirányú reformja, mely rövidege mellett bensőségre neveljen, a horarendszer eltörlése, mint amely ma már anakronizmus.” A breviáriomot vagy zsolozsmát – zsoltaók, szentírási olvasmányok és egyéb imák – naponta a nap különböző szakaszaiban kellett a papoknak elmondani, kezdetben éjjel és hajnalban is, amelyek elvégzését később lehetővé tették előző nap délután is. Az új egyházi törvénykönyv a 135. kánonban – szemben az eddigi szokásjoggal – egyházi törvénnyé emelte a breviárium

74 PL Csernoch 1919 Cat. 31. A budapesti alesperesi kerület rendes 63. koronagyűlésének jegyzőkönyve (1918. november 7.)

75 *Alkotmány* 1918. december 1. 10.; *Egyházi Közlöny* 1918. december 1. 305.

kötelező napi elmondását minden magasabb rendű klerikus számára.⁷⁶ A tanács azonban ezekkel szemben mind a zsolozsmák elmondásának kötött idejét, mind hosszát kifogásolta, a modern ember számára kedvezőbbnek ítélve a rövidebb, szabadabb ima formáját.

„13. Magyar nunciatúra rögtön való felállítására.” A Monarchia megszűnte után kívánatosá vált az önálló magyar nunciatúra felállítása, melyet mind Róma, mind a magyar egyház, mind Károlyi egyformán kívánt és mely érdekében lépések is történtek.⁷⁷

„14. Irreális egyházi címek és ezen alapuló ruházatbeli és insignális megkülönböztetések eltörlése.” A Katolikus Egyházban számos javadalommal és jövedelemmel nem járó tiszteletbeli cím létezik, melyek nevüket gyakran sok száz év óta megszünt javadalmakról vagy funkciókról kapták. A tiszteletbeli címet megkapott személyek jogosultak voltak bizonyos ruházatbeli és egyéb külső jeleit hordani címüknek, valamint megkövetelni a címüknek kijáró tiszteletet.⁷⁸ Ez mindenképpen egy archaikus vonása volt a Katolikus Egyháznak, mely sok vonatkozásában inkább illett a barokk korba, mint a XX. századba.

„15. Hatalmas sajtóalap, keresztény lapok alapítása.” A magyar katolikus sajtó ügyének felkarolása a jezsuitákhoz fűződik, 1911-ben Bangha Béla páter, a „Sajtóapostol” megalakította a Katolikus Sajtóegyesület Országos Hölgybizottságát, melyen keresztül élénk agitációba kezdett az ügy érdekében. Ebből kiindulva sikerült a „hódító katolicizmus” első komoly lapját, a híres-hírhedt Magyar Kultúrát 1912 karácsonyán megindítani, mely harcos hangon kiállt a katolikus értékek védelmében a radikális szociáldemokrata sajtóval szemben. Öt évvel később, 1917-ben Bangha megalapította a Központi Sajtóvállalatot, mely akkora sikert ért el, hogy 1918 őszére már 12 millió koronás tőkét sikerült összegyűjtenie.⁷⁹ Így hát a Papi Tanács nyitott kapukat döngetett.

„16. A helyi káplánságok eltörlése, helyette önálló lelkészségek szervezése.” A helyi káplánok a kánonjogilag még meg nem szervezett, de az anyaplébániától már kiszakított területnek – mely önálló plébániává fejlődhetett – önálló, de elmozdítható lelkipásztorai voltak.⁸⁰ Ezt az esetenként hosszas közties állapotot kívánta a Papi Tanács ésszerűen orvosolni.

76 SIPOS 1918, 31.; *Katolikus Lexikon* IV. köt., Budapest, 1933. 521.; *Magyar Katolikus Lexikon* II. köt., Budapest, é.n. 41–42.

77 GERGELY JENŐ: *A 20. században (1918–1995)*. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Budapest, 1996. 255.; GERGELY JENŐ: *Magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok (1920–1990)*. In: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*. Budapest, 2001. 19–21.; EÖRDÖGH ISTVÁN: *A pápai nunciatúra újraalakulása Magyarországon 1920-ban*. In: *Történelmi Szemle* 1997/1, 99–101.; ÉRSZEGI MÁRK AURÉL: *Károlyi Mihály és a Szentszék*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1999/3–4 171–181.; BORÓVI JÓZSEF: *A magyarországi polgári forradalom és a Szentszék*. In: *Vigilia* 1969/3 189–196.; CHARMANT OSZKÁR: *Az októberi forradalom után*. In: *Új Magyar Szemle* 1920/november 5–7.

78 GERGELY JENŐ: *A Magyar Katolikus Egyház történetének néhány kérdése (1919–1944)*. In: *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar püspöki kar konferenciáinak jegyzőkönyveiből 1919–1944*. Budapest, 1984. 14–15.; PIETRO BRUNORI: *A Katolikus Egyház. Alapok, személyek, intézmények*. Budapest, 2002. 13.

79 SALACZ 1974, 202–204.; PETRUCH ANTAL: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából 1859–1950*. II. köt., Kecskemét, 1994. 195–225.

80 *Katolikus Lexikon* II. köt., Budapest, 1931. 275.

„17. A papi taláris viselése kötelezettségének az egyházi szertartásokra való korlátozása és komoly jellegű polgári ruha általános engedélyezése.” Ebben az esetben szintén a modern világ követelményeihez akarta a tanács a papi rendet igazítani. Azonban ezzel teljes mértékben összeütközésbe került a kánonjoggal, ugyanis az új egyházi törvénykönyv kimondta, hogy valamennyi klerikus köteles illő egyházi ruhát viselni, mely őt a világiaktól megkülönbözteti (136. kánon). A ruházatot a törvényes helyi szokások és a püspöki előírások szabták meg, időszakunkban az általánosan elterjedt viselet a fekete reverenda volt. Olyannyira fontosnak vélte ezt a megkülönböztető ruházat viselését az egyházjog, hogy az ennek nem engedelmeskedő klerikust hivatalának elvesztésére és a papi rendből való kizárásra ítélte (2379. kánon).⁸¹ Egyébként hasonlóképpen a bajusz- és szakállviselést is tiltotta a kánonjog a klerikusoknak, amely ellen szintén hallatszottak hangok időszakunkban.

„18. Az egyházi cenzúra enyhítése, profán műveknél mellőzése.” Nos, ezzel a kívánalommal is igencsak beletalált a Papi Tanács az új egyházi törvénykönyv „elevenjébe”. Ugyanis az egyházi könyvbírálatra és tilalomra vonatkozó eddigi rendelkezéseket az új törvénykönyv még jobban megszigorította. Az eddigi szabályokkal szemben egyes könyvek kiadásához már nem volt elég csupán a kiadó hely püspökének jóváhagyása, hanem szükséges volt a szerző illetékes egyházi főhatóságának engedélye is. Hasonlóképpen új törvényként léptették életbe, hogy már nemcsak a könyvek, hanem hírlap- és folyóiratcikkek írásához is meg kell szerezni a püspöki engedélyt, sőt, olyan lapban, mely a katolikus vallást és a jó erkölcsöt támadni szokta, még a világi katolikusok is csak a püspök által elismert okból írhattak.⁸² Tehát a tanács ezen kívánalma teljes mértékben ellentétben állt az új egyházi törvénykönyv szellemével.

A tanácsnak volt egy 19. programpontjai is, amelyet ismeretlen okból nem közöltek a kiküldött felhívásokban, azonban a januári kongresszusra mégis beérkeztek rá szavazatok. Ez a jejunium sacramentum, azaz a szentségi böjt megreformálását kívánta,⁸³ ugyanis az egyházi törvénykönyv 808. kánonja kimondta, hogy a papnak misézés előtt éjfél-től kezdve kötelezően szentségi böjtöt kell tartania.⁸⁴

A Papi Tanács programjának ezen második része is alapvetően ugyanolyan szellemben készült, mint az első 11 pont. Azonban itt már az érdekvédelemmel szemben a reformtörekvések léptek előtérbe. Számos kérdésben összeütközésbe került a program az érvényes egyházjoggal és az egyházi szokásokkal (breviárium, egyházi címek, kápláni intézmény, viselet, cenzúra, szentségi böjt kérdése), azonban szélsőségesen radikális törekvéseknek ezeket sem igazán lehet nevezni, inkább csak modernizációnak. Azonban a magyar nunciatúra felállítása és a katolikus sajtó felfejlesztése olyan követelés volt, amely az egész katolikus közélet és a legfelsőbb egyházi vezetés részéről is csak jóváhagyást válthatott ki. Az új pontokat szétküldték az országba és felszólították a papságot, hogy szavazzanak rájuk igennel vagy nemmel, valamint kijelentették, hogy a Rómát érintő kérdéseket a püspöki kar vagy a nunciatúra útján el kívánják juttatni a pápához is.⁸⁵

81 SIPOS 1928, 36.

82 SIPOS 1918, 180–184.

83 *Egyházi Közlöny* 1919. január 19. 18.

84 SIPOS 1928, 120.

85 *Alkotmány* 1918. december 1. 10.; *Egyházi Közlöny* 1918. december 1. 305.

Ismerjük a tanács második szakaszban közzétett programpontjaira adott szavazatok állítólagos eredményét is. Eszerint a breviarium reformja (12. pont) mellett szavazott 90,9%, a magyar nunciatúra rögtöni felállítása (13. pont) mellett 99,4%, az irreális egyházi címek eltörlése (14. pont) mellett 90,8%, a hatalmas sajtóalap megteremtése (15. pont) mellett 99,6%, a helyi káplánok eltörlése (16. pont) mellett 87,4%, a polgári ruha viselése (17. pont) mellett 72,8%, az egyházi cenzúra enyhítése (18. pont) mellett 87%, a szentségi böjt reformja (19. pont) mellett 73%.⁸⁶ Az Egyházi Közlöny a cölibátus eltörlésére – amely hivatalosan nem tartozott az Országos Papi Tanács programpontjai közé, csupán a Délmagyarországi Papi Tanácséba, de Szalay nyilatkozata szerint a budapestiek is szeretnék volna ezt – leadott szavazatokról nem szól, de Felkl Viktor beszámolója szerint ezt Szomor Béla a januári kongresszuson 52–53%-ban határozta meg.⁸⁷ Azonban ezek a számok távolról sem az egész alsópapság véleményét tükrözik, ugyanis Rott püspök adatai szerint csak 1200 szavazat érkezett be a tanácshoz, amely az ország papságának csak kis részét jelentette.⁸⁸

TEVÉKENYSÉGE

November 10-e körül a Papi Tanács egy kiáltványt küldött szét az ország papságához. Ebben ismertették a 11 pontot és megokolták a tanács létjogosultságát: „(...) az Egyház és a papság örvény előtt áll. Az elmúlt évtizedek elszakítottak a néptől. Anyagi és erkölcsi létfeltételeink meginogtak. (...) A magyar egyház a körülötte álló világ dekorációiba öltözött századokon át: a feudális világ dekorációit hordozta. A feudális világ egész rendszere megdőlt most. Nem sajnáljuk. (...) A forradalmi időkben a krisztusi gondolatok integritását és folytonosságát biztosítani akarjuk. És akarjuk saját létfeltételeink biztosítását is!” Vagyis, mint fentebb említettem, a tanács az alsópapság érdekvédelmi szervezetén kívül egy egyházi reformmozgalom is kívánt lenni, mely újításaival az egyházat az új időkbe való beilleszkedésben segítené. Felszólították a vidéki papságot haladéktalan csatlakozásra. A szervezkedés nagy lendületére utal, hogy a kiáltvány szerint a Papi Tanács egész országos szervezetének két hét alatt készen kell állania, hogy az égető kérdések néhány hét alatt megoldást nyerjenek.⁸⁹

Hamarosan, november 14-re össze is hívták a Papi Tanács első gyűlését.⁹⁰ Itt a vezetőség ismertette a szervezés munkálatait és a 12 tagú intézőbizottságot még ugyanennyi taggal egészítették ki: Budapestről Jandik József hittanár, Kriegs-Au Emil, a katolikus szociális munka vezetője, Krajnyák Gábor görög katolikus lelkész, Mészáros János prelátus, Mihalik Antal hitoktató, Szomor Béla hitoktató és Zsigovits Béla hittanár, vidékről pedig Grieger Miklós sóskúti plébános, Merva Imre, Vedres Béla, Német István esztergomi káplán, Keményfy K. Dániel esztergom-vizivárosi plébános és Boroviczényi Nándor ceglédberceli plébános lett a bizottság tagja.⁹¹ A beazonosítható

86 *Egyházi Közlöny* 1919. január 19. 18.

87 VÉL AD 1014/1919

88 VÉL AD 1014/1919

89 *Alkotmány* 1918. november 13. 12–13.

90 *Alkotmány* 1918. november 13. 11.

91 *Egyházi Közlöny* 1918. november 15. 293.; *Esztergom* 1918. november 17. 3.

személyek közül már három plébános is szerepelt az intézőbizottság tagjai között és az alacsonyabb státusú személyek – a káplánok és hitoktatók – már arányaiban némiképp háttérbe szorultak. Az életkor szerinti megoszlás azonban még mindig egyértelműen a fiataloknak kedvezett, az intézőbizottság ezen tagjai között is a harmincas korosztály dominált, csupán Keményfy és Boroviczenyi volt némileg idősebb, előbbi 52, utóbbi pedig 45 évével.⁹²

Az értekezleten egy külön görög katolikus intézőbizottságot is létre akartak hozni, amely megalakulásáig Krajnyák Gábor görög katolikus lelkész képviselte a görög katolikus érdekeket a tanács intézőbizottságában.⁹³ Kijelölték a Papi Tanács a Magyar Nemzeti Tanácsba delegált két képviselőjét is Szalay és Mészáros személyében.⁹⁴

A gyűlésen ismertették Persián kormánybiztos levelét is a tanácshoz, amelynek tartalmát azonban a lapok tévesen közölték. Mind az Egyházi Közlöny, mind az Esztergom tudósítása szerint a kormánybiztos kijelentette, hogy a kormány az alsópapság illetékes képviselőjének és akarata kifejezőjének kizárólag a Papi Tanácsot ismeri el és azt kívánja, hogy a tanács mielőbb magába olvassza az egész katolikus alsópapságot és gondoskodjék a szervezet legdemokratikusabb kiépítéséről.⁹⁵ Ezek alapján a primás már november 11-én tiltakozott az ellen, hogy a kormány a Papi Tanácsot hivatalos fórumnak tekintse, hiszen a hierarchia véleménye szerint a katolikus papságot képviselni egyedül a püspökök hivatottak.⁹⁶ Persián azonban november 16-i táviratában kijelentette, hogy a lapok eltorzították nyilatkozatát, hiszen ő csak az alsópapság óhajainak kollektív kifejezésére és akaratainak hű visszatükrözésére hívta fel a tanácsot, valamint csak azt mondta, hogy az alsópapság egységes érdekképviseletét várja tőlük, feltételezve és remélve, hogy ez a püspöki kar szándékaival is teljes összhangban áll. Kijelentette továbbá Lepold Antal primási irodaigazgatónak, hogy természetesen az egyházmegyei hatóságokkal, nem pedig a Papi Tanáccsal kíván a függő egyházpolitikai kérdésekről tárgyalni.⁹⁷ De mint láttuk, a hercegprimás részéről ez nem volt jogos félelem.

Azonban maga a Papi Tanács is félreértette Persián levelét. Ugyanis Szalay két nappal későbbi nyilatkozatában a lapok téves tudósításához hasonlóan kijelentette, hogy „a kormány az alsópapságot érintő minden kérdésben *kizárólag* [kiemelés az eredeteiben] a Papi Tanácsot fogadja el az alsópapság hivatott képviselőjének és akarata hivatott képviselőjének.”⁹⁸ Jogosan merül fel a kérdés, hogy tudatosan értelmezte-e félre Szalay Persián nyilatkozatát? Nincs rá bizonyíték, de egyáltalán nem elképzelhetetlen, ezzel próbálva a Papi Tanács jogalapját megerősíteni, és mind az alsó-, mind a felsőklérus előtt tekintélyét és befolyását növelni. Természetesen azt nem zárhatjuk ki, hogy a kormány valamelyik tagja, vagy valamely más politikai pozícióban lévő személy valóban tett ilyen, vagy hasonló kijelentést, hiszen jóformán annyiféle egyházpolitikai elképzelés élt a kormányban, ahány személy azt alkotta és egymástól függetlenül, gyakran egymásnak is el-

92 Személyi adataikat lásd.: *Schematismus Venerabilis Cleri Archidioecesis Strigoniensis pro anno reparatae salutis communi 1917*. Esztergom, 1917. 291–405.

93 *Egyházi Közlöny* 1918. december 1. 308.

94 *Egyházi Közlöny* 1918. november 15. 293.; *Esztergom* 1918. november 17. 3.

95 *Egyházi Közlöny* 1918. november 15. 293.; *Esztergom* 1918. november 17. 3.

96 PIL 704. f. 12. óe. 20–21.

97 Magyar Országos Levéltár (MOL) K 803 (PTI 606. f.) 8. óe. Persián Ádám távirata Lepold Antalhoz (1918. november 16.)

98 *Alkotmány* 1918. november 17. 12.

lentmondva tettek közzé nyilatkozatokat egyes kérdésekről. Bár azt nincs okunk vitatni, hogy a demokrata népkormány nagy szimpátiával figyelte a reakciónak, sőt, ellenforradalminak tartott katolikus papság ilyen forradalmi, demokratikus szervezkedését.

A szavazatok és a csatlakozások koordinálására december 20-án megnyílt a Papi Tanács irodája is Budapesten a Ferenciek terén Perlaky Prasser Lajos, az Alkotmány belső munkatársa vezetésével, ahol a pontokra beérkezett szavazatokat egy titoktartásra kötelezett három tagú bizottság összesítette.⁹⁹

De a tanács a szervezésen túl más gyakorlati tevékenységet is kifejtett, mely elsősorban az alsópapság megélhetési gondjainak megoldását célozta. Legelőször is a fővárosi káplánok és hitoktatók – a tanács vezérkara – siralmas anyagi helyzetén próbált segíteni. Tárgyaltak erről Persiánnal, a primástól is gyorssegélyt kértek – kaptak is fejéenként a budapesti hitoktatók és káplánok 6–700 koronát – és erre kérték a hajdúdorogi püspököt is a fővárosi görög katolikus papok részére, aki azonban nem tudott adni, de a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz kérvényt nyújtott be érdekében.¹⁰⁰ A tanács elhatározta egy papi gyorssegélyalap létrehozását is.¹⁰¹ Más segélyezésekkel is foglalkoztak, például Persián a leszerelt tábori lelkészek számára a Papi Tanácsnak utalta át a reverendaszöveget, amelyet az osztott szét.¹⁰²

Szalay november 22-én a tanács nevében a Magyar Nemzeti Tanácshoz és a népkormányhoz is benyújtott egy, az alsópapság anyagi helyzetével foglalkozó memorandumot. Ebben követeli, hogy a katolikus egyházi és alapítványi javakat azonnal bocsássák a létesítendő Katolikus Autonómia kezelésébe, amely elvégezné a nagybirtokok parcelálását a kormány földreformja értelmében. A megváltásként kapott pénzből vagy értékpapírokból rendeznék az alsópapság anyagi helyzetét, a nagyjavadalmasok pedig megfelelő fix jövedelemben részesülnének. Vagyis a katolikus vagyon sürgős demokratizálását követeli, de tiltakozik minden olyan törekvés ellen, amely annak megváltás nélküli szekularizálását célozná, mivel egyrészt ez a polgári jogok megsértése lenne, másrészt pedig véleménye szerint csak a fentebb vázolt formában biztosítható az alsóklérus megélhetése, ugyanis állami fizetésben nem bizhatnak, mert jöhet olyan antiklerikális szellemű kormány, amely ezt nem lenne hajlandó folyósítani. Szalay a memorandum egy-egy példányát megküldte a püspököknek is.¹⁰³

A Papi Tanács ilyen jellegű gyakorlati tevékenysége mellett igyekezett minden aktuális egyházpolitikai kérdésben is véleményt nyilvánítani. Jó példa erre Szalay fent ismertetett memoranduma, amelyben a kormány földbirtok-politikája és a Katolikus Autonómia azonnali megszervezése mellett nyilatkozik. A tanács az autonómiát szervező Katholikus Tanácsba is jelölt négy tagot,¹⁰⁴ határozottan kiállt a kötelező vallásoktatás mellett,¹⁰⁵ felhívást intézett az összes párthoz, hogy folytassanak közös eszmecserét és igyekezzenek együttműködni az új Magyarország érdekében,¹⁰⁶ próbálta az összes fele-

99 *Észtergom* 1918. december 29. 2.

100 GKPL I/1/a. 4740/1918

101 *Alkotmány* 1918. november 23. 6.

102 *Alkotmány* 1919. február 12. 6.

103 PPL 4890/1918; *Alkotmány* 1918. november 23. 6.; KPL Ord. Epp. Cass. 5990/1918; GyEL Egyház-korm. 5865/1918; VPL Diversa 6643/1918

104 *Alkotmány* 1918. november 28. 10., december 22. 9.

105 *Alkotmány* 1919. február 2. 5., március 7. 2.

106 *Alkotmány* 1919. február 23. 4.

kezet lelkészeit tömöríteni a vallás védelmébe,¹⁰⁷ állást foglalt a budapesti püspökség mellett, és amíg az életbe nem lép, a budapesti érseki helynökség azonnali felállítását szorgalmazta.¹⁰⁸

Az ország északkeleti vidékein a Görög Katolikus Papi Tanácsnak nevezett hajdúdorogi egyházmegyei papi tanács egy egészen sajátos tevékenységével találkozunk: egyszerűen kijelentette, hogy az egyházmegyében és a vele szomszédos magyarlakta kerületekben teljes mértékben áttérnek a magyar misenyelvre – szemben az egyházmegyét alapító Christifideles graeci című pápai bulla a görög liturgikus nyelvet kimondó határozatával – és felkérték Miklósy püspököt, hogy ezt jelentse be a primásnak vagy közvetlenül a Szentszéknek.¹⁰⁹

A PAPI TANÁCS TÁMOGATOTTSÁGA A JANUÁRI KONGRESSZUSIG

Nézzük meg, milyen volt a Papi Tanács támogatottsága az alsópapság körében január közepéig, a tanács kongresszusáig, amely ebben a tekintetben vízvázasztónak tekinthető?

Erre vonatkozóan két forráscsoporttal rendelkezünk. Az egyik az Egyházi Közlöny novemberi, decemberi és januári számai, melyek folyamatosan cikkeztek a tanácsról és rengeteg pap véleményét közölték. Ebből egy elég pozitív kép bontakozik ki. Általában azt mondhatjuk ezek alapján, hogy az alsópapság a tanácstól azt várta, hogy a régi, megcsontosodott és nemegyszer már anakronisztikus rendszer helyett az egyházba új, friss, szabad és demokratikus szellemet fog hozni, amely által a hívek vallásossága is erősödni fog és mindez az egész egyház felvirágzásához fog vezetni. Radikális hangokat – Szalay nyilatkozatain kívül – nem hallunk, sem a főpapság elleni támadásokat. A legtöbb vélemény ezeken kívül a tanács egyes pontjait tette vizsgálat tárgyává és azokról elmélkedett, gyakran módosításokat javasolva. Ezt a pozitív hozzáállást az Egyházi Közlöny hasábjain azonban feltehetően az is befolyásolta, hogy a lap, melyet Giesswein Sándor szerkesztett, mintegy a Papi Tanács fórumaként működött, tehát kézenfekvő, hogy nagyrészt a vele rokonszenvezők ismertették benne véleményüket.¹¹⁰ Egyébként a januári kongresszusig általában a többi katolikus lap is rokonszenvvel figyelte a szervezkedést.¹¹¹

A másik forráscsoport, amelyből az alsópapság a Papi Tanácsról kialakult véleményét megismerhetjük, az egyházmegyei levéltárak dokumentumai. Ezekben elszórva találunk utalásokat illetve véleményeket a tanácsra vonatkozóan, azonban véleményem szerint ezekből sokkal realisabb képet kaphatunk az ország papságának nézeteiről. Ez a kép pedig már egyáltalán nem ilyen derűs!

Nagyon gyakran azt figyelhetjük meg ezekben a forrásokban, hogy a vidéki papság tanácstalanul állt az új szervezet előtt és főpásztorától kért útmutatást. Ezt láthatjuk a

107 *Fejérmegyei Napló* 1919. január 14. 2.

108 *Alkotmány* 1918. november 23. 6.; *Budapest-Balparti Katolikus Tudósító* 1918. december 6. 6.

109 GKPL I/1/a. 5051/1918

110 *Egyházi Közlöny* 1918. november 24. 297–301., december 1. 307–309., december 8. 313–316., december 15. 321., 323–325., december 22. 329–333., 1919. január 1. 5.

111 *Magyar Kultúra* 1918. november 20. 411.; *Vácsi Közlöny* 1918. november 21. 2–3.; *Esztergom* 1918. november 24. 2.

pálmafalusi¹¹² és a marcali¹¹³ plébános, a dunaszerdahelyi¹¹⁴ és a liptóújrési¹¹⁵ esperes, a pozsonyi apátkanonok,¹¹⁶ valamint az andocsi ferences házfőnök¹¹⁷ esetében. A moholi plébános ugyan belépett a tanácsba, de közölte főpásztorával, Várady Lipót Árpád kalocsai érsekkel, hogy ha esetleg kifogása van ez ellen, akkor azonnal kilép.¹¹⁸ Alapvetően mindenhol a püspökök iránti teljes lojalitás nyilvánult meg ebben a kérdésben az alsópapság részéről.

Csak elvétve hallunk igazi lelkesedést a mozgalommal kapcsolatban.¹¹⁹ Inkább a tanács szükségességében illetve eredményességében való kételkedés hangja a jellemző, például Radovics László zalapetendi káplán szerint a szervezkedéstől ugyan a jóakaratot és a jóhiszeműséget megtagadni nem lehet, de szerinte „mint magánkezdeményezés nem lesz képes egyesíteni a papság teljes zömét sem, nem lesz képes megmozgatni és összefűzni a katolikus érdekeltség minden rétegét és szálait sem és így nagyon is kézenfekvő az eshetőség, hogy az első fellángolást és felbuzdulást követi a teljes magárahagyottság és kiábrándulás”.¹²⁰ Gyakori, hogy egy-egy esperesi kerület csatlakozik ugyan a tanácshoz, mivel azt az egyház és a saját érdekében szükségesnek vagy legalábbis hasznosnak vélik, de kijelentik, hogy remélik, hogy az egyház hit- és erkölcsitanításának, valamint a püspökök fegyelmi jogának keretén belül marad, „mert hisz másként szólni se lehetne a hozzá való csatlakozásról”.¹²¹ Úgy tűnik, a vidéki papság a tanács forradalmi újításait elvetette – különösen a breviárium reformja váltott ki nagy felzúdulást – és inkább csak az anyagi ügyekkel foglalkozó érdekvédelmi szervezetként látta volna szívesen,¹²² bár némelyek a tanácsnak szélesebb tevékenységi kört szántak, nevezetesen azt, hogy az aktuális egyházpolitikai kérdésekben – a kötelező vallásoktatás, a Katolikus Autonomía, a földreform ügyében – az egyház érdekeit védje a püspöki karral karöltve.¹²³

De az egyáltalán nem feltétel nélkül bízó hangok mellett a határozott elutasítás is előfordult, nem is ritkán. Voltak, aki alapvetően nem helyeselték a püspökök nélküli egyházi szervezkedést,¹²⁴ míg mások félték, hogy a tanácsban „a radikális, egyházellenes elemek” kerülnek előtérbe.¹²⁵ Előfordult az is, hogy egyszerűen feleslegesnek tartották a tanács megszerveződését, mivel úgy gondolták, hogy az esperesi kerületi koronagyűlések elég lehetőséget kínálnak a felmerülő problémák megoldására és a püspökök is nyitottak papjaik kívánságai iránt.¹²⁶ A szacsúri helyettes plébános szerint

112 Szepesti Püspöki Levéltár (SzepePL) Fond Spišská Biskupso 1900–1985 Box 1918/F 1614/1918

113 VÉL AD 6614/1918

114 PL Csernoch 1918 D/c 6114

115 SzepePL Fond Spišská Biskupso 1900–1985 Box 1918/F 1791/1918

116 PL Csernoch 1918 D/c 6181

117 MOL P 233 3. cs. 1226/1918

118 KFL I.1.a. Districtualia 5834/1918

119 *Egri Újság* 1918. december 29. 1.; *Fejérmegyei Napló* 1918. november 13. 1., november 15. 1.

120 PL Csernoch 1918 D/b 6281

121 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 6704; VÉL AD 1013/1919; SzPL AC 5100/1918; GyEL Egyházig. 5850/1918; *Szombathelyi Újság* 1918. november 17. 3.

122 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 6704; VÉL AD 5859/1918, 357/1919; SzPL AC 5100/1918; PPL Esp. 1918 Németi

123 PPL 385/1919

124 VÉL AD 357/1919

125 VÉL AD 6699/1918; PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1163

126 KFL I.1.a. Disciplina cleri 949/1919

egyenesen „báránybőrbe öltözött farkaspapok” szervezik a Papi Tanácsot, melyet ki-mondottan veszélyes mozgalomnak tartott: „Részemről nem csatlakozom hozzá és tel-jes szívemből elítélem és lelki fölháborodással visszautasítom, mert szerény vélemé-nyem szerint forradalmi szagú és veszélyeztető szent egyházunk fegyelmét, szervezetét, szellemét, egységét, a püspökök tekintélyét és a papok egyetértését, mely különösen most, ezen szomorú, vészthozó bacillusokkal telített időben szükséges.”¹²⁷

VIDÉKI SZERVEZKEDÉS

Nézzük, hogyan alakult vidéken a helyi papi tanácsok megszervezése! Mint láttuk, a primás már november 2-i nyilatkozatában kikötötte, hogy a papi egyesület szervezkedése csak egyházmegyénként történhet, amelyekből néhány delegátust küldenek az országos értekezletre. A november 20-i püspökkari konferencia is ezt erősítette meg. A tanács budapesti szervezőbizottsága is elfogadta ezt az álláspontot és ez alapján indult meg a vidéki szervezkedés.

Óriási sietséggel látott munkához a Papi Tanács intézőbizottsága, kérte, hogy – ir-reális módon – két hét alatt történjen meg az országos szervezet kiépülése! November 16-án szétküldték az országba a szervezkedés programját: eszerint minden papi testü-let vagy pap, aki személyesen vagy írásban csatlakozik, tagja a Papi Tanácsnak; min-den esperesi kerület válasszon egy bizalmi férfit, aki az összehívandó egyházmegyei gyűlésen a kerületét képviseli; a kerületi bizalmiak összegyűlve válasszanak minden 10 személy után egy egyházmegyei képviselőt; akiknek összessége fogja alkotni a Papi Ta-nács képviselőtestületét, amely határozatainak végrehajtása a központi intézőbizottság feladata lesz, csakúgy, mint az országos szervezet központi irányítása.¹²⁸ Nyilvánvaló, hogy a tanács a legtisztább demokratikus elvek alapján akarta az alsópapság szerveze-tét kiépíteni és a felhívásában szó sem volt a püspökkari konferencián kikötött főpapi felügyeletről, sőt, kiemelték, hogy a képviselők megválasztása „csak teljesen szabad-akaratu [sic!] és minden pressziótól mentes” szavazás útján lehetséges, vagyis a tanács itt már letért a püspöki kar által megszabott útról.

Az intézőbizottság javasolta azt is, hogy egyházmegyénként is alakuljanak papi ta-nácsok, mint az Országos Papi Tanács testületei, a speciális helyi kérdések megtárgya-lására, azonban kikötötték, hogy ezek megoldása csakis az országos szervezet feladata lehet.¹²⁹

Meg is indult országszerte a szervezkedés, sok helyen már az ezt megengedő, illetve arra felszólító, általában november 22. és december eleje között kelt püspöki körlevelek előtt. Vagyis Szalayék példáját követve a szervezkedést engedélyező november 2-i prí-mási nyilatkozatot vidéken is magukra értették a papi tanácsok, holott – mint fentebb ezzel már részletesen foglalkoztunk – ez csak egy Pax jellegű egyesületre vonatkozott.

Alapvetően azt a tendenciát figyelhetjük meg, hogy a püspöki és érseki székhelyek papsága mondta ki először a csatlakozást az Országos Papi Tanácshoz és alakította meg a maga helyi, városi szintű tanácsát. Ezt láthatjuk Székesfehérváron (november

127 GyEL Egyházkorm. 5714/1918

128 *Egyházi Közlöny* 1918. november 24. 301.

129 *Egyházi Közlöny* 1918. november 24. 301–302.

12.),¹³⁰ Győrött (november 13.),¹³¹ Szombathelyen (november 15.),¹³² Egerben (november 16.),¹³³ Vácott (november 21.),¹³⁴ Pécssett (november 21.)¹³⁵ és Ungváron (november 22.)¹³⁶. Az Alkotmány tévesen tudja,¹³⁷ nem a székesfehérvári volt az első vidéki papi tanács – valószínűleg ez csak abban volt az első, hogy a budapesti Papi Tanácsnak bejelentette csatlakozását –, hanem a nagyváradai, amely azért különleges, mert a Tiszántúl már november 8-i számában beszámol megalakulásáról,¹³⁸ tehát ennek legkésőbb november 7-én, vagyis a Papi Tanács fővárosi megalakulásával egy időben kellett megtörténnie. A két szervezet kapcsolatban is állt egymással, mert a nagyváradiai azonnal felszólították az ország papságát, hogy csatlakozzanak a fővárosi Papi Tanácshoz. Ez szintén korábbi feltételezésünket támasztja alá, miszerint a Papi Tanács a november 7-i budapesti koronagyűlésen nem spontán módon alakult meg, hanem azt korábbi szervezőmunka előzte meg.

Legtöbbször a főpásztori központokban megalakult papi tanácsok próbálták kezükbe venni az egyházmegyei papság megszervezését, és ezek szólították fel őket a csatlakozásra és a bizalmi férfiak megválasztására.¹³⁹ Általában ennek hatására indult meg vidéken a szervezkedés, november végén és december elején a legtöbb esperesi kerület bejelentette csatlakozását vagy csatlakozása jeléül kijelölte a bizalmi férfiakat.¹⁴⁰ Egyedül a Veszprémi egyházmegye csurgói kerületéről tudjuk, hogy megelőzve minden központi szervezkedést, már november 12-én kimondta csatlakozását a tanácshoz.¹⁴¹ Ezek a csatlakozások általában a kerületek rendes őszi koronagyűlésein történtek meg, amikor az egész kerület papsága összegyűlt, de ha ezt a rossz közlekedési viszonyok vagy egyéb okok miatt nem tudták megtartani, postai úton jutatták el szavazataikat a papok vagy a kerület espereséhez, vagy pedig az egyházmegye központjában lévő városi papi tanácshoz, esetleg rögtön Budapestre. Bár a Papi Tanácsnak minden pap a tagja lehetett és a tanács teljesen demokratikus elveken akart felépülni, de voltak visszaélésekre

130 *Fejérmegyei Napló* 1918. november 13. 1.; JUHÁSZ VIKTOR: *A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott*. Székesfehérvár, 1927. 44–45.; PESTI JÁNOS: *A Katolikus Egyház a forradalmak időszakában*. In: *Fejérmegyei történelmi évkönyv* 2., Székesfehérvár, 1969. 156.

131 *Dunántúli Hírlap* 1918. november 17. 1–2.

132 *Szombathelyi Újság* 1918. november 17. 3.

133 *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1918. november 16. 188.

134 *Vácsi Közlöny* 1918. november 28. 2.

135 *Dunántúl* 1918. november 22. 5.

136 *Görögkatholikus Szemle* 1918. november 24. 3.

137 *Alkotmány* 1918. november 14. 9.

138 *Tiszántúl* 1918. november 8. 6.

139 *Fejérmegyei Napló* 1918. november 13. 1.; *Dunántúli Hírlap* 1918. november 24. 1.; *Görögkatholikus Szemle* 1918. november 24. 3.; KPL Ord. Epp. Cass. 5990/1918; *Dunántúl* 1918. november 26. 6.; *Szombathelyi Újság* 1918. november 17. 3.; SzatPL 3760/1918

140 Sárvári kerület, körmendi kerület (SzPL AC 5100/1918), Csepelszigeti kerület (Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SzfvPL) Egyházig. No. 4690. 2856/1918), Homonnai kerület (KPL Ord. Epp. Cass. 6277/1918), Szécsényi kerület (PL Csernoch 1919 Cat. 46. 6704), Soproni kerület (GyEL Egyházkorm. 5850/1918), Szatmári egyházmegye kerületei (SzatPL 3931/1918), Bárándi kerület (*Tiszántúl* 1918. december 1. 5.), Kőszegi kerület (*Szombathelyi Újság* 1918. november 24. 6.), a miskolci és a hegyaljai görög katolikus kerület (GKPL I/1/a. 5116(4739)/1918), a Somogy vármegyei keületek (VÉL AD 249/1919), Veszprémi kerület (VÉL AD 357/1919), esztergomi központi papság (*Esztergom* 1918. november 24. 2.)

141 VÉL AD 440/1919

is példák: a Szatmári egyházmegye erdői kerületének esperese csak a plébánosokat szavaztatta le a bizalmi férfiakra, a káplánokat nem.¹⁴² De mint fentebb említettem, ez általában nem ilyen magától értetődően történt, nagyon sok helyen előbb a főpásztor engedélyét vagy hozzájárulását kérték a csatlakozáshoz, valamint sokszor kikötötték, hogy ezt csak addig teszik, amíg a tanács az egyházas szellem útjáról le nem tér.

Azonban ezzel az általános tendenciával szemben egyes helyeken más úton folyt a szervezkedés. Volt, ahol nem az egyházmegye központi papsága, hanem valamely vidéki kerület próbálta kezébe venni az irányítást. Ilyen volt a Pécsi egyházmegyében a bonyhádi esperesi kerület.¹⁴³ Blandl György, a bonyhádi kerület bizalmija felhívást tett közzé a pécsi Dunántúl című lapban november 24-én a kerületi bizalmiak összehívására november 27-re Dombóvárra.¹⁴⁴ A szervezkedés összehangolatlanságát és az országos tanács sürgetése miatti kapkodást mutatja, hogy előtte pár nappal ettől függetlenül a pécsi papság is közzétett egy ugyanilyen felhívást december 12-re. Ők a gyűlés helyéül először Pécsét szemelték ki, de aztán értesülve a bonyhádiak tervéről, helyeselték Dombóvárt központi fekvése miatt,¹⁴⁵ azonban a szerb megszállás miatt a vonatkozlekedés korlátozása következtében később mégis a megyeszékhely mellett döntöttek.¹⁴⁶ Végül is december 12-én Pécsen sikerült megtartani az egyházmegyei papi tanács első és utolsó gyűlését.¹⁴⁷ Hasonlóan járt el a Veszprémi egyházmegye kapornaki kerülete és a hegyaljai görög katolikus esperesi kerület is, csak éppen ők a püspököket kérték fel a bizalmi férfiak összehívására és ott az egyházmegyei képviselők megválasztására.¹⁴⁸

A szervezkedés óriási lendületét mutatja, hogy a csatlakozások száma az Országos Papi Tanácshoz napról-napra ugrásszerűen növekedett. November 19-én már közel 1000,¹⁴⁹ négy nap múlva hozzávetőlegesen 2500,¹⁵⁰ újabb négy nap múlva már több, mint 3500 tagot¹⁵¹ számlált a szervezet, míg Karácsonyra ez már elérte az 5562 főt.¹⁵² Igaz, a budapesti Országos Papi Tanács egyfolytában sürgette is a szervezkedést.¹⁵³

Végül is december első felére a legtöbb esperesi kerületben megválasztották a bizalmi férfiakat, akik összegyűlhetnek most már az egyházmegyei képviselők kijelölésére. Azonban az egyházmegyei gyűlések megtartásánál sok helyen komoly problémát jelentettek a rossz közlekedési és postai viszonyok – nem tudtak elutazni a bizalmi férfiak vagy a meghívót sem kapták meg –, illetve néhány egyházmegyében ekkor már a megszállás is. Ennek ellenére, ahol csak tudtak, összegyűltek a kerületi bizalmi férfiak – ha hiányos számban is – és megtárgyalták a budapesti, vagyis ekkor már Országos Papi Tanács programját és megválasztották az egyházmegyei képviselőket az országos kongresszusra. Sok helyen ekkor egyházmegyei papi tanácsot is alakítottak – Pécsi egyház-

142 SzatPL 3931/1918

143 PPL 4898/1918

144 *Dunántúl* 1918. november 24. 5.

145 *Dunántúl* 1918. november 26. 6.

146 *Dunántúl* 1918. december 7. 5.

147 *Dunántúl* 1918. december 13. 3.

148 VÉL AD 6287/1918; GKPL I/1/a. 5116(4739)/1918

149 *Alkotmány* 1918. november 19. 12.

150 *Alkotmány* 1918. november 23. 6.

151 *Alkotmány* 1918. november 28. 10.

152 *Alkotmány* 1918. december 28. 9.

153 *Fejérmegyei Napló* 1918. december 8. 2-3.

megye,¹⁵⁴ Szombathelyi egyházmegye,¹⁵⁵ Munkácsi egyházmegye,¹⁵⁶ Csanádi egyházmegye¹⁵⁷ – a budapesti intézőbizottság javaslata alapján.

A nagymérvű vidéki szervezkedés jele volt, hogy sok helyi papi gyűlés kidolgozott plusz pontokat is a Papi Tanács programjához, javasolva más reformokat is az egyház életében.

Ilyen volt a győri egyházmegyei papi tanács, amely megalakulásakor, december 10-én sorra vette az Országos Papi Tanács programpontjait. Az elsőként megjelent 11 pontot elfogadta, a 8. (egyresztentiszeleteti szertartásoknál a nemzeti nyelv használata) kivételével. Arról nincs szó, hogy ez miért maradt ki. Viszont majdnem mindegyik ponthoz hozzáfűztek még néhány gondolatot.¹⁵⁸ Három új pontot is bevettek a programba, amelyek a vallás védelmét és elmélyítését célozták: a kegyúri jog és a plébániák betöltésének egyházi szellemben való rendezését, a vallás legteljesebb szabad gyakorlását és a hitvallásos iskolák fenntartását. Ez utóbbi kettőt az aktuális politikai helyzetre, vagyis a kormányzat várható antiklerikális intézkedéseire való felkészülés indokolta. A Papi Tanács újabban meghirdetett pontjai közül csak egyet, a magyar nunciatúra felállítását kívánták. Ezek közül sok már az egyházi törvények megváltoztatását kívánta és úgy tűnik, ezzel a győriek egyáltalán nem értettek egyet. Ülésükön ki is jelentették, hogy a Délmagyarországi Papi Tanács a cölibátus eltörlésére vonatkozó mozgalmát – mellyel lentebb részletesen foglalkozunk – visszautasítják és elítélik. A győri egyházmegyei papi tanács programja teljesen megfelelt kinyilatkoztatott célkitűzéseinek, melyben semmi radikális vagy az egyházas szellemmel ellenkező nem volt: „a papság országos szervezkedésének legfőbb célja az, hogy megszerezze mindazokat a módokat és eszközöket, amelyekkel a veszélyeztetett hitéletet megmenti, a városokban és a falvakban egyaránt felvirágoztatja, saját maga erkölcsi és anyagi boldogulását előmozdítja s lelkipásztori működését minden oldalról biztosítja.”¹⁵⁹

A pécsi egyházmegyében a legnagyobb lelkesedéssel szervezkedő bonyhádi esperesi kerület a Papi Tanács addig közzétett 11 pontját teljesen elfogadva szintén kidolgozta a maga plusz javaslatait.¹⁶⁰ Az esperesi kerület leszögezte, hogy ezeken kívül mit vár

154 *Dunántúl* 1918. december 13. 3.

155 *Szombathelyi Újság* 1918. december 8. 5.

156 *Egyházi Közlöny* 1918. december 22. 333.

157 *Alkotmány* 1918. november 24. 13.

158 A papnevelés reformját kívánó pontot kibővítették azzal, hogy a papságot készítsék fel a társadalmi és egyleti élet vezetésére. Az alsópapság anyagi helyzetét rendezni kívánó ponthoz hozzáfűzték, hogy ezt az egyházi vagyonból tegyék meg – tehát Szalay november 22-i memorandumához hasonlóan ők is elutasították az állami fizetés lehetőségét –, a plébánosokat kártalanítsák a káplánellátásért, a káplánok kapjanak fizetésemelést és korpótlékot, valamint hogy a filiai és hitoktatói teendőket külön díjazják. A 4. pont kapcsán papi otthonok felállítását kívánták a nagyobb városokban, vagyis olyan létesítményeket, ahol az ügyeiket intéző papok megszállhatnak. Az egyházmegyei zsinatok 5 évenkénti megtartását kívánó 9. ponthoz azt tették hozzá, hogy kívánják évenként egyházmegyei papi konferencia tartását is, valamint a püspöki vizitáció megtartását és az esperesi intézmény tartalmassá tételét, az ellenőrzés szigorú és hivatalos keresztülvitelét.

159 *Dunántúli Hírlap* 1918. december 12. 1.

160 A kerület tagjai a Papi Tanács fentebb ismertett programjának 1., 2., 3., 8., és 10. pontját a következőkkel kívánták kiegészíteni: A teológiai képzés legalább két utolsó évfolyamában vezessék be a cellarendszert, mivel így a papnövendékek megszokván az önállóságot, könnyebben helytállnának az életben; a nagyobb kiterjedésű plébániákat decentralizálják, a káplánokat önálló háztartással a filiákba helyezik ki, hogy így a pasztoráció rendszeresebb és mélyrehatóbb legyen; a papi nyugdíjat a szolgálati

még a Papi Tanácstól: érvényesítse teljes befolyását arra vonatkozóan, hogy a hitoktatás továbbra is kötelező maradjon, a vallás fokozottabb védelemben részesüljön és hogy a speciálisan kegyeleti célokat szolgáló (mise, kereszt, stb.) alapítványok továbbra is az egyház kezében maradjanak és kitűzött céljaikat szolgálhassák.¹⁶¹ Láthatjuk, hogy ez a program nagyon hasonló a győrihez, ugyanaz a szellemiség nyilvánul meg mind a két-tőben, a kívánalmak mentesek minden radikalizmustól és őszinte jó szándékkal igyekeznek módokat keresni a vallás védelmére és a hitélet elmélyítésére. De nemcsak a helyi papi gyűlések, hanem egyes személyek is sok módosítást és új pontokat javasoltak a Papi Tanács programjába.¹⁶²

Ki kell térnünk a görög katolikus papság külön kívánságaira is, mely speciális helyzetéből adódott. Ezt többen is megfogalmazták. Krajnyák Gábor, az Országos Papi Tanácsban a görög szertartású papság képviselője ezeket kívánta: 1. a papözvegyek nyugdíjának rendezése; 2. a papi árvákról gondoskodás; 3. a papi nyugdíj olyan reformja, hogy a görög katolikus papok többletfizetéssel nyugdíjas korukban gondtalanul élhessenek családjukkal együtt; 4. a káplánok külön háztartásának és létminimumának biztosítása; 5. fővárosi görög katolikus internátus azonnali felállítása; 6. a teológiai főiskolák tananyagának revíziója; 7. a teológiai tanárok fizetésrendezése; 8. a Hajdúdorogi egyházmegye ritusnyelvének rendezése; 9. a Budapesti Tudományegyetemen görög szertartástani és egyházjogi tanszékek felállítása; 10. a hajdúdorogi egyházmegye papnevelő intézetének felállítása Budapest székhellyel; 11. a baziliták reformja, a bazilisszák rendjének meghonosítása.¹⁶³ Tőle függetlenül november 22-én Hadzsega Gyula teológiatanár elnöklete alatt a munkácsi egyházmegyei papi tanács is kidolgozta speciális kívánalmait, mely szellemében teljesen hasonló volt Krajnyák programjához,¹⁶⁴ és hasonlóképpen a hegyaljai görög katolikus esperesi kerület papsága is hozzá-

évek alapján állapítsák meg, de úgy, hogy a kezdő fokozat is biztosítsa a nyugdíjasok tisztességes megélhetését; amennyiben a nemzeti nyelvet egyes szertartások végzésénél megengedik, gondoskodni kell arról, hogy olyan nemzeti nyelvű szövegeket készítsenek, amelyek emellett, hogy teljesen kifejezik a szertartások értelmét és szellemét, a hívek „értelmének” is megfelelnek; az esperesi kerületek beleszólhassanak az esperesek megválasztásába. Az 5., a papi javadalmazás reformjáról szóló – legfontosabbnak tartott – pont kiegészítését igen nagy részletességgel fejtették ki. Mivel elérendő célnak a papságnak a hívektől való teljes anyagi függetlenítését tartották, a párbér eltörlésével meg akartak szüntetni minden stóljajárandóságot is. Ezt úgy tervezték, hogy csak a misedíjak maradnának érvényben, minden más szertartást, amelyért eddig stóladíj járt, egy általános séma alapján a papság ellenszolgáltatás nélkül lenne köteles elvégezni és csak az ezen felül kívánt, a szertartás ünnepélyesebbé tételére szolgáló dolgokért számíthatnának fel általános érvénnyel megállapítandó díjazást. Az így megszüntetett stóljajárandóságot a rendes viszonyok között eltelt öt év átlaga alapján meghatározandó összegben számítanák a fizetéshez. Abban az esetben, ha a párbér megváltása úgy történnék, hogy a készpénzfizetés továbbra is a hitközség terhére képezne, a kerület kívánatosnak tartaná, hogy a megváltást az egyházlátogatási okmány, illetve az állandó gyakorlat alapján kifejlesztett jogszokás figyelembevételével bizottság állapítsa meg. A kijelölt összeget a hívek vagyoni viszonyaik arányában hitközségi adó formájában fizetnék be a hitközségi pénztárba, ahonnan azt havi részletekben kapná meg a plébános. A megváltás összegét 10 évenként a bizottság a tényleges viszonyoknak megfelelően felülvizsgálná és újból megállapítaná. Helyesebbnek tartaná azonban a kerület, ha a papság fizetését egységesen rendeznék és valamilyen közpénztárból utalnák ki. Ez esetben a javadalmazás összegének megállapításánál a munkatöbblet méltányos beszámítása is indokolt lenne. Kijelentették továbbá, hogy a fizetés a szolgálati évek alapján fokozatosan emelkedjék. (PPL 4898/1918)

161 PPL 4898/1918

162 *Egyházi Közlöny* 1918. december 1. 309.

163 *Egyházi Közlöny* 1918. december 1. 308.

fűzte a saját speciálisan magyar görög katolikus kívánságait az Országos Papi Tanács pontjaihoz.¹⁶⁵ A Papi Tanács január 15–16-i kongresszusán ugyan Melles Emil budapesti parochus ismertette a görög katolikusok problémáit, amelyeket a latin szertartású papok megértéssel fogadtak, de nem tudunk róla, hogy az ügyben a Papi Tanácsnak ténylegesen sikerült volna valamit is elérnie, illetve hogy egyáltalán tett valamit ennek érdekében.

Erdemes megvizsgálnunk a tanács társadalmi összetételét. Az a közkeletű eszme él a történelmi köztudatban, hogy a Papi Tanács elsősorban a fiatal, forrófejű káplánokból és hitoktatókból, vagyis a klérus legalsó rétegéből állt, ők „lázadtak” a jobb módban élő, magasabb státusú társaik ellen. A fővárosi Papi Tanács vezetését már megvizsgáltuk, és azt láttuk, hogy ott nagyrészt valóban ez volt a helyzet, de most nézzük meg, hogy ez vidéken is így volt-e, valóban a papság legalsóbb rétege támogatta elsősorban a Papi Tanácsot? Ennek érdekében nézzük meg az egyes esperesi kerületek bizalmi férfiainak – már ahol ezt ismerjük – az egyházi hierarchiában elfoglalt pozícióját!¹⁶⁶ Nos, az egész ország területéről 101 latin és görög szertartású kerületi bizalmi férfi státusát ismerjük. Ebből 34 esperes-plébános, 2 apátplébános, 1 tiszteletbeli kanonok, 37 plébános, 1 sekrestyeigazgató, 1 karkáplán, 9 helyi lelkész – az anyaplébániából már kiszakított, de önálló plébániává még nem szervezett terület lelképásztora – és 6 teológiai vagy főiskolai tanár volt, azaz 82 személy az alsóklérus felső rétegéből, illetve a papság középrétegéből került ki. Tehát a megválasztott bizalmi férfiak döntő többsége egyáltalán nem a „lázásfejű ifjú káplánok” közül került ki, hanem az idősebb, jobb anyagi körülmények között élő és magasabb státusú papok közül. Sőt, a felsóklérushoz tartozó néhány személy is elvállalta a helyi papi tanács megbízatását: Pfeiffer Miklós kaszai és Zapoteczky Endre miskolci kanonok, egy prépost-főesperes, valamint egy egyházmegyei főtanfelügyelő, aki állásából kifolyólag valószínűleg szintén kanonoki stallummal bírt. Csupán 4 káplánt és 2 hitoktatót – vagyis az alsópapság alsó rétegéhez tartozó papot – találunk a bizalmi férfiak között, ami a fentiekkel összevetve elenyésző kisebbség.

Hasonló képet láthatunk az egyházmegyei képviselők tekintetében is. Itt hét egyházmegyre vonatkozóan sikerült adatokat találnunk. Ezek képviselői között 5 plébános, 3 esperes-plébános, 1 apátplébános és 1 apát szerepel, 4 teológiai és 3 egyéb főisko-

164 1. állandó népmissziók; 2. a papi lelkigyakorlatok rendes megtartása; 3. a római Keleti Tanulmányok Intézetébe hazai tanárokat és diákokat is vegyenek fel; 4. teológiai stipendiumok létesítése; 5. a Budapesti Tudományegyetemen görög katolikus apologetikai, valamint szertartástani és egyházjogi tanszék felállítására; 6. a központi papnevelő intézet egyik prefektusa görög katolikus legyen; 7. a felekezeti iskolák feletti felügyelet egységes rendezése; 8. a görög katolikus papi tanács képvisellete a kultuszminisztériumban egy referens által; 9. a papözvegyek és a papárvák anyagi helyzetének rendezése; 10. a felesleges, hatáskörrel nem járó egyházi titulusok eltörlése. (*Görögkatolikus Szemle* 1918. november 24. 3.)

165 1. a Hajdúdorogi egyházmegyében a magyar nyelvet oltárnnyelv emeljék; 2. az összes liturgikus könyvek magyar nyelvre fordítását és kiadását az állam fedezze; 3. a görög katolikus hívek autonómiájának felállítására a latin szertartásúak mintájára; 4. egyházmegyei papnevelde felállítására; 5. a gimnáziummal és más tanintézetekkel kapcsolatos internátusok felállítására; 6. görög katolikus apácák meghonosítása; 7. lelkészek és családtagjaik részére vasúti kedvezmény (GKPL I/1/a. 5116(4739)/1918)

166 A vizsgálatban az egyes papi státusok társadalmi meghatározásához lásd: GERGELY JENŐ: *A Magyar Katolikus Egyház történetének néhány kérdése (1919–1944)*. In: *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar püspöki kar konferenciáinak jegyzőkönyveiből 1919–1944*. Budapest, 1984. 9–14.

lai tanár, valamint Turi Béla prelátus személyében az Alkotmány főszerkesztője. Csupán a Győri egyházmegye pótdelegátusai között találunk egy káplánt.¹⁶⁷ Tehát itt már nem is az alsópapság felső rétegére, hanem inkább a papság az alsó- és felsőklérus közötti „középrétegére” helyeződött a hangsúly, különösen figyelemre méltó a tanárok nagy száma, akik a papság szellemi elitjét jelentették.

Érdemes összevetni eredményeinket a november 7-én és 14-én kinevezett budapesti intézőbizottság tagjainak az egyházi társadalomban betöltött státusával! Ott, mint láttuk, valóban a fiatal káplánok és hitoktatók voltak túlsúlyban, azonban ez csak a tanács kezdeti időszakára illik rá, a vidéki kiépüléssel a Papi Tanács összetétele teljes mértékben megváltozott, abban a domináns erőt már a plébánosok és az esperes-plébánosok, vagyis az alsópapság felső rétege képviselte, bár ennek hatása a bekövetkező események miatt már nem érvényesülhetett. Tehát azt láthatjuk, hogy egyáltalán nem igaz az a közhiedelem, hogy a Papi Tanács csupán a fiatal káplánok és hitoktatók mozgalma volt. Emellett vizsgálatunk arra is bizonyoság, hogy Csernoch primás számítása bevált és a püspökök is nem hiába bíztak egyházmegyéjük papságában, a vidék valóban a mérsekelt elemet delegálta a Papi Tanácsba.

A DÉLMAGYARORSZÁGI PAPI TANÁCS

Az Országos Papi Tanáccsal párhuzamosan, bár annak ötletéből kiindulva egy másik alsópapi mozgalom is megindult időszakunkban Szeged központtal. Már az Alkotmány november 19-i száma beszámol róla, hogy a legerősebben Aradon és Szegeden folyik a papi szervezkedés.¹⁶⁸ November 15-én alakult meg ez utóbbiban a Délmagyarországi Papi Tanács, néhány fiatal pap kezdeményezésére, a szegedi világi papság nagy része és néhány környékbeli vidéki pap részvételével.¹⁶⁹ A tanács elnöke Várhelyi József szeged-belvárosi prépost-plébános lett,¹⁷⁰ azonban a vezetést később – nem tudni mikor, miért és hogyan – Várossy Gyula, szegedi nyugalmazott pap¹⁷¹ vette át, aki a tanács legnagyobb hangú szónoka volt a januári kongresszuson.

A Délmagyarországi Papi Tanács elfogadta az Országos Papi Tanács programját, azonban azt kevésnek találta és a pontokat kibővítette a saját radikálisabb követeléseivel.

167 VÉL AD 6287/1918, 249/1919, 440/1919, 1263/1919; *Alkotmány* 1918. november 14. 9.; *Fejérmegyei Napló* 1918. november 13. 1.; *Dunántúli Hírlap* 1918. november 17. 1–2., december 5. 2., december 15. 1.; *Veszprémi Hírlap* 1919. január 19. 3.; SzepPL Fond Spišská Biskupso 1900–1985 Box 1918/F 1674/1918; SzPL AC 5100/1918; *Vácsi Közlöny* 1918. november 28. 2.; PPL 4898/1918; *Esztergom* 1919. január 5. 2.; SzfvPL Egyházig. No. 4690. 2856/1918; KPL Ord. Epp. Cass. 5990/1918, 6277/1918; PL Csernoch 1919 Cat. 46. 6704; *Dunántúl* 1918. november 23. 6., december 13. 3.; GyEL Egyházkorm. 5850/1918; *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1918. december 16. 204., 1919. február 1. 24.; GyÉFKL Püspöki Hiv. 8516/1918; SzatPL 3931/1918; *Tiszántúl* 1918. december 1. 5., december 3. 5.; *Szombathelyi Újság* 1918. november 17. 3., november 24. 6., december 1. 5., december 10. 3., 1919. január 1. 3.; GKPL I/1/a. 5116(4739)/1918

168 *Alkotmány* 1918. november 19. 12.

169 „*Mindenki újakra készül...*” II. köt., Budapest 1962, 142–143.; *Néptanítók Lapja* 1918. november 21. 13.; *Papok Közlönye* 1919. március 1. 176.; PIL 704. f. 12. 6e. 28.

170 PIL 704. f. 12. 6e. 28.

171 Várossy sokáig a Függetlenségi Párt országgyűlési képviselőjeként is működött és humoros regények, novellák is fűződnek nevéhez. (*Révai Nagy Lexikona* XIX. köt., Budapest 1926, 30.)

vel. Így míg az Országos Papi Tanács a népnyelvre történő áttérést csak az „egyes istentiszteleti szertartásoknál” követelte, a szegediek a szentmise kivételével minden szertartást így kívánták megváltoztatni. A 11. pont kapcsán már nem elégedtek meg a káptalanoknak a budapestiek által kívánt reformjával, hanem az egész kanonoki intézmény eltörlését és a káptalani vagyionoknak a papnevelésre, papi nyugdíjra és rokkantalapra való fordítását követelték. Kilenc teljesen új pontot is hozzáillesztettek a programhoz, melyek nagy része azonban semmiféle radikalizmustól nem volt áthatva, sőt, gyakorlatilag ugyanazokat kívánta, mint az egész egyház és a vallásos közvélemény a kormányzat esetleges egyházellenes intézkedéseivel szemben. Nevezetesen kívánták a szerzetesrendek fennmaradását regulájuk teljes szabadságával (13. pont), a kötelező vallásoktatás fenntartását és a vallás mélyítésére szolgáló egyesületek létjogosultságát az iskolákban (14. pont), a felekezeti iskolák fennmaradását (15. pont), a vallás szabad gyakorlását (16. pont), a felekezeti egyesületek szabadságát és állami elismerését (17. pont), szekularizáció esetén az egyházi alapok, épületek és műkincsek sérthetetlenségét (18. pont), valamint azon templomok és intézmények alapjának biztosítását, amelyeket korábban a szekularizált alapokból tartottak fenn (19. pont). A 12. pont ezzel szemben nehezen értelmezhető: „A katolikus egyháznak szabad érintkezését az egyház fejével.” Talán a püspökök kikapcsolásával akartak közvetlenül Rómával levelezni vagy tárgyalni? A szombathelyi püspöki hivatalban, amelynek iratai között fennmaradt a program, szintén nem értették a dolgot, a 12. pont után „???” jel található.

Egy olyan programpont volt azonban, amely a Délmagyarországi Papi Tanácsot igazán radikálissá tette – bár a kanonoki intézmény eltörlése is igen merész újítás lett volna –, a 20. pont, mely így szól: „A coelibátus eltörlése minden korlátozás nélkül.”¹⁷² Ez minden egyházi hagyomány és törvény gyökeres felrúgását jelentette. Ez volt az a téma, amely a korszakban mind a klérusból, mind az egyházi kérdések iránt érdeklődő világi hívőkből a legnagyobb indulatokat váltotta ki, de – ahogy a hasonló követelésekkel föllépő Cseh Papi Tanács példája¹⁷³ mutatja – nemcsak a magyar közvéleményben. Ez a forradalmi időszak legjellegzetesebb és legnagyobb port felvert katolikus papi követelése volt, és nem túlzás kijelenteni, hogy a Népköztársaság legnagyobb egyházi botránját kavarta. Ezért ki kell térnünk a kérdés részletes vizsgálatára.

A kereszténység első századaiban a papokat még nem tiltotta semmilyen egyházi törvény a nősüléstől, azonban egyre inkább kialakult az a gyakorlat, hogy a klerikusok felszentelésük után önmegtartóztató életet éltek, még ha korábban megnősültek is. A felszentelés előtt kötött házasság folytatható volt, de az isteni szolgálat idején kötelező volt az önmegtartóztatás, a felszentelés után pedig már nem lehetett házasságra lépni. Az első egyházi törvényt a papi cölibátusról az elvirai zsinat hozta a 300 körüli években, mely az egyházi rendből való kizárás büntetése mellett kötelezte a püspököket, papokat és diakónusokat, hogy feleségüktől tartózkodjanak. Ettől kezdve a nyugati egyházban mind ritkábban fordult elő, hogy nős férfiakat felszenteljenek, noha jöllehet ez még elviekben lehetséges volt. I. Leó és Nagy Szent Gergely pápa az elvirai kánont a szubdiakónusokra is kiterjesztette. Azonban a korai középkorban a kereszténységet felvett germán népek és papjaik hatására a cölibátus gyakorlata hanyatlani kezdett, melyet a cluny-i reformmozgalom igyekezett visszahozni, élén VII. Gergely pápával. En-

172 SzPL AC 5952/1918

173 *Papok Közlönye* 1919. február 1–15. 144.

nek következtében 1139-ben a második lateráni zsinat kimondta, hogy aki szabad akaratából magasabb papi rendbe lépett, nem köthet házasságot, majd pedig ezt megerősítette a tridenti zsinat is, csakúgy, mint az 1917-es új egyházi törvénykönyv 132. kánonja. Azonban természetesen a cölibátusnak a századok folyamán mindig megvoltak ellenzői is. A 17. század második felében a felvilágosodással párhuzamosan heves harc bontakozott ki a cölibátus ellen a német és olasz államokban, valamint Franciaországban, ahol a forradalomban el is törölték a papi nőtlenséget.¹⁷⁴

A magyar papságra természetesen az általános egyházi törvények voltak érvényesek, hazánkban a reformáció elterjedése idején hallunk a papi nőtlenség tömeges megszégéről. 1848-ban is felvetődött egyes papok részéről ennek igénye,¹⁷⁵ időszakunkban pedig a forradalom előtt egyes napilapok dobták be a köztudatba ismét ezt a kívánalmat, azzal indokolva ennek szükségességét, hogy az I. világháború nagy vereségéből a papok nőülésével is minél hamarabb magához térjen a nemzet.

1918 őszén – mikor saját bevallása szerint a forradalom felszabadító levegőjében végre elérkezettnek látta a megfelelő pillanatot erre¹⁷⁶ – jelent meg Földes Dezső várdombi plébános *A cölibátus kérdése* című füzeté, melyben Földes a kötelező papi nőtlenség azonnali eltörléséért szállt síkra. Ő írásában minden rossznak elmondta a cölibátust: „az egyház szégyene, gyilkos seb, mérgező virág, pokol kapuja, a római katolikus papság működésének és lelkiismeretének megrontója”. Az egyházban és a társadalomban jóformán minden bajt és problémát ebből eredeztetett, a XX. század valálanságát csakúgy, mint a lezüllött családi életet. Szerinte a cölibátus „rengeteg és rettenetes bűnök termőfaja, a papilelkek [sic!] megrontója”, melynek eltörlése mind az egyház, mind a vallásos társadalom virágzását hozná magával. Kifejti, hogy ennek megtartása úgyszólván csak a legtrikább esetben sikerült a papságnak és mindig a szigor és a kényszer eszközével kellett fenntartani, viszont megszégése rengeteg pap életét tette tönkre a lelkiismeret-furdalás miatt. Azt is kijelenti, hogy a feleség nem akadály a Isten szeretetének és szolgálatának, sőt, a nők vallásos érzülete mindig inkább erősítette a férfiak hitét. Felteszi a kérdést, hogy ha a házasság szentség, akkor miért legyen a papnak tisztátalan állapot? Kérte ezért a pápát, hogy törölje el ennek törvényét és a püspököket, hogy támogassák papjaik ezen kérését. De a főpapságot sem kímélte: „Az is bizonyos, hogy nem lett volna Luther és nem lettek volna Luther-követők annyian, ha az egyházi fejedelmek és irányító elemek nem foglaltak volna el oly merev álláspontot ebben a kérdésben, oly kérlelhetetlen, kegyetlen, felmentést nem ismerő álláspontot. De nekik mindegy, szakadjon el a félvilág [sic!], hulljon el lelkileg a papság 80 százaléka s velük és miattuk a hivek megszámlálhatatlan milliói, csak győzzön a felmentést nem ismerő kötelező cölibátus fekete uralma. (...) Ők az egyház Vilmosai [utalás II. Vilmos német császárra] és törzskara, milliók lelki vergődésének, küzdéseinek, szenvedéseinek, elpusztulásának, lelki halálának okozói.” Földes még egy „Országos Celibátus-Elleli Szövetség” létrehozását is megkísérelte, de nem sok sikerrel.¹⁷⁷

174 ZSIGOVITS BÉLA: *A papi nőtlenség története Magyarországon*. Budapest, 1914.; SIPOS ISTVÁN: *A celibátus (papi nőtlenség) története és védelme*. Pécs, 1913.; SIPOS 1928, 35.

175 SARNYAI 1999, 68–69.; ZAKAR 2001, 57.

176 PPL 16sztsz/1920

177 FÖLDES DEZSŐ: *A cölibátus kérdése*. Szekszárd, 1918 (In: PPL 16sztsz/1920).

Földest a pécsi egyházmegyei szentszéki bíróság felszólította, hogy írását 10 napon belül nyilvánosan vonja vissza, mivel egyrészt előzetes egyházi cenzúra nélkül bocsátotta kiadásra, másrészt pedig benne tagadja az egyház indefektibilitását, valamint följebbvalói iránt a köteles tiszteletet és engedelmességet. Földes erre nem volt hajlandó, ezért papi hivatalából felfüggesztették.¹⁷⁸

A Papi Tanács november 7-i megalakulásakor állítólag szintén felvetődött a papi nősülési tilalom eltörlésének igénye, de ezt nem tartották tanácsosnak felvenni a hivatalos programba.¹⁷⁹ Ennek ellenére Szalay Az Újságnak tett december 8-i nyilatkozatában kijelentette, hogy a Papi Tanács szeretné a papi nősülést fakultatívvá tenni, de jól tudja, hogy a Szentszék ebbe úgysem egyezne bele.¹⁸⁰ Az Országos Papi Tanács hivatalos programjába ez a kívánság soha nem került be.

Azonban a Délmagyarországi Papi Tanács valódi mozgalmat indított a kötelező papi nőtlenység eltörlése érdekében, ezt nyíltan felvette programjába és ezen követelés elfogadtatásáért mindent meg is tett.¹⁸¹ A Délmagyarországi Papi Tanács vezetője, Várossy Gyula az Országos Papi Tanács 1919. január 15–16-i kongresszusán nagy beszédben próbálta megindokolni nézetüket és kérte, hogy az Országos Papi Tanács vegye be hivatalos követelései közé a fakultatív papi nősülést felszentelés után is és özvegyesség estén ismételten is. De javaslata nem járt sikerrel, végül is nagy vita után a gyűlés a „pro moribus sacerdotum” bizottság elé utalta a kérdést. De Várossy nem nyugodott, indítványát memorandum alakban a belügyminiszternek is elküldte, aki azonban azt minden további nélkül irattárba helyeztette.¹⁸²

De a Délmagyarországi Papi Tanács nemcsak így küzdött a cölibátus eltörléséért. Védelmébe vette Földes Dezsőt is, aki a pécsi szentszéki bíróság ítélete elől náluk keresett és talált menedéket, és az ő szárnyuk alól panaszolta sérelmeit a januári kongresszuson. Iratát is ismét megjelentette, püspöki engedély helyett „A szegedi Országos Papi Tanács [vagyis a Délmagyarországi Papi Tanács] jóváhagyásával”.¹⁸³

Azonban a közhiedelemmel szemben az ország papsága egyáltalán nem támogatta a papi nősülés engedélyezését egyöntetűen, sőt. A korabeli forrásokban és főleg a sajtóban sokkal több véleményt olvashatunk a cölibátus fenntartása mellett, mint ellen. A győri és a csanádi egyházmegyei, valamint a szombathelyi papi tanács képviselői egyenesen elítélték az erre irányuló lépéseket,¹⁸⁴ csakúgy, mint Ott Ádám budapest-újlaki esperes-plébános¹⁸⁵ – kinek csatlakozása az Országos Papi Tanácshoz nagy jelentőséggel bírt –, vagy Hodzsega Gyula, az ungvári görög katolikus papi tanács elnöke.¹⁸⁶ Alapvetően az a nézet uralkodott a magyar papság nagy részében, hogy ahhoz, hogy a pap teljesen Isten szolgálatának tudja szentelni magát, szükséges a nőtlenység kötele-

178 Földes Dezső ügyét részletesen lásd: TENGYELY ADRIENN: *Kísérlet a papi cölibátus eltörlésére a Pécsi egyházmegyében az őszirózsás forradalom idején*. In: *Pécsi Szemle* 2006/6sz (továbbiakban: TENGYELY 2006) 60–66.

179 *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1918. december 1. 189.

180 *Az újság* 1918. december 8. 4.

181 SzPL AC 5952/1918

182 MOL K148 1919-22-2726

183 PPL 16sztsz/1920

184 *Alkotmány* 1918. november 24. 13.; *Dunántúli Hírlap* 1918. december 12. 1.; SzPL AC 1428/1919

185 *Egyházi Közlöny* 1918. december 15. 325.

186 *Egyházi Közlöny* 1918. december 22. 333.

zetsége, hogy energiáit a család ne terelje más irányba. Volt, aki ezt még biológiailag is megmagyarázta a különböző „életnedvek” áramlásával! Az ország papságának másik ilyen alapvető nézete ebben a kérdésben az volt, hogy mivel az egyházi törvénykönyv 132. kánonja nem engedélyezi a klerikusok nősülését, ez egyszerűen tilos és az Apostoli Szentszék egyébként sem egyezne bele ennek feloldásába. Sokan ha magát a kezdeményezést elvi alapon nem is ítélték el, de ettől a Papi Tanács hasznosnak vélt mozgalmának komolyságát és eredményességét féltették. Jellemző volt az a vélemény is, mely elismerte, hogy a cölibátus körül valóban sok baj van, de úgy gondolták, hogy ennek orvoslására nem ezt a törvényt kell megszüntetni, hanem a papnevelést kell megreformálni, a szemináriumokban a papnövendékeket ennek tiszteletére és betartására nevelni. Az erdélyi Jakubek István jezsuita atya még arra is vette a fáradságot, hogy statisztikailag kimutatta – a papság számából, életkorából, egészségügyi helyzetéből kiindulva –, hogy nemzeti szempontból is elenyésző lenne a cölibátus eltörlésének haszna: alig több, mint ezer gyermekes papi család keletkezne, és az is csak az első évben.¹⁸⁷ Különösen Földes írása váltott ki nagy felháborodást és ellenszenvet a papi nősülés ellenzői körében.¹⁸⁸

Azonban – bár jóval kevesebben, mint a nősülés ellenzői – voltak, akik támogatták ezt a törekvést. Ilyen volt maga Hock János józsefvárosi plébános, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke, aki bár időszakunkban nem foglalt állást a kérdésben – bizonyára fontos politikai pozíciója miatt –, de az egyház érdekei miatt helyesnek tartotta volna eltörlését.¹⁸⁹ Forrásaink szerint főleg a Csanádi és a Váci egyházmegye, valamint a főváros fiatal papsága helyeselte a cölibátus eltörlését, de más egyházmegyékből is hallunk ilyen hangokat, például a hatvani római katolikus egyháztanács határozatlanul mondta ki ennek követelését,¹⁹⁰ míg a vágsellyei esperesi kerület papsága erről népszavazást akart kiírni.¹⁹¹ Egy érdekes csoport, a Titkos Katolikus Reformszövetség – amely mögött valószínűleg a Délmagyarországi Papi Tanács tagjai állhattak – a Vallásügyi Minisztériumba eljuttatott memorandumában szintén ezt követelte.¹⁹²

Mivel indokolták nézetüket a cölibátus ellenzői? Mint fentebb láttuk, Földes egyszerűen az egész világ minden baját ebből eredeztette, de ettől komolyabb érvek is elhangzottak. A legfőbb indoknak azt tartották, hogy a papi cölibátus ugyan szép eszme, de a legtöbben ezt képtelenek megtartani és ebből kifolyólag a hívek bizalma megrendül papjaikban. Hasonló érv volt, hogy a bűnös papok miatt a legtisztább életű, aszkéta papokat is kíséri a világ gyanúja. Azt is gyakran hangoztatták, hogy a cölibátus nem dogma, hanem csak egyházfegyelmi szabály, így az az egyházi főhatalom által megváltoztatható. Sokszor felmerült az az érv is, hogy a magyar keresztény középosztály megerősítése szempontjából is helyes lenne a papi nősülés engedélyezése – 6000 új magyar családról beszéltek! –, mivel a papi családok gyermekei jelenthetnék ennek leg-

187 *Papok Közlönye* 1919. január 15. 75.

188 *Magyar Kultúra* 1918. december 20. 455–456.; *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1918. december 1. 189–191., 1919. január 1. 2–6., január 16. 11–12.; *Papok Közlönye* 1919. január 1. 35–39., január 15. 73–76., március 1. 173–175.; *Egyházi Közlöny* 1918. december 1. 309.; *Szombathelyi Újság* 1918. november 24. 4.; MARTINOVICH SÁNDOR: *Papi celibátus. (Vallásosság és Műveltség 7.)* Pécs, 1918.

189 HOCK JÁNOS: *Gondolatok* II. köt., Budapest, 1943. (továbbiakban: HOCK 1943) 120–123.

190 *Egri Újság* 1918. december 29. 1.

191 PL Csernoch 1918 Cat. 31. 6610

192 PL Csernoch 1919 D/c 1483

jobb utánpótlását. Már a komikum határát súrolja, hogy volt, aki a wilsoni önrendelkezési jog alapján követelte a nősülés engedélyezését! Próbálták a Szentírással is alátámasztani nézetüket: eszerint a Biblia sehol sem rendeli el a cölibátust és állandóan – pro és contra – Szent Pál a korintusiakhoz írt első levelével érveltek, melyben az apostol ezeket írja: „(...) jó a férfinak asszonyt nem érinteni. A parázناسág miatt azonban mindenkinek legyen saját felesége, és minden asszonynak saját férje. (...) mert jobb házasságban élni, mint égni.” (Kor. I. 7,1–2. és 7,9.) Ezzel azonban mindkét tábor egyformán megalapozhatta elképzelését.¹⁹³

De nézzük, mi volt minderről a főpásztorok és mindenekelőtt a primás véleménye! A 132. kánon értelmében egyértelműen elutasították ezt: „Szívesebben lemond az egyház a papság egy részének kétes értékű szolgálatáról, mint a coelibatus törvényéről.”¹⁹⁴

A Délmagyarországi Papi Tanács programját szétküldte szerte az országba az alsópapságnak – a püspököknek nem – egy felhívás kíséretében. Ebben keményen bírálta az Országos Papi Tanácsot, amiért alávetette magát a primás és a püspökök feltételeinek a szervezkedést illetően és ezzel indokolták saját létjogosultságukat is: „Az Országos Papi Tanács lelkes megindulása már kátyúba jutott. Szerintük egyházmegyénként legfeljebb 2–3 papi kiküldött – tehát összesen 30–40 ember – fog az ország alsópapságának nevében beszélni, kiket pláne [sic!] még az esperesi kerületek kiküldöttei közül az egyházmegyei hatóság oltalma és pártfogása alatt az egyházmegyei központi papi tanácsok vezetése mellett választanak meg és küldenek ki. A múlt [sic!] megtanított mindegyikünket arra, hogy püspöki aula környékéről kiinduló mozgalom sohasem váltott ki őszinteséget a papság lelkéből. Beteges ambíciók, a selyembe kapaszkodó moly pillék egész raja állt minden őszinte mozgalom elé és azt meghamisította, csalt kifelé és befelé és a papság nem mert őszintén és szíve szerint szólani. A tizenkettedik órában szakítsuk el végre magunkat a sima arcú udvaroncok befolyásától és csináljuk meg a mi ügyünket magunk, ő nélkülük: Ezt kívánja megtenni a Délmagyarországi Papi Tanács!” Bár kijelentették, hogy nem akarnak szembehelyezkedni az egyház hierarchiájával és dogmaival és csak korszerű reformokat sürgetnek az egyház érdekében, de a felsőklérust élesen kritizáló fenti kijelentései eléggé más színben tüntetik fel szándékaikat.¹⁹⁵

Azonban a csatlakozási áradat, amelyet vártak, elmaradt. A tanács a Papok Közlönye állítólag megbízható adatai alapján csupán mintegy 30 főből állt.¹⁹⁶ Igaz, 1000 főt híreszteltek, de maga a Délmagyarországi Papi Tanács intézőbizottsága is kénytelen volt beismerni a kongresszus után, hogy a Csanádi egyházmegye papságának jórésze nem hozzájuk, hanem az Országos Papi Tanácshoz csatlakozott.¹⁹⁷ Egyébként sok dél-magyarországi pap kifogásolta, hogy úgy tűnik, mintha ők is részt vettek volna a Délmagyarországi Papi Tanácsban, holott rendkívül radikális pontokat is tartalmazó programját egyáltalán nem helyeselték,¹⁹⁸ például a temesvári papság már rögtön programja kiadása után elhatárolódott tőlük.¹⁹⁹

193 *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1918. december 1. 189.; *Az Újság* 1918. december 8. 4.; HOCK 1943 II. köt. 120–123; MOL K 148 1919–22–2726

194 PL Csernoch 1918 Cat. 31. 6610; PL Csernoch 1919 D/c 1483

195 SzPL AC 5952/1918

196 *Papok Közlönye* 1919. március 1. 176.

197 *Papok Közlönye* 1919. március 1. 176.; *Egyházi Közlöny* 1919. március 2. 52.

198 *Papok Közlönye* 1919. március 1. 175–176.

199 *Alkotmány* 1918. november 24. 13.

Igaz, voltak olyanok is, akik lelkesen éltették a mozgalmat és követeléseit, csak éppen nem az arra illetékes egyházi férfiak köréből. Ilyen volt például Juhász Gyula, a híres költő, aki több cikkében is melegen szólt a szegedi papság követeléseiről,²⁰⁰ valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium oktatásügyi lapja, az ekkor már a radikális Zigány Zoltán szerkesztésében rendkívül éles antiklerikális hangon író Néptanítók Lapja.²⁰¹

Hamarosan újabb követelésekkel is előállt a Délmagyarországi Papi Tanács: hasonlóképpen az Országos Papi Tanács 2. és 16. programpontjához, azt kívánták, hogy töröljék el a kápláni intézményt, felszentelés után a papokat azonnal plébánossá vagy hittanárrá nevezzék ki, mely állásból egy év próbaidő után csak kánoni per útján lehessen elmozdítani valakit és külön háztartása legyen minden papnak állandó évi fizetéssel, valamint a hitközség hármás ajánlása alapján nevezze ki a püspök a plébánosokat illetve a hittanárokat.²⁰²

De úgy vélték, hogy „egységben az erő”, így december vége felé a Délmagyarországi Papi Tanács csatlakozott az Országos Papi Tanácshoz, de programja teljes fenntartásával.²⁰³ Azonban ezzel csak azt érték el, hogy az országos tanács tekintélyét is teljesen lerombolták a közvélemény és a felsőklérus előtt. Egyébként úgy tűnik, hogy a csatlakozás után is egy külön csoportot alkottak az országos tanácson belül.

A TANÁCS ORSZÁGOS KONGRESSZUSA

Már a Papi Tanács november 7-i megalakulásakor szó volt a szervezet országos kongresszusának gyors összehívásáról, mely megválasztja majd az elnökséget, megalkotja a tanács szabályzatát és végleges programját. A gyűlés időpontját úgy határozták meg, hogy azonnal üljön össze, mielőtt a helyi választások túlnyomó többsége lezajlik.²⁰⁴ Végül is erre január 14-15-ét jelölték ki,²⁰⁵ mely később 15-16-ra módosult.²⁰⁶ A tanács felhívása szerint a kongresszuson joga volt megjelenni a tanács minden tagjának, de szavazati joga csak az esperesi kerületek bizalmi férfijainak és az egyházmegyei képviselőknek volt, akik pontos hatáskörét is a kongresszus volt hivatva megállapítani.²⁰⁷ Megjegyzem, ez a kitétel meglehetősen zavartkeltő, ugyanis ha az esperesi kerületek bizalmi férfijai részt vettek a kongresszuson és ott szavazati joggal is bírtak, felesleges volt az egyházmegyei képviselők megválasztása.

Szalay ideiglenes elnök szerint – igazodva a politikai változásokhoz – a kongresszus legfontosabb feladata a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium éppen azokban a napokban zajló szétválasztása folytán a kötelező hitoktatás és az egyház iskolafenntartó joga melletti határozott kiállás volt, valamint a szintén veszélyeztetettnek látszó egyházi vagyon, „mint a magyar katolikus egyház demokratikus közvagyonának” védel-

200 „Mindenki újakra készül...” II. köt., Budapest, 1962. 61-62., 142-143.

201 *Néptanítók Lapja* 1918. november 21. 13.

202 *Papok Közlönye* 1919. január 15. 73.

203 *Egyházi Közlöny* 1919. január 1. 6.

204 *Esztergom* 1918. december 8. 2.

205 *Alkotmány* 1918. december 28. 9.

206 *Alkotmány* 1919. január 12. 10.

207 *Egyházi Közlöny* 1918. december 8. 317.

me. Ezen kívül a kongresszus másik alapvető feladatának tartotta az új korba beilleszkedő egyházi élet megalapozását, valamint természetesen a Papi Tanács szervezeti kérdéseinek megtárgyalását.²⁰⁸

Végül összeállt a kongresszus végleges programja is. Eszerint január 15-én, az első nap délelőttjén a tanács intézőbizottsága, a bizalmi férfiak és az országos, vagyis az egyházmegyei delegátusok előértekezletet tartanak, majd pedig délután 4 órakor megkezdődik a kongresszus első ülése. Ennek tárgysorozata: 1. Elnöki megnyitó (Szalay Mátyás ideiglenes elnök), 2. Beszámoló a tanács eddigi működéséről (Szomor Béla), 3. Beszéd az aktuális egyházpolitikai kérdésekről (Vass József), 4. Az autonómia (Mészáros János prelátnak), 5. Görög katolikus problémák (Melles Emil budapesti görög katolikus parochus) 6. Az egyház és a mai korszak (Pfeiffer Miklós kassai kanonok), 7. A tanács programjainak végleges megállapítása. A másnap tartandó második ülés tervezett napirendje a következő volt: 1. a tanács pasztorációs problémái (Toldy Jenő kiskunfélegyházi plébános), 2. a papnevelés korszerű reformja (Marcell Mihály, az esztergomi szeminárium lelkiigazgatója), 3. Erdély katolikusságának jelene és jövője (Meisel J. brassói plébános), 4. a tanács alapszabályainak megvitatása, 5. pénztári jelentés, 6. az ideiglenes tisztikar lemondása és az új megválasztása, 7. szakbizottságok kiküldése, 8. indítványok.²⁰⁹ Láthatjuk, hogy neves, az egyes szakkérdésekhez valóban értő előadókat hívott meg a tanács vezetősége. A kongresszus tervezett programja és célkitűzései ellen a püspöki karnak sem lehetett semmi kifogása, semmi radikális, a hierarchiát vagy az egyházi fegyelmet sértő pont nem volt benne, amit az előadók köztiszteltben álló személye is garantált.

Noha a tanács szervezkedése immár püspökkari engedéllyel folyt, de a főpapság nagyrésze mégis szorongva és bizalmatlanul tekintett a kongresszus elébe. Csernoch bizalmasan felkérte Mészáros prelátnak, hogy a kongresszuson mint az ő megbízottja vegyen részt, és „esetleg illetéktelen és az egyházas szellemmel ellenkező tárgyalások ellen tiltakozzék”, de ezt a megbízatást csak szükség esetén hozza nyilvánosságra. A primás különféle utasításokkal is ellátta Mészároset: legyen rajta, hogy a készülő szabályzatban az országos szervezet jóváhagyását a primás, az egyházmegyeit pedig az egyes püspökök számára tartásuk fenn, valamint hasson oda, hogy a tanács a jövőben megtartandó országos gyűlésein eszentül csak az egyházmegyéek választott képviselői vehessenek részt, akiket püspökeik tudtával és beleegyezésével delegáltak, vagyis megbízható emberek. Csernoch Mészárosra keresztül magának a Papi Tanácsnak adta utasításait: kijelentette, hogy a X. Pius pápa által 1907-ben kiadott, a katolicizmust a modern tudomány világával kibékíteni akaró modernizmust elítélő Pascendi-enciklika²¹⁰ előírásai betartandóak, valamint az ő előzetes tudta és beleegyezése nélkül a tanács nem köthet semmiféle megállapodást a kormánnyal vagy a hatóságokkal, mert a Papi Tanács nem jogosult kellő delegáció nélkül az egyházat képviselni. Továbbá az általános egyházi törvények, különösen a kötelező papi cölibátust kimondó 132. kánon ellen a tanács nem hozhat határozatot – ezek szerint Csernoch ismerte a délmagyarországi programját – és a püspöki tekintélyt semmiféle formában nem sértheti. A primás véleménye szerint a tanács csak úgy töltheti be hivatását, ha a püspökök tekin-

208 *Egyházi Közlöny* 1919. január 1. 4.

209 *Alkotmány* 1919. január 12. 10.

210 SZÁNTÓ KONRÁD: *A Katolikus Egyház története*. II. köt., Budapest, 1985. 463–466.

télyét tisztelve megosztja azok gondjait és módokat keres az egyház szellemi és anyagi érdekeinek védelmére – mint láttuk, a tanács egyik legfőbb célja valóban ez volt az új politikai helyzetben –, az egyház üdvözítő munkájának minél eredményesebbé tételére és gondolatait javaslatképpen – tehát nem határozat formájában, csak tanácsként! – kellő formában előterjeszti a püspököknek.

De az instrukciók mellett Csernoch fenyegetését sem titkolta Mészáros előtt. Felkérte, hogy figyelmeztesse a tanács vezetőségét arra, hogy működése áldás lehet az egyházra, de a legnagyobb veszélyt is zúdíthatja rá, megbontva a papság fegyelmét, amelynek kiszámíthatatlan következményei lennének: „Könnyelmű játékot e téren egy pillanatig nem tűrök. Ha azt kellene tapasztalnom, hogy egyszerűen forradalmi hangulatok kitombolásáról, romboló munkáról van szó: akkor szomorú kötelességem volna a bűnösöket felelősségre vonni. Az igazi reform csak az lehet, hogy az emberek igazodjanak az egyházhoz. Aki az egyházat emberi szenvedélyek és efemer teóriák szerint akarja megreformálni, az eretnek, nem reformátor. Sokkal okosabb, ha az ilyen emberek mielőbb leválnak az egyház testéről is, miután a lelkétől úgyis távol állnak.”²¹¹ Csernoch nem kértelt: ha határozott utasításait a tanács nem tartja be, a legsúlyosabb egyházi büntetést, a kiközösítést vonja fejére. Ha Mészáros ezt közölte Szalayékkal, nagyon jól tudták, hogy a kongresszuson mi forog kockán.

Mint láttuk, a november 20. utáni püspöki körlevelekben a főpásztorok azért szólították fel papjaikat a Papi Tanácsba küldendő képviselők megválasztására, hogy abban az egyházi hierarchiát és törvényeket tisztelő személyek kerüljenek túlsúlyba, elnyomva a radikális elemeket. De voltak, akik még tovább is agitáltak ennek érdekében: Mikes szombathelyi püspök „a helyzet komolysága” miatt külön felkérte barátját, Zichy pécsi püspököt, hogy egyházmegyéje remélhetően mérsékelt szellemű képviselőit feltétlenül küldje el Budapestre a kongresszusra. Ezt Zichy meg is tette, utasította egyházmegyéje megválasztott képviselőit a részvételre, „az ő korrekt szellemüktől a tárgyalások üdvös befolyásolását” remélve.²¹²

A kongresszus össze is ült január 15-én és két napon át tartott. Az első nap a szemtanúk beszámolóí szerint egyházas szellemben, az őszinte és minden radikalizmustól mentes javítási szándékban folyt, de a második napon elszabadultak az indulatok és a forradalmi láz. Hasonlóképpen a gyűlésen résztvevők felfogása is két táborra oszlott: az egyik csoport a mérsékelt reformok híveként minden egyházi törvényt és a hierarchia jogait is teljes mértékben tiszteletben tartotta, míg más részük lázító forradalmi hangvétellel radikális követeléseknek adott hangot, sok egyházi törvényt semmi be véve.

Forrásaink szerint a kongresszuson hozzávetőlegesen 100 budapesti és 50–60 vidéki pap vett részt, voltak, ahonnan a kerületi bizalmi férfiak is elmentek,²¹³ máshonnan csak az egyházmegyei képviselők,²¹⁴ de volt olyan egyházmegye is, amely senkivel sem képviseltette magát, feltehetően elsősorban a rossz közlekedési viszonyok miatt.²¹⁵

211 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486

212 PPL 276/1919, 385/1919

213 Veszprémi egyházmegye (VÉL AD 1014/1919)

214 Pécsi egyházmegye (PPL 385/1919)

215 Egri főegyházmegye (*Egri Egyházmegyei Közlöny* 1919. január 19. 17., február 1. 22–23.)

Természetesen a megszállás alatt lévő egyházmegyékből sem tudtak a fővárosba utazni a küldöttek.

A kongresszus első napja Szalay ideiglenes elnök megnyitójával kezdődött, melyben kifejtette, hogy a Papi Tanácsot az egyház érdeke hívta életre. Bár ekkor jóval mérsékelt hangnemben szolt a főpásztorokról, mint november 7-én, de azért most sem éppen a fiúi szeretet hangját hallhatjuk ki beszédéből: „Legyenek a püspökök atyáink, de dolgozó atyáink! (...) És ha kevesebb lovat foghat a fogat elé, ne féljen a püspök. Ne ijedzen, ha a budget lepad, itt lesz helyette a papság szeretete.”

Szalay megnyitóját a modern eszmék iránt legnyitottabb püspök, Prohászka Ottokár beszéde követte, aki a főpapok közül egyedül vett részt a gyűlésen. Prohászka már régóta azt a nézetet vallotta, hogy a lényeg változatlan fenntartásával a régi, elavult formákat az egyház testéről le lehet fejteni és helyette újakat alkotni.²¹⁶ A résztvevők nagy lelkesedéssel fogadták beszédét – Mailáth Gusztáv Károly mellett ő volt az egyedüli püspök, akinek tevékenységét még Szalay sem ítélte el –, melyben kifejtette, hogy az egyházban is van olyan elavult intézmény, amely a maga korában jó volt, de most már meg lehet szüntetni és helyette újat alkotni, azonban ezek a modern formák is csakis az egyház szelleméből és talajából fakadhatnak. Új rendet akarhat a papság, de nem szabadságokkal, hanem csak olyat, amely a papi rend becsületére és az egész egyház megszilárdítására vezet. Prohászka beszédében megmutatta, hogy a tanács meddig mehet el törekvéseiben, melyik az a tér, ahol áldásos tevékenységet fejthet ki. Beszéde után Szalay indítványára a gyűlés elhatározta, hogy a pápát, a primást és Károlyi Mihály köztársasági elnököt táviratilag üdvözlik.

A következő előadó – az eredeti programtól eltérve – Persián Ádám kormánybiztos volt. Ő először is az alsópapságnak háláját fejezte ki helytállásáért és konszolidáló munkájáért a forradalom napjaiban és biztosította a résztvevőket, hogy az alsópapság érdekeit minden eshetőséggel szemben meg fogja védeni. Reményét fejezte ki az iránt, hogy a Katolikus Autonomia rövid időn belül megvalósul és a papság anyagi helyzetét ez fogja rendezni, azonban kijelentette, hogy ha az autonómiával kapcsolatban bármilyen akadály merülne fel, gondoskodni fog róla, hogy az alsópapság igényei más módon mindenképpen kielégítenek. Végül kijelentette, hogy lelkes híve a Papi Tanács követeléseinek, mert ebben látja azoknak az érdekeknek a biztosítását, amelyeket az államnak és az egyháznak egyaránt védenie kell, és meggyőződése, hogy a tanács működése az egyház reneszánszát fogja eredményezni. Szép és biztató szavak, de mit szűrt le Persián beszédéből a szemtanú? „Bennem azt a meggyőződést érelték,” – írja Felkl Viktor veszprémi egyházmegyei résztvevő – „hogy ezekben az ígértekben ne lássak mást, mint egy jólelkű, jóindulatú embernek privát megnyilatkozását, aki szívesen segítene és majdan szívesen segít is, ha... ha... és aki maga sem biztos benne, vajjon ígéreteit a közeli jövő valóra váltja-e.”²¹⁷

A következő napirendi pontban Szomor Béla számolt be a tanács eddigi tevékenységéről, külön részletezve a tanács programpontjaira érkezett, fentebb ismertetett szava-

216 GERGELY JENŐ: *Prohászka Ottokár közéleti működése*. In: *Prohászka ébresztése*. I. köt., Budapest, 1996. 180–181.; GERGELY JENŐ: *Prohászka Ottokár politikai nézetei a századfordulón*. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Esztergom, 1999. 173.

217 Felkl Viktor szemtanú benyomásait és megfigyeléseit lentebb még többször ismertettük (VÉL AD 1014/1919)

zatokat, melyek, mint láttuk, egyáltalán nem az egész alsópapság véleményét tükrözték. A következő előadó Vass József, a Szent Imre kollégium prefektusa volt, aki beszédében kijelentette, hogy az egyház alkotmányát nem szabad félteni a papságtól. Ezután Mészáros János prelátus beszélt a Katolikus Autonómiáról, azokat a kötelességeket fejtegetve, amelyek annak keretén belül a papságra fognak hárulni. A következő előadó, Melles Emil fővárosi görög katolikus parochus a speciális görög katolikus problémákról szólt, kérve a magyar misenyelvet a magyar nemzetiségű hívek részére és az egyenlő elbánást a latin szertartású papsággal. Végül Pfeiffer Miklós kassai kanonok beszélt. A nép és a papság kapcsolatának elmélyítést szorgalmazta és az amerikai példát hozta fel követendőként, ahol közvetlen, intenzív pasztoráció működik, mivel a plébános a néppel együtt él és dolgozik. Az Egyházi Közlöny tudósításán érződik, hogy Pfeiffer beszédét csak nagyon megcsonkítva közli. Ha Felkl benyomása igaz, érthető, miért: szerinte Pfeiffer azt a nyíltan megvallani nem mert véleményt képviselte, hogy a katolikus papoknak a szociáldemokráciával kellene keresni az együttműködés lehetőségét.²¹⁸

Végül még néhány indítvány következett, elsősorban a vallásoktatás védelmében, amely tekintetében a Papi Tanács egységesen állt a püspöki kar és a vallásos közvélemény mellett. Felkl leírása szerint a kongresszus első napja volt a Papi Tanács „szelíd, krisztusi arculatja – Az igazi restauracio akarásának benyomását tette rám. Komoly munkára vállalkozott és vállalkozása örömmel töltött el.”

Bár az aznapi hivatalos ülés véget ért, de utána következett egy bizalmas jellegű megbeszélés, amelyet csak Felkl beszámolójából ismerünk. Eszerint Dobó István versegi plébános egy távol eső teremben összehívta bizalmas megbeszélésre a „radikális párti” papokat, kik nagyrészt a Csanádi és a Váci egyházmegyéből kerültek ki. „Ez a jakobinus testület az egyházi arisztokrácia véréből szeretett volna inni” – írja Felkl. A „kupaktanács” állást foglalt Zichy püspök ellen, szó szerint számárnak nevezve őt, mivel Földes Dezső várdombi plébánost a cölibátus ellen írt és engedély nélkül kiadott füzetete miatt felfüggesztette. Különösen egy váci káplán járt élen a szidalmazásban. Felkl felháborodottan állapítja meg: „Nem kath. papok voltak itt együtt, hanem báránybőrbe öltözött farkasok, akik a restauracio christiana jelszava alatt igazi destrukció pallérjai – azok, akik három hónap előtt királyt detronoizáltak és talán nemsokára az egyházat és magát Krisztust óhajtják detronizálni. (...) Ilyenekkel közösséget csak az vállalhat, aki előbb leveti a papi talárt és megtagadja kath. papvoltát.”

A másnapi ülésen következett a tanács programpontjainak és szervezeti szabályzatának megtárgyalása. Azonban az előbbi olyan sok időt vett igénybe, hogy a napirendet teljes egészében nem lehetett letárgyalni. Mindenesetre először előterjesztették a szervezeti szabályzat tervezetét, melynek letárgyalása sem ment simán. A „radikális pártiak” egyik fő szervezője, a fent már említett Dobó István azt kívánta, hogy ne kellejen püspöki jóváhagyás az egyházmegyei papi tanácsok elismertetéséhez. Bár Szalay és

218 Pfeiffert sokszor érte az a vád, hogy a szociáldemokratákkal rokonszenvezik, Persián szerint személye körül olyan politikai klikk alakult ki, amely a kérdések merészebb megoldását az illetékes egyházi főhatóságok és a kormányzati tényezők megkerülésével is hajlandó lett volna megoldani. (PIL 704. f. 12. öe. 64.; VÉL AD 1014/1919; SzPL AC 1429/1919; PPL 783/1919) Azonban Fischer-Colbrie Ágost kassai püspök egy Csernochhoz írt bizalmas levele egészen mást mutat: eszerint Pfeiffert csak azért hagyta a püspök Budapesten, hogy a Papi Tanács fiataljaira mérséklően hasson svájci és amerikai tapasztalatait felhasználva. (PL Csernoch 1919 D/c 1437)

Szomor kérte, hogy álljon el indítványától, ő mégis ragaszkodott hozzá. Végül Várossy Gyula, a radikálisok másik vezetője, a Délmagyarországi Papi Tanács elnöke kérte erre Dobót, mire ő végül is visszavonta javaslatát. Ezután elfogadták a tanács alapszabályát. Eszerint a Papi Tanács célja a magyar katolikus papság szellemi és erkölcsi tartalmának fokozása, a papság és az egyház Krisztus szellemében és az új idők követelményei szerint való restaurációjában a püspöki kar hathatós segítése – ez a kitétel egyébként nagyon tág értelmezési lehetőséget adott! –, valamint a papság anyagi helyzetének javítása és gyökeres átalakítása az illetékes fórumok útján. A szabályzat alapvetően megfelelt a primás utasításainak, mivel egyrészt a kívánt módon, egyházmegyenként épült fel szervezete, másrészt pedig mert kimondta, hogy az egyházmegyei papi tanácsok számára szükséges az illetékes megyéspüspök jóváhagyása, az országos tanács megválasztott elnökét a primás erősíti meg, valamint szintén ő hagyja jóvá az alapszabályt is. A szervezet kezdetektől hangoztatott demokratizmusát annyiban tükrözte az alapszabályzat, hogy megkövetelte, hogy mind az esperesi kerületi, mind az egyházmegyei szintű választásoknak titkosan kell lefolyniuk – vagyis így a püspökök nem tudták a képviselők megválasztását olyan hathatósan befolyásolni –, másrészt pedig kimondták, hogy ha egynél több egyházmegyei képviselőt választanak, akkor azok közül legalább egynek káplánnak kell lennie. Ezzel az alsópapság legalsó rétegének érdekvédelmét kívánták biztosítani, akik helyzetének javítása a tanács egyik legfőbb célkitűzése volt.²¹⁹ Ezek után megválasztották Szalayt az Országos Papi Tanács rendes elnökének.

Ezután következett a kongresszus leghevesebb része, a programpontok véglegesítése, amelyeknél Várossy kérte, hogy a Délmagyarországi Papi Tanács külön pontjait is tárgyalják.

Az 1. pontot, a papnevelés reformját tárgyalták legelőször. Gere Gábor teológiai tanár, pécsi egyházmegyei képviselő indítványozta, hogy a szemináriumoknak adjanak egyetemi fokozatot és anyagilag is jobban segítsék az eddigieknél. Várossy szerint az egyházmegyenkénti szemináriumok ma már feleslegesek, a teológiákat egyetemi székhelyeken állítsák fel, így lehetségessé válik, hogy világi tudományokat is tanulhassanak a kispapok. Végül is Szalay indítványára szakbizottság elé utalták a kérdést.

A 7., a budapesti plébániák decentralizációjáról szóló ponthoz Beckel Vendel szőtt hozzá és indítványozta, hogy nemcsak a fővárosban, hanem az ország más vidékein is történjen ez meg. Várossy javasolta, hogy az esztergomi érsekséget hozzák Budapestre, ötletét azonban elvetették.

A 11. pont, a kanonoki intézmény reformja nagy vitát váltott ki. Mint már fentebb láttuk, az Országos Papi Tanács ennek csupán megreformálását kívánta, míg a Délmagyarországi Papi Tanács egyenesen megszüntetését vette célba. Most ennek megfelelően legelőször is a „délmagyarországiak” vezére, Várossy Gyula ragadta magához a szót. Ő ragaszkodott eltörléséhez, azzal indokolva követelését, hogy a kanonoki intézmény valójában csak magasabb fizetéssel összekötött nyugdíjazás, és egyrészt nem mindig a legérdemesebb személy kapja meg a kinevezést, másrészt pedig felesleges már maga az intézmény is, mert a püspökök igen ritkán kérnek tanácsot tőlük. Legyenek ezentúl a püspökök tanácsadói az esperesek, a káptalani vagyont pedig csatolják a Katolikus Autonómia vagyonához.

219 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486

Potyondi Imre, székesfehérvári püspöki irodaigazgató, a székesfehérvári egyházmegye küldötte ezt nem ajánlotta, mivel ha a Papi Tanács legális intézmény akar maradni, nem kívánhatja az egyházi törvénykönyvben is szereplő kanonoki intézmény eltörlését, mivel az a Pascendi-enciklika alapján igen súlyos következményekkel járna. De azt kívánhatják, hogy a kanonoki kinevezésekbe az autonómia beleszólhasson. Pfeiffer Miklós kanonok szintén a reform mellett érvelt, szerinte be kellene vezetni a kötelező nyugdíjazást egy korhatáron felül a papságnál is, mivel van kor, amikor az ember már nem alkalmas sem a munkára, sem a tanácsadásra. Dobó István, az izgága versegi plébános ekkor magát a Pascendi-enciklikát kezdte bírálni, de az elnök megvonta tőle a szót. Végül is a 11. pont az eredeti szövegében ment át, tehát az Országos Papi Tanács továbbra is csak a kanonoki intézmény reformját kívánta.

A 12. pont, a breviárium megújítása szintén zajos vitát váltott ki, ekkor már még inkább elszabadultak az indulatok. Most is Várossy kezdte a vitát, kérte, hogy a délmagyarországiak programja szerint a breviáriumot anyanyelvén imádkozhassa el a pap és annak elmondását „a papi becsület védelme alá helyezzzék”. Vagyis gyakorlatilag fakultatív legyen, nem pedig kötelező. Szemtelen megjegyzésekkel tarkított javaslatát hangos tiltakozás szakította félbe az összegyűltek részéről. Marcell Mihály esztergomi szeminárium lelkigazgató próbálta csitítani a veszekedést, de nem sok sikerrel. Németh István újpesti és Timár Ambrus aszódi pap mellett érvelt, hogy a beérkezett szavazatok több mint 90%-a a reform mellett voksolt, tehát ezt fogadják el döntő érvnek. Mészáros prelátus azonban felvetette a nagy kérdést, hogy nem az a lényeges, hogy milyen százalékosan szavaztak rá, hanem, hogy hányan. Erre Szalay beismerte, hogy bizony kevés szavazat érkezett be a megszállások miatt és a postán is elveszett sok levél, így a beérkezett szavazatokat nem lehet az egész magyar papság óhajának tekinteni. Végül az Országos Papi Tanács eredeti kívánságát szavazta meg az összegyűltek többsége, miszerint ragaszkodnak a breviáriumhoz, de kívánják annak valamilyen reformját.

A helyi káplánság reformját kívánó 16. pontnál Várossy szintén a Délmagyarországi Papi Tanács fentebb már ismertetett álláspontját próbálta keresztülvinni, vagyis az egész kápláni intézmény eltörlését – szemben az országos tanács csak a helyi, egy-egy filiához kötött káplánságok eltörlésére vonatkozó kívánalmával –, de ismét nem sikerült érvényre juttatnia véleményét. Mészáros prelátus elismerte ugyan, hogy ez az intézmény tényleg reformra szorul és segíteni kellene azon, hogy a káplán ne legyen egy másik személy, vagyis a plébános szeszélyéhez kötve, de ez csak a pragmatika kérdése, tehát maradjanak meg a reform kívánalmánál.

A szentségi böjt reformjáról szóló pontot Csáktornyai István véleményezte, javasolva, hogy az egyházi törvénykönyvvel ellentétben – amely kimondta, hogy külön engedély nélkül Karácsony és Halottak napja kivételével a papoknak naponta csak egyszer szabad misézni²²⁰ – vasárnap délután és este is lehessen szentmisét mondani, mivel sok ember délelőtt nem ér rá és ezért elmulasztják a szentmishallgatást. Itt tárgyalták a bajuszviselés lehetőségét is, amely szintén tiltott volt a kánonok szerint.²²¹

A 20. pontnál, melynek pontos tartalmát egy forrásunk sem ismerteti – csak arról értesülünk, hogy a liturgiával volt kapcsolatban –, Krajnyák Gábor azt javasolta, hogy a román megszállás alatt lévő görög katolikusoknál a latin rítusra való áttérés lehetőse-

220 SIPOS 1928, 120.

221 SIPOS 1928, 36.

gét, mint kényes kérdést, ne bolygassák. A többi programpont minden különösebb hozzászólás nélkül átment, azaz bekerült a tanács végleges, hivatalos programjába.

A papság politikai szerepvállalásának kérdése is szóba került a gyűlésen. Toldy Jenő kiskunfélegyházi plébános kijelentette, hogy a papoknak ma igenis politizálnia kell, hiszen például az iskolakérdés is ma kimondottan politikai kérdés. A sajtó terjesztését, a keresztény szervezetek alakulását sürgette és szerinte minden gyűlésen, még a kommunistán is részt kellene vennie a papnak.

A programpontok tárgyalása úgy elhúzódott, hogy az egész napirend felborult. Marcell Mihály a papnevelés reformjáról szóló előadására sor sem került, a többi előadás alatt pedig a Délmagyarországi Papi Tanács tagjaiból és a budapesti hitoktatók és káplánok egy csoportjából összeverődött radikális csoport folyton lármázott és „elég már!”, „hagyja abba!”, „halljuk az indítványokat!” közbekiáltásokkal zavarták a beszédeket. Ez a csoport az indítványok tárgyalása érdekében hajszolta reggeltől a gyűlést, mivel itt került sor Várossy javaslatára a cölibátus eltörléséről. Bár a higgadtabb résztvevők tiltakozására Toldy Jenő elkezdte előadását, de hamarosan beleszóltak a radikálisok: „Le-telt a 20 perc! Hagyja abba!” Szalay elnök igyekezett a gyűlés komolyságát megőrizni, de Toldy beszéde után – bár a program szerint Marcell előadása következett volna – kénytelen volt az indítványok tárgyalására áttérni.

Itt legelőször is Várossy terjesztette elő javaslatát a kötelező cölibátus megszüntetéséről. Javasolta, hogy fölszentelés után is nősülhessenek a papok, özvegyesség esetén ismételten is, és a nősülés miatt hitehagyott papokat jelentkezés esetén vegyék vissza. Ajánlotta azt is, hogy ennek érdekében indítsanak meg egy nagy világpropagandát, olyan formában, hogy a püspöki kart kérjék meg ennek Rómában való érvényesítésére. Indítványát egyrészt azzal indokolta, hogy a Szentírás nem parancsolja a papi nőtlenséget és az az ókeresztény korban is természetes volt, másrészt pedig a papoknak háztartást kell tartani, amelyet jobb, ha feleség vezet, mint gazdaasszony.

Az indítvány természetesen nagy vihart kavart. Voltak, aki Várossyra kiáltottak: „Le vele!”, míg a hangosabb radikális csoport „Menjen a zöldség közé! Farizeus, aki a cölibátust védi!” szavakkal támadt neki azoknak, akik a cölibátus mellett szólni mertek. A szenvedélyes vitában különösen Földes Dezső várdombi plébános, A cölibátus kérdése című füzet szerzője hallatta hangját, aki felpanaszolta, hogy püspöke, Zichy Gyula felszólította, hogy 10 napon belül vonja vissza írását, mert különben felfüggeszti, amire viszont ő nem volt hajlandó. Végül a gyűlés Toma István javaslatát fogadta el, aki szerint ezt a kérdést nem lehet csak Magyarországon elintézni, ez nem csak a magyar papság problémája, hanem nemzetközi ügy, tehát utasítsák a kérdést a tanács „promoribus sacerdotum” bizottsága elé, amely majd megtudakolja más országok papságának véleményét is erről. Javasolja, hogy bízzanak a püspöki karban és a pápában, aki a kor szellemének megfelelően el fogja majd intézni ezt a kérdést úgy, hogy az az egyház érdekeinek megfelelően. Igaz, Várossy állítása szerint a jelenlévő 5–600 pap – más, megbízhatóbb források csak 150–160 résztvevőről beszélnek! – szavazás nélkül, kitörő lelkesedéssel egyhangúan elfogadta indítványát, de ez egyszerűen nem igaz.

Várossy előterjesztette a Délmagyarországi Papi Tanács többi, fent bemutatott programpontját is, de amelyek közülük radikálisabbnak bizonyultak az Országos Papi Tanács pontjainál, azok nem mentek keresztül.

Pálmay Ferenc a szolgálati pragmatika reformtervezetét terjesztette elő, amely igencsak megcsonkította volna a püspökök az egyházi törvénykönyvben meghatározott

jogait. Pálmay javaslata szerint a fegyelmi ügyeket a papok maguk között intéznék, egy az egész egyházmegye papsága által titkosan megválasztott intézőbizottság által, a püspökre csak a végrehajtás feladata hárulna. Emellett működne egy úgynevezett bizalmi-testület is, melybe 10 tagot a püspök, 10-et pedig a papság jelölne. Pálmay a jövedelmek kiegyenlítését is kívánta, olyan formában, hogy fix jövedelemmel bírna minden lelkész – a plébánosi és kápláni intézményt eltörölnék –, a püspök is, csak a pótlékok lennének különbözőek a munkakörök szerint. 40 év szolgálat után kötelező lenne minden papnak nyugdíjba mennie, hacsak a kormányzóbizottság a további munkát nem engedélyezi. A veszprémiek beszámolója szerint ez az egyházzal homlokegyenest ellenkező javaslat határozatba is ment.

Ezután következett a különböző bizottságok és tagjaik megválasztása. A cölibátus kérdését is tovább tárgyaló „pro moribus sacerdotum” bizottság tagjainak megválasztása ismét szenvedélyes kitörésekre adott alkalmat. A Délmagyarországi Papi Tanács tagjai a köztisztelőben álló Grieger Miklós sóskúti plébános és Székely István egyetemi tanár beválasztása ellen óvást emeltek, és helyettük Várossy személyét követelték. De a többség tiltakozása megghiúsította ezt. Felmerült még egy ún. „panaszbizottság” ötlete is, amely igencsak ellenkezett volna a hierarchia jogaival, de nincs tudomásunk róla, hogy ezt megalakították volna.

A Papi Tanács első és egyetlen kongresszusa végül január 16-án este fél nyolckor megtörtént.²²²

Hogyan értékelhetjük a kongresszust? Azt kell mondanunk, hogy sok olyan indítvány hangozott el, illetve számos olyan programpontra szavaztak meg, amely egyértelműen ellentmondott az érvényes egyházzajognak. Azonban a legradikálisabb programpontra követeléseit: a cölibátus megszüntetését, valamint a kanonoki és kápláni intézmény eltörlését az összegyűlt nagy része elvetette, így a délmagyarországiakon és elvbarátaikon kívül a résztvevők többsége nem tett szélsőséges radikalizmusról tanúságot. Azonban Várossy, Földes és társaik viselkedése épp elég volt ahhoz, hogy az egész szervezetre ráüssék a lázadás bélyegét.

Felmerül a kérdés, hogy a Papi Tanács valóban szembehelyezkedett a kongresszuson az egyházi hierarchiával? A veszprémi kiküldöttek szerint ez jellemezte az egész gyűlés lefolyását. Ők állításukat Földes példájával igazolják, akit bár püspöke törvényesen elítélt, de a Délmagyarországi Papi Tanács ezzel szemben védelmébe vett, így jogtalanul beavatkozott az egyház fegyelmi ügykörébe. De valójában a püspöki tekintélyt legmélyebben Pálmay indítványa sértette – mely a veszprémiek szerint határozatba is ment –, amely szerint a püspökök semmiféle intézkedést nem tehetnek a melléjük rendelt 20 tagú bizalmiférfi testület hozzájárulása nélkül. Ha ezt valóban elfogadta az Országos Papi Tanács – bár semmilyen későbbi forrásunk nem utal erre –, akkor kétségtelenül nemcsak szembehelyezkedett a főpásztorok jogaival, hanem az egyház alkotmányát is egyszerűen felrúgta.

222 *Egyházi Közlöny* 1919. január 19. 17–22.; VÉL AD 1014/1919; *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1919. február 1. 22–23.; MOL K 148 1919–22–2726

A kongresszus után hogyan gondolkodott az alsópapság a Papi Tanácsról, továbbra is támogatta, vagy a bizalmatlanoknak lett igaza? Az a kép bontakozik ki előttünk, hogy a vidéki alsópapság nem fordult el a Papi Tanács eszméjétől, mint érdekvédelmi szervezettől, de a jelenlegi Országos Papi Tanácsot nagyban kifogásolta és a kongresszust teljes mértékben elítélte.²²³ A szombathelyi papi tanács például felszólította a budapesti intézőbizottságot, hogy a cölibátus eltörlését hagyják ki a tanács programjából és e kérdésben ne is tegyenek semmiféle nyilatkozatot, mert az úgy tünne, mintha az az egész alsópapság véleménye volna, holott valójában egyáltalán nem fedi azt. Kérték továbbá, hogy kezeljék a bizottsági tárgyalásokat diszkrécióval és egyébként is a sürgős megoldást igénylő kérdésekkel foglalkozzanak. Alapvetően a tanácstól nem fordultak el, csak mást vártak tőle: „Legyen papságunk központi szerve, mely több kitűnő program-pontjának megvalósításával, az eljövendő nehéz napok harcainak előkészítésével, az alsópapság munkájában adandó lelkesítéssel, tanácsaival, irányításaival, az egyház szellemében folytatott munkájával apostola, vezérlő szelleme legyen a kialakulandó új Magyarországnak.”²²⁴ Lényegében ugyanez volt a véleménye az esztergomi papságnak is,²²⁵ bár egyik képviselőjük, Radnai Gyula ezek után lemondott megbízatásáról.²²⁶ A Veszprémi egyházmegye képviselői ettől sötétebb színben látták a helyzetet. Kijelentették, hogy a kongresszus a hierarchiát sértő hangneme és határozatai miatt, valamint mivel a Papi Tanács bevallottan forradalmi szerv, amelyet az egyházban nem fogadhatnak el, nem működnek együtt tovább a tanáccsal és megbízatásukat visszaadják.²²⁷ Felkl úgy gondolta, hogy ha a tanácsból majd kiválnak a „jakobinus” elemek és az a papság méltó, komoly képviselőtének bizonyul, érdemes lesz ismét csatlakozni hozzá, de jelen formájában ez lehetetlen.²²⁸ Úgy tűnik, hogy a vidékiek különösen a cölibátus eltörléséért és a breviárium megváltoztatásáért indított törekvéseket ítélték el.²²⁹

A Papi Tanácsot a kezdetektől felkaroló Egyházi Közlöny cikkírói – köztük Giessewin Sándor és Mészáros János is – azonban sokkal elnézőbbek voltak a kongresszussal szemben. Nem fordultak el a tanácstól, hanem úgy vélték, hogy idővel majd letisztul, kinövi „gyermekbetegségeit” és a jövőben hasznos szervként fog működni az alsópapság érdekeinek védelmében.²³⁰ Egyedül Vass József, a Szent Imre Kollégium prefektusa nyilatkozott úgy, hogy a történetek után el kell búcsúznia a szervezettől, mivel hozzá fűzött reményeit nem váltotta be. De ezt meglepő módon nem a kongresszus lázongó hangvételével vagy túlzott követeléseivel indokolta, hanem azzal, hogy a gyűlés „végzett a maga módja szerint derék, jószándékú munkát, de nem csinált történelmet”,²³¹ vagyis nem sikerült semmilyen eredményt elérnie – ami egyébként igaz is volt.

223 *Magyar Kultúra* 1919. január 20. 45.

224 SzPL AC 1428/1919

225 *Esztergom* 1919. január 26. 2–3., február 2. 2.

226 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1163

227 VÉL AD 1014/1919

228 VÉL AD 1014/1919

229 SzfVPL Egyházig. No. 4690. 1139/1919; SzPL AC 1428/1919

230 *Egyházi Közlöny* 1919. január 26. 25–29., február 2. 33–35., február 21. 43., március 2. 49.

231 *Egyházi Közlöny* 1919. január 26. 25–26.

De a főpapság nem volt ilyen elnéző. Az első támadást a tanács ellen az ezt a kezdetektől rossz szemmel néző Rott veszprémi püspök indította meg. Ő először is a primáshoz fordult, kérve a tanács elleni határozott állásfoglalást, majd pedig püspöktársaihoz intézett egy levelet, melyben a tanács elleni fellépésre szólította fel őket: „Ezek [a kongresszus] után helyénvalónak találnám, hogy a püspöki kar saját reputációja, de az egyház fegyelme érdekében is kilépjen eddigi tartózkodó álláspontjából s az ún. Papi Tanáccsal szemben legalább is a visszautasítás fegyverével éljen s az egyes püspökök figyelmeztessék papságukat, hogy a papi tanáccsal ne vállaljanak semmi közösséget, ne tartsanak föl semminemű összeköttetést. A püspökök erélyes fellépése sok gyengébb, ingadozó, megtévesztett fiatal papot kijózanít majd s valódi jótétemény lesz a jelen szellemi eltévelyedés közt. (...) Azt hiszem azonban, hogy e pontban egyértelműen kellene eljárunk. Az én papságom eddig mentes a Papitanács [sic!] befolyásától, de Csanád, Vác és a pesti papság fiatalabb része kompromittálja az egész magyar papságot, miért is el vagyok határozva, hogy a pesti bolsevista szellemet minden eszközzel távol tartom a veszprémi papságtól. (...) Lehet, hogy én túl sötét színben látom a helyzetet, de a minap maga dr. Mihályfy Ákos²³² is mondta nekem itt Veszprémben, hogy beavatottak szerint schizma lesz a vége. Én inkább azt gondolnám, hogy tömeges aposztázia, amint azt egyes pesti papok már megkezdték. (...) Ez a Papitanács minduntalan arra hivatkozik, hogy működését a püspöki kar jóváhagyásával folytatja. Ha ezek után is hallgatunk, a papságban azt a téves benyomást keltjük, hogy ez a féktelen izgatás a mi jóváhagyásunkkal történik. (...) Helyesnek tartanám körlevélben felvilágosítani a papságot, és vele minden közösséget megtagadni. Tovább menni egyelőre talán felesleges volna, ne adjunk nekik alkalmat, hogy martyroknak deklarálják magukat.”²³³

Ő maga járt elől jó példával, II/1919. számú körlevelében nyíltan elítélte a Papi Tanácsot, kijelentve, hogy működését nem helyesli, azt az egyházra nézve nagy mértékben károsnak tartja és kéri papjait, hogy ezentúl a tanáccsal semmilyen közösséget ne vállaljanak. Helyette azonban felvet egy másik lehetséges módot az alsópapság szervezkedésére, melyet egyébként ő is szükségesnek lát. Eszerint – hasonlóan a Paxhoz – alakítsanak egy egyházmegyei papi egyesületet „Unio” vagy „Charitas” néven, amelyben a papság szabadon egyesülve az anyagi érdekeit biztosíthatja, egyéb, főként pasztorációs kérdéseket megbeszélhet és a püspökkel állandó érintkezésben lévén, őt tanácsaival támogathatja.²³⁴

Azonban a püspökök nem követték Rott példáját, egy körlevélről sem tudunk a veszprémin kívül, amely nyíltan elítélné a tanácsot, ők ezt inkább a püspökkari konferenciára hagyták.

De a Papi Tanács sem volt rest megvédeni magát. Kiadott egy rendkívül éles és támadó hangvételű nyilatkozatot Rott püspöknek címezve, azonban ez valójában az egész püspöki karnak szólt. Ebben kijelentették, hogy nem engedik a Papi Tanácsot egyházmegyei szervezetekké szétforgácsolni, és az a püspök, aki meg akarja akadályozni papsága tömörülését az országos tanácsba, saját egyházmegyéje papsága, sőt, az egész magyar papság és az egyház anyagi és erkölcsi kárát okozza.²³⁵

232 Cisztercita egyetemi tanár, a Katholikus Szemle szerkesztője

233 SzPL AC 1429/1919; PPL 783/1919

234 VÉL II/1919. körlevél

235 *Egyházi Közlöny* 1919. február 21. 44.

Rott a január 28-i püspökkari konferencián is a legerélyesebb föllépést indítványozta az Országos Papi Tanács ellen és a szervezet egyházmegyénként való felosztását, mely a felforgató eszmék fészékét jelentő központ elhalását eredményezné. Hosszú vita után a püspöki kar végül is úgy döntött, hogy elítéli a kongresszuson történeteket és az egyes püspökökre bizza, hogy a botrányosan viselkedő résztvevőket felelősségre vonják és saját papjaikat „fegyelemre szorítsák”. Azonban a tanács egyszerű betiltását a jelen körülmények között a püspöki kar mégsem tartotta tanácsosnak, mivel szerintük megfelelő szervezet és okos vezetés mellett még hasznos munkát is végezhetne. Véleményem szerint azonban valószínűbb, hogy azért nem merték ezt a lépést megtenni, mert a tanács még mindig teljes mértékben élvezte a kormány támogatását. A püspöki kar ragaszkodott november 20-i határozatához, miszerint a papság csak egyházmegyénként szervezkehdhet a püspökök felügyelete alatt és az országos szervezetbe csak delegátusokat küldhet – szemben a tanács a kongresszuson elfogadott alapszabályával, amely szerint az országos gyűléseken a tanács minden tagja részt vehet és felszólalhat, illetve indítványt nyújthat be.²³⁶ A tanács központi szerve a primás joghatósága alá tartozna, akinek így jogában állna a szervezetet ellenőrizni, „hogy a Papi Tanács eléje nem tartozó ügyekkel ne foglalkozzék”, az elnököt megerősíteni, valamint a központi szervezet szabályzatát jóváhagyni. Kikötötték, hogy a tanács a püspökök megkerülésével nem tárgyalhat a kormányhatóságokkal és köteles a látszatát is elkerülni annak, mintha az alsópapság érdekeit a főpapsággal szemben képviselné és az egyház alkotmányának demokratizálását követelné.²³⁷ Tehát bár a püspöki kar nem tiltotta be magát a tanácsot, de korlátozásaival levágta annak szárnyait.

Mi történt a Papi Tanáccsal ezek után? Tevékenységéről január után nem sokat hallunk, de az forrásainkból egyértelműen kitűnik, hogy „forradalmi lendülete” megtört. Bár a mozgalom megindulása és a szervezet megalakítása valóban forradalmi volt, de vezetősége az idő múlásával, főleg a kongresszus után – Mészáros János preláthus szavaival élve – „a forradalmi lázból meglehetősen kigyógyult”. Belátták, hogy a tanács további munkája csak akkor lehet sikeres, ha szervezkedését legális formába tudja önteni, ahhoz pedig alá kell vetnie magát a püspöki kar határozatának.²³⁸

Bár a tanács – valószínűleg már csak egy maréknyi budapesti pap – időnként az aktuális egyházpolitikai kérdésekben – vallásoktatás, iskolaállamosítás – hallatta hangját,²³⁹ de forrásaink hallgatásából úgy tűnik, hogy szerepe egyre kisebb lett. Véleményem szerint ez nemcsak a püspöki kar erőteljes korlátozásának volt köszönhető, hanem a vidéki papság nagy része kiábrándulásának is, ugyanis a kongresszus után a tanács alapvetően elveszítette vidéki bázisát, amelyet a püspöki kar döntése még inkább fokozhatott.

Úgy tűnik, hogy a tanács a vidéki alsópapság támogatását elveszítve inkább a kormánykörökhöz kezdett közeledni, talán mert úgy vélték, hogy kívánságaik kielégítéséhez ott inkább segítséget kaphatnak. Erre utal, hogy a Papi Tanács február közepén csatlakozott a kettészakadt Károlyi Párt Hock János vezette radikális szárnyához, ahol örömmel fogadták őket, az alsópapság és befolyásuk által a széles néprétegek támoga-

236 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486

237 BEKE 1992 1919. január 28. 3. p.

238 *Egyházi Közlöny* 1919. február 2. 33.

239 *Alkotmány* 1919. február 23. 4., február 25. 2., március 7. 2.; *Dunántúl* 1919. február 4. 3.

tását remélve ettől.²⁴⁰ Így a kormánnyal is szoros kapcsolatba kerültek, amely úgy gondolta – legalábbis a Katolikus Népszövetség elnöke, Ernst Sándor prelátus szerint –, hogy a Papi Tanács felkarolásával a főpapság és az alsópapság közötti vélt ellentétek politikailag nagy hasznát fogja venni.²⁴¹ A kormány rokonszenve tettekben is megnyilvánult: Károlyi Mihály kinevezte Szalayt a vallás- és tanulmányi alapokat felügyelő bizottság tagjai közé,²⁴² Vass János vallásügyi miniszter pedig úgy nyilatkozott, hogy az alsópapság anyagi helyzetének javításánál a tanács által betervezett kívánságokat fogja minimumnak elfogadni.²⁴³

XV. Benedek pápát a tanács működéséről mind Csernoch primás, mind Valfre di Bonzo bécsi nuncius informálta. A nuncius „valóságos egyházi forradalomnak” minősítette a Papi Tanács tevékenységét és ismertette a Vatikánnal a tanács pontjait, valamint – tévesen – azt is, hogy a tanács január 15–16-i kongresszusán a cölibátus eltörlését is programjába vette, holott, mint láttuk, ezt csak egy bizottság elé utalta további vizsgálat végett.²⁴⁴ A pápát ez „mélységes fájdalommal” töltötte el és március 12-én a tanács feloszlására szólította fel a primást.²⁴⁵ Azonban a Vatikán szándékáról Gasparri bíboros-államtitkár már korábban, március legelején értesítette Csernochoz táviratban, aki azonban azt nem merte nyilvánosságra hozni az április 13-ra kiírt választásokig, mivel a Papi Tanács nemcsak a kormány, hanem a sajtó támogatását is élvezte és egy ilyen lépés minden bizonnyal a már egyébként is ellenforradalmisággal vádolt Katolikus Egyház és átvitven az egész keresztény politikai tábor ellen hangolta volna a közvéleményt. A primás csak a tanács legszűkebb vezetőségével és a vallásügyi miniszterrel közölte a letiltást, valamint Rott püspökkel.²⁴⁶ De a következő Tanácsköztársaság miatt Csernoch végül is csak hónapokkal később, június 20-án ismertette a szentszéki döntést Mészáros János prelátussal, a főváros érseki helynökével, mint a budapesti papok közvetlen felsőbbségével,²⁴⁷ amelyet 1919. augusztus 22-én a püspökkari konferencia is tudomásul vett. Emellett a tanács elnökét, Szalay Mátyást Budapest területén eltiltották a papi funkciók végzésétől, csakúgy, mint a szociáldemokratákkal együttműködő Pfeiffer Miklós kanonokot,²⁴⁸ a cölibátus eltörléséért harciasan küzdő Földes Dezső pedig önként lépett ki a papi rendből, megnősült és családot alapított.²⁴⁹

Ezzel szemben a Délmagyarországi Papi Tanács járta a maga külön útját. Mivel tagjai úgy vélték, hogy a kongresszuson sikerült meggyőzniük társaikat radikális programjukról,²⁵⁰ ezért a tanács intézőbizottsága egy nyilatkozatot tett közzé, melyben kijelentették, hogy ezzel céljukat elérték, így megszüntetik működésüket.²⁵¹ Azonban, bár

240 JUHÁSZ NAGY SÁNDOR: *A magyar októberi forradalom története.* h.n., 1945. 431.; *Új Reformáció* 1919. február 23. 7.

241 PL Csernoch 1918 D/a Ernst Sándor 1919 február 18-i levele Csernoch Jánoshoz

242 BATHYÁNY TIVADAR: *Beszámolóm.* II. köt., Budapest, é.n., 227.; *Alkotmány* 1919. február 25. 2.

243 *Alkotmány* 1919. március 4. 3.

244 EÖRDÖGH ISTVÁN: *A Magyarország elleni 1919-es intervenció, mint a bolsevizmus következménye.* (Vatikáni források alapján) In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1994/1–2* 127.

245 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486; PL Csernoch 1919 Cat. A. 2028

246 VÉL AD 1347/1919

247 PL Csernoch 1919 Cat. 46. 1486

248 BEKE 1992, 1919. augusztus 22.

249 TENGEY 2006, 66.

250 MOL K 148 1919–22–2726 124–126. old.

251 *Egyházi Közlöny* 1919. március 2. 52.

ezen a néven valóban nem találkozunk vele tovább, de a szervezet – talán mert az Országos Papi Tanácsot a püspöki konferencia január 28-i ülésén nagyon szűk korlátok közé szorította – átalakult Országos Radikális Papi Párttá Várossy Gyula vezetésével. Várossy állítása szerint a párt mögött a magyar alsópapság túlnyomó többsége áll, amely azonban – a püspökkari letiltó döntés után – „most püspöki nyílt vagy titkos terror alatt hallgat, fél, félti ekszisztenciáját [sic!] és létét”.²⁵² Azonban fentebb már láttuk, hogy a Délmagyarországi Papi Tanács mintegy harminc főből állhatott, tehát valószínű, hogy a belőle alakult Radikális Papi Párt sem bírt nagyobb támogatottsággal, hiszen a kongresszus után radikális követeléseiket nemcsak a püspöki kar, de maga az alsópapság jórésze is elítélte. A párt tevékenységéről csak annyit tudunk, hogy a kongresszus elé terjesztett követeléseiket Várossy memorandum alakjában február végén a kormánynak is eljuttatta, kérve támogatását, azonban levele külzetén csak ez áll: „Miniszter úrnak bemutatván, rendeletére irattárba!”²⁵³ Nem is hallunk többé a szervezetről.

A protestáns egyházak is élénk érdeklődéssel figyelték a Papi Tanács szerveződését és munkálatait. A protestáns egyházi lapok gyakran tudósítottak róla, általában meleg rokonszenvvel kísérve a szervezkedést, de előfordult, hogy inkább némi iróniával szemlélték egyes papok küzdelmét a cölibátus eltörléséért.²⁵⁴ Sajátos az Evangélikus Lap véleménye: szerinte egy egységes magyar egyházkormányzat lehetősége nyílik most meg, hisz „az egyesülés iránya adva van: a római katolikus egyház közeledik a protestantizmus felé”.²⁵⁵

Végül megjegyzem, a magyar Papi Tanács időszakunkban egyáltalán nem volt egyedülálló jelenség a Katolikus Egyházban. Horvátországban is alakult hasonló szervezet, mely hasonló sorsra jutott, mint a magyar, a zágrábi érsek márciusban elítélte.²⁵⁶ Csehországban is hasonló események játszódtak le, de a cseh papság reformszervezete még a Délmagyarországi Papi Tanácsnál is sokkal radikálisabb követelésekkel lépett fel: kivánták a cölibátus eltörlését, az elhamvasztottak egyházi temetésének engedélyezését, a püspöki körleveleket alávétését egy konzisztórium vizsgálatának kiadás előtt, valamint hogy az egyház vizsgálja felül Husz János ügyét.²⁵⁷

A Papi Tanács egyes kívánságai hamarosan megvalósultak: 1920-ban felállították az önálló magyar nunciaturát²⁵⁸ és Budapest ha nem is vált külön püspökséggé, de érseki helynököt kapott már 1919-ben Mészáros János prelátnak személyében.²⁵⁹ Azonban számos kívánsága csak félszáz év múlva valósult meg a II. vatikáni zsinaton, mely megújította a Katolikus Egyház egész lelkiségét. A zsinat bevezetett számos, a tanács által is kívánt újítást, például az anyanyelvi misézést, a papnevelésben a gyakorlati

252 MOL K 148 1919-22-2726

253 MOL K 148 1919-22-2726

254 *Lelkesegyesület* 1918. november 30. 540., 1919. február 22. 67., március 1. 75.; *Sárospataki Református Lapok* 1919. január 26. – február 2. 23.; *Evangélikus Óráló* 1919. február 20. 54.; *Evangélikus Lap* 1918. november 16. 4., 1919. január 9. 9.; *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1918. november 17. 338.; *Debreczeni Protestáns Lap* 1918. november 16. 377.; *Új Reformáció* 1919. február 16. 7., február 23. 7.

255 *Evangélikus Lap* 1918. november 23. 5.

256 *Alkotmány* 1919. március 18. 8.

257 *Papok Közlönye* 1919. február 1-15. 144.

258 GERGELY JENŐ: *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1919-1945.* h.n., 1999. 13.

259 PIL 704. f. 12. óe. 89-90.

munkára való felkészülést, a breviárium reformját.²⁶⁰ De az idők folyamán később sok más kérdésben is a tanács által kívánt modernizáló tendenciák érvényesültek: például a misézésen kívül a papság ma már viselhet a reverendán és a papi civilen kívül más komoly civil ruhát is, és a naponta kétszer vagy háromszor miséző pap az első mise után már fogyaszthat ételt és italt.²⁶¹ Azonban más kívánságai nem teljesültek: a püspököket továbbra is teljes joghatósággal a pápa nevezi ki,²⁶² a Katolikus Autonómia elmerült a történelem süllyesztőjében, a ma is érvényben lévő kötelező cölibátus kérdése pedig a mai napig nagy vitákat vált ki világszerte.

ADRIENN TENGELY

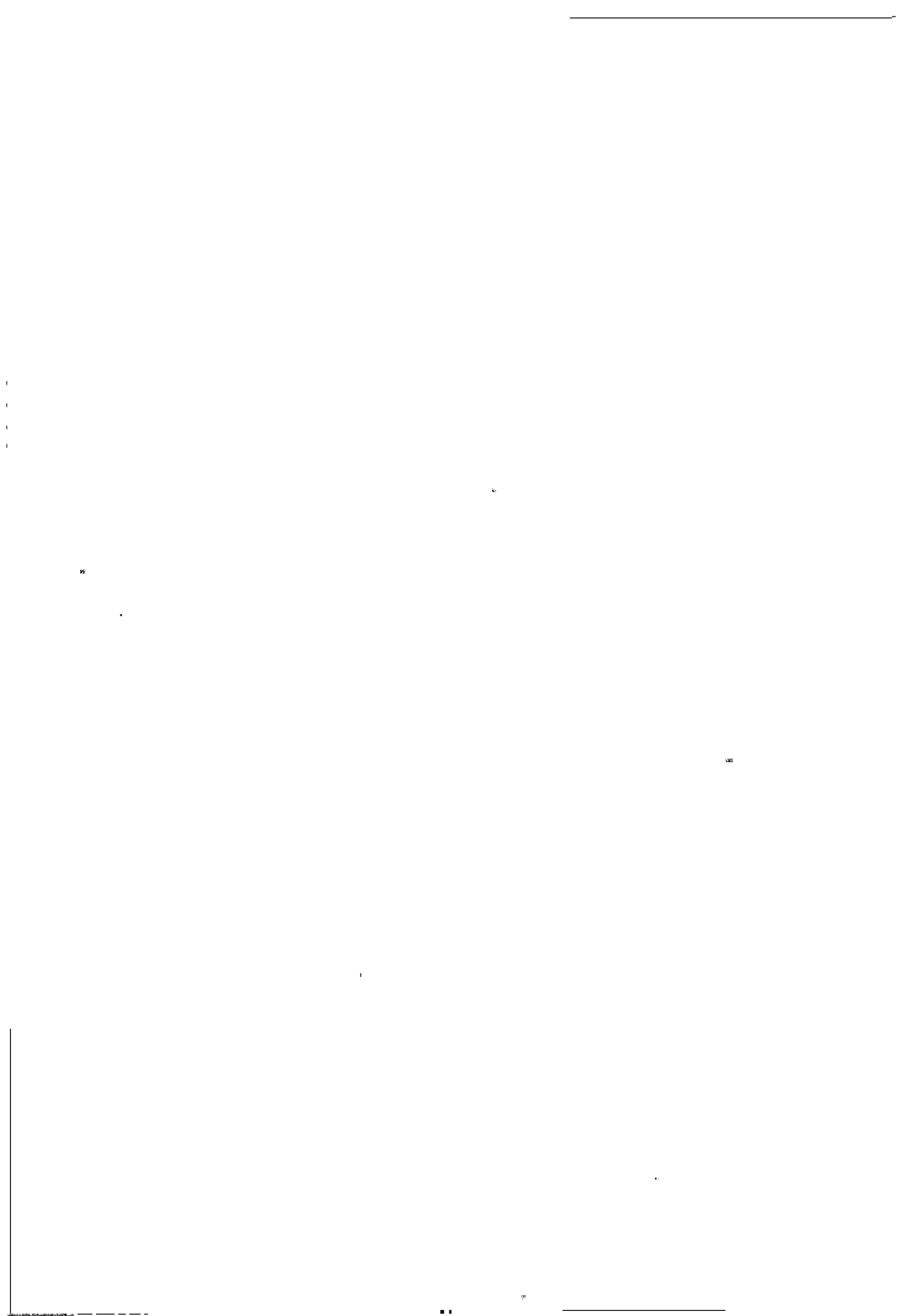
THE COMMITTEE OF THE LOWER CLERGY (*PAPI TANÁCS*) IN 1918-1919

The Committee of the Lower Clergy (in Hungarian *Papi Tanács*), a democratic reform and safeguarding organisation, may be considered a unique movement in the history of the Hungarian Catholic Church. The organisation was founded a few days after the Hungarian revolution on 7th November 1918 with a double aim. On the one hand it was to safeguard the financial interests of Catholic priests; on the other hand it aimed at reforming the structure of the Roman Catholic Church in order to renew its spiritual and pastoral activity. In the beginning the lower clergy generally supported the Committee; also the bishops approved its activity, however, rather reluctantly. Nonetheless, on its congress held on 15th-16th January 1919, the Committee caused a scandal (among others by suggesting the abrogation of celibacy). As a result both the clergy and the bishops turned against the movement. Consequently the Bench of Bishops controlled its activity very strictly; until on 12th March 1919 Pope Benedict XV finally dissolved the Committee.

260 *A II. vatikáni zsinat tanítása*. Budapest, 1986. 96-99., 102., 200-207.

261 ERDŐ PÉTER: *Egyházjog*. Budapest, é.n. [1991], 190., 362.

262 Uo. 247-248.

ZSÓDI VIKTOR

A SZEGEDI EGYHÁZMEGYEKÖZI PAPNEVELŐ INTÉZET TÖRTÉNETE
1930-1955 KÖZÖTT

2007-ben emlékezünk Hunya Dániel jezsuita szerzetes halálának ötvenedik évfordulójára. Ez a jubileum időszerűvé teszi a történeti reflexiót arra a műre, melyen leginkább felismerhető kezének nyoma. A szegedi szeminárium történetével eddig kevesen foglalkoztak,¹ bár egyháztörténeti szempontból fontos időszak a jelen dolgozatban is érintett terminus. A Szegeden működő, jezsuita vezetésű papnevelés nem csupán a csanádi papságra volt hatással, hanem – elsősorban Hunya Dániel munkásságának köszönhetően – az egész magyar klérus számára meghatározó volt.

Dolgozatom tárgya tehát a Szegedi Egyházmegyei Papnevelő Intézet² története a kezdetektől 1955-ig, különös tekintettel Hunya Dániel munkásságára, aki lelki igazgatója és teológiai tanára volt az intézménynek.

ELŐZMÉNYEK

A szeminárium vagy papnevelde, mint intézmény a mai formájában a tridenti zsinat folyományaként jelent meg. A IV. Piusz pápasága (1559–1565) alatt megtartott 23. zsinati ülésen (1563. június 15.)³ került elrendelésre, hogy minden papságra készülő személynek a helyi püspök irányítása alatt álló, a szerzetesi kolostorokhoz hasonló iskolában kell eltölteniük bizonyos időt (kezdetben négy év), hogy a papi rendben részesülhessenek. Ezen rendelkezés előtt a papságra készülők valamely káptalani iskolában sajátították el az alapvető ismereteket (írás, olvasás, latin nyelv), majd egy idősebb pap mellett élve tanulták meg a lelkipásztori hivatás részleteit. Csak a tehetséges és módos papjelölteknek adatott meg a lehetőség, hogy egyetemeken vegyenek részt a felsőokta-

1 Az 50 éves szeminárium, in SZILAS JÓZSEF (szerk.): *Csanád Egyházmegye Jubileumi Évkönyve*, Csanádi Egyházmegye, Szeged 1980, 85–91.; ZSÓDI VIKTOR: 75 éves a Szent Gellért Egyházmegyei Papnevelő Intézet, in *Szeged-Csanádi Egyházmegye Kalendárium a 2005. évre*, Szeged-Csanádi Egyházmegye, Szeged, 2005, 46–48.

2 jelenleg két intézmény: Szegedi Hittudományi Főiskola és Szent Gellért Egyházmegyei Papnevelő Intézet

3 DENZINGER, HEINRICH - HÜNERMANN, PETER: *Hivallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Örökmécs Kiadó – Szent István Társulat, Bánytereny – Budapest, 2004, 418–421.

tásban. Az első papnevelő intézetet Magyarországon Oláh Miklós esztergomi érsek alapította 1566-ban, Nagyszombatban.⁴

A Csanádi Egyházmegyét a török időkben komoly pusztítások érték. 1529-től nincs az egyházmegyének helybenlakó főpásztora 166 éven át. A török kiűzését követően Nádasdy László püspök (1710–1730) még csak Szegedre tudott visszaköltözni és majd csak utóda, Falkenstein Adalbert püspök (1730–1739) vonulhatott be Temesvárra, az egyházmegye legnagyobb városába. A papnevelés egyházmegyében történő megvalósítása még ekkor is lehetetlen. A csanádi papnövendékek előbb a nagyszombati, bécsi, nyitrai, később a budai, zágrábi, pozsonyi és egri szemináriumokban nevelődnek. A Csanádi Egyházmegye első papnevelő intézetét Kőszeghy László püspök (1800–1828) hozza létre, mely Temesváron 1806. november 17-én nyitja meg kapuit.⁵

A csanádi püspökség vezetését 1911-ben a kalocsai érseki székhelyre távozó Csernoch Jánostól Glattfelder Gyula⁶ vette át, akinek „a papnevelés volt az első és az utolsó ambíciója”.⁷ Új épületbe helyezi a papnevelőt, mely 1913–1914 között készül el Foerk Ernő tervei alapján. Mikor 1923. március 12-én kitoloncolják Romániából⁸ és az 1920-as trianoni döntéssel három részre szakadt egyházmegyéjének legkisebb szeletébe – a magyarországi – kényszerül,⁹ megújult erővel kezd a lelki és fizikai építkezéshez. Az új püspöki székhely, rövid makói tartózkodást követően Szeged lesz, és gyorsan felmerül egy új papnevelő intézet felállításának kérdése is.

EGY ÚJ SZEMINÁRIUM SZÜKSÉGESSÉGE

A szeminárium szükségességének két fő oka volt. A Csanádi Egyházmegye mellett más egyházmegyék is területi veszteségeket szenvedtek el az I. világháborút lezáró békét követően: így a váradi, kassai és rozsnyói egyaránt, és ezen egyházmegyék nagy problémá-

4 Lásd MIHÁLYFI ÁKOS: *A papnevelés története és elmélete*, Szent István Társulat, Budapest, 1896. és KOVÁTS SÁNDOR: *A Csanádi Papnevelde története*, Temesvár, 1908.

5 Az első tanévben egyháztörténetet és ószövetségi bibliikumot, másodévben alapvető hittant és újszövetségi bibliikumot, harmadévben: dogmatikát, erkölcsant és lelkipásztorkodást, negyedévben pedig: dogmatikát és egyházzogot oktatnak. 1830-tól a latin nyelv mellett megjelenik a magyar nyelven való oktatás is. A növendékek nevelésére több pap van kinevezve. A rektor vezeti az intézményt, a spirituális a kispapok lelkivezetője, a prefektus a fegyelmi ügyeket látja el. A vicedirektor a gondnoki ügyeket intézi és igazgatja az alkalmazottakat (szakácsnő, mosónő, kapus, szabó, inasok). A házban teológiát tanít a rektoron és a prefektuson kívül a két senior és a két junior professzor is. A szeminárium épülete melletti templom lelkipásztori ellátását a spirituális atya végzi. A papnövendékeknek felváltva minden vasárnap és ünnepnap prédikálniuk kell magyar, német és szerb nyelven.

6 Moóri Glattfelder Gyula (szül. Budapest, 1874. márc. 19. – megh. Szeged, 1943. aug. 30.) 1896-ban szentelték pappá, hittanár, majd a Központi Papnevelő intézet prefektusa. 1900-ban alapítja Pesten az első Szent Imre Kollégiumot. 1911-től csanádi püspök, 1927-től a felsőház tagja, 1942-től az Actio Catholica elnöke. 1942-ben érseki kinevezést kap Kalocsára, de betegsége miatt le is mond róla.

7 LOTZ ANTAL: *Glattfelder Gyula hitszónok és papnevelő*. In ZOMBORI ISTVÁN (szerk.): *Igazságot – szeretettel*, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Szeged–Budapest, 1995, 26.

8 ZOMBORI ISTVÁN: *A Szeged-csanádi Püspökség*, Szeged-Csanádi Püspökség, Szeged, 2000, 15.

9 Románia: 154 plébánia – kb. 440 ezer hívő; Jugoszlávia: 67 plébánia – 230 ezer hívő, Magyarország: 33 plébánia – 220 ezer hívő; *A Csanádi Egyházmegye rövid története*, Kézirat, (Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár IV. 4., Szeged)

ja az volt, hogy központjukat is elcsatolták az ott lévő szemináriumokkal egyetemben. Ezért az egyik ok, hogy – bár átmenetileg megoldható a megcsonkult egyházmegyék növendékeinek képzése a Magyarországon maradt intézetekben, mégis – hosszú távon szükségessé vált egy új, külön szeminárium létrehozása a számukra. 1930-ig, tizenkét éven keresztül ezeket a kispapokat Esztergom, Győr, Eger és Kalocsa fogadta be. A csanádi kispapok az esztergomi és a budapesti szemináriumokban kaptak elhelyezést.

A másik ok a papnevelés megújítása utáni vágy volt Glattfelder részéről. Mint esztergomi egyházmegyei pap és a pesti Központi Szeminárium növendéke, majd prefektusa, végül pedig tanszékvezető tanára, széleskörű tapasztalatokkal bírt a papnevelés terén. Ismerte a pesti szeminárium anyagi gondjait és azt, hogy régóta esedékes a tanulmányi reformja.¹⁰ Könnyebb volt egy új, saját intézményben új lendülettel nevelni, mint más ordináriusok szemináriumait a reformra rávenni.

A SZEMINÁRIUM ALAPÍTÁSA

Az 1872-ben I. Ferenc József által alapított kolozsvári egyetem a magyar nemzetgyűlés 1921-ben hozott határozatának értelmében Szegedre költözött. Az idetelepítésben nagy szerepe volt Klebelsberg Kunó¹¹ egyesült keresztény párti politikusnak, későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszternek. (Glattfelder a Püspöki Kar tekintélyével támogatta 1922-ben Klebelsberg vallás- és közoktatásügyi miniszteri kinevezését, majd viszonzásul Klebelsberg 1928-ban a Magyar Kormány tekintélyével kéri Glattfelder számára az esztergomi érseki széket Rómában, sikertelenül.¹²) Az egyetemnek Szegeden új épületekre volt szüksége, így a Partiumból költöző püspök és az egyetem közös építkezésbe kezdett. A szegedi fogadalmi templom köré, ahhoz hasonló stílusban, egységes épületkomplexum épült Rerrich Béla tervei alapján 1928–30 között. Az épületek város felőli oldalát az egyház vette birtokába és itt kapott helyet a püspökség, a szeminárium és a Szent Imre Kollégium, míg a középső és Tisza felőli oldal az egyetemé lett, ahol főleg a természettudományi kar tanszékei kaptak elhelyezést. A papnevelő intézet és a Szent Imre Kollégium (északi szárny) a Dóm tér felőli oldalra kerül, míg a püspökség a Gizella térre (ma Aradi vértanúk tere) néz. A négyszintes épület, klinker téglából épült és a magasföldszintig árkádokkal díszített a Dóm téri oldalán.

FŐISKOLA VAGY EGYETEMI FAKULTÁS

A szegedi papnevelés Glattfelder haladó szellemének köszönhetően eltért az országban megszokottól több téren is. A szeminárium vezetésére a Jézus Társaságát kérte fel, akik tanulmányi házzal (*Collegium Aloysianum*) bírtak már a városban. Szerzetesek (fő-

10 TÖRÖK JÓZSEF: *Glattfelder Gyula a budapesti tudományegyetem hittudományi karán*. In ZOMBORI ISTVÁN (szerk.): *Igazságot – szeretettel*, Keresztény Értelmisségiek Szövetsége – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Szeged-Budapest, 1995, 36.

11 Klebelsberg Kunó (szül. Magyarpécska, 1875. nov. 13. – megh. Budapest, 1932. okt. 11.) Miniszter, az MTA tagja, 1921-től 1922-ig belügyminiszter, 1922-től 1931-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, időközben ideiglenesen népjóléti és munkaügyi miniszter is.

12 GERGELY JENŐ: *Főpapok, főpásztorok, főabbik*, Pannonica Kiadó, h.n., 2004, 169.

ként jezsuiták és piaristák) II. József uralkodása óta nem vezettek papnevelődést a monarchia területén. A képzés rendje és módja is eltért a szokásostól, de még a kispapok reverendájának színe is. A jezsuita rend annak reményében vette át a szeminárium vezetését, hogy sikerül a teológiai képzést a szegedi egyetemhez kapcsolni, és az egyetemen önálló teológiai kart létrehozni. Ebben az ügyben komoly lépéseket tettek a jezsuita atyák. Bíró Ferenc provinciális tárgyalta Vass József¹³ kultuszminiszterrel, aki támogatta az elképzelést, valamint a Bíró alapította Jézus Szíve (Népleányai) Társaságon keresztül még a kormányzóné támogatását is elnyerte.¹⁴ Maga a kormányzó is pozitívan állt a témához, melyről az egyetem megnyitásakor mondott beszédében diszkréten nyilatkozott. A jezsuita rend római generálisa ígéretet tett arra, hogy kellő számú egyetemi tanárt biztosít a karnak, hiszen a fő tárgyakat ekkor még latin nyelven oktatták, így külföldi tanárok is könnyűszerrel taníthattak volna Szegeden.

A támogatók mellett sok ellenző is akadt. A pesti professzorok konkurenciát láttak a neves és külföldön tanult jezsuita teológusokban. A Központi Szeminárium létszámgonddal küszködött, melynek mélysége növekedhetett volna. Serédi Jusztinián hercegprímás, esztergomi érseknek komoly aggályai merülnek fel. A szegedi teológiai fakultás már a második katolikus intézmény lett volna hazánkban a pesti mellett, így ha akkor ki is lehetett járni az állami dotációt, a jövőbeni esetleges megszorítások nehéz helyzetbe hozhatták volna a katolikus egyházat. A református és az evangélikus felekezetnek is csak vidéken volt egyetemi karuk, és elképzelhető lehetett volna, hogy Pesttől megvonják az állami támogatást, ha a szegedi kar létrejön. A témában tanácskozott a Püspöki Kar is 1930-ban. Az egri érsek, Szmrecsányi Lajos és a veszprémi püspök, Rott Nándor támogatta Galttfelder szegedi terveit. Rott szerint Pestre is jótékonyan hatott volna a szegedi egyetemi képzés. A püspöki kar végül nem emelt kifogást a szegedi fakultás ellen.¹⁵

Az ügyre Róma tette fel a pontot, amikor megküldte a szeminárium jóváhagyott szabályzatát. Hozzájárultak ahhoz, hogy a jezsuiták vezessék a szemináriumot, de az egyetemi szintű képzést elvetették.¹⁶ A Szentszék véleményének kialakításában bizonyára fontos szerepet játszott Serédi Jusztinián szava, aki Pietro Gasparri akkori bíboros-álamtitkárnak volt titkára és bizalmasa.

A NEVELÉS KEZDETE

1930. szeptember 30-án költözött a házba 33 növendék. Október elsején Glattfelder Gyula megáldja a kápolnát és a szemináriumot. A tanítás október 3-án kezdődött. Az új, búzavirág-világoskék színű reverendákat október 18-án adták fel a kispapokra, akik már ebben asszisztáltak a Dóm október 24-ei felszentelésén.

13 Vass József (szül. Sárvár, 1877. ápr. 25. – megh. Budapest, 1930. szept. 8.) Kalocsai nagyprépost, egyetemi tanár, miniszter. Hittanár és újságíró, 1911-ben a Szent Imre Kollégium igazgatója, mely feladatot Glattfeldertől veszi át. 1920–1922 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1922–1930 között népjóléti és munkaügyi miniszter.

14 *A Szegedi Szeminárium 25 éves történetéhez*, Kézirat, (Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár IV. 4., Szeged)

15 Jegyzőkönyv – Fölvétett Budapesten, 1930. évi március hó 3-án és folytatólagosan 4-én a hercegprímási palotában tartott püspökkari értekezleten in BEKE Margit (szerk.): *A Magyar Katolikus Püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I.*, Aurora, München – Budapest, 1992, 310–311.

16 *Statuta Seminarii Interdiocesani Szegediensis*, Kézirat (Sacra Congregatio De Seminariis et Studiorum Universitatibus Prot.N. 484/30. 1930. augusztus 28.)

*Az első növendékek*¹⁷

1. Ádám Balázs (csanádi, távozott: 1930.)
2. Arany Imre (nagyváradi, felszentelték: 1936.)
3. Árvay Aladár (kassai, elbocsátva: 1931.)
4. Béres Béla (kassai, felszentelték: 1935.)
5. Bodnár János (nagyváradi, felszentelték: 1935.)
6. Csepella Andor (csanádi, felszentelték: 1935.)
7. Csonka Ferenc (csanádi, felszentelték: 1935.)
8. Frank Béla (nagyváradi, távozott: 1931.)
9. Gangyi Ferenc (csanádi, felszentelték: 1935.)
10. Grébetz János (csanádi, felszentelték: 1935.)
11. Holló Domonkos (csanádi, távozott: 1930.)
12. Juhász József (szatmári, távozott: 1930.)
13. Kalmár József (nagyváradi, felszentelték: 1935.)
14. Kápolnay Jenő (csanádi, felszentelték: 1935.)
15. Káposznyák József (nagyváradi, távozott: 1931.)
16. Kocsis Ferenc (csanádi, távozott: 1930.)
17. Kovács Endre (rozsnyói, felszentelték: 1935.)
18. Kovács János (szatmári, elbocsátva: 1930.)
19. Kovacsik Pál (kassai, felszentelték: 1935.)
20. Lőrincz József (rozsnyói, felszentelték: 1935.)
21. Magyar Károly (csanádi, felszentelték 1934.)
22. Mátrai Rudolf (csanádi, távozott: 1930.)
23. Müller Antal dr. (csanádi, felszentelték: 1935.)
24. Nagy Tivadar (csanádi, távozott: 1932.)
25. Perényi József (csanádi, felszentelték: 1935.)
26. Pesztalics (Rokonai) Béla (csanádi, felszentelték: 1934.)
27. Puskás János (csanádi, távozott: 1933.)
28. Reisz György (csanádi, távozott: 1931.)
29. Seszták János (szatmári, elbocsátva: 1931.)
30. Staszanka István (nagyváradi, távozott: 1933.)
31. Szikora Károly (csanádi, felszentelték: 1935.)
32. Tóth László (csanád, felszentelték: 1935.)
33. Wagenhoffer Ede (csanádi, felszentelték: 1935.)

*Az alapító tanári kar*¹⁸

1. Borbély István SJ: dogmatika, fundamentális-teológia
2. Buús András SJ: homiletika, pasztorál-teológia
3. Csávossy Elemér SJ: szociológia, később homiletika és pasztorális
4. Hunya Dániel SJ: liturgia, aszketika-misztika

17 A Szegedi Szeminárium növendékeinek névmutatója 1930 októbertől 1955 júliusáig, Kézirat

18 Főduktori Napló I., Kézirat

5. Kapossy Gyula (csanádi egyházmegyes pap): egyházi zene és gregorián ének
6. Kerkai Jenő SJ: szociológia
7. Lányi Ede SJ: pedagógia
8. Müller Lajos SJ: morálteológia
9. Petrush Antal SJ: egyháztörténet, egyházjog
10. Szentiványi Róbert (erdélyi egyházmegyes pap): bibliikum
11. Trugly Ödön SJ: filozófia

A papnevelő intézet a vezetés tekintetében különbözött a kor más magyarországi intézményeitől. A tanulmányi ügyekről gondoskodó főiskola és a nevelést intéző papnevelő intézet nagyon szoros szimbiózisban, de mégis bizonyos szétválasztottsággal működött. Ez az a bizonyos egyetemi modell, melyre a legtöbb egyházi példát Rómában láthatjuk, mert ott az oktató (különböző egyházi egyetemek) és nevelő intézetek (egyes országok papneveldei) egymástól függetlenül működnek. Magyarországon a papnevelés modellje a szemináriumi modell volt, melyben e két intézmény nincs szétválasztva (így működött a csanádi papnevelde is Temesvárott). A szegedi szétválasztást jól példázza, hogy a két intézmény két vezetővel is rendelkezett, rektorral és régenssel. A rektor a papnevelde és a főiskola legfőbb vezetője volt, de elsősorban a tanulmányi ügyeket intézte és a jezsuita rendházban lakott. A régens a rektort képviselte a papneveldeben, de elsősorban csak a nevelési kérdésekben rendelkezhetett. Irattárat a szemináriumban nem is vezettek, csak a jezsuita kollégiumban, a rektorátuson. Az ordináriusi jogkört a csanádi püspök és a jezsuita provinciális közösen gyakorolták mindkét intézmény felett.

TANULMÁNYOK

A papképzés rendjét öt évre tervezte meg Lányi Ede jezsuita rektor.¹⁹ A tantárgyakat legalább két szemeszteren keresztül oktatták. A képzési anyagot három fő csoportba sorolták. Az elsőben voltak a főtárgyak, melyek a hittudományok alappillérei voltak. Ezeket oktatták a legnagyobb óraszámban (heti 5–7 óra). A második csoportot képezték a segédtárgyak, melyek között helyet kaptak a modern tudományok (szociológia, pedagógia, keleti teológia) és a kiegészítő jellegű tantárgyak. A harmadik csoportot a gyakorlatok és különleges tantárgyak adták, melyekben a papi hivatás mindennapi munkájával ismertették meg a hallgatókat. A tanrendben fontos helyen állt a retorika és a katekétika oktatása, mely sok gyakorlati elemmel is párosult. Ezekre a Szívgárda²⁰-vezetés valamint a cserkésztszti kiképzés nyújtott lehetőséget. A komoly teológiai stúdiumok mellett jelentős óraszámban jelent meg a pedagógia és a didaktika, mely komoly előrelépést jelentett a kor oktatási rendszerében, nem beszélve Kerkai Jenő szoci-

19 LÁNYI EDE: *A Szegedi Egyházmegyeközi Nagyszemináriummal kapcsolatos Bölcséleti-Hittudományi Főiskola jellege, alapelvei és tanterve*, h.n., 1934.

20 Szívgárda: A kisiskoláskorú gyermekek igen népes hitbuzgalmi egyesülete volt, melyet a jezsuiták szerveztek meg és vezettek. Célja a gyermekek lelki fejlődésének előmozdítása. Fontos témája volt a Jézus Szíve tisztelet.

ológia óráiról, melyek modern egyház- és társadalomszemléletet tükröztek. A heti óraszám 27 és 33 között mozgott.

	Főtárgyak	Segéd tárgyak	Gyakorlatok	heti óraszám
I. tanév	Filozófia	Retorika	Papi jellemtan	29
	Szentírásban Ósz.	Lélektan	Szónoklati gyakorlat	
		Aszketika – Misztika	Asszisztencia gyakorlat	
		Héber nyelv	Ének	
		Görög nyelv	Harmónium gyakorlat	
			Szentírási szövegismeret	
		Latin nyelv		
II. tanév	Filozófia	Pedagógia	Papi jellemtan	27
	Fundamentális teológia		Szónoklati gyakorlat	
	Szentírásban Újsz.		Asszisztencia gyakorlat	
			Ének	
			Harmónium gyakorlat	
			Szentírási szövegismeret	
			Valamely egyházmegyei nem magyar nyelv	
III. tanév	Dogmatika	Rendszeres és történeti liturgika	Papi jellemtan	33
	Morális teológia	Didaktika	Kazuisztika	
	Egyháztörténet	Missziológia	Szónoklati gyakorlat	
	Magyar egyháztörténet		Asszisztencia gyakorlat	
			Ének	
			Harmónium gyakorlat	
			Szentírási szövegismeret	
		Valamely egyházmegyei nem magyar nyelv		
IV. tanév	Dogmatika	Társadalmi etika, szociológia	Papi jellemtan	32
	Morális teológia	Kateketika	Kazuisztika	
	Egyházjog	Homiletika	Szónoklati gyakorlat	
	Magyar egyházjog	Dogmatörténet	Asszisztencia gyakorlat	
		Keleti teológia	Ének	
			Harmónium gyakorlat	
			Szentírási szövegismeret	
		Hospitálás		

	Főtárgyak	Segédanyagok	Gyakorlatok	heti óraszám
V. tanév	Dogmatika	Társadalmi etika, szociológia	Papi jellemtan	28
	Liturgia	Apologetika	Egészségtan	
	Pasztoral-teológia	Keresztény művészet	Kazuisztika	
			Rítus	
			Ének	
			Harmónium gyakorlat	
			Szentírási szövegismeret	
			Valamely egyházmegyei nem magyar nyelv	
			Tanítási gyakorlat	

A vizsgák időpontjait és rendjét a félévek végén a tanári kar jelölte ki, tantárgyanként csak egy vizsgaalkalom volt, a pótvizsga pedig a következő félév elején volt lehetséges.

HUNYA DÁNIEL MUNKÁSSÁGA

A szeminárium nevelési elveinek bemutatása leginkább Hunya Dániel működésén keresztül lehetséges. Az ő egyénisége és karizmája a papnevelő intézet fennállásának hetvenöt éves jubileumán is szembeötlő volt. Többek közt Paskai László bíboros, nyugalmazott érsek és Nemesszeghy Ervin jezsuita exprovinciális is elismerőleg szólt Hunya országos hatókörű művéről.²¹

Hunya Dániel Endrődön született 1900. április 29-én. 1919-ben Feldkirchenben lépett be a Jézus Társágába. Filozófiai és teológiai tanulmányait az innsbrucki egyetemen végezte. 1928-ban szentelték pappá, majd 1930-tól a szegedi papnevelde első spirituális 1950-ig.²² Szemináriumi munkássága igen széles körű volt. Mint spirituális, minden este elmélkedési pontokat adott a kispapoknak, úgynevezett „ponttát” tartott, havonta lelki beszélgetésre, egyéni rekollekcióra hívta a kispapjait, ahol az egyéni lelki

21 PASKAI LÁSZLÓ: „A papnevelésre különösen is rányomta a bélyegét P. Hunya Dániel, aki kezdettől fogva az intézet spirituális 1950-ig...”; – NEMESSZEGHY ERVIN: „Az elmélkedésre a pontokat az 1950–51. tanévben P. Hunya Dániel jezsuita atya tartotta. Alacsony, beteg embernek ismertem, de sokszor olyan belső tüzellel beszélt, hogy kevesen tudták magukat kivonni hatása alól. A kispapok nagy nevelője, országos hírvé spirituális volt.”; – SZARVAS BÉLA: „1937. szeptember 8-án bevonulás Szegedre, megkezdődik az első nap. Az első ponttára a kápolnában vár bennünket Hunya Dániel spirituális. Mivel nincs nálam semmiféle papír, az első puncta bevezető szavait a dalos füzetem borítójára írom. „Az első nap nem tréning, hanem döntő, – s ettől függ a végső döntő!” A sportembert hatalmába ejtik a bevezető szavak, de főleg az ember, aki mondja és ahogy mondja. Hatalmában tartja öt éven keresztül és azon túl egy életen át!”; in *Arra születünk...* a Szegedi Hittudományi Főiskola és a Szent Gellért Egyházmegyei Papnevelő Intézet jubileumi évkönyve 1930 – 2005, Szeged, 2006.

22 vö. KLEMM NÁNDOR: *P. Hunya Dániel SJ élete és munkássága*, Agapé, Szeged, 2003.

fejlődésüket beszélte át velük. Teológiai tanárként több kurzust is tartott, melyek közül legmeghatározóbb a papi karakterológia és az aszketika-misztika tantárgyak voltak. Ezek mellett kezdetben még filozófiát is tanított, de ezt néhány év után leadta és helyette liturgikát tanított. A jezsuita növendékeknek még tartott egy speciális képzést is a szentignáci lelkigyakorlatokról.

Hunya punktáinak a felépítéséről elmondhatjuk, hogy két fő részből álltak. Az első rész nagyjából negyed óráig tartott és általános bevezetés volt, valamint a jellemformálásról szólt. A második rész csaknem fél óras volt és szisztematikusan dolgozta fel Szent Ignác Lelkigyakorlatok című művét Hunya kiegészítéseivel, öt évre elosztva. Hat pontban gyűjthető össze Hunya papképe, az a kép amelyet megrajzolt elmékedéseiben.

A jó pap

- (a) az életszentségre törekszik,
- (b) a szent tudományokból alaposan felkészült,
- (c) művelt,
- (d) külső dolgokban is ügyes, talpraesett,
- (e) jó modorú,
- (f) lehetőségeihez képest egészséges.

A punkták esténként voltak megtartva, a nap záróeseményeként. Az elmékedés a következő nap reggelén történt, közvetlen a felkelés után. A pontok anyagát a spirituális atya diktálta, ennek köszönhetően a kispapok jegyzeteiből ránk maradtak. A háromkötetnyi lelki irodalom 366 elmékedést tartalmaz a liturgikus, egyházi évhez alkalmazkodva.²³

Hunya munkássága a szemináriumi kereteket is gyorsan túlnőtte. 1935-ben vezetésével megalakul a Szent Gellért Unió, melyet már 1933-óta szerveztek. Céljuk a Szegeden végzett papokat összefogni, lelkiségüket megőrizni, továbbfejleszteni és az apostoli (missziós) tevékenységet a közösségiség eszközével segíteni.²⁴ Ennek a szervezetnek volt a belső hírközlője a Cor Unum folyóirat, mely a későbbiekben a Papi Lelkiség negyedévi lappjává nőtte ki magát.

Meg kell említenünk Hunya munkássága kapcsán az 1936-ban alapított KALOT-ot is. Ennek elsősorban Kerkai Jenő jezsuita volt a vezetője, de Kerkai Hunya segítője volt a szegedi szemináriumban prefektusként, és arra a lendületre, eszmére és lelkiségre, melyet Kerkai képviselt, Hunyának minden bizonnyal nagy hatása volt. A KALOT-vezetők három kötetet is megjelentettek Hunya nekik szánt lelki programjából.²⁵

1941. szeptemberétől jelent meg a Papi Lelkiség című folyóirat, évenként négy alkalommal, melynek alapítója Hunya volt. Tartalmilag lelkiségi és nevelési kérdésekkel foglalkozott. Rendszeresen tudósít arról a papi egységtörekvésekről, mely a Szent Gellért Unióból nőtt ki, és nem csupán a Szegeden végzettek számára nyújtott már segítséget, hanem a Kárpát-medence magyar ajkú papságának is. Hunya konferenciákkal és lelkigyakorlatokkal próbálta egységgé kovácsolni a kor klérusát, és 42 cikket publikált a 18 számot megélt folyóiratban, melyek többnyire a papi-eszmény, jellem, erények, tudás-önképzés témájával foglalkoztak. A Papi Lelkiség folyóiratnak 1947. decemberében

23 HUNYA DÁNIEL: *Az Isteni Főpap nyomában I-III.* Prugg Verlag, h.n., 1971-1973.

24 *A Szent Gellért-Unió Szabályzata*, Szent Gellért-Unió, Szeged, 1936.

25 *Szent rendiség: A KALOT első papi nagytáborának előadásai és megbeszélései*, Bp. 1941.; - *Lelkipásztori munka*, Bp. 1941.; - *Lelkipásztori felkészültség*, Bp. 1941.

meg kellett szünnie, de nyugaton további számokat is megélt Magyar Papi Egység, később pedig Szolgálat címen.

Hunya komoly tüdő- és szívbetegségekkel küzdött már fiatal kora óta, és ez spirituális évei alatt csak rosszabbodott. 1950. novemberében tanítványát, a csanádi egyházmegyes Magyar Károlyt nevezték ki a segítségére, aki később át is vette tőle a spirituális megbízatást. Hunya Érden halt meg 1957. november 6-án, majd Szegeden temették el.

A SZEMINÁRIUMI ESEMÉNYEK

A szeminárium kápolnájában látható szoborcsoportot 1933. november 5-én helyezték el és áldották meg. A középső, legnagyobb alkotás Krisztus Királyt ábrázolja, míg a két mellék-alak Szent Gellértet és Szent Alajost.²⁶ A szeminárium első növendékeit 1934-ben bocsátotta az Egyház szolgálatára. Négy csanádi és egy rozsnyói diakónust²⁷ szenteltek pappá az 1933–1934-es tanév végén. 1935-ben az első teljes szegedi nevelésű turnus szentelődik, mely népes társaság volt a maga 16 növendékével. A szeminárium további életében a lelki építkezés és fejlődés a meghatározó.

Az első törés 1943. augusztus 30-án következett be, mikor hosszú betegséget követően meghalt Glattfelder Gyula püspök. Utóda Raskó Sándor apostoli kormányzó lett, 1944. március 30-án pedig kinevezték Hamvas Andrást csanádi püspöknek. 1944-ben folyamatosan háborús események zavarták meg a szemináriumi életet, majd szeptember 23-án, élelmezési gondokra való hivatkozással, hazaküldték a kispapokat. Müller Lajos jezsuita rektor a beteg hadifoglyok látogatása során fertőző betegséget kapott és március 27-én meghalt. A tanítás csak 1945. március 28-án folytatódott. Az első félévet márciustól júliusig, a másodikat augusztustól októberig tartották. Az 1945–46-os tanév novemberben kezdődik. 1947-től Lányi Ede jezsuita lett a rektor. 1950. szeptemberében új egyházmegyes papok (Dr. Juhász Kálmán, Dr. Majtényi Béla, Dr. Szilas József) kaptak tanári kinevezést a főiskolára, érezvén a jezsuita atyák szorongattatott helyzetét, akik a az 1951-es tanévtől el is hagyták az intézetet. 1950. november 27-én kerül be a szemináriumba a már említett Magyar Károly atya, hogy Hunyát segítse, aki 1951. április 28-án el is hagyta a papnevelőt, mert már teljes ápolásra szorult. Ebben az időben az Állam Egyházügyi Hivatal nyomása egyre erősödött a papnevelő intézetben.

1951–1952-es tanévtől a Kalocsai Érseki Szeminárium Szegedre költözött és egyesült az itteni papnevelővel. 1952. március 19-től veszprémi, szeptembertől pedig székesfehérvári növendékek is tanultak Szegeden. 1953 őszétől pedig a Váci Egyházmegye is az alföldi városba küldte kispapjait taníttatni.

A szemináriumi életében a második törést az 1950-es évek eleje jelentette. Elsősorban a jezsuita szerzetesek eltiltása a papneveléstől komoly érvágás volt a szemináriumi élet számára. Másodsorban a máshonnan érkezett növendékek és tanárok jelentettek

26 A *Főduktori Napló II.* (1933. szept. 9. – 1948. jún. 20.) alapján téves az a közkeletű nézet, hogy a fiatal szent az Árpád-ház Imre nevű tagja lenne.

27 Csanádi Egyházmegye: Magyar Károly, Pesztalics (Rokonai) Béla, Árgyelán (Árnyas) Gyula, Szűcs György; Rozsnyói Egyházmegye: Kovács Endre in *A Szegedi Szeminárium növendékeinek névmutatója 1930 októberétől 1955 júliusáig*, Kézirat

bizonyosfajta hígulást az eredeti jezsuita keménységhez, színvonalhoz képest. El nem vitatható tény, hogy a szegedi szeminárium a '30-as-'40-es években kiemelkedő szerepet játszott a magyar papképzésben és a papság továbbképzésében, identitásának megformálásában. Ezen meghatározó hely elfoglalását pedig a Jézus Társasága tette lehetővé jól képzett, lendületes és fiatal tanárain keresztül. Mikor ez a háttér megszűnt, a szegedi papnevelde ismét csak egy lett a vidéki szemináriumok közül. Ez a megállapítás nem az akkori nevelők negatív értékelése, sokkal inkább annak belátása, hogy a jezsuiták modernebbek voltak magyar kortársaiknál.

A PAPNEVELÉS NEVEKBEN ÉS SZÁMOKBAN

A papnevelde vezetése

csanádi püspök	rektor	régens	spirituális
Glattfelder Gyula ('11-'43)	Lányi Ede SJ ('30-'50)	Müller Lajos SJ ('30-'44)	Hunya Dániel SJ ('30-'51)
Raskó Sándor ('43-'44)		Fábry Antal SJ ('45-'47)	
Hamvas András ('44-'64)		Lányi Ede SJ ('49-'50)	
	Petruch Antal SJ ('50-'51)	Petruch Antal SJ ('50-'51)	
	Szörényi Andor ('51)		
	Bárd János ('52-'53)		
	Merksz Elemér ('53-'54)		
	Várkonyi Imre ('54-'59)		Magyar Károly ('51-'62)

A növendékek megoszlása 1930 és 1955 között²⁸

Bánati egyhm.	3
Csanádi egyhm.	170
Hajdúdorogi egyhm.	1
Isteni Ige Társasága	17
Jézus Társasága	105

²⁸ A Szegedi Szeminárium növendékeinek névmutatója 1930 októberétől 1955 júliusáig, Kézirat

Kalocsai egyhm	34
Kassai egyhm.	12
Nagyvárad egyhm.	76
Notre Dame de Sion	1
Premontrei	3
Rozsnyói egyhm.	5
Szatmári egyhm.	36
Székesfehérvári egyhm.	36
Váci egyhm.	18
Veszprémi egyhm.	9

A kispapság létszáma a jezsuita növendékekkel együtt 526 fő volt, míg nélkülük 421. A jezsuiták csak az előadásokra jártak át kollégiumukból, míg a többi egyházmegye vagy szerzetes növendék a papnevelő intézetben lakott. A szemináriumban hosszabb-rövidebb ideig lakó 421 főből biztosan pappá szenteltek 167 személyt (39,6%).

NEGYEDSZÁZADOS JUBILEUM

1955-ben, a szeminárium fennállásának 25. évfordulója alkalmából ünnepséget rendeztek a volt növendékek. Július 4-től négy napos, Magyar Károly vezette lelkigyakorlatot szerveztek, melyen Hamvas Endre püspök vezetésével kilencven pap vett részt.²⁹ Az eredetileg felkért szónok, Halász Piusz személyét az Állami Egyházügyi Hivatal nem hagyta jóvá. A lelkigyakorlatot követően, július 9-én, szombaton, Glattfelder Gyula püspöknek a Dóm attemplomában található síremlékének felszentelését³⁰ követően jubileumi díszközgyűlést tartottak a szemináriumban, melyen Gangyi Ferenc, Vass József és Marosi Endre volt növendékek, valamint Várkonyi Imre rektor szólalt fel. Várkonyi beszédének utolsó sorai előre jelezték a papnevelés új hangsúlyait: *„A szeminárium legutolsó korszakának (jezsuita időszak) életszentségi és tudományos irányzatához a mai szeminárium hozzáadja a jó modort, a sima föllépést, mert ez az emberi komponens is fontos, néha még fontosabb, mint az előzőek”*.³¹ Várkonyi a szemináriumi rektorságból 1959-ben a budapesti székhelyű Actio Catholica elnöki székébe került, majd később Beresztóczy Miklóssal és Horváth Richárdval, mint a papi békemozgalom prominens képviselőivel együtt a Szentszék kiközösítette.

29 Huszonöt éves a Szegedi Papnevelő Intézet, *Új Ember* 31 (1955. július 31.)

30 A Szegedi Egyházmegyei Központi Papnevelő Intézet 25 éves jubileuma, *Magyar Kurír* (1955. július 9.)

31 *A Szegedi Hittudományi Főiskola 25 éves jubileumi ünnepségei*, Kézirat, (Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár IV. 4., Szeged)

ÖSSZEGZÉS

Célunk az volt, hogy egyháztörténeti szempontból vizsgáljuk a szegedi papnevelés első negyedszázadát, és így vizsgálatunk tárgyának Krisztus misztikus testét tekintettük, melyet a történettudomány eszközeivel vizsgáltunk. Hans Künggel elmondhatjuk, hogy ez az időszak a helyi egyház életében sikertörténet volt, de egyszerre rendkívül összetett és ellentmondásokkal teli is.³² Sikerei a jezsuiták dinamizmusában gyökereztek, az eredmények viszont csak időlegesek lehettek. II. János Pál pápa 1992-ben így ír a püspöki szinódust követően a papképzésről:

„A papságnak van egy olyan lényegi magva, mely nem változhat, mivel mind a mai, mind a holnapi papnak Krisztushoz kell hasonlóná válnia. Krisztus ugyanis, mikor a földön élt, önmagában megformálta a szolgálati papságot, hogy az apostolok azt magukra ölték; és arra rendelkezett, hogy az időben fennmaradjon és minden történeti korszakban újra megvalósuljon. ...

Ugyanakkor a pap életének és szolgálatának alkalmazkodnia kell a korok és helyek körülményeihez... Ezért törekednünk kell arra, hogy a Szentlélek égi fényességénél meglássuk korunk fő vonásait, mély lelki igényeit; gondosan mérjük föl a feladatokat és a szükséges lelkipásztori módszereket, hogy a mai emberhez szóló válaszokat tudjunk adni.”³³

Ezt az egyszerre megvalósuló állandóságot és idők jeleihez való alkalmazkodást már hatvan évvel korábban is megvalósították Szegeden Hunya Dániel és jezsuita társai. A szociológia és pedagógia előterbe helyezése olyan oktatáspolitikai lépés volt, melyet csak a 21. századból visszatekintve tudunk kellően értékelni. Annak a lelkületnek az előképe ez, melyet a Szentszék is csak 1992-ben fogalmaz meg. Hunya aszkézise és ahogyan a szenvedéseket kitartóan elviselte, példát és erőt adott azoknak a papoknak, akiknek az '50-es évektől elnyomásban kellett élniük. A jezsuiták munkája nyomán történettudományi eszközökkel is kitapintható volt Krisztus misztikus testének gyarapodása és fejlődése. Feladatunk nem őket szolgáljaian másolni, hanem a folyamatos megújulás keresztény lelkületét eltanulni tőlük.

VIKTOR ZSÓDI

HISTORY OF THE INTERBISHOPRIC SEMINARY IN SZEGED (1930-1955)

In his paper the author aimed at examining the first twenty-five years of priests' training in Szeged. Following Hans Küng's ideas he states that this was a flourishing, at the same time complicated and contradictory period in the life of the local Church. The success of the period rooted in the dynamism of the Jesuits, although the results were temporary. John Paul II wrote about priest training in the post-synodal apostolic exhortation in 1992:

“Certainly there is an essential aspect of the priest that does not change: the priest of tomorrow, no less than the priest of today, must resemble Christ. When Jesus lived on this earth, he manifested in himself the definitive role of the priestly establishing a ministerial priesthood with which the apostles were the first to be invested. This priesthood is destined to last in endless succession throughout history. ...

32 vö. KÜNG, HANS: *A katolikus egyház rövid története*. Európa, Bp., 2005, 13.

33 II. JÁNOS PÁL pápa: *Pastores dabo vobis* (Szinódus utáni apostoli buzdítása a püspökökhöz, a papokhoz és a katolikus egyház híveikhez a papképzésről), Szent István Társulat, Bp., 1995, 5.

It is equally certain that the life and ministry of the priest must also "adapt to every era and circumstance of life.... For our part we must therefore seek to be as open as possible to light from on high from the Holy Spirit, in order to discover the tendencies of contemporary society, recognize the deepest spiritual needs, determine the most important concrete tasks and the pastoral methods to adopt, and thus respond adequately to human expectations."

This stability, together with the adaptation to the signs of times characterized the activity of Dániel Hunya and his fellows in Szeged in the interwar years. Their decision of stressing sociology and pedagogy in educational programs can be appreciated only in retrospect from the 21st century. This was an antecedent of the spirituality promulgated by the Holy See only in 1992. Hunya's asceticism and his endurance in sufferings was an example for the priests who were to live in oppression from the 1950s. As a result of the Jesuits' work, the growth and development of the Mystical Body of Christ could be proven also by means of historical science. Finally, the author expresses his view that contemporary members of the Church do not have to copy the Jesuits of the interwar years, but to study the Christian spirituality of continuous renewal.

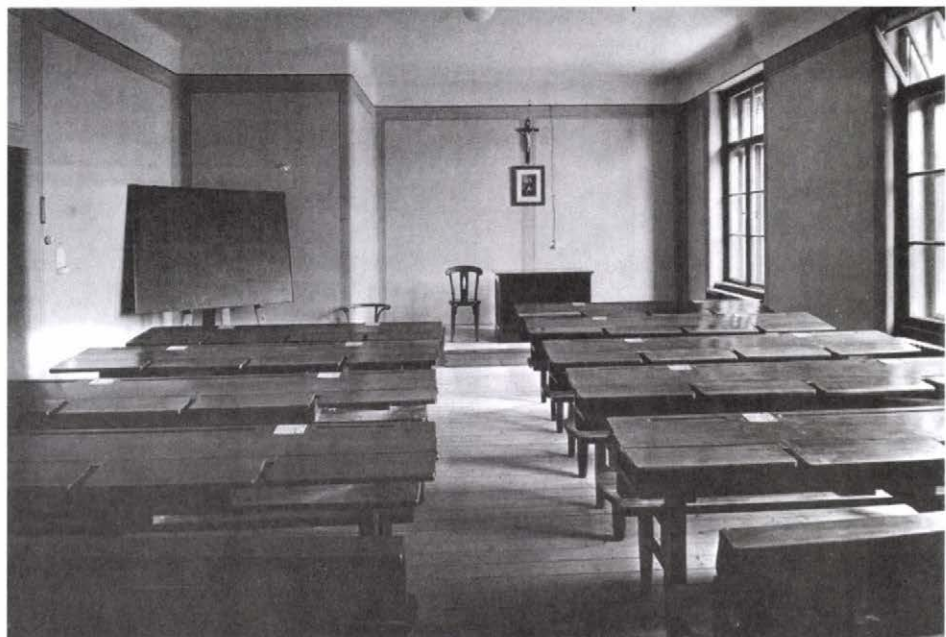
1. kép: A szeminárium kápolnája, benne az 1933-ban készített szobrokkal. Ablakai az udvarra néztek. Ma a helység tanácsterem a Szegedi Hittudományi Főiskolán

2. kép: A szeminárium nagy hálója. Általában az alsóbb évesek laktak itt. Ma a helység tanterem a Szegedi Hittudományi Főiskolán.

3. kép: Stúdiumterem. A közös hálóban lakó kispapok ilyen termekben tartották a taneszközeiket és itt tanultak.

4. kép: A szeminárium egyik tanterme.

5. kép: Az 1933–1934-es tanév tablóképe. Ebben az évben volt először szentelés a szemináriumban. Az első sor közepén Glattfelder Gyula püspök.

6. kép: Kisapok rekreáción a szeminárium kertjében.

7. kép: Hunya Dániel jezsuita szerzetes, a szeminárium első spirituálisa.

8. kép: Petrich Antal, az utolsó jezsuita előljáró.

9. kép: Müller Lajos jezsuita rektor.

10. kép: Borotválkozás reverendában.

11. kép: A papi kártyajáték: tarokk.

12. kép: A kispapok tömegét havonta mérték. Aki fogyásnak indult, több tejet és vajat kapott.

13. kép: Röplabda-mérkőzés a kertben.

14. kép: A szeminárium kamarazenekara.

FEKETE BALÁZS

KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁS A LEUVENI KATOLIKUS EGYETEMEN

Adalékok egy kutatóintézet történetéhez

In memoriam P. Muzslay István, SJ¹

Közép-Európa egyedi társadalmi-gazdasági jellemzőkkel rendelkező térség, mely Európa két nagy történelmi régiója között helyezkedik el. Különleges földrajzi elhelyezkedése miatt meghatározóvá vált Európa középkori és modernkori történelmének egyes szakaszaiban. A középkorban e térség akadályozta meg a török birodalom nyugati irányú terjeszkedését, és így biztosította a nyugati gazdasági-társadalmi fejlődéshez elengedhetetlenül szükséges viszonylagos nyugalmat. Európa modernkori történelmében, mint ütköző zóna és mint forráspont is fontos szerepet játszott, nem szabad elfelejteni, hogy mindkét világháború e térségben robbant ki, és innen indultak a Szovjetuniót megrendítő első finom rezgések is.

A Közép-Európa iránt érdeklődő nyugati kutatók a második világháború után abból a sematikus és igen általános alapvetésből indultak ki, hogy Közép-Európa államai és a Szovjetunió egységes, homogén tulajdonságokkal rendelkező térséget alkotnak.² E megközelítést nyilvánvalóan a politikai realitás indokolta, hiszen a kétpólusú világrend első évtizedeiben a szovjet és a közép-európai térség egyesítése magától értetődött. A kutatók elsődlegesen a Szovjetunió kutatására koncentráltak, a közép-európai szatellit államokat a szovjet modell sajátos felfuttatásának tekintették. Az ötvenes és hatvanas évek nyugati tudományos közvéleményében Közép-Európa fogalma nem rendelkezett semmilyen egyedi, önálló jelentéssel, hanem kizárólag a szovjet birodalom egyik elemét jelentette.

1 Szeretettel és tisztelettel ajánlom ezt a tanulmányt Muzslay atya emlékének, aki mindenben segítségemre volt a kutatás során. Februári és márciusi beszélgetéseink során készült jegyzeteimre az írás során több esetben támaszkodtam, ezt minden esetben M. Sz. K. (Muzslay atya szóbeli közlése) rövidítésével jelzem a lábjegyzetekben. Külön köszönöm Juhász Gergely segítségét.

2 M. Sz. K.

A LEUVENI KATOLIKUS EGYETEM KÖZÉP-EURÓPA KUTATÓ INTÉZETÉNEK ALAPÍTÁSA
ÉS MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ ÉVEI

E szellemi környezetben jött létre a Leuveni Katolikus Egyetemen 1962 augusztus elsején³ a Közép-Európa Kutató Intézet (*Institut de Recherches de l'Europe Centrale*). Az Intézet életrehívásában kulcsszerepet játszott az 1955 óta Leuvenben élő, a menekült magyar diákokat segítő és támogatásukat megszervező Muzslay István jezsuita szerzetes.⁴ A Tilburgban közgazdasági diplomát szerző Muzslayt 1961-ben a Leuveni Katolikus Egyetem alkalmazott közgazdaságtan professzorává nevezték ki, és e minőségében volt az Intézet alapító és egyben egyetlen igazgatója. Az Intézetet formailag az Igazgatótanács irányította, ennek elnöke Carl van Gestel domonkos szerzetes,⁵ a közgazdasági és társadalomtudományi kar professzora volt. Az alapító Igazgatótanács a hat tagból állt: Roger Aubert,⁶ Omer de Raeymaker,⁷ Léon H. Dupriez,⁸ Mark Eyskens,⁹ Rezsőházy Rudolf¹⁰ és Yves Urbain.¹¹ Az Intézet munkájának napi szervezését és az

3 Muzslay atya levele Morel Gyulának, 1963 május 17. (2007 nyarán az Intézet levelezése Magyarországra, a Jezsuita Rend archívumába került.)

4 Muzslay István SJ (1923–2007) a leuveni *Collegium Hungaricum* igazgatója 1955-től, az alkalmazott közgazdaságtan professzora 1961-től, és a Leuveni Katolikus Egyetem Közép-Európa Kutató Intézetének igazgatója (1962–1982). II. János Pál a Társadalomtudományok Pápai Akadémiájának tagjává nevezte ki, a belga állam pedig Lipóttrenddel tüntette ki. Legfontosabb szakmai publikációi: S. MUSELAY: *Economie en welvaart van Hongarije*. Antwerpen: Standaard, 1967; MUZSLAY I.: *Gazdaság és erkölcs*. Budapest, Márton Áron Kiadó 1995); *Az egyház szociális tanítása*. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1997). E szorosan vett szakmai publikációk mellett további fontosabb művei: S. MUSELAY: *Heden-daagse hongaarse poëzie* (Leuven, 1967) [Cahiers van het Instituut voor Onderzoek van Midden-Europa 4.]; MUZSLAY I. *A tarisznyás. Önéletrajzi elbeszélések* (Budapest: IGEN 1998); MUZSLAY I.: *Magyar diákok a Leuveni Katolikus Egyetemen (1532–2000)*. Budapest, Márton Áron Kiadó, 2000); MUZSLAY I. *Tal-lózás a magyar költészetben*. Budapest, Márton Áron Kiadó, 2003). Muzslay atya tudományos tanulmányait a *Documentation*-ban publikálta, majd a rendszerváltás után számos írása jelent meg a *Távlatok* c. folyóiratban. Lásd továbbá: <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=1548&articleID=6053&ctag=articlelist&iid=1> és Gulyás Balázs laudációját a Magyar Örökség Díj átadásakor http://ujhorizont.ngo.hu/2005_5/12.html.

5 A közgazdasági és társadalomtudományi kar professzora, munkásságának fő területe az egyház társadalmi tanítása volt. Főbb munkái: C. VAN GESTEL: *La doctrine sociale de l'église*. Liège, La Pensée Catholique, 1952; C. VAN GESTEL: *Commentaar en tekst van de encycliek van paus Joannes XXIII Mater et Magistra*. Brussel, Arbeiderspers, 1962) és a *Mater et Magistra* enciklika holland nyelvű fordítása.

6 Kanonok, a bölcsészkar történelem professzora. Született 1914-ben.

7 Jogászprofesszor.

8 Jogászprofesszor (1901–1986).

9 A közgazdasági és társadalomtudományi kar előadója, Belgium miniszterelnöke 1981-ben, született 1933-ban.

10 Rezsőházy Rudolf 1929-ben született Szegeden, a Leuvenbe 1956 előtt érkező magyar diákok egyike, a Mindszenty Diákokthon alapítója. Az Intézet alapításakor a közgazdasági és társadalomtudományi kar oktatója, majd az Intézet professzora, illetve professor emeritusa. Fő kutatási területei; gazdaság- és társadalomtörténet, politikai szociológia és az értékek szociológiája. E témakörökben számos könyve és tanulmánya jelent meg. Lásd például: REZSŐHÁZY R.: *Combat idéologique et confrontation des valeurs*. Paris, PUF, 2003; REZSŐHÁZY R. – BOUDON, R.: *Pour comprendre l'action et le changement politiques*. Louvain-la-Neuve, Duculot, 1996; REZSŐHÁZY R.: *Le politique, le culturel, le social: un paradigme pour mettre les choses en place*. Louvain-la-Neuve, UCL Dép. des sciences politiques et sociales, 1992); REZSŐHÁZY R.: *Les jeunes et le problème religieux*. Louvain-la-Neuve, UCL Groupe de sociologie wallonne, 1987; REZSŐHÁZY R.: *Théorie et critique des faits sociaux*. Louvain-la-Neuve, CIACO, 1984).

ehhez kapcsolódó adminisztratív teendőket az egyetem volt hallgatója; Garab Tibor¹² végezte.

Az alapítás körülményeiről és az azzal kapcsolatos nehézségekről sokat elárulnak Muzslay professzor és Garab Tibor levelei. Az Intézet egyik fő feladatának a közép-európai országok (Csehország, Lengyelország és Magyarország) tanulmányozását tekintette. Ezért kiemelt hangsúlyt helyezett azok tanulmányozásának elősegítésére és bátorítására a Leuveni Egyetemen folyó oktató- és kutatómunka keretei között.¹³ Ennek érdekében első célja egy, a közép-európai országokat átfogó, interdiszciplináris jellegű dokumentációs anyag összegyűjtése volt. E gyarapodó dokumentáció öt tárgykört ölelt fel; a közép-európai térség gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális és vallási tárgyú információt. A dokumentáció legfontosabb pillérét napilapok, folyóiratok és szakkönyvek alkották, de az Intézet gyűjtötte az időszaki és a nem hivatalos formában megjelent kiadványokat is. A magyar dokumentációs anyag viszonylag könnyen összeállt 1963 májusára, a lengyel és cseh anyag azonban még „meglehetősen hiányos” volt a működés első évében Muzslay értékelése szerint.¹⁴

Az Intézetet a Belga Kultuszminisztérium 1965-től kezdve támogatta, addig az egyetem által biztosított szerény támogatásból¹⁵ és saját bevételeiből, leginkább folyóirata előfizetési díjaiból tartotta fenn magát. Annak érdekében, hogy az Intézet működését megkönnyítse és meglehetősen nehéz anyagi helyzetben segítsen Muzslay professzor leveleiben rendszeresen kérte volt leuveni diákjait és barátait a folyóirat előfizetésére.¹⁶ A költségek csökkentése érdekében az Intézet egyes esetekben a dokumentációs keret kimerülésére hivatkozva kért tiszteletpéldányokat más kutató intézetektől illetve kiadóktól,¹⁷ valamint publikációk cseréjét ajánlotta fel.¹⁸

Minden kezdeti anyagi és tárgyi nehézség ellenére, hála a Muzslay professzor és Garab Tibor kitartásának és találékonyságának az Intézet 1962 második felében már ténylegesen működött. A kezdeti bizonytalan helyzet ellenére egyik első lépésként az Intézet 1962 szeptemberében 2000 belga frank tanulmányi segílyt ajánlott fel azoknak a magyar diákoknak, akik licenciátusi szakdolgozatukat magyar tárgykörből kívánták elkészíteni.¹⁹ 1962 decemberében pedig további munkalehetőségeket kínált az akkor még nagyszámú leuveni magyar diákságnak. A magyar diákok órabér ellenében közreműködhetnek az Intézet dokumentációs anyagának kartotékolásában, vagy pedig francia, angol, német és flamand nyelvű, közép-európai témájú tanulmányokat készíthettek Garab Tibor vezetésével. Ezekért a tanulmányokért az Intézet meghatározott honorári-

11 A közgazdasági és társadalomtudományi kar professzora, politikus és miniszter, született 1914-ben.

12 Az 1956-ban, a forradalmat követően Leuvenbe érkező magyar diákok egyike. Budapesten történész diplomát szerzett, majd Leuvenben doktorált *La Belgique en face de la guerre d'indépendance nationale hongroise de 1848 c.* doktori értekezésével. Sajnálatos, hogy a reményekkel ellentétben ez a hiánypótló értekezés sosem került kiadásra, hanem kéziratban maradt.

13 Garab Tibor levele A. Amman SJ-nek, 1 février 1963; Muzslay levele Morel Gyulának, 1963 május 17.

14 Muzslay levele Morel Gyulának, 1963 május 17.

15 Muzslay levele, cím és név nélkül, 1964 május 7.

16 Muzslay levele, cím és név nélkül, 1964 május 7. Muzslay baráti hangú levelében így ír erről: „...egyelőre még nagyrészt koldulásból igyekszem azt fenntartani...”

17 Garab Tibor levele *Ed. Anonymus*-nak, 1962.

18 Lásd pl. az *American Economic Review* Managing Editor-ának válaszát Garab Tibor levelére, February 3, 1964. (ebben az esetben elutasították a kérést, a csere-lista hosszúságára hivatkozva).

19 Muzslay professzor 1962 szeptember 8-ai hirdetménye.

umot fizetett és gondoskodott a kiadásról is, a kutatómunkába való bekapcsolódás egyetlen feltétele egy már megszerzett egyetemi kandidátúra volt.²⁰

Ezek az első „akciók” a magyar diákok bevonására nem bizonyultak túlzottan sikeresnek, Muzslay egyik levelében szomorúan ír arról, hogy az Intézet számára komoly nehézséget jelent, hogy a magyar diákokra csak a „technikai jellegű munkákban lehet számítani”, mivel a már végzetek „szétszóródnak a nagyvilágba.”²¹

AZ INTÉZET TEVÉKENYSÉGÉNEK FŐ IRÁNYAI

Az előbbieken jelzett nehézségek ellenére az Intézetben 1963-ban már átfogó kutató és dokumentációs munka zajlott. A céljai megvalósítása érdekében fő feladatának tekintett dokumentációs anyag folyamatos gyűjtése mellett az információk minél szélesebb körbe történő eljuttatása érdekében folyóiratot alapítottak. E folyóirat, *Documentation sur l'Europe centrale*,²² első száma 1963 február 15-én jelent meg és egészen 1982-ig folyamatosan működött. A folyóiratban közölt egyes, nagyobb léptékű publikációk a későbbiekben különnyomat formában is hozzáférhetővé váltak a *Cahiers de l'Institut de Recherches de l'Europe Centrale* sorozatban.²³

A Közép-Európa kutatás is lendületet kapott az egyetemen, minden bizonnyal az egyre bővülő dokumentációs anyagnak köszönhetően. E folyamatról három, 1963-ban készülő közép-európai témájú szakdolgozat tanúskodik. Az Intézet működésének első évében Muzslay professzor vezetésével a francia tagozaton kettő – *Commerce extérieur de la Hongrie* és *La Belgique en face de la Révolution Hongroise de 1956* címmel – míg a flamand tagozaton egy – *Economische integratie van Oost-Europa* címmel – szakdolgozat készült. A további évtizedek során újabb szakdolgozatok készültek közép-európai témákból, amelyek az Intézet bezárását követően a leuveni Collegium Hungaricum könyvtárába kerültek.²⁴

20 Muzslay professzor 1962 december 5-ei hirdetésménye. Az Intézet egy 10-12 gépelt oldalas tanulmányért 600 belga frankot, egy 20-25 oldalasért 1500 frankot és egy 30-35 oldalasért 2000 frankot fizetett. Érdemes ezt azzal összevetni, hogy a Szabad Európa alapítvány által biztosított ösztöndíj havi 3000 frank volt 1957-ben. Vö. ÁGOTHA T.: *A Kollégium legmozgalmasabb évei*. In MUZSLAY I.: *Magyar diákok a Leuveni Katolikus Egyetemen (1532-2000)*. Budapest, Márton Áron Kiadó, 2000, 59.

21 Muzslay levele, cím és név nélkül, 1964 május 7.

22 1963-ban még csak *Documentation* címmel jelent meg, de 1964-től kezdve már fent említett teljes címmel.

23 E sorozatban a következő nyolc füzet jelent meg: GARAB T. Z.: *Limitation des naissances par l'interruption de la grossesse dans les démocraties populaires* (1965); JOZSA GY.: *La République Soviétique Hongroise de 1919* (1969); BANGO J.: *Les problèmes de la production collective et individuelle dans le village hongrois* (1973); MUSELAY S.: *Hedendaagse hongarse poëzie* (1974); BANGO J.: *L'image de la femme dans un pays socialiste de l'Europe de l'Est* (1976); BOGDAN, H.: *Le problème des minorités nationales dans les „États-successeurs” de l'Autriche-Hongrie* (1976); BOGDAN, H.: *La question royale en Hongrie au lendemain de la première guerre mondiale* (1979); IGNATOV, A.: *Aspects de la psychologie de la „nouvelle classe”* (1980).

24 A Collegium könyvtárában 27 Leuvenben készült szakdolgozatot találhatunk, ezek közül 18 dolgozat foglalkozik kifejezetten közép-európai témával. A szakdolgozatok szerzői között az Intézet egyes későbbi munkatársait is megtalálhatjuk, ami arra utal, hogy Muzslay professzor folyamatosan törekedett a közép-európai kérdések iránt érdeklődő diákok bevonására az Intézet kutatómunkájába. A volt diákok közül HARNOCZI ELISABETH (*Les Doctrines de Lénine concernant les fonctions du parti communiste à*

Az előbbi két tevékenység mellett az Intézet esetenként szemináriumokat és előadásokat is szervezett. A külső kutatók által is látogatott szemináriumok témája volt többek között a magyar mezőgazdaság kollektivizálása, a szovjet vállalatvezetés és a jugoszláv munkástanácsok működése.²⁵

A DOCSEC

Működésének általános áttekintése után következő lépésként az Intézet folyóiratával érdemes részletesebben megismerkedni. A *Documentation*-on keresztül az Intézet tevékenységéről is teljesebb képet kaphatunk, hiszen a folyóirat és az abban megjelenő írások összképéből kirajzolódik átfogó kutatási profilja.

A Documentation szellemisége

A folyóirat, és így az egész Intézet, *ars poetica*-jának rendkívül tömör, de talán éppen ezért igen találó megfogalmazását az első számban találhatjuk. Érdemes, ha nem is teljességében, szó szerint idézni ezt a rövid, programadó írást:

„Távol álljon tőlünk, hogy valamelyik gazdasági vagy társadalmi rendszert propagáljunk. Továbbá, a ma a kommunista tömbben meghatározó „békés együttélés” politikájának sem kívánunk szolgálatába szegődni, mint ahogy a negatív és mesterkéltné antikommunizmussal sem vállalunk közösséget.

Kizárólag egyetlen célkitűzésünk van:

A lehető legjobban megismerni azoknak az európai országoknak a valóságát, amelyek a második világháborút követően a szovjet érdekszférába kerültek. Az igazságot keressük tehát, a maga metafizikai értelmében: „*conformitas intellectus et rei*”.

A valóság összetett és árnyalt, ezért az élet összes aspektusát meg kívánjuk vizsgálni [...].

Hisszük, hogy így szolgálatot tehetünk. Számunkra nem a bizonytalan jövő kimerái, hanem a valóságot ékesszólóan visszatükröző tények a fontosak.

„AZ IGAZSÁG SZABADDÁ TESZ” legyünk akár nyugaton, akár keleten.”²⁶

l'égard de la société, 1962), BANGÓ JENŐ (*La Stratification sociale chez Léopold von Wiese et Jean L'Homme. (Léopold von Wiese : Gesellschaftliche Stände und Klassen. Jean L'Homme: Le problème des classes. Doctrines et faits).* - *Un aperçu critique*, 1963), KISS ULRICH (*Le Système du Commerce Extérieur de la République Démocratique Allemande*, 1969), PILISI PÁL (*Luttes Politiques en Hongrie entre 1945 – 1949. La tactique politique léniniste employée par le Parti Communiste Hongrois dans l'accès au pouvoir en Hongrie entre 1945 jusqu'à la promulgation de la nouvelle constitution le 20/8/1949*, 1969) dolgozott az Intézetben. (Valószínűsíthető, hogy az Intézet munkatársai közül mások is leuveni diákok voltak, de a szakdolgozataik nem kerültek be (vagy már nincsenek) a Collegium könyvtárában. F.B.) 2007. nyarán a Collegium Hungaricum könyvtárának egy része, köztük az említett szakdolgozatok is Magyarországra, a Jezsuita rend archívumába kerültek.

25 M. Sz. K.

26 *DOCSEC*, 15 février 1963, 3. (Ford. FB.)

Ez a rövid „deklaráció” pontosan kijelöli a folyóirat helyét a korszak szellemi-kordináta rendszerében. A szerkesztők egyrészt elhatárolják magukat a propaganda munkától, irányuljon az akár a szocialista, akár a nyugati típusú gazdasági-társadalmi berendezkedésre. Másrészt szembehelyezkednek a szocialista országokban meghirdetett békés együttélés politikájával és az emigrációs politikára oly jellemző „harcos” antikommunizmussal is.

A *Documentation* a szerkesztők szándéka szerint tehát sem propaganda folyóirattá, sem politikai érdekek kiszolgálójává nem kíván válni, hanem kizárólag a valóság bemutatására fog koncentrálni. E valóság minél teljesebb bemutatása érdekében pedig alapvetően interdiszciplináris szemléletre épít, azaz nem csak egy tudományterület prizmáján keresztül igyekszik vizsgálni tárgyát, a közép-európai térség valóságát, hanem a társadalomtudományok összes releváns szaktudományát segítségül kívánja hívni e valóság minél teljesebb bemutatásához.

Ez a kezdeményezés élesen kimutat a korszak politikailag mélyen befolyásolt és a hidegháború által uralt légköréből.²⁷ A finanszírozás tekintetében nagy bátorságra vallott a propaganda és politikai irányultság legteljesebb, deklarált elutasítása, mivel köztudott volt, hogy csak azok a kezdeményezések kaphattak támogatás különféle amerikai alapítványoktól, amelyek vállalták, hogy igazodnak az amerikai, és így a nyugati-blokk, hivatalos külpolitikai vonalvezetéséhez.²⁸

Szerkesztők

A *Documentation* 1963 és 1967 között kéthavonta jelent meg – az első két évben még a kicsit talán szokatlannak tekinthető A4-es formátumban – majd 1968-tól egészen 1982-es megszűnéséig háromhavonta. Kezdetben nem létezett önálló szerkesztőbizottság, ezt a feladatkört az Intézet Igazgatótanácsa látta el. 1971-ben jött létre az első önálló Szerkesztőbizottság (*Conseil de Rédaction*), melynek tagjai Bangó Jenő, Józsa Gyula, Erwig Marquenie, Muzslay professzor, Jozef van Brabant, R. Vermeulen (titkár) voltak. A szerkesztéshez kapcsolódó feladatokat az Intézet titkáráként 1968 tavaszáig Garab Tibor végezte,²⁹ majd az ő távozása után Bangó Jenő³⁰ vette át ezt a feladatkört, 1970 végig az Intézet titkáráként, 1971-től 1975-ig pedig a folyóirat főszerkesztőjeként. 1976 és 1982 között pedig az Intézet igazgatója, Muzslay jegyezte főszerkesztőként a folyóiratot.

27 BORBÁNDI GY.: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 1985, 159–167.

28 BORBÁNDI i. m. 96–102, 276–280

29 Garab Tibort a Leuveni Katolikus Egyetem orvosi kara titkárságának vezetésével bízták meg 1968-ban.

30 Bangó Jenő 1934-ben született Szombathelyen. Teológiai tanult Esztergomban és Bécsben, majd szociológiát Leuvenben és Fribourgban. 1963-ban szerzett doktorátus szociológiából. A göttingeni egyetem Közgazdasági Intézete külső munkatársa, az amerikai „Regis Center of European Studies” európai igazgatója, 1974-ben a stockholmi „Elin Wagner Foundation” laureátusa. Tanár a düsseldorfi szociális főiskolán és az aacheni Technikai Egyetemen. 1986-tól 1999-ig az aacheni „University of Applied Sciences” szociológiaprofesszora. 1989-től az esztergomi Pedagógiai Főiskola professzora. 2000-től a Herder Alapítvány „senior professor-a” és óraadó az ELTE Jogi Karán.

A folyóirat szerkezete sokat változott működése két évtizede során, a hetvenes évek elejére nyerte el végső formáját. Megjelenése első évében, kihangsúlyozandó a folyóirat információ-közlő jellegét, a *Documentation* három nagy tartalmi egységből épült fel. Első részében (*Recueil d'informations économiques, sociales, politiques, religieuses, etc.*) vagy az összes vizsgált országra vonatkozóan (*Pays ensemble*) vagy országonként lebontva (*Hongrie, Pologne, Tchécoslovaquie* és esetenként *Yougoslavie* és *Roumanie*) gazdaság (*economie*), társadalom (*affaires sociales*), politika (*affaires politiques*), vallás (*religion*), kultúra és tudomány (*culture, sciences...*) tárgykörökben közölt alapvetően statisztikai és dokumentációs jellegű információkat. Ez az alapvetően adatközlő jellegű rész, melyben minden esetben pontosan megjelölték a forrásként felhasznált kiadványt,³¹ tette ki a folyóirat egy számának megközelítőleg felét.

Második rovatában (*Chroniques*) tanulmányokat találhattunk, melyek a térség egyes kérdéseit az adat- és információközlésnél szélesebb, tudományos összefüggésrendszerben mutatták be. Az első évfolyamban Muzslay,³² N. E. Vanbenbosch,³³ Garab Tibor,³⁴ Szabados J.,³⁵ A. Klafkowski,³⁶ L. Kiss,³⁷ M. J. Sándor,³⁸ és M. Forain³⁹ tanulmányai jelentek meg. Ezek a tanulmányok leginkább a szociológia, történelem és teológia szemszögéből vizsgálták egy adott problémát.

A folyóirat harmadik, kezdetben legrövidebb rovatában a térségről szóló irodalmat szemlélte (*Livres*). E részben általában egy oldalnál nem hosszabb könyvismertetések jelentek meg.

Ez a kezdeti, három pilléren nyugvó szerkezet a hatvanas évek második felétől kezdve fokozatosan átalakult és kibővült. Első lépésként, 1964-ben, a tanulmányokat tartalmazó rész vált a folyóirat első rovatává, 1964-ben még *Chroniques* azt követően *Études* címmel, majd ezt követte másodikként az adat- és információközlő dokumentációs rész. Ez a változás finom hangsúlyváltást jelez az Intézet munkájában, melyben fokozatosan a dokumentációs törekvésekkel egyenrangú szerepet kapott a tudományos tanulmányok közzlése. E folyamat következő lépéseként az 1965/4. szám egy régi-új rovattal, *Chroniques*, gazdagodott, melyben rövidebb, de nem dokumentációs jellegű írások

-
- 31 Többek között a következő folyóiratokat szemléltek: *Magyar Nemzet*, *Társadalmi Szemle*, *Népszabadság*, *Slowo Powszechny*, *The Hungarian Quarterly*, *Nova Svoboda*, *Köznevelés*, *Népszava*, *Tygodnik Powszechny*, *Pravda*, *Demográfia*, *Glos Pracy*, *Svobodne Slovo*, *Pártélet*, *Polityka*, *Dunántúli Napló*, *Katolikus Szó*, *Livres de Hongrie*, *Statisztikai közlemények*, *Sztandar Mlodych* (és még hosszasan lehetne ezt a sort folytatni).
 - 32 *Discussion des economistes et chefs d'entreprise sovietiques sur le planning, la rentabilité et les primes* DOCSEC (1963/1), 14–19.; *Dialogue avec le communisme (discussion déroulant an Hollande)*. DOCSEC (1963/2), 20–27.; *L'encyclique „Pacem in terris” dans la presse communiste* DOCSEC (1963/4), 19–21.
 - 33 *Une congregation religieuse quelque part á l'est* DOCSEC (1963/1), 19–22.
 - 34 *En lutte contre la religion: les „cérémonies sociales”* DOCSEC (1963/2), 16–20.
 - 35 *Les trois periodes de la politique économique hongroise d'après-revolution (octobre 1956)* DOCSEC (1963/3), 17–21.
 - 36 *Verschillen in de interpretatie van het verdrag van Potsdam aangaande het poolse vraagstuk* DOCSEC (1963/5), 21–26.
 - 37 *De dagbladen van Budapest van 2 November 1956* DOCSEC (1963/5), 26–29.
 - 38 *La collectivisation de l'agriculture hongroise (1re partie)* DOCSEC (1963/6), 23–26.
 - 39 *Aspects de l'église catholique de Pologne* DOCSEC (1963/6), 26–31.

jelentek meg. E rovat megjelenésével a *Documentation* már négy rovatból állt, és így a tanulmányok illetve rövidebb tudományos közlemények közel kétharmadát tették ki tartalmának, szemben a dokumentáció megközelítőleg egyharmados arányával. A tudományos rész ilyen mértékű „megerősödése” a dokumentációval szemben jelzi, hogy 1965-re az Intézet anyagi helyzete stabilizálódott valamint egyre ismertebbé is vált, és így egyre több kutatót tudott vonzáskörében tartani.

Az alapvetően négy belső egységből álló szerkezet 1968-tól ki egészült egy dokumentumokat közlő rövidebb rovatval (*Documents*), 1969-től pedig egy, a térségről szóló szakbibliográfiát tartalmazó résszel (*Bibliographie*). Ez a szerkezet – I. *Études*, II. *Chroniques*, III. *Documents*, IV. *Informations*, V. *Livres*, VI. *Bibliographie* – 1970-től változatlan, bár egyes számokból, bizonyára terjedelmi vagy szerkesztési okokból, kimaradt a dokumentumokat tartalmazó vagy a bibliográfiát közlő rész.

Publikációk és szerzői kör

A *Documentation*-ban húsz éves története során 118 szerző publikált és több mint 400 tudományos publikáció jelent meg.⁴⁰ E publikációk majdnem hatvan százaléka tanulmány, a fennmaradó rész pedig rövidebb közlemény volt.⁴¹ A publikációk elemzése alapján kirajzolódik az a szerzői kör, amely a *Documentation* vonzásában az évtizedek során kialakult.

Ha a folyóirat történetét a végleges szerkezet kialakulása alapján (i) a „formálódás” (1963–1969) és (ii) a megszilárdult szerkezet (1970–1982) időszakaira bontjuk fel, akkor érdekes megállapításokat tehetünk a szerzőkre vonatkozóan is. Az első időszakban a folyóirat meghatározó szerzői:

- Muzslay István (26 publikáció; 15 tanulmány és 11 közlemény),
- Garab Tibor (10 publikáció; 8 tanulmány és 2 közlemény),
- Bangó Jenő (10 publikáció; 6 tanulmány és 4 közlemény),
- M. Stevens (10 publikáció; 1 tanulmány és 9 közlemény).

E szerzőkből állt e korszak „szerzői magja” és mellettük még megemlíthető Harnoci, Palasthy, Richter, Sandor mint akik többször publikáltak a folyóiratban.

A második időszakban a legtöbbet publikáló szerzők között találjuk:

- Muzslay Istvánt (33 publikáció; 5 tanulmány és 28 közlemény),
- Bangó Jenőt (24 publikáció; 17 tanulmány és 7 közlemény),
- Erwig Marquenie-t (15 publikáció; 9 tanulmány és 6 közlemény).
- D. Luben-t (13 publikáció; 12 tanulmány és 1 közlemény),
- Assen Ignatov-ot (12 publikáció; 6 tanulmány és 6 közlemény),

40 422 publikáció összesen, 243 tanulmány és 179 rövidebb tudományos közlemény.

41 A következő módszert követtem: összeszámoltam a publikációkat évente, elkülönítve a tanulmányokat és a rövidebb közleményeket (kivéve az első két és fél évet, amikor a *Chroniques* rovat összes írását tanulmánynak számítottam be), majd szerzőnként és évenként lebontva táblázatba foglaltam. A több számon keresztül megjelent hosszabb tanulmányok minden egyes részét önálló megjelenésnek számítottam. A későbbiekben ismertetett adatok ezen a hat oldalas táblázaton alapulnak. A könyvismertetéseket nem vizsgáltam e kutatás keretében.

- M. Stevens-t (12 publikáció; 12 közlemény), és
- Henry Bogdan-t (10 publikáció; 8 tanulmány és 2 közlemény),
- J. Ducarme-t (9 publikáció; 9 közlemény),
- Pilisi Pált (8 publikáció; 8 tanulmány),
- A. van Peteghem-t (6 publikáció; 5 tanulmány és 1 közlemény),

Az előbb felsorolt szerzők mellett meg kell még említeni Yves de Daruvar, E. van Kessel, J. van Kessel, D. Loupan nevét mint a folyóirat megjelenéséhez egy, több éves időszak során folyamatosan jelentősebb számú publikációval hozzájáruló szerzőket.

Ha összehasonlítjuk az első és második időszak adatait, akkor a legfontosabb felismerhető tendencia a belső „szerzői mag” jelentős bővülése és nemzetköziesedése. Míg az 1969-ig tartó időszakban alapvetően a magyar szerzők munkássága volt meghatározó, ez a helyzet fokozatosan megváltozott az 1970-t követő években.

A *Documentation*, és így az Intézet köré szerveződő kutatók közössége a hatvanas évektől kezdve fokozatosan nemzetközivé vált, amit többek között flamand szerzők, illetve a francia Henry Bogdan és a bolgár Assen Ignatov publikációinak megjelenése is jelez. Így a folyóirat második évtizedére megszilárdult egy nemzetközi szerzői kör, melyet Nyugat-Európában elő magyar és más közép-európai, valamint nyugat-európai, és esetenként tengerentúli kutatók alkottak. Ez a nemzetköziség, mely összekapcsolódott az Intézet alapvetően interdiszciplináris jellegével, a korszak egyik egyedi társadalomtudományi folyóiratává tette a *Documentation*-t.

A FOLYÓIRAT MUZSLAY SZEMÉVEL

Muzslay két alkalommal, a *Documentation* működésének tizedik éve illetve utolsó száma alkalmából, rövid szerkesztőségi írásban értékelte az addigi munkát.⁴² Ezeken az írásokon keresztül bepillantunk az Intézet életébe, képet kaphatunk legjelentősebb tartott eredményeiről és problémáikról.

A folyóirat fennállásának tizedik évfordulója alkalmából írt rövid cikkében Muzslay professzor azt vizsgálta, vajon sikerült-e az Intézet fő célkitűzését – a közép-európai térség valóságának bemutatása – megvalósítani. Úgy vélte, hogy jelentős dokumentációs anyagot gyűjtöttek össze az elmúlt évtized során. A vizsgált országokba többször ellátogattak, annak érdekében hogy személyes benyomásokat és kapcsolatokat szerezzenek.

E sikerek mellett hiányosságaiknak is tudatában vannak, ugyanis nagyon nehéz a gyakran töredékes információkat értelmezni és mindig nyitott maradni az igazságra. Nem könnyű egyszerre figyelembe venni a fájdalmas múltat, és a problémákban és reményekben szintén gazdag jelent. Mindezek ellenére arra a kérdésre, hogy vajon érték-e céljukat, igenlően lehet válaszolni, és erről a tények is tanúskodnak. Belga és külföldi kutatók és hallgatók százai vettek részt az Intézet szemináriumain, illetve készítettek dolgozatokat az Intézet anyagi támogatásával. A legnagyobb probléma Muzslay szerint az, hogy nagyon nehéz egy ilyen sajátos interdiszciplináris kutatómunkát fenntartani az egyre specializálódó akadémiai környezetben illetve, hogy korláto-

42 S. MUSELAY: *Dix ans. DOCSEC 1972/4*, 255–256.; S. MUSELAY: *Adieux á nos lecteurs DOCSEC 1982/4*, 187–188.

zott anyagi lehetőségeik miatt nem tudták az összes tehetséges fiatal kutatót foglalkoztatni.

Szerkesztőségi búcsú cikkében Muzslay jelzi, hogy az utolsó években a gazdasági világválság miatt egyre nehezebb feltételek között működtette a folyóiratot, és sajnos 1982-ben megszűntek az utolsó forrásai is. Ezért húsz évfolyamot követően meg kell szüntetnie a *Documentation*-t és abban reménykedik, hogy a *Cahiers* sorozatot még folytatni tudja. Mindenesre, visszatekintve az elmúlt húsz év munkájára, meg kell állapítania, hogy a kitűzött célhoz mindig hűek maradtak, mivel mindig az igazság kutatására törekedtek.

A *Documentation* utolsó száma 1982 végén jelent meg, az Intézetet 1983-ban, Muzslay nyugdíjazását követően a Leuveni Katolikus Egyetem bezárta. Több mint 10.000 kötetes könyvtárának és dokumentációs anyagának egy része az 1989-ben alapított és rövid időn belül megszűnő Közép-Európa Kutató Intézet könyvtárába, másik része pedig a leuveni Collegium Hungaricum könyvtárába került.⁴³

SZEMPONTOK AZ ÉRTÉKELESHEZ

Egy fiatal kutató nem lehet eléggé bátor, hogy huszonhárom év és számos kutató munkáját lezárásképpen értékelje. Ezért kizárólag olyan szempontokat villant fel e tanulmány utolsó részében, amely alapján ez a munka „értékelhető”, tehát jobban elhelyezhető a korszak tudományos törekvései között.

A *Documentation* húsz évfolyama a Közép-Európáról szóló információk és tudományos tanulmányok valódi kincsestára. A dokumentációs részben minden, az élet bármely területét érintő közép-európai történelemről található hiteles információt. E rövid cikkeket olvasgatva kibontakozik előttünk Közép-Európa két évtizedének valódi történelme, mely átfogta az élet minden szegmensét a gazdaságtól a kultúráig. A *Documentation* valójában az élet egy kiválasztott vetületére le nem egyszerűsíthető valóságot közvetítette a nyugati olvasók felé, és így megvalósította egyik legfontosabb célkitűzését. E dokumentációs részt a belga sajtó gyakran használta fel forrásként és háttérként a közép-európai kérdésekhez kapcsolódó cikkekhez és riportokhoz.⁴⁴

A dokumentáció különleges része volt a közép és egyes esetekben kelet-európai egyházi kérdésekkel foglalkozó rovat. E rovat tárgyyszerűen dokumentálta a központilag irányított vallás elleni harc lépéseit, hírt adott a különféle egyházi törekvésekről, és bepillantást engedett a több oldalról szorongatott egyház mindennapi életébe. Húsz év közép-európai egyháztörténete rejlik ezekben az egy oldalnál rövidebb cikkekben, egy különleges korszak lenyomata.

Az Intézet vonzáskörében felnőtt egy társadalomtudós generáció, akik a maguk szakterületén kiemelkedő sikereket értek el. Az Intézetben töltött évek során megalapozták későbbi munkásságukat, szaktudásukat elmélyítették és így az adott tudományterület vagy problémakör szakavatott és elismert kutatóivá váltak a későbbiekben.

A *Documentation* húsz évfolyamának áttekintését követően az is megállapítható, hogy az Intézet kutatói gyakran újszerű, a korábbi, Nyugat-Európában elterjedt és

43 M. Sz. K.

44 M. Sz. K.

közkezenforgó sémákba be nem illeszthető módon közelítették meg Közép-Európa kérdéseit.⁴⁵ A szociológia, történelemtudomány, közgazdaságtan, teológia és pszichológia eszközeit felhasználva interdiszciplináris keretben vizsgálták a közép-európai problémákat. Munkásságuk szakmai elismerése kifejeződött többek között abban, hogy 156 egyetem fizette elő rendszeresen a *Documentation*-t.⁴⁶

BALÁZS FEKETE

RESEARCH ON CENTRAL EUROPE AT THE CATHOLIC UNIVERSITY OF LEUVEN.
CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF A RESEARCH INSTITUTE
IN MEMORIAM P. ISTVÁN MUZSLAY SJ

The study aims at presenting the activity of the Research Institute of Central Europe (*Institut de Recherches de l'Europe Centrale*) which existed between 1962-1982 in Leuven. Besides introducing the institute less known in Hungary the study analyses some other questions as well. Special emphasis is laid on the activity of István Muzslay SJ, founding director of the institute, sometimes presenting it through the correspondences of the institute. Additionally present study tries to reconstruct the history of the journal of the institute (*Documentation sur l'Europe centrale*) separating it into a forming (1963-69) and developed (1970-1982) phase. In this study the author tries to reveal the international scholarly circle around the journal and presents quantitative analyses of their publications. The final conclusion of the research is that the institute developed into an internationally known and renowned research centre at the 70s. This was inseparable from the activity of the director, István Muzslay SJ, professor of the Catholic University of Leuven.

45 Lásd például: S. MUSELAY: *L'Europe central entre l'Est et l'Ouest DOCSEC* 1976/4, 291-296.; A. IGNATOV: *Aspects de la psychologie de la „nouvelle classe”* (Louvain 1980) [Cahiers de l'Institut de Recherches de l'Europe Centrale 8]; és GARAB T.: *En lutte contre la religion: les „cérémonies sociales”* *DOCSEC* (1963/2), 16-20.

46 M. Sz. K.

*Muzslay atya a Collegium
2006-os karácsonyán*

*A Collegium Hungaricum épülete – ebben az
épületben működött az Intézet is*

A Collegium bejárata

A Garab Tibor – a legendák szerint teljes mértékben kézzel rajzolt – Közép-Európa térképe, mely az Intézet előterében kapott helyet

BÁLINT LÁSZLÓ

P. KÖNYVES TIBOR S. J. ÉS AZ ÁVH

A magyar kommunisták a 2. világháborút követően, már a kizárólagos hatalomra törekvés időszakában, könyörtelen harcot folytattak a legjelentősebb ideológiai ellenfelüknek tartott magyarországi római katolikus egyház ellen. A gyakorlatban nap mint nap rációfoltok arra, amit harsányan hirdettek, hogy ideológiák ellen csak ideológiával lehet harcolni. A kommunista diktatúra kiteljesedésével pedig, az eszement terror időszakában, a katolicizmus elleni hajsza még kíméletlenebbé vált. Üldözték az egyházat, az egyház vezetőit és papjait, különösen a szerzetesek váltották ki a gyűlöletüket és a rendszerükben nemkívánatosak voltak a vallásukat gyakorló hívő emberek sem.

Már a kezdeti időben az egyházellenes módszerek igen változatosak voltak. Már a háború utáni legelső években kezdetét vette az egyházi személyek és rendezvények megfigyelése. Ezt azonban nem kizárólag az ÁVO – majd később az ÁVH – végezte. Az MKP és az MDP máig fennmaradt dokumentumainak sokasága bizonyítja, hogy a különféle kommunista pártszervek – a központi és területi pártbizottságok, alapszervezetek stb. – nem csupán elvi síkon, hanem a mindennapok gyakorlatában is igen tevékenyen kapcsolódtak bele az egyházüldözésbe, nem hagyva ki ebből a párt tagjait sem, különösen ha a legnagyobbról, a római katolikus egyházzal volt szó.

Addig a templomoknak, egyházi szertartásoknak és rendezvényeknek a közelében sem járt ateisták, vagy érdekből ateista kommunistává vált egykori hívők bukkantak fel a szentmiséken, jelentek meg a körmeneteken és egyéb vallásos programokon. Hallgattak, figyeltek és jelentettek a kommunisták pártjának. Ha pedig ez a párt úgy látta, hogy a tapasztalatok retorziókat követelnek, az ügy vizsgálatát átadták a kommunista vezetésű és szintiszta kommunistákból álló államvédelmi szolgálatnak. Az MKP – MDP és az ÁVO – ÁVH között nem csupán a legfelsőbb szinteken alakult ki szoros alá- s fölérendeltségi viszony, hanem az alacsonyabb szinteken is. Az ÁVO-nak, majd az ÁVH-nak minden eszközzel kötelessége volt szolgálni és védeni az úgynevezett proletárdiktatúra ügyét, a kommunisták hatalmát, de a kommunistáknak és a párttagoknak pont ilyen kötelessége volt segíteni az államvédelmi szolgálat munkáját. Ennek a szoros együttműködésnek jó példája és eredménye P. Könyves Tibor hódmezővásárhelyi jezsuita szerzetes 1948-as és azt követő meghurcolása.

Könyves (Koczét) Tibor Budapesten született 1916-ban. Apja Koczét Ferenc detektív-főfelügyelő volt nyugállományba vonulásáig, 1942-ig. Az elemi iskolai tanulmányait Budapesten végezte. Negyedikes elemista korában a MÁV gépgyári 13. sz. „Ezer-mester” cserkészcsapatban lett kiscserkész (farkaskölyök), majd később ugyanott cserkész.

Középiskolai tanulmányait a Szent Benedek rendi Főgimnáziumban kezdte el Budapesten és a négy alsó osztályt ott is végezte el. Ezután tanulmányait a Szent Benedek rendi Szent István gimnáziumban folytatta Esztergomban. Középiskolai tanulmányai alatt a cserkészlet mellett kivette részét az önképzőköri munkából, részt vett hittan pályázatokon, a Mária Kongregáció tevékenységében stb. Ebből az időből származnak a következő fogalmazvány részletei:

- „A materializmus az emberi elme legnagyobb megtévedése, de a gyakorlatban még mindig számos követője van. ... A materializmus az ocsmány, bűnös életmód legolcsóbb tudományos igazolása.”¹
- „Hogy mit tehetett volna ez a generáció? ... Egyet mindenképpen: meggátolhatta volna a kommunista eszmék terjedését és diadalarú jutását.”²

1934-ben kitüntetéssel érettségi vizsgát tett, majd belépett a Jézus Társasága magyarországi rendtartományába. 1934 júliusában novicius lett. 1936-ban elvégezte a noviciátust és szerzetesi fogadalmat tett. 1936–37-ben főiskolai hallgatóként szónoklatot és filozófiát tanult. 1940-től rövid ideig tanár volt a rend kalocsai gimnáziumában. Nagy kedvvel foglalkozott a gyerekekkel és a fiatalokkal. 1941–42-ben ismét filozófiát tanult, akkor azonban Kassán. 1943-ban egy ideig nevelőtanár volt egy pécsi egyházi iskolában, majd a szegedi Hittudományi Főiskolán folytatta tanulmányait.

1944 októberében a szovjet csapatok előretörése elől Szegedről Budapestre ment, majd a front előrehaladtával a fővárost is elhagyta. Menekült – mint olyan sokan mások –, de csak Bécsig jutott. Visszatoloncolták Magyarországra. A szüleinél húzta meg magát Pestszenterzsébeten. Budapestet már megszállták a szovjet csapatok, de a Dunántúlon még hadműveletek folytak, amikor ő már visszatért Szegedre. Amint lehetett folytatta hittudományi tanulmányait. 1946. július 28-án szentelték pappá Szegeden.

1946–47-ben a Szeged melletti Gyálaréten volt lelkész. 1947–48-ban egy ideig a fővárosban teljesített lelkészi szolgálatot. 1948. július 31-én új beosztást kapott. Hódmezővásárhelyen a Szent István templomban lett lelkész és hitoktató. P. Bogyó György jezsuita szerzetest váltotta.

Nagyon rövid idő telt el és P. Könyves Tibor a BM ÁVH hódmezővásárhelyi kirendeltségének a látókörébe került, majd hamarosan büntetőeljárás is indult ellene. Egyértelmű bizonyíték nincs arra, hogy a BM ÁVH miként figyelt fel P. Könyves Tiborra Hódmezővásárhelyen. A fennmaradt dokumentumokban erre még csak utalás sincs. Nincs korabeli hálózati hírforrás, nincs bejelentő, nincs feljelentő stb. A legelső dokumentum az ügyben négy tanúkihallgatási jegyzőkönyv. A „négy tanú mind az MDP tagjai, megbízható egyének.”³

Az MDP tag „megbízható egyének” 1948. szeptember 28-án valamennyien jelen voltak a délelőtti, 8.30-kor kezdődő szentmisén és tanúként beszámoltak P. Könyves Tibor prédikációjáról. Abban az időben pedig még egyáltalán nem volt jellemző, hogy az MDP tagjai szentmisékre jártak – az MDP-nek még nem volt hívő tagozata! –, legfeljebb ha megfigyelőként küldték őket. Nagyon nagy a valószínűsége, hogy ebben az esetben is erről volt szó.

1 Forrás: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) V-11428 számú dosszié.

2 Uo.

3 Uo.

Az elsőként kihallgatott tanú, beszámoltatott kommunista – talán nem véletlenül! – Molnár István⁴ hódmezővásárhelyi adótiszt volt. A kihallgatás ideje 1948. szeptember 28. Molnár István elmondta, hogy a szentbeszéd „először vallási színezetű volt, később azonban eltért ettől az iránytól és teljesen politikai színezetű dolgokra tért át.”⁵ P. Könyves Tibor a figyelmes tanú szerint kijelentette: „Nekünk félelemnélküli katolikusokra van szükségünk, akik adott esetben még a haláltól sem rettennek vissza. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha ... minden eszközzel megvédjük katolikus hitünket a vallás és az egyház ellenségeivel szemben. ... A jelenlegi államhatalom az istentelenek hatalma, papjaitok és egyházatok ellen küzdenek. Ezt bizonyítja, hogy 5 000 papot internáltak, 700-at pedig injekcióval tettek el láb alól. ... A marxi materializmus halálos ellensége a vallásnak és a papoknak. ... Ki akarják ölni az emberek lelkéből a vallásos érzelmet, hogy ezzel megalapozzák világi hatalmukat az emberek fölött. ... A katolikus vallás az egyedüli igaz és örökké való vallás, mely az üdvösséghez és az örök élethez vezet.”⁶ A kihallgatás vezetője Patócs László⁷ r. örvezető, a BM ÁVH hódmezővásárhelyi kirendeltség beosztottja.

A következő tanú Kovács Julianna⁸ volt. A kihallgatás ideje ugyancsak 1948. szeptember 28-a. A kihallgatás vezetője is ugyanaz, Patócs László r. örvezető. Ez a tanú is elmondta, hogy P. Könyves Tibor „beszéde úgy indult, hogy egy szép, vallásos tárgyú prédikáció lesz. Nem sokkal azonban a beszéd megkezdése után áttért a politikára és

4 Molnár István (Hódmezővásárhely, 1928) agrárproletár családból származott. 1947-ben Szegeden kereskedelmi érettségit szerzett, majd ugyanabban az évben belépett az MKP-be, később az MDP tagja lett. Hamarosan vezetőségi tag az MKP hódmezővásárhelyi 2. kerületi szervezetében. 1948 őszén a hódmezővásárhelyi MSzHSz szervezet titkári feladatainak ellátásával bízta meg az MDP helyi vezetése. Eközben Hódmezővásárhelyen dolgozott pénzügyi vonalon. 1950 áprilisában a „párt javaslatára” az ÁVH-hoz került és a „belső reakció elleni elhárító” területen dolgozott. 1956-ban vezetői továbbképzésen vett részt Budapesten. „Az ellenforradalom időszakában az iskola kötelékében a Belügyminisztérium védelmében vettem részt október 30-ig. ... Ekkor Szegedre indultam. ... Az algyői hídnál őrizetbe vettek bennünket. Így kerültünk a hódmezővásárhelyi helyőrségi fogdába, majd másnap a szegedi országos börtönbe. ... 1956. november 5-én a szegedi és járási MSzMP IB részéről ... nyitották ki börtönünk ajtaját. ... Ezt követően a szovjet csapatokkal karöltve részt vettem fontosabb objektumok területén (egyetemek, egyetemi diákszallók) az ellenforradalmi elemek lefegyverzésében.” 1957 tavaszán a BM Csongrád megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályán, a belső elhárítás területén az értelmiségi vonal csoportvezetője lett. Megkapta a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmét. 1968-tól osztályvezető-helyettes, majd 1973-tól a megyei főkapitány állambiztonsági helyettese, a Csongrád megyei állambiztonsági szerv vezetője, 1964 és 1970 között a JATE Bölcsészkarán történelem szakon tanári diplomát szerzett. 1978-tól a rendfokozata r. ezredes és tagja az MSzMP Csongrád megyei bizottságának. Egy minősítése szerint „a beosztottaival szemben ... időnként bántó, sértő kifejezéseket használt. ... Szakmai munkájában igen jól alkalmazta a célravezetőbb és eredményesebbnek bizonyult új módszereket (dezonorganizálás, bomlasztás, leválasztás, lejáratás). ... Az állambiztonsági munka végzésében igen jó kapcsolatot tart a párt, a KISz, a tanácsai szervek, az egyetemek vezetőivel.” 1957 után, mint a Csongrád megyei belső elhárítás egyik vezetője aktív részese volt a forradalmat követő megtorlásnak, majd később a belső ellenséges és ellenzéki célszemélyek bíróság elé állításának – pl. Bálint Sándor – vagy csupán folyamatos megfigyelésének és velük szemben az említett „új módszerek” alkalmazásának. Pályafutását a fönmaradt dokumentumok szerint, mint a római katolikus szentmisek és papi prédikációk civil kommunista megfigyelője kezdte. Forrás: ÁBTL Molnár István személyzeti anyaga.

5 Forrás: ÁBTL V-11428. számú dosszié.

6 Uo.

7 Patócs László később – 1950-től – államvédelmi tizedes az ÁVH Csongrád megyei főosztály hódmezővásárhelyi kirendeltségén. Forrás: ÁBTL V-11513. számú dosszié.

8 Kovács Julianna (Hódmezővásárhely, 1926) óvodai dajka. Forrás: ÁBTL V-114428. számú dosszié.

erősebbnél erősebb kirohanásokat csinált a demokrácia, illetve a jelenlegi rendszer ellen.”⁹ Kovács Julianna is idézte P. Könyves Tibort: „Nekünk félelemnélküli katolikusokra van szükségünk, akik adott esetben még a haláltól sem rettennek vissza. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ... ha minden eszközzel megvédjük katolikus hitünket a vallás és az egyház ellenségeivel szemben ... a jelenlegi államhatalom az istentelenek hatalma. ... A marxi materializmus halálos ellensége a vallásnak és a papoknak. ... stb.”¹⁰

Azokban az esetekben, amikor a tanúvallomásoknak, vagy azok egyes részleteinek az említettek szerinti azonosságát, vagy hasonlóságát lehet tapasztalni, felmerülhet a gyanú, hogy akár a vallomások, akár a jegyzőkönyvek manipuláltak. Erősödik ez a feltételezés, ha egy újabb tanú vallomása is tökéletesen illeszthető ebbe a sorba. Az adott ügyben ez a tanú Heckel Tibor¹¹ volt. Tanúvallomásában pontosan az előzőekben említett szavakkal és mondatokkal idézte P. Könyves Tibor prédikációját. Sőt ugyanezt tette többé-kevésbé a negyedik tanú, Heckel Tiborné¹² is. A kihallgató az ő esetükben is Patócs László r. örvezető volt.

Valamennyi tanú kihallgatására a szentbeszéd elhangzása után két nappal – 1948. szeptember 28-án – került sor, és a következő napon, szeptember 29-én a BM ÁVH hódmezővásárhelyi kirendeltségén elkészült egy jelentés is P. Könyves Tiborról. Az ebben leírtak szerint „nevezett nem híve a demokráciának. Ez nyilvánul meg úgy a beszédeiben, mint cselekedeteiben. ... P. Könyves ... a Damjanich utcai iskolában tanít hittant, nem a demokrácia megelégedésére folytatja működését. Ezt azonban jelenleg konkretizálni nem tudjuk. P. Könyvesnek a f. hó 26-án d.e. ½ 9-es misén elmondott beszéde is jóformán az elejétől végéig tele volt lázítással és uszítással.”¹³ A jelentés ezután kellő részletezéssel a tanúvallomásokat ismertette. Majd a tanúk közül a fontosabbak jegyzőkönyvön kívül elmondott véleményéből idézett. A legfontosabb tanú „Molnár István ... elmondta, hogy ő szinte meg volt döbbenne a beszéd hallatán. Szerinte a beszéd olyan erős volt politikailag, hogy azt nem tűrheti a demokrácia.”¹⁴ Heckel Tibor tanú a jegyzőkönyvezett vallomáshoz azt fűzte hozzá, hogy „ő bizonyos volt abban, ha a beszédet az illetékes rendőri szervek hallották volna, a pap nem érte volna meg a reggelt a plébánián.”¹⁵

A BM ÁVH hódmezővásárhelyi kirendeltségének 1948. október 16-i jelentéséből kitűnik, hogy szeptember végétől már fokozottabb mértékben figyelemmel kísérték P. Könyves Tibor tevékenységét, megnyilvánulásait. „A további megfigyelést megszerveztem. ... Úgy a templomi, mint az iskolai működését figyelemmel tudom kísérni. ... A szeptember 26-i beszéde óta már mondott beszédet, azonban egyik sem volt olyan megközelítőleg sem, mint a szeptember 26-i, habár arról a beszédéről felvett jegyzőkönyvek bemondói, egy sem adta tudtára, hogy róla jegyzőkönyvet vettünk fel.”¹⁶ A tanúvallo-

9 Forrás: ÁBTL V-11428. számú dosszié.

10 Uo.

11 Heckel Tibor (Orosháza, 1920) villanytelepi tisztviselő volt Hódmezővásárhelyen. Meglepetésre 1956-ban a forradalom alatt tagja lett a DÁV munkástanácsának. Forrás: ÁBTL V-11428. és 31-OD-2496 számú dossziék.

12 Heckel Tiborné sz. Talmácsi Krisztina (Hódmezővásárhely, 1916) magántisztviselő. Forrás: ÁBTL V-11428. számú dosszié.

13 Uo.

14 Uo.

15 Uo.

16 Uo.

másokat tevők – a „bemondók” –, tehát ügyeltek a konspirációra, a körülményekből következően így aztán konspiratív hírforrásként is említhetők. Az említett „iskolai működés” alatt a következő értendő: P. Könyves Tibornak nézeteltérése támadt a Damjanich utcai iskolában Tóth Dániel tanítóval. „Azon a vasárnapon, amikor városunkban a honvédelmi nap volt, az iskolák tanerői arra kérték a hitoktatókat, hogy a megszokott időponttól eltérően hamarabb végezzék, illetve kezdjék a miséket, hogy a tanulók zöme el tudjon menni az ünnepségre. A református hitoktatók minden további nélkül teljesítettek a tanerők ezirányú kérelmét, azonban P. Könyves élesen kikelt ez ellen és beavatkozásnak minősítette ezt a kérelmet az egyház belügyeibe. Tóth Dániel tanító kikérte magának úgy a hangot, mint a feltételezést.”¹⁷ Végül P. Könyves Tibor mégis beleegyezett a kérés teljesítésébe.

Az előbb idézett jelentés befejező mondata a következő: „Nevezettet továbbra is fegyellemmel fogom kísérni és a róla szóló jelentéseket folyamatosan fogom küldeni.”¹⁸ A P. Könyves Tiborral kapcsolatos dokumentumok mind felterjesztésre kerültek a BM ÁVH központjába (Budapest, VI. kerület, Andrássy út 60.)

1948. október 14-én a BM ÁVH központjából átirat érkezett a BM ÁVH Csongrád megyei főosztályára Szegedre, majd onnan a hódmezővásárhelyi kirendeltségre. Ebben az is olvasható, hogy a „P. Könyves Tibor jezsuita ügyében felterjesztett iratokat visszaszármaztatom azzal, hogy nevezettet vegye őrizetbe, adja át az illetékes népügyészségnek. Amennyiben a népügyészség szabadlábra helyezné, tegyen ügyében internálási javaslatot.”¹⁹ Az utasítás aláírója Décsi Gyula²⁰ r. alezredes, alosztályvezető.

A BM ÁVH Csongrád megyei főosztályának vezetője, Tatai István²¹ r. szds. 1948. október 19-én a következő távmondatot küldte a BM ÁVH hódmezővásárhelyi kiren-

17 Uo.

18 Uo.

19 Uo.

20 Décsi (Dammweber) Gyula (Szentgotthárd, 1919) „gyermekkorában vallásos nevelést kapott”. A szülei „papot szerettek volna belőle nevelni”, ezért egyházi iskolába járatták. „Szentgotthárdon a cisztercita gimnáziumban érettségizett”, majd jogi egyetemet végzett. 1940-től a Pénzügyi Központban volt revizor. 1943-ban az FKP tagja lett. Hamarosan kapcsolatba került az illegális kommunista mozgalommal, Fehér Lajossal, Orbán Lászlóval, Novák Györggyel, Sólyom Lászlóval és másokkal. Bekapcsolódott az illegális kommunista ellenállási mozgalom katonai propaganda vonalának munkájába. Rölapokat készítettek és terjesztettek. 1944-től az MKP tagja, 1945 januárjában rövid időre a Szikra Lapkiadó Vállalathoz került, majd 1945 áprilisától a Péter Gábor által vezetett politikai rendőrség állományába került. 1945 októberében már őrnagy, 1947-ben alezredes, 1949-ben ezredes. Az átszervezések kapcsán az ÁVO, majd a BM ÁVH, majd nagyon rövid időre az önálló ÁVH állományába került. Péter Gábor av. altábornagy véleménye szerint az ÁVH-nál jó munkát végzett, „szerény, becsületes, a Párthoz vonzó ember”. Az államvédelmis szolgálat kezdetén ugyan voltak vele kapcsolatban problémák, „italozása, kilengései voltak”, de „a Párt utasításait az ÁVH-n fenntartás nélkül végrehajtotta. Egy-két nagyobb ügyben szép munkát végzett.” Személyesen foganatosította Mindszenty József hercegprímás letartóztatását, majd 1949-ben részt vett a Rajk-ügy nyomozásában, kihallgatásokban. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1962-ben a törvénytértésekért felelős államvédelmi vezetők között említette. Décsi Gyula av. ezredes 1950 januárjában az ÁVH-tól áthelyezésre került az Igazságügyi Minisztériumba. Először miniszter-helyettes, hamarosan államtitkár, majd 1955 őszétől igazságügyminiszter. 1953-ban a Péter Gábor és társai ellen indított ügyben ellene is büntetőeljárást kezdeményeztek. Forrás: ÁBTL V-77796, V-150019/1. számú dossziék, MOL 276. f. 54. csop. 125.ö.e., 276.f. 54. csop. 105. ö.e., 276.f. 54. csop. 218. ö.e., 288.f. 5. csop. 273. ö.e.

21 Tatai István (1909) egy dokumentum szerint 1928-tól vett részt a munkásmozgalomban, majd bekapcsolódott az illegális kommunista párt tevékenységébe. Az 1940-es évek végén a BM ÁVH Csongrád

deltségére: „A meglevő jegyzőkönyvek alapján vegyen beismerő vallomást P. Könyves Tibor jezsuita paptól, ... vegye őrizetbe és civilben ... az iratokkal haladéktalanul kíséresse hatóságomhoz.”²²

A Szegedről érkező távmondattal alapján Zana László²³ r. alhadnagy azonnal – még 1948. október 19-én – „elővezetési parancsot adott ki ... P. Könyves Tibor Szent István utca 4. szám alatti lakos ellen az 1946. évi III. tc.-be ütköző bűncselekmény miatt”.²⁴ Ezt házkutatással egybekötve Patócs László r. őrzető, Tóth Imre r. tizedes és Katona Sándor r. őrmester azonnal végre is hajtották.

Az előállítás után sor került a kihallgatásra és a „beismerő vallomás” vételére. A végrehajtó Zana László r. alhdgy. Következzék egy részlet az 1948. október 19-én felvett gyanúsított jegyzőkönyvből: „Beismerem, hogy (a szóban forgó – BL) beszédet 1948. szeptember 26-án a ½ 9-es misén a Szent István plébánia templomban mondtam. ... Beszédemet a pápa 1946. december 8-i beszédének kiragadott idézetekből és a püspöki kar 1948. szeptemberi levelének ... egyes idézeteiből állítottam össze. ... A hallgatósággal úgy emlékszem nem közöltem, hogy ezeket a kitételeket honnan idéztem. ... Az ötezer internált papot és hétszáz injekcióval elpusztítottat Havas Géza²⁵ ... Szegeden megjelent ... könyvéből ragadtam ki, akik a német fasizmus áldozatai voltak. ... Tagadom, hogy a számszerű adatokat a püspöki körlevél azon mondatával, mely szerint a jelenlegi államhatalom az istentelenek hatalma, akik minden eszközzel a ti lelketek ellen, a papjaitok és az egyház ellen küzdenek hoztam volna összefüggésbe. ... Beszédem nem úgy akartam összeállítani, hogy az államhatalommal összeütközésbe kerüljek. Hogy ez megtörténhetett, annak tulajdonítom, a hallgatóság kellőképpen nem érthette meg szavaimat azért, mert az idézeteket nem említettem meg nekik és ezért úgy gondolták, hogy azok teljes egészében az én szavaim.”²⁶

1948. október 20-án még egy operatív környezetanulmány is készült P. Könyves Tiborról. Ez a következőket tartalmazza: „A múltban pártnak tagja nem volt, jelenben is pártonkívüli. ... A jelenben csak a szószéken politizál, ez azonban felér a pártszónoklásig. Teljesen hibásnak tartja a mai rendszert, megbízható és hűséges híve a hercegprímásnak. Fanatikusan a klérus embere. Beszédei – néhány kivétellel – demokráciaellenesek. Különösen az úttörőmozgalom ellen van kikelve. ... Szerinte sokkal jobb és vallásosabb nevelést biztosít az ifjúságnak a Szívgyárda.”²⁷

P. Könyves Tibor jezsuita szerzetes és a vele kapcsolatos iratok már másnap Szegeden voltak. A BM ÁVH Csongrád megyei főosztály egy kísérő levéllel átadta őt a szegedi népbiztonságnak. A levél a következőket tartalmazta: „Az őrizetben levő P. Könyves

megyei főosztályának vezetője, 1950-től év. őrnagy, tagja az MDP Csongrád megyei bizottságának. Forrás: MOL 276. f. 54.csop. 101.öe., 276.f. 88.csop. 993.öe., 276.f. 88.csop. 995.öe.

22 Forrás: ÁBTL V-11428 számú dosszié.

23 Zana László r.nyomozó alhadnagy a hódmezővásárhelyi ÁVO-n, majd a BM ÁVH ottani kirendeltségének vezetője: Forrás: ÁBTL 0-14975, V-111520. számú dossziék.

24 Forrás: ÁBTL V-11428. számú dosszié.

25 Havass Géza (Budapest, 1913) püspöki számvető Szegeden. 1945-ben Hitvallás címmel vallásos lapot indított Szegeden, majd Az örök nagyhatalom címmel könyvet írt 1947-ben, ami nem kerülhetett bolti forgalomba. 1961-ben több társával együtt koncepció eljárás során összeesküvés vádjával bíróság elé állították és 5 év 6 hónap börtönre ítélték. Forrás: HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. 2. Abaliget, 1994, Lämpás Kiadó.

26 Forrás: ÁBTL V-11428. számú dosszié.

27 Uo.

Tibor elleni ügyben keletkezett nyomozati iratokat – az őrizetes egyidejű átkísérése mellett – további eljárás lefolytatása végett megküldöm azzal, hogy bármilyen címen történő szabadon bocsajtása esetén kérem nevezettet osztályomra visszakísértetni.”²⁸ Az aláíró Bokor Ernő²⁹ r. szds.

A szegedi népügyészség a helyi napilap tudósítása szerint „letartóztatta Könyves Tibor vásárhelyi jezsuita szerzetest, mert a szószékről izgatott.”³⁰

Az elsőfokú bírósági ítéletozatalra a Szegedi Népbíróság 1948. december 23-án Hódmezővásárhelyen megtartott tárgyalásán került sor. A dr. Kovács László³¹ tanácselnökből, Nagy Sándor,³² Száraz Ferenc,³³ Bujdosó Pál³⁴ és Horváth István³⁵ népbírákból álló tanács államellenes izgatás büntett elkövetése miatt 4 év börtönre, valamint 10 év hivatalvesztésre és a politikai jogai gyakorlásából való eltiltásra ítélte P. Könyves Tibort.

Az ügyben a jogerős ítélet meghozatalára 1949. június 13-án a Népbíróságok Országos Tanácsán került sor. A dr. Jankó Péter³⁶ tanácsvezető bíróból, dr. Biczó Sándor³⁷ előadó bíróból, dr. Lázár Miklós³⁸ bíróból, dr. Harsányi Sándor³⁹ bíróból és dr.

28 Uo.

29 Bokor Ernő r.szds., később áv.szds., majd őrnagy. A szegedi államvédelmi szolgálat egyik igen aktív tisztje, aki több jelentős ügyben tevékenykedett. Forrás: ÁBTL V-16431, V-22231, V-86713, V-16983. számú dossziék.

30 Forrás: Délmagyarország 1948. október 22.

31 Kovács László az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején a Szegedi Megyei Bíróság tanácsvezető bírójára, a szegedi igazságügyi pártszervek titkára, aki államellenes ügyeket tárgyalt és súlyos ítéleteket hozott, pl. a Kereszt és Kard Szövetség ügyében két halálos ítéletet is. Forrás: ÁBTL V-16434, V-491., V-11440, V-153630, O-14975/28. számú dossziék. Délmagyarország 1948. május 18.

32 Nagy Sándor az NPP delegáltja volt a Szegedi Népbíróságra. Mint népbíró – ülnök – több jelentős szegedi koncepció és az ÁVH által provokált ügyben volt az ítéletozatal közreműködője. Az 1956-os forradalom után a megtorlás során az ülnöki tevékenységét tovább folytatta. Forrás: ÁBTL V-44157, V-16434, V-50681, V-44150. számú dossziék. PIL 290.f. 110. ö. e.

33 Száraz Ferenc az MDP delegáltja volt a Szegedi Népbíróságra. Mint népbíró-ülnök – szegedi koncepció és az ÁVH által provokált ügyben volt az ítéletozatal közreműködője. Forrás: ÁBTL V-44157, V-16434. számú dossziék.

34 Bujdosó Pál az MDP delegáltja volt a Szegedi Népbíróságra. Mint népbíró-ülnök – részt vett államellenes ügyek, köztük az ÁVH által provokált ügy ítéletozatalában. Forrás: ÁBTL V-44157, V-11440, V-153630. számú dossziék.

35 Horváth István az FKGP delegáltja volt a Szegedi Népbíróságra. Mint népbíró-ülnök – részt vett államellenes ügyek, köztük az ÁVH által provokált ügy ítéletozatalában. Forrás: ÁBTL 44157. számú dosszié.

36 Jankó Péter (1907) jogi egyetemet végzett, már 1938-tól bíróként tevékenykedett. 1945 után népbírósági tanácsvezető bíró volt. „A legnagyobb háborús és népellenes ügyekben mint bíró járt el. Később a NOT-nál a legsúlyosabb politikai ügyekben ítélkezett. Hosszú ideig vezette a Legfelsőbb Bíróságot.” Másodfokon több jelentős Csongrád megyei és szegedi ügyben is elmarasztaló ítéletet hozott. Részes, illetve eszköze volt a kommunista vezetésen belüli leszámolást szolgáló büntetőeljárásoknak. Keleti Ferencnek, az MDP KV adminisztratív osztálya vezetőjének véleménye szerint „elég vakon ítélkezett politikai perekben, amivel a pártot is kompromittálta. Egyes rehabilitált elvtársak (akiket Jankó ítél el – BL) megdöbbenve fogadták kitüntetését.” A Munka Vörös Zászló Érdemrendet kapta meg. Később az MSzMP PB a „hamisított perekben eljáró bírák között említette”, aki „a koncepciók ügyekben kifejtett tevékenységéért érzett felelőssége következtében öngyilkos lett”. Forrás: ÁBTL V-16434, V-22231, V-90033, V-44150. számú dossziék. MOL 276.f. 54.csop. 385. ö. e., 288.f. 30(1957) csop. 12. ö. e.

37 Biczó Sándor a Legfelsőbb Bíróság bírójára, több Csongrád megyei és szegedi koncepciók perben is ítélkezett. Forrás: ÁBTL V-44157, V-22231, V-44150, V-9612. számú dossziék.

38 Lázár Miklós (1906) bírót 1946-ban az MKP javasolta a NOT-ba bírónak. Több jelentős koncepciók ügyben is szerepet vállalt, köztük Csongrád megyei és szegedi államellenes ügyekben is hozott súlyos íté-

Fadgyas András⁴⁰ bíróból álló ítélkező tanács változatlanul bűnösnek találta az államellenes izgatás elkövetése miatt P. Könyves Tibort, de az elsőfokon kiszabott büntetést 3 év börtönre mérsékelte. A jogerős ítélet indoklása szerint „a népbíróság ... a főtárgyaláson kihallgatott Heckel Tiborné és Heckel Tibor tanúk vallomása, Kovács Julianna tanú vallomása és Molnár István tanú felolvasott nyomozati vallomása alapján megnyugtató módon bizonyítottnak látta azt, hogy vádlott beszédét a tényállási részben megállapított szöveggel mondta el. ... A vádlott beszéde alkalmas arra, hogy a népi demokratikus államrend ellen gyűlöletre izgasson.”⁴¹ Kétségbevonhatatlanul megállapítható, hogy P. Könyves Tibor elítélésében meghatározó szerepet játszott a „négy tanú, mind az MDP tagja, megbízható egyének”.

A börtönbüntetést P. Könyves Tibor teljes egészében kitöltötte. Részben a szegedi Csillagbörtönben, részben az ország más börtöneiben, pl. a váci börtönben, a budapesti gyűjtőben raboskodott. Az ítéletben meghatározott 3 év fogvatartás után azonban nem nyerte vissza a szabadságát. Ekkor az ÁVH saját hatáskörben internálta. Általános gyakorlat volt ez akkoriban. Az internálási véghatározatot az ÁVH központjában készítették el 1951. november 8-án. Aláírója Juhász László⁴² áv. ezredes. Az ebben leírtak szerint „nevezett 1948 szeptemberében a hódmezővásárhelyi jezsuita templomban prédikációja alatt izgatott a szabad vallásgyakorlás ellen (! – BL). Három év börtönbüntetését letöltötte, azonban szabadlábba helyezése államvédelmi szempontból veszélyes, ezért internálása indokolt.”⁴³

1952. július 28-án a kistarcsai internáló táborban felülvizsgálták P. Könyves Tibor helyzetét. Megállapították, hogy „internálása ideje alatt büntetve nem volt, általában csendes magatartást tanúsít”.⁴⁴ Ennek ellenére a döntés a következő volt: „Javasoljuk Könyves Tibor további internálását.”⁴⁵

A fogvatartás alatt is folyamatos megfigyelés alatt állt. „Szatmári Győző” fedőnevű ügynök – szintén internált – 1952. december 24-én azt jelentette, hogy „Könyves Tibor ... nem szűnt meg destruálni. ... Elmondta, hogy a papi pályára most is nagyon sokan készülnek. ... Hiába minden üldözés és megfigyelés, a templomokba most is még többen járnak, mint azelőtt. ... A katolicizmus olyan nagy erőt képvisel, hogy megmenti az

leteket. Később az MSZMP PB a törvénytörő ügyekben eljáró bírók között tartotta számon. Forrás: ÁBTL V-44150, V-22231, O-14975/28, V-90033, V-44150. számú dossziék. PIL 274.f. 4.csop. 145. ö.e. MOL 288.f. 5.csop. 273.ö.e., 288.f. 30(1957) csop. 12.ö.e.

39 Harsányi Nándor a Legfelsőbb Bíróság bírója. Több Csongrád megyei és szegedi államellenes ügyben is elmarasztaló ítéletet hozott. Forrás: ÁBTL V-44157, V-22231, V-44150. számú dossziék.

40 Fadgyas András a Legfelsőbb Bíróság bírója. Több Csongrád megyei és szegedi államellenes ügyben is elmarasztaló ítéletet hozott. Forrás: ÁBTL V-44157, V-22231, V-44150. számú dossziék.

41 Forrás: V-11428. számú dosszié.

42 Juhász László (Kötegyán, 1923) kiskereskedő családból származott, 4 polgári iskolát és 5 gimnáziumot végzett. 1942-ben vasesztergályos lett a MÁVAG-ban. Ugyanitt fejtett ki 1944-től ellenálló tevékenységet, a katonai bevonulás ellen agitált. Háromszor kapott katonai behívót, de egyszer sem vonult be, inkább bujdosott. 1945 után másfél évig SzIT titkár, függetlenített pártmunkás a MÁVAG-ban, az üzemi lap szerkesztője. 1945-től MKP, majd MDP tag, 1 éves pártiskolát végzett. Később a Szabad Nép helyettes szerkesztője lett. Ebből a beosztásból került 1951-ben áv. ezredesként az ÁVH vizsgálati főosztály élére. A sorozatos törvénytörések miatt érzett felelőssége miatt öngyilkos lett, „édesanyját is agyonlőtte”. Forrás: MOL 276.f. 54.csop. 128.ö.e., 276.f. 54. csop. 216.ö.e., 288.f. 5.csop. 268.ö.e.

43 Forrás: ÁBTL V-11428. számú dosszié.

44 Uo.

45 Uo.

emberiséget a kommunizmus veszedelmétől.”⁴⁶ Nem véletlenül írták egy ebben az időben készült jellemzésben, hogy Könyves Tibor „a Szovjetunió és a népi demokratikus államok veszedelmes ellensége”.⁴⁷

Az internálás intézményének a megszüntetésekor P. Könyves Tibor talán a legutolsók között szabadult. Internálásának megszüntető határozata 1953. szeptember 17-i dátumú. Mielőtt azonban szabadon engedték, egy nyilatkozatot írtak vele: „Tudomásul veszem, hogy az internáló táborral és a táborban levő személyekkel kapcsolatos minden hír, vagy adat, állami titkot képez. Az állami titok megsértését a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1951. XII. sz. rendelete 10 évig terjedő börtönbüntetéssel súlytja, amennyiben a cselekmény súlyosabban nem minősül.”⁴⁸

P. Könyves Tibornak ez volt az első találkozása a kommunisták rettegett titkosszolgálatával. De nem az utolsó!

Szabadulása után igen nehéz körülmények között tengette életét. Különféle budapesti munkahelyeken, főleg segédmunkásként dolgozott. A korábbi Pestszenterzsébeten – akkor már csak Pesterzsébeten –, a Maróth utca 49-ben lakott az édesanyjával. Az apja 1957-ben meghalt. Később, egy ideig, sikerült hitoktatóként elhelyezkednie, majd sekrestyés lett a pestszenterzsébeti Szent Lajos kápolnában a Damjanich utcában, időnként ugyanott kisegítő papként és kántorként is szolgált.

1961-ben az akkori BM II/5 (belső elhárító) osztály – a későbbi BM III/III Csoportfőnökség elődje – és a BM III/8 (vizsgálati) Osztály – a későbbi BM III/1 Osztály elődje – közösen lecsaptak a „jezsuita illegáció vonalán” végzett „Hirdető” fedőnevű ügy célszemélyeire és kapcsolataik egy részére. Közel harminc helyen tartottak házkutatásokat, amelyeket őrizetbe vételek követtek, majd kihallgatások a hírhedt budapesti Gyorskocsi utcában.

Ennek során eljárás indult P. Könyves Tibor SJ. ellen is. A lakásban tartott házkutatás során találtak nála az „államrend elleni gyűlöletre izgatás megállapítására alkalmas írásos anyagot”, valamint a lakásban – amely lényegében a szülei lakása volt –, 16 db 6.35-ös pisztolylőszert, amelyről ő nem is tudott. Vallomása szerint: „valószínűnek tartom, hogy a lőszerek apám tulajdonát képezték, akinek a hivatásánál fogva volt fegyvere, ... nem volt tudomásom arról, hogy a lőszerek ott vannak” a lakásban.

Ennek az ügynek azonban nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Mindössze hat eljárás alá vont esetben állapítottak meg államellenes tevékenységet. Végül ezek esetében is javaslat született a nyomozás – a büntetőeljárás – megszüntetésére azzal, hogy az „Állam és Egyházügyi Hivatalon keresztül történő felelősségre vonásra” kerül majd sor ezek ellen, közöttük P. Könyves Tibor SJ ellen is. Esetében a büntetőeljárás megszüntetésére annak ellenére került sor, hogy a házkutatás alkalmával lőszereket és „sajátkezűleg írt demokráciaellenes izgató tartalmú tanulmányt” is találtak nála. „Figyelemmel a személy és a cselekmény összes körülményeire” indoklás olvasható a megszüntető határozatban.

46 Uo.

47 Uo.

48 Uo.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
áv.	államvédelmi
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
ÁVO	Államvédelmi Osztály
BM ÁVH	Belügyminisztérium, Államvédelmi Hatóság
BM	Belügyminisztérium
csop.	csoporthoz
DÁV	Délmagyarországi Áramszolgáltató Vállalat
f.	fond
FKGP	Független Kisgazdapárt
IB	Intéző Bizottság ld. MSZMP IB
JATE	József Attila Tudományegyetem
KISZ	Kommunista Ifjúsági Szövetség
KV	Központi Vezetőség ld. MDP KV
MÁV	Magyar Államvasutak
MDP KV	Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MKP	Magyar Kommunista Párt
MOL	Magyar Országos Levéltár
MSZHSZ	Magyar Szabadságharcos Szövetség
MSZMP IB	Magyar Szocialista Munkáspárt Intéző Bizottsága
MSZMP PB	Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága
NOT	Népbíróságok Országos Tanácsa
NPP	Nemzeti Parasztpárt
ö. e.	örzött egység
PB	Politikai Bizottság ld. MSZMP PB
PIL	Politikatörténeti Intézet Levéltára
r.	rendőr
szds.	százados
SZIT	Szakszervezeti Ifjómunkás és Tanoncsmozgalom
tc.	törvénycikk

LÁSZLÓ BÁLINT

P. TIBOR KÖNYVES SJ AND THE STATE PROTECTION AUTHORITY (AVH)

P. Tibor Könyves SJ encountered the Communist State Protection Authority (AVH) during the dictatorship of Mátyás Rákosi. At that time the Roman Catholic Church was a prime target of the authority. The paper not only reveals the methods and high effectiveness of the State Protection Authority in serving the expansion of the Communist dictatorship, but also points out how the members of the Hungarian Workers' Party (MDP) acted against their prime ideological opponent, the Roman Catholic Church. Also their readiness to help the State Protection Authority could be clearly revealed. Present study proves that the courts did not administer justice, but provided a jurisdiction subordinated to the interests of the Communist regime.

P. BOHÁN BÉLA SJ

ADALÉKOK A SZATMÁRI EGYHÁZMEGYE 20. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ*

(Ahogy írásokból és saját tapasztalatomból láttam)

Az egri egyházmegye területéből 1804-ben kiszakított szatmári egyházmegyét a 20. században háromszor is felosztották, és a harmadik alkalommal véglegesítették.

A szatmári egyházmegye alapításának századik évfordulójára kiadott Emlékkönyv és egyéb megemlékezések virágzó fejlődésről tanúskodnak, de a 20. század második felében erős megpróbáltatás rázta meg az egyházmegyét.

Az első világháború anyagilag és lelkileg is súlyos károkat okozott nemcsak az egyes embereknek, hanem a közösségeknek, így az egyháznak is. A szatmári egyházmegyében ez a háború után csak fokozódott, mert három országba szakadt szét. Róma bizony átmeneti megerősítést adott, amikor Apostoli Kormányzóságokat állított fel a Magyarországhoz és Csehszlovákiához került területeken. A lelki összetartozás tudata ellenére mindegyik sajátosan megerősödött és belső harmóniát mutatott – Magyarországon Székely Gyula apostoli kormányzó, Csehszlovákiában pedig Tahy Ábrahám és Szvoboda Ferenc apostoli kormányzók lelkiismeretes és buzgó vezetése alatt.

A két évtizedes szétszakítottság után csaknem négy évig tartott a visszarendeződés, amely idő alatt Madarász István és Márton Áron apostoli kormányzók bölcs irányítása nyújtott segítséget a lelkes egyházmegyei papoknak. Dr. Scheffler János megyéspüspöknek alig két és fél év adatott a megszilárdításra és a pályán való elindításra éppen a második világháború idejében. Ezután még súlyosabb megpróbáltatás következett: a négy országba való szétszakítottság, amelyekben hozzájárult különböző formában az ateista-kommunista vallásüldözés.

Ezt a második szétszakítottságot nem az újraegyesítés követte, hanem Róma a Csehszlovákiához került plébániákat a kassai egyházmegyéhez, a magyarországi plébániákat az egri főegyházmegyéhez (ma a Debrecen-Nyíregyházi egyházmegyéhez tartozik), a Szovjetunióba került plébániákat pedig előbb Apostoli Kormányzóságként, majd önálló munkácsi egyházmegyeként alapította.

A 20. század első nagy csapását az újraegyesített egyházmegye igyekezett kiheverni, de a második felének még rafináltabb rombolását csak a 21. században kell számban és lelkületben újjáteremteni. A múlt idézése és az emlékezés ne csüggedést, hanem bátorítást adjon ehhez.

* A Szerkesztőség fontosnak tartja a Kárpátalján élő magyarság egyházainak történetét. Ezek megírása a hiányos írásos dokumentumok miatt elképzelhetetlen az egykori események résztvevőinek visszaemlékezése nélkül. Éppen ezért örömmel adunk helyt Bohán Béla SJ. írásának. (Z. I.)

Ez az időszak a szatmári egyházmegye második százada.

A Szatmári egyházmegye első századáról 1904-ben jelent meg a Jubileumi Emlékkönyv¹.

A második század sokkal viharosabb lett. Az első világháború után bizonytalanul kialakuló évek következtek. *Boromisza Tibor* püspök a bizonytalan években együtt kormányozza az egész egyházmegyét. Egyetlen körlevél van, a papokat úgy helyezik, mintha nem volna új politikai alakulás, de lassan meg kell szokni, hogy az új határok mást kívánnak. A döntéseket továbbra is a püspök hozza² és az egyházmegyei központ irányítja, de a kispapok már nem mehetnek Szatmárra tanulni, a pénzügyi dolgok is akadályokba ütköznek, a bíróságok is a helyi körülményeket kell, hogy figyelembe vegyék. Ezért *Tahy Ábrahám* ungvári plébános, főesperes előbb alkalmi megbízottként, majd 1923 márc. 8-tól püspöki helynökként működik. Pecsétje már kétnyelvű (mint a plébániáké is): „Róm., Kat., Püspöki Helynök Ushorod.” Első időben az állampolgárság és a kongrua jelent gondot. Van, aki megkapja, van, aki útlevéllel működik, van, akit kiutasítanak. Félreértés is van, ezért memorandumot írnak a püspöknek, majd *Pakocs Károly* püspöki titkár jön át megbeszélésre. Létrehoznak kántorvizsgáztató bizottságot és fegyelmi bíróságot is. A katolikus iskolák, hitoktatás szervezésére kineveztek egy-egy papot, sőt a helynök segítségére is *dr. Fibiger Sándor* ungvári paptanárt. Az iratok aláírásánál bizonytalanság van, mert nemcsak *Tahy Ábrahám*, hanem *Szovoda* és *Fibiger* aláírásánál is szerepel a „vicarius” megnevezés. Úgy látszik, a szóhasználat bizonytalan, de később megjelenik a „provicarius” szó.

1. *Tahy Ábrahám*

Boromisza Tibor püspök halála után (1928. júl. 9.) a káptalani helynök: *Szabó István*, aki tovább vezeti az egyházmegyét, és talán ez a széküresedés mozdította elő azt, hogy Romániában egyesítették a szatmári és nagyváradi egyházmegyéket. Bizonyára nem tartották kívánatosnak, hogy továbbra is más országban lévő területeiket onnan kormányozzák. Így elsőnek a magyarországi területeken hozta létre Róma a mérki és a debreceni apostoli kormányzóságokat (1930) és még ugyanabban az évben, 1930. szeptember 3-án az *Ungvári Apostoli Adminisztraturát*, és kinevezték az első vezetőjét: *Tahy Ábrahámot*.

Az Apostoli Adminisztratura első körlevelében közli ezt a tényt *Tahy Ábrahám*, és ettől kezdve körleveleket adnak ki. Eddig ugyanis a szatmári körleveleket kapták, de a szatmári püspökség megengedte, hogy kérjék a nagyszombati körleveleket, hogy a sajátos csehszlovákiai helyzetről és előírásokról tájékozódjanak. Ezek a nagyszombati körlevelek továbbra is jöttek Kárpátaljára, egészen 1938-ig.

1 *A Szatmári Püspöki Egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében (schematismus centenarius 1804–1904)*. Szatmár, 1904.

2 A nagygejőci plébánia alapítási jegyzőkönyvét (1927. december 26) Szatmáron hagyta jóvá 1928. január 3-án *Tibor püspök* (12. szám)

Tahy Ábrahám az első körlevélben beköszöntőt ír a papsághoz és a hívekhez szlovák és magyar nyelven. (Úgy tűnik, a magyar szöveg hosszabb!) Ebben a körlevélben közli a tanácsadók és egyéb vezetők kinevezését.³

A három országban lévő terület nemcsak gazdaságilag, hanem oktatásban, kultúrában is kezdett szétválni. A papnövendékek is különböző helyeken tanultak. Sőt 1929 körül – olyan tendencia is volt, hogy a Csehszlovákiába került területet csatolják a kassai egyházmegyéhez. Legalábbis Rahón láttam egy ilyen aláírásgyűjtő lapot. Honnan jöhetett ez a kezdeményezés, nem tudom. A körösmezői História Domus-ban található az 1935-ös év végén a következő: „a hívek aláírásokat gyűjtöttek, hogy a *modus vivendi* végrehajtásánál hagyja meg az ungvári Apostoli Kormányzóságot, ill. szervezze át püspökséggé.”

A lelki összetartozás tudata azonban ennek ellenére erős volt. Ez nyilatkozott meg abban az óhajban, amelyet az ugocsai esperesi kerület papsága terjesztett elő, „hogy a három részre szétszakított régi szatmári egyházmegye papjai a régi testvéri szeretet és lelki összeköttetés fennmaradásának bizonyosságául mind a három részben elhalt paptestvéreikért a szokásos három szentmisét továbbra is valamennyien végezzék.” Ez az óhaj örvendetes visszhangra talált,⁴ és ezért a papok elhunytát gyászjelentéssel közölték a régi szatmári egyházmegye területén lévő összes paptestvérekkel.

Tahy Ábrahám vezette a Kárpátaljai Apostoli Kormányzóságot haláláig, 1934. augusztus 19-ig. Ekkor a tanácsadó testület *Svoboda Ferencet* választotta meg konzultori vikáriusnak, aki körlevelében tudatja a gyászhiért és megválasztását, valamint imát kér széküresedés esetére előírt módon.⁵ Az Ungvári Ap. Adm-tól több körlevél nem ismeretes.

3 „...A történelem nagy kataklizmája nem kímélte meg a mi szatmári egyházmegyénket sem, amely csak nemrég, 1904-ben ünnepelte 100 éves jubileumát. Amint tudjátok a határok új rendezése három állam területére darabolta fel az egyházmegyét. ... a római Szentszék f.é. szeptember 3-án 466/30sz. kelt intézkedése a csehszlovák köztársaság területére szakadt 45 plébániának rendelt külön apostoli Kormányzót az én érdemtelten személyemben. ... Tudom velem együtt mindnyájan fájó érzéssel veszték tudomást az ímént közölt legfelsőbb intézkedésről, amely a szatmári püspökségtől való teljes elszakadásunkat pecsételi meg. ... S ezzel közlöm a kinevezési „Decretumot” magyar és szlovák nyelven, kérve a főtiszt. Papságot, hogy a szószékről azt is felolvassa. 466/30. S.Cogregatio Consistorialis Decretum. Minthogy a szatmári egyházmegye az Apostoli Szentszék és a román királyság között létrejött Konkordátum értelmében csak ezen királyság határai közé szorítkozik, ezen egyházmegye azon része, mely Csechoslovák Republika területén fekszik, s amelyet eddig Főtisztelendő Szabó István kormányzott, lecsatolva ezen egyházmegyétől, saját főpásztorától megfosztatott. Ennél fogva Őszentsége XI. Pius pápa ezen terület kormányzásáról gondoskodni akarván, az Apostoli Szentszék óhajára ezen consistorialis Decretummal a szatmári egyházmegye Csehszlovák részre eső terület Apostoli Kormányzójává választja és kinevezi Főtisztelendő Tahy Ábrahámot, mindazon jogok, felhatalmazás és kiváltságokkal, melyek a megyés püspököt megilletik, kivéve azon ténykedéseket, melyek a püspöki felszentelést megkívánják, hatályon kívül helyezvén minden ezzel ellenkezőt.

Kelt Rómában, a Consistorialis Congregatio épületében 1930. szeptember 3. S.R. Cardinalis Rossi titkár (a teljes körlevelet lásd az 1. függelékben)

4 „...E kegyeletből fakadt óhajt közöltük Méltóságú és főtisztelendő Fiedler István szatmár- nagyváradai megyés püspök úrral és közöltük Méltóságú és főtisztelendő Székely Gyula apostoli kormányzó úrral, kiknél ez óhajunk örvendetes visszhangra talált.” (Körlevél, 1932. december 30.)

5 Praesulis obitu iurisdictione eius ad Coetum consoltorum Apostolicae Administraturae Uzhorodiensis devoluta, dictus coetus ad mentem sacrorum Canonum (427 et 432 C.J.C.) die 21. Augusti ad electionem Vicarii Consulorum procedens, me infrascriptum in Vicarium Consulorem elegit. (a teljes gyászjelentést lásd a 2. függelékben)

2. Szvoboda Ferenc

Róma még ugyanabban az évben, vagy 1935 elején őt nevezi ki Apostoli Kormányzónak. (A csehszlovákiai közös püspökkari körleveleken 1934 novemberében még vikáriusként szerepel, de 1935 elején (január vagy február) már mint Apostoli Kormányzó.)

Az 1940–1942-ből való körlevelekből és dr. Scheffler János püspök leveleiből világos, hogy a régi szatmáriak mindent megtettek a hagyomány fenntartása érdekében. Így nem akarták, hogy a papnövendékeik másik egyházmegyében tanuljanak, és ezért Ungváron papi szemináriumot nyitottak. Fibiger Sándor és Bujaló Bernát személye, papi lelkilete és egyénisége nagyon alkalmas volt ennek vezetésére. De 1938 után ennek fenntartása kérdésessé vált. Így a kispapok Kassára kerültek, amíg Szatmárra, az ősi szemináriumba nem mehettek.

A katolikus iskola fenntartása ügyében Kárpátalján a Csehszlovák időben komoly küzdelmet kellett folytatni: előbb a ruszin, majd a cseh nyelv kötelező előírása is problémát jelentett, de ha ezt meg is tudták tartani, a katolikus jelleget is nagy támadás érte, – hasonlóképpen a német községekhez. Kőrösmező, Rahó, Beregszász, Órdama stb. élénk példái ennek. Kőrösmezőn minden feltétel megteremtése után sem engedték az iskola megnyitását (Historia Domus). Rahón is csak ruszin nyelvű iskolát nyitottak, de egy fél év után azt is be kellett zárni (Historia Domus). Beregszászon adóval akarták megfojtani (templomi hirdetés és egyhk. jegyzőkönyvek).

3. Madarász István

Az 1938-as határváltozással két magyarországi Apostoli Kormányzó lett, akik ilyen formán békésen megfértek egy ideig egymás mellett, amíg Róma 1940 őszétől a két magyarországi részt (mérki és ungvári) *Madarász István* kassai püspökre, mint szatmári apostoli kormányzóra bízta. Helynöke Szvoboda Ferenc lett. Ugyanakkor a volt romániai részt Naplocz Pál kinevezett püspök lemondása után *Szabó István* kormányozta. Mindez addig tartott, amíg 1941. június 5-én Róma jogilag újra egyesítette az egyházmegyét, és *Márton Áron*t bízta meg kormányzójával.

4. Márton Áron

Márton Áron helynökéül Szabó Istvánt akarta megtenni, de ő nem vállalta betegségére való tekintettel, ezért *Pakocs Károlyt* nevezte ki. Pakocs Károly kormányzása tartott 1942 májusáig, dr. Scheffler János püspökké szenteléséig.

Amikor az egyházmegye központi vezetése Kassán, illetve Szatmáron volt, nagyban támaszkodott a helyi ismeretekre. Így Madarász püspök személyi és egyéb kérdésekben megkérdezte nemcsak a volt kormányzót, hanem a főespereseket is, és mint Pásztor Ferenc beregi főesperes leveléből látjuk, azok bátran válaszoltak és tettek javaslatot. Ugyanígy tett később Pakocs Károly általános helynök és az új püspök, dr. Scheffler János is.

Már az átmeneti időben (1940–1942) egymásra figyelemmel voltak, a megüresedett plébániákat úgy hirdették meg, hogy mindenki pályázhasson, bárhol is élt azelőtt.⁶ Így a személyi mozgás megélénkült, de egyben 1944-ben állandósulni látszott, káptalani helyek betöltésével és a megüresedett plébániák meghirdetésével és betöltésével. Scheffler püspök szándéka új lelkészségek létrehozása volt, pl. Bene, Kisszelmec, de terv készült a tiszabogdányi lelkészség és templom felépítésére is (rahói plébánia irattára). 1944 tavasza és ősze azonban súlyos feladat elé állította az egyházmegyét. Scheffler János püspök már áprilisban tájékoztatást küldött a főespereseknek a bekövetkező veszélyekre és elszakíttóságra, előkészítve őket, és őszig folyamatosan közölte a Rómából engedélyezett fakultásokat a különleges helyzetekre.⁷

A körlevéli intézkedéseken kívül Scheffler János személyesen is – néha váratlanul – látogatta az egyházmegyét, és ilyenkor erősítette a papokat, híveket. Marosvári György – akkor talán munkácsi káplán volt – elmondta, hogy a különleges megbízást a beregszászi szőlő egyik nagy fa alatti pihenőjében mondta el a püspök.

A gondos figyelmeztetés ellenére 1944 ősze mozgásba hozta a vidéket. Sok pap hagyta ott lelkipásztori helyét. Volt, aki híveivel ment (Körösmezőről kitelepítették az embereket), de utána nem tért vissza az emberekkel (Csaba István), és voltak, akik szülőhelyükre vagy legalább arra a vidékre igyekeztek (Szólits, Hasák). Egy idősebb pap elmondása szerint Kursinszky Zsigmond temetésére (1945. március) jöttek össze a Magyarországra távozó papok, és nagy tárgyalást folytattak. A püspök nem volt jelen, a papoknak viszont, akik Magyarországon szerettek volna szolgálni, azt ajánlották, hogy más egyházmegye felé is érdeklődjenek, mert itt nem lesz elég hely.

Az 1944-ben közölt rendkívüli fakultások alkalmazására aránylag kevés szükség volt, mert a kapcsolat hamarosan létrejött a püspöki székhellyel, sőt a püspök maga is végiglátogatta 1945-ben az egyházmegyét. Kifejezetten püspöki funkciót talán csak Mátészalkán végzett, ahol 1947-ben Zólyom Sándort pappá szentelte.

1. Pásztor Ferenc

A határok végleges lezárása, a hivatalos posta megbízhatatlansága és a személyi posta veszélyei, és lassúsága azt eredményezte, hogy Scheffler János püspök rendkívüli esetre való megbízatást adott *Pásztor Ferenc* beregszászi plébánosnak, beregi főesperesnek az Ukrajnához került szatmári rész kormányzására 1946. április 15-én kelt hivatalos levelével.⁸

6 „Beneficium parochiale Mérc, per obitum Ill. mi ac Revni Dni Julii Székely vacans concursui usque ad 15. augusti duraturo exponitur. Paroeciam adepturi – etiam sacerdotes administraturae apostolicae Szatmáriensis in Transsylvania concurrere possunt – supplices libellos rite exaratos horsum mittant.” (Körlevél, 1941, III)

7 A püspök három levele és a római engedmények a 3. függelékben

8 „1. Valóban fennáll a „sedes impedita” esete. Azért – a többi vikárius uraknak dispensációs jogának épségben tartásával – Főtisztelendőségedet bízom meg az ukrán kormányzat alatt álló rész kormányzatával. Az ungvári, munkácsi, nagyszőlősi és huszti esperesek, illetve főesperesek alkossák tanácsát és fontosabb kérdésekben hallgassa meg őket. Egyebekben az ET.-nek hasonló esetekre vonatkozó kánon-

A Rómában 1939. november 30-án kiadott, eredetileg Lengyelországnak rendkívüli helyzetére alkalmazott engedményeket alkalmazták ebben az esetben is.

Pásztor Ferenc 1947-ben a különleges felhatalmazás alapján első és másodfokú *egyházi bíróságot* nevezett ki, Ungvár, illetve Beregszász székhellyel.⁹ Ez egy ideig működik, később nem tudunk róla.

1945–48-ig az egyházi élet határozott vonásokat mutatott: elsőáldozást, bérmlást, körmeneteket, missziókat tartottak. Bár a katolikus iskolák nem nyílhattak meg, a hitoktatást a plébánián, templomokban végezték, esperességek működtek, és jelentést küldtek a hitéletről. A kisszelmeci jelentés Ungvárra ment, ezek szerint az esperesekhez küldték, nem a helynökhöz. Ugyanígy jelentés van később Szolyváról és Benéről is és egyéb statisztikai jelentések.¹⁰

A püspök az elszakadt egyházmegyerészre két személyt nevezett ki, akik majd egymást követik, és még a püspök halála esetén is folytonosságnak kell lenni az egymás utáni kinevezésekben. Az, aki átveszi a vezetést, amennyire lehet, mielőbb értesítse a Szentszéket. Eszerint a főpásztor által ajánlott tanácsosok nem rendelkeztek választójoggal, hanem csak ajánlási szerepük volt a vezetésben. A régiek elmondása szerint a püspök másodiknak Bujaló Bernátot jelölte meg. Talán Pásztor Ferenc jelölhette meg Bujaló után Szegedi Jenőt (bár egyszer a püspök is említi egyik Pásztor Ferenchez írt levelében, hogy „írtam Jenőkének is”).

2. Bujaló Bernát

Miután Pásztor Ferencet 1949. március 2-án börtönbe, majd pedig Szibériába vitték (itt halt meg 1951. október 15-én), a terület kormányzását *Bujaló Bernát* ungvári főesperes-plébános vette át. A plébániáról őt és az oda befogadott apácákat is kitelepítették.

Bizonyosan nagy probléma volt az elhurcolt papok helyettesítése. Amikor 1952 áprilisában Bujaló Bernátot is letartóztatták, az állami hatóság még jobban bele akart szólni az egyház életébe. Fél évig *Pásztor József* nagybereznai plébános szolgálta az ungvári templomot, de úgy látszik, ő az állam számára nem volt kielégítő.

Azokat a papokat igyekeztek megkeresni, akikre nagyobb befolyással lehettek. Valószínű, hogy így került *dr. Mészáros János* Ungvárra lelkésznek 1952. szeptemberében. Azt mondták, hogy az állam csak az ungvári lelkésszel hajlandó tárgyalni, őt fogadják el vikáriusnak. Ez ilyen formában állami megbízás, de mivel bizonyos feladatokat csak megbízással vagy állami engedéllyel lehetett végezni, ehhez pedig pecsét kellett, ezt a „vikárius pecsétet” dr. Mészáros Jánosnak adták és az ő aláírását kérték. A tárgyaláso-

jai és saját bölcsessége szerint igazgassa a területet Isten kegyelméből olyan jól, ahogy azt tudja. (533/1946. szám)

9 Pro causis sententiosis et criminalibus maxime matrimonialibus dirimendis ex facultate extraordinaria urgebat necessitas constituendi utrumque tribunal pro territorio Vicariatus. Membra Tribunalis I. instantiae denominantur Ludovicus Szentmihályi, Alexander Haklik, Josephus Pásztor dr. Notarius Paulus Plachinger. Sedes tribunalis Ungvár. Tribunali II. instantiae Colomannus Bártfai, Joannes Sörös, Eugen Szegedi, Notarius Josephus Galambos. Sedes Beregszász. Defensor vinculi Bernardus Bujaló dr. Advocatus pauperum Adalbertus Lőrinczy. Körlével. 1947 okt. 31. Hivatkozás az extraordinarius fakultások II. 3. pontjára. Lásd a 3. függelékben.

10 Az 1946. évi lelképásztori munka rövid összefoglalása Kisszelmecről a 4. függelékben.

kat ő folytatta, adott megbízást, vagy visszavonta azokat, — de a papság tudta, hogy igazi egyházi megbízást csak *Szegedi Jenő* adhat. Ezért a „külső” megbízást a „belső” fórum elé vitték, ahonnan szóbeli megerősítést kaptak.

1955–56-ban az elhurcolt papok nagyrészt visszatérhettek Kárpátaljára.

Bujaló Bernát szabadulása után sem mehetett vissza Ungvárra, azonban úgy lát-
szik, őt tekintették vezetőnek. Pl. Galambos József 1956 nov. 25-én az „Egyházmegyei
Hatóságtól” kér felmentést, és dec. 30-án Nagybereznáról Bujaló Bernát adja meg
(levél).

1957. aug. 7-ről van egy körlevél „Főtisztelendő Vikárius Urunk kegyes meghagyá-
sából” aláírás *Dr. Mészáros János* h. lelkész. — 1958. jan. 3-án kelt egy újabb levél a pap-
sághoz *Dr. Mészáros János* ungvári lelkész aláírásával, de fölötte 5 név szerepel:
Bártfai Kálmán sk. főesperes, *Dr. Bujaló Bernát* sk. főesperes, Tökés Gyula sk. esperes,
Sörös János sk. esperes, Lőrincz István sk. esperes. (Teljes levél a 11. függelékben.)
(Talán *Szegedi Jenő*t „bujtatni” akarták?) — 1958. aug. 28-án a papsághoz egy újabb le-
vél („Az érvényben lévő állami törvények szerint az egyházaknak nincs joguk intézmé-
nyesen támogatni és pénzbelileg segíyezni a rászoruló híveket...”), aláírás *Dr. Mészá-
ros adminisztrátor*. — Ezekből is világosan lehet látni a bonyolult helyzetet és azt az
óvatos józanságot, amellyel e helyzetben a római katolikus papság viselkedett, misze-
rint az ungvári plébánost továbbra is csak állami megbízottnak, „adminisztrátornak” te-
kintette.

3. *Szegedi Jenő*

Szegedi Jenő kinevezéséről egy 1956-ból származó cédula (9×6 cm) másolata van.
„1/1956 szám. Főtisztelendő Sz. Sz. Tanácsos Plébános Úr! Ezennel kijelölöm Főtiszte-
lendőségedet, hogy halálom vagy bármely okból bekövetkező akadályoztatásom ese-
tén utánam püsp. vikárius minőségben az ún. Kárpátontúli területen azon joghatóság-
gal és fakultásokkal éljen, amelyeket én b. e. Pásztor Ferenc prelátus püsp. helynöktől
átvettem. Nagyrát, 1956 I. 2. Testvéri üdvözléssel *Dr. Bujaló Bernát* püsp. vikárius. Fő-
tisztelendő *Szegedi Jenő* Sz. Sz. tanácsos plébános. Felső Kerepec.”

Ha *Bujaló Bernát* szükségesnek látta e levél megírását, ez bizonytalanná teszi, hogy
1952–55-ig kicsoda, és hogyan irányította ezt a területet? Az „adminisztratív” és a
„jurisdikciós” vonal megkülönböztetését Kárpátalján oly módon oldották meg, hogy ne
legyen szakadás belőle. Csáti József a munkácsi *Historia Domusban* leírja, hogy ho-
gyan is ment ő Munkácsra, és a papírok szerint *Závodnyik Tibor* küldte az utasításokat
... Aztán még abban az évben, 1967-ben renoválták a templomot és *Szent Márton* bú-
csúnapján meg is áldották, amikor is *Závodnyik Tibor* „adminisztrátor” mondta a
szentmisét és *Szegedi Jenő* „vikárius” prédikált. Az ilyen distinkciókkal (nem csak el-
méletben, hanem a gyakorlatban is) tudták elkerülni a nagyobb mérvű szakadást, és
emiat sohasem lettek a kommunista állam „kedvencei”...

Csáti írta a *Historia Domusban* *Szegedi Jenőről*: „kis ember volt, de nagy lélekkel.”

Csáti József elmondása szerint az állami irányítást és követeléseket *Mészáros*
János egy idő után nem bírta tovább, — nem csak az állami emberek, hanem ő maga is
ismerve gyengeségét — beivott, a pecsétet visszavitte és az állami egyházügyi hivatal
asztalára dobta, hogy neki ebből elege van, tovább nem csinálja. Attól kezdve nyugdí-

jaként élt Ungváron. (Emlékezetem szerint még 1975-ben találkoztam vele, kb. 10 percig lehettem nála).

Závodnyik Tibor

Mészáros János után *Závodnyik Tibor* lett az ungvári plébános. (Előtte volt Körösmezőn, Fancsikán, Nagyszőlősen. Láttam egy levelet, amelyben az ő felfüggesztése volt; talán még mint fancsikai plébánosnak. Nem emlékszem, milyen ok miatt, sem arra, hogy ki írta alá). Az állam őt fogadta el „vikáriusnak”.

Csáti atya elmondása szerint az állam az 50-es évek elején Kárpátalján is próbálkozott létrehozni a Rómától függetlenedő papok (békepapok) szövetségét. Talán az akkori újlaki és beregszászi plébánost akarták erre rávenni, „de senki sem követte őket” – mondta Csáti atya.

Még 1967 előtt találkoztam Budapesten két kárpátaljai pappal: egyik Marosvári Györgyöt látogatta meg Máriaremetén, és akkor futólag, az utcán találkoztunk. Nevére nem emlékszem, de lehet, hogy Galambos volt, aki talán rokonaihoz látogatott. A másik Lőrincz István volt, aki szintén rokon látogatáson volt Budapesten, és a Rokolya utcai templomba jött misézni. Ott mise után a papság előtt beszélt a kárpátaljai helyzetről. Többek között mondta, hogy nincsen papi utánpótlás. Elmondta, hogy ezt szóvá tette az állami hatóságoknál is, mire cinikusan azt válaszolták: „Majd úgy járnak, mint a bölények: kihalnak”. Természetesen érdeklődtem ismerős papok iránt: Hasák, Baranyai, Szólits, akik gyermekkoromban tanítottak.

Közvetve hallottam még Tökés György huszti plébánosról, akinek rokonai voltak nála, az Ács család tagjai (Mária, Erzsi, Jóska, Jancsi), mint gyerekek.

Az állami irányítás annyira befolyásolta az egyházi életet, hogy szinte semmit sem lehetett bizonyos felügyelet nélkül tenni.¹¹ Pl. Bártfai Kálmán aranymiséje.

Ellenőrzés alatt

1947-ben a papok még megtagadták az anyakönyvek beszolgáltatását, illetve Moszkvába fellebbeztek – határozottan írta Pásztor Ferenc, hogy csak az egyházi főhatóság rendelkezhet ilyesmi. Erre természetesen megkeresték az „egyházi főhatóságot”, és megtalálták Pásztor Ferenc helynökben, és őt szólították fel, hogy akaratuk szerint rendelkezék. De mégis elértek annyit, hogy nem mindent kellett beszolgáltatni, és a régiket is le lehetett másolni.

Létrehozták az ún. „Húszas Tanácsot”, a régi képviselőtestületek helyett. Ez a Tanács bérelheti az időközben állami tulajdonba vett templomot és gondoskodik fenntartásáról, adója vagy bére fizetéséről. A Tanács tagjait az első időben a plébános választotta ki, és ő maga irányította, de egy idő múlva már tagja sem lehetett, és hivatalosan

11 „Kálmán atya 1959 nyarán –, aranymiséje után. Nagyszőlőse ment régi híveihez megpiheni. Akkoriban már csak a temetőkápolna állt a hívek rendelkezésére.

Sok száz aláírással és fényképekkel igazolt kérvényt küldtünk Hruscovnak, kértük a templom visszaszolgáltatását, mert a temetőkápolna kicsi –, a nagy templom repedése veszélytelen. (Ugyanis azzal az indoklással vették el a nagytemplomot, hogy a repedés miatt használata veszélyes, a hatóságoknak kötelessége, hogy az állampolgárok életét védje ...)

Erre az történt: Kálmán atyának 24 órán belül el kellett hagynia Nagyszőlőst – engem itt felidéztek a beszpekára, kioktattak, hogy ne lázítsunk, mert különben erre meg amarra...

Kálmán atyának tilos volt Ungvárt elhagyni. (A nagyszőlősi „Historia Domus” melléklete)

az állami hivatal hagyta jóvá, és ezekkel tárgyalt az Állami Egyházügyi Hivatal – és azt magyarázták meg nekik, hogy a pap csak az ő alkalmazottjuk, felmondhatnak neki, ők fizetik, stb. ...

Talán ez idő tájt (kb. 1965–1970) megszabták, hogy hogyan lehet az „anyakönyvet” vezetni. Ez már nem is volt igazi anyakönyv, hanem az állami ellenőrzés számára történt feljegyzések, amit időnként megnéztek.

Ugyanígy írták elő a pénzkezelést, a perselyt, a stólát, és félévenként a községi (városi) pénzügyi osztály ellenőrizte. Ha nem kívánságuk szerint történtek az egyházi intézkedések, hamarosan a templom bezárásával lehetett számolni, vagy a pap működésének megvonásával.

A pap megbízását a „helynök” adta (valószínűleg előzetes egyeztetés után), és ezzel a megbízással az Állami Egyházügyi Hivatalnál kellett jelentkezni, amely ennek alapján hozzájárulást adhatott, és ennek birtokában a hatóságok előtt biztosítottak voltak. Ezután kellett a Húszas Tanáccsal szerződést kötni. Ha máshova helyeztek volna valakit, az előzetes állami hozzájárulást („igazolást”) vissza kellett adni az állami hivatalnak. De az állami hivatal is visszavonhatta ezt a hozzájárulást, és akkor nem működhetett tovább a pap azon a helyen. A megbízásban feltüntetett helyeken kívül viszont nem folytathatott papi ténykedést. Mindez mutatja, hogy teljes kontroll alatt tartották az egyházi életet.

A papok elítélése után és az állami befolyásra tilos lett a hitoktatás. Az áldozásra szülők, vagy egy-egy apáca, megbízható személy, titokban készítette a gyerekeket, és kisebb csoportban, feltűnő ünnepélyesség nélkül történt az elsőáldozásuk. A jelek szerint a bérmlást megtartották, bár bizonyosan itt is volt „visszatartás”. A nyilvános esketést, ünnepélyes templomi bevonulást tiltották, így titokban keresték fel a plébánost. Valaki mondta is, hogy az övék volt az utolsó nyilvános esküvő. A temetés még leginkább megmaradt, de ott is csak a házban volt szabad végezni, az úton nem volt szabad kísérni a halottat, a ravatalozóban (ha netalán volt ilyen) egyházi szertartást nem volt szabad végezni. A harangozást tilalmazták – elsősorban a városokban. Reverendában vagy liturgikus ruhában nem volt szabad az utcán megjelenni, csak a templomban. Minthogy az egyházközség nem volt jogi személy, nem lehetett birtoka a templom sem. A plébániákat elvették. A pap csak magánházaiban lakhatott. A templomot „bérelte” vagy adót fizetett az egyházközség, ill. a Húszas Tanács. Csak így működhetett. Ha az adót nem fizették, akkor a templomot bezárták, lerombolták, tornateremnek, múzeumnak használták. Sújtották a papságot a jövedelmi adóval is, működésükért „luxus-adót” kellett fizetni. Mindig kijutott tehát a gondból.

Kettős vezetés

Az idő múlásával egyre nagyobb probléma lett a „kettős egyházi vezetés”. Az egyik, amit az állam elismert, a másik, amit a papok elfogadtak. Jobb híján a párhuzamos működést a papság is elfogatta, de a szomszédos országok példáját látva, szerettek volna valami megoldást találni. A helyzetre nem volt alkalmazható a helyi jogi megoldás. Ezen a területen „szomszédok” (pl. Eger) nem gyakorolhattak joghatóságot, a Rómával való kapcsolat nem volt biztosítható, így jogilag maradt a háború utáni rendkívüli fakultás (engedmény), amely az egymást követő kinevezések által folytatódott, meghagyva, hogy aki átveszi a vezetést, ezt jelezze – ha lehet – Rómának. Ez a sor hogyan és meddig ment el, az bizonytalan. Úgy látszik, hogy Szegedi Jenő joghatósága mindenképpen ezek szerint törvényes volt. Az állami vonalat képviselők viszont szerették volna elérni,

hogy az állam előtt elismert vezető, Závodnyik Tibor legyen az egyház által elismert vezető is. Ez megtörténhet, ha Szegedi Jenő lemond és átadja a hatalmat Závodnyiknak. – A másik mód, ha közvetlen Rómából jön intézkedés. Ez utóbbi bizonyára nem látszott járhatónak, ezért egy közvetett megoldást próbáltak.

Magyarországról a zsinati eredmények Egeren keresztül az ungvári plébánoshoz jöttek. Úgy látszik, őt jobban ismerték, és még hibái ellenére is, elismertetését akarták elősegíteni.

A szóhagyomány szerint, mivel Závodnyik gyakran járt Magyarországon, Egerbe is elment, és ott főpapi ruhában, a székesegyházban lefényképezték, és e képet hozva jött vissza, azzal, hogy lám megkapta a megbízást... Sőt azt is mondták, hogy ezt írásban is hozta magával, de az írást félelmében a határon a Tiszába dobta. (Az ilyen híresztelés nagyon jellemző a kommunista módszerekre!) – Hazaérkezve aztán őt Ungváron ünnepelesen felkereste Csáti József és állítólag a templomban kihirdette, hogy most már Závodnyik a helynök. Később a papok ezt úgy kommentálták: „Te (Csáti) kinevezted Závodnyikot helynöknek, és ő téged viszont kinevezett főesperesnek.” – Ugyanakkor szorgalmazták, hogy Szegedi Jenő mondjon le, és adja át a hatalmat. Ez ügyben felkeresték valószínűleg Csáti és talán Károlyi Lajos, vagy mások is. Az elbeszélés szerint Szegedi Jenő csak hallgatott. Végül: az egyik variáns szerint mondta, hogy átadom a hatalmat, – Károlyi Lajos szerint viszont azt mondta, hogy „nem adom át”. Eszerint a bizonytalan párhuzamosság továbbra is fennmaradt.

Egyházi élet

Hogyan gyakoroltak bizonyos kifejezetten főpapi funkciókat (pl. bérmálás)?

Pásztor Ferenc hivatalosan *bérmált*. Bujaló Bernátról nem tudom, miként gyakorolta ezt. Szegedi Jenő talán Munkácson bérmált. A följegyzések szerint templomban Závodnyik bérmált nagyobb csoportot, majd később Galambos József is. Csáti József szintén mondta, hogy ment bérmálni, még talán akkor, amikor Závodnyik vagy Galambos vezetett, és említette, hogy valamilyen külön úton kapott erre felhatalmazást.

A *papi utánpótlás* és *papszentelés* lett volna még fontos. Hudra Lajos és Tóth József személyével kapcsolatban még Scheffler János püspök írt intézkedést, és ennek értelmében jártak el, vagyis Hudra Lajost 1947-ben Romzsa Teodor gk. püspök szentelte pappá (jelen volt Bujaló és Vaszkó József gk. kispap, később pap – ő maga mondta el). Tóth József (özvegy) szentelése jóval később, Kaunaszban történt 1978. X. 29-én. Csáti atya elmondása szerint Homolya Péter kísérte oda, de ott csak akkor teljesítette a püspök a kérést, miután telefonon Ungvárról igazolást kapott. Tóth József Beregszászon lakott, innen járt a beteg Závodnyik Tibornak segíteni; és annak halála után Ungváron működött. Állítólag mondta, hogy most már (mint ungvári plébános) ő a helynök, de ezt senki sem vette komolyan.

A *görög katolikusokkal* a kapcsolat mindig jó volt. Többen együtt tanultak az ungvári teológián vagy máshol, így régi barátság kötötte össze őket, sőt többen együtt szenvedtek a légerekben, egymás gyóntatói voltak. A görög katolikusok később a latin templomba jártak. Papok is rendszeresen részt vettek a szentmisén. A visszatérőknek is előírták, hogy vegyenek részt nyilvánosan a szentmiséken a római katolikus templomban. Születésnapokon vagy névnapokon, a templomi búcsúkon is az ebéden vendégek voltak.

A *pravoszlávokkal* és *reformátusokkal* ilyen szoros kapcsolatról nem tudunk.

A szerzetesek Kárpátalján

Férfi szerzetesrend csak a ferenceseké volt, de Nagyszőlösön az is kihalt, így a templomot az egyházmegye vette át még az 1930-as években

Női szerzetesrend elsősorban a Szatmári Irgalmas Nővérek rendje. Van egy „megjegyzés”,¹² ami nagyon hiányos, sokkal több nővér volt, ezért nagyobb kutatás után lehetne csak bemutatni.

A háború után (1945) fokozatosan mindenütt megszüntették működésüket, iskolát nem engedtek nyitni, lakásukból kitelepítették, a kórházból elbocsátották, csak úgy működhettek, mint bármely más civil ápoló. Arról nem hallottam, hogy börtönbe kerültek volna, de hogy zaklatták őket, arról igen. A Szatmárral való kapcsolat megszűnése miatt külön *tartomány*nak számított. Mivel újabb növendék nem volt, lassan kihaltak. Néhányan később Magyarországra mentek öregotthonba. 1991 után hivatalosan visszaállhattak, de bejegyzésüket Kijevben kellett kérni. Nagyon hátráltatta bejegyzésüket, hogy a nunciatúra csak azokkal együtt akarta beterjeszteni, akik 1991 után jöttek ide más országból. Ezt igen nehezményeztem Milán titkár és a nuncius úr előtt is: mégiscsak másképpen kellene azokat intézni, akik itt éltek át az üldözéseket és itteni állampolgárok...

Ungváron voltak *Szociális Missziós Nővérek*, akik a plébánia szegényházában laktak. Onnan kitelepítették őket. Az utolsó, Herta nővér nagyon szegényesen lakott egy kis házban, amíg kb. 95 éves korában átszállítottam Hejcére, és kb. 100 éves korában halt meg.

Egy itt alakult „szerzetes közösségről” is meg kell emlékezni.

Az Ungváron nagy hatással működő Bujaló Bernátnak lelki gyermekeiből alakult ez az „*engesztelő közösség*”, akiket aztán Pásztor József nagybereznai plébános formált. Kb. tízen lehettek, hitoktattak, miközben volt munkahelyük. Az akkori harangozó lánya is köztük volt, így a templom melletti harangozó ház konyhájába össze tudtak jönni. Valami fogadalom-félet is tettek, mert állítólag emiatt mondta Bujaló Bernát Pásztor Józsefnek, hogy ebből még nagy baja lehet. De nem lett, mert Pásztor plébános nem sokkal később meghalt.¹³ E közösség fiatalokkal nem szaporodott, de a tagok hűségesen támogatták egymást később is. Egy közülük helytelen vallási irányba jutott, a többiek megmaradtak. Amikor 1991–92-ben erről tudomást szereztem, próbáltam biztatni a

12 Beregszász, Munkács, Nagyszőlös, Szerednye és Ungvár nővéreit sorolja. (Megjegyzés a Kárpát-Ukrajnában létesült zárdák működéséhez)

13 (Megemlékező verses imák):

1) Isten veled drága kis Pásztorom.
Itt hagyod árván kicsi rossz bárányod
Ki ad neki majd füvet, friss forrásvizet?
Ki hallja meg hangját, ha szomorún béget?
Ha gyöngé-gyapjával bozótba esik?
Nem lesz, ki kihúzza testéből a tövist.
Vidd el magaddal kicsi-bárányod,
Ugye ezt nem lehet, én magam is tudom ...
De akkor kérlek, drága kis Pásztorom,
Védjed imáddal kicsi hű bárányod...
(1958.IV.23)

2) Allelujás édes szent Mesterünk,
Ugy sajoj a szívünk, könnyes a szemünk,
Mert amitől féltünk és remegtünk,
Drága kicsi Szolgád elviszed mitőlünk.
Miért küldted akkor, Jézusom, Őt nekünk?
Báránycáid Őt nagyon megszerettük,
Igazi drága Pásztorunk volt nekünk,
Oh, édes Jézusom, ne vidd el őt tőlünk,
De Jézusom, ha másképp nem lehet,
Ezért is megcsókoljuk áldott szent kezed.
Sok kegyelmet nyerhetünk általa Tőled,
Oh nagyon köszönjük, Jézusom, ezt Neked.
(1958. IV. 20)

megmaradt, még élő 3 tagot, hogy jó lenne valami módon egy hasonló kongregációhoz csatlakozni. Amikor Szimkó Irénkének a szerzetesekről szóló ismertető könyvet odaadtam, hamarosan megtalálta, hogy ők olyanok, mint a magyarországi engesztelő (Boldog Özsébről elnevezett) rend. De már nem vállalkoztak, hogy kapcsolatot vegyenek fel másokkal. Ő is meghalt, és a még élő két tagról (Bátyi Annuska és Spisák Emma) a püspök úr tud.

4. Galambos József

Szegedi Jenő valószínűleg haláláig (1983. V. 23.) gyakorolta a belső vezetést, és utána nemsokára Závodnyik (1984. VIII. 4.) is meghalt. Károlyi Lajos szerint Szegedi Jenő nevezte meg utódjául *Galambos Józsefet*. Hogy időközben volt-e más megnevezett is, nem lehet tudni, hisz többen már meghaltak a lehetséges jelöltek közül. Galambos Józsefet 1985 márciusában meg is választották a terület papjai. Az egyik vasárnapi hirdetésében közölte megválasztását a huszti híveknek.¹⁴ Több helyen bérmált, de még ugyanez év decemberében meghalt.

3) Jutalmazd meg, Jézusom, fáradt kicsi Szolgád,
E drága szent időben sok lelket vitt Hozzád
Magát nem kímélve, holtra kimerülve,
Csak minden báránypad meg legyen mentve.
De jöttek is Hozzá kis és nagy bárányok,
Mint drága szerető jó Pásztorukhoz...
Megtisztulva, boldogan jöttek el Tőle,
Tagadva, hogy már el nem szoknek Tőled
Áldozatos lélekkel még késő este
Sietett báránypadhoz, ki Tested éhezte.
Öleld őt magadhoz, oh Te örök Pásztor.
Fáradt kicsi Szolgád szeressed nagyon. (1958. április 5-én)

14 „Kedves Testvéreim! Mielőtt a mai szentmisét megkezdenénk, szükségét érzem a következő bejelentésnek. A Kárpátaljai római katolikus egyházunk vezetői kérdése már évek óta (4 éve) vajudott. Hisz az utolsó helynökünk, aki egy éve, hogy meghalt, előtte már három éve nem működött. Most végre Isten segítségével ez is megoldódott. A tél végén, márciusban a 11 meglévő katolikus pap nyilatkozatot adott írásban, hogy kit akar a 11 közül Kárpátalja római katolikus Egyháza adminisztrátorának. A nyilatkozatok Galambos József mellett szóltak s mivel Galambos József az ő pásztorainak a bizalmát elfogadta egyházi vonalon, jogilag ő lett Kárpátalja katolikus egyházának adminisztrátora. Őt az állami egyházügyi hivatal is elfogadta, és mint a kárpátaljai róm. kat. egyház adminisztrátorát beregisztrálta. Így tehát Galambos József egyházilag és az állam által is elfogadott adminisztrátora a kárpát-ukrajnai róm. kat. egyháznak.

Ez a hivatal, testvéreim, napjainkban nem megtiszteltetés, hanem kereszt, amelyet szeretett egyházunk iránti kötelességből vállaltam, s amelyhez kérem a híveknek, elsősorban az én Kedves huszti híveimnek, akiknek már 9 éve vagyok a lelkipásztor, kérem az imáit, hogy a Szentlélek adja meg nekem a szükséges világosságot, bölcsességet és lelkiert.

Ez a hivatal nem szakít el Huszttól, továbbra is itt Huszton lakó lelkipásztorotok leszek és változatlanul folytatom itt, Huszton a téli betegség után újból felvett munkát.”

5. Csáti József

Hogy további kinevezések a különleges meghatalmazás alapján történtek-e, az bizonytalan. Csáti József nem azt mondta, hogy kinevezve lett, hanem, hogy a papok őt választották. 1986 nyarán jártam nála, és akkor arról beszélt, hogy Galambos József halála után nem volt senki vezető, és az állami hatóságok akartak valakivel kapcsolatot fenntartani és tárgyalni, őt is megkeresték (Hudra Lajos később elmondta, hogy volt rá eset, hogy őt is szerették volna, de nem vállalta). Ezután 1986 márciusában Csáti Józsefhez mentek a papok névnapjára, és akkor választották meg. Valószínűleg a papság nem volt egyidőben együtt. Nem is lehetett hivatalos választás, hanem „barátságos”. Így fogadta el. Kérdeztem, hogy ezt már bizonyára közölték Róma felé is? Mintha azt válaszolta volna rá, hogy igen¹⁵

Valami bizonytalanság viszont mindig maradt a papokban és a vikáriusokban is, mert 1989-ben, amikor Paskai bíboros látogatott Kárpátaljára, és 1991-ben Colassuno pápai legátus látogatásakor is Csáti atya sürgető kérdése volt: tulajdonképpen mi is a mi jogi státusunk? Ebben a kérdésben rejlik az is, hogy mi is az „én jogi helyzetem”? Ez tehát nem tisztázódott sem 1988-ban Kijevben, amikor a keleti kongregáció bíboros prefektusával és Paskai bíborossal találkozott, sem pedig Paskai bíboros 1989 májusi látogatásakor. E látogatás után is mondta, hogy erre nem kapott választ. Amikor 1989 szeptemberében Károlyi atyával Esztergomig eljutottunk, közben erről is beszélgettünk, és a bíboros úrnak újra feltettem ezt a kérdést, ő úgy válaszolt, hogy Róma részéről „tudomásul vett” Csáti atyának a működése.

Ott volt az emlékezetben, hogy ez a terület volt Apostoli Kormányzóság (említették is!), és hogy talán ez jött (vagy jön!) újra vissza? Csakhogy ilyen „automatikus” változások nincsenek!

Csáti József használta az „egyházmegyei kormányzó” vagy „Ordinárius” megnevezést az aláírásánál.

1989 után

Paskai László bíboros és Seregély István egri érsek látogatásáról elég sokat írtak, a két ungvári köszöntőt közlöm csak.¹⁶

1989 májusában, a bíboros úr kárpátaljai útja során megegyezés történt arról, hogy 5 pap jön Magyarországról, oda mehetnek tanulni kispapok, vallásos könyveket lehet ide hozni és az Új Ember újságot.

Amikor átjöttünk, nehezen indult el az elhelyezkedés. Mi is lesz a kapcsolatunk a küldő és a befogadó egyházzal? Erdő Péter jogász professzornak is feltettem a kérdést, és azt mondta, „nézzük meg, mit mond az Egyházi Törvénykönyv?” Ebben az van, hogy kössenek „megállapodást”. Beszéltem erről Csáti atyával, nem nagyon mozdult, elmondtam a bíboros úrnak is: ő azt mondta, hogy ha nem akarják, ne erőltessük! Pedig

15 Ezeket az emlékezéseimet egy fél év múlva Rómában összefoglalva leírtam, amikor még élénken élt bennem az emlék, tehát ha esetleg különbség adódna, akkor azok a hitelesebbek. Az írást Mns. Kada Lajos c. érsek úrnak adtam át. Nem maradt belőle példányom. Előzőleg P. Szőke Jánosnak és ennek másolatát P. Szabó Ferencnek is átadtam Münchenben. Ebből sem maradt másolatom.

16 Két köszöntő az 5. függelékben

készítettem is egy vázlatot.¹⁷ Ez a vázlat mutatja, hogy mik voltak a problémák: munkaviszonynak számít-e a Szovjetunióban, vagy nem? Ez esetben a „Húszas Tanács” alkalmazottja és azzal köt szerződést. Haza járhat-e?

Csáti atya a hatóságoknál bejelentette az 5 papot,¹⁸ de próbáltak adminisztratív megkötéseket tenni: pl. hogy csak külön engedéllyel mehetünk Magyarországra. Amikor október folyamán ez ügyben a belügyi hatóságoknál jártunk, és ezeket a megszorításokat közölték, Zatykó atya röviden mondta, akkor mi most hazamegyünk. Dikarek belügyi megbízott erre elment és kb. 15 perc múlva visszajött, és megkérdezte, hogy mit akarunk? (Valószínű, hogy közben Moszkvát megkérdezte telefonon). Azonnal megadták másfél évre az itt-tartózkodást, és szabadon mozoghattunk, stb. De az egyházközséggel nem volt elintézve minden. Egy idő után sürgették, hogy a Húszas Tanáccsal kössünk szerződést. Amikor a szerződés-formulát (Dogovor) megmutatták és lefordították, azt mondtam, hogy én ezt nem írom alá.¹⁹ Én magam készítettem egy másik formulát,²⁰ azt pedig nem akarták elfogadni, végül is egy harmadik,²¹ közbülső megoldást fogadtak el, csak hogy legyen valami. (Úgy gondolom, Kornél atya 1991. februári levelében ennek a bemutatását sürgeti.)²²

Az 1989-ben Magyarországról jött papoknak is ezért kellett volna szerződést kötni, hogy adót fizessenek. Néhány levél éppen arra utal, hogy jövedelmi adónkat továbbra is Magyarországon akartuk fizetni, és kérelemre még pénz átutalását is engedélyezték. Aztán jött 1990-es pénz-válság – majd a benzinhiány – aztán a talon-rendszer (a pénz mellé egy másik papír (talon) is kell), majd meg a kupon-rendszer ... később az itt-tartózkodás egyre kurtább engedélyezése – majd megint az autó deklarációja maximum 2 hónapra ...

III. REIZER PÁL MEGYÉSPÜSPÖK (1990-2002)

Amikor 1990-ben Róma kinevezte *Reizer Pált* szatmári püspökké, új áramlat érintette meg a terület papjait. Heveli Antal, mint onnan származó, nagy bizalommal és reménnyel volt, el is ment Szatmárra. Tudtommal hivatalos küldöttség nem utazott, néhányan, mint magyarországiak könnyebben tudtunk eljutni a május 1-jén történt szentelésre, és szeretettel köszöntöttük. Akkor hallottuk, hogy *Colassuono érsek* a Szovjetunió nunciusává lett kinevezve, és ezért az egri érsek úr mindjárt hozzá csatlakoztatott, hogy beszéljek vele. Én azt mondtam, hogy most már van püspökünk, és jómagam a mise kánonjában ezután az ő (Pál) nevét fogom mondani. Semmi tiltakozást nem kaptam. A kárpátaljai papság féltette a függetlenségét, vagy tartott az állami nemtetszéstől, de nehezen vette fel a kapcsolatot az új püspökkel. Az itt élő papok valóban nem kötődtek Szatmárhoz. Öten közülük (Macejkó, Hasák, Csáti, Károlyi, Lániczki) a mai

17 Megállapodás a 6. függelékben

18 A bejelentő irat a 7. függelékben (oroszul)

19 Lásd a 8. függelékben (oroszul)

20 Lásd a 9. függelékben

21 Lásd a 10. függelékben (oroszul is)

22 „Ugyancsak Ungvár (ill. Kijev) kéri ügyünkben a következő iratokat: szerződést az egyházközségekkel a fizetésünkről ... Az egyházközségekkel kötött szerződések egy példányát viszont hozzád magaddal.” (1991. február 15.)

Szlovákia területéről származtak, kettő (Hudra és Horváth) kárpátaljai és egyedül Heveli volt szatmári. Amikor Reizer Pál püspök 1990 decemberében Szerednyén találkozott az itteni papokkal, (emlékezésem szerint a mise után érkezett meg), nagy tisztelettel és elismeréssel köszöntötte az itt küzdőket, és semmiképpen sem akart a főhelyre ülni, hanem Csáti ordinárius urat tisztelte meg azzal. (Viszont felajánlotta szolgálatait, ha kell pl. bérmálni...)

Arról nem tudok, hogy Reizer püspök látogatásakor valami jogi intézkedést is tett volna. Különbösen nehezen érthető előttem, hogy egy fél év múlva Csáti atya Colassuono érsek első látogatásakor miért érdeklődött volna annyira a jogi státusunk iránt?

Reizer püspök látogatását követő néhány nap múlva meghalt Horváth Ágoston ungvári plébános. Karácsony előtt nem történt semmi változás, hanem Munkácsról járt át Ungvárra Diósi Kornél atya és Szerednyéről Zsarkovszki Péter. Ő mindjárt orosz-ukrán-szlovák nyelvű szentmiséket tartott. Ungvár betöltése és ezzel kapcsolatos dispoziciók aztán 1991. február végén történtek meg. Ezen dispoziciókat Csáti atya a papság munkácsi összejvetelén a kápolnában olvasta fel. Annak végrehajtása nem volt meg teljesen: pl. Nagygejőcre továbbra is Károlyi atya járt. Ungvárra pedig március közepétől nem járt Péter atya, mert csak úgy akart jönni, ha szláv nyelvű misét tart. Csáti atyához állandóan mentek szlovákok, hogy követeljék a „szláv misét”. Csáti atya végül is azért kívánta, hogy legyen vasárnap este is magyar nyelvű szentmise az ungvári templomban. Csáti atya tudta, hogy ahova Péter atya bement, ott megszüntette a magyar nyelvű imát és éneket (Szerednye, Perecseny). Csáti atya szerette volna Péter atyát Rahóra helyezni, de nem akart menni. Egyébként nagy levelezés és utazás volt, hogy megoldást találjanak az ungvári plébániára, Szatmár és Eger is bekapcsolódott.²³

1991 tavaszán Reizer püspök egyik papját, Baumann Ferencet küldte segítségül Kárpátaljának, Rahóra. Majd őt váltotta Schönberger Ferenc, aki később Munkácsra, végül Császlócra került. Reizer püspök egy idő elteltével egyházi címeket adományozott az idősebb papoknak (úgy tudom, címzetes kanonokok lettek Csáti, Heveli és Károlyi).

23 Részletek a levelekből. 1990. dec. 31. Csáti atya levele Bohán Bélához. „Ungvár betöltése nincs megoldva... 10 magyar falu pap nélkül – Tárgyaltunk 27-én Péter atyával, hogy esetleg Rahóra küldöm, hallani sem akar róla. Így teljesen tanácstalan vagyok... Készülj fel, hogy január végén elbúcsúzol Rahó és vidékétől...”

1991. febr. 15. Dósi Kornél levele Bohán Bélához. „Szeretettel hívlak és várlak febr.26-ára a Géza napi találkozóra. ... a visszaadott kápolnában kezdjük a rekollektív elmélkedést 10 óra után, majd Józsi bácsi hivatalos ügyeket akar tárgyalni (Ungvár... sőt tervei szerint le akar mondani, amiről igyekszem lebeszélni...) egy kérelmet is kell írunk Colassuonno nunciushoz, hogy kérjük az egyházjogi rendezést (Seregély érsek beadványára ilyen értelmű válasz jött Rómából). ... Szatmáron szívesen fogadtak, Pál püspök megígérte, hogy egy papot megpróbálnak küldeni...”

1991. márc. 6. Diósi Kornél levele Bohán Bélához és Baumann Ferenchez.

„Most jöttem meg Szatmárnémetiből. Baumann Ferenc szerdán érkezik Záhonyba... Csütörtökön,14-én szeretném őt felkísérni Rahóra.... Pál püspök mindenkit köszönt. Beadványára Rómából azt válaszolták, hogy Colassuonno nunciushoz fog foglalkozni Kárpátalja ügyével, addig a Szentsek nem akarja megváltoztatni a „stats quo-”t ...”

Colassuono a pápai legátus (Nuntius apostolicus) Szovjetunióban Kárpátalja területére először 1991. április 1-jén (húsvét másnapján) jött. Megérkezett este és a gör.kat. püspököt kereste meg, és oda hívatott engem is. Másnap az ungvári rk. templomba jött, ahol mise előtt latinul köszöntöttem.²⁴ Utána ellátogattunk Munkácsra, melynek célja a tájékozódás volt. Különös intézkedést nem tett, de sok mindenről érdeklődött, pl. hogy szükséges lenne-e ide püspök kinevezése? Munkácson kívül egy sváb faluban, Alsó-Schönbornban is misézett, és időbeli félreértés miatt maradt le a gör.kat. nagycsütörtöki „lábmosásos” püspöki miséről, amelyet akkor még a ceholnyai templomkertben tartottak. Ezért ígéretet tett, hogy egy nagyobb gör. kat. ünnepre eljön.

Éppen ezekben a napokban (1991. április 23.) szavazta meg a kijevei parlament az új egyházzal és a vallásszabadsággal foglalkozó törvényt. Ebben szerepel az a pont is, hogy az egyes vallásoknak joguk van arra, hogy irányítását határon túlról, más országból végezhessék. A törvényt egy hónappal később, májusban publikálták.

Közben *Colassuono* pápai legátus elutazott Rómába, és legközelebb csak 1992. január elején jött a görögök karácsonyi ünnepére – ígéretéhez híven.

1991 májusában Róma e terület jogi helyzetével kapcsolatban rendelkezett: a rendelkezés címzettjei a bukaresti nuncius és bizonyára a Szovjetunió nuncius legátusai voltak. Tartalma: Reiser Pál szatmári és Gergely jass-i püspökök többször is kérték Rómát, hogy egyházmegyéik Ukrajnában lévő területükre is erősítsék meg joghatóságukat. Megvizsgálva a dolgot, Róma úgy rendelkezik, hogy Szovjetunió nuncius legátusát bízta meg, hogy e területeket püspöki joghatósággal kormányozza alkalmas papi személy vagy személyek által. Egyúttal megbízta a dáko-román nunciust, hogy ezt az intézkedést ismertesse Reiser és Gergely püspökökkel, valamint megbízta *Colassuono* a pápai legátust, hogy a terület papjait és híveit erről megfelelő módon tájékoztassa. – Bár ez a rendelkezés tudomásunkra jutott már a nyár folyamán, annak kihirdetése – közlése – csak 1992 januárjában történt meg.

Az 1991-es vallási törvény

Ez ideig is Csáti atya vezetésével a helyi egyház a maga életét élte: igyekezett templomait rendben tartani, a visszaadott templomokat felújítani, és más vallási közösségek példájára az egyes egyházközségeket (plébániákat) az állami hatóságoknál beregisztrálni. Az időközben megjelent törvény ugyanis előírta, hogy az egyes közösségek készítsenek alapszabályt, azt a közösség gyűlésén fogadják el, az egyház (vallás) vezetője (pl. a vikárius) terjessze fel a terület vezetőjéhez, és ott a területi gyűlés elfogadja, és jogi sze-

24 1991 ápr.-ban *Colassuono* nuncius köszöntése Ungváron mise előtt.

„Excellenciás és Ft. Érsek Úr! Nagy tisztelettel köszöntöm a hívek nevében is Főtisztelendőségedet a mi plébániai templomunkban. Ezen a helyen évszázadok óta áll a latin róm. kat. templom. De ebben a városban ide nem messze működött egykor a jezsuita kollégium és templom is. Ez a plébánia régen vezető szerepet töltött be ezen a vidéken. A városban az irgalmas nővérek 2 iskolában és 1 kórházban működtek, a szociális nővérek pedig a plébánia szegényházában, de volt itt katolikus fiúiskola is. – Ma ez a templom az egyetlen hely, ahol összejövünk. A régi dicsőségnek csak a romjai vannak, de hiszem, hogy a „megnyesett fa újra kiszökdül”. Ennek záloga a hívek buzgó imája. – Kérjük, vezesse ma imánkat, szentmisénket Ft. Úr.”

mélyiségeként létezhet. Egyben ott kérheti, hogy az eddig használt templomát adják tulajdonába, vagy kérhet vallási gyülekezésre megfelelő helyet.

Ilyen értelemben Ungváron (figyelembe véve az 1991. április 23-i törvényt, más egyházközségek – pravoszláv, református, gör.kat. és más szláv nyelvűek róm. kat. alapszabályát is) 1991 nyár folyamán Perduk Zoltán tanárral összeállítottunk két alapszabályt. Egy hosszasabbat a nagyobb plébániák és egy rövidebbet a „filiák” részére. Csáti atyával és a papsággal ismertettük és biztattunk mindenkit, hogy terjessze be a szokott módon. Az Alapszabályt két nyelven, magyar és orosz nyelven készítettük el, mert a magyar templomokban felolvasni úgyis csak a magyar nyelven tudjuk. Az egyházközségek részéről a gyűlések megtörténtek. Csáti atya jóváhagyó írásával a felterjesztések és azok jóváhagyása a terület részéről szintén megtörténtek. Erről szóló igazolást megkaptuk, valamint határozatot arról is, hogy a kért templomot adják vissza az egyházközség tulajdonába. (Jellemző, hogy ebben az ügyben nem a szláv nyelvűekkel működünk együtt, ők ugyanis pl. így írtak: őrdarmai szlovák rk. egyházközség. Mi viszont nem akartuk nemzetiséghez kötni már megnevezésében a plébániát, hanem elsősorban az egyházi törvénykönyv rendelkezéseire, és ezért mindjárt a bevezető pontban szerepel ez az alapvető mondat: „Az egyházközség vallási tevékenységének alapjául mindenben kötelezően elfogadja a Latin Egyházi Törvénykönyv II.r.IV.f-t, amely kifejezetten a latin rk. plébániák működését szabályozza.”

1991. szeptember 14-én Ungváron a „kálvária búcsú” miséjét a templomban Csáti atya mondta (ekkorra készült el az a két szoba, amelyet a szegényházban visszaadott lakásban feljavítottunk), és mise közben odaszólt, hogy a kánonban a Francisco nevet mondjam be. Eddig ugyanis mindig a Pál nevet mondtam. Vagy ő nem akarta a Pál nevet hallani, vagy kapott volna valami értesítést már, nem tudom.

1992. év

Tehát 1992. január elején Ungvárra látogatott Colassuono pápai nuncius-legátus – a gör. kat. karácsonyra, hogy ígéretét megtartsa – és természetesen egyik célja látogatásának az volt, hogy a róm. kat. papsággal találkozzék. Ez Munkácson történt, de nem a Csáti atya lakásán, mert ő beteg volt, hanem Kornél atya lakásán. Vártuk, hogy a pápai legátus mit fog közölni, de nagyon nehezen indult a megbeszélés. Végül is a kérdésünkre, hogy „valóban ő a mi területünknek ordináriusa?” – igennel válaszolt. Aztán, mint fontos kérdést feltették a szlávok, hogy az ungvári templomba legyen szlovák nyelvű szentmise. A jelenlévő papok nagyobb része ezt szükségtelennek tartotta, erősen tiltakozott pl. Heveli atya is. Az elég heves ellentét miatt emlékezetem szerint más kérdés elő sem került. Végül azzal fejeződött be az összejövetel, hogy két nap múlva ismét összejövünk, és folytatjuk ezt a kérdést, valamint javaslatot kér, hogy ki legyen az ő helynöke itt a területen? Egymást biztattuk, hogy mind jöjjünk el, mert így lesz reális a kép, nehogy csak a szlávok legyenek jelen.

Két nap múlva Csáti atya lakásán jött össze a papság. Csáti atya nagyjából meggyógyult és latin nyelvű köszöntőt mondott a nuncius-legatus úrnak. Ebben szerepelt, hogy nagy általánosságban megvan a terület, a papság is, nagyobb hibák nincsenek, kifogásolja viszont, hogy Zsarkovszki Péter atyában sovinizmus és nacionalizmus van. A nuncius úr a megbeszélésről (gyűlésről) latin nyelvű jegyzőkönyvet készített. Ez rögzítette a szavazás (véleménynyilvánítás) eredményét, amelyben legtöbben Csáti atyát kívánták továbbra is vikáriusnak. (Úgy értékeltük, hogy valószínűleg a szlovákok nem őt

akarták!) Az ungvári szlovák miséről ez alkalommal sem sikerült megegyezni, Csáti atya is erősen ellene volt. A nuncius-legatus úr megígérte, hogy három hónap múlva (húsvétra?) ismét jön, és akkor folytatjuk a tárgyalást. (A gyűlés után megmutattuk a nuncius úrnak az Új Ember újságban az 1991 novemberében megjelent cikket, hogy Nílca szlovák püspök alapkövet szentelt Ungváron és Moszkvában. – A legátust kérdeztük, tud-e erről? – „Nem – de nem is engedem meg.” Aznap vagy másnap misézett a nuncius-legatus úr Perecsenyben vagy Nagyberznán, és elutazása előtt utolsó reggel Ungváron.²⁵ A nuncius úr lengyel jezsuita titkára külön nyomást akart rám gyakorolni, hogy már most vezessük be a szlovák misét, sőt valami többet, hogy ezt a Generális üzenetéről nem tudok, egyébként pedig a helyi ordináriusnak vagyok alárendelve lelkipásztori ügyekben. A nuncius-legatus úr is azt mondta, hogy már most vezessük be a szlovák misét. Azt mondtam, hogy ma írta alá a jegyzőkönyvet, amelyben ennek a kérdésnek három hónapra való elnapolása is szerepel. (Úgy látszik, hogy a szlovák helyen „meggyőzték.”)

Végül arra hivatkoztam, hogy a helyi, most kinevezett helynök nélkül nem tehetem meg. Ebből még további problémák adódtak, mert végül magam is, és az egyházközségi vezetők is jelentették a helyzetet Csáti vikárius úrnak, aki ugyanazt mondta, hogy ne hirdessem ki. A szombati vagy vasárnapi esti mise idejében felhívott telefonon, amikor is mondta, hogy őt nem tájékoztattuk arról, hogy a nuncius-legatus kérését elfogadtuk. Ezután úgy intézkedett, hogy nem vezetjük be a szlovák misét és megtiltja, hogy Péter atya Ungváron működjön. (Később mondta el, hogy mialatt ő telefonált, Péter atya fenyegetőzve állt ott mellette...) – Többet a pápai nuncius-legatus nem jött, mert időközben új nunciust neveztek ki Rómából, *Antonio Francot*. (Illetve még hallottam, hogy a görögök ügyében, mint pápai megbízott – vizitátor – járt Fr. Colassuono moszkvai nuncius Ungváron a Zakarpatia hotelben!)

Antonio Franco nuncius (1992–97)

Antonio Franco c. érsek, pápai nuncius először 1992. augusztus 10-én estére érkezett az ungvári róm.kat. templomhoz. Többször tette meg az utat később Kijevből repülővel, és általában a gör. katolikusokkal vártuk a repülőtéren. Ez alkalommal a gör. katolikusoktól jött, és illő módon a templom ajtajában ministránsokkal vártam, harangszóval. Késett, és később is emlegette, – hogy csak papi civilben érkezett meg. De ettől

25 1992 januárban Colassuono köszöntése Ungváron „Excellenciás és Főtisztelendő Érsek Úr!

Nagy örömmel és tisztelettel köszöntöm Excellenciádat az ungvári latin szertartású rk. templomban nemcsak úgy, mint az Apostoli Szentszék nunciását, hanem mint a mi Főpásztorunkat is. Ebbe a templomba sok környező községből jönnek össze a hívek, akiknek nincs templomuk, de azok is akiknek van. De negyven éven keresztül mintegy „menedékhelye” volt ez a templom a görög katolikus híveknek is. Örömmel látjuk, hogy ők most visszakapták katedrális templomukat, és abban újra virágzik a katolikus hit. Ezért köszöntöm körünkben szeretettel Ft. Szemedi János püspök urat. – Mint azelőtt, úgy a hívek most is mindkét templomot buzgón látogatják. Hisszük, hogy ez a testvéri szeretet meg fog maradni, és így mindkét rítus új erőt kap.

Kérjük Excellenciádat, vezesse imádságunkat és azután adja áldását.” (latinul is.)

függetlenül szeretettel fogadtuk (latinul köszöntöttük)²⁶ és ő is úgy válaszolt, és beszédében az ukrán latin egyházzal és püspöki karról beszélt, – nem kis csodálkozásomra. Arról hallottunk, hogy Rómában az ukrán szekciónál dolgozott. Mint új ordinárius, Munkácson megerősítette Csáti atyát helynöki megbízásában. Ígérte, hogy hamarosan újra jön ...

1992 szeptemberében találkozott a papsággal. Erősen szorgalmazta az ukrán nyelvet. A szlovákiai lazarista atyák pedig a szlovák tudatot erősítették. A nuncius úr a katolikusok nyelvi megoszlását szerette volna tudni, ezért megbízta Zsarkovszki Péter és Diósi Kornél atyákat ennek felmérésével. Azt mondta, hogy ezután fogunk majd tárgyalni a további teendőkről. Maga a „felmérés” eléggé sajtóságon történt, például Ungváron eléggé kifogásolható módon egy vasárnap estére hívták be a környékbeli egyháztanácsi elnököket (1-2 embert), hogy tájékoztatást adjanak. A magyar községekből be is jöttek, a környékből viszont a szlovákok autóbusszal jöttek be az esti misére, és ott akarták megszavaztatni a jelenlevőket, hogy Ungváron milyen részben vannak szlovákok. (A vasárnapi esti misére általában kevesen jártak, és máris indultak haza, mivel előzőleg erről semmiféle tájékoztatást nem adtak). A végén lett is nagy hangoskodás és „veszekedés” a templomban. Nagy nehezen lehetett lecsillapítani az indulatokat. (Bizonyára ott volt az emberekben a görög katolikusok és pravoszlávok között folyó „harc” emléke is, amely ilyen hevességre ragadtatta őket.)

A nuncius úrnak végül is kétfajta felmérési eredményt jutattak el: más volt Péter atyáé és más a Kornél atyáé.

A nuncius úr a papságot legközelebb Munkácsra novemberre, a Szent Márton-napi búcsú alkalmával hívta össze. Az összejövetelek alkalmával közös mise volt, és ez lassanként három nyelvűre alakult. Latin volt a kánon, aztán az olvasmányok, énekek, beszéd magyar-szlovák-német változatban követték egymást. Ha volt két tolmács, akkor az olasz (vagy angol) beszédet fordították magyarra, szlovákra, németre; ha nem volt, akkor továbbfordítás volt arról a nyelvről, amilyen tolmács akadt. Így fordult elő, hogy olaszról szlovákra, és szlovákról magyarra fordították. A munkácsi hívek háborogtak, hogy miért nem előbb magyarra? ...

1992 novemberében Szent Márton-nap előestéjén már itt volt a nuncius úr és – ahogyan elmondták – Csáti atyának már akkor elmondta, hogy úgy rendelkezik, hogy Munkácson és Ungváron is vasárnaponként szlovák misét kell tartani. (Állítólag másnap azt is be akarta jelenteni, hogy vikáriusnak Péter atyát akarja kinevezni) Csáti atyát annyira meglepte ez, hogy rosszul lett és másnap misézni sem jött. A mise után a nuncius úr a papságnak a megbeszélést a munkácsi templomban, a szentélyben tartotta. Itt közölte, hogy advent első vasárnapjától a munkácsi és az ungvári templomban vasárnaponként az ő titkára, Milán atya fog szlovák nyelvű szentmisét tartani. (Állítólag az új helynök kinevezését is el akarta volna mondani, de Csáti atya rosszullete miatt erre nem került sor.) Elég hevesen tiltakoztunk a szlovák nyelvű szentmise bevezetése

26 Antonio Franco nuncius köszöntése 1992 aug.10-én Ungváron. „Excellenciás és Főtisztelendő Éresk Úr-Nagy örömmel és tisztelettel köszöntöm Excellenciádat a mi plébánia templomunkban, mint az Apostoli Szentszék nunciusát és mint a mi Főpásztorunkat. – Ez a latin katolikus templom sok évszázada áll, és az ungvári plébánia és főesperesség jelentős volt Kárpátalján. – Vasárnaponként a környék sok falujából jönnek ide a hívek. – Ma, Szent Lőrinc vértanú ünnepén mindannyian imádkozunk, hogy Isten segítse az Ön munkáját és kérjük, hogy vezesse a mi imánkat és szentmiseáldozatunkat. (latinul is.)

ellen, azért, mert a „nyelvi felmérést” nem ismertette, és azt nem értékeltük ki. Végül is a rendelkezést tudomásul vettük, Csáti atya pedig megerősített vikáriusnak.

1993. év

Csáti József halál

Még az előző évben meghalt Csáti atya húga, majd Csáti atya is megbetegedett. Egerben volt kórházban, de úgy látszik, állapota nem javult, mert végül is 1993. március 1-jén meghalt. Március 4-én volt a temetése a munkácsi templomból. A misét és temetést Seregély István egri érsek végezte, mellette A. Franco c. érsek-nuncius és Tkács kassai érsek. Minden szerep nélkül jelen volt Reiser Pál szatmári püspök is.

A temetés utáni ebéden Tkács érsek olyasmit mondott, hogy meg kellene határozni itt Kárpátalján, hogy egyházi szempontból melyek a szlovák, ill. a magyar területek. Talán válasz helyett viszont Seregély érsek javasolta, hogy hitoktató tanfolyamot kellene beindítani valamely városban, és azt támogathatná a nyíregyházi tanfolyam. Ilyen módon indult el később Nagyszőlősen a hitoktatóképzés, mint a nyíregyházi tanfolyam fiókja.

Hudra Lajos

A pápai nuncius mint ordinárius a papságot összehívta, és szavazással véleményét kérte, hogy kit nevezzen ki helynöknek. Így nevezte ki *Hudra Lajost* helynöknek. Sürgette, hogy Munkácsra költözzön át. Mivel Csáti atya háza – előbbi ígéretei ellenére – végrendeletileg nem az egyházközséggé lett, ezért az új plébános-vikárius csak akkor tudott átköltözni Munkácsra, amikor egy házat vettek a Munkácsy Mihály utcában. Itt az emeleten lett a nuncius (Ordinárius) és titkárának lakása, amikor ide látogatnak, a földszinten pedig a plébánia.

Ugyanakkor nyelvek szerint magyar, szláv és német „helynököt” is nevezett ki Majnek Antal, Zsarkovszki Péter és Nádor Albert személyében.

Egyébként legtöbbünk meglepetésére Zsarkovszki Péter először Csáti atya temetésén jelent meg ferences ruhában, és így tudtuk meg, hogy ukrainai ferences, és nem a rigai egyházmegye papja.

Antonio Franco nuncius, mint Ordinárius intenzív kapcsolatot tartott fenn a területünkkel. Titkára, Sasik Milán 1992 adventtől minden vasárnap jött Munkácsra és Ungvárra szlovák misét tartani. (Eredetileg egy fél év próbaidőre volt ez a rendelkezés, de tovább folytatódott.) Húsvét előtt olajszentelési misét Munkácson tartott, húsvétvasárnap pedig Ungváron magyar és szlovák misét külön-külön. A görög katolikusokkal is sokszor akadt tárgyalása, és akkor mindig velünk is találkozott.

1993-ban elsőáldozókat áldoztatott Ungváron. Az első úrnapi nyilvános körmenetet is Ungváron tartotta ebben az évben, amelyen a görög katolikus püspökök és papok is nagy számban vettek rész a hívekkel együtt.

Júniusban a munkácsi templomban szentelte áldozópappá Seregély István egri érsek Pap Sándort a „szatmári egyházmegye kárpátaljai területének” titulására.

IV. KÁRPÁTALJAI APOSTOLI KORMÁNYZÓSÁG

Az egyházkormányzati és egyházpolitikai helyzet, amely a görög katolikusokat is közvetve érintette, magával hozta, hogy ennek a területnek római katolikus helyzetét is valahogyan stabilizálni akarta a Szentszék (vagy a nuncius úr). A vikárius és nyelvi helynökök révén való vezetés után – bizonyosan tárgyalások után – a *Kárpátaljai Apostoli Kormányzóságot* állította fel a Szentszék (1993. augusztus 14.)

Ennek kihirdetése, állami vezetők jelenlétében, a munkácsi templomba december 16-án volt. Ez alkalommal tette azt a megjegyzést a nuncius úr, hogy nagyon hálásnak kell lenni Reizer Pál szatmári püspöknek. (Gondolom, hogy Rómában az ő hozzájárulását is kérték, vagy esetleg más tendencia is volt, netán az, hogy egyszerűen egy másik egyházmegyéhez csatolják, mint ahogy tették azt a csernovici területtel.)

Az apostoli adminisztrátor Antonio Franco nuncius lett, helynöke továbbra is Hudra Lajos, a nyelvi „helynökök” is maradtak. Létrejött egy „papi szenátus” is, amely nem sokat működött. Megalakult az *Ukrajnai Római Katolikus Püspöki Konferencia*. Ennek gyűlései lengyel nyelven történtek, de Hudra helynök úr nem tudott elmenni betegsége miatt, így a nuncius urat titkára vagy Zsarkovszki Péter atya kísérte. – Egy összejövetel (szenátusi) alkalmával szóba került, hogy a domonkosok kértek Munkácson egy templomot, a várpalánkait. A nuncius úr a szenátusi tagok véleményét és szavazatát kérte. (Hudra atya éppen orvosnál volt, így a jelenlévők mind csak külföldiek voltak, tehát egyetlen idevaló pap nem volt jelen!) Megmondtam, hogy nem tartom helyesnek, hogy amikor e területnek kb. 5 papja él és lelkipásztori munkát végez, őket ne kérdezzék meg ilyen ügyben.

Majnek Antal püspök (apostoli adminisztrátor: 1997–2002)

Bár a nuncius úr mondta, hogy 3–4 olyan nagy templom is van a területen, amely alkalmas lehet a központnak (Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős) – de mivel már Munkácson vettek házat, a központ ide irányult, és az új helynököt is ide nevezték ki plébánosnak. 1995-ben Róma *Majnek Antalt* segédpüspökké nevezte ki, és amikor Hudra Lajos helynök meghalt, az ordinárius a segédpüspököt nevezte ki munkácsi plébánosnak és általános helynöknek. 1997 októberében Majnek Antal c. püspök lett az apostoli kormányzó.

V. MUNKÁCSI PÜSPÖKSÉG

Már az Apostoli Kormányzóság megalakításával is elindult a régi szatmári egyházmegyétől való elkülönülés. Amikor pedig a Szentszék 2002. március 27-én új egyházmegyét létesített, és a Munkácsi Egyházmegyét a Lemberg Főegyházmegye szuffraganeusának minősítette, véglegessé vált e terület elválása a régi szatmári egyházmegyétől ...

1. Római katolikus papok Kárpátalján 1945-től 2000-ig

Az egymás után megjelent Schematizmusok (1996, 1998, 2000, 2001, 2002) próbálnak a múlttól is összefoglalást adni. Az 1996-os a Szovjetunió idején itt működő papok nevét és néhány adatát hozza, de legalább négyet kihagy, és legalább 10-12 olyan nevet hoz, akik még 1945 előtt elmentek, vagy azután hamarosan. A 2002-es felsorolja az elhurcolt papokat, de csak háromnál közli elhurcolásának évét, büntetését.

Néhány plébános és káplán eltávozott még 1944-ben vagy 1945-ben Magyarországra vagy nyugatra: Csaba István, Tóth Miklós.... Mások viszont ide jöttek, eredeti szülőföldjükre: Szólits Bálint, Hasák Gyula.... Valószínűleg csak Ungváron, Beregszászon, Munkácson és Nagyszőlősen, esetleg Szerednyén volt káplán egy ideig 1-1.

A püspök és a főesperesek igyekeztek minden plébániát betöltve és ellátva látni, és ez későbbi gondja is a helynöknek. Így érthető az a „körlevéli szigorúság”, ami megjelenik 1947-ben, hogy három papot (Józsa Béla, Kondás László és Getlik István) büntetnek, mert elhagyva nyájukat Szlovákiába távoznak.

Úgy tűnik, hogy négy nyugdíjas volt 1945-ben: Boschetti, Ratkovszki, Jaross és Knauer. Ratkovszki 1945-ben meghalt. Így 1946-ban (máshova eltávozott papok után) maradt itt 2 nyugdíjas pap és 41 aktív pap. 1947-ben egy szentelés (Hudra), majd később (1978-ban) még egy: Tóth József. Egy kivételével (Plakinger) mind itt maradtak, és itt haltak meg (kettő elhurcolásban).

Az egész szatmári egyházmegye romániai, magyarországi és csehszlovákiai területeiről jelentős számú papot vittek börtönbe vagy lágerbe. Börtönben (lágerben) haltak meg Scheffler János püspök, Pásztor Ferenc pápai prelátus, püspöki helynök, Haklik Sándor esperes-plébános és Holozi Károly benei születésű teológus.(?)

A kárpátaljai 41 aktív pap közül 19-et börtönbe vittek (46%-át), s ez az arány felülmúlja a görög katolikus és református elhurcolt lelkészek arányát.

Amíg a gör.kat. és református elhurcoltak és börtönt viseltek további sorsáról vagy rehabilitációjáról családjaik révén lehet tudomást szerezni, illetve saját egyházmegyéjük igyekezett erről gondoskodni, addig a római katolikusoknál mindezek hiányoztak, hiszen saját családjuk nem volt, az egyházmegyéjük más országban (Románia) maga is szenvedett és főpásztor nélkül volt.

A viszonylagos szabadság elérkeztével (1990) már csak nyolc pap élt, és ezek közül négy volt börtönviselt: Csáti, Heveli, Horváth és Hudra. Hetényi Varga Károly könyvében az ő visszaemlékezéseik szerepelnek. A többiekről csak közvetett adatokhoz jutott, és bizony néha ezek az adatok tévesek. (Pl. Boschetit összetéveszti az ugyancsak rahói gör.kat. plébánossal, Demjanoviccsal, akit kivégeztek. Boschetti viszont tovább élt. 1946 ápr. 15-én Scheffler püspök így ír Pásztor Ferenchez: „ 5. Szegény Boschetti-t nagyon sajnálom. Medium extraordinarium-ot most nem tud igénybevenni, amúgy is igen valószínűtlen gyógyulása érdekében. Tegye betegségét érdemszerzővé .)

„1989 végétől mintegy 5079 elítélt ügyét vizsgálták meg. 3146 személyt rehabilitáltak. 1091 egyénnel kapcsolatban a területi ügyészség fellebbezett Ukrajna főügyészéhez. — A rehabilitációról szóló írást az illetékesek minden esetben megküldték az elítéltek hozzátartozóinak.” (Istenhez fohászokodva... Ungvár - Budapest, Intermix Kft. 1992.)

A római katolikus latin papok „hozzátartozói” az ugyanazon egyházmegye püspöke és papjai és a hívek...

A rehabilitáltak névsorát közli: *REABILITOVANI ISZTORIEJU ZAKARPATSKA OBLASZTY* *Knyiga persa Uzsgorod 2003.* E könyv adatai szerint a papokat a következő sorrendben ítélték el:

- 1946. Jan. 20. dr. Tóth J. 4 év.
Jan. 29. Lőrincz I.
Nov. 18. Tindra 5 év.
- 1949. Jan. 29. Horváth 10 év.
Ápr. 21. Bártfai 25 év.
Jún. 13. Haklik ?
Júl. 6. Pásztor F. 25 év.
Dec. 12. Hudra. 25 év.
- 1950. Febr. 25. Galambos 25 év.),
Jún. 28. Heveli 25 év,
Júl.12. Tökés 25 év
Okt. 18. Sörös 10 év.
Dec. 26. Árvai 25 év.
Dec 29. Bakó 25 év.
- 1951. Jan 29. Homolya 25 év
Máj. 18. Csáti 25 év.
Aug. 29. Tempfli 25 év.
- 1952. Máj. 29. Bujaló 10 év.

A rehabilitálás:

- 1956 (?) Tökés,
- 1989: Pásztor, Sörös, Bujaló,
- 1990: Lőrincz, Csáti,
- 1991: Hudra,
- 1992: Tempfli, Tindra, Tóth, Horváth, Homolya, Heveli, Bártfai, Bakó, Árvai, Haklik.

Nem szerepel a könyvben Galambos és Plackinger neve.

Kárpátalján élt római katolikus papok 1945-től

Név	Születés helye és ideje	Szen- telés	Plébános működési helye	Börtön	Halálozás
Árvay Dezső	Szatmárnémeti, 1904.V.1.	1926	Újlak (Lázári,	1950/6 év	Újlak, 1963.IX.13.
Bakó Zoltán	Zvolen (Zólyom) 1911 V.1.	1938	Kisszelmec	1950 25 év	Munkács, 1966
Baranyai Vencel	Nagymajtény, 1915 VI.17.	1942	Szolyva		Szolyva 1960.VI.30.
Bártfay Kálmán	Eperjes, 1886. VII.15.	1909	Nagyszőlös, Perecseny)	1949/25 év	Ungvár, 1961

Név	Születés helye és ideje	Szen- telés	Plébános működési helye	Börtön	Halálozás
Dr. Bujaló Bernát	Rát, 1901.VIII.22.	1925	Ungvár	1952 10 év	Rát, 1979.II.12.
Csáti József	Kapos, 1912.I.26.	1939	Szerednye, Munkács,	1951 /5 év	Munkács 1993.III.01.
Erni Ferenc	Nagymajtény 1888.XI.20.	1913	Sárosoroszi		Sárosoroszi 1962. I. 16.
Fekete István	Szatmárnémeti 1911 IX.17.	1934	Feketeardó		Feketeardó, 1967
Galambos József	Szentgotthárd, 1913.III.3.	1939	Bene, Sztatina (1985.II.25), Huszt)	1950/25/6 év	Huszt, 1985.XII.2.
Haklik Sándor	Beregszász, 1893.XII.19.	1916	Rát (Újlak)	1949 25 év	1950
Hasák Gyula	Dobóruszka 1910, VII.20.	1943	Rát, Szőlős		Szőlős, 1990.V.17.
Heveli Antal	Kaplony, 1916.VIII.21.	1939	Sztatina, Szolyva,	1950/25/5 év	Szolyva, 1999,VII.21.
Homolya Péter	Kelecsény, 1903.XII.23.	1927	Körösmező, Onokóc, Be- regzsász	1951 25 év	Beregszász, 1981 XI.22.
Horváth Ágoston	Turjaremete, Ungv.1914.III.12.	1941	Szerednye, Perecseny, Ungvár,	1947/10/9év	Ungvár, 1990. XII.7.
Hudra Lajos	Lalovo (Ungvár), 1919.III.19.	1947. VI.13	Huszt, Sztatina, Mun- kács,	1949/25/7 év	Munkács, 1995.XII.10.
Károlyi Lajos	Kapos 1914	1938	Mezőkaszony		2005.nov.11.
Dr. Kizmann Mihály	Pósháza, 1912	1938			Munkács, 1973
Kovács Béla	Királyháza 1898 I.13.	1927	Visk		Visk, 1965
Lánczky István	Királyhelmece 1917 I.27.	1943	Királymező, Beregszász		Beregszász, 1995 I.21.
Lőrincz István	Nagykároly, 1889.VIII.19.	1912	Órdarma, Homok,	1945/3 év/3+5	Homok, 1978.VI.24.
Lőrinczy Béla	Ungvár, 1907.III.26.		Csap 1930		Csap, 1985
Macejkó János	Szinye (Sáros m) 1902 XII.25.	1935	Gyertyánliget, Dolha, Beregszász, Királymező		Királymező, 1997
Dr. Mészáros János	Erdőd 1906	1931	Bárdháza, Ungvár		Ungvár, 1977.VIII.31.
Müller István	Királyháza, 1916	1943	Körösmező, Nagyszőlős		Nagyszőlős, 1973
Pásztor Ferenc	Ungvár, 1880.I.14.	1902	Dobóruszka, Beregszász	1949/25	1951. X.15. Tajset
Pásztor József, dr.	Ungvár, 1907	1930	Nagyberezna		Nagyberezna , 1957
Plackinger Pál	Nagytarna 1815.II.16.	1942	Kir.mező, Técső, Visk	önkéntes	Szatmár, 2002.X.8.

Név	Születés helye és ideje	Szen- telés	Plébános működési helye	Börtön	Halálozás
Reszler István	Nagymajtény 1893.VII.31.	1917	Rahó		Rahó, 1968.VI.10.
Richter Ágoston	1879.VI.11.	1904	Várpalánka		Várpalánka
Sörös János	Szenna, 1892.VII.3.	1915	Munkács (Berzna),	1951/25/5év	Munkács, 1958
Szegedi Jenő	Nagylucska 1897.VI.27.	1919 XI.2.	Felsőkerepec, Várpalánka		1983.V.23.
Szóllits Bálint	Sárosoroszi	1944	Királyháza		Királyháza, 1980
Szentmihályi La- jos	Nagyhalász 1877 VII.30.	1900	Császlóc		Császlóc, 1953
Szörényi István	Mezőfény, 1906.VII.30.	1930	Visk		Técső, 1971.VII.27.
Tempfli István	Csanáros, 1908.VII.18.	1930	Nevetlenfalu, Körösme- ző, Rahó	1951/25 év	Rahó, 1988.IV.14.
Tindira Ernő	Latruba (Ameri- ka) 1892	1916	Bárdháza	1946/5 év	Ungvár, 1972.I.19.
Dr. Tóth József	Beregszász 1903.I.12.	1925	Szerednye	1946/3 év/	Szerednye, 1973
Tóth József	1920	1978	Ungvár		Beregszász, 1988
Tökés György	Zajta, 1891.II.25.	1915	Huszt,	1950/25 év	Huszt, 1973
Vaskó Béla	Kemecse 1913.III.23.	1937	Nagygejóc, Császlóc, Rát		
Závodnyik Tibor dr.	Ungvár 1908.IV.2.		Körösmező, Fancsika, Munkács, Ungvár		Ungvár, 1984.VIII.7.
Barna(Spisák)Já- nos	Ungvár 1869.X.25.	1893	Szenna (ny)		Ungvár, 1946.III.25.
Boschetti And- rás,ny.	Nagykároly 1880. XII. 05.	1903	Aknaszlatina, Rahó		Rahó
Jóna József dr. ny.	Irsa (Pest) 1863.I.7.	1887	Munkács		Munkács 1946.VII.22.
Jaros Kál- mán,ny.					
Knauer Sán- dor,ny	Beregszász, 1882.III. 14.	1905	Újlak		Beregszász, 1961.I.09.
Ratkovszky Samu,ny	Misztótfalu, 1862.VII.14.	1885 VIII			1945.VI.26.
Holozsi Károly	Bene, 1924		Teológus v. gimn.	1944 v. 45	1945

Papi jubileumok

Aranymise:

- 1950 – Szentmihályi Lajos
- 1955 – Knauer Sándor
- 1959 – Bártfay Kálmán
- 1962 – Lőrincz István
- 1965 – Tőkés György
- 1967 – Reszler István
- 1969 – Szegedi Jenő
- 1975 – dr. Bujaló Bernát
- 1977 – Homolya Péter
- 1980 – Tempfli István
- 1985 – Macejko János
- 1988 – Károlyi Lajos
- 1989 – Csáti József, Heveli Antal
- 1993 – Lánczky István

Gyémántmise:

- 1945 – Ratkovszky Samu
- 1972 – Lőrincz István
- 1979 – Szegedi Jemő
- 1995 – Macejko János
- 1998 – Károlyi Lajos
- 1999 – Heveli Antal

Vasmise:

- 1977 – Lőrincz István
- 2003 – Károlyi Lajos

Római katolikus papok Kárpátalján 1987-től

(A papság rendkívül nagy mobilitása miatt nehéz egységes lelkipásztori arculatot kialakítani.)

Egyházmegyések	Vendégek
Hasák Gyula (†1990) Horváth Ágoston (†1990) Csáti József (†1993) Lánczky István (†1995) Hudra Lajos (†1995) Macejkó János (†1997) Heveli Antal (†1999) Károlyi Lajos (+2005)	1987 – Zsarkovszki Péter OFM

Egyházmegyések	Vendégek
	1989 – Bohán Béla SJ Zatykó László OFM Majnek Antal OFM Radics Dávid OFM Diósi Kornél OP
	1990 – Stanislav CM Ignác CM
	1991 – Baumann Ferenc Papp Tihamér OFM
	1992 – Nádor Albert OFM Juhász András SJ (1 év) Bálint Vilmos Németh Imre OFM
1993 – Pap Sándor	1993 – Herman Áron OFM Szabó József SJ(2 hó) Hofher József SJ(2 hó) Szemán Tibor Meló Lajos OP, Kerigurn László OFM
	1994 – Csókay Károly SJ(3 hó) Kisch Gábor SJ (2 hó) Ferencz Imre Sánta Mihály
	1995 – Trunk József Kovács Ágoston OP Molnár Miklós SJ Schönberger Ferenc Sviderski Vladimir OFM Suszlo Kalit OP Marek Bernardin OFM
	1996 – Burchard Nogga Fratisek Honisek CM Juhász János Mészáros Domonkos OP Puss Sándor SJ Petrik Vince SJ Sovinszki Vladimir OP
1997 – Jaczkó József Pataki Emil diakonus.	1997 – Roska Péter Reisz Pál OFM Hidász Ferenc OFM Noga József CM Seman Anton Barotai Urbán OFM

Egyházmegyések	Vendégek
	1998 – Duda Svorad OP Handerek Izak OFM
1999 – Szulincsák Sándor	1999 – Niemcsenko Andrej OFM Kovács Ráfael OFM Bán Jónás OFM Mékli Attila
2000 – Snep Román	2000 – Bajcsi Ambróz OFM Sasik Milán CM Talapkanic Mihály CM Tovkan Anatol CM
2001 – Pogány István	2001 – Weinrauch Mario OFM
2002 – Losák István Pohareczky Róbert	2002 – Kovál Adrián Strielkovszki Polikarp OFM
2003 – Molnár János Stanco Attila	2003 – Babály András
2004 – Rácz István	2004 – Jedinak Anton CM Landwehr Martin Lengyel Donát OFM Kovenskiy Flórián OFM
2005 – Németh Sándor	2005 – Nowak Robert Scerban Benedikt OFM Stocsinsky Adam OFM
2006 – Mikulyák László	
2007 – Béres István	2007 – Butsy Lajos Irsik Stanislaw CM Mularcik Roger OFM Sokalski Jan OFM
	2008 – Amrich Josef SJ Kuklisin Leonid CM

2. Egyházi épületek

Miután 1945–1950 között minden *egyházi épületet* elvettek és lefoglaltak, és az egyháznak nem lehetett tulajdona, a papok bérelték vagy később vették, építették a házat. Az egyház nem is örökölhetett, ezért a házak a rokonoké lettek. Néhány esetben mégis gondoltak a jövőre is, és legalább szóbeli rendelkezés volt, hogy a papokat oda fogadják be. Pl. Homokon Lőrinc István így hagyta házáat testvéreire és egy nővére; Huszton Galambos lakása eredetileg a Hudra Lajosé volt, és a csere alkalmával már figyelembe vették az egyházi szempontokat; Aknaszlatinán Heveli a házat akarta meghagyni a következő papoknak; Szerednyén egy nővér volt félig egyházi épületben.

Az egyházközségi normális élethez hozzátartozott nemcsak a templom, hanem a plébánia, sőt az iskola és a kultúrház is. Miután a szovjet rendszer az egyházak jogi személyiségét a maga részéről megszüntette, mindezeket állami tulajdonba vette (természetesen az összes földet is!). Hogy mennyit tett ki, megmutatják a levéltári igazolások, amelyeket 1991 után adtak ki kérésre, és amelyek az 1944-es állapotokat mutatják.

Már 1989-ben, amikor ide jöttünk, kezdtük kérni a volt plébániai lakásokat, 1990 nyarától még határozottabban, amikor az első szovjet törvények az egyház szabadságát kezdték láthatóbbá tenni (Pl. pápai legátus jöhet ide.) Szinte mindegyik épület visszakérésének kálváriája sajátos történetet jelent, amit talán a helyi *Historia Domus* örökített meg vázlatosan.

Még 1989 húsvétján *Huszt*on mondtam: „Mindent tegyenek meg, hogy a templommal szemben lévő három épület közül legalább egyet visszakapjanak, mert csak így remélhetik, hogy pap megy oda.” (A plébánia a bank fölött volt. Annak idején a cseh bank épült a földszintes plébánia helyén, alul volt a bank, fönt a plébánia. A másik épület szintén ilyen volt, a harmadik pedig egy örökség.) Csak az utóbbit sikerült nagy sokára megkapni.

Körösmezőn a háború alatt leégett a plébánia, utána egy évig nem volt pap, és aztán már csak egy szükség-konyhába mehetett ... Így 1990-ben a templom kertjében kezdtünk építeni új házat.

Rahón le akarták bontani a régi plébániaépületet, hogy teret kapjanak a város központjában, és kemény küzdelmek után 1991 januárjában hoztak határozatot, hogy visszaadják.

Técsőn a plébánia szintén a város központjában a bank fölött volt, és már 1989-ben mondtam, hogy a templom melletti épület volna jó, nem a volt plébánia. Ezt aztán szerencsén meg is kapták.

Visken az orvosi rendelővel való vita után kapták meg a régi plébániaépületet.

Nagyszöllősen a volt iskolát kapták meg a lakókkal tele plébánia helyett.

*Királyháza*n és *Nevetlenfaluban* végre visszaadták a plébániát és óvodát tartottak fenn benne.

Benében a volt paplakot és kultúrházat lebontották és mást építettek a helyébe, ezért egy volt iskolát adtak az egyháznak.

Kaszonyban a plébániát lebontották, valaki oda épített magának, de a volt iskola-kultúrtermet visszaadták a templom mellett.

Beregszászon az épületeket lakottan visszaadták és papíron, de csak a volt zárdát vehette ténylegesen birtokba az egyház.

Felsőkerepecen, *Szolyván*, *Szerednyén*, *Hlubokán* a volt plébániát vagy egyházi épületet kapták vissza.

Órdamán a volt plébániát kapták vissza, udvar nélkül.

Ráton, *Császlócon* az erősen megcsonkított udvarral jött vissza a plébánia.

Nagygyeőcön a plébánia helyén lakóházat építettek, előbb egy területet kaptak a templom mellé, majd a volt iskolát szerezték meg. (A régi katolikus iskolát is visszaadták lakottan!)

Csapon a plébánia háborús sérülése miatt le lett bontva és oda kultúrház és szovjet halotti sír került, a templom mögötti volt kat. iskola egy lakása került az egyház tulajdonába.

Ungváron mindössze a volt szegényház fele került vissza az egyház tulajdonába *Aknaszlatinán* végül is a volt plébániát adták vissza.

Az egyház egyéb épületei (iskolák, kolostorok, kántor-, sekrestyélakások) szinte mind az állami tulajdont képezték, illetve közben eladták. Az egykori földek, szőlők, pincék szintén elúsztak ...

3. Templomok

A templomok és kápolnák, mint folyamatosan működő istentiszteleti helyek, a következők voltak: Nagyberezná, Perecseny, Onokóc, Ungvár, Homok, Császlóc, Szürte, Rát, Csap, Kisszelmec, Szerednye, Kaszony, Beregszász, Bene, Újlak, Sárosoroszi, Fancsika, Nagyszőlős (káp), Királyháza, Feketeardó, Nevetlenfalu, Huszt, Dolha, Visk, Técső, Kerekhegy, Királymező, Aknaszlatina, Gyertyánliget, Rahó, Kőrösmező, Munkács, Váralja, Pósháza, Szolyva, Alsóschönborn, Felsőkerepec, Bárdháza, Frigyesfalva. (39)

Bezárták és lerombolták: Dombó, Tövisfalva, Korláthelmece és még sok más kápolnát és keresztet (Pl. Kőrösmezőn kettőt, Ungváron, Újlakon ...) (3)

*Bezárták és másra használták: Macsola, Bulcsú, Nagybégyány, Beregardó, Turjaremeté, Nagyszőlős (templom), Munkács (kápolna), Várpalánka, Hluboka, Nagygejóc, Bustyaháza, Órdama, Téglás, Ungvár (*Kálvária*), Ungvár (*Radvanc*), Huta, Rahó-Cipszeráj, Kőrösmező-Szvidovec, Beregleányfalva, Bótrágy, Ungvár (*Kórház* templom), Beregszász (*Kórház* kápolna), Klacsanó, Németkucsova, Németmokra, Körtelep (Krugli), Nagyszőlős (Ferenecs templom), Nagyszőlős (*Vár melletti* kápolna), (a dőlt betűvel szedett őt kivételével, mind újra működik!). (28)*

Felújított vagy újjáépített kápolnák: Tiszaújlak, Huszt (temető), Beregszász (temető), Szerednye (temető),

Előbb görög katolikus majd pravoszláv és végül bezárt templom lett: Gerény (1)

Mint görög katolikusokkal közösen használt templomból pravoszláv lett: Borzsova, Gecse, Dombó, Tiszabogdány, Terebesfehérpatak. (5)

Eredetileg görög katolikus volt, és most római katolikus, de közös a használat: Gállocs (1)

Eredetileg római katolikus, de most görög katolikus: Gerény, Németmokra, Oroszmokra, Borzsova (közös használat most mind) (4)

Új templom (kápolnák) 1990 után: Bótrágy, Bakos, Antalóc, Klucsárki, Nagybockó, Aklihegy, Zabrigy, Rókahegy, Dolha, Alsókerepec, Muzsaly, Bozdos, Kőrösmező (káp), Királyháza (kápolna), Radvanc (házi-kápolna), Szinyák, Sislóc, Koncháza, Korláthelmece (a régi helyén), Csetfalva, Gátfalva. (21)

1930.

I.

DŰSTOJNÍ OLTÁRNI BRATIA! V KRISTU MILOVANÍ VERIACI!

Známe sú Vám všetkým následky svetovej vojny. Tento strašný súd Boží vyvrátil tróny, život mnoho miliónov ľudí ukončil, rodné svätynie zničili, mravné a hospodárske krize zapríčinil. Zmenená bola aj tvárnosť zeme čo do hraníc jednotlivých štátov. V tejto veľkej búrke, kedy všetky ľudské ustanovizne zakoliesaly, len loď sv. Petra cirkev rímsko-katolícka, preveslovala cez víchricu ľudských vášní, zloby a hnevu. Bol a jest s ňou jej zakladateľ Ježiš Kristus, ktorý stojí pri svojom námestníkovi, sv. Otcovi, aby tento so silnou vierou sv. Petra pevne držal jej kormidlo. Budova Cirkve sv., ktorú Božský Zakladateľ zbudoval na skale, nemohla byť zpuštená svetovým zemetrasením, ba ani len sa neotriasla. Všetko, čo jest v nej božského, jest večné a nezmeniteľné. Čo jest v nej ľudského, jest tiež podrobené časovým zmenám. Tak sa stalo, že výsledky svetovej vojny ktoré zmenily hranice štátov, pozmenily aj okršleky cirkevné, diecézy, čo sa týka ich hraníc. Stalo sa tak aj s námi. Nové usporiadanie hraníc rozdelilo satumarskú diecézu na tri čiastky: zatiaľ čo biskupské sídlo zostalo na rumunskom území, dostaly sa značné čiastky pod právomoc československej republiky a Maďarska. Tieto čiastky boly ešte do nedávna vo spojení s materskou diecézou tým spôsobom, že boly spravované vikármi, vymenovanými satumarským biskupom. Avšak 15. augusta t. r. bola doterajšia spolupatričnosť rozviazaná a rozhodnutím Svätej Stolicy zo dňa 3. septembra t. r. bol ustanovený pre 45 farností na území československej republiky samostatný apoštolský administrátor v mojej nehodnej osobe.

DŰstojní bratia! V Kristu milovaní veriaci. V tomto historickom okamihu pre našu doterajšiu

TISZTELENDŰ OLTÁRTESTVÉREIM! KRISZTUSBAN SZERETETT HIVEK!

Ismeretes mindnyájunk előtt az a fájdalmas tény hogy a világháborúnak az egész földkerekségen végigszáguldó és pusztító orkánja, amely nemzeteket söpört el, trónokat forgatott fel, több millió emberéletet oltott ki, családi szentélyeket döntött romokba, erkölcsi, gazdasági válságokat idézett fel, ez a szörnyű istenítélet és a rákövetkező békeszerződések nemcsak az egyes államok határait hoztak nagy eltolódásokat, hanem Krisztus egyházának külső kereteit, az egyes egyházak határvonalait is lényegesen megváltoztatták. Szt. Péter hajója, a kath. anyaszentegyház, az elmerülés veszélye nélkül evezett át a viharos tengeren, mert vele van Krisztus, az isteni Mester s helytartója, a Szentatya, azt. Péter erős hitével tartja kezében a kormányt. Az egyház épülete, amelyet isteni Alapítója kősziklára épített, meg nem rendülhetett a szörnyű földrengés pusztításaiban. Ami az egyház lényegéhez tartozik: léte, hierarchikus szervezete, a lelkek megmentésére irányuló munkája a világ végéig tart és változhatatlan. De ami benne emberi, alá van vetve az idők változásainak. A történelmi idők nagy kataklizmája nem kímélte mag a mi szatmári egyházunket sem, amely csak nem régen, 1904-ben ünnepelte 100 éves jubileumát. Amint tudjátok, a határok új rendezése három állam területére darabolta fel az egyházmezyét: amíg a püspöki székhelyén a román állam területére esett, jelentékenyebb részek kerültek a magyar és a csehszlovák államok fenhatósága alá. E szétszakított területek még a legutóbbi időkig némi kapcsolatban voltak az egyházmezye központjával, amennyiben a szatmári püspök. majd utóbb a káptalani helynök kinevezett vikáriusai által gondoskodott az elszakított

materskú diecézu, považujem za spravodlivé, aby som najšamprev prehovoril niekoľko slov rozlučky. Boli sme vo sviazku satumarskej diecézy 126 rokov. Koľko pietnych vzpomienok vynoruje sa nám v dušiach na tieto uplynulé roky! Vzpomienam vďačne blahodárneho účinkovania biskupov Jána Háma, Juliusa Meszlényiho, Ctibora Boromiszu a všetkých arcipastierov, ktorých apoštolská horlivosť prinášala požehnanie božské do všetkých osád a miest bývalej župy užhorodskej, berehovskej a marmarošskej. Pietou a vďačnosťou vspomíname, kňazi a veriaci satumarského seminariama, ktorý toľko pastierov vychoval za pastierov stáda Kristovho a po desaťročí vysielal zo svojich múr ku Vám, drahí veriaci, pastierov podľa srdca Ježišoveho. V dojemnom okamihu rozlučky, ďakujem ti, Satumare, srdce našej spoločnej minulosti za každé požehnanie, arcipastierske práce, materinskú lásku, starosť a dobrodenia. Bárs aj budeme teraz rozlúčení zovňajšími sväzkami, spoločná minulosť bude aj v budúcnosti pojitkom našich duší a srdc. Pán, korého nevyzpytateľná Prozreteľnosť riadi kroky naše a celého sveta beh, ktorý v svojej múdrosti aj túto rozlučku nám uložil nech aj v budúcnosti prevádza nás svojim svätým požehnaním.

A teraz moji drahí bratia a milovaní veriaci chcem prehovoril ku Vám prvý ráz ako Váš Svätou Stolicou ustanovený pastier duší. Som si vedomý veľkej zodpovednosti, vyplývajúcej z vysokého úradu mojho. Srdce moje naplňuje úzkosť, či bude v mojich slabých silách, aby som splnil úkol, ktorý na plecía moje vložil Pán: aby som bol dobrým pastierom sverených duší jeho. V prvom okamihu zľaknul som sa tohoto veľkého úkolu a váhal som, či sa ho môžem podujať v mojom pokročilom veku, a s ním spojenej slabosti a či by som ho nemal dať sveriť radšej na mladšie sily. V pochybnostiach prichádzajú mi na myseľ slová sv. Martina: Domine si adhc populó Tuo sum necessarius, non recuso labore. Pane keď som Tvojmu ľudu potrebný, neodtahujem sa od práce. Desafrokov jest tomu, čo ako zástupca biskupa snášam všetky starosti cirkve a keď by som behom týchto 10 rokov nadobudnutých zkúseností ešte niekoľko rokov mohol použiť k prospechu cirkve svätej a pre spasenie veriacich duší, hotový som aj ďalej pracovať, dokiaľ mi dopraješ telesnej a duševnej sily. Pokorím sa pred rozkazom Svätej Stolice a svoju dôveru a nádej skladám v milosť Božskú a pomoc Duchu Svätého, ktorý „čo jest svetú slabým, vyvolil si aby zahanbil, čo jest silné“. (I. Kor. I, 27.) lebo poznám pravdivosť slov Kristových ku

részek egyházi kormányzásáról; ez év augusztus 15.-étől azonban amidőn az egyesített szatmár-nagyváradí egyházmegyék Szabó István káptalani helynök Úr személyében Apostoli Kormányzót kaptak, elszakadt az utolsó kapocs is, amely bennünket eddig a szatmári püspökség joghatósága alatt tartott: előbb a Magyarországon maradt plébániáknak, legutóbb pedig, a római Szentszéknek f. é. szeptember 3-án 466/30 sz. a. kelt intézkedése a csehszlovák köztársaság területére szakadt 45 plébániának rendel külön apostoli Kormányzót az én érdemetlen személyemben.

Tiszteletendő Testvéreim! Krisztusban szeretett Híveim! A bucsuzás, az elválás mindig fájdalommal jár. Tudom velem együtt mindnyájan fájó érzéssel vesztek tudomást az imént közölt legfelsőbb intézkedésről, amely a szatmári püspökségtől való teljes elszakadásunkat pecsételi meg. Úgy érzem s bizonyára valamennyien együttéreztek velem, mintha egy jóságos édesanya kebeléről szakadnánk le. Hiszen a szatmári püspökséghez 126 esztendőnek történelmi multja, szent hagyományai örömei és fájdalmai kapcsolják lelkeinket. Feljúl ma lelkünkben annak a csaknem másfélszázados multnak annyi sok kegyeletes emléke: emlékezünk a szentéletű Hám János püspökünkről, Meszlényi Gyuláról, Boromisza Tiborról és a többi nagynevű, nagylelkű főpásztorainkról, akiknek apostoli fáradozásai, áldásos jótéteményei betöltötték nemcsak Szatmárt, a püspökség székhelyét, hanem egész egyházmegyénket, a régi Ung, Bereg, Máramaros vármegyék falvait, városait. — Kegyelettel, hálával emlékezünk papok és hívek egyaránt a mi szatmári papnevelő intézetünkről, amely minket papokká, Krisztus titkainak sáfáiraivá nevelt s hosszú évtizedeken át küldött hozzátok, Kedves Hívek! szent falai közül Krisztus szíve szerinti lelkipásztorokat. Az elválás fájó érzésével gondolunk titeátok is, szatmári paptestvéreink, hitfeleink, akikkel hosszú éveken át a közös anyához való tartozás és testvéries együttérzés fűzött össze bennünket. A bucsuzás megható percében, megköszönjük neked, Szatmár, egyházmegyénk szíve, közös multunknak minden áldását, főpásztori munkáidat, anyai szereteted gondviselését, jótéteményeit! Habár elszakadnak a külső láncok, amelyek idáig hozzád kapcsoltak, de nem szakadnak el a hála és szeretet láncai, amelyek a jövőben is egybefűzik szíveinket. Engedelmes hódolattal hajlunk meg mindenedet bölcsen kormányzó Gondviselés kifürkészhetetlen végzése előtt. Amint az Urnak tetszett, úgy tör-

apoštolom: „Bezo mňa nič nemôžete činiť“. (Ján 15, 5.) Povzbudzujú ma tiež slová nášeho Spasiteľa: „Nie vy ste ma vyvolili, ale ja som vyvolil vás a ustanovil vás, abyste išli a ovocie prinášali.“ (Ján, 15, 16.) Vediač tedy, že, každý dobrý údel a každý dokonalý dar jest shora a sostupuje od Otca svetla, (Jak. 1, 17.) aj Vás prosim v Kristu milovaní bratia a veriaci, napomáhajte ma svojimi vrúcnyimi modlitbami v plnení ťažkého a vážneho povolania, aby poznajúc vôľu Božiu, v pravde, múdrosti, ale predovšetkým v láske mohol som viesť sverené mi duše po cestách večného života.

Ziaľ Bohu, na našu dobu azda najlepšie vzťahujú sa slová apoštola: „Prijde čas, že nestrpia zdravého učenia, ale nashromaždia si učiteľov po svojej chuti... a sice odvrátia sluch od pravdy a obrátia sa k bájkam“ (II. Tim. 4, 3.) So zarmúteným srdcom vidíme, že ľudia netrpia učenia Kristovho, ktoré cez dva tisíce rokov vedie ľudí k opravdivému blahu. Dnes takých majstrov rádi poslúchajú, krori lichotia zkaženým žiadostiam ľudských srdc a jeho spolupracovníci kňazata tmy vedú duše pro cestách úplného neverectva a v jeho šlapajách chodiaceho mravného úpadku. A preto opätovne s apoštolskými slovami: „pred Bohom a Ježišom Kristóm, ktorý bude súdiť živých a mrtvých pre jeho príchod a jeho kráľovstvo“ prosim Vás oltárni bratia,... hlásajte slovo, karhajte, proste so všetkou trpezlivosťou a poučením“ (II. Tim. 2.4.) na kazateľnici, v škole, v spoločnostiach, v tlači, na shromaždeniach, používajúc všetkej príležitosti k rozšíreniu svetla a krajiny Kristovej, učiac sa od synov temnoty, ktorí dnes používajú každej príležitosti k rozboreníu Kráľovstva Kristovho.

A vy v Kristu milovaní veriaci.... poslúchajte svojich predstavených a buďte im poddani, lebo oni strážia ako taki, ktorí majú vydať počet vašich duší (Žid. 13, 17.). Dobre zná nepriateľ že; najľahčejšie rady dá si s takým ovčincóm, ktorý odcudzil svojmu pastierovi a preto všetkými možnými spôsobami usiluje sa vraziť klin medzi duchovného pastiera a veriach. Dávajte teda pozor a chráňte sa falošných prorokov. Máte svojich pastierov, zákonitých nástupcov apoštolov, ktorých sám Kristus posielal k vedeniu Vašich duší. Každý, kto nie týmito dverami t. j. zákonitým posolstvom katolíckej cirkvi vám sa približuje, jest lúpežník a vrah, ktorý prichádza, aby kradol, zabíjal a hubil. Preto prijmite slovo, ktoré môže spasit vaše duše. (Jak. I, 21.) Zaštiepíte to aj do srdc vašich dieťok nábožnou výchovou, aby ako dieťky Božie boly vychované vo viere, v cnosti a bohabojnós-

tént és mi tudjuk, hogy amit Ő akar, az a legjobban van, mert az Isten szeretőknek minden javukra szolgál! Ez legyen a mi végzettségünk!

De van az Apostoli Szentszék rendelkezésében egy másik mozzanat, amely különösebben az én személyemet érinti s engem nem csakély aggodalommal tölt el. Nagy a munkakör, igen nagy a felelősség, amelyet a Szentszék legfelsőbb parancsa reám, mint e terület apostoli Kormányzójára hárít. Első pillanatra mintha csüggedés fogná meg lelkemet s a kételkedő gondolat: szabad-e vállalkoznom e nehéz munkára az én előhaladott koromban s a korrall járó gyengeségemben? Nem volna-e helyesebb félrevonulnom s erősebb, fiatalabb vállakra hárítanom a súlyos felelősséget? Csüggedésemben szent Márton püspök szavai jutnak eszembe: Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem! — Uram ha a Te népednek szüksége van még reám, nem vonakodom a munkától! Tíz esztendeje már, hogy ezen főpásztorától elszakított területen mint a püspök helyettese, viselem az egyházak minden gondját ha e 10 évi munkában szerzett tapasztalásaimat még néhány éven át felhasználhatnám Szentegyházamnak javára s a hívő lelkek üdvösségére, kész vagyok, Uram, tovább dolgozni, amíg testi, lelki erőim engedik. De nem is a saját erőmre támaszkodom, amidőn meghajlom az Apostoli Szentszék parancsa előtt, hanem az Isten kegyelmére, a Szentlélek-Istennek segítő munkájára, Aki „a világ erőtleneit, tudatlanait választotta, hogy megszegyenítse az erőseket, a bölceket.“ (I. Kor. 1, 27.) — Átérczem én teljesen azon szavaknak gazságát, amelyeket az isteni Üdvözítő intézett apostolaihoz: „Nélküllem semmit sem tehettek“. (Ján. 15, 5.) De bizalomra gerjeszt ugyancsak Üdvözítőnknek apostolaihoz és hozzám intézett biztatása: „Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket, hogy elmenvén gyümölcsöt teremjete“. (Ján. 15, 16.) Tudván tehát, hogy „minden jó adomány onnan felülről van, a világgosság Atyjától“. (Jak. 1, 17.) titeket is kérek, Krisztusban szeretett testvéreim és hiveim, gyámolítsatok engem buzgó imáitokkal nehéz és fontos hivatásom teljesítésében, hogy megismervén az Isten akaratát, igazságban, bölcsességben, de mindenek felett szeretetben vezethessem a reám bízottakat az örök élet utjain. — Sajnos, a mi korunkra talán legjobban ráillenek az apostol szavai: „Lesz idő, mikor a józan tanítást nem tűrik, hanem kívánságaik szerint maguknak mestereket gyűjtenek... és az igazságtól hallásukat elfordítják

ti. Prineste každú obeť, aby dievky z katolickej rodiny aj na ďalej v náboženstve sa vzdelávaly a svoje povinnosti oproti Bohu, cirkvi a vlasti poznávaly.

Na koniec nezabudnite ani nato, čo apoštol pripomína veriacim, „a kto býva slovom vyučovaný nech sa delí o všetko dobré s tým, kto ho učí.“ (Gal. 6, 6.) Slusné a spravodlivé jest, aby ti, ktorí sa o vaše duše starajú, boli neodvislí a prostí všetkých hmotných starostí, aby tým väčšou oddanosťou a obetavosťou mohli pracovať za spásu duši vašich.

„Pokoj Boží, ktorý prevyšuje každý smysel, nech naplňuje vaše srdcia i vaše myšlienky v Kristu Ježišovi.“ (Fil. 4, 7.) Amen.

Dané v Užhorode v deň sv. Michala archanjela r.1930
Tuná uverejňujem vymenovací dekrét od Kongregácie Consistoriálnej, aby veriacim s kazateľnice prečítaný bol. „466/30 S. Congregatio Consistoris Decretum“

Keďže diecéza satumárska mocou konkordátu medzi Svätou Stolicou a kráľovstvom rumunským omedzená bola na územie nachádzajúce sa v kráľovstve rumunskom, čiastka onej diecézy, ktorá leží v Republike československej a ktorá spravovaná bola vdp. Štefanom Szabó-m, odlúčená bola od tejszej diecézy a ostala bez vlastného ordinára. V dôsledku toho Jeho Svätosť Pius XI. pápež z Božskej Prozreteľnosti, aby postarané bolo o spravovanie onej čiastky územia, na návrh Svätej Stolice týmto consistoriálnym dekrétom volí a ustanovuje za apoštolského administrátora územia, patriaceho zo satmarskej diecézy do Československa, vd. pána Abraháma Tahyho a to so všetkými právami, zmocnením a výsadami prislúchajúcimi diecéznym biskupom, s vyňatím oných ktoré vyžadujú biskupského charakteru; rušiac súčasne všetky ustanovenia tomuto sa protiviace.

Dané v Ríme, zo sídiel Svätej Consistoriálnej Kongregácie dňa 3. septembra 1930.

*Kard. Rossi.
tajomník.*

és a mesékre térnek“ (II. Tim. 4. 3.) Valóban szomorú szívvel kell látnunk napjainkban, hogy az emberek nem tűrik a Krisztus evangéliumának józan tanítását, amely 2 ezredéven át mint világitó fátyla vezette az emberiséget igaz boldogságra. Ma olyan mestereket szeretnek hallgatni, akik hizelegnek az emberi szivek romlott kívánságainak s mint a sötétség fejedelmének munkatársai a teljes hitetlenség és a nyomába járó erkölcsi romlás kárhozatos útjára vezetik a lelkeket. Ám épen ezért ugyancsak az apostol szavaival: „Isten és a Jézus Krisztus előtt, ki megítéli az eleveneket és holtakat, a Ő eljövételére és országára „kérve-kérlek titeket, Tiszteletendő Oltártestvéreim, hirdessétek az igét alkalmasan és alkalmatlanul, intve, kérve, dorgálva teljes türelemmel és tudománnyal, végezzétek az evangélista munkáját.“ (Tim. II. 4. 2.) szöszéken, iskolában, egyesületekben, sajtóban, gyűléseken, felhasználva minden alkalmat Krisztus világosságának és országának terjesztésére, tanulva a sötétség fiaitól, akik ma minden eszközt felhasználnak Krisztus országának lerontására.

Ti pedig, Krisztusban szeretett Hívek! „engedelmeskedjétek előljáróitoknak, mert ők őrködnek, mint akik számot fognak adni lelkeitekért“ (Zsid. 13, 17.). Jól tudja az ellenség, hogy legkönnyebben elbánhatik a nyájjal, ha elidegeníti, eltávolítja őt pásztorától; azért igyekszik minden uton-módon éket verni a pap és hívei közzé. Vigyázzatok tehát, óvakodjatok a hamis prófétáktól. Vannak nektek pásztoraitok, akiket az apostolok törvényes utódai, tehát maga Krisztus küld a ti lelkeitek vezetésére. Mindaz aki nem ezen az ajtón, vagyis a kath. egyház törvényes küldetésével közeledik hozzátok, az tolvaj és rabló, akinek célja, hogy lopjon, öljön és elveszítsen. (Ján. 10, 9—10). „Fogadjátok tehát szelídséggel a beoltott igét, mely üdvözítheti lelkeiteket.“ (Jak. 1, 21.) Oltártok azt be gyermekeitek szívébe is vallásos nevelés által, hogy mint Isten gyermekei növekedjenek hitben, erényben, isteni félelemben. Hozzatok meg minden áldozatot, hogy a családi körből kikerülő gyermekeitek kath. szellemben működő, vallásos, erkölcsös életre nevelő iskolában tanulják meg Isten, egyház és a haza iránt való kötelességeiket. Végül ne feledjétek azt sem, amire szintén Krisztus apostola figyelmezteti a híveket. „Ki az igében oktatást nyer, részesítse, tanítóját minden jóban,“ (Gal. 6, 6.) Méltányos, igazságos dolog, hogy akik lelkeitekért fáradoznak, függetlenek, mentek legyenek minden anyagi gondtól, hogy an-

nál nagyobb odaadással, önfeláldozással dolgozhasanak lelkeiket üdvösségén.

„Az Isten békesége, mely felülhalad minden értelmet, oltalmazza meg sziveteket és elméteket a mi Urunk Jézus Krisztusban.”

Kelt Ungváron, 1930-ban, szent Mihály arkangyal napján.

S ezzel közlöm a kinevezési „Decretumot” magyar és szlovák nyelven, kérve a főtiszt. papságot, hogy a szöszékről azt is felolvassa. 466/30. S. Congregatio Consistorialis Decretum.

Mint hogy a szatmári egyházmegye az Apostoli Szentszék és a román királyság között létrejött Konkordátum értelmében csak ezen királyság határai közé szorítkozik, ezen egyházmegye azon része mely Csechoslovák Republika területén fekszik, s amelyet eddig Főtisztelendő Szabó István

kormányzott, lecsatolva ezen egyházmegyétől, saját főpásztorától megfosztatott. Ennélfogva Őszentesége XI. Pius pápa ezen terület kormányzásáról gondoskodni akarván, az Apostoli Szentszék óhajára ezen consistorialis Decretummal a szatmári egyházmegye Csehszlovák részre eső terület Apostol: Kormányzójává választja és kinevezi Főtisztelendő Tahy Abrahámot, mindazon jogok, felhatalmazás és kiváltságokkal, melyek a megyés püspököt megilletik, kivéve azon ténykedéseket, melyek a püspöki felszentelést megkivánják; hatályon kívül helyezvén minden ezzel ellenkezőt

Kelt Rómában, a Consistorialis Congregatio épületében 1930 Szeptember, 3

S. R. Cardinalis Rossi
titkár.

Grato animo accipi gratulationes Vestras dilectissimi Fratres occasione, qua Sua Sanctitas Pius P. XI. me in Administratorem Apostolicum clementissime denominare dignata est. Gratias plurimas ago Vobis et caritatem vestram mutuo rependens amore, optima omnia salutariaque a Deo omnipotenti vobis et gregibus vestris exopto.

Grato Ordinario.

Ad normam s. s. canonum 363. 372. 385. 423. 1393. 1589. 1573. 1574. sequentes nominationes factae sunt: *Vicarium meum Generalem denominavi*: Drem. *Alexandrum Fibiger* sacerdotem jubilearem. *Consultores dioc.*: *Ludovicum Ekkel* archidiaconum, *Nicolaum Antal* assessorem s. Sed. proferem gymn. *Ludovicum Szentmihályi* vicearchidiaconum, *Franciscum Szvoboda* S. P. Camer. vicearchidiaconum.

Nominaciones parochiales

Auditus Consultorum dioec. consilii nuncupati sunt:
in Tribunali Sacro: *Officialis*: *Alexander Fibiger* vicarius. *Judices*: *Dr. Samuel Ratkovszky* canonic. hon., *Dr. Josephus Jóna* S. P. Camerar., *Ludovicus Ekkel* archidiacon., *Josephus Pásztor* assessor s. Sed. *Defensor vinculi et Promotor justitiae*: *Franciscus Szvoboda*. *Advocati*: *Nicolaus Antal* et *Ludovicus Szentmihályi*, *Advocatus pauperum*: *Franciscus Pásztor* assessor s. Sed. *Notarii*: *Stephanus Lörincz* et *Josephus Podaril* parochi ac *Bernardus Bujalo* coop.

Examinatores Prosynodales: *Praeses*: *Dr. Alexander Fibiger* a) e Theol. Fund. Dogmatica et Speciali: *Dr. Josephus Jóna* et *Franciscus Szvoboda*. b) e Theol. Morali: *Dr. Samuel Ratkovszky* et *Alexander Knauer* assessor s. Sed. c) e Jure Canonico: *Franciscus Pásztor* et *Colomanus Bártfay* parochus. d) e Theol. Pastoralis et s. Ritum explanatione, e. Interpretatione s. Scripturae et Syn. Trident.: *Carolus Sirola* vicearchidiacon. *Andreas Boschetti*, vicearchidiacon. *Josephus Pásztor* et *Ludovicus Szentmihályi*.
Parochi Consultores: *Ludovicus Ekkel*, *Josephus Pásztor*, *Franciscus Pásztor*, *Alexander Knauer*.

Examinatores Proff. Doctr. Relig. in scholis medijs ap. cand., *Praeses*: *Dr. Alexander Fibiger*. *Examinatores*: *Dr. Samuel Ratkovszky*, *Dr. Alexander Bártfay*, assessor s. Sed. *Nicolaus Antal* et *Ansgarus Horny* proff. Relig. gymn.

Supremus scholarum cath. Inspector: *Franciscus Szvoboda*, *auxiliaris supr. schol. cath. Insp. Ansgarus Horny*.

Revisor Rationum Eccl.: *Franciscus Pásztor*.

Censores et Membra Consilii a Vigilantia: *Examinatores prosynodales*: et *Bartholomeus Glazarovics*, *Paulus Kertész*, *Augustinus Richter*, *Joannes Róncaj*, *Stephanus Lörincz*, et *Joannes Sörös*.

In cancellaria Administr. Apostolica: *Cancellarius et Secretarius*: *Josephus Podaril*. *Notarius*: *Bernardus Bujaló*, *Actuarius*: *Joannes Bocskoros*.

Vicearchidiaconus Bereghiensis: *Paulus Kertész*. S. Sed. assessor.

Comissio disciplinaris pro doctentibus Cat.

Praeses: Franciscus Pástor,

Referens: Franciscus Szvoboda,

Fiscus: Ludovicus Szentmihályi,

Membra: Vicearchidiaconus District.; Parochus

Loci; Ernest Lukács et Josephus Hager. Docentes.

Concursus
pro parochis

Consensus publicatur usque 31. Octobris pro vacantibus beneficiis Očno-Slatina, Jašina, Barbovo et Ubrež. Recurrentes examen prosynodale habentes recursus suos ad Patronum respectivum directos cancellariae mae submittant.

Exercitia
spiritualia.

Sensu can. 126. sequetes presbiteri exercitia Sacra peregerunt diebus 14–18 Septembris in balneo Szobráncz: Administrator Apostolicus, Dr. Alexander Fibiger, Alexander Makár, Josephus Pásztor, Ludovicus Szentmihályi, Franciscus Szvoboda, Stephánus Rökk, Antonius Kompsz, Guillelmus Zupka, Stephanus Lőrincz, Franciscus Pirsalsky, Stepiánus Reszler, Bernardus Bujaló, Antonius Schönplug, Rudolp-hus Halmay, Georgius Csalfa, Aemilius Szmutko. et Joannes Barna.

Budaepetini: Franciscus Pásztor et Paulus Takács.

Cassoviae: Alexander Knauer.

Egyházi népé-
nek tanítóm és
a népiskolák
építkezési ál-
lamsegélyeinek
összeírása.

A főtiszt. papság figyelmét felhívom a Tanügyek, (Zpravy Kat. Školsky Rady). f. é. szept. 20-i 26 és 27. sz. a. közölt Rendeletekre. Az előbbiben a püspöki kar a népének kultiválását teszi kötele-
ségünkké, az utóbbiban az Országoskat. Tanács kéri a felekezeti népiskolák építkezési államsegélyeinek adatait
Kelt Uzhorodon, az Urnak 1930. évében szeptember 30. án.

Tahy Ábrahám
apostoli kormányzó

Venerabiles et Dilectissimi in Christo Fratres!

Lugubre mihi est officium, Vos certiores reddendi de morte Illustris-
simi ac Reverendissimi Domini

Domini ABRAHAM TAHY

Administratoris Apostolici Užhorodiensis, aequae Protonotarii Apostolici,
qui hora tertia noctis 19. Aug. piissime in Domino obiit.

Praestantissima denati Ordinarii merita cunctis nota sunt magis, quam
opus esset, ut de illis per me edoceamini. Vos scitis, quid ille nobis fuerit.
Vere pertransiit inter nos benefaciendo. Merito lugemus Antistitem, qui lux su-
per candelabrum posita lucebat omnibus, qui in domo sunt. Lugemus Pasto-
rem vere bonum, qui in pascuis sa utiferis gregem sibi commissum pascebat
et alebat.

Gementes et flentes ad Te, Domine levamus oculos nostros: Qui con-
trivisti, erige nos. In Te spes et fiducia nostra, ne confundemur in aeternum.

Praesulis obitu iurisdictione eius ad Coetum consultorum Apostolicae
Administraturae Užhorodiensis devoluta, dictus coetus ad mentem sacrorum
Canonum (427 et 432 C. J. C.) die 21. Augusti ad electionem Vicarii Consul-
torum procedens, me infrascriptum in Vicarium Consultoralem elegit.

Dum electionem hanc officiose significo, pro muneris mei ratione memo-
ratos esse volo Vos, Venerabiles et Dilectissimos in Christo Fratres, ut singuli
3 missas Deo Omnipotenti pro refrigerio animae denati Praesulis offerre ne
omittatis.

Simul praesentibus dispono, ut die 4. mensis Septembris in refrigerium
animae eius Sacrum cantatum de Requiem cum Libera (Missa I. cum unica
oratione pro def. Ordinario) celebretur, facto vesperi diei praecedentis per
horae quadrantem pulsu campanarum in cunctis Ecclesiis. De Sacro hoc cele-
brando fideles Dominica praecedenti ex ambone edoceantur, magistratus et
officia vero ad illud invitentur.

Porro ordino, ut usque ad ulteriorem dispositionem in omnibus Mis-
sis sumatur oratio pro re gravi imperata „pro eligendo Pontifice“ (mutatis mu-
tandis), ut Misericors Deus dignum Patri Nostro successorem donare dignetur.

Oremus, Fratres Venerabiles, et etiam populum fidelem ad ferventer
orandum adhortemur, ut sua benignitate vertat luctum nostrum amarissimum
in consolationem spiritus.

Qui ceterum piis ad aram precibus Vestris, Venerabiles et Dilectissimi
in Christo Fratres commendatus persisto.

Užhorodini, die 24. Augusti 1934.

Frater in Domino
Franciscus Svoboda m. p.
Vicarius Consultoralis.

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

1479/1944 . szám.

As ungi, beregi, ugocsi és máramarósi főesperes uraknak.

Tekintettel arra, hogy egyházmegyénknek határozóli részei hadi övezetté válhatnak, sőt esetleg - asitól a jó Isten mentse meg hazánkat - ellenséges batérés kidozatalvá lehetnek és így megszokhatunk üszökötötté az egyházmegye főpástorával, vagyis beállhat az Egyházi Törvénykönyv 429. kánonában körülírt "sedes impedita" esete, az idei III. sz. körlevél 1479. sz. rendelkezése ér - telmében eszennel felruházom a fentnevezett főesperes urakat a szükséges joghatósággal, hogy területüknek ilyen elszakítása esetén mint a nevezett kánonban említett "viri ecclesiastici ab Episcopo delegati" főesperessé - gük területén az okvetlenül szükséges intézkedéseket megtehessék és a területükön levő papok munkakörét ideiglenesen megsebjék.

Essel a hatalommal csak akkor élhetnek, ha arra lelkiismeretük szerint szükség van és a "sedes impedita" állapot megszűnése után főpástoruknak mindenről pontosan beszámolnak - és külsben is a lehetőség ere - rint valamilyen módon tájékoztatják.

Arra az esetre, ha a felsőberegi esperesi kerület Beregezzással nem tudna érintkezni, a fenti joghatósá - got a munkási plébános esperes urnak is megadom.

Szeretett egyházmegyénket buzgó imádkba ajánlot - tan főpástori szeretettel vagyok

Szatmárnémeti, 1944 április 14. - én

Méltóságos és Főtisztelendő
P á s t o r F e r e n c
nápai prelátns, főesperes urnak
Beregezzász

Ferenc
pápa

M.

3. sz. függelék
II.

Római Katolikus Püspökség – Szatmárnémeti
2152/ 1944 szám

Méltóságos és Főtisztelendő Prelátus, Főesperes, Plébános Úr!

A budapesti apostoli nunciatura folyó évi április 18-án 851/1944 sz.a. bizalmas átiratára idemellékelten megküldöm Méltóságodnak azoknak a fölhatalmazásoknak másolatát, amelyeket Őszentsége XII. Pius pápa az orosz bolsevistáktól megszállott lengyel területek Főpásztorainak adott és a mi területünkre is engedélyezett.

Bízunk benne, hogy az isteni Gondviselés megvédelmezi egyházmegyénket a bolsevista betörésektől, mégis hálás gyermeki szívvel akarjuk tudomásul venni Szentséges Atyánk szerető, előrelátó gondoskodását.

Kérem azért Méltóságodat, hogy a fölhatalmazásokat tanulmányozza át és alkalmas módon bizalmasan közölje főesperessége lelkészeivel.

A fenti rendelkezést a munkácsi esperes úr is megkapta.

Méltóságodnak oltárímába ajánlottan vagyok.

Szatmárnémeti, 1944. június 14-én

Krisztusban szerető főpásztor

János
püspök

Méltóságos és Főtisztelendő

PÁSZTOR FERENC
Pápai prelátus, főesperes-plébános úrnak
Beregszász

b/permittendi Missae celebrationem, etiam publicam, quatenus desint ecclesia vel oratorium, altare, sacra suppellex:

1. in quolibet decenti loco vel sub dio, quamvis desit petra sacra,
2. cum calice vitreo dummodo solido et, quatenus fieri potest, a quocumque usu profano secreto,
3. cum duobus luminibus, si haberi possunt, ex quacumque substantia confectis,
4. absque praescriptis papamentis liturgicis, adhibitis tantum, si habeantur, super vestem talarem superpelliceo et stola,
5. absque ministro vel ullo teste;

c/permittendi, si deficiat Liber Missalis et sacerdos preces memoria teneat, celebrationem Missae Votivae de M.M.V. etiam in festis duplicibus primae et secundae classis, vel de Requiem, festis duplicibus primae et secundae classis tantum exceptis.

2. Permittendi sacerdotibus, ex gravissimis et urgentissimis causis, in quo graviter Ordinariorum oneratur conscientia, ut servatis servandis, eodem die, ter Sacrum litare valeant, diebus dominicis et festis de praescepto, tum in ecclesiis et oratoriis publicis et semipublicis. quum si expediens fuerit, in ipsis privatis domibus, dum id exigit publicum fidelium bonum, remoto in his sacris peragendis quocumque scandali vel profanationis periculo.

4. Dispensandi ab applicatione Missarum pro populo sacerdotes illos, qui longe a proprio grege vitam ducere debent nec ullos fructus a beneficio paroeciali percipiunt.

5. Concedendi sacerdotibus Sacrosanctum Missae Sacrificium diebus dominicis ac festis de praescepto iterantibus, ut ipsi, inopinae causae, elemosynam etiam pro altera Missa percipere possint.

6. Conficiendi Olea Sacra cum sacerdotibus quos habere poterint, etiam extra diem Coenae Domini.

7. Concedendi ut adhibeantur Olea Sacra etiam antiqua, non tamen ultra quattuor annos, dummodo corrupta non sint, et, peracta omni diligentia, nova vel recentiora Olea Sacra haberi nequeunt.

8. Consecrandi, per se vel per alios sacerdotes sibi benevisos, altaria mobilia cum formula brevi a S. Sede approbata et concedi solita.

9. Concedendi sacerdotibus ut calices et patenas cum oleis ab Episcopo benedictis consecrare valeant.

./.

10. Benedicendi valide et licite, etiamsi caractere episcopali expertes, Oleum infirmorum.

11. Concedendi parochis, vel aliis sacerdotibus eorum vices gerentibus, facultatem benedicendi aquam baptismalem ea breviori formula qua Missionariis Peruanis Paulus PP. III uti concessit, quaeque in appendice ad Rituale Romanum legitur.

12. Permittendi sacerdotibus ut functiones Maioris Hebdomadae in privatis domibus seu Oratoriis peragere possint, iuxta ritum Benedicti PP. XIII.

13. Concedendi ut, cum necessitas postulaverit, Sacramentum Baptismatis sequenti formula, servatis quoad reliqua de iure servandis, administretur:

Sacerdos: "N. quid petis ab Ecclesia Dei?"

Patrinus: "Videm."

Sacerdos ungit infantem in pectore et inter scapulas dicens:

"Ego te lineo + oleo salutis in Christo Jesu Domino Nostro ut habeas vitam aeternam."

✠ "Amen."

Sacerdos: "Credis in Deum Patrem Omnipotentem, creatorem coeli et terrae?"

✠ "Credo."

Sacerdos: "Credis in Jesum Christum, Filium eius unicum, Dominum nostrum, natum et passum?"

✠ "Credo."

Sacerdos: "Credis in Spiritum Sanctum, Sanctam Ecclesiam Catholicam, Sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, et vitam aeternam?"

✠ "Credo."

Sacerdos: "Ego te baptizo in nomine + Patris et + Filii, et Spiritus + Sancti."

Deinde ungens Chrismate dicit: "Deus omnipotens Pater Domini Nostri Jesu Christi, qui te regeneravit ex aqua et Spiritu Sancto, qui te dedit tibi remissionem omnium peccatorum, ipse te lineat chrimate salutis in eodem Christo Jesu Domino Nostro in vitam aeternam. Amen."

14. Administrandi, licet caractere episcopali expertes, Confirmationis Sacramentum, ad normam Instructionis in appendice ad Rituale Romanum relatae, itemque deputandi, ad idem Sacramentum administrandum, sacerdotes, quantum fieri potest, in aliqua dignitate ecclesiastica constitutos, vel munere Vicarii Foranei fungentes.

15. Concedendi:

- a/ut fideles quacumque hora diei aut noctis etiam non ieiuni SS. Eucharistiam sumere possint, ita temen ut si ipsi fideles praevidere valeant horam vel momentum quo ipsi dabitur tantum sumere Sacramentum, satagant ut ad idem accedant, quantum fieri potest, postquam saltem ab una hora, ab epulis abstinuerint, et etiam possint Illud occulte suis manibus accipere et sese occulte communicare, ne sacerdotes cognoscantur et deprehendantur, dummodo nullo irreverentiae aut alio periculo Sacramentum exponatur;
- b/ut quoties pro sacro Viatico ministrando desit sacerdos, aut diaconus, aut subdiaconus, aut clericus, qui sint ad rem idonei et parati, adhiberi possit vir pius et moribus communiter probatus, qui deferat secreto SS. Species in vase benedicto aut benedicendo, quas ipse aegrotus suis manibus sumet; quod si hic SS. Species sumere nolit aut non valeat, Eadem ministrentur a viro Eas deferente, factis deinde manuum absterisionibus seu purificationibus;
- c/ut sacerdotes SS. Species sine lumine, in loco tamen decenti, retineant, si ab haereticis aut infidelibus sit sacrilegii periculum.

16. Permittendi christifidelibus ut a dominica Septuagesima usque ad festum Apostolorum Petri et Pauli praecepto annuae Confessionis et Communionis satisfacere possit.

17. Concedendi confessariis ut

- a/sua iurisdictione uti valeant in toto territorio infenso religioni regimini obnoxio, nulla habita ratione ~~finium~~ finium singularium Dioecesium,
- b/absolvere valeant a casibus et censuris reservatis sive Ordinariis locorum, sive S. Sedis, et ad hoc uti possint extraordinaria facultate concessa Canone 2254,
- c/dispensare valeant ad irregularitates quoad iam in Sacris ordinatis, remoto scandalo, et si agatur de delicto reparato scandalo et imposita salutari poenitentia, si possibile sit et prout casus ferat: et etiam pro foro externo, facta tamen in scriptis attestazione suo tempore in Curia producenda et interim caute adservanda,
- d/absolvere et dispensare possint in quacumque simonia, etiam reali, dimissis beneficiis, et super fructibus male

./.

perceptis, iniuncta aliqua elemosyna vel poenitentia salutari, vel etiam retentis beneficiis, si fuerint parochialia, et non sint quae parochiis praefici possint,

e/impertire possint indulgentiam plenariam primo conversis ab haeresi,

f/dispensare et commutare queant votum privatum et iusurandum, sine praesudicio tamen iuris tertii quaesiti.

18. Per se vel per personas specialiter delegatas

a/sanandi seu revalidandi matrimonia nulliter contracta praevisa impedimentorum dispensatione /uti infra determinabitur/, per renovationem consensus praestiti coram duobus testibus et parcho aut alio sacerdote, si haberi possunt, secus coram solis testibus, et in scriptis documento exarato a testibus subscribendo, et si scribere nesciant hi, aut nolint, aliter conficiendo ita ut congrua habeatur probatio de matrimonio celebrato, et illud documentum caute asservari debet quousque possibile sit idem ad Curiam Episcopalem transmittere;

b/dispensandi ab omnibus impedimentis vel dirimentibus, etiam multiplicibus - exceptis tamen iis provenientius ex sacro presbyteratus ordine, et ex votis sollempnibus professionis religiosae, aut simplicibus tamen matrimonium irritantibus, ex affinitate in linea recta consumato matrimonio, - praestitis - quoties agatur de matrimoniis mixtis, sive ex disparitate cultus, sive ex mixta religione, canonicis cautionibus, de quibus, aequae ac de concessa dispensatione et de pontificia ac facultate in praefato documento facienda est mentio;

c/sanandi in radice matrimonia iam contracta, quando ab una vel ab utraque parte renovatio consensus obtineri non valeat, dummodo constet de perseverantia praestiti consensus maritalis, praevisa dispensatione impedimentorum, ut in b/, et confecto documento probatorio atque praestitis cautionibus si agatur de matrimoniis mixtis;

d/dispensandi, quoad matrimonia contrahenda, ab omnibus impedimentis ut in b/, et iuxta modum ibi praestitum.

19. Concedendi sacerdotibus ut fidelibus ritus orientalis omnia sacramenta, uno ordine sacro excepto, etiam absque licentia Episcopi vel Parochi, ritu latino administrent, quin tamen fideles eas suscipientes ad ritum latinum transire censeantur.

20. Commutandi onus divini Officii recitationis cum onere recitandi integrum B.M.V. rosarium, quoties periculum sacerdotibus imminet ex cognita, etiam ex mera Breviarii delatione, eorum qua-

21. Concedendi ut quilibet sacerdos dispensare valeat, quoties ei in Domino expedire videbitur, super lege abstinentiae et ieiunii diebus praescriptis.

22. Per se vel per personas delegatas concedendi familiis in quibus altera pars est ritus orientalis, altera pars ritus latini, facultatem observandi ieiunia et festa iuxta ritum alterutrum ob conformitatem in eadem familia.

23. Concedendi ut clerici vestes saeculares induant, si aliter vel transire vel permanere non poterunt in territorio sub Russorum potestate constituto.

III. Quod si nova adhuc territoria vel Poloniae vel aliarum nationum sub Russorum potestatem redigantur, et inibi quoque religiosarum rerum condicio iniqua atque aspera evadat, SS. mus D. nus Noster Pius PP. XII constituit, ut praefatae facultates etiam Ordinariis horum locorum concessae censeantur.

Si vero dioecesis quaedam ita divisa maneant, ut pars eius sub Russorum dominatione sit, non autem sedes episcopalis, loci Ordinarius tempestive suum Vicarium pro regione occupata constituat, eique omnes necessarias facultates, extraordinarias quoque supra numeratas, concedat.

EX Aedibus Vaticanis, die 30 Novembris 1939.

3. sz. függelék – IV.

Ordinariatus L.R.Szatmariensis
Nr. 3334. 1944. Szatmárnémeti, die 31. Augusti 1944-
Illustrissime ac Reverendissime Domine,
Domine Archidiacone !

REVERENDISSIMAE DOMINATIONIS TUAE transmissae sunt die 14 Junii No 2152. quaedam facultates extraordinariae, quibus in casu sedis impeditae ad normam can. 429. REVERENDISSIMA DOMINATIO TUA uti et frui poterit.

Interim Ssmus Pater novas quoque facultates concessit tum pro Ordinariis, tum pro Sacerdotibus.

Facultates die Junii transmissae valent et nominantur Facultates I.A./ his accedent pro Ordinariis: Facultates I.B et II. – Pro omnibus sacerdotibus concessae sunt Facultates sub no III.

Velis elenchum pro Ordinariis caute conservare, studere et in casu necessitatis illis prudenter et iuxta tenorem textus úti – elenchum vero pro sacerdotibus sub no III. caute et secreto, sed cito velis singulis sacerdotibus in vinea Domini quocumque modo laborantibus tradere.

Oremus multum pro S.Matre Ecclesia, pro Regno S.Stepsani et pro Alma Nostra Dioecesi.

Paterna cum benedictione
Joannes episcopus.

Illustrissimo ac Reverendissimo Domino
Francisco Pásztor
Praelato Suae Sanctitatis, archidiacono
Beregszász

Római Katolikus Püspökség - Szatmárnémeti

2050/1944 ... szám.

Délutáni és esti szentmisék.

Az Apostoli Szentzsák folyó évi május hó 19-én 1964/1944.sz.alatt engedélyt adott arra, hogy fontos okokból, pl. légiveszély miatt délelőtt elmaradt a szentmise, a hívek nagy részének alpdilyoztatása, éjjeli szolgálat, vagy más délelőtti munkabeosztás, stb. miatt - a háboru tartama alatt vasárnapokon és kötelező ünnepeken a délutáni órákban is lehessen szentmisét bemutatni. A hívek ezen a szentmisén szentáldozáshoz is járulhatnak.

Ezzel kapcsolatban a következőképen rendelkezem:

1. Ahol a légiveszély vagy légítámadás miatt a délelőtti szentmise vagy annak a lényeges része elmaradt, ott a délutáni órákban legyen szentmise, melynek idejét tekintéent a hívekkel alkalmas módon közölni kell.

2. Ahol a munkaviszonyok miatt a hívek jelentékeny része délelőtt folyamán nem juthat szentmiséhez, az illetékes plébános az okok feleorolásával tegyen nekem jelentést. Kellő indokolás mellett az engedélyt meg fogom adni.

A misézópnak és a délután áldozó hívőknek négy-öt óra szentségi büjttel kell előkészülniök. Erről a lelkipásztorok a híveket oktassák ki. Az esti szentmise legkésőbb 7 órakor kezdődjék be. Természetesen rövid szentbeszédet is mondjan a misézó.

Szatmárnémeti, 1944 augusztus 31.-én

+ János ak,
püspök

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

2050/1944. szám

B/IV. 6

Nagyontisztelendő

Római Katolikus Főbánsági Hivatalnak

B e r e g s z á s z

./.

Idemellékeltén tisztelettel küldöm meg F. Nt. TISZTELEND BŐGEMEK a délutáni és esti szentmisék mondására vonatkozó rendelkezést, amelyet a legközelebbi körleveleiben az összes plébániákkal közölni fogok. Kérem F. Nt. TISZTELEND BŐGEMEK, hogy a kapott engedéllyel lelkiismeretes körültekintéssel és a hívek értekezése után csejjen.

Szatmárnémeti, 1944. augusztus 21.-én

Püspök

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

3334/1944... szám.

I. B./

Attentis peculiaribus et gravissimis conditionibus in quibus Ecclesia versatur in iis Hungariae regionibus quae Russiae ditioni in praesens subduntur, SS. mus D. N. PIUS Divina Providentia PAPA XII. benigne indulget Ordinariis earundem regionum ut, pro suo prudenti arbitrio et conscientia, Sacerdotes sibi subditos quoad horam et jejunium servandum pro Missae celebratione dispensare valeant prout sequitur:

1. Ut sacerdotes, qui in aliam regionem relegati sunt /vulgo "deportati"/ vel in captivitate versantur, vel fuga sunt latitantes, celebrare valeant non servato jejunio, et quacumque hora.

2. Ut etiam sacerdotes qui in conditionibus Sacerdotum de quibus sub N.º 1. non versantur, quacumque hora et non servato jejunio celebrare valeant diebus dominicis et festis, ut fideles praecepto audiendi Saerum satisfacere possint: ita tamen ut huiusmodi Sacerdotes ante Missae celebrationem jejunium saltem quattuor horarum servent, nisi ipsi ex inopinato celebrare debeant.

3. Ut Sacerdotes in locis ubi SS. mum Sacramentum non est asservatum, quacumque hora et non servato jejunio celebrare valeant ad S. Communionem fidelibus distribuendam.

4. Ut Sacerdotes, qui aut in loco dissito aut hora tardiore celebrare debeant et ratione infirmae valetudinis jejunium servare non valeant, aliquid per modum potus vel medicinae ante S. Missam sumere possint.

Idque perdurantibus tantum praesentibus locorum et personarum adiunctis.

Quae facultates et concessae dispensationes secretae erunt servandae, nisi earum manifestatio necessaria sit ad vitandum scandalum.

Ordinarii autem, Sacerdotibus, quibus dispensationem concesserint, etiam instructiones dabunt ad huiusmodi dispensationum abusus praecavendos.

Quodsi nova adhuc territoria vel Hungariae vel aliarum nationum sub Russorum potestatem redigantur, et inibi quoque religiosarum rerum conditio iniqua atque aspera evadat, SS. mus D. N. PIUS Divina Providentia PAPA XII constituit, ut praefatae facultates etiam Ordinariis horum locorum concessae habeantur.

Római Katolikus Püspökség — Szatmárnémeti

3334/1944. szám.

II.

Omnibus latini ritus Hungariae Ordinariis.

Attentis peculiâribus et gravissimis conditionibus in quibus Ecclesiam versatur in iis Hungariae regionibus quae Russiae ditioni in praesens subduntur, S.S. PIUS Divina Providentia PAPA XII. benigne Ordinariis locorum ritus latini earundem regionum sequentes facultates, ad biennium a die praesentium computandum, dummodo hodierna peculiaria adiuncta tandem perseverant, benigne indulset:

1. Concedendi sacerdotibus facultatem valide et licite matrimonii uno tantum teste vel absque testibus assistendi si de nupturientibus agatur qui, utpote factioni communisticae aut exercitui adhaerentes, matrimonium religionum coram testibus contrahere formidant, dummodo de statu libero contrahentium et de absentia impedimentorum sacerdoti constet.

2. Facultatem matrimonium in radice sanandi et revalidandi, muliere sanationem concubii a se civiliter initi postulante, quam virum nullimode inducere possit ad explendam matrimonii formam, dummodo prior maritalis consensus perseveret, separationis sive divortii periculum absit et nullum obstet canonicum impedimentum, a quo Sancta Sedes non dispensat, cauto insuper pro viribus ne scandalum exinde eveniat, et ut, si quod existat amoveatur. - Ordinarius oratricem hortatur ut, opportuno tempore et si prudenter liceat, alteram partem edoceat de obtenta sanatione, sique oratrici in mentem revocet obligationem, qua gravissime in quolibet casu adstringitur, sibi vindicandi libertatem ad debita catholicae religionis officia obeunda et ad prolem baptizandam et christiana ratione educandam. - Ordinarius denique concessam sanationem, mentione facta huius pontificiae facultatis, in libro in Curia Episcopali adservando adnotet; eiusdemque sanationis gratiae adnotatio fiat quoque in libro matrimoniorum et si casus ferat, in libro subsecreto servando.

3. Facultatem, cum praesentes difficultates communicationem cum aliis praepediant ac documenta periculum iacturae facile subire possint, constituendi Tribunal secundae instantiae in sua dioecesi, servatis tamen quae sequuntur conditionibus: a/ iudices primi et secundi gradus sint diversi ad normam can. 1571 C.J.C.; b/ serventur normae statutae a S. Congr. de Disciplina Sacramentorum tum in litteris diei 1. Julii 1932, tum in Instructione diei 15. Augusti 1936, quae in Actis Apostolicae Sedis editae sunt; c/ explicita mentio fiat praesentis facultatis tam in verbali concordationis dubiorum in altera instantia, quam in secunda sententia.

4. Facultatem professus matrimoniales modo breviori, si necessitas postulet, conficiendum, servatis tamen in substantialibus Codice J.C. et Instructione S. Congr. de Disciplina Sacramentorum diei 15. Augusti 1936. Huiusmodi facultas ideo non dispensat a praescriptis, quae respiciunt: a./ personas Tribunal constituentes ne non vinculi defensorem et, si casus ferat, iustitiae promotorem; b./ habilitatem ad agendum in iudicio; c./ citationem coniugum; d./ duplicem sententiam conferendam et numerum iudicum. - Insuper, uti patet, Tribunal omnia peragere debet quae ad necessariam certitudinem de veritate enarratorum consequendam requiruntur.

5. Concedendi, accedente necessitate - graviter onerata Ordinariorum conscientia - religiosis, qui ordines sacros nondum susceperunt et religiosis feminis, in casibus singularibus, dispensationem a votis etiam solemnibus. - Quodsi Ordinarii locorum facultatibus, quae haec non conceduntur jam antea usi fuerint, S.S. PIUS XII sanationem actuum benigne indulgere dignatus est.

/

Quodsi nova adhuc territoria vel Hungariae vel aliarum nationum sub Russorum potestate redigantur, et inibi quoque religiosarum rerum conditio iniqua atque aspera evadat, SS-mus D.N. Pius Papa XII constituit, ut praefatae facultates etiam Ordinariis ritus latini horum locorum ad biennium ut supra, concessae censeantur.
Contrariis quibuscunque non obstantibus.

II

3/VII. III.

Latini ritus Hungariae Sacerdotibus relegatis, captivis,
latitantibus.

Attentis peculiaribus et gravissimis conditionibus in quibus Ecclesia versatur in iis Hungariae regionibus, quae Russiae ditioni in praesens subduntur, SSmus D.N. PIUS Divina Providentia PAPA XII sacerdotibus ritus latini, qui in aliam regionem relegati sunt /vulgo "déportati"/, vel in captivitate versentur vel fugae sunt latitantes benigne concedere dignatus est:

1. Facultatem Sacrosanctum Missae Sacrificium celebrandi:

- absque liturgicis paramentis,
- utendo, si opus sit, poculo ex vitro ordinario,
- adhibendo, si desit panis azymus, panem fermentatum, dummodo sit vere triticeus,
- absque vino in ablutione,
- absque luminibus,
- sine reliquiis, sed super lino, si addit.

2. Facultatem celebrandi, si deficiat Liber Missalis, Missam votivam de B.M.V. etiam in festis duplicibus primae et secundae classis, vel de Requiem, festis duplicibus primae et secundae classis tantum exceptis.

3. Dispensationem ab obligatione applicandae Missae pro populo.

4. Facultatem, dummodo tempore inceptae "déportationis" vel captivitatis aut fugae suspensioni a ministerio audiendi confessiones obnoxii non fuerint;

a./ sacramentales confessiones christifidelium et utriusque sexus religiosorum excipiendi in toto territorio inense, religioni regimini obnoxio, nulla habita ratione finium singularum diocesium;

b./ absolvendi a peccatis quibusvis et censuris etsi quomodolibet reservatis et notoriis, exceptis casibus:

1. apostasiae a fide,
2. violationis rectae secreti sacramentalis,
3. attentati matrimonii pro sacerdotibus, necnon
4. sollicitationis et absolutionis complicitis, si recursus fieri poterit ad Sanctam Sedem vel ad Ordinarium facultatem habentem; - secus sacerdotes etiam a supradictis peccatis absolvere possunt, firma manente, quando fieri poterit, obligatione recurrendi ad Sanctam Sedem.

5. impertiendi indulgentiam plenariam primo conversis ab haeresi;

d./ dispensandi et commutandi votum privatum et iusurandum sine praedudicio tamen iuris tertii quaesiti.

Idque perdurantibus tantum praesentibus locorum et personarum adiunctis.

Quodsi nova adhuc territoria vel Hungariae vel aliarum nationum sub Russorum potestatem redigantur, et inibi quoque religiosarum condicio iniqua atque aspera evadat, SSmus D.N. Pius Divina Providentia PAPA XII constituit, ut praefatae facultates etiam sacerdotibus ritus latini horum locorum, in supra memoratis conditionibus constitutis, concessae habeantur.

Contractis quibuscumque non obstantibus.

4. sz. függelék.

A kisszermenci róm.kat.lelkészi hivataltól.

4./1947.

D.a J.Kr.

Az 1946. évi lelkipásztori munka rövid összefoglalása.

A szervezés alatt lévő kisszermenci lelkészség 1945. november 1-vel elvesztette területének több mint felét. Ezzel magyarázható az, hogy az elmúlt év folyamán mindössze egy keresztelés, két temetés és három esketés történt. Filiáiból megmaradt Palágy és Gálocs, valamint Dobóruszkától itt maradt Palló község, de az utóbbiban egy gör. kat. Lelkész telepedett meg, aki a róm. kat. hívek ügyeit is önállóan intézi.

Mindezek és a jelen külső körülmények ellenére is a hitélet szép eredményt tud felmutatni. Ily kis számú hívő sereg mellett is az évi szentáldozások száma kerekén 5420 volt. A hitélet elmélyítése céljából:

Minden első csütörtök délutánján megtartottuk a közös szentségimádást, ezalatt gyóntatást.

Minden első pénteken az egyházközség 60 százaléka szentáldozáshoz járult.

Minden első vasárnapján egésznapos engesztelő szentségimádást tartottunk.

Minden hétfőn, szerdán és pénteken hittanóra volt az iskolaköteles gyermekek számára.

Minden kedden délután hittanóra és gyakorlati oktatás volt a felnőtt ifjúság részére. Anyag: Egyháztörténelem. Bangha: Világnézeti kérdések.

Minden péntek délután Keresztúti ájtatosságot tartottunk.

Minden szombat délután egyházi énekpróba és utána Litánia a Szűz Anya tiszteletére.

A filiák havonként 1-1 szentmisét kaptak. A filiák gyermekei is és ifjúság kivétel nélkül mind, még a gör. kat. szertartásúak is, bejártak hittanórákra a máterba.

Farsang végén háromnapos engesztelő szentségimádást tartottunk, napi két-két elmélkedéssel.

A nagyböjt folyamán minden este szentbeszéd volt az Úr Jézus szenvedéséről.

Május minden estéjén májusi ájtatosságot tartottunk, hetenként háromszor is szentbeszéddel és az énekkar minden este külön, új énekkel szerepelt. Megtartottuk az Anyák napját is az első nyilvános Hittan-versennyel egybekötve. Ez különösen igen nagy hatást váltott ki a hívek körében. Ugyancsak május 12-én volt a gyermekek megáldása és utána egy nagyon szép és lélekemelő műsoros ünnepély.

Május hónap folyamán megtörtént a Rózsafüzér Társulat átrendezése és új tagfelvétele.

Június hónap minden napján Jézus Szt. Szíve ájtatosságot tartottunk és minden este elmélkedéssel /Matteo: Jézus a szeretet Királya./, valamint közös esti imával kötöttük azt össze. — E hónap folyamán különös ünnepi külsőségek között megújítottuk a községünk, valamint családjaink felajánlását Jézus Szt. Szívének.

Október hónap folyamán, tekintettel a gyenge lábbelire és esős, hűvös időre, hetenkint csak háromszor tartottunk esti ájtatosságot. Egyéb napokon reggel végeztük el a Rózsafüzért.

Október 8-án, a község fogadalmi ünnepén. Különösképpen ünnepeltünk lélekben és külsőségekben is. Ez alkalommal a ker. papságból jelen voltak: az Esperes, valamint

a ker. jegyző, és a császlóci prépost úr is, aki egy a háborútól megrongált és most megújított keresztet áldott meg és mondott igen szép szentbeszédet.

Nem mulasztotta el a lelkipásztor az év folyamán minden egyes alkalommal felhívni a hívek figyelmét a „teljes búcsú” elnyerési lehetőségére. Különösen Mindenszentek és Halottak napján.

Advent folyamán, jóllehet nagy nehézségbe esett a határszéli parancsnokság engedélyét kieszközölni a hajnali világitásra, rendszeresen megtartottuk a Rorátét.

A hívek kivétel nélkül mind elvégezték karácsonyi szentgyónásukat.

A múlt visszaéléseit tapasztalva a karácsonyi pásztorjátékokkal kapcsolatosan, a lelkész ez évben két csoportot tanított be: egyik a felnőttek, másik a gyermekek csoportja, karácsonyi, tisztán vallásos tárgyú és igen épületes pásztorjátékra, amelynek nem maradt el sem erkölcsi, sem pedig anyagi sikere.

Abban a reményben, hogy az övéit szerető jó Jézus az új esztendőben még több kegyelmet fog adni ahhoz, hogy a kevés munkás ellenére is még többet dolgozhassam az Ő nagy aratásában, zárom jelentésemet:

Kisszelmenc, 1947. január hó 5-én.

Bakó Zoltán
lelkész

(körpecsét)

(RÓM. KAT. LELKÉSZI HIVATAL KISSZELMENC)

Főlisztelendő Bibor os Átja. kedves Papság és Hivék!

Ungvár híró népe, szerelhetetlően üdvöeli a pápa oltalmas Főpapját és
háromszoros boldogsággal örvendeteli meg Magyarországi Bibor osát:

1. boldogsággal, amint az oron nemcsinnek és szent város Rómerold-
Pótor, az unánimoknál kien - hogy a magyarságnak és szent város Ungvár.
Ungvár adta a magyarságnak a nevet: Ungaria. Ezent hírvak éer
er bla, a magyarokat az egész világon: ungar-oknak. Már a
római birodalom idején ung-ak nevetek e földet és a várost, amint
Eulerom is a Duna és Isler nevelől tapta az Islerom nevet. A
franciák a görög hekerket adták hozzá: Ungrie. Tehát én most
mint magyar kardinalis nem idegenbe jöt - hanem abba a városba
jöt, amely éer er bla névadója ott a Szent István birodalomnak.

2. boldogsággal, myjtja Ömek Ungvár Temploma. Ek a Templom
ment erehkeként árri azt a monstranciát, amelyben Rákóczi Ferenc
és bujdosó társai Radoszóban imádkolt az Ollariontszóban jelen létet és
fjéret, mehet innen vilték magukat és a fejedelem halála után ide küld-
tek vissza.

3. boldogsággal, myjtja Ömek a felvidék népe, amely ke királyi szilárd
azt a Tiszaháti nyelvet, mehet Pármány és Karindcyék a magyar
nyeli iradalmi nyelvént tehet és amely nyelv iradalmes alromos-
ként örepegja a világ ömes magyarjait.

Kérjük Önt fagraji szerelhetetlően töltök azt a három boldogsággal
és Vesse kitárulhetetlenül Főpapi szivbe. Kérjük Önt, áldjon meg min-
ket a felvidék népet, mely líretlenül öri az Ungaria hagyományait.
Áldjon meg minket atal a monstranciával, amellyel Radoszóban létet
kat. pap megáldotta az ottani számított magyarokat. És áldjon meg min-
ket atal az édes anyanyelvünk, amellyel Karindcyék egy nagy családú
örre kovácsolták a világhon élő ömes magyarokat.

Tessék áldani a magyar Karmányunk kímöneltüket, hogy Önt
magyar követnek hírességek elküldde. Tessék elírni a Szentatyaokat
üdvölelelünk és kérésünk, ha a Slovakiába jön, első
állomása legyen Ungvár.

Isten áld meg

Te van, földi éltük...

pálva Apóstol. Ungvár.

Kedves Érsek Atya, Kedves Papság és Hívek !

Szeretett Rokonunkat fogadjuk az Érsek Atya személyében,
mert : Ezeréves rokonság füzi Ungvárt Egerhez.

Csak 200 éve hasították ki a szatmári és kassai egyházmegyéket (1804.III.23.) az egri püspök joghatósága alól. Addig Eger adta Ungvár papjait és szerzeteseit. Ung megye szerzetesei Egeren keresztül hosták Kárpátaljára a legjobb szőlőfajtákat (olasz rizling, ottelló stb.). Ungvár városának címere: "geresd, szőlőfűrtőkkel" a volt megyeháza ormán, maig hirdeti ezen rokonságunkat. 1776-ban Eszterházy Károly egri püspök, az egész egyházmegye részére meghagyta, hogy a szent Olvasót a pap előimádkozása mellett → a legméltóságosabb Oltárisszentség kitételével - imádkozzák a hívek. És mi itt Ungváron és egész Kárpátalján így is imádkozzuk azt egri meghagyás alapján 200 éve! Ez is bizonyosság arra, hogy Eger tovább él emlékeztünkben és szívünkben !

Mit adott Ungvár, visszonzásul Egernek ?

Adta Eger védőjét ; Dobó Istvánt (1520 - 1572), aki az Ungvár melletti szerednyei várban született, az ungvári jezsuiták kollégiumában nevelkedett és lett győzedelmes hadvezére Európának. A török 150 ezer fős sereggel támadta Európát. Bemegszécsitották az egész Kaukázust, Ukrainát, és Kazachsztánt. Maga Kazachsztán - ahová minket a lágerbe vittek - oly nagy mint Francia, Német orsz. és Anglia együttvéve és Kazachsztánnak most mégis csak 5 millió benessülött lakosa van, mert Egert és Európát támadó harcokban felmorzsolódtak fiai. A magyar nemzet is az évszázados élet-halál harcban elvérzett. Abban az időben francia, német az angol nép 5-milliónyi volt, ezek 50-milliót meghaladó nemzetekké gyarapodtak, a magyar 10-millióes kis nemzet maradt, mert élő erejét Európa és a kereszténység megmentéséért áldotta. Ó Te feledékeny Európa ! Moki pusztá után, Mohácsi vész után, 150 éves török megszállás után mikor köszönöd meg ennek a maroknyi népnek, hogy emberségeddel, kulturáddal, kereszténységeddel életben maradtál ??

Dobó István a győzelem után ismét Ungvárra jött és itt az ungvári Dobófalván pihennek földi maradványai. Az egri nők hősi példája lelkesítette a kárpátaljai édesanyákat, akik átél-ték a sztálini szarnokság legsörnyűbb bűntudatát: a sorozatos letartóztatásokat, lágereket, deportálásokat, trükköt és a kemencei Szikláról való letassításokat és novemberben együtt meneteltek férjeikkel a rabokkal Lemberg felé. Hátisszaksos elemosítójakkal megmentették nem egy családapa életét. Utána egyedül kellett nevelniük árva maradt családjukat.

A szinat után Eger a legjobban átélte a mi árvaságunkat, és a Liturgiánál nélkülözhetetlen könyvekkel és más szertartáskönyvekkel látott el bennünket. És Ön kedves Érsek Atya, saját könyvtárából egy láda könyvet küldött a mi Vikáriusunknak az Ungvári pappal.

Ungvár, Dobó pátriája, szeretettel hívözi Eger rokon Ersekét, szent István Főpapját. Tessék elmondani Eger népének, hogy nem csak teste nyugszik itt Dobó Istvánnak, de a kereszténységet forrón szerető szíve továbbra is itt dobog mindnyájunk keblében. Mi kárpátaljaiak mindnyájan tudatában vagyunk annak, hogy Péter sziklájára építette fel Krisztus Urunk az Egyházat és a pokol kapui soha nem vesznek erőt rajta !

Hol szent Péter sirba téve.....

Ungvár, 1989. november 11.

páter Ágoston.

6.sz . függelék.

M e g á l l a p o d á s

.... /püspök, ordinarius, előjáró/ Egyházmegye vezetője és egyházmegyerési kormányzó között az Egyházi Törvénykönyv 271.kán.értelmében papjának másik egyházmegyében történő szolgálattételéről.

Az engedélyező püspök a következőket kívánja:

Nevezett pap a Egyházmegye inkardinált papja marad, valamint magyar állampolgár, mely abban is kifejezést nyer, hogy állandó lakása és az egyházmegyében bejegyzett hivatala /szolgálat/ van. Ezen szolgálati helyén évente négy alkalommal /amely kettőre egybevonható/ egyházi funkciót végez összesen mintegy 10 napot. Évente jelenjen meg az egyházmegye püspökénél, valamint az egyházi előírások szerint lelkipraktör is végezzen. Szolgálatát az Egyházi Törvénykönyv előírásai szerint kell átvennie és folytatnia különösen az 528-535 kánonok előírásait megtartva.

A szolgálata 5 évre szól, amely 2 év után újra megfontolandó, majd 5 év után csak 3 hónap elteltével kérhető újra. Saját egyházmegyében kongruát vagy meghatározott fizetést kap, ebből nyugdíj járulékot fizet és így majdan nyugdíjra jogosult. Ott, ahol szolgálatot teljesít, az egyház megbízásából teszi, ezért számára e helyen kell biztosítani szolgálat ellátásához alkalmas lakást-fűtést-világítást és ellátást, valamint lelkipásztori útjainak biztosítását gépkocsival. Mindez nem jövedelme, hanem szolgálatának feltétele. A hasonló szolgálatokat ellátó papok fizetésének megfelelő pénzt az egyes helyi egyházközségek kötelesek a kárpátjai egyházterület rendelkezésére küldeni.

A befogadó ordinárius a fentieket biztosítja az egyházközségeken keresztül, számára a szükséges működési megbízást megadja meghatározott területre, de úgy, hogy másik pap kérésére annak területén is helyettesíthesse, ill. kiséghesse .

7. számú függelék

Уполномоченному Совету в делах религии
При Совете Министров УССР
По Закарпатской области
Тов. ИВАШКОВИЧ.В..М.

Сообщаю Вам, что на основании письма Венгерского римокатолического кардинала Д-р Пашкаи Ласло от 24.06.1989.г за № 266, с 1 августа 1989 года разрешено прислать пять венгерских священников на временную работу в Закарпатскую область.

Сообщая их данные:

Боган Бейла, г. Маклар, пл. Сабадцаг №7

Диошин Гейза, г. Путнок, пл. Сабадцаг №12

Затько Янош, г.Естергом, ул. Боттян Я. №10

Майнек Евгений, г. Будапешт 11, ул. Мартирок №23

Радич Матяш, г. Будапешт 11, ул. Мартирок №23

Относительно их регистрации по церковным общинам представлю позже, после их прибытием.

Вышеназванные священники приедут на своих автомашинах. Прошу Вас уточнить нужно-ли будет менять номера машин и паспорта на новые временные паспорта на проживание.

Администратор-архидакон
Римокатолической церкви
Закарпатской области

Й.Чати

8. számú függelék

ДОГОВОР

„__” _____ 198_г. _____

Мы, нижеподписавшаяся, исполнительный орган религиозного общества _____ р-на, Закарпатской области, УССР, в лице председателя _____ и членов _____ с одной стороны, и служителя культа — священника _____ с другой стороны, составили настоящий договор в нижеследующем:

1. Религиозное общество _____ римокатолической церкви в лице исполнительного органа нанимает служителя культа — священника _____ для совершения служб и обрядов в церковь

Исполнительный орган религиозного общества обязуется выплачивать священнику _____ из церковной кассы _____ руб., прописью: _____ рублей ежемесячно за совершение в церкви религиозных служб и обрядов.

2. Служитель церкви и священник _____ обязуется совершать в _____ римокатолической церкви службы и обряды за предусмотренную этим договором плату _____ руб., прописью: _____ рублей. Никакой другой дополнительной платы служитель культа от верующих не получает.

3. Контроль за выполнением настоящего договора осуществляет ревизионная комиссия религиозного общества _____ римокатолической церкви.

4. Договор заключен и действует на срок по _____ 198—г.

Договор может быть расторгнут через 15 дней после того, когда одна из сторон этого потребует.

5. Договор составлен в двух экземплярах, одим из которых находится в делах религиозного общества, а второй у служителя культа — священника.

Подписи:

Председатель исполнительного

Органа религиозного общества _____

Члени религиозного исполоргана _____

Служителя культа — священник _____

Megállapodás

A Kárpátontúli Róm. Kat. Egyház vezetője, CSÁTI JÓZSEF munkácsi plébános, vikárius, BOHÁN BÉLA SJ áldozópap, aki Paskai László bíboros, esztergomi érsek megbízásából jött Kárpátaljára papi szolgálatra, 1989. okt. 2-án meghatározatlan időre kinevezte RAHÓ és KÖRÖSMEZŐ plébániák lelkipásztorává.

A küldetéshez a szovjet és magyar állami hatóságok előzetesen hozzájárultak.

Bohán Béla áldozópap az Egyházi Törvénykönyv 271. kánonja értelmében „vendégmunkáskét” teljesíti szolgálatát.

Lelkipásztori szolgálatát 1989. okt. 15-én vette át, s ettől kezdve az Egyházi Törvénykönyv értelmében mint plébános teljesíti azt. Szolgálati idején a jelzett plébániák területén lakik.

Az egyházközségek alulírott megbízottjaik révén vállalják, hogy Bohán Bélának lelkipásztori szolgálataiért Rahó és Körösmező havi 150 rubel illetményt adnak a tárgy hó végén.

A magyarországi ordinárius igazolást kér ahhoz a Művelődési Minisztériumtól, hogy havi 60 rubelt a fizetéséből Magyar Bankba átutalhasson, a két ordinárius pedig megállapodik abban, hogy Bohán Béla mint magyar állampolgár, aki szolgálata befejeztével majd visszatér Magyarországra, fizetése után esedékes adóját is Magyarországon fizesse. Ehhez fizetéséről innen igazolást adnak.

Az egyházközségek a maguk részéről mindenben elfogadják a Főpásztorok intézkedését.

Ezen megállapodás Seregély István egri érsek, mint szolgálatra elengedő főpásztor és Csáti József munkácsi plébános, vikárius mint befogadó ordinárius aláírásával lép életbe.

Kelt 1989. december 31.

.....
plébános
	Rahó egyhk .részéről	Körösmező egyhk. részéről
.....
elengedő főpásztor		befogadó ordinárius

ДОГОВОР

Ми, ниже підписані голова римо-католицького церковного общества Брандіс Йосип Мартинович, касир Халтінський Олександр Йосипович з однієї сторони і з другої сторони, як служитель церкви цього числа заключили договір про завдання священику уважаемому Боган Билу ежемісячно обслужити Рахівську Угорську Римо-католицьку церкву і місячну оплату крб: сто п'ятдесят (150). За проведену роботу церковне общество в главі голови Римо-католицького церковного общества Брандіс Йосип Мартинович зобов'язується оплати за щомісячне служіння 150 (сто п'ятдесят крб).

Адрес священника м. Рахів. вул. Київська № 30, священник Боган Било

паспорт: МВ 540803

Голова церковного общества: (Брандіс Й. М.)

Касир церковного общества: (Халтінський О. Й.)

Священник церкви: (Боган Било)

Секретар церковного общества: (Бендик)

1.І. 1990

Szerződés

Mi, alulírottak, a rahói róm.kat. templomi egyesület elnöke, Brandisz József Martinovics és pénztárosa Faltinszki Sándor Joszipovics az egyik oldalról, és a másik oldalról tisztelt Bohán Béla lelkész egyezségeit kötöttünk, miszerint a tisztelendő úr kiszolgálja a rahói róm.kat.templomot, és annak fejében minden hónapban 150 rubelt kap. Az elvégzett munkáért a templomi egyesület Brandisz József Martinovics személyében kötelezi magát minden hónapban kifizetni a 150 – százötven – rubelt.

A lelkész címe: Rahó Kievi u. 30, Bohán Béla lelkész. Igazolvány: МВ 540803

Elnök:

Pénztáros:

Lelkész:

Titkár:

Kedves Oltártestvérek!

Az 1958-as év küszöbén nem mulaszthatjuk el a hálaadást az elmúlt esztendő sok kegyelméért, az elkövetkezett új évben pedig minden paptestvérünk munkájára az Úr Jézus, a Jó Pásztor áldását kérjük.

Ez a mi kívánságunk, tekintettel az Újévre időszerű, másrészt azonban – látván azt, hogy néhány paptestvérünknek az Úr segítőkezére különös szüksége van –, kérésünk és imánk állandó, mert fájdalmasan szüntelenül időszerű néhány paptestvérünknek üdve és a rájuk bízott lelkek sorsa iránt érzett aggodásunk is. Zárszámadással kellene lezárni az elmúlt évet, emlékezetünkbe kellene idézni a sok örvendetes, sőt lélekemelő tény, ezek azonban úgyszólván közismertek és felsorolásukat mellőzni lehet. De lehetetlen szemet hunyni a fonákságok, sőt vétkek előtt, amelyek néhány paptestvérünknel állandósultak, híveik körében ismételten is komoly panasz szomorú tárgyává lettek, a világi hatóságok előtt esetről esetre felpanaszoltatnak, a pásztor és a hívek között annyira szükséges összhangot megbontják, másokat pedig megbotránkoztatnak. Elszomorító jelenség ez, ha meggondoljuk, hogy életünkkel, jó példánkkal is hirdetni kell az Evangéliumot minden nemzetnek és nem lehet más törvényünk a szívben és más a homlokunkon.

Így az újévi üdvözléssel kapcsolatban komor, kemény beszéd ez, de a tény elhallgatása vétkek, az intellektus mellőzése mulasztás és a megrovás enyhítése gyöngeség lenne. Úgy érezzük, hogy felmerült az „increps dure” szükségessége, mert több alkalommal is eredménytelennek bizonyult a komoly négy szemközti figyelmeztetés, néhány testvérünk nem akarja összhangba hozni magatartását az életcéllal, melyet maga elé tűzött és a hivatással, melyet betölt. Pedig semmi körülmények között sem szabad oly messze kerülni életünk megszentelésétől, ami egyetlen célunk, Krisztus követésétől, ami hivatásunk, egyéni boldogságunk és híveink üdvének is alapja és záloga. Ha a szemek kívánsága, a test kívánsága vagy az élet kevélysége lesz úrrá a pásztoron, merre széled a nyáj? Az Úr szőlőjének ideszakadt parcelláján néhány testvérünknel az erkölcsi fegyelem meglazulása odafajult, – és ezt különösen hangsúlyozni kötelességünk – annak a veszélye forog fenn, hogy a hívek alapos panasa következtében néhány paptestvérünk-től az államhatalom a működési engedélyt megvonja és egyes hitközségek pásztor nélkül maradnak. Idézhetnénk a panaszokból: „Inkább megleszünk magunk”. „Ne rontson minket senki”. „Van nekünk jámbor előimádkozóink”. „Fenntartjuk mi a templomot, de az erkölcsünket is.” Sapiienti sat. Néhány paptestvérünk magatartása nemcsak az erkölcsi rendbe ütköző – amelyet szóval és példával hirdetni kötelessége, – de egyes esetekben az államhatalom előírásait sem tartották be, ami bíróság előtti felelősségre vonást vont maga után.

A körvonalakban vázolt sajnálatraméltó tünet, hála Istennek, koránt sem általános. Mindamelllett elsősorban is aggasztó jelenség, mert nagyon is kevesen vagyunk és mert az idő az Úr szőlőjében most különösen áldozatos jó munkásokat követel.

Kérjük azokat a paptestvéreinket, akikre ez a figyelmeztető szavunk lelkiismeretük elbírálása szerint nem vonatkozhatik, ne vonatkoztassák magukra, nem nekik szól. Őket kérve kérjük, ne szűnjenek meg testvéri együtt érző szeretettel imádkozni azokért, akiknek az Úr Jézus kegyelmére különösen szükségük van.

De mélységesen aggodó szeretettel kérjük azokat a paptestvéreinket, akik ezt a testvéri szívből fakadt, de éppen olyan határozott intelmünket magukra kell, hogy vonat-

koztassák – ítéljék meg magukat, térjenek az ösvényre, amelyen járnunk kötelesek, állítsák helyre megbillent lelki egyensúlyukat. Ahol az erre irányuló határozott akarat megvan, a kívánt eredményt biztosító eszközök sem ismeretlenek. Isten kegyelme mindig készen áll.

Adjja Isten, hogy így legyen. Ezzel a testvéri kéréssel, ebben a biztos reményben kívánunk minden paptestvérünknek kegyelemteljes Újévet.

Tudomásulvétel végett közöljük, hogy aug. 15-ének nincs vigiliaböjtje, ellenben Szepl. fog. ünn. vigiliája szigorú böjt.

Az újévi egyházi misenaptár vonatkozó eseteiben oratio imperata pro re gravi: a régi 1956 előtti misekönyvben /or. Div.10.sz./,- a simpliciter imperata: ad postulandam gratiam S.Spiritus /ex mis.vot.ad diversa/.

Ungvár, 1958. január 3.

Bártfay Kálmán sk. Főesperes

Dr. Bujaló Bernát sk. Főesperes

Tőkés Gyula sk. Esperes

Sörös János sk. Esperes

Lőrincz István sk esperes

Dr. Mészáros János (kézzel írva)
ungvári lelkész

(kézzel írva)

Sacerdotes defuncti:

Joannes Gabriél

Joannes Deák

Valentin Magyar

P. BÉLA BOHÁN SJ

CONTRIBUTIONS TO THE 20th CENTURY HISTORY OF THE DIOCESE OF SZATMÁR

The author of present study is a priest living and working in the region of Sub-Carpathia since the collapse of the Communist regime. In his paper he surveys the history of the one-time Roman Catholic diocese of Szatmár, focusing on the region of Sub-Carpathia. This area was part of Czechoslovakia from 1920 to 1938, and then was later annexed to Hungary (1938-1944). It became part of the Soviet Union in 1945. Since 1991 it has been part of the independent republic of Ukraine. Priests were persecuted cruelly during the Soviet era, many of them died.

The data and documents gathered by Béla Bohán are inevitably important and valuable contributions to the church history of the 20th century.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

AMERIKAI LEVÉLTÁRI FORRÁSOK MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS
PRÍMÁSROL, ESZTERGOMI ÉRSEKRŐL

Publikált források, 1956–1967

Adriányi professzor úrnak *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy* c. könyvéről írt recenzióiban¹ nemrég a következő megállapítást tettük: „a forrásanyag bővítése nélkül nem tudunk előrelépni a Mindszenty-kutatásban.”² A következőkben a forrásanyag bővítésének egyik lehetőségét ismertetjük, az Amerikai Egyesült Államok publikált levéltári anyaga alapján.³

Mindszenty bíboros 1956. november 4. és 1971. szeptember 28. között mintegy 15 évet, 5437 napot töltött az amerikai követségen Budapesten. Az ezzel kapcsolatos időszak dokumentációja Budapestről egy idő után átkerült a külügyminisztériumba, Washingtonba (Department of State). A többi külügyminisztériumi hivatal vonatkozó irataival együtt ezt átvette az Egyesült Államok Nemzeti Levéltára (The National Archives and Records Administration, rövidítve: NARA).⁴ Ez az anyag kutatható (declassified). Az egyik Mindszenty-fondo eredetileg egy al-levéltár lehetett a nagykövetségen, ma is egyben van, jelzete: „Department of State, Budapest Mission [vagy: Post] Files: Lot 75 F 163 Mindszenty”. Leírása: Classified and unclassified files relating to Cardinal

1 SOMORJAI Á.: „Az igazság szabaddá tesz titeket”. *Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 19 (2007/1-2) 219–224.

2 *I. h.*, 224.

3 A forrásanyag bővítésének egy másik lehetőségét nyújtják, de későbbi periódusra: 1967–1971-re vonatkoznak a két amerikai nagykövet emlékiratai. Martin J. Hillenbrand (1915–2005, budapesti nagykövet: 1967–1969), *Fragments of Our Time: Memoirs of a Diplomat*, Athens (US), 1998. Mindszenty távozására nézve forrásértékű Alfred Puhán emlékirata (1913–2005, budapesti nagykövet: 1969–1973), is, amely 1990-ben jelent meg: PUHAN, A.: *The Cardinal in the Chancery and Other Recollections*, Vantage Press, New York – Los Angeles, 1990. 228 l. Témánk szempontjából különösen is figyelemreméltó a „The Mindszenty Story: 1969–1971” című fejezet, 185–218.

4 Címe: 8601 Adelphi Road College Park, MD 20740-6001. (Közigazgatásilag nem tartozik Washingtonhoz, gyakorlatilag azonban annak közvetlen közelében található.) A Nemzeti Levéltár interneten könnyen elérhető: a www.archives.gov címen. A felvételek ilyen úton is megrendelhetők. – A NARA rövidítés Borhi Lászlónál: NAWDC. L. BORHI L.: *Iratok a magyar-amerikai kapcsolatok történetéhez 1957–1967. Dokumentumgyűjtemény*, Budapest 2002. (A továbbiakban: BORHI: 2002.) Itt: Jegyzetek, 47 skk. Borhi újabban a NA rövidítést használja, l. BORHI L.: *Iratok az 1956–1968 közötti amerikai-magyar viszony történetéhez*, in: *Történelmi Szemle* XL (1998/3-4) 341–380 (A továbbiakban: BORHI: 1998).

Mindszenty, 1956–1972, maintained by the Mission in Budapest”. Budapesten újabban a Mindszenty Archívum is őríz az itt tárolt anyagból másolatot.⁵

Ezen kívül más jelzet alatt is bőven találhatóunk Mindszenty-anyagot, attól függően, hogy eredetileg mely hivatal foglalkozott e kérdéssel. Ilyen hivatalok: az Elnöki Hivatal (Presidential Library, elnökönként), a Kelet-Európai Ügyek Hivatala (NARA: Department of State, Central Files, POL Hung-US), a Magyar Referatúra hivatala (NARA: Department of State, Hungarian Desk Files, különösen: Department of State, Hungary Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty, 1956–1957, stb.). 1963-tól megváltozott a katalogizálás rendszere, a tizedes rendszerről témacsoportokra tértek át.⁶

A minket érdeklő, Mindszenty József-re vonatkozó források két csoportra oszthatók. Az egyikbe a publikált, a másikba a kézirat forrásokat sorolhatjuk. Ezen a helyen az általunk ismert publikált forrásokat ismertetjük, melyek nyomtatásban is, interneten is megjelentek.⁷

A Mindszenty-re vonatkozó amerikai forrásokból – 1956–1967 közötti periódusra – 31 olyan iratot⁸ találtunk publikált formában, melyek a State Department sorozatában jelentek meg. A sorozat címe: Az Egyesült Államok Külügyi Kapcsolatai (Foreign Relations of the United States). Ez a sorozat 1861-ben indult, 2007 tavaszáig mintegy 350 kötet jelent meg. Kiadója a washingtoni külügyminisztérium történeti hivatala (State Department’s Office of the Historian), ahol mintegy harminc történész foglalkozik azzal, hogy dokumentálja az Egyesült Államok külügyi politikáját. 1952 óta az elnökök hivatali ideje szerint kategorizálják, az egyes köteteket római számmal számozzák és földrajzi, tematikai egységenként szerkesztik. Az Eisenhower adminisztráció (1953–1961) sorozata nehezebben kezelhető, ebből két kötet tarthat számot érdeklődésünkre. Kennedy elnöksége (1961–1963) idejéből 25 kötet, Johnson elnök hivatali idejéből (1964–1968) 34 kötet, Nixon és Ford kormányzat éveiből (1969–1976) 54 kötet ismeretes.⁹ Időrendben haladunk, ezért, bár nem azonos publikációkból, de azonos elnökség periódusára hozunk két olyan forrást is más amerikai levéltár gyűjteményéből, mely nyomtatásban megjelent.¹⁰

5 Ebből dolgozott Fejérdy András, l. FEJÉRDY A.: *König bíboros első találkozása Mindszenty Józseffel*, in: „Isten Szolgája”. Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról, Budapest, Parlament, 2006. november 4., Lakitelek, 2007. 79–108. – Fejérdy András idézési módja vitatható, mert az eredeti intézmény megnevezésénél nem ad jelzetet. Amit megad, az a Mindszenty Archívum őrzési helyére utal, de ezt a körülményt nem nevezi meg.

6 Így pl. a Record Group (RG) 59 újabban a Central Files elnevezést kapta.

7 A megjelenési év sorrendjében: 1990, a Wisconsin Egyetem szerverén, pdf-pict fájlban, amely szöveggént nem használható, itt azonban a nyomtatott kötet oldalszáma megtalálható. A további kötetek szöveggént is letölthetők, megjelenési év és szerver: 1993: dosfan.lib.uic.edu, 1994 és 1996: www.state.gov, itt a nyomtatott kötet oldalszáma nem található meg.

8 Mint alább látni fogjuk: Eisenhower elnöksége alatti amerikai levéltári forrásokból 17+5, Kennedy idejéből négy, Johnson elnök idejéből öt jelent meg amerikai publikációkban.

9 Interneten a State Department honlapján: www.state.gov, „Office of the Historian” alatt. A sorozatot l. www.state.gov/r/pa/ho/frus, a további internetes helyeket megadjuk az egyes köteteknél.

10 Borhi László forrásközlése általában budapesti iratokra támaszkodik, de előfordul, hogy amerikai levéltár anyagát is hozza, l. BORHI: 1998. 341–380. Eisenhower elnöksége idejéből Borhi László két forrásközlését hozzuk még, így összesen tehát 33 iratot közlünk. – Tanulságos még a következő tanulmány: MAGYARICS T.: *Az Egyesült Államok és Magyarország 1957–1967*, in: Századok 130 (1996/3) 571–612. Itt is hivatkozik olykor amerikai levéltárra, de többnyire budapesti iratokat dolgoz föl.

Mindszenty bíborosra vonatkozóan a kelet-európai kötetek tartalmaznak forrásokat. A következőkben arra vállalkozunk, hogy röviden ismertessük e kötetek vonatkozó anyagát. Előrevetjük, hogy az itt vizsgált a nyomtatott forrásközlések válogatási szempontja más, mint a mienk. Érdeklődésünk középpontjában ugyanis, a sorozat szerkesztőivel ellentétben, nem az Egyesült Államok nagypolitikája áll, hanem Mindszenty bíboros önértelmezése és helyzete, ezért erre a szempontra figyelünk.¹¹ Ahol indokolt, teljes egészében közöljük a forrás szövegét, vagy annak egy részletét idézzük.

DWIGHT D. EISENHOWER (1953–1961)

Eisenhower elnök hivatali idejéből két kötetben találtunk említést Mindszenty bíborosról. Az első 1956–1957. évi forrásokat tartalmaz, két irat még áprilisi keletű, három másik pedig a forradalom napjaiból való, a többi a követségre menekült bíborossal is foglalkozik, olykor más témák mellett. A másik kötet az 1958–1960. közötti évek irataiból válogat.

I. Az első kötet¹² minket érdeklő iratai (a sorszám utáni szám a kötetben közölt irat számát jelzi):

1956

1. – 53.

Távirat¹³ a Magyarországi követségről a washingtoni külügyminisztériumba

Budapest, 1956. április 12, 18 óra.

Jelzet: Department of State, Central Files, 764.00/4-1256. Bizalmas. Továbbküldve Teheránnak.¹⁴

Ravndal követ¹⁵ jegyzi. – Mindszenty neve itt abban az összefüggésben kerül szóba, hogy el tudják érni a követség fogva tartott amerikai és magyar alkalmazottainak szabadon bocsátását. – A követségnek az a véleménye, hogy Magyar-

11 Borhi László forrásközlése és bevezető tanulmánya is elsősorban az államközi kapcsolatok függvényében dolgozza fel a bíboros helyzetét, l. BORHI: 2002., ill. i. h., 15–55. Ugyanakkor számos budapesti forrása hasznos – és ideig ismeretlen – információkat tartalmaz Mindszenty személyére vonatkozóan. Ezért ennek feldolgozása egy további tanulmány feladata lehetne. – Az államközi kapcsolatokat vizsgálja egyik újabb művében, amelyben két utalást találunk a bíborosra, l. UÓ.: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956.* Budapest, 2005. 86. 140.

12 GLENNON, John P. (főszerk.) – KEEFER, Edward C. – LANDA, Ronald D. – SHALOFF, Stanley (szerkesztők.): *Foreign relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe*, (Foreign relations of the United States, 1955–1957. Vol. XXV, 1.) Washington, D.C. 1990. Interneten: <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1955-57v25>

13 A „Telegram” szót táviratnak fordítjuk, a „Despatch” szót sürgönynek.

14 Chapin teheráni nagykövetnek. A továbbküldve megjegyzés a városnév megadásával az ott található amerikai képviseletet jelzi.

15 Christian Ravndal (1899–1984), 1951–1956 között budapesti követ.

ország jelenleg a legékesebb bizonyíték annak kimutatására, hogy a kommunizmus elmélete és gyakorlata között mily nagy az ellentmondás.

Részletek:

"385. Legation strongly endorses Ambassador Chapin's¹⁶ proposals to take advantage Rajk trial disavowals to force issue re Mindszenty, to clear US Government officials involved in those procedures and, through extension to bring new pressure to bear to gain release all Hungarian employees of Legation still imprisoned (Deptel 243)." (147. l.)

"On international level, legation also believes that Hungary today offers US and west their most vulnerable target for purposes demonstrating to world at large wide contradiction between what Communists are professing and what practicing..." (148. l.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 147-148.

2. – 55.

Sürgöny a magyarországi követségről a washingtoni külügyminisztériumba

Budapest, 1956. április 27.

Jelzet: Department of State, Central Files, 611.64/4-2756. Titkos. Fogalmazta: John T. Rogers másodtitkár és konzul. Ravndal követ jegyzi.

421. sz. Hiv: Legdes 406.

TÁRGY: Javaslat az US-álláspont kialakításához a Rajk-üggyel ill. Mindszenty József és Grósz József érsekek ügyével kapcsolatban.

Részletek:

"The Legation has not tried to draft a note on the Rajk case, since the Department has more complete information available on details of the case and on its relation to the Mindszenty and other cases..." (158. l.)

"(g) if possible, the note should carry this argument over into the Mindszenty and Gr[ó]sz¹⁷ trials." (159. l.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 153-159.

16 Selden Chapin (1899-1963), budapesti követ 1947-1949, ez idő szerint iráni US-követ (1955-1958).

17 Utalás Grósz József kalocsai érsek perére, akit 1951 májusában tartóztattak le, júniusában életfogytiglanra ítélték, 1955 októberében szabadon engedték.

3. – 97.

Távirat a magyarországi követségről a washingtoni külügyminisztériumba

Budapest, 1956. október 23, 14 óra.

Jelzet: Department of State, Central Files, 764.00/10-2356. Bizalmas. Elsőbbségi. Továbbküldve Bécsbe és Münchenbe.

Érdekes részleteket tartalmaz a forradalom kitörésének első óráiról, így Háy Gyula győri szerepléséről a Jókai-Színházban, amelyre ezres nézősereg előtt került sor. Az egyik felszólaló nagyobb szabadságot követelt a keresztény eszmék terjesztését illetően, továbbá Mindszenty hercegprímás szabadon engedését, a többpárti rendszert, és a jelenlegi választási rendszer megszüntetését.

Részlet:

“Other aspects of two meetings almost as interesting as demands for withdrawal Soviet troops. At Gyor... another speaker demanded greater freedom for spreading of Christian ideas and the restoration of Mindszenty as Prince Pribate... In answer Hay stated he approved of free spreading of Christian ideas.” (262. l.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 260–263.

4. – 127.

Távirat az US ENSZ-missziójáról a washingtoni külügyminisztériumba

New York, 1956. október 27, 20 óra.

Jelzet: Department of State, Central Files, 764.00/10-2756. Bizalmas. Elsőbbségi. 421. Magyarországról az ENSZ Biztonsági Tanácsában. Cabot Lodge US ENSZ-nagykövet jegyzi.

Mindszenty neve mellékesen fordul elő, de a rendezendő kérdések között szerepel.

Részlet:

“... material used by Sir Hartley Shawcross¹⁸ in Mindszenty case would also be drawn upon.” (316. l.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 315–316.

18 Sir Hartley Shawcross brit jogász, munkáspárti képviselő és a nürnbergi háborús perek főügyésze volt.

5. – 162.

Emlékeztető a Nemzeti Biztonsági Tanács (National Security Council – NSC) 302. sz. gyűléséről

Washington, 1956. november 1, 9,00–10,55 óra.

Jelzet: Eisenhower Library, Whitman File, NSC Records. Szigorúan titkos. Fogalmazta: Gleason. (Az időpontot az Elnök napi programjának följegyzéséből lehet megtudni.)

Az egyik téma a magyar ügy, amelyet a CIA Igazgatója csodának minősít. Dulles külügyminiszter¹⁹ szerint hiányzik a vezető személy. Az ilyen katolikus nemzetben, mint Magyarország, Mindszenty bíboros lehet a vezető és egyesítő erő.²⁰ – Ezt követően a közel-keleti helyzetről tárgyaltak.

Részlet:

“...Mr. Dulles declared that the main problem facing us today in Hungary was the lack of a strong guiding authority to bring the rebels together. Nagy was failing to unite the rebels, and they were demanding that he quit. Somehow a rallying point must be found in order to prevent chaos inside of Hungary even if the Soviets took their leave. In such a heavily Catholic nation as Hungary, Cardinal Mindszenty might prove to be such a leader and unifying force.” (359. l.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 358–359.

6. – 163.

Telexbeszélgetés a magyarországi követség és a washingtoni külügyminisztérium között

1956. november 3–4.

Jelzet: Department of State, Central Files, 661.64/11-456. Csak hivatali használatra.

Rendkívül érdekes, percre kész információs anyag, Wailes miniszter²¹ és Washington között, budapesti idő szerint 5,45–11,15 között, rögzíti Mindszenty érkezését is.

19 John Foster Dulles (1888–1959), 1953–1959 között volt amerikai külügyminiszter (államtitkár).

20 Ez a javaslat elég népszerű lett, l. újabban: MÉSZÁROS I.: „Build up Mindszenty!” Egy furcsa amerikai ötlet 1956-ban, in: UÓ.: *A Conti utcától Recskig. Újabb Mindszenty-kutatások*, Budapest, 2007. 51–69. irodalommal.

21 Edward Thompson Wailes kinevezett budapesti követ volt, de Dulles külügyminiszter utasítására nem adta át megbízólevelét. 1956. november 2-án érkezett, 1957. február 20-i dátummal kiutasították, l. BORHI: 2002. 20. 57–59. L. még: *Editorial Note*, 237. sz. irat, in: GLENNON, John P. – KEEFER, Edward C. – LANDA, Ronald D. – SHALOFF, Stanley: *Foreign relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe*, Washington, D.C. 1990. 583.

„Mindszenty bíboros helyzetértékelése 8 óra 18 perckor:

Komoly tárgyalások ürügyén a szovjet csapatok hajnalban elfoglalták a magyar fővárost és az egész országot. Tiltakozom az agresszió ellen és kérem hazám határozott és gyors megvédését, mind az Egyesült Államoktól, mind más hatalmaktól.”

Részlet:

“Under the pretense of serious negotiations the assembling Soviet troops at dawn occupied the Hungarian capital and the entire country. I protest against this aggression and I ask for forceful and speedy defense of my country from the USA and other powers.” (380. l.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 375–386.

Exkurgus:

A telexbeszélgetés rögzíti Bibó István frissen (nov. 3-án) kinevezett államminiszter érkezését (6 óra 42 perc, 376. lapon), igazoltatását (6 óra 55 perc, 377. lapon), majd a frissiben angolra fordított kiáltvány szövegét (7,18 perc, 377–378. lapon).²²

7. – 163.

Szerkesztőségi megjegyzés (Editorial note)

Az amerikai követ szerkesztői megjegyzését majdnem szó szerint fordítjuk és angol szövegét is megadjuk, mert részletesen informál Mindszenty érkezéséről és a menedék megadásáról, s megjelöli a forrásokat is.

Beam azt írja,²³ hogy Hoover²⁴ november 4-én éjjel 2 órakor felhívta őt, (ez budapesti idő szerint reggel 8 óra), és elmondta: „titkos üzenetet kapott”, hogy Mindszenty bíboros és titkára (Turchányi Egon) menedéket kérnek az amerikai követségen. Miután kikérte véleményét, Beam azt válaszolta, hogy bár az Egyesült Államok alapvetően ellenzi a menedékjog megadását, de ha emberi életet lehet általa megmenteni, akkor jóváhagyja. Beam később megtudta, hogy Hoover kapcsolatba lépett az Elnökkel, s ezt követően kapták meg a menedéket.

Leverichhez címzett,²⁵ 1957. november 5-én kelt emlékeztetőjében Sutterlin²⁶ ezt írja: „Tom Wailes úgy emlékezik, hogy november 4-én reggel 6 óra körül kó-

22 Magyar fordítását l. A BM jelentése dr. Bibó István és társai ügyének tárgyalásáról (Budapest, 1958. július 28.), in: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*, 3. Szerk.: Horváth, I. – SOLT, P. – SZABÓ Gy. – ZANATHY J. – ZINNER T. Budapest, 1994. 72. sz. dokumentum, 839. ZINNER J. fordítása.

23 BEAM, Jacob D.: *Multiple Exposure*, New York, WW. Norton and Co. 1978. 71–72. – Jacob D. Beam (1908–1993), külügyi szolgálatba lépett 1931-ben. 1953–1957 között az Európai Ügyek Hivatala helyettes államtitkára a washingtoni külügyminisztériumban. Ezt követően US-nagykövet Lengyelországban (1957–1961), Csehszlovákiában (1966–1969) és a Szovjetunióban (1969–1973), 1974–1977 között a Szabad Európa Rádió igazgatója. L. 10. – 182. irat.

24 Herbert C. Hoover, Jr. 1954–1957, külügyminiszter helyettes.

25 Henry P. Leverich, a Kelet-Európai Hivatal helyettes igazgatója.

26 James S. Sutterlin, 1956-ig a Kelet-Európai Hivatal, majd az Európai Ügyek Hivatala munkatársa.

dolt üzenetet kapott a követség és ezt azt megelőzően fejtették meg, hogy a bíboros megjelent az ajtó előtt. Emlékezete szerint ez az üzenet hatalmazta fel a menedék megadására. Meg volt lepődve, hogy Washington már korábban is tudott a bíboros szándékáról, hogy biztonságot keressen a követségen...²⁷

Egy aláírás és keltezés nélküli emlékeztetőben, melyen „Nov. 1956” kézírásos bejegyzés található, Meeker a következő üzenetet rögzítette: „A washingtoni külügyminisztérium éppen arról értesült, ... hogy Mindszenty bíboros hamarosan az amerikai követségre érkezik. Engedélyezzük, hogy beengedje.” Más változatban az üzenet úgy szólt, hogy „Mindszenty bíboros menedékjogot óhajt kérni a követségen. A beleegyezést megadjuk.” Úgy vélte, hogy az üzenet konzuli csatornán jött és mindkét változatban szerepelt a titkár neve.²⁸

Mindszenty emlékirataiban ír erről:²⁹ miután a parlament épületét is körülvtették már az orosz csapatok, a legközelebbi követségre ment, az amerikaiakra. Rövid fél óra alatt már meg is érkezett Eisenhower elnök engedélye és négy óra elteltével Turchányi is megkapta a menedékjogot. A külföldi sajtóban olvassa napokkal később, hogy előző nap Nagy Imre maga kérte volna neki a menedékjogot. Mindenesetre, írja, meg volt lepődve, hogy ilyen gyorsasággal kezelték ügyét.

November 8-án Beam följegyzést küldött Murphynek³⁰ a bíboros menedékét illetően. Azt írja, hogy az Egyesült Államok a múltban határozottan elutasította a diplomáciai menedékjog elvét, de időlegesen mégis adott menedéket, hogy emberi életet mentsen. Idézi a Külügyi Szolgálati Szabályzat 225.2 pontját,³¹ s mivel a bíboros élete veszélyben volt, mert idegen hatalom támadása elől menekült, igazolhatónak tekinti a menedéknyújtást.³²

Turchányit aki később Leslie L. Bain újságíró társaságában megkísérelte elhagyni az országot,³³ november 10-én elfogta az ÁVH, s ezt követően életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Azt a kérdést, hogyan érkezett a bíboros a követségre, tárgyalja még egy másik távirat is.³⁴

Teljes szöveg (eredeti jegyzeteivel): *i. m.*, 386–387.:

[386]

According to Beam (Beam, Jacob D., *Multiple Exposure*, New York: WW. Norton and Co. 1978. pages 71–72), Hoover called him around 2 a.m. on November 4 (8 a.m. in Budapest) to say that “he had received a clandestine message” that Cardinal Mindszenty and his secretary (Egon Turchányi) were about to seek asylum at the American Legation. When asked for his advice, Beam replied that while the United

27 NARA, Department of State, Hungary Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty – 1956–57.

28 *I. h.*, Budapest Post Files: Lot 75 F 163, Mindszenty 1956–57.

29 Angol kiadás: 212. Magyar kiadás: 443.

30 Robert D. Murphy (1894–1978), 1955–1959 között a politikai ügyekkel megbízott külügyminiszter helyettes (Deputy Under Secretary of State for Political Affairs).

31 Section 225.2 of the Foreign Service Regulations („Restrictions on Extending Asylum”).

32 *I. h.*, Hungary Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty – 1956–57.

33 BAIN, Leslie L.: *Reluctant Satellites*, New York, Macmillan, 1960. 172.

34 Despatch 415 from Budapest, March 8, 1957. (Department of State, Central Files, 764.00/3-857).

States opposed asylum in principle, nevertheless it was justified in this case since "it involved hot pursuit endangering human life." Beam later learned that Hoover checked with the President before the Hungarians were admitted.

In a memorandum to Leverich on this subject, dated November 5, 1957, Sutterlin wrote:

"Tom Wailes recalls that a coded message was received by the Legation about 6 a.m. on November the 4th and that it was decoded just before the Cardinal appeared at the door. It is his impression that this message authorized the extension of refuge or asylum to the Cardinal. He remembers that he was somewhat surprised that Washington should have had prior knowledge of the Cardinal's intention to seek safety in the Legation..." (Department of State, Hungary Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty – 1956-57).

In an unsigned and undated memorandum bearing the handwritten notation "Nov. 1956," Meeker recollected a message that reads: "Dept has just received info ... that Cardinal Mindszenty will shortly come to the American Legation. You are authorized to admit him." In another version, the message said "that Cardinal Mindszenty [387] wishes seek asylum with Legation. Approval granted." The message was thought to have come over regular channels and both parties remembered that it bore the secretary's name. (Ibid. Budapest Post Files: Lot 75 F 163, Mindszenty 1956-57.)

Mindszenty writes otherwise in his *Memoirs*, page 212. He relates that when parliament was sealed off by Soviet troops, he took sanctuary in the American Legation because it was the nearest. He notes that 30 minutes or so after his arrival, cabled permission for him to enter was received from President Eisenhower and that 4 hours later Turchányi was admitted. He does mention subsequent foreign press reports to the effect that Nagy had requested United States asylum on his behalf the day before. In any event, he recalls that he was surprised by the speed with which his case was handled.

On November 8, Beam sent a memorandum to Murphy on the subject of asylum for the Cardinal. He noted that the United States in the past had "strongly disapproved of the principle of diplomatic asylum," but had been willing to afford temporary refuge in order to save human life. Section 225.2 of the Foreign Service Regulations ("Restrictions on Extending Asylum") was cited. It reads:

"As a rule, a diplomatic or consular officer shall not extend asylum to persons outside of his official or personal household. Refuge may be afforded to uninvited fugitives whose lives are in imminent danger from mob violence but only for the period during which active danger continues. Refuge shall be refused to persons fleeing from legitimate agents of the local government. In case such persons have been admitted to the diplomatic or consular premises, they must be surrendered or dismissed from such mission or consular office."

Since the Cardinal's life had been in jeopardy as he was in flight from a foreign invader, the provision of sanctu[r]ary was considered justified. (*Ibid.* Hungary Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty – 1956-57).

Turchányi was later apprehended by the AVH on November 10 while attempting to flee Hungary in the company of Leslie L. Bain who recorded this development in *Reluctant Satellites*, New York, Macmillan, 1960. page 172. Turchányi was thereafter sentenced to life imprisonment. The subject of how the Cardinal came to the Legation

is also dealt with in despatch 415 from Budapest, March 8, 1957. (Department of State, Central Files, 764.00/3-857).

8. – 168.

Emlékeztető az Elnökkel folytatott megbeszélésről a Fehér Házban

Washington, 1956. november 5, 10 óra 20 perc.

Jelzet: Eisenhower Library, Whitman File, Eisenhower Diaries. Szigorúan titkos. Fogalmazta: Goodpaster

Mr. Phleger³⁵ elmondta, hogy Mindszenty bíboros a követségünkön van. Nem fogjuk őt kiadni. Meg fogjuk próbálni nyugton tartani őt.

Részlet:

„Mr. Phleger said that Cardinal Mindszenty is in our legation. We will refuse to turn him over. We will try to keep him quiet. Our international position is not too strong on trying to safeguard him. Perhaps we can get the UN into the matter to help him.” (394. l.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 394-395.

9. – 169.

A Szovjet és azzal kapcsolatos Problémák Különleges Bizottságának 43. ülése³⁶

Washington, 1956. november 5.

Jelzet: Department of State, Central Files, 100.4-OCB/11-556. Szigorúan titkos. Fogalmazta: Comstock.

A Fehér Házban a nap folyamán már megbeszélést tartottak arról, hogy mi a teendő, ha a magyarok Mindszenty bíboros kiadatását követelik. Mr. McKisson kérték föl, hogy foglalkozzék a kérdéssel.

Részlet:

“Beam: A conference was held earlier in the day at the White House which considered primarily (1) what to do if the Hungarians request us to deliver Cardinal Mindszenty who has been granted asylum of the Legation... (Mr. McKisson was asked to look into the problem of Cardinal Mindszenty.)” (396. l.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 395-398.

³⁵ Herman Phleger (1912-1973), John Foster Dulles államtitkár jogi tanácsosa.

³⁶ Notes on the 43d Meeting of Special Committee on Soviet and Related Problems.

10. – 182.

Az Európai Ügyek Hivatala helyettes államtitkárának (Beam) emlékeztetője a külügyminiszter számára

Washington, 1956. november 12.

TÁRGY: Az új magyar kormány elismerése.

Jelzet: Department of State, Central Files, 764.00/11-1256. Titkos. Elküldve Murphyn keresztül az ügyvezető titkárnak is.

Wailes maradjon továbbra is hivatalban, anélkül, hogy bemutatná megbízó levelét, hogy jelenlétével biztosítani tudja Mindszenty bíboros védelmét, és fenntartsa a követségi személyzet jó hangulatát.

Részlet:

“... The decision taken tentatively in the Department is that Minister Wailes should continue to function without presenting his credentials as long as he is able to do so, particularly for the reason that his continued presence affords additional protection to Cardinal Mindszenty, who has taken refuge in the Legation, and enhances staff morale. Mr. Wailes has expressed his concurrence with this position.” (433. l.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 432-433.

1957

11. – 226.

Távirat az olaszországi US nagykövetségről a washingtoni külügyminisztériumba

Róma, 1957. január 18, 14 óra.

Jelzet: Department of State, Central Files, 864.413/1-1857. Titkos. Hivatali használatra (Limit Distribution). Továbbküldve Budapestnek. Jegyzi: Jernegan. További részletek a jegyzetben (itt nem közöljük).

A hírlapi értesüléseket követően – miszerint tárgyaltak volna Mindszenty bíboros helyzetéről – a Vatikáni Államtitkárság információt kért. Bizalmasan közölték, hogy az Apostoli Szentszék nem ellenezné, ha a bíboros Magyarország elhagyása mellett döntene, de hivatalosan nem fog lépést tenni, hogy bármilyen irányban befolyásolja a bíborost.

Teljes szöveg – p. 554:

“2971. News stories reporting alleged secret negotiations between Kadar regime and American Legation Budapest re disposition Cardinal Mindszenty have prompted Vatican official approach Embassy representative for information re truth or falsity reports. Official showed concern re fate Cardinal and Vatican Secretariat of State would appreciate being informed any plans affecting future of Cardinal.

In this connection Embassy representative was told in strict confidence Holy See would pose no objection to Cardinal's decision leave Hungary but would not attempt officially to influence Cardinal one way or other."

12. – 227.

Az Európai Ügyek Hivatala helyettes államtitkárának (Beam) emlékeztetője a politikai ügyekkel megbízott külügyminiszter helyettes (Murphy) számára

Washington, 1957. január 24.

Jelzet: Department of State, Hungary Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty. Bizalmas. Fogalmazta: Sutterlin, ellenőrizte: WE és L.

Tárgy: Mindszenty bíboros hat levele a pápához és a bíboros államtitkárhoz.

Mivel a levelek zárt borítékban érkeztek, precedens teremtés elkerülése végett visszaküldik neki. Intézkednek a kapcsolattartás jövőbeli módjáról.

Teljes szöveg: *i. m.*, 554–556.

Background:

Since Cardinal Mindszenty was granted refuge in the Legation in Budapest our position, which has been repeatedly made known to him, has been that he could not be allowed to use the Legation as a base of operations. This attitude is based on the extreme delicacy of the situation arising from the Cardinal's presence in the Legation and our desire to do nothing which might make his position more precarious or that of the Legation more difficult.

Under an informal letter to Mr. McKisson in EE Minister Wailes has transmitted to the Department six sealed letters which Cardinal Mindszenty has written in latin to the Pope and to the Vatican Secretary of State. Mr. Wailes suggests that they be translated and if found to be "innocuous" forwarded to the Vatican. "If the letters contain matters of business, you may want to return them to me," Mr. Wailes continues, "and direct me to tell the Cardinal that we just can't send them to Rome." Mr. Wailes' letter together with its enclosures it attached.³⁷

Discussion:

The Cardinal's letters raise a number of serious questions:

1. If these six letters are transmitted they will probably be followed by more and thus the Department's pouch facilities would tend to become a regular channel of covert communication between the Vatican and the Cardinal. Written records of this nature if inadvertently revealed or "leaked" to the press or to the church hierarchy

³⁷ Szerk. megj.: None of the letters is printed. In his January 17 letter to McKisson, Wailes stated that „little did I realize what we were letting ourselves in for when we took him in.”

would cause us embarrassment and might compromise our Legation and prejudice the Cardinal's safety.

2. Whether the current letters or any which may follow constitute "conduct of business" cannot be determined until they are translated and read. If they are read, the Department is immediately placed in the position of censoring the Cardinal's correspondence on the basis of criteria which will be difficult to define clearly and equally difficult to justify to the Cardinal and the Vatican.

3. It must also be anticipated that if letters from the Cardinal are sent to the Pope, the Vatican will logically expect the privilege of replying via the same channel. The Department might then be faced with the necessity of scanning and possibly rejecting messages from the Pope.

While the proposed transmission of the Cardinal's letters appears inadvisable for the reasons set forth, it is not felt that the Department should prevent all contact between the Cardinal and the Pope. The [556] Vatican has an understandable interest in Cardinal Mindszenty's welfare and the Cardinal is bound to grow increasingly restive and resentful if denied all communication with the Vatican. A possible solution would be to accept occasional oral messages of a brief and personal nature for transmission. This would impose a natural and, in our opinion, desirable restraint on the parties concerned. It would also make it quite clear that the contents of all messages would be known to the Department but would eliminate the unpleasant connotation of censorship. Finally, by its very nature, this mode of transmission would result in fewer communications.

Recommendation:

1. That the six letters in question be returned to Minister Wailes with instructions that he inform the Cardinal that in his own interest and in that of the Legation such written messages cannot be transmitted in his behalf but that the Legation would be prepared to transmit occasional brief oral messages through appropriate channels to the Vatican.

Jegyzetben: Murphy ellenjegyezte az ajánlást (recommendation). McKisson március 11-én kelt hivatalos-informális (official-informal) levelében Barnesnek visszaküldte a bíboros zárt leveleit. Abban az esetben, ha a bíboros úgy határozna, hogy rövid szóbeli üzenetet küld a Vatikánnak, azt a washingtoni külügyminisztériumon keresztül teheti, hivatalos-informális levél formájában. — Department of State, Hungary Desk Files: Lot 75 D, Refuge for Cardinal Mindszenty, 1956–1957.

13. – 252.

Emlékeztető a magyarországi követség első titkára (Rogers) és Mindszenty bíboros közti beszélgetésről

Budapest, 1957 május.

Jelzet: Department of State, Hungary Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty, 1956–57. Bizalmas. Fogalmazta: Rogers. A szöveg nem jelzi a beszélgetés dátumát.

TÁRGY: Amerika csődje a magyar helyzetben.

Mindszenty bíboros nézete, amelyet saját kezdeményezésére, ismételten kifejtett partnere előtt: a Nyugat, mindenekelőtt az Egyesült Államok, cserben hagyták Magyarországot, amely a forradalomban a Nyugatórt harcolt.

Teljes szöveg, *i. m.*, 631–632:

I have discussed the subject with Cardinal Mindszenty several times, always at his initiative, and have heard him talk to others as well. His line of thought seems to be about as follows:

The West, and first and foremost the United States, failed Hungary, which clearly was fighting the battle for the West, *during* the revolution. The Cardinal seems to believe strongly that had the United States successfully urged UN action to bring in a small detachment of international troops, or to bring in a high-level UN representative early in the revolution, or had the United States delivered an ultimatum of some kind to the Soviet Union, the latter would not have intervened a second time. The Cardinal refuses to believe that some action of this kind, whether it presented an ultimatum or not, was not possible. He points to the activity of the United States in the Suez crisis in October and has said plainly that he thinks the greater activity in Suez than in Hungary has been because oil is involved. "Unfortunately there is little oil involved in Hungary, only moral."

The Cardinal has not argued as strongly for an ultimatum or a threat of military action (during the revolution) as he has for a UN force or representation. He has accepted the argument that the situation in the Suez differed from that in Hungary, as far as UN troops are concerned, because Egypt accepted the UN forces. He does not accept the argument that the Hungarian situation is different because Hungary is occupied by the Soviet Army. "Hungary is occupied because Roosevelt agreed to it at Yalta."

The Cardinal also believes that the West, and primarily the United States, has failed in Hungary *after* the Revolution. Again he compares the situation in Hungary unfavorably with that in the Middle East. "At least, there, there is activity, whether there is success or not. Here there is only death." He obviously has no patience with the discussions in the United Nations since the revolution and has referred bitterly at times to one news-item or another (examples: a remark allegedly made by the Secretary in mid-March concerning greater contacts with the Soviets; the withdrawal of Minister Wailes as being evidence of unwillingness to seriously consider stronger steps which he considers necessary).

To comments that we would welcome suggestions for peaceful means of helping the situation in Hungary, however, the Cardinal has few to make. His first suggestion and most frequently repeated is an economic boycott (his opinion of Soviet economic and military strenght is very low), but he appears to accept some of the counterarguments. He has not other concrete suggestions, however, except "acitivity", and completely fails to understand why there is so much continual diplomatic activity, a Presidential doctrine, a high-level mission, continual discussion in the UN, over the Suez, and "nothing" concerning Hungary. His bitterness on this point seems to be increasing as time goes on.

14. – 265.

Az Európai Ügyek Hivatala helyettes államtitkárának (Elbrick)³⁸ emlékeztetője a politikai ügyekkel megbízott külügyminiszter helyettes (Murphy) számára

Washington, 1957. szeptember 13.

Jelzet: Department of State, Hungary Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty, 1956–57. Titkos. Fogalmazta: Sutterlin.

TÁRGY: Mindszenty bíboros helyzete

Hivatkozással Garry Ackerson³⁹ budapesti ügyvivő emlékeztetőjére ("Policy Regarding Cardinal Mindszenty", 1957. augusztus 21. – Nincs kiadva, azonos levéltári jelzet alatt található.) jelzi, hogy a budapesti rezsim egyre inkább támadja a bíborost, elhúzódozó követségi tartózkodása miatt. Többek között azt a javaslatot teszi, hogy ismét tegyenek lépést a Vatikán washingtoni képviselőjénél, a Mindszenty bíboros esetleges távozásával kapcsolatos vatikáni álláspont kialakítása végett.

Jegyzetben utal arra, hogy a washingtoni apostoli delegátussal folytatott megelőző megbeszélésről (1957. április 26.) készült egy emlékeztető, 1957. április 29. dátummal (azonos levéltári jelzet alatt).

Teljes szöveg: *i. m.*, 657–660.

15. – 267.

A Kelet-Európai Hivatal helyettes igazgatójának (Leverich) levele a budapesti ügyvivőhöz (Ackerson)

Washington, 1957. október 1.

Jelzet: Department of State, Budapest Mission Files: Lot 75 D 163, Mindszenty, 1956–57. Titkos. Hivatalos-informális.

38 Elbrick, Burke C. (1908–1983), fenti pozícióját 1953–1956. között töltötte be. 1957–1958 között az Európai Ügyek Hivatalának államtitkára.

39 Ackerson, Garret G. Jr. (1904–1992), budapesti ügyvivő 1957–1961.

TÁRGY: A bíboros jövője.

A washingtoni külügyminisztérium válasza Ackerson ügyvivő 1957. augusztus 21-i, fentebb említett emlékeztetőjére (lásd az előző iratot). A vatikániak még nem válaszoltak, de náluk az a gyakorlat, hogy a főpásztoroknak a helyükön kell tartózkodniuk, és a Mindszenty-kérdés jelenleg nem aktuális a Vatikánban (not a lively topic of conversation in the Vatican). Abban az esetben, ha a bíboros úgy határozna, hogy önszántából elhagyja a követség épületét és átadja magát a magyar rendőrségnek, az ügyvivőnek nem kell előre írásos nyilatkozatot kérnie tőle, nehogy felizgassa. Abban az esetben, ha megszakadna a diplomáciai kapcsolat Magyarországgal és más ország nem óhajtaná befogadni a bíborost, felhatalmazza, hogy próbálja meg magával vinni, de ne tanúsítson ellenállást, ha a magyar rendőrség ezt meg akarná akadályozni.

Teljes szöveg: *i. m.*, 663–664.

16. – 273.

Sürgöny a magyarországi követségről a washingtoni külügyminisztériumba

Budapest, 1957. október 29.

Jelzet: Department of State, Central Files: 611.64/10-2957, Titkos.
No. 250.

TÁRGY: Az US politika áttekintése Magyarországgal kapcsolatban.

Negyedik és utolsó szempontként javasolja: Mindszenty bíboros helyzetére kielégítő megoldást kell találni. – Drasztikusan csökkentették a személyzet magyar és amerikai tagjainak számát... Ráadásul meg kell birkóznunk az épületünkben menedéket kapott Mindszenty ügyével, ami a támadások állandó célpontja, és nagy irritációt okoz a Kádár-rendszer számára.

Részletek:

Insofar as the US is concerned, the changes to be effected would included... (4) a satisfactory arrangement with respect to Cardinal Mindszenty. (682. l.)

... Our staff ... has been severely cut... In addition, we have the question of Cardinal Mindszenty, whose refuge in the Chancery is a point of periodic attack and a source of deep irritation to the Kadar regime. (683. l.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 679–684. Magyar ford.: BORHI, 1998. 356–357.

17. – 276.

A Hadműveleteket Koordináló Bizottság (Operation Coordinating Board) beszámolója

Washington, 1957. november 20.

Jelzet: Department of State, S/S-NSC Files: Lot 63 D 351, NSC 5608 Series. Titkos. This progress report was discussed and concurred in by the OCB at its meeting of November 20. (Notes of OCB Meeting, November 20; *i. h.*, OCB Files: Lot 62 D 430, OCB Notes) The NSC “noted” this report at its 349th meeting, December 24. (Eisenhower Library, Whitman Files, NSC Records).

Progress Report on Soviet Satellites in Eastern Europe. (NSC 5608/1, approved July 13, 1956 and NSC 5616/2, approved November 19, 1956, Documents 80 and 169.)

Period Covered: From July 18, 1956 through November 20, 1957.

A US Nemzetbiztonsági Tanács egyik szervének: Hadműveleteket Koordináló Bizottság (Operations Coordinating Board – OCB) megbeszélési anyaga. Sorra veszi a fontosabb területeket. A 7. pontnál a Kádár-rendszerrel való kapcsolatokat tekinti át, említi, hogy a követségen menedéket kapott bíboros miatt rendszeres támadásoknak vannak kitéve.

Részlet:

N. 7. Relations with the Kadar Regime in Hungary, ... b. The Hungarian regime has required that the staff of our Legation in Budapest be severely reduced and has continued to harass the operation of the Legation in other ways, including the arrest and imprisonment of local employees. It has also continued to attack us for having given refuge to Cardinal Mindszenty. The presence of the Cardinal in our Legation and the evident unwillingness of the Kadar regime to drop its charges against him are factors which complicate our relations with Hungary. No satisfactory solution to the problem raised by the Cardinal's presence in the American Legation is apparent. (696. l.).

Teljes szöveg: *i. m.*, 690–698.

* * *

II. Eisenhower elnöksége periódusából a második, minket érdeklő kötetnek⁴⁰ Mindszentyre vonatkozó iratai a következők (a sorszám utáni szám a kötetben közölt iratok sorrendjét jelzi – kivéve a 18. és a 20. sz. iratot, amely más forrásból van):

1958

18.

Sürgöny a magyarországi követségről a washingtoni külügyminisztériumba

No. 489. Budapest, 1958. március 12.

REF: A követség 471. sz., és a külügy 875. sz. távirata.

Jelzet: Department of State, RG 59 (Central Files), 611.64/3-1258.

Közzétette: BORHI, 1998. 9. sz. irat, 362-364. További megjegyzéseket l. ott.

A kapcsolatok bővítéséről szólva az *Információs tevékenységek* c. fejezetben a bíboros jelenléte akadályozó tényező.

Részlet (Borhi László fordításában):

Az első kézenfekvő lehetőség az lenne, ha a forradalmat meglőző szinten felújítanánk az információs tevékenység korlátozott programját. Néhány évig a képviselőlet amerikai típusú kirakat-kiállítást tartott fenn az utcai szinten levő ablakaiban; továbbá magyar nyelvű közleményeket és amerikai magazinokat tartott a fogadási részlegen, amelyet jelentős számú látogató „vett kölcsön”. Bár ezeknek a tevékenységeknek kétségtelenül volt értékük, a követség szerint a jelen pillanatban nem lenne kivitelezhető a felújításuk, elsősorban Mindszenty bíboros követségi jelenléte miatt. Mióta a bíboros menedéket kapott, a követséget folyamatos megfigyelés alatt tartják, de nem csak az egyenruhás rendőrség, hanem a titkosrendőrség nyilvánvaló ügynökei is. Ezt az alapos „védelmet” figyelembe véve kétséges, hogy a fenti típusú tevékenység különösen hatékony lenne. Ráadásul lehetséges, sőt, valószínű, hogy ellenlépéseket kényszerítene ki a rezsim részéről, amelyek kártékonyan hatnának a képviselőlet működésére. A követségnek már sikerült mérsékelten hasznos felhasználást találnia a külügytől kapott magazinok számára. Nézetünk szerint összérdekeink szempontjából hibát követnénk el, ha a fennálló körülmények között ambiciózusabb programot vállalnánk fel. (362.)

40 LANDI, Ronald D. – MILLER, James E. – PATTERSON, David S. – SAMPSON, Charles S. (szerkesztők.): *Eastern Europe Region; Soviet Union; Cyprus* (Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Vol X, Part 1. Sorozatszerk.: LAFANTASIE, Glenn W.), Washington, D.C. 1993. Interneten: <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/frus/frus58-60x1/index.html>

Sürgöny a magyarországi követségről a washingtoni külügyminisztériumba

No. 302. Budapest, 1958. november 20.

REF: Legation Despatch No. 249, October 23, 1958.⁴¹

Jelzet: Department of State, Central Files, 864.413/11-2058. Titkos. Korlátozott betekintésre (Limited Distribution).

A magyar kormányt hivatalosan értesítették arról, hogy Mindszenty bíboros a követségen tartózkodik (1958. október 18-án kelt 136. sz. jegyzék). A politikai szempontok áttekintését követően a bíborosnak – akivel napi kontaktusban áll – mély spirituális problémáit és mentális konfliktusait említi Ackerson, egyben javasolja, hogy létesítsenek rendszeres kapcsolatot az Apostoli Szentszékkel, hogy Mindszenty lelki téren vezetést kaphasson. Ugyanakkor felrója, hogy az Apostoli Szentszék és a bíboros között a megértés legkisebb foka sem jött létre, s a bíboros, mivel nem kapott elegendő biztosítékot a magyar kormánytól, amelynek ígéretei iránt egyébként teljes mértékben bizalmatlan, végül is nem indult el Rómába. A jelentés megállapítja, hogy a bíboros nem fogadja el az Apostoli Szentszék irányvonalát, ha az eltér az övétől, és azt is megfigyeli, hogy a II. világháború óta társadalmi forradalom ment végbe Magyarországon, amely komoly mértékben megváltoztatta azt a sajátos pozíciót, amelyet a bíboros primási jogon magának fenntart. Mindszenty el van szigetelve az egyházi folyamatoktól, nézetei lemaradtak lelki vezetői nézetei mögött. A bíboros határozott álláspontja, hogy nézeteit sem Washingtonban, sem New Yorkban (ENSZ) nem tudják maradéktalanul megérteni. Végül Ackerson a tárgyalások folytatását javasolja és kielégítő megoldást keres a bíboros helyzetének rendezésére (tudniillik, hogy elhagyja a követséget).

Teljes szövegét hozzuk a megjegyzésekkel együtt (a nyomtatott változat oldalszáma: 54–59. [BORHI, 2002. – a 26. oldalon egy bekezdés erejéig e szöveg minket érdeklő részét foglalja össze.]):

SUBJECT The Future of Cardinal Mindszenty

The Legation has, from time to time, sought to comply with the requirement contained in the Department's telegram No. 241 of November 16, 1956,⁴² which concluded: "Legation's recommendations invited regarding future of Mindszenty". Recent developments, connected with the Conclave at the Vatican for the election of Pope John XXIII, would seem to make it desirable that the situation of Cardinal

41 Az itt hivatkozott korábbi távirat a budapesti követség javaslatait tartalmazza, XII. Pius pápa október 9-én bekövetkezett halála utáni helyzetben, Mindszenty bíboros Rómába utazásával kapcsolatban. Megadja ennek, majd a későbbiekben az itt idézett diplomáciai iratoknak levéltári jelzetét (NARA).

42 Telegram 241 to Budapest contained the Department of State's instructions regarding the Legation's continuing refuge and protection of the Cardinal. (Ibid., 864.413/11 - 1656)

Mindszenty again be reviewed and the Legation's recommendations be brought up to date. The present despatch is designed to meet this requirement and this purpose.

Regime Officially Informed

The Hungarian Government has now been "officially" advised of the presence of Cardinal Mindszenty in this Legation. No such advice was made to the Government until the presentation of the Legation's note No. 136 on Saturday, October 18, 1958.⁴³ On two previous occasions, officials of the Foreign Ministry had made oblique reference to our harboring a Hungarian national, but the name of Cardinal Mindszenty was not mentioned and there was no discussion of the subject. High officials of the Government had, however, repeatedly attacked the United States Government and the Legation (in public speeches, in statements to the press, and in reply to direct questions from visiting Americans) for giving "asylum" to a "Hungarian criminal".

Despite the "after-the-event" knowledge of certain "observers" that the Hungarian Government was bound to refuse the request for a safe conduct,⁴⁴ there was no way of knowing before the matter was officially broached to the Hungarian Government what its reply would be. The Cardinal (Legation telegram 119, October 9)⁴⁵ thought that the choice for the regime would be a difficult one, but was inclined to believe that the authorities would like to have him outside the country. The Legation (Legation telegram 124, October 10)⁴⁶ felt that it was "not entirely clear" what decision the regime might reach, but pointed out that recent statements by Government officials had indicated a "general hardening" on the subject of the Cardinal's possible departure from Hungary. The Vatican (Rome telegram 1172, October 13)⁴⁷ appears to have had information that the regime would not be opposed to the Cardinal's release, provided he would not return to Hungary. While the Department was not favorable to initiative being taken by the United States in the matter (Department's telegram 1304, October 10, to Rome),⁴⁸ the Legation was subsequently instructed (Department's telegram No. 97, October 14, No. 1356 to Rome)⁴⁹ to negotiate with the Hungarian Government, on behalf of the College of Cardinals, for a safe conduct, thus seeming to indicate a belief

43 Text of this note is quoted in telegram 146 from Budapest, October 24. (Ibid., 864.413/10 - 2458)

44 London Times, October 24, 1958, from Vienna: „The Hungarian refusal to grant Cardinal Mindszenty a safe conduct to attend the Conclave of the Sacred College of Cardinals to take part in the election of the Pope, did not surprise observers here, who predicted all along that the Hungarians will describe the American request asking for permission for Cardinal Mindszenty to leave Hungary as 'gross interference in the internal affairs' of their country.

„Hungarian refugees here said today that the timing of the American request coinciding with the eve of the second anniversary of the Hungarian revolt was instrumental for the uncompromising refusal.”
[Footnote in the source text.]

45 Telegram 119 described the Legation's informing the Cardinal of the Pope's death. (Department of State, Central Files, 864.413a/10 - 958)

46 Not printed. (Ibid., 864.413/10 - 1058)

47 Not printed. (Ibid., 864.413/10 - 1358)

48 Not printed. (Ibid., 864.413/10 - 958)

49 Not printed. (Ibid., 864.413/10 - 1358)

on the part of the Department that there existed some possibility of procuring such safe conduct.

There is, of course, nothing final about a decision taken by a communist government; it is perfectly capable of reversing that decision without any new developments having intervened to give even a semblance of justification for such reversal. However, the refusal of the safe conduct for attendance of the Cardinal at the Conclave was so categorical, and was given at a time and under circumstances which might have been expected to give perhaps the maximum of justification for the Hungarian regime to grant it, that the Legation sees little or no likelihood of any change of attitude in the ascertainable future. Only the agreement of the United States Government to exchange Chiefs of Mission with the regime and, thereby, to accord the regime full international status would seem to be a likely "bait" to bring about a radical change in its attitude and policy toward this question. The regime's note of October 22⁵⁰ would seem to make clear that the Hungarian authorities (and, presumably, the Kremlin) are satisfied that the presence of the Cardinal in the Legation is a matter of greater embarrassment and concern to the United States Government than to the Government of Hungary.

No such situation can, however, remain permanently static and it is at least within the realm of the possible that, sooner or later, a move will have to be made by one of the interested parties – the Holy See, the United States Government, the Hungarian Government, or the Cardinal – for a solution of this problem. Since, as became abundantly clear during these recent negotiations, the attitude of the Cardinal could be of crucial importance in effecting any solution, the Legation would like to set forth for the consideration of the Department its thoughts on this aspect of the matter, in the hope that means and methods might be found to influence the Cardinal's thinking, in advance of the event, along the lines desired by the Department and/or by the Holy See.

The Cardinal and the Vatican

The Legation appreciates and understands the undesirability (as set forth in the enclosure to Mr. Robert McKisson's letter of March 11, 1957, to Mr. Spencer Barnes)⁵¹ of setting up a regular channel of communication between the Cardinal and the Vatican. However, those of us in close, daily contact with the Cardinal have long been aware of his confused thinking on the "deep spiritual problems" which his present situation creates and have felt that some means should, if at all possible, be found to give the Holy See a just appreciation of his mental conflicts and to give him the benefit, on this question only, of guidance and assistance from his spiritual leaders. (My letters of August 21, 1957, and January 16, 1958 to Mr. James Sutterlin.)⁵² The almost complete lack of understanding between the Cardinal and the Holy See became clearly

50 Text of the Hungarian Foreign Office's note of October 22 was transmitted to the Department of State in telegram 143 from Budapest, October 22. (Ibid., 864.413/10 - 2258)

51 Not found.

52 Copies of both these letters are in Department of State, Hungary Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty.

manifest during the recent negotiations and it was only with the greatest of reluctance that the Cardinal finally gave his assent to departure if a "satisfactory" guarantee could be obtained from the Hungarian Government. (The Cardinal, it should be remembered, has no faith in any promises from the present Hungarian regime and fully anticipated the worst, if an attempt had been made to take him to Austria under any such "safe conduct".) This reluctant assent was accorded only for the particular circumstances then existing – i.e., attendance at the Conclave – and would, one may safely assume, not carry over to another set of circumstances. It would, therefore, become necessary to "negotiate" once again with the Cardinal and, since the time element might be of extreme brevity, the Legation believes that logic and our own best interests require that the Cardinal be attuned to the thinking and wishes of the Vatican before another crisis arises.

The Legation has sensed for some time, and most particularly during the recent "crisis", that the Vatican itself has not been of one mind with respect to the policy which it should follow in the matter of the Cardinal's remaining in or departing from Hungary. Earlier reports on this subject had been conflicting. The direct, official word through the Office of the Apostolic Delegate in Washington was to the effect that he should remain. When, however, a seemingly advantageous opportunity to have the Cardinal leave the Legation and the country presented itself, the Vatican became intent upon his availing himself of such opportunity and considerable pressure was put upon him by the Holy See to follow this course. One is left to speculate whether it was not, perhaps, the late Pope who was inclined to inaction earlier, with the result that those in favor of another policy were in a position to act only after Pius XII had left the scene. The Legation is not in a position to know the correct answer to this question, since it is not aware of the full circumstances (and under whose initiative) the Cardinal chose to seek refuge at the American Legation in the early hours of November 4, 1956. If, however, the late Pope did, during his lifetime, make the final policy determination on matters relating to the Cardinal's future, the question now becomes once again subject to review because of the presence of a new Pope, whose ideas and conceptions may be different from those of his predecessor. The Legation feels that the Cardinal cannot possibly become *au fait* of Pope John's thinking on this matter unless some exchange of ideas (again, on this question only) is permitted and arranged.

The Legation has no illusions about the difficulties inherent in trying to bring the Cardinal into line with the policy of the Holy See, if the Holy See's ideas and concepts should prove to be different from his own. The Cardinal is imbued with the very special position and powers exercised for many centuries by the Prince Primate of Hungary. The Holy See, however, seems to appreciate (as the Cardinal does not) that the "social revolution" which has occurred in Hungary since World War II has seriously altered (if, indeed, it has not brought to an end) that "special position". (The unusual position and powers of the Prince Primate are fully set forth in the chapter on "The Church" in C.A. Macartney's "Hungary", published in 1934.)

The Vatican was not, however, always of this view. As late as April of last year (Embassy Rome's telegram No. 4174, April 16, 1957),⁵³ the Holy See was evincing the desire "to discuss the Cardinal's departure on *quid-pro-quo* basis with view to extract

53 Not printed. (Department of State, Central Files, 864.413/4 - 1657)

some concessions from Kadar's regime". While any such concept was unrealistic, even at that date, the Holy See has been in a position, during the intervening eighteen months, to understand the radical changes that have occurred and to alter its concepts and its policy accordingly. Cardinal Mindszenty has not been in such a position; isolated, as he is, from almost all Church developments and from spiritual contact with the Holy See, his views and concepts have fallen behind and out of line with those of his spiritual mentors. It is this lack of rapport – this failure to be "on the same wave length" – which the Legation feels must now be bridged, if we are not to be faced on still another occasion with the necessity of again undertaking difficult and touchy negotiations with the Cardinal under pressure of events which may permit even less time and facility for exchanges between Budapest, Rome, and Washington than existed during the recent "Conclave crisis".

There appears to be a very general (and perhaps not unnatural) assumption by people outside Hungary (one might almost say, outside this Legation) that the Cardinal would welcome any opportunity to exchange his present place of refuge for a place of safety and a position of Church activity outside this country. Articles in the Western press are almost uniformly written with this assumption in mind. Even the Vatican appears to have expected that the Cardinal would be ready and anxious to avail himself of a safe conduct, if such were arranged for him. The Legation's telegram No. 170 of November 19⁵⁴ was dispatched because it appeared that the Cardinal's firmly held ideas on this matter might not be fully understood in Washington and New York. The officers of the Legation dealing with the question of the Cardinal's future are so fully imbued with the reality of this situation that it seems important that it again be brought to the attention of those who will be determining United States policy on this question. The Legation feels that the Vatican should likewise be made aware of the problem and, in the light of the recent close contacts between the Embassy in Rome and the Vatican on the subject of the Cardinal, the way would now appear to be paved and the time to be opportune for effecting this objective.

Conclusions

1. Now that the Hungarian Government and the Legation have exchanged communications with respect to the presence of the Cardinal in the Chancery, there seems every likelihood that the regime – choosing the opportunity which seems to suit its own purposes best – will mount a full-scale attack on our harboring of a "Hungarian criminal" and will make demands for his departure from the Legation. The limits to which the regime will be prepared to go in ensuring compliance with this demand will depend upon the extent of deterioration in American-Hungarian relations, both bilaterally and in the United Nations. Whether they will be prepared to go to the extent of breaking relations in order (among other objectives) to obtain custody of the Cardinal, is a question to which a firm answer cannot at present be given; but it would appear inevitable that they should play this situation to its utmost in their efforts to get the United States to accord recognition of "respectability" to the regime, by the

54 Not printed. (Ibid., 764.00/11 - 1958)

sending of a Minister to this Legation and by the cessation of our efforts to have the regime comply with the Resolutions of the General Assembly.

2. The Legation assumes that the United States will continue to do everything possible to prevent the present Hungarian authorities from again obtaining control over the Cardinal, while at the same time seeking a satisfactory permanent settlement of the problem of his refuge. The possibility – if not the probability – of further negotiations on the question would, therefore, appear to be likely to arise in due course (provided, of course, that death or serious illness does not intervene to effect a different solution). The Legation is impressed with the desirability of reaching, in advance of the opening of such further negotiations, a firm and clear understanding among the Government of the United States, the Holy See, and the Cardinal that the Cardinal would leave his refuge in the Legation, if and when a suitable guarantee of his safety might be obtained. The Legation feels, on the basis of its knowledge of the Cardinal's thinking and of the record during the recent negotiations, that such "clear understanding" cannot be reached with the Cardinal without an exchange of views between him and the Vatican.

Garret G. Ackerson, Jr. Charge d'Affaires a.i.

1959

20.

Sürgöny a magyarországi követségről a washingtoni külügyminisztériumba

No. 383. Budapest, 1959. január 7.

Jelzet: Department of State, RG 59 (Central Files), 611.64/1-759.

Közzétette: BORHI, 1998. 16. sz. 375–380. További megjegyzéseket l. ott.

Összefoglaló jelentés a magyar–amerikai kapcsolatokról 1958-ban.

James W. Pratt⁵⁵ jelentésében utalást tesz Mindszenty bíboros meghívására Rómába, a pápaválasztó konklávéra,⁵⁶ amelyet a rezsim elutasított.

Részlet (Borhi László fordításában):

A bíboros

Míg 1958 utolsó hónapjaiban az Egyesült Államok és Magyarország közötti kapcsolódási pontok közvetve vagy közvetlenül az ENSZ-hez kötődtek, volt egy olyan alkalom, amikor egy teljesen más kérdés került előtérbe. Ez októberben történt, amikor a Bibo-

55 James W. Pratt (szül. 1918), a budapesti amerikai követség első titkára 1958–1960 között, a washingtoni külügyminisztérium szovjet ügyekkel foglalkozó irodájának igazgatóhelyettese 1965 és 1968 között, a moszkvai nagykövetség politikai ügyekért felelős tanácsosa 1969-től 1970-ig (BORHI: 2002. 671.)

56 1958. október 18-i dátummal. Ez a forrás több helyen megjelent magyarul, de mindig a Magyar Országos Levéltár állományából. Nem lévén amerikai levéltári forrás, megelégszünk azzal, hogy e kiadási helyekre utalunk: ÓLMOSI Z. (szerk.): *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA követségén*, Budapest 1991. V. sz. irat, 59; BORHI: 1998. 15. sz. irat, 374–375; BORHI: 2002. 26. sz. irat, 160–161.

rosok Szent Kollégiumának kérésére a követség engedélyt kért Mindszenty bíboros számára, hogy elhagyhassa menedékhelyét, hogy megjelenhessen a pápaválasztási konklávéban. A rezsim goromba elutasítása legalább megcáfolta azt a feltevést, mely szerint a hatóságok szeretnének egy presztízsmentő megoldást találni a bíboros státusának problémájára. A kormány szóvivője azt állította, hogy ez volt az első tőlünk kapott értesítés a bíboros tartózkodási helyéről. Ezidáig nem történtek lépések arra, hogy kihasználják azt az esetleges előnyt, amelyet a törvény betűjéhez való ragaszkodás a rezsimnek adhat.

A jelenlegi helyzet

Az Egyesült Államok és Magyarország között fennálló helyzet 1958 végén nagyon hasonlít az 1958 elejéhez. [...] Az Egyesült Államok [...] továbbra is menedéket ad Mindszenty bíborosnak [...] (378-379.)

21. – 16.

Sürgöny a magyarországi követségről a washingtoni külügyminisztériumba

413. sz. Budapest, 1959. január 23.

Jelzet: Department of State, Central Files, 611.64/1 - 2359. Titkos. Fogalmazta: Pratt and Ackerson. (A nyomtatott változat oldalszáma: 62-72.)

TÁRGY: Javaslatok a magyar kormányval kapcsolatos US-politika kialakítására.

A kapcsolatok teljes spektrumára kitekintő hosszú táviratnak az a végkicsengése, hogy a rosszabbodó és a többi kelet-európai államhoz képest elmaradó US-magyar kapcsolatok normalizálása nem lehetséges addig, amíg Mindszenty bíboros a követségben marad.

22. – 23.

Mindszenty bíboros levele Eisenhower elnökhöz

Budapest, 1959. november 13.

Jelzet: Department of State, Central Files, 864.413/12 - 959. No classification marking. Transmitted to the Department of State under cover of a brief letter from Ackerson to Kohler,⁵⁷ November 13. The letter was translated by Leo Toplosky of the Legation staff in Budapest.

Menedékének 3. évfordulóján az Elnök kezébe teszi le sorsát. 1956 eseményeinek összefoglalásán túl fontosnak tartjuk megemlíteni: büszke arra, hogy nem tett esküt a rezsimre, zárójelben megjegyzi: élete végén egyetlen vigasza, hogy nem a hatalom, hanem népe szabadította meg, és hogy másfél évtizede nem kolaborált a vérrel, terrorral és hamissággal.

57 Foy D. Kohler (1908-1990), 1959-1962 között az Európai Ügyek Hivatalának (helyettes) államtitkára (Assistant Secretary of State for European Affairs).

Teljes szövege eredeti jegyzetekkel (a nyomtatott változat oldalszáma: 102-104.):

DEAR MR. PRESIDENT: On November 4, 1956, when an open breach of word and promise and an entrapment brought into our capital 15 enemy tank divisions with 6,000 tanks, and our Chief of Staff and Minister of Defense became prisoners during negotiations, I knocked on the door of the United States Legation in Budapest and asked for refuge, so as to cry out for help from here for an unhappy nation left with no intelligentsia, and with 25,000 freedom-fighting heroic dead, 75,000 deportees, 193,000 defectors, 100,000 prisoners and labor camp inmates, and 5,000 executed, and to hold in reserve the remains of my life after eight years of imprisonment and three days of freedom. For this I am gratefully thankful to you, Mr. President, knowing that my "sins" and my presence here have brought many difficulties to the Legation and to the United States.

Since that time three years have gone by. In proportion to the passage of time, the American saying about the unmoving guest becomes more serious to me. I must notice that the atmosphere has changed completely with the clever peace, dialectical and panic dumping. As for me, I have become an out-of-fashion guest.

I did not intend that my company here should last a long time. For one thing, I had faith in outside help toward my country in proportion to the justice on its side. For another, there was good opportunity for solution on an individual basis. When, at the end of 1957 and early 1958, the case of my "partners in crime" was being considered,⁵⁸ I asked that the following be transmitted to the regime: I would go in their place into the prisoner's dock, but only after their release. This matter got snarled; you, Mr. President, do not know of this.

At the time of the election of the Pope,⁵⁹ such a stipulation of principle was lacking; for this reason departure from Hungary was not consonant with my thoughts, although I was ready to obey the call from the Vatican.

Now what can be done?

When the candle of Central Europe and my country, which for three years has been growing fainter, has by this time burned to the stump, life is not a joy. Where a nation becomes an indifferent victim, there the evaluation of the lives of those that hold the candles is also different.

In the course of meditation I have thought of leaving a letter behind me and going out and giving myself to the AVO guards around the Legation. They would then torture me as they did before. This too will pass, but much harder than the outside sensation that can be expected to come in its wake. But I had to cast this idea aside: today I cannot serve a higher interest with it, as I could have in 1957 and 1958. And yet moral law forbids us to give up our lives without a higher interest.

58 Presumably a reference to the arrest in December 1957 of Monsignor Egon Turc[h]anyi, Cardinal Mindszenty's secretary during the 1956 revolt, and the sentencing to death on December 10, 1957, of Major Antal Palink[a]s-Pallavicini, one of the military leaders who helped free the Cardinal during the revolt.

59 Lásd a 41. sz. jegyzetet.

Some sort of negotiation could be begun. But this certainly would have no results for either side, for the current softening and thaw did not come either for the good of my country or my course. There would also be a price: an oath to a regime which was not recognized by myself or my host until the end of 1957. (My only assets and consolation for the end of my life: it was my people and not the favor of power which freed me, and that for a decade and a half – for eleven years of it not free – I did not collaborate with blood, terror or falsehood.)

I now put my case in the hands of my host. Whether he deigns to decide to grant further refuge, or decides on some sort of change, my personal gratitude for the three years remains unchanged. The good deeds over the long period of time appear in the light and mirror of the loaf of bread and sip of drink in the Gospel.

Repeating my gratitude for the goodness and the refuge, I remain, Mr. President,

Most respectfully yours,

Joseph Cardinal Mindszenty

Prince-Primate of Hungary and Archbishop of Esztergom⁶⁰

23. – 24.

Emlékeztető, az európai ügyek külügyminiszter helyettese (Kohler) Herter külügyminiszterhez⁶¹

Washington, 1959. december 9.

Jelzet: Department of State, Central Files, 864.413/12 - 959. Titkos. Fogalmazta: McKisson, Egyeztetve: Vedelerrel,⁶² Merchanttal⁶³ és Wehmeyerrel (L/EUR).
TÁRGY: Mindszenty bíboros.

Ackerson ügyvivő a közelmúltban megküldte Mindszenty bíborosnak az Elnök-höz írt levelét, amely – nem úgy, mint előző levelei –, saját menedékével foglalkozik és nem Magyarország helyzetével vagy a nemzetközi kérdésekről vallott nézeteivel. Ackerson kísérőlevelében két témát emel ki: a garanciák kérdését a bíboros esetleges távozását illetően, ill. a bíboros és a Vatikán közti kapcsolatokat. A bíborosnak való válaszadás módját illetően is döntésre van szükség. Felülvizsgálja Ackerson javaslatát, miszerint ne engedélyezzék a kapcsolatot a Vatikánnal. A követségen maradás feltétele, hogy az nem lehet a bíboros számára egyházi vagy politikai tevékenység bázisa; ez szolgálja a legjobban mind az US, mind a bíboros érdekeit. Megteszi javaslatait, így azt, hogy Herter ellenjegyezze a bíborosnak adandó válasz fogalmazványát, valamint az Elnöknek küldendő följegyzést.

60 Printed from a copy that bears this typed signature.

61 Christian Archibald Herter, (1895-1966), 1957-1959 külügyminiszter helyettes, 1959-1961 között külügyminiszter.

62 Harold C. Vedeler (1903-2007), diplomata, 1959-től a Kelet-Európai Ügyek Hivatalának igazgatója.

63 Livingston T. Merchant (1903-1976), 1959-1961 között politikai ügyekért felelős külügyminiszter-helyettes.

Teljes szövege eredeti jegyzetekkel (a nyomtatott változat oldalszáma: 104-107.):

The Cardinal's letter and Mr. Ackerson's comments touch upon two background matters of importance: the possibility of arrangements whereby the Cardinal might be able to leave Hungary under safe conduct guarantees; and the question of communication between the Cardinal and the Vatican. The immediate matter of a reply to the Cardinal's letter also arises.

1. A US request in October 1958, made at the express desire of the Vatican, that the Cardinal be permitted to leave Hungary under safe conduct guarantees was flatly rejected by the Hungarian Government.⁶⁴ In October 1959, however, during a discussion of Austrian-Hungarian relations, the Hungarian Foreign Minister orally informed the Austrian Foreign Minister that if the Austrians would submit a specific proposal to the Hungarian Government for the Cardinal's "release" from Hungary, such a proposal would be seriously considered. We have informed the Austrians that we would welcome an arrangement ending the Cardinal's refuge in the Legation and permitting him to leave Hungary in safety, provided that such an arrangement was also acceptable to the Vatican and to the Cardinal. The Austrian Foreign Minister has communicated with the Vatican through the Papal Nuncio in Vienna and is now awaiting an expression of the Vatican's views in the matter. The Austrians have agreed to consult further with us upon receipt of the Vatican's views.

2. Although Mr. Ackerson in his letter refers to the "policy of keeping the Cardinal in complete isolation, without any contact even with the Vatican", we do not feel that this is an accurate statement of the position which the Department has adopted in this regard. We have made it clear both to Mr. Ackerson and to the Vatican (through the Apostolic Delegate here) that the Department is prepared to accept and transmit occasional brief oral or written communications between the Cardinal and the Vatican which are not of a political or ecclesiastical character but relate rather to the Cardinal's refuge in the Legation or his personal spiritual problems and state of mind in relation to his situation of refuge. This position is consistent with the principle, to which we have also adhered, that it would be neither advisable nor proper for this Government to permit Cardinal Mindszenty to use the American Legation in Budapest as a base for ecclesiastical or political activities. We are firmly convinced that continued adherence to this policy is in the best interests not only of the US but also of the Cardinal himself.

3. Previous letters addressed by the Cardinal to you and to the President have consisted mainly of expressions of his personal views on the internal situation in Hungary, the Hungarian problem as an international issue, and various aspects of the East-West conflict. It has been our established practice to avoid involving the President or you in direct correspondence with Cardinal Mindszenty on these matters, since any response in such circumstances would be likely to encourage more frequent messages from him and sooner or later might lead to an embarrassing situation. Consequently, we have instructed Mr. Ackerson on each such occasion in the past merely to inform

64 Lásd a 19-13. sz. iratot.

the Cardinal that his letters have been received in the Department or by the White House, as the case may be. We continue to believe in the soundness of this procedure, where the subject matter of Cardinal Mindszenty's communications to US officials is of a political nature.

In the case of the Cardinal's present letter, we believe that a somewhat different procedure is warranted because of its special nature. In view of the President's absence from the country,⁶⁵ and with the approach of the holiday season, we believe that it would be appropriate in this case for you to send the Cardinal a written message (1) extending season's greetings to him and (2) reassuring him that this Government will continue to afford him refuge within the premises of the American Legation so long as consideration for his personal safety and freedom requires such refuge. Such a letter would be in line with Mr. Ackerson's recommendation and would do much to sustain the Cardinal's morale and contribute to his peace of mind. If you approve, the White House will be informed by a memorandum enclosing copies of the Cardinal's letter and your reply.

Recommendations:

- (1) That you sign the attached draft letter to Cardinal Mindszenty (Tab A);⁶⁶
- (2) That you approve the transmittal of your letter to Cardinal Mindszenty under cover of the attached draft official-informal letter to Mr. Ackerson which I have signed (Tab B);⁶⁷
- (3) That you approve the attached draft memorandum to the White House enclosing the original of Cardinal Mindszenty's letter and a copy of your reply (Tab C).⁶⁸

1960

24. — 33.

A washingtoni külügyminisztérium instrukciója a magyarországi követséghez

Washington, 1960. október 21.

Jelzet: Department of State, Central Files, 033.6411/10 - 2160. Titkos. Limited Distribution. Fogalmazta: Steven D. Zagorski (INR/IRC), ellenjegyezte McKisson. Aláírta: Herter. (A nyomtatott változat oldalszáma 126-130.)

TÁRGY: Kádár informális véleménye.

65 Eisenhower left the United States on December 4 for an extended trip which took him to Italy, Turkey, Pakistan, Afghanistan, India, Iran, Greece, Tunisia, France, Spain, and Morocco. Not printed. The attached draft was dated by hand December 11, apparently indicating that the letter as sent to Mindszenty through the Legation in Budapest bore that date.

66 Hiányzó jegyzet. Tab A feltehetően kéziratban maradt.

67 Herter initiated his approval of this recommendation on December 11. Tab B, a copy of Kohler's letter to Ackerson, which bears the stamped date December 11, is not printed.

68 Herter initialed his approval of this recommendation on December 11. Tab C, a memorandum of December 11 from the Director of the Executive Secretariat, John A. Calhoun, to Goodpaster at the White House, is not printed.

Kádárt angolból próbáljuk visszafordítani: Az idő nekünk dolgozik, nem Mindszenty bíborosnak „Szegény ördög” boldogtalan a budapesti követségen. Semlegesítettük őt. Amíg ott van, nincs bajunk. Ha kiengedjük Rómába, számos bajt okozhat. Ha börtönbe vetjük, vértanúvá válhat és így bajt okozhat. Nem akarunk mártírt csinálni belőle. Mi kommunisták ismerjük a mártírok által okozott nehézségeket. Egyszer majd elismeri az US, hogy van egy Kádár-féle Népköztársaság, és akkor nem lesz bajunk egymással. Ezt nem tudom eléggé hangsúlyozni.

A forrás megjelölésére és Mindszenty bíborosra vonatkozó részlet:

A friendly and reliable source has recently had an opportunity for an informal discussion with Kadar during his visit to New York to attend the UNGA session. The source has written down Kadar's remarks from memory and made them available to the Department. It is believed that Kadar suspected that his remarks would be passed on to the United States Government. The report of Kadar's remarks is given below for the Legation's background information. (126.)

....

The Mindszenty Case

“I would like to emphasize again that the whole problem is simple. All you have to do is to recognize the facts, recognize that our Republic is here to stay. The other problems would practically solve themselves. In fact, there are no real problems. For example, take this (Cardinal) Mindszenty case. Let me tell you something: The present situation works to our advantage. Why? Because the poor devil (szegény ordog) is unhappy at your Legation in Budapest. We neutralized him. As long as he is there, we have no trouble. Suppose we let him go to Rome. There he could cause a lot of trouble. Suppose we manage to throw him in jail. There he could cause a lot of trouble by becoming a 'martyr'. No, we do not want to make a martyr out of him. We Communists know the difficulties caused by martyrs. Let me assure you, once the U.S. recognizes that there was such a thing as the People's Republic with Kadar as its leader, we would not have a single problem. I cannot emphasize that strongly enough.” (127.)

* * *

JOHN F. KENNEDY (1961-1963)

Kennedy elnök hivatali idejéből 25 kötet jelent meg, a 16. kötetben⁶⁹ négy iratot találunk (a sorszám utáni szám a kötetben közölt iratok sorrendjét jelzi):

25. – 1.

Dean Rusk külügyminiszter⁷⁰ emlékeztetője Kennedy elnök számára

Jelzet: Kennedy Library, National Security Files, Country Series, Hungary. Titkos. A forrás nem adja meg a fogalmazó nevét.

Washington, 1961. február 3.

Csatoltan megküldi Mindszenty bíboros levelét, amelyet az Elnökhöz intézett. Ebben a bíboros megköszöni a menedéket, rábízta, hogy döntsön további sorsa felől, és kifejti nézeteit a magyarországi politikai eseményekről.

A bíboros helyzete rendkívül kényes és szokatlan kivétel az US politikájában. A bíborosnak nincs engedélyezve, hogy politikai vagy egyházi tevékenység bázisául használja a követséget, hogy interjút adjon, vagy hogy az US kormányon kívül mással levelezzon. Az egyetlen kivétel az, ha a bíboros a Vatikánnak ír, saját helyzetével kapcsolatosan. Eddigi gyakorlat szerint a bíboros alkalmankénti, Elnökhöz írt leveleire az ügyvivő szóban válaszolt, hogy elkerülje a közvetlen kapcsolat kialakítását az Elnök és a bíboros között. Az US kormány továbbra is biztosítja a menedéket a bíborosnak, ameddig azt személyes biztonsága és szabadsága megkívánja. Erről a bíborost különböző alkalmakkal informálták. Megteszi javaslatait, amelyek ehhez az irányelvhez igazodnak.

Teljes szövege, az eredeti jegyzetekkel:

The enclosed letter of January 12, 1961,⁷¹ addressed to you by Cardinal Joseph Mindszenty has been forwarded to the Department by the Charge d'Affaires of our Legation in Budapest. In his letter the Cardinal expresses his gratitude for the refuge which the United States has afforded him within the Legation, appeals to you to decide whether to continue or to terminate that refuge, and sets forth his personal views on a number of political matters affecting Hungary.

The situation of the Cardinal, who has remained in refuge within the premises of the Legation since November 4, 1956, is extremely delicate and constitutes an unusual exception to the established policy of the United States not to grant asylum in our diplomatic missions. In its treatment of this special situation, the Department has considered it very important to avoid any action which, by imparting a political rather than a purely humanitarian character to the refuge we have afforded the Cardinal, might cause embarrassment to the United States Government, prejudice the continued safe refuge of the Cardinal, and make the Legation's position more difficult. In the

69 MILLER, James E. szerk.: *Foreign Relations, 1961-1963 Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey* (Foreign Relations of the United States, Kennedy Administration Volumes, Vol. XVI. Sorozatszerk.: LAFANTASIE, Glenn W.), US Government Printing Office, Washington, 1994. Interneten: www.state.gov/r/pa/ho/frus/kennedyj/f/xvi/63609.htm

70 Dean David Rusk (1909-1994), jogász, köztisztviselő. A Rockefeller Alapítvány elnöke 1952-1961 között, külügyminiszter 1961-1969 között.

71 Not printed.

light of these considerations, the Department has adhered firmly to the policy that it will not permit the Cardinal to use the Legation as a base for either political or ecclesiastical activities, to give interviews, or to engage in correspondence with persons outside the United States Government. The only exception to this policy is that the Department is prepared to transmit brief oral or unsealed written communications between the Cardinal and the Vatican which are not of a political or ecclesiastical nature but relate rather to the Cardinal's position of refuge in the Legation or to his personal spiritual problems and state of mind with reference to his situation of refuge. Our policy, as stated above, has been made clear to both the Vatican and the Cardinal. We are convinced that continued adherence to this policy is in the best interests not only of the United States but also of the Cardinal himself.

Our established procedure for acknowledging the occasional communications which the Cardinal has addressed to the President has been for the Department to instruct the Charge d'Affaires merely to inform the Cardinal orally that his message has been received in the White House. In a few instances, where the contents warranted, a variation of this procedure has been to instruct the Charge d'Affaires to inform the Cardinal that his message has been received by the President (or in the White House) and to add a word of appreciation or other brief reassurance. This procedure has served the judicious purpose of avoiding any direct and personal involvement of the President in correspondence with the Cardinal and, thus, of precluding embarrassments that might eventually arise from substantive written replies to the Cardinal's comments on sensitive political matters.

This Government's position regarding the duration of Cardinal Mindszenty's present refuge has been that it will continue to afford him refuge within the premises of the Legation so long as consideration for his personal safety and freedom requires such an arrangement. The Cardinal has been informed of this position on several occasions. In October 1958, at the Vatican's express request and with the Cardinal's reluctant acquiescence, the United States quietly made a formal request to the Hungarian Government through the American Legation that Cardinal Mindszenty be permitted to leave Hungary under assurances of safe conduct and proceed to Rome to participate in the election of the new Pope. This request was flatly rejected.

It is recommended, in accordance with the policy and procedure outlined above, that you authorize the Department to instruct our Charge d'Affaires at Budapest to inform the Cardinal orally that (1) you have received with appreciation his letter of January 12; (2) you understand fully his situation; and (3) you wish to reaffirm previous assurances that the hospitality of the American Legation in Budapest remains available to him and that this Government will continue to afford him refuge in the Legation so long as consideration for his personal safety and freedom requires such an arrangement.

If you approve the above recommendation, appropriate instructions will be sent to our Charge d'Affaires.

Dean Rusk⁷²

Teljes szövege: *i. m.*, 1-2.

72 Printed from a copy that bears this stamped signature.

26. – 9.

Emlékeztető megbeszélésről

Washington, 1962. február 13.

Jelzet: Department of State, Hungarian Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty. Bizalmas; Limit Distribution. Fogalmazta: Vedeler.

TÁRGY: Mindszenty bíboros levele menedékéről

Kállai Gyula helyettes külügyminiszter december 4-én újságírói kérdésre válaszolva elmondta, hogy Mindszenty bíboros helyzetét a magyar kormány csak az US-magyar kapcsolatok javításának részeként kezeli. Értesülve erről a bíboros levélben fordult Dean Rusk külügyminiszterhez, kérve, hogy levelének másolatát küldjék meg Rómába is. Vedeler ezt a másolatot adja át az apostoli delegátusnak, kérve a továbbítást és az állásfoglalást.

Mindszenty három lehetőséget lát helyzetében: 1. teljes szabadságot és egyházi funkcióinak végzését, 2. a rezsim által megszabott feltételek elfogadását, amely magába foglalja esetleges eskütételét a rezsim iránti hűségre, 3. elutazását Magyarországról és lemondását funkcióiról. Mindhármat kizárja, és nem kíván változtatni helyzetén a jelenlegi feltételek között. Vagnozzi apostoli delegátus⁷³ megjegyzi, hogy volna még egy lehetőség, amelyet a bíboros nem említett: kiutazni Magyarországról és onnan végezni egyházi funkcióit. De ő is úgy gondolja, hogy jelenleg az a legjobb, ha Magyarországon marad, mert a magyar népnek szüksége van rá.

Teljes szövege az eredeti jegyzetekkel (a nyomtatott változat oldalszáma: 14–16.)

SUBJECT

Letter from Cardinal Mindszenty Regarding His Situation of Refuge

PARTICIPANTS

Monsignor Egidio Vagnozzi, Apostolic Delegate

EE – Harold C. Vedeler

WE – August Velletri

Upon authorization of the Acting Secretary an informal meeting was arranged with Monsignor Egidio Vagnozzi, Apostolic Delegate, for the purpose of leaving with him a communication from Cardinal Mindszenty for transmission to the Holy See.

⁷³ Egidio Vagnozzi, szül. 1906. febr. 2-án Rómában, pappá sz. 1928., 1930-tól a Vatikáni Államtitkárság szolgálatában, 1949: érseki kinevezése; 1949–1951: apostoli delegátus, majd 1951–1958: apostoli nuncius a Fülöp-szigeteken; 1958. dec. 16. – 1967. júl. 8., apostoli delegátus Washingtonban; 1967-ben bíboros, az Apostoli Szentseké vagyonkezelőségének elnöke (Prefettura degli Affari Economici della Santa Sede); meghalt 1980. L. FILIPAZZI, Antonio G.: *Rappresentanze e Rappresentanti Pontifici dalla seconda metà del XX secolo*, Vatikánváros 2006. 334.

Mr. Vedeler said that we had called to bring a copy of a letter from His Eminence Josef Cardinal Mindszenty.⁷⁴ The background of this communication was a statement of Gyula Kallai, Deputy Foreign Minister of the Hungarian regime, at a press conference concerning the status of Cardinal Mindszenty. The Deputy Foreign Minister had been asked at this conference on December 4 by a correspondent whether the Government of Hungary would discuss the Cardinal's future and on what basis the problem might be settled. The reply was that the Hungarian Government was prepared to discuss the matter only in connection with any US-Hungarian negotiations on the improvement of relations between the two countries. The Cardinal had learned of this statement and had prepared a letter to Secretary Rusk in which he expressed his views concerning his situation of refuge. The Cardinal had asked that a copy of the letter be brought to the attention of the Apostolic Delegate so that his views could be made known to the Holy See.

Mr. Vedeler then outlined briefly the following substance of the letter. The Cardinal had discussed three possibilities of change in his status: (1) freedom and resumption of ecclesiastical functions in Hungary; (2) release under conditions imposed by the regime which would include the taking of an oath of loyalty to the regime; and (3) departure from Hungary and resignation of his functions. All of these alternatives were excluded by the Cardinal who indicated he did not seek a change in his status under the existing circumstances. Principal reasons for his stand were the imprisonment suffered by Bishops in Hungary, by many members of the clergy and by thousands of the faithful; the deportation of Hungarians and the lot of their families; the damages to the Church caused by the regime and the interference in religious affairs in Hungary. The Cardinal also made the point that the Hungarian regime in any event had no serious intentions in his case and was only using his name as a decoy. He mentioned further that the Primate in Hungary could not be used as a counter or for barter purposes even when the end might be desirable. The letter thus gave as a whole a clear indication that the Cardinal considered the only course open to him for the present was to remain in refuge in the Legation.

The Apostolic Delegate suggested that there was a fourth alternative which the Cardinal had not mentioned. This was for him to depart from Hungary to establish residence abroad without giving up his ecclesiastical functions although not exercising them in practice. The Apostolic Delegate's belief, however, was that the best course was for the Cardinal to remain in Hungary in the existing situation since he was needed there as a source of inspiration and encouragement to the Hungarian people. In response to a question Monsignor Vagnozzi indicated that he believed the Holy See preferred this course. He said that the continuation of this situation depended to be sure on the attitude of the US toward the Cardinal's refuge in the Legation. He recognized that this presented some problems for the US and asked about the attitude of the US concerning its willingness for the Cardinal to remain.

Mr. Vedeler replied that he was authorized by the Department to say: (1) it was agreeable to the US for the Cardinal to continue his refuge in the Legation in the present circumstances; (2) the present time and situation were in our view not favorable for the US to take any initiative which would have the purpose of resolving the problem of the Cardinal's refuge; and (3) we believed that any efforts of this nature

⁷⁴ Not printed.

should be deferred until developments in US-Hungarian relations would open up a prospect of success for such efforts. Mr. Vedeler then passed a copy of the attached letter from Cardinal Mindszenty to the Apostolic Delegate on a confidential basis. In accepting the communication Monsignor Vagnozzi said that he would send it to the Holy See and if there were any reply he would communicate with us.

There was some discussion thereafter of the health of Cardinal Mindszenty at the present time. Mr. Vedeler said that the Cardinal was in reasonably good health in view of his age and his present circumstances. The US had arranged for visits of doctors from time to time for examination of his health and there had been no serious problem so far. If the Cardinal became ill so that he required continuing medical attention a problem would arise and we hoped that this might be avoided so long as the Cardinal remained in the Legation.

With this the visit came to a conclusion and the Apostolic Delegate thanked us for coming.

27. – 13.

Emlékeztető megbeszélésről

Washington, 1962. május 2.

Jelzet: Department of State, Hungarian Desk Files: Lot 75 D 45, Refuge for Cardinal Mindszenty. Bizalmas; Limit Distribution. Fogalmazta: Vedeler.

Mons. Egidio Vagnozzi apostoli delegátus közli, hogy a bíboros levelére megérkezett a vatikáni válasz. A pápa úgy gondolja, hogy a legjobb, ha Mindszenty bíboros a követségen marad. Vagnozzi kommentálta, hogy a jelen körülmények között legjobb, ha Mindszenty Magyarországon marad, mert távozása deprimáló hatással lehet a magyarokra.

Teljes szövege, az eredeti jegyzetekkel (a nyomtatott változat oldalszáma: 22-23.)

SUBJECT

Situation of Cardinal Mindszenty

PARTICIPANTS

Monsignor Egidio Vagnozzi, Apostolic Delegate

EE – Harold C. Vedeler

WE – August Velletri

At the request of the Apostolic Delegate the Department's representatives called on him this morning to receive a message from the Vatican concerning the communication from Cardinal Mindszenty (a letter to Secretary Rusk which the Cardinal had requested be made known to the Apostolic Delegate), copy of which was given Monsignor Vagnozzi on February 13 for transmission to the Holy See.⁷⁵

⁷⁵ See Document [24]9.

The Apostolic Delegate said that the Cardinal's letter had been sent to Rome and a response to his (the Apostolic Delegate's) report had now been received. Cardinal Cicognani had discussed the matter with the Pope, who agreed that in the present circumstances it is best for Cardinal Mindszenty to remain in his situation of refuge in our Legation. The Pope and Cardinal Cicognani also believed that the existing conditions were not suitable for undertaking efforts to solve the problem of the Cardinal's refuge. They were pleased to have word (conveyed by the Department's representatives at our previous meeting on February 13) that the Cardinal's health was reasonably good for his situation. They expressed their appreciation for the Department's willingness to have Cardinal Mindszenty continue his refuge in the Legation and for the care and attention given him by our Mission at Budapest.

After communicating this message Monsignor Vagnozzi added that Vatican circles considered that under present conditions it was desirable for the Cardinal to remain in Hungary as the spiritual leader of the Hungarian people and that his departure from the country now might have a depressing effect on the spirit of the people.

In connection with this subject Monsignor Vagnozzi referred to concern in Vatican circles about the possible visit by the Secretary General of the United Nations to Hungary in response to the invitation extended by the Hungarian regime. He mentioned a report that U Thant was going to Czechoslovakia, Poland and "another country", possibly the Soviet Union. Mr. Vedeler said we understood that the Secretary General was planning a trip to Europe this year during which he would visit a number of countries including the Soviet Union. We did not know whether he was going to visit Hungary.

As the meeting came to a close Mr. Vedeler expressed the Department's appreciation for the message conveyed by the Apostolic Delegate and said that he would make a record of it which would be brought to the attention of the higher officers concerned in the Department.

1963

28. – 28.

Emlékeztető megbeszélésről

Washington, 1963. december 14.

Jelzet: Department of State, Central Files, POL Hung-US. Bizalmas. Fogalmazta: Squire, elfogadva: 1963. december 20.

Mód Péter külügyminiszter-helyettes⁷⁶ megbeszélése Averell Harriman külügyminiszter-helyetttessel, erről feljegyzés készült Mód Péter részéről, l. BORHI, 2002. 97. sz. irat, 380–383.

Mindszenty József neve a kétoldalú kapcsolatok javításának összefüggésében került elő. Mód a Vatikánnal folytatott tárgyalásokra utalt, Harriman kormányzó pedig Kádár Jánossal való moszkvai találkozására.

⁷⁶ Mód Péter (1911–1996), diplomata. A magyar ENSZ-misszió vezetője 1956–1962 között. A külügyminiszter első helyettese 1962 és 1968 között.

Részletek (a nyomtatott változat oldalszáma 58–62.):

“Governor Harriman added that he had told Mr. Kadar in Moscow⁷⁷ that, although it was not directly a bilateral issue, the question of Cardinal Mindszenty would be an important one in the improvement of US-Hungarian relations.” [...] “Governor Harriman concluded that the question of Cardinal Mindszenty had come up quite informally in Moscow in his discussions with Premier Kadar (during the negotiating and signing of the Partial Test Ban Agreement).” (59.)

“Mr. Mod said that as in Governor Harriman’s discussions with Premier Kadar, the position of the Hungarian Government with regard to Cardinal Mindszenty was clear. The problem of Cardinal Mindszenty, as well as other Church-State matters, was the subject of negotiations between Hungary and the Vatican. These negotiations were proceeding in a good atmosphere, and he thought that some time in the near future the problem of the Cardinal, as well as the other Church-State problems, would be settled.” (60.)

* * *

LYNDON B. JOHNSON (1964–1968)

Johnson elnök szolgálati idejéből 34 kötet jelent meg, a 17. kötetben⁷⁸ öt iratot találunk (a sorszám utáni szám a kötetben közölt iratok sorrendjét jelzi):

1964

29. – 100.

Emlékeztető megbeszéléseiről

Washington, 1964. január 13.

Jelzet: Department of State, Central Files, POL HUNG-US. Bizalmas. Fogalmazta: Squire, január 16.

Radványi János⁷⁹ magyar ügyvivő megbeszélése Harold C. Vedelerrel, a Kélt-Európai Ügyek Hivatalának igazgatójával. A följegyzést Christopher A. Squire, a magyar ügyek előadója készítette. Több kétoldalú téma fölvetésének keretében kitért Mindszenty bíboros helyzetére. Az amerikai kormányának nyo-

77 Harriman’s July 15–25 visit to the Soviet Union concluded with an agreement on the text of the Nuclear Test Ban Treaty. No record of this conversation has been found.

78 MILLER, James E. szerk.: *Foreign Relations, 1964–1968 Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey* (Foreign Relations of the United States, Johnson Administration Volumes, Vol. XVII. Sorozatszerk.: LAFANTASIE, Glenn W.), US Government Printing Office, Washington, 1996. Interneten: www.state.gov/www/about_state/history/vol_xvii/m.html – Az előző, 26. számú, 1963. decemberi irat is az ő elnöki idejébe esne. Mint ismeretes, Kennedy elnök 1963. november 22-én bekövetkezett halálakor, alelnökként vette át a kormányzást.

79 Radványi János, diplomata. Külszolgálati: Ankarában 1948–1949 között; Párizsban 1950–1951 között; Damaszkuszban 1957–1958 között; Washingtonban 1962–1967 között. 1967-ban menedékgot kért az Amerikai Egyesült Államoktól.

mást kellene gyakorolnia a Vatikánra, hogy megoldást találjon a helyzetre. Sajnálatlalt látja, hogy a katolikus egyházban nincs nyugdíjazás.⁸⁰ Vedeler válaszában kifejtette, hogy a probléma megoldásának elsődleges felelőssége a magyar kormányé és a Vatikáné. Utalt ebben az összefüggésben Mód Péter kijelentésére, amelyet Harriman kormányzóval folytatott megbeszélése során tett, hogy erről, illetve az egyház és az állam kapcsolatainak más kérdéseiről megbeszélések folynak Budapest és a Vatikán között. Radványi elmondta, hogy a tárgyalások nem haladnak a kellő ütemben.

Részlet:

Radvanyi next adverted to Cardinal Mindszenty. The US, he said, should put pressure on the Vatican to find a solution of the case. It was unfortunate that there was no provision in the Catholic Church for the pensioning of Cardinals, he continued, since this might permit a solution of the issue. The US should play a leading part in the settlement of the Mindszenty problem. Mr. Vedeler pointed out that the primary responsibility in any solution of the problem lay with the Hungarian government and the Vatican. He referred in this connection to the statement of Mr. Mod in his conversation with Governor Harriman that negotiations were in progress between Budapest and the Vatican on this and other Church-State matters. Radvanyi indicated that these talks were not progressing very speedily. (295.)

Teljes szöveg: *i. m.*, 293–296.

30. – 102.

Távirat a magyarországi követségről a washingtoni külügyminisztériumba

Budapest, 1964. február 26, 15,00 óra.

Jelzet: Department of State, Central Files, POL HUNG-US. Titkos. 514.
Reference: Legation telegram 504; Legation A-3; Legation telegram 513.

Mindszenty József neve itt mellékesen fordul elő, mint a rendezendő problémák egyike.

Részlet:

“2. We believe it desirable to respond to Hungarian note in context Davis talking paper October 1962.⁸¹ Thus continuity US posture toward Hungary will be underlined and suggestion disabused that something new on our part has suddenly appeared in

80 A püspökök lemondásának benyújtását a 75. életév elérkeztével VI. Pál pápa 1966. aug. 6-án kelt, *Ecclesiae Sanctae* kezdetű motu proprio-jaival vezette be, l. Acta Apostolicae Sedis 63 (1966) 757–758. L. még: Normae ad exsequenda decreta SS. Concilii Vaticani II „Christus Dominus” et „Presbyterorum Ordinis”, *i. h.*, 758 skk. Itt: 763 (11. Episcoporum a munere renuntiatio).

81 See *Foreign Relations*, 1961-1963, vol. XVI, Document 15. (Itt nincs közölve.)

US-Hungarian relations. By appropriate reference to Davis paper, we can continue to take note of Mindszenty problem and possible exchange of Ministers⁸² (in which Hungary presumably particularly interested) while addressing ourselves to those problems capable of earlier bilateral resolution. ..." (297-298)

Teljes szöveg: *i. m.*, 297-299.

31. – 103.

Távirat a magyarországi követségről a washingtoni külügyminisztériumba

Budapest, 1964. március 11, 13,00 óra.

Jelzet: Department of State, Central Files, SOC 12-1 HUNG. Titkos; Limdis. 547. Department's telegrams 427, 428.

Owen T. Jones budapesti ügyvivő jelenti, hogy értesítették a bíborost az elnöki válszról. Mindszenty meg volt elégedve az írott válasszal, amikor meglátta a megfogalmazást: ez a menedék elérhető lesz az Ön számára mindaddig, ameddig személyes biztonsága és szabadsága szükségessé teszi ezt. Másfél órás megbeszélés során a bíboros három fontos pontot érintett. 1. Aggódik öt magyarországi püspökök helyzete miatt, akik nem tartózkodhatnak egyházmegyéjükben, és a szlovákiai püspökök helyzete miatt, akikért, mint mondja, felelősséget érez. Az egyház és az állam közti tárgyalások nem védik meg a papság hűséges tagjainak érdekeit, akikért ő szintén felelősséget érez. A Vatikán túlságosan engedékeny a kelet-európai rezsimekkel való tárgyalások során. 2. Amíg a legkisebb lehetőség is fennáll a magyarországi változásokra, készen kell állnia alkotmányos szerepének betöltésére, amikor eljön a megfelelő idő. Nem tudja, mi rejlik a jövődöben, de egyik elődje, Széchényi György, 107 évig élt. 3. A Vatikán és az amerikai kormány kulcsszerepet töltenek be az ő számára. A vatikáni elgondolást, hogy Rómába hívja, felelőtlennek tartja itteni felelősségei miatt és a hűséges papok iránt is. Nem gondolná, hogy a magyar kormány letartóztatná őt, ha elhagyja a követséget. Megelégedve konstatálja, hogy a menedék továbbra is nyitva áll előtte.

Teljes szövege, az eredeti jegyzetekkel:

Budapest, March 11, 1964, 1 p.m.⁸³

Our written response on President's behalf to Cardinal's letter of February 4⁸⁴ was delivered March 11 as authorized 427. In course subsequent conversation, "statement"

82 The United States withdrew its Minister following the suppression of the Hungarian revolution of 1956.

83 Telegram 427, March 9, transmitted the text of a reply to Mindszenty's letter to the President to be delivered by Jones. Telegram 428, March 9, provided instructions for delivery of the message. (Both *ibid.*)

84 In this letter, Mindszenty outlined his personal history, gave his view of his legal position, and explained the conditions he would set with Hungarian authorities as the basis for an agreement under which he would leave the Legation. (*Ibid.*, Hungarian Desk Files: Lot 75 D 45, January-June 1964)

as modified 428 was gone over with Cardinal. He put statement in context past messages conveyed to him orally.

Cardinal professed to be satisfied with written response upon seeing clause "this refuge remains available to you so long as consideration for your personal safety and freedom requires such an arrangement". Once having assured himself on availability of refuge, he did not appear to focus on contents of statement even though he did appear to read it.

In hour and half talk Cardinal made three principal points:

1. Preoccupied with position of five bishops in Hungary who not allowed in their diocese and with position of bishops in Slovakia, for which he says he is responsible, who may be in similar position. Fears reported church state negotiations will not protect interests of these old faithful members of clergy for whom he feels responsible. Vatican appears to him to be too disposed to arrive at accommodations with EE regimes.

2. As long as there is smallest percentage of chance of change in Hungary, feels he should hold himself available to play his constitutional role when appropriate time comes. Saying he did not know what lay in the future, he recalled that one of his predecessors, Yorgys Zechenyi (sic!), lived to be 107 years old.

3. Described attitude of Vatican and USG as two key factors in his position. Vatican's plan to have him come to Rome would represent a "careless" attitude on his part toward his responsibilities here and to loyal priests for whose appointments he had been responsible. While he did not think GOH would arrest him now if he left Legation, to either return to his native village or be subject to living conditions of priests who had been faithful to him would be intolerable. He professed to find satisfaction in nature of written response given him that asylum in American Legation continued to be available.

We took suitable opportunity to point out to Cardinal that, while we were sympathetic to humane considerations prompting his feelings, USG not competent to deal with problems involving church and primacy. We called his attention to relevant portions of statement bearing on these and expressed gratification that he would shortly be able to discuss these problems in depth with a representative of Vatican. With respect to availability of asylum, we called his attention to terms and conditions in statement and to our government's hope that reasonable solution could be found to problem of refuge. He did not appear to really focus on statement as whole or on portions to which we called his special attention. At end he thanked us for letter and its "supplement." Statement not left with him.

Jones

Teljes szöveg: *i. m.*, 299-300.

32. – 109.

Emlékeztető megbeszélésről

US/MC/60

New York, 1966. október 6.

Jelzet: Department of State, Conference Files: Lot 66 D 347, CF 85. Titkos; Exdis. Fogalmazta: Niles, elfogadva: "in S on October 27." The source text is labeled "Part I of II"; a separate memorandum of the portion of the conversation dealing with trade is *ibid*.

Péter János⁸⁵ magyar és Dean Rusk amerikai külügyminiszter közti megbeszélés részlete. A megbeszélésről Radványi János feljegyzést készített, l. BORHI, 2002. 146. sz. irat, 573–586.

Az amerikai feljegyzés bővebben részletezi azt, hogy Péter János javasolja a nagyköveti szintű kapcsolattartást. Rusk ellenvetésére, hogy a Vatikán dolgozik a megoldáson, Péter megjegyezte, hogy a Vatikán valójában nem érdekelt abban. Péter szerint a Vatikánnak a jelenlegi helyzet a legkényelmesebb, mert Mindszenty Rómában nagyobb problémát jelenthetne. Péter szerint a magyar kormány kapcsolatban van a Vatikánnal, és véleménye szerint hasznos lenne, ha az US érdeklődne a Vatikánnál. Péter ismét fölvetette, hogy Mindszenty jelenléte áthághatatlan akadályt jelentene-e nagykövet-cserénél. Rusk válaszában hangsúlyozta, hogy a Szenátusnak kell jóváhagynia és ez problémát jelent Magyarország esetében. Péter úgy gondolta, hogy a külügyminiszter képes ellenőrizni a Szenátust. Rusk nevetett és azt mondta, Radványi félrevezette előljáróit Budapesten, ha Péter úgy gondolja, hogy az adminisztráció ellenőrizni tudná a Szenátust.

Teljes szövege, az eredeti jegyzetekkel:

SUBJECT Status of Missions

PARTICIPANTS

United States The Secretary Thomas Niles (note taker)

Hungary Foreign Minister János Peter, Chargé d'Affaires János Radványi

Peter asked the Secretary to accept his most sincere condolences on Mr. O'Shaughnessy's death.⁸⁶ He said he knew that Mr. O'Shaughnessy had suffered from

85 Péter János (1910–1999), református lelkész (1935–1949), tiszántúli református püspök (1949–1956), kommunista politikus, diplomata. A Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke: 1957–1958. A külügyminiszter első helyettese 1958–1961 között, külügyminiszter 1961–1973. Az országgyűlés alelnöke 1973–1988.

86 O'Shaughnessy died of a heart attack on September 24 in Budapest.

a heart ailment, but he had no idea that it was so serious. The Secretary said he appreciated Peter's expressions of sympathy.

Peter then asked the Secretary whether the United States planned to send another Chargé d'Affaires to Budapest, or whether it might be possible for Hungary and the United States to exchange ambassadors. The Secretary replied that he wished to consider this question but reminded Peter of the special problem which might well stand in the way of such a development. Peter remarked that it would be "useful" to get rid of that obstacle. When the Secretary observed that the United States thought that the Vatican was working for a solution to the problem, Peter replied that the Vatican was really not interested in a solution. He claimed that the Vatican regards the present situation as the best possible, particularly since the presence of Cardinal Mindszenty in Rome could be a major embarrassment. Peter said that the Hungarian Government was in contact with the Vatican, and he suggested that US intervention with the Vatican would be useful. He repeated his earlier statement that the Vatican did not appear to be interested in a solution, and the Secretary said that he would review the problem. Peter asked whether Cardinal Mindszenty's presence posed an insurmountable obstacle for the exchange of ambassadors. The Secretary replied that the required Senatorial approval for ambassadorial appointments did pose a problem in the case of Hungary. Peter replied that he had the impression that the Secretary was able to control the Senate. The Secretary laughed and said that Mr. Radványi had been misleading his authorities in Budapest if Peter thought the Administration was able to control the Senate.

Teljes szöveg: *i. m.*, 311.

1967

33. – 113.

Távirat a magyarországi nagykövetségről a washingtoni külügyminisztériumba

Budapest, 1967. november 30., 16 óra 26 perc.

Jelzet: Department of State, Central Files, POL HUNG-US. Bizalmas; elsőbbségi. Továbbküldve: Bonn, Berlin, Belgrád, Bukarest, Moszkva, München, Prága, Szófia és Varsó (amerikai külképviseleteihez).

TÁRGY: Megbeszélés Kádár János párt-elsőtítkárral.

Hillenbrand nagykövet bemutatkozó látogatása egy óra tíz percig tartott. Jelentésében minden részletre kitért, a Mindszenty-kérdésről külön táviratban szándékozik jelenteni. Itt részletet közlünk a hosszabb jelentésből, és közöljük a távirat – idáig kiadatlan – szövegét.

Részlet:

"4. He did not want to belabor the past, Kadar observed, but he did want to bring to my attention two problems between Hungary and the US which he felt it useful to

examine for their illustrative value. The first of these was the Mindszenty case (his remarks on this subject are being reported in a separate Limdis telegram to Dept).⁸⁷ The second was the handling of the Hungarian question in the UN. He referred to a chance meeting which he had had in 1963 with Governor Harriman (then Under Secretary of State) at the Moscow Sports Stadium." (319.)

665. sz. Távirat, Hillenbrand nagykövet jelentése 1967. december 1-jén, Másolata megtalálható a budapesti Mindszenty Archívumban, 3149-3152. sz. felvételek (4 oldal).

Control: 00665

Subject: Views of Party First Secretary Kadar on Cardinal Mindszenty
LIMDIS

1. In my meeting Nov. 30 with Hungarian Party First Secretary Janos KADAR (the bulk of which has been reported in a separate telegram), he brought up the subject of Cardinal MINDSZENTY as one of two historical problems between the United States and Hungary which he felt worth citing for their illustrative value. In 1956, he said, Cardinal Mindszenty had made two major mistakes. The first of these was his speech of Nov. 3. At that time the Hungarian people were totally confused, since conflicting statements of all sorts were being made by numerous spokesmen for varying interests. Mindszenty's remarks, however, conclusively proved that he and what he stood for represented complete reaction and a desire to turn the clock back to the feudalism of pre-World War II Hungary. This had helped to clarify the issues.

2. Mindszenty's second mistake, according to Kadar, was to seek refuge in the American Embassy on Nov. 4. The situation was such at the time that there were only four real possibilities of handling the problem of the Cardinal. The Hungarian authorities could have put him in jail, but [./.] this would have made a martyr out of him — something they would have wished to avoid at all costs, although it was true the situation had changed from 1947 when his symbolic role in Hungary was much more important. The second possibility was to let him return to his See at Esztergom and to resume his functions. This would obviously have been out of the question for the Hungarian Government. The third possibility was to let him leave the country. This likewise would have created great difficulties, since he would undoubtedly have led the agitation against the regime at a time when it was being attacked from all sides throughout the world. The fourth solution, and obviously in the light of hindsight the best possible one for the Hungarian Government, was to have him insulate himself in the American Embassy.

3. As the years have gone on, Kadar continued, it has been possible more and more to view the Mindszenty case in proper perspective. He had pointed out to Harriman and Khrushchev, during the chance meeting of the three at the Moscow Sports Stadium in 1963, that the Hungarian Government had had the luck to dispose of its two major problems in 1956 through the assistance of the two great powers — RAKOSI had gone to the Soviet Union and Mindszenty was in the American Embassy. Khrushchev had

87 Telegram 665 from Budapest, December 1. (Ibid., SOC 12-1 HUNG)

seemed nonplussed at first but had then quipped that perhaps the Soviet and American Governments could arrange for an exchange of their mutual embarrassments. [./.]

4. As we were undoubtedly very well aware, Kadar added, there had been a recent flurry of activity in connection with the Mindszenty case. He knew that the American Ambassador had been sitting in Vienna for some days while a Vatican emissary had been in Budapest. The Vatican had placed great stress on the Cardinal's threat to walk out of the Embassy because of his feeling that his continued presence here might embarrass the new American Ambassador. To this implied pressure on the Hungarian authorities his reaction had been that, while the Vatican and the US Government might well be embarrassed by such a walk-out, the Cardinal's importance as a symbol had so diminished that the Hungarian Government could view this prospect with equanimity. If he walked out of the Embassy the Hungarian authorities would then deal with the problem as they best saw fit, but they were not RPT not impressed by the sense of urgency which the Vatican seemed to imply was involved. The Mindszenty matter was still a source of some difficulty between the US and Hungarian Governments, but its importance should not be overestimated.

5. Kadar terminated discussion of the subject at this juncture, but his obvious intent was to make the point that, from the standpoint of the Hungarian Government, continuation of the status quo was not an intolerable solution. Although he stressed the diminishing importance [./.] of the Cardinal and the unwillingness of the Hungarian Government to be pressured by threat of a walk-out, he is undoubtedly realistic and well-informed enough to know that the situation is really not RPT not quite that simple.

HILLENBRAND

* * *

TOVÁBBI AMERIKAI FORRÁSOK

A Nixon- és Ford-adminisztráció éveiből (1969–1976) e sorok írásakor még nem jelent meg a kelet-európai kötet, de előkészületben van.⁸⁸

Az US Nemzeti Levéltár honlapján⁸⁹ elérhető anyagokat folyamatosan frissítik. 2007 júliusában Mindszentyvel kapcsolatban a következő anyagokra találtunk utalást: az 1949. februári kirakatperrel kapcsolatos korabeli hírügynökségi összeállítások,⁹⁰ az amerikai nagykövetség RG 84 jelzetű, egy „közláb” mennyiségű gyűjteménye – feltételezésünk szerint ez azonos lesz a Mindszenty Archivumba átkerült másolatok

88 VOLUMES PLANNED FOR PUBLICATION IN 2007: 3. 1969–1976, XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969–1972; VOLUMES PLANNED FOR PUBLICATION IN 2008 AND LATER: *Volumes Under Declassification Review* 16. 1969–1976, E-15, Documents on Western and Eastern Europe, 1973–1976 (electronic volume); *Volumes Being Researched or Prepared in PA/HO* 14. 1977–1980, E-3, Eastern Europe; Balkans (electronic volume) 15. 1977–1980.

89 www.archives.gov.

90 1949. február 11., „The Trial of Cardinal Mindszenty,” special news report broadcast from Vienna by correspondent Gabriel Kressman, who describes the proceedings of the trial in Budapest, the reactions of the Hungarian people, and contrasts the trial with American and „free world” judicial processes. CBS. 15 min. 200WTOP-714A.

anyagával⁹¹ –, ebben megtalálható az 1971. május 16-án vasárnap mondott szentmise hanganyaga.⁹² Ezen kívül több tucat irat letölthető pdf-fájlban az 1974–1975-ös esztendőkből.⁹³ Ezek főleg az esztergomi érseki szék megüresedetté nyilvánításával és Mindszenty bíboros halálával foglalkoznak.

ÖSSZEGZÉS

Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikáját ismertető, az amerikai külügyminisztérium (State Department) kiadásában megjelenő rangos forrásközlés kelet-európai kötetében az 1956–1967. közötti periódusra 33 olyan iratot találtunk, amelyek egy része ugyan csak megemlíti Mindszenty bíborost, de egy másik fontos része az ő menedékére nézve is forrásértékű, továbbá fontos információkat tartalmaz a bíboros nézeteire vonatkozóan is.

Elsietett dolog lenne azonban még következtetést levonni, hiszen ezek az iratok eléggé hézagosan szolgálnak információval. Ennek igazolására elegendő egy rövid kimutatás az egyes évekről és az itt ismertetett iratok számáról:

1956	1–10. sz. irat	10
1957	11–17. sz. irat	7
1958	18–19. sz. irat	2
1959	20–23. sz. irat	4
1960	24. sz. irat	1
1961	25. sz. irat	1
1962	26–27. sz. irat	2
1963	28. sz. irat	1
1964	29–31. sz. irat	3
1965	-	
1966	32. sz. irat	1
1967	33. sz. irat	1

Összesen: 33 irat

Benyomásunk az, hogy az anyag értékes és sokat ígér. Amerikai szempontból dokumentálja Mindszentynek az amerikai követségre kerülését és tartózkodásának feltételeit. Az elnökhöz írt levelében olvashatjuk: büszke arra, hogy nem tett esküt a rezsimre, s élete végén egyetlen vigasza, hogy nem a hatalom, hanem népe szabadította meg, és hogy másfél évtizede nem kollaborált a vérrel, terrorral és hamissággal. Rögzítésre kerül olyan megállapítása is, miszerint egyik elődje, Széchényi György 107 évig élt. Az

91 Records of the Foreign Service Posts of the Department of State (RG 84) *Less than 1 cubic feet* Internally transferred from the State Department textual file on Cardinal Josef Mindszenty. Köztük: Records of the Committee on Foreign Affairs, 80th–90th Congresses (1947–68) 10.60 Files consisting of at least 2 inches of petitions concern ... freedom for Josef Cardinal Mindszenty of Hungary (81A–H5.2).

92 Jelzete: NN3-084-98-084.

93 File unit: P-Reel Index, 1/1974 – 12/1974 in the Series: Central Foreign Policy Files, created 7/1973 – 12/1975, documenting the period 1973 [?] – 12/1975 – Record Group 59.

amerikaiak azt nem foglalták írásba, meglepte-e őket a bíboros elképzelése, hogy belát-hatatlan ideig a követségen marad. Fontosnak tűnik az anyagnak az a része is, amely il-lusztrálja, hány hivatalon ment keresztül minden olyan levél, amelyet a bíboros az ame-rikai elnöknek címzett. S ha az amerikai külügyminisztériumon belüli út dokumentálva van is itt, az a kérdés még megválaszolatlan, hogy a Fehér Házon belül mi volt a hivata-los eljárás útvonala, azaz, hogy az Elnök íróasztalára mi jutott el a neki címzett levelek közül. A kutatás számára a következő lépés – a hazai forrásokból idáig publikált anyag csoportba gyűjtésén túl –, elmúlt évek során a budapesti Mindszenty Archívumba máso-latként átkerült anyag feldolgozása lehet.⁹⁴ Nem utolsó sorban kutatni kell még a ki-adatlan amerikai forrásokban is.

FONTOSABB LEVÉLTÁRI JELZETEK

Presidential Libraries

Dwight D. Eisenhower Library, Abilene, Kansas

Whitman Files

Papers of Dwight D. Eisenhower as President of the US, 1953–1961, as maintained by his Personal Secretary, Ann C. Whitman. The Whitman Files includes the following elements: the Name Series, the Dulles-Herter Series, Eisenhower Diaries, Ann Whitman (ACW) Diaries, National Security Council records, Miscellaneous Records, Cabinet Papers, Legislative Meetings, Internatinal Meetings, the Administration Series, and the International File.

John F. Kennedy Library, Boston, Massachusetts

Lyndon B. Johnson Library, Austin, Texas

*

NARA Files

Indexed Central Files

Up to January 1963 the Department of State used a central indexed decimal file system for a large part of its records. For this volume the most important decimal files were:

764.00: Hungary, political files

661.64: USSR-Hungarian relations

100.4-OCB: files of an interagency committe on Soviet and related problems operating under the aegis of the Operations Coordinating Board

⁹⁴ 1971-re 523 fénykép, mintegy 314 dokumentum, mely mutatóványként megjelent: *„His Eminence Files”*. *American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971)*, Szerk.: SOMORJAI Á.: METEM, Budapest 2008. 368 l. – A teljes anyag mennyiségre nem csekély, kb. ötezernyi lapról (digitális fotóról) van szó.

Subject-Numeric Indexed Central Files

POL HUNG-US, political relations with Hungary

Lot Files. Documents from the central files have been supplemented by materials from the Lot Files of the Department of State. A list of the Lot Files used in the preparation of the volume follows.

Budapest Embassy Files: Lot 75 F 163

Classified and unclassified files relating to Cardinal Mindszenty, 1956-1972, as maintained by the U.S. Embassy in Budapest

EE Files: Lot 79 D 55

Miscellaneous files pertaining to Hungary, 1945-1971, as maintained by the Office of Eastern European Affairs

Hungary Desk Files: Lot 75 D 45

Miscellaneous Hungarian files, 1949-1972, including material on the trial of Cardinal Mindszenty and his asylum in the U.S. Mission.

OCB Files: Lot 62 D 430

Master files of the Operations Coordinating Board for the years 1953-1960, as maintained by the Executive Secretariat

S/S-NSC Files: Lot 63 D 351

Serial master file of National Security Council documents and correspondence and related Department of State memoranda for the years 1947-1961, as maintained by the Executive Secretariat

Conference Files: Lot 66 D 347

Collection of documentation on international conferences abroad attended by the President, Secretary of State, and other U.S. officials for 1965.

ÁDÁM SOMORJAI

ARCHIVAL SOURCES FROM THE UNITED STATES ON CARDINAL JÓZSEF MINDSZENTY, PRIMATE OF HUNGARY

In the archival sources published by the State Department about the foreign policy of the United States of America 33 documents can be found from the period between 1956-1967. These either mention Cardinal Mindszenty or contain reasonable information on the refuge of the Cardinal or on his views. The documents are highly valuable and promising. These documents record the circumstances in which Mindszenty fled to the American Embassy in Budapest and present us the conditions of his stay.

ADRIÁNYI GÁBOR

VÁLASZ SOMORJAI ÁDÁMNAK

Somorjai Ádám a „Magyar Egyháztörténeti Vázlatok” 2007-es 1-2. számában¹ a Vatikán keleti politikájával foglalkozó könyvemet és magyar kiadását² bírálóknak vetette alá. Kákán is csomót kereső, néha gúnyos megjegyzéseire nem kívánok reflektálni, annál is inkább, mivel a Vatikán keleti politikáját összegző hét tézisemet³ sem nem cáfolja, sem nem korrigálja. De foglalkozni kell cikkének ama részével, amelyben Mindszenty bíborost lényegében őszintetlenséggel vádolja, mintha ő az emlékiratában közölt állításokkal ellentétben a vele kapcsolatos szentszéki garanciákról mégis tudomással birt volna.

Somorjai ugyanis azt állítja, hogy az 1971. december 14-én Opilio Rossi bécsi nuncius által átadott pápai levélből és a nuncius szóbeli közléséből úgy értesült Mindszenty, hogy politikai téren hallgatásra van kötelezve, és ezzel egyúttal a Szentszék erre vonatkozó elkötelezettségét is jelezték, vagy legalábbis inszинуálták. Ennek bizonyítására idézi a bíboros titkárát, Mészáros Tibort és az általam közölt pápai levelet is. Ezért úgy gondolja, vitába kell szállnia mind velem, mind Mindszentyvel, és arra következtet, hogy a Pápa „még mondott valamit Mindszentynek azon túl, amiről idáig tudtunk.”⁴ Ehhez hozzát teszi még Zágon Józsefnek egy vélhetően 1971. június 27-én írt feljegyzését, miszerint közölte a primással, hogy „a megoldatlan problémákat a Szentszék nem terjesztheti elő feltételként ügye megoldásával kapcsolatban.”⁵ Ebből – írja – „mi azt a következtetést vonjuk le, hogy a Szentszék és a magyar kormány közti szeptember 9-i megállapodása előtt Mindszenty tájékoztatást kapott arról, hogy feltételeit már nem tudják figyelembe venni.”⁶

Somorjai fenti állításaira⁷ a következőt kell válaszolni.

1.) Az 1971. december 14-i pápai levél és a nuncius nyilatkozata avval van kapcsolatban, hogy Mindszenty első ádventi körlevelét a baloldali sajtó félremagyarázta, Mindszentyt megrágalmazta, mintha ő a magyar-osztrák határ érvényességét vonta volna kétségbe, és nem a provizórikus vasfüggönyről írt volna.⁸ Ennek a sajtóhadjárat-

1 219-224 oldalak

2 *Die Ostpolitik des Vatikans*, Herne 2003, – *A Vatikán keleti politikája*, Budapest 2004.

3 Magyar kiadás 211-213 oldalak

4 SOMORJAI 220-221 oldalak

5 221 oldal

6 221 oldal

7 221-222 oldalak

8 „Hittel, Istenben vetett reménnyel léptük át a börtön küszöbét és az ideiglenes, de életírtó országhatárt”.

nak volt a következménye, hogy VI. Pál pápa 1971. december 14-én Mindszentyt felszólította, tartózkodjék mindennemű politikai megnyilatkozástól. De nem jelezte a primásnak, hogy evvel kapcsolatban a Szentszék a magyar Népköztársaságnak garanciát adott, sőt, még további négyet is! Hogy a politikai hallgatás szentszéki garanciával volt összekötve, Mindszenty csak 1972. október 10-én tudta meg ugyancsak Rossi nunciustól.⁹ De ekkor is elhallgatta a Szentszék Mindszenty előtt a többi négy garanciát: ti., hogy rehabilitáció nélkül hagyja el egyszer s mindenkorra az országot –, hogy nem avatkozik bele a magyar egyház ügyeibe –, hogy két éven belül vagy lemond érsekségéről, vagy attól meg lesz fosztva –, és hogy egy ellenőrzött helyen – kolostorban – tartózkodik. Ezekről a primás vélhetően sohasem tudott, mert ezekre csak 1989 után a magyar pártpolitikai iratokból derült fény.

2.) A Zágón által említett kitétel – amelyet azonban Somorjai, az egyelőre titkosított boldogáavatási iratokból illegálisan idéz – arra vonatkozik, hogy a primás az országot éveken keresztül csak úgy óhajtotta elhagyni, ha őt teljesen rehabilitálják, a börtönbe zárt püspököket, papokat kiengedik, felszámolják a békepapi mozgalmat, biztosítják a szabad hitoktatást stb.¹⁰ Szó sem volt tehát valamiféle jelzésről egy garanciával kapcsolatban. Éppen ezért nehezményezte Mindszenty, hogy Zágón elhallgatta budapesti tárgyalásai során a lényegét.¹¹

Somorjainak a hitvalló bíborossal szemben felhozott teljesen alaptalan, rosszindulatú vádjaira nincs mentség.

9 Vö. MINDSZENTY: *Emlékirataim*. Toronto 1974, 489 oldal, valamint magyar könyvem 144–145 oldal.

10 Vö. MINDSZENTY: *Napi jegyzetek*. Vaduz 1979, 457–458, 490–492 oldalak.

11 Vö. magyar könyvem 151–152 oldalak.

KUBINYI ANDRÁS
1929-2007

A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az MTA Régészeti és Történettudományi Bizottságának tagja, a Középkori Régészeti és az Egyháztörténeti Albizottság elnöke, a Várostörténeti Munkabizottság és a Művelődéstörténeti Bizottság társelnöke, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem emeritus professzora, Pro civitate Austriae- és Szűcs Jenő díjas, Eötvös József-koszorúval és a Magyar Felsőoktatásért emlékplakettel kitüntetett, a Miskolci Egyetem díszdoktora **2007. november 9-én, életének 79. évében elhunyt.**

Személyében a magyar és nemzetközi középkori történeti- és régésztudomány kiemelkedő kutatója és az egyetemi oktatás iskolateremtő egyénisége távozott körünkből.

Kubinyi András személyében a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) alapító tagját, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok támogatóját, a **magyar egyháztörténeti kutatás** jeles egyéniségét veszítette el.

Örömünkre szolgál, hogy gazdag életművéből 70. születésnapjára egy gyűjteményes kötetet jelentethettünk meg: **Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon** címmel (Bp. 1999) METEM-Könyvek 22.

Szerkesztőségünk a temetésén elhangzott három megemlékezés közreadásával tiszteleg munkássága előtt.

a Szerkesztőség

„Hosszú életpálya-mérlegem végére érkeztem. Elkészítése örömet okozott nekem, hiszen végig kellett tudományos múltamat gondolni, és azt önmagam előtt is megmagyarázni. Amennyiben ez mások számára sem tanulság nélküli, akkor megérte a befektetett időt.”

Amikor nagyjából egy éve ezeket a sorokat olvastuk, alighanem senki sem gondolta, hogy ez a *document humain*, s egyben megkapó vallomás arról, hogy Kubinyi András miért lett a középkor kutatója, akadémikus társunk, kollégánk és barátunk tudósi búcsúja lesz. Nem sejtettük, hogy a remek ívű medievista pálya, amelyet nem kis mértékben a felvidéki nemesi családtól örökölt gének vezéreltek, milyen váratlanul zárul le, mindörökre.

A Kubinyi-familia két ágából számos tudós és akadémikus került ki, többségükben történészek és régészek. Kubinyi András, méltó örökösként, e két határos tudományterületen hihetetlen könnyedséggel és problémaérzékenységgel tájékozódva alkotott nemzetközi mércével is kiemelkedő életművet. Számomra reveláció volt, hogy a késő középkori Magyarország modern szemléletű gazdaság-, társadalom- és intézménytörténetének megalapítója, kutatási területét is családi indíttatásból választotta. Őse, László, aki az 1490-es években alkincstartó volt, keltette fel érdeklődését a kincstartó feladatköre iránt, hogy azután a szakdolgozati témából nagyszerű életmű szökkenjen szárbá, s bőségesen hozzon gyümölcsöt, olyan munkák sorát, amelyek kivételesen széleskörű forrásismeretre épülnek, pontosak és megbízhatóak, de mindenekelőtt újszerűek, minthogy nagy többségükben olyan témát dolgoznak fel, amelyről addig jóformán semmit, vagy csak roppant keveset lehetett tudni. Kubinyi András tanulmányai a publikálatlan forrásadatok kincsesbányái. Együttal ő kezdeményezte az írott források és a régészeti leletek egyidejű kiaknázását. Így lett Kubinyi a történészek számára vezető középkori történész, a régészek számára a középkori régészet korszerű oktatásának megteremtője. Ugyanakkor hihetetlen alaposággal követte a nemzetközi kutatást, s hasznosította a nyugat-európai szakirodalomból kihámozható eredményeket. A Kubinyi-név fogalom lett nyugaton, főleg Ausztriában és Németországban. Holott élete nagy részét ő is a népi demokratikusnak csúfolt Magyarországon élte le, megtapasztalva annak minden bugyrát, az Eötvös-kollégium szétverését, a békéscsabai általános iskolába való száműzetés keserű kenyerét, a marxista történetírás Skyllái és Charybdisei közötti manőverezés bonyodalmaival, és folytathatnám! S mindezt nagy bölcsességgel így összegezte: *„Pályámba annyiszor szólt bele a véletlen, hogy ezt inkább az isteni Gondviselésnek kell tulajdonítanom.”* Ez a mondat óhatatlanul felidézi akadémikussá választásának különös körülményeit. Mert ez sem úgy történt, ahogy tudományos teljesítménye alapján joggal elvárható lett volna. Akadémikusnak kétszer történészek, egyszer régészek javasolták. 1997-ben holtversenyben szorult a negyedik helyre, majd 2001-ben a befutó harmadik helyre szavaztuk. Akkor azonban, tekintettel arra, hogy 70 éves elmúlt, az elnökség nem javasolta megválasztását. A közgyűlésen azután bekövetkezett a máig egyedülálló csoda: szenvedélyes felszólalások hatására Kubinyi András neve felkerült a szavazólapra és az akadémikusok testülete taggá választotta. Ő maga mindezt rendkívül szerényen élte meg: *„az Úristen segítségével elértem mindazt, amit egy tudós elérhet.”* – írja. A középkorral foglalkozó akadémikusok sorozatos elhalálózása miatt nagy teher nehezedett Kubinyi András vállaira. A disciplina képviseletét azonban kiválóan ellátta, s közben tudományos munkássága egyáltalán nem szenvedett csorbát. A történettudomány és a régészet művelői számára szakterületüktől függetlenül paradigmaticusak azok a tanulmányai, ahol azt tárja fel, hogy a kutatók miként vetítet-

ték vissza a 19. és 20. század politikai eszményeit a középkor századaiba. Akadémikusi munkásságának elismerése tükröződött a szinte egyhangú rendes taggá választásában 2006-ban.

Osztályelnökként, a Filozófiai és Történettudományok Osztálya nevében búcsúzóan Kubinyi Andrásról. Életpályánkat, személyes sorsunkat azonban nem elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia, hanem az Eötvös Egyetem Régészeti Intézete kapcsolta össze. Mindketten múzeumi területről kerültünk az egyetemre, s teljes mértékben osztoztam Kubinyi András véleményét, miszerint itt találtuk meg igazi helyünket. Harcostársak lettünk, s Bóna Istvánnal együtt hoztuk létre az egységes régészeti tanszékből a három tanszéket, amely azután az Intézet magja lett.

Az előttünk álló feladat óriási volt: a nyolc félévre szóló alapképzés tanmenetének kidolgozása, eleinte a szakterület összes oktatási feladatának ellátása, majd a 90-es évek elején a doktori képzés megszervezése. De nem csak a közös munka hozott egymáshoz közel bennünket. Az Intézet kitűnő légköre szinte inspirálta a baráti összejöveteleket, az őszinte beszélgetéseket. Kubinyi András fogékony szelleme a közvetlen emberi kapcsolatokban mutatkozott meg igazán. Olyan barát és kolléga volt, aki meghallgatta a nála fiatalabbak érvelését, s szakmai szigorúsága egyáltalán nem jelentette a párbeszéd, a termékeny vita bármiféle akadályát. Kiegyensúlyozott érvelése viszont nem egyszer a józan és értelmes kompromisszum útját egyengette. Még most, a fájdalmas búcsú pillanatában is, jó érzéssel tölt el a közös emlékek idézése, amely talán megkönnyíti a pótolhatatlan veszteség elfogadását. Talán Ő is egyetért azzal, hogy befejezőként Senecát idézzem.

„Hát ne sirasd testvéredet, ő immár elpihent. Végre szabad, végre megnyugodott, végre örökkévaló. Most élvezi a megtáruult és végtelen mennyeket, a földi szennyből és mélységből abba titokzatos magasságba röppent, amely a bilincsektől szabadult lelkeket boldogan öleli magába!”

Megrendülten búcsúzóan akadémikus társunktól, barátunktól.

Isten veled Bandi. Emlékedet megőrizzük! Sit tibi terra levis!

Szabó Miklós

* * *

Történészek, régészek, művészettörténészek, levéltárosok, irodalomtörténészek – munkatársak, tanítványok, barátok és tisztelők búcsúznak Kubinyi Andrásról, a Magyar Tudományos Akadémia és a Szent István Akadémia tagjától, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professor emeritusától, a középkorkutató tudóstól, mestertől, kollégától, barátától. A 20. század számos, középkorral foglalkozó történészt adott a magyar történettudománynak. Közülük az elmúlt két évtizedben Borsa Iván, Engel Pál, Fügedi Erik, Gerics József, Györffy György, Kristó Gyula, Kumorovitz Lajos Bernát, Mályusz Elemér, Szakály Ferenc, Szűcs Jenő, Tonk Sándor és Váczy Péter távozott az élők sorából.

2007. november 9-én Kubinyi András is követte őket. Élete 79. esztendejében, teljes szellemi frissességben és váratlanul. Még utolsó beszélgetésünkben is azt mondta, hogy szeretne még élni és dolgozni szeretett felesége és támasza mellett. De már felkészült a nagy útra, érezte, hogy élete a végéhez közeledik. Vigaszul hatalmas életművet hagyott ránk. Még néhány postumus munkával megajándékoz bennünket, épp a napok-

ban jelent meg a pálosokról írt tanulmánya, s aztán az életmű lezárul. Több mint fél évszázados történetírói pályája során közel négyszáz művet alkotott, köztük számos könyvet, tanulmányt, recenziót, egyetemi tankönyvet. Életműve valóságos kincsesbánya: számos tematikus kötet összeállítására ad lehetőséget. Erre ő maga mutatott példát egyháztörténeti és hadtörténeti tárgyú tanulmányainak önálló megjelentetésével. Ez azért is fontos volna, mert műveinek jelentős része külföldön vagy kevésbé ismert hazai folyóiratokban, évkönyvekben látott napvilágot.

Néhány terve nem valósulhatott meg. A legfájóbb, hogy a középkori magyar város-hálózatról tervezett nagy monográfia megírására nem maradt idő. Csak sejthetjük, milyen átfogó munkára gondolt, ha még a mezővárosi írásbeliségnek is külön fejezetet kívánt szentelni benne. Az életmű így is kerek egész, és kulcsot is adott hozzá: két évvel ezelőtt számvetést készített, megírta fordulatokban gazdag pályája emlékeztét.

Életformája volt a kutatás. Rövid betegsége alatt is az foglalkoztatta, hogyan kaphatná meg a legújabb erdélyi forráskiadványt. Permanensen kutatott. Többször visszatért egy-egy témához. Hajtotta a teremtő kíváncsiság. Minden érdekelt, a középkori élet teljessége izgatta. A pénzügyigazgatás, a királyi kancellária, a főváros története, a főurak lakóhelye és étvendje, a kocsmázás, a németek, a zsidók, szlovákok helyzete, a családnevek kialakulása, a királyi udvar élete, Werbőczy István származása, a Mátyás- és Jagelló-kor politikai viszonyai és a sort folytathatnánk. Nem tudott szemellenzősen, csak egy szűk vagy tágabb témára figyelve kutatni. Ebből adódott munkásságának lenyűgöző sokoldalúsága. Az alapot a történeti segédtudományok művelése jelentette. Erre épült érdeklődésének három fő területe: a kormányzattörténet, a várostörténet, az anyagi kultúra és a mindennapi élet. Mindegyik területen újat és maradandót alkotott. A források ismerete és alázatos tisztelete megóvta attól, hogy tetszetős, de könnyen cáfolható elméleteket állítson fel. Igyekezett mindent forrásokkal alátámasztani. Fontosnak tartotta a hipotéziseket, de értékükön kezelte őket. Engel Pál, a jóbarát találóan emelte ki, hogy műveit „*az újszerűség, a legendásan széles körű forrásismeret, a hasonlóan legendás pontosság és megbízhatóság, a nemzetközi eredmények beható ismerete, valamint a kiegyensúlyozott és világos tárgyalásmód*” jellemzi.

A magyar középkorkutatás nagykövete volt. 1963-tól kezdve publikált külföldön, 1967-től az ezredfordulóig német nyelvterületen rendszeres résztvevője volt a különféle konferenciáknak. Nemzetközi elismertségének köszönhetően lett 1994-ben berlini vendégprofesszor.

Tudós életformájával elválaszthatatlanul összeforrt az ismeretek átadása. Szeretett és tudott tanítani. 1963-tól szinte élete végéig tanított az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Az 1960-as évek közepén újraindította a családtörténet 1945 óta szünetelő oktatását. Lederer Emma professzorasszony vállalta érte a felelősséget. Kitaláltak egy támadhatatlan címet: *Genealógia és a marxista történetírás*, és nem lett baj. Amikor 1978-ban a Budapesti Történeti Múzeumból az egyetemre került, új alapokra helyezte a középkori régészet oktatását. A régészeti leletek, a művészeti emlékek és az írott források együttes tanulmányozását kívánta meg hallgatóitól. Igényes és népszerű tanár volt. Rövid ideig a Miskolci Egyetemen, majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is vállalta a középkor oktatását. A tudós professzor univerzális érdeklődésének megfelelően a Kubinyi-iskola is rendkívül szerteágazó volt, tudatos utódnevelést folytatott számos szakterületen.

Kivételes egyéniségét a tradíciókat őrző család, a budai ciszterci gimnázium (Pataki Vidor, Rajeczky Benjamin), az Eötvös Kollégium (Kosáry Domokos) és az egyetemen

két mestere: Szentpétery Imre és Kumorovitz Lajos Bernát határozta meg. Nyitottsága alkalmassá tette az új dolgok befogadására és arra, hogy könnyen kapcsolatot teremtsen a hallgatókkal és bárkivel. Szerette a társaságot, derűvel élvezte az életet, készségesen segített, tanácsokat adott, és nem vette zokon, ha nem fogadták meg. Szívesen mesélt történeteket Erich Maschke heidelbergi, Friedrich Hausmann gráci, Harald Zimmermann tübingeni professzorokról és természetesen magyarokról, Fügedi Erik-ről vagy az okleveleket a csizmaszárába rejtő Véghely Dezsőről.

Nagy tudása szerénységgel párosult. Munkával: kutatással, tanítással, tudomány-szervezéssel, tudományos közéleti szerepléssel építette pályáját. Hivatalos elismerést ritkán kapott, és többnyire később, mint kellett volna. A csodával határos módon lett 72 évesen az akadémia levelező tagja, és az idén tavasszal - immár utolsó lehetőségként - az akadémia rendes tagja. Februárra tervezett székfoglalóján az évfordulóhoz kapcsolódva Hunyadi Mátyásról, az uralkodó történeti megítéléséről, a Mátyás-kutatás feladatairól tartott volna előadást.

Kedves András!

Három évvel ezelőtt a budavári királyi palota gótikus terme páratlan ünnepségnek adott otthont. Egyszerre két tanulmánykötetet kaptál, az egyik 70., a másik 75. születésnapodra készült. Sugárzó szeretet vett körül. Tanítványaid és tisztelőid minden nemzedéke ünnepelt. Egy köszöntő is elhangzott. (Jó lesz nekrológnak - súgtad kijózanítóan.) Amit akkor nem lehetett elmondani, most hangozzék el: A magyar középkorkutatás óriása voltál és maradsz, és mellette igaz ember, példakép. Isten veled, András. Et lux perpetua luceat tibi.

Solymosi László

* * *

„Optime nostis, fratres carissimi, Dei misericordiam, quanta gratia Dominus Deus gratificaverat primum Adam, patrem nostrum, ...et eum non mori, sed in eternum vivere creaverat... Testvéreim, nem ez a verem a mi szállásunk, de miként Szent Pál mondja...: *A mi országunk a mennyben van.* Kiknek készítettett... az a mennyei szállás, jól tudjátok: iustis et omnibus illis, qui in hoc seculo in bono opere perseverant.”

Kedves András!

A tanítványok nevében búcsúzunk most Tőled. A tanítványok nevében, akik közül már többen is megelőztek téged az utolsó úton, sokan azonban itt vagy éppen távolról emlékeznek rád, a Tanár Úrra. Hiszen tudományos munkásságod még sok nemzedék számára lesz mintaadó szakmai kiinduló pont, kötelező olvasmány, megkerülhetetlen történeti vagy régészeti publikáció, de az a személy, aki mindezeket alkotta, leginkább a tanítványok sokaságában él tovább. Sokak számára voltál Te András vagy Andris, a mindig segítőkész kolléga, a kellemes, anekdotázó beszélgetések elmaradhatatlan részvevője, vagy a hivatalos tudományosság számára az akadémikus Kubinyi András. De legtöbbünk számára Te voltál a Tanár Úr. A szó legeredetibb és legnemesebb értelmében. Tanár. Egyetemi tanár. Nehéz most ebben a szomorú órában pontosan meghatározni, mit is jelentett ez. Hiába tanultuk meg tőled a legkülönbébb tudományos mód-

szereket, legfőképp azt, hogy emberek pályafutása, hivatalviselése és életpályája aprólékos, pontos feltárásával hogyan ismerhetünk meg másként alig ismert intézményeket, embereket, korszakokat. Hiába szolgáltál ebben a vonatkozásban szinte utánozhatatlan példával, hiába írtad le saját életpályádat, annak minden állomását, a békéscsabai általános iskolától a vidéki levéltáron át a múzeumig és az egyetemig a Rád annyira jellemző pontossággal és egyben önkritikus visszatekintéssel, ez mind nem elegendő ahhoz, hogy akik tanítványaid voltunk, elmondhassuk, leírassuk a következő nemzedéknek, miért és mitől voltál Te mindannyiunk számára a szokásaiban talán konzervatív, de gondolataiban, kutatási módszereiben mindig is megújuló Tanár Úr.

Amikor 1978-ban az ELTE Régészeti Tanszékén elkezdted, ma már tudjuk, harminc évig tartó előadás sorozatodat a középkori régészetről, mindnyájan, akik akkor ültünk az egyetem padjaiban, éreztük, hogy valami új kezdődött a középkori régészetben. Akkor már elismert kutató, az egyetemen ismert meghívott oktató voltál, mégis aki végigjárhatta az első várakról szóló félévet, a szemináriumot és a különféle segédtudományok és forrás órák egész sorát, amelyeket mind egyedül tanítóttal, azok tudták, valami egészen újfajta tanítás részesei lehettek ettől kezdve. Ekkortól tudta mindenki, aki középkori régészettel akart foglalkozni, hogy ha péntek van, akkor a Kubinyi van, ott kell lenni. Nem azért, mert ellenőrizted volna, hogy kik hiányoznak, hanem mert az ember érezte, valami fontosról marad le, ha nincs ott az órákon. És ilyen pillanat még sok következett. Amikor levéltárosok, történészek, régészek és művészettörténészek együtt hallgatták valamelyik, mindannyiunk számára egyaránt fontos órát, és megtanultuk, hogy ezeket a tudományokat csak egységben látva lehet művelni. És ezek az órák voltak azok is, ahol a diákok megismerték egymást, és a hagyományos szaktudományi szétszakítottság helyett ismerősei, sokszor igazi barátai lettek egymásnak, hogy most erre is emlékezve itt legyenek. De ugyanilyen pillanat volt számomra, amikor ifjú tanársegédként egy külföldi konferencián sorra mutattál be a szakma vezető kutatóinak. Hiszen Te nem úgy akartál kimagaslani a többi kutató közül, hogy azok lehetőség szerint ne jussanak külföldi kapcsolatokhoz, ahogy azt abban az időben nem kevesen tették, hanem úgy érezted, egy fiatal, általad tehetségesnek tartott munkatársad bemutatása kötelességed, és természetesen a Te sikeredet is jelenti. Neked nem volt szükséged arra, hogy mások vállain kapaszkodj fel a nemzetközi ismertségre, te már akkor is DER KUBINYI voltál a várostörténet, vagy a középkori régészet sok-sok központjában, ahol már az is elismerést váltott ki, ha valaki azt mondhatta magáról, Kubinyi András az ő Doktor Vater-ja. Ilyenek pedig sokan voltunk, sokoldalú érdeklődésed tükréeként a legkülönfélébb kutatási témákkal.

De mindezek az apró részletek, pillanatok, nem elegendőek ahhoz, hogy megfogalmazhassuk, mit is jelentettél Te tanítványaid számára.

Egyszer egy beszélgetésen, talán kávé vagy vörösbor mellett, azt mondtad, fiatalokrodban egy álmod volt: professzor lehess a Pázmány Péter egyetemen. Ez az álmod végül is sokkal inkább megvalósult, mint magad gondolhattad volna. Nem úgy, és nem akkor, ahogy azt Te elgondoltad, de még sokkal teljesebben, mint ahogy álmodtál róla. Professzor lettél azon az egyetemen, amely más néven ugyan, de örököse annak, amit Te fontosnak tartottál: a kiemelkedő tudós tanároknak, akiket mestereidnek tartottál, és akik életed végéig a példát jelentették számodra abban, hogy az egyetemi tanár diákjaiért dolgozik, bennük kell meglássa a tehetséget, tiszteletben tartva a személyes érdeklődést, és neki, a Tanárnak kell megadnia minden segítséget ahhoz, hogy a tudomá-

nyos pályán a saját útjukat járassák. Miattuk is tartottad fontosnak, hogy még nyugdíjba vonulásod után is, ma már tudjuk, akkor is, amikor már beteg voltál, bemenj az egyetemre, mert a diákok várnak, nekik minden nap megújulva kell valami fontosat és hiteleset megtanítani. De professzor lettél a másik egyetemen is, amely Pázmány Péter nevét viseli, és bár csak néhány évig oktattál ott, vagy Miskolcon, mégis tanítványok sora indult a te szemináriumaidról ezekből az intézményekből is.

És megvalósultak más álmaid is, amelyek számunkra, tanítványok számára kimondatlanok maradtak. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választott, mert sok más tudós kolléga mellett egy akkor már halálos beteg, igaz barátod is felszólalt, mert úgy gondolta, az nem lehetséges, hogy a Kubinyi ne legyen ennek a testületnek a tagja. És talán álom volt az is, ahogy életed utolsó időszaka kiteljesedett. Könyvek születtek, megtanultál számítógépezni és e-mailezni, ami leginkább azért volt fontos, hogy tanítványaid gyorsabban küldhessék el neked kérdéseiket, irományaikat, és te kötelességtudóan válaszolhass rájuk a legutolsó napokig. Támogatást kaptál mint iskolateremtő egyéniség, hogy tanítványaidal és kollégáiddal két kötetben összefoglalhassuk két, számodra különösen kedves kutatási terület eredményeit, feladatait. A kész köteteket már nem mutathatjuk be Veled együtt, ahogy terveztük, de az utolsó napok munkájával még a legapróbb részletekben is segítségünkre voltál. Ezek nem véletlen dolgok, még akkor sem, ha életedben sok mindent gondoltál a véletlen művének. Életed kiteljesedése mögött már egészen más munkálkodott, s ebben Te is egészen biztos voltál. A Gondviselés, amely életed utolsó éveiben társat rendelt melléd, aki igazi meleg, barátságos és vendégeket fogadó otthont teremtett neked, és aki fogta a kezedet, egészen haláloed pillanatáig.

Az élet kifürkészhetetlen titkainak egyike, hogy miért így, miért ekkor, és mi végre is történt mindez. Egész életedben ezekre a kérdésekre kerested a választ, a múltban, de a mára gondolva. Ezt az örök kíváncsiságot akartad átadni diákjaidnak is. És azt is, hogy tudásunk véges, sokszor kell azt mondanunk, hogy nem tudunk valamit. Egy ifjú diák még talán elcsodálkozik azon, hogy egy professzor nem tud valamit, de éppen Te vezettél rá minket arra, mi mindent kellene még ismernünk, hogy egyáltalán véleményt alkothassunk egyes kérdésekről. Ezek a kérdések immár más jelentőséggel bírnak. Az, hogy mi vezette Mátyás királyt döntéseiben, miért kezdett vállalkozásokba egy magyar főúr, miért éppen egy olyan fegyverrel támadtak rá egy magyar uralkodóra, kutatási kérdések maradnak a mi számunkra. Köszönjük Neked, hogy megosztottad tudásodat velünk, hogy tanítványaid lehettünk, köszönjük hogy munkánkban, a ránk maradt feladatokban és kutatási kérdésekben még sokáig Rád hagyatkozhatunk. Te ezekre már nem keresed a választ. Mert hittél abban, hogy most még csak tükör által homályosan látunk, akkor majd színről színre... „Videmus enim nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem; nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum.”

Laszlovszky József – F. Romhányi Beatrix

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

MÉSZÁROS ISTVÁN

MINDSZENTY ÉS BARANKOVICS. ADALÉKOK A „KERESZTÉNY PÁRT” PROBLEMATIKÁJÁHOZ

Eötvös József Kiadó, Budapest, 2005. 114 p.

Az elsősorban neveléstörténészként ismert Mészáros István az utóbbi bő másfél évtizedben sorra jelentette meg Mindszenty Józseffel kapcsolatos tanulmányait, cikkeit, köteteit. Mindszenty és Barankovics című könyvében az utolsó magyar hercegprímás és demokrata néppárti politikus kapcsolatát és kényszerűnek, elkerülhetetlennek látszó konfliktusát mutatja be. A kötet alcíme – Adalékok a „keresztény párt” problematikájához – jól rávilágít a munkának a két személy kapcsolattörténetén messzire túlmutató kérdésére: szüksége van-e a katolikus egyháznak egy támogatandó politikai csoportra, illetve egy politikai pártnak mennyiben használ, ha vállaltan kötődik egy felekezethez.

A könyv szerzője jól látja, hogy a „keresztény politizálás” színtere és hangsúlyai eltolódtak 1945 után. Míg a Horthy-korszakban a keresztény nemzeti ideológia dominanciája volt megfigyelhető mind a politikai elitben, mind a kormánypártokban, addig a koalíciós évekre a keresztény jellegű politikai csoportok jócskán teret vesztek, s véleményem szerint nyíltan önmagát kizárólag keresztény szellemiségűnek hirdető organizáció nem is jelent meg, elsősorban, mert az előző politikai kurzus súlyosan devalválta a „keresztény politika” fogalmát. Az ország szovjet megszállása és a háború vége után inkább a „haladó katolikus”, vagy „neokatolikus” – elsősorban fiatal, keresztény kötődésű értelmiségiekből álló – szerveződések tűntek föl, amelyek több pártban is megjelentek: a Demokrata Néppárt (DNP) mellett a Független Kisgazdapártban (FKGP) és Polgári Demokrata Pártban is.

A DNP egyik meghatározó ideológusa, Mihelics Vid egyik cikkében így fogalmazta meg a Barankovics István vezette párt elvi alapállását: „...a mi pártunk ideológiáját a keresztény világnézet és a keresztény társadalomszemlélet adja meg. Ebből következik, hogy a Demokrata Néppárt, ha ideológiai meghatározó jelző után tekint, nem is vallhatja magát másnak, mint keresztény pártnak.” (12. p.)

A „neokatolicizmus” szociális igazságtalanságok ellen föllépő, baloldali politikai mozgalom volt, amely Franciaországból indulva terjedt el Európa más részein is, s amely nem tartotta elvetendőnek – szöges ellentétben a katolicizmus hivatalos tanításával – a marxista pártokkal való együttműködést sem. Ennek a gondolatvilágnak és eszmekörnek a hatására fogalmazott Barankovics egyik – 1945 tavaszán Szakasits Ár-

pádnak, a Szociáldemokrata Párt főtítkárának írt – levelében a következőképp. „Tudjuk és valljuk, hogy hithűségünket és egyházszeretetünket nem érinti annak nyílt megvallása és határozott vállalása, hogy a marxizmus és köztünk a világnézeti távolság sem olyan nagy, mint amennyire közel állunk egymáshoz a legfontosabb és legfőbb gyakorlati kérdések megoldásának mikéntjében.” (17. p.)

Az előbb idézet sorok után érthető, hogy Mindszenty miért nem támogatta soha hivatalosan a Demokrata Néppártot, s a koalíciós évek forгатagában inkább a két kiszegazda utópártot, a Sulyok Dezső vezette Magyar Szabadság Pártot, majd a Pfeiffer Zoltán irányításával működő Magyar Függetlenségi Pártot preferálta. A magyar katolikus egyház első főpapja ugyanis a közismerten antikommunista XII. Pius pápa iránymutatását fogadta el és követte, aki a legcsekélyebb együttműködést is tiltotta papjainak és híveinek a marxista és kommunista szervezetekkel. Így aztán Mindszenty útja és Barankovics útja két külön – bár kétségtelenül azonos világnézeti alapokon nyugvó – útja volt az 1945 és 1949 közötti magyar politikai életnek. Később, a Rákosi-diktatúra kiépülése után már könnyen látható volt, hogy mindkét „keresztény politikai” megoldás – az elzárkózás és a „demokratikus keretek” közötti együttműködés is – eredményetlennek bizonyult, s – a történelmi adottságokból eredően – egyiknek sem volt esélye a szovjet támogatással, hazugsággal, csalással és jogtiprásokkal a hatalomba igyekvő kommunista párt megfékezésére.

Az – mint arra Mészáros István rámutat –, hogy Mindszenty József és Barankovics István (azaz a katolikus hierarchia és a DNP) között súlyos, elvi és konkrét politikai megfontolásokra alapozott feszültség van, a szavazópolgárok és a párt hívei számára nem volt egyértelmű. Sőt, a Demokrata Néppárt kifejezetten klerikális politikai mozgalomként definiálta magát, s szervezésében és kampányában – joggal – számított a helyi katolikus plébánosok támogatására (protestáns lelkészekkel és egyházi vezetőkkel a párt nem tartott szoros kapcsolatot). Így aztán legnagyobb szavazói bázisa a dunántúli gazdaréteg volt, s 1947 és 1949 közötti parlamenti képviselőinek jelentős része is inkább „konzervatív katolikus” volt, mint „haladó katolikus”. Ez később frakción belüli konfliktusokhoz vezetett, amely azzal ért véget, hogy 1948 áprilisában hat „mindszentysta” képviselő kilépett a képviselőcsoportból arra hivatkozva, hogy Barankovics politikája túlzottan elnéző a kormánnyal és nem eléggé határozottan ellenzéki. A párt országgyűlési képviselői között volt két katolikus pap is: Károlyi Bernát kecskeméti ferences gvárdián és Bartha Béla sárospataki plébános.

A kötet szerzője idézi a nemrég elhunyt Varga Lászlót (egykori demokrata néppárti képviselőt), aki szerint Barankovics Dinnyés Lajos miniszterelnök autóján járta az országot és a püspökök, katolikus egyházi vezetők körében agitált Mindszenty ellen. Mészáros István bizonyítja, hogy Rákosi Mátyásnak és kiépülő diktatúrájának szüksége volt egy, a hivatalos egyházi elittel – Mindszentyvel – szembenálló és kritikus, katolikus jellegű „keresztény pártra”, amelyre hivatkozva bemutathatta a „reakciós egyház” és a „haladó katolicizmus” közötti különbséget. Amikorra azonban a hercegprímást 1948 decemberében eltávolították a közéletből (letartóztatták és koncepciós pert indítottak ellene), nem volt szükség politikai ellenpontjára, a DNP-re sem, s megindultak ellene a sorozatos támadások, amelyek hatására párt 1949 elején kénytelen volt kimondani föloszlását.

Barankovics, a „fordulat évének” nevezett 1948 végére belátta, hogy a kommunista hatalomátvétel folyamata megállíthatatlan és a sztálini mintájú diktatúra kiépülése visszafordíthatatlan. Ennek jegyében a Hazánk (a DNP lapja) 1948. december 3-i vezér-

cikkében írta: „Semmiféle diktátort nem kívánunk, még kevésbé vagyunk hajlandók a diktátorok személyét azonosítani az állammal, nagyon is megbírálandónak tartjuk bármely hatalmi rendszer törvényességét. Elutasítjuk a vezéri elvet éppúgy, mint a kiválasztottak elvét, s a demokráciát az emberi haladás legnemesebb kifejezőjének tartjuk. Valljuk a politikai pártok szabadságát...” (74. p.)

Mészáros István könyvének utolsó egységében egy az esztergomi Primási Levéltárban található dokumentumot mutat be (Emlékeztető a Demokrata Néppárt működéséről 1947. augusztus 1-jétől 1948. július 15-ig, jelzete: 4910/1948), majd a DNP-nek a katolikus püspöki kar és az állam megegyezését sürgető politikai törekvéseit ismerteti, amelyek persze újabb konfliktushoz vezettek Mindszenty és Barankovics között. Elgondolkodtató, hogy Barankovics István – már túl az 1956-os forradalom leverésén, a bíborosnak a budapesti amerikai nagykövetségen töltött „félrabsága” idején – egyesült államokbeli száműzetésében elismerően fogalmazott egykori politikai ellenfeléről (1963): „A fogoly és azilumban élő Mindszenty bíboros az aktív egyházi ellenállás világszimbóluma. Megbízható értesülések szerint a magyar nép többségének a szemében ma is ő a magyar nemzeti, vallási és morális ellenállásnak legelső megszemélyesítője.” (103. p.)

Mészáros István a kötetében megfogalmazott állításokat széles és sokszínű forrásbázisra alapozta, hiszen egyházi és állami levéltárak iratai mellett sajtótermékeket és visszaemlékezéseket is fölhasznált munkája megírásakor. Maradt azonban a könyvben több hiba is. Így például az 1945. évi parlamenti választások kapcsán több helyen (33–34. p.) országgyűlésről olvashatunk, holott akkor a törvényhozás hivatalos neve nemzetgyűlés volt. A 35. oldalon olvashatjuk, hogy a DNP nem indult az 1945-ös választásokon. „Viszont a kisgazdapárt felajánlott saját listájáról két helyet. Ezt igénybe véve a Demokrata Néppárt két képviselője – Eckhardt Sándor és Bálint Sándor – is az új parlament tagja lett.” Valójában az FKGP és a DNP a választási megállapodása értelmében további három néppártinak kellett volna elhagynia a kisgazda képviselőcsoportot – Czupi Bálintnak, Hajdú Németh Lajosnak és Horányi Tibornak –, ők azonban maradtak. (Vö. IZSÁK LAJOS: *A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt. 1944–1949.* Budapest, 1985. 40–65. p.)

Egy helyen azt írja Mészáros István, hogy Barankovics István – a szakadás után – a DNP elnökeként tevékenykedett (29. p.), holott – mint azt később maga a szerző is kifejti (49. és 63. p.) – ilyen tisztség a szervezetben nem volt, a pártot főtítkárr – Barankovics – irányította. A 36. oldalon szereplőkkel ellentétben 1945. december 1-jén a nemzetgyűlés elnöke nem Varga Béla volt (aki 1946. február 7. és 1947. július 3. között töltötte be ezt a tisztséget), hanem Nagy Ferenc (aki 1945. november 29. és 1946. február 5. közt volt házelnök). Balogh István államtitkár – közkeletű nevén Balogh páter – nem 1930 (48. p.), hanem 1933 és 1946 között volt Szeged-Alsóközpontra (a mai Mórahalom) plébános. A kommunista politikus neve helyesen Révai József (64. p.), nem pedig Révay. Ugyancsak az elgépelések számát gyarapítja, hogy a jegyzetekben (105–112. p.) nagyon sokszor szerepel a KDNP rövidítés helyett a KDMP.

Mészáros István könyve nemcsak Mindszenty József és Barankovics István politikai életrajzához szolgál adalékokkal, de – a koalíciós évek politikátörténetének egyik kevésbé ismert és kutatott területének, a „keresztény párt” kérdéskörének vizsgálatával – a huszadik századi magyar párt- és eszmetörténet szakirodalmát is gazdagítja.

Miklós Péter

UTAK ÉS ÚTVESZTŐK
Kairosz, Budapest, 2006. 457 p.

Egy rendhagyó könyv a pártállami kor egyháztörténetéről

457 oldalas, vastagnak mondható könyvet hozott a posta karácsony előtt. A Kairosz kiadónál megjelent Lénárd Ödön SchP posztumusz munkája, az „Erő az erőtlenségben” c. könyv (Márton Áron Kiadó, 1996) folytatása, amelyet Ödön atya 2003. májusában bekövetkezett halála után 60 éven át küzdő- és munkatársa, Tímár Ágnes O.Cist. apátnő rendezett sajtó alá. A kötetnek még két további szerzője is van: Soós Viktor Attila történész és Szabó Gyula plébános, aki negyedmagával kutatja kitartóan az ÁÉH irattárát, Lénárd Ödön egyik szorgalmas utódjaként.

Az első rész 180 oldal, Ödön atya személyes írása, amelyben a magyarországi kommunista vallásüldözés áttekintő szerkezeti képét adja, majd a helytállás ill. megalkuvás személyesen megélt példáit hozza börtönéveiből, leírja a lehetséges magatartásokat és a kor által adott kihívásokat és válaszokat. A „Megjárt útjaink” fejezetben az első út: „hűségcentrikus”, melyben személyes élményeit hozza Mindszenty bíborossal (1936-ból és 1946-ból). A második út: „eredménycentrikus”, amelyben Bánáss püspök sofőrje a koronatanú, aki 1947 nyarán büszke volt arra, hogy a problémákat valójában „ők” tudják csak megoldani, ti. Bánáss püspök (aki bizonyára sokat mesélt hivatali teendőiről sofőrje előtt a hosszú utakon), tárgyalásos úton. A harmadik út: „puha nyárspolgár”, erre Grósz József kalocsai érseket hozza például, Mojzes Péter emlékei alapján. (1947 augusztus végén az Actio Catholica ifjúsági vezetőképző táborának résztvevői, százon felüli létszámú fiatalból álló ének- és zenekar szerenádót adott az érseknek, ő nem jött ki, „hátlultizott aulistaival... ilyen későn ő már nem hajlandó kijönni.”) Majd az érseket egyik zárkaügynöke jelentéseinek tükrében jellemzi, amelyet 108–112. oldalakon hoz. („Az érsek egyéniségét két alapvető tulajdonság jellemzi: egyrészt felfelé törő, tekintélyt nem ismerő, uralkodni vágyó főpap. Nem tűr ellenvéleményt. Pozíciójának megtartása érdekében mindenre képes... társaival szemben gúnyolódóan áskálódik, általában rosszindulatú. Pozór... Bizalmatlan.. Végtelenül büszke... Ravasz... Bigottan vallásos, rendszeresen és sokat imádkozik... Ragaszkodik a jómódhoz, a kényelemhez, ennek érdekében mindenre képes... végtelenül önző, a kormányzat és az egyház közötti megegyezés egyik akadályaként személyi sérelmeit tekintette. Szereti a gyomrát és sokat alszik. Antiszemita, meggyőződésből gyűlöli a rendszert.”).

Már itt gyanút fogunk, hogy azért eme könyv, azon túl, hogy értékes kortanú és a jövő nemzedékek okulására szolgál, nagy veszedelem, mert fölsejlik a jövő: a besűgők fogják megmondani jövő nemzedékeknek, hogy ki ki volt a pártállami korszakban.

A felvázolt negyedik út a „kisemberek érdekpályája”, a krajzlerosok útja. Ide sorolja a békepapok és a rendszernek udvaroló középkezderek bőséges csapatát.

A kihívások és válaszok c. fejezetben tárgyalt témák: Az iratanyag a hatalom eszköztára (ismerteti a minket érdeklő pl. ÁÉH-iratanyag kutatási nehézségeit, mintegy módszertant ad), az emberi egyéniség és önállóság felmorzsolása (szexualitás, besűgás). Majd Tímár Ágnes újra közreadja Lénárd Ödön 1977. évi szabadulásának történetét, bár már azt olvashattuk e kötetben is, másutt is.

Itt ismét vannak olyan elemek, amelyek zavaróak, így a piarista előljárók és rendtársak negatív fényben való beállítására, továbbá a saját korában köztisztviselőként álló Endrey Mihály püspök úr lejáratása. (Előbb megtudjuk, ami tény, hogy Eipel a rendes neve, ír jót is róla, de azt is megtudjuk, hogy első szabadulása után, amikor fölkereste, mint az Actio Catholica püspökvezetőjét, luxusban fogadta, s hogy – abban a pénztelen világban – „kénytelen volt” megvenni egy tízezer forintos perzsaszőnyeget, ami irodájában ott díszelgett – mindezt kétszer is: 92. és 173. oldalakon –, sőt, az 1956-os segélypénzek elszámolása körül százmillió körüli összeg hiányát írja rovására, ami miatt egy időre Vámosmikolára helyezték. Itt fölmerül az a gondolat, hogy ilyen nagyságrendű vádak bizonyítására szükség volna, de a bizonyítás itt elmarad.) Az írás marad szubjektív, még akkor is, ha informatív. De ez esetben lehet, hogy rágalmozó.

Megerősödünk abban az érzésünkben, hogy ez még nem egyháztörténetírás, mert egyháztörténetírásról – s általában történetírásról – akkor beszélünk, ha az állításokat bizonyítani is tudjuk valamilyen módon.

A könyv II. részének címe: „A magyar katolikus társadalom az Állami Egyházügyi Hivatal égisze alatt”. Három alfejezet tárgyalja sorrendben: az ÁEH-t, a Püspöki Kart és a katolikus sajtót.

Az ÁEH-nál alfejezetet találunk a békepapi mozgalomról és megtudjuk, hogy 1950 júniusában 450 pap részvételével megalakult a katolikus békepapok országos választmánya. Korábbi informálódásom reminiscenciái alapján itt szkeptikus lettem: ez aug. 1-jén történt, nem 450, hanem 300 volt az alapító létszám (Orbán József vonatkozó monográfiája szerint 276), és nem közömbös, hogyan szedték össze ezt a létszámot: állami kocsik mentek értük és közölték velük, vagy oda mennek, ahova viszik őket, vagy – a börtönbe. Ez kicsit romantikus, de így él a fejemben, és jó lenne már tisztán látni e kérdésben. Énbennem él a gyanú, hogy itt a jelentéseket búvárló történész inkább hagyatkozott a teleírt lapokra, de ezek a lapok – a dolog természete szerint – bizonyára torzítottan adták vissza a valóságot. A történész ilyenkor megvizsgálja a többi adatot is, és kritikával él a grafomán jelentések olvastán. Eme észrevétel érvényes akkor is, amikor közismertnek mondható nevek hordozóit hozzák hírbe. Így Rozsdi Pál neve (238. o.) bizonyára csak a jelentésben olvasható így, az Új Ember egyik főmunkatársát és az 1956. évi forradalomról frissen kiadott megemlékező kötet szerkesztőjét, a levéltári tanulmányokat is végzett Rosdy Pált sejtjük mögötte, akinek a nevét alighanem helyesen illene közölni. Még inkább gyanút fog az ember, amikor a győri egyházmegye szerző egyik megyestársát, alighanem szemináriumi tanárát, Schmatovich János nevét Smatovicznak írja (292. o.), Straub István beszámolója alapján. Ilyen esetekben a forrásközlő szokta jelezni eltérő véleményét egy (sic!) jelzéssel. Vagy netán kitér rá a forrásközlés elején, hogy ragaszkodni fog a jelentések szövegében található névváltozatokhoz, mert annyi nevet sorol fel, szinte mindenképp, akinek a nevét a korabeli egyházi sajtóban lehetett olvasni, hogy szinte lehetetlen egyenként mind ellenőrizni.

Egy könyv tudományosságát fokozza a névmutató és a számos jegyzet, amelyet itt örömmel konstatálhatunk. A jegyzetekben a figyelmes olvasó talál bőven hibát, de szorgalmas átdolgozással egy legújabb kori egyháztörténeti életrajzi lexikon alapjául szolgálhatna.

Summa summarum: alighanem egy értékes és megkerülhetetlen adalékkal bővült a vonatkozó irodalom, Lénárd Ödön atya szubjektív egyházélménye az egyik forrás, és az ÁEH-ban egykor iktatott és jelenleg kutatható anyagokról hasznos közlés a másik. A

történetírás majd ezután kezdődik meg. Addig is kíváncsian várjuk a további forrásköz-
léseket, de eme élményekkel felvértezve: nem minden itt közölt forrás terhelő.

Somorjai Ádám

KOLTAI ANDRÁS

BEVEZETÉS A PIARISTA REND MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAIBA ÉS IRODALMÁBA

Piarista Tartományfőnökség, (Magyarország Piarista Múltjából 1.)
Budapest, 2007. 275 p.

A Magyarország Piarista Múltjából sorozat első köteteként jelent meg a rend magyarországi történetének bibliográfiai összeállítása. Koltai András, a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárának levéltárosa munkája során a korábbi, kéziratban maradt gyűjtésekhez (Nyers Lajos, Friedreich Endre) és a Balanyi György szerkesztette rendtörténet irodalmához nyúlhatott vissza. A kötet mintaképeül Kosáry Domokos bibliográfiái szolgáltak. Ennek köszönhetően a bibliográfiai tételek mellé forrástani és historiográfiai megjegyzések is kerültek, a nyomtatott irodalom mellett pedig a levéltári források feltárása is megtörtént. A levéltári anyagok feltárása fond- és állagszinten zajlott, de Szlovákia és Románia levéltáraitra is kiterjedt.

A hat fejezetre osztott kötetben való eligazodást a függelékben közölt kutatási útmutató mellett névmutató is segíti. Az első nagy részben a bibliográfiákról, külföldi és hazai könyvtárakról, levéltárakról, valamint kéziratokról, folyóiratokról, értesítőkről kapunk áttekintést. Az egyes tételeknél közölt történeti és bibliográfiai áttekintések tovább segítenek a tájékozódásban, amelyek különösen a római központi levéltárak és könyvtárak esetében fontosak.

A második fejezetben először a rend alapítójáról, Kalazanci Szt. József életéről, tiszteletéről, lelkiségéről, pedagógiájáról és kortársairól találunk összeállítást, mely az idegennyelvű irodalom és forráskiadások mellett ezek kéziratosaik magyar fordításainak lelőhelyét is jelzi. A fejezet másik felében a piarista rend általános történetéhez kapunk útmutatót, így itt a rendtörténeti összefoglalók mellett a rend tagjairól szóló munkák, a rendi szabályzatok és kritikai kiadásai, továbbá a piarista lelkiséget és pedagógiát bemutató művek kerültek összegyűjtésre.

A rend magyarországi történetének forrásai és irodalma a harmadik részben található. Itt kerül részletes ismertetésre az első fejezetben áttekintett rendtartományi központi levéltárból a tartományfőnökség levéltára (1628–1848 közötti időszakban a régi levéltár, 1848 után az új levéltár). Külön alfejezet nyújt áttekintést a külső vizitációs és vizsgálati anyagok, illetve a romániai és szlovákiai, 1920 utáni rendtartományi iratok lelőhelyéről. Az általános irodalmi rész a rendtörténeti összefoglalók mellett további alfejezetben gyűjtötte össze az egyes országrészekkel foglalkozó műveket, illetve a rendi archontológiákat és névtárakat. Bár a negyedik fejezet külön segíti az egyes rendházak történetének kutatását, itt is többször találhatunk hasznos utalásokat egyes rendház-történetekre, így például az 1740. évi összeállítások római lelőhelyére. A harmadik

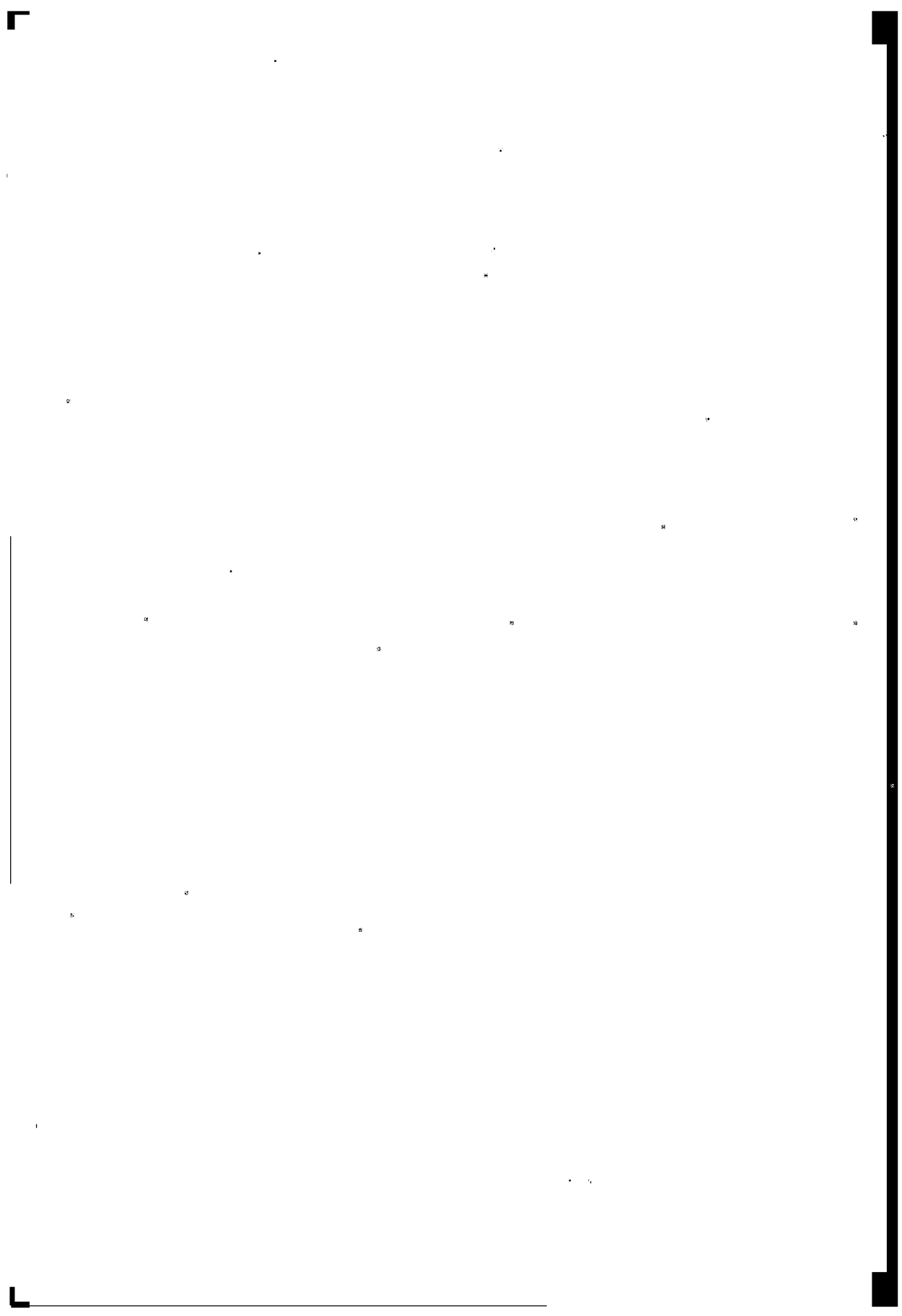
részben még további, művelődés- és köztörténeti korszakok szerinti lebontás is segíti a tájékozódást. A rend kulturális működésének további vizsgálatához nyújt áttekintést az egyes tudományágak szerinti bontásban összeállításra került bibliográfiai tételek sora.

A negyedik fejezetben a történeti Magyarország területéről harminckilenc rendház és a rendi utánpótlásnevelés intézményeinek történetének bibliográfiája került összeállításra. A rendházak, gimnáziumok fennmaradt irategyütteseinek és töredékeinek levéltári lelőhelyeit és ismertetőit követi a nyomtatott irodalom ismertetése. Az ötödik, személyi részben 184 szerzetesre vonatkozó irodalmat gyűjtött össze Koltai András, azonban a levéltári források feltüntetésétől érthető módon eltekintett, ahogy több jelentős piarista (Dugonics András, Sík Sándor) esetében a teljes szakirodalom felsorolása sem volt lehetséges.

Az utolsó, hatodik részben kitekintést nyerünk Közép-Európa piarista rendtartományainak történetére. Az osztrák, cseh, lengyel, német rendtartományok fennmaradt levéltárain kívül a fontosabb szakirodalmi összefoglalások kerültek felsorolásra, főként a rendházak és iskolák, az iskolai és tudományos élet, a rendtagok szerinti bontásban.

A kötet már külső megjelenésével is színvonalasan, igényesen szerkesztett tartalmat ígér. A bibliográfiák összeállításának nehézkes, nagy körültekintést igénylő és sok időt igénylő munkája mögött az alkotó személye szerényen húzódik meg. Koltai András munkája ugyanakkor nemcsak ezért példaértékű, hanem egyszerre minta is a többi hazai szerzetesrend számára, mutatva az egyháztörténeti bibliográfiák szükségességét és a jelenlévő igényt hasonló munkák sorára.

Mihalik Béla Vilmos

A METEM EDDIG MEGJELENT KIADVÁNYAI

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p. ára: 399 Ft
elfogyott
ára: 980 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p. ára: 200 Ft
5. **Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)** Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p. ára: 300 Ft
elfogyott
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszöszékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p. ára 550 Ft
elfogyott
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p. ára: 650 Ft

15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg táborigényei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft

33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilás László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönn Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek-Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Iona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. ára: 3500 Ft
2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft

48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p. ára: 1900 Ft
49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p. ára: 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.** Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. ára: 1900 Ft
51. **Kiss Gergely:** Abbatia Regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok a 11–13. században. Budapest, 2006. 227 p. ára: 1600 Ft
52. **Kakucs Lajos:** Santiago De Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest, 2006. 328 p. ára: 2800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Budapest, 2007. 279 p. ára: 2000 Ft
54. **Őze Sándor:** A határ és határtalan. Budapest, 2006. 365 p. ára: 2200 Ft
55. **Sümegei György:** Szakrális emlékek a Duna–Tisza közéről. Budapest, 2006. 247 p. ára: 2400 Ft
56. **Molnár Antal:** A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p. ára: 1500 Ft
57. **Kelemen Miklós–Saliga Irén:** Az Unitárius Értesítő (1922–1945) és az Unitárius Élet (1948–2005) mutatója. Budapest, 2006. 369 p. ára: 2500 Ft
58. **Ingrid Graziano–Eördögh István:** Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt. Budapest, 2006. 128 p. ára: 1500 Ft
59. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig). Budapest, 2006. 316 p. ára: 2000 Ft
60. **Takács József:** Budapesti toronyórák története (1889–1909). Budapest, 2007. 136 p. ára: 1600 Ft
61. **Varga Géza:** A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században. Budapest, 2007. 160 p. ára: 1500 Ft
62. **Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.** Budapest, 2007. 408 p. ára: 3000 Ft
63. **A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.** Budapest, 2007. 348 p. ára: 2200 Ft
64. **Lénárd Ödön:** Történelemszemlélet. Budapest, 2008. 253. p. ára: 2000 Ft

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
- Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
- Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
- Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
- Rudnay Sándor és kora.** Szlovák cím Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
- 2. kiadás.** Esztergom–Budapest, 2007. 188 p.
- Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft
- Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft
- Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p. ára: 1200 Ft
- Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Ilka Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
- Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p. ára: 1990 Ft
- Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920-2000.** A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p. ára: 2200 Ft
- Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 p. ára: 900 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p. ára: 3000 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.) ára: 3000 Ft
- Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320–1490). Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft
- Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p. ára: 3800 Ft

- Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
- Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century.** Edited by István Zombori. Budapest, 2004. 227 p. ára: 2500 Ft
- A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára.** III. Szerk.: Öze Sándor-Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba-Budapest, 2005. 1086 p. ára: 4400 Ft
- István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572-1717) III.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma-Budapest, 2005. 800 p. (1597-2396 p.) ára: 3000 Ft
- István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572-1717) IV.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma-Budapest, 2005. 665 p. (2397-3061 p.) ára: 3000 Ft
- Bohdan Cywiński: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában.** II. Budapest, 2005. 464 p. ára: 1900 Ft
- Kiss G. – Radó B. – Sashalmi E.:** Abszolutizmus és isteni jogalap (szöveggyűjtemény) Budapest, 2006. 138. p. ára: 1200 Ft
- Szilárdfy Zoltán: Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon.** Budapest, 2006. 40 p.
- Szilágyi István: A selmecbányai Kálvária ábrázolásai.** Budapest, 2006. 76 p. ára: 1800 Ft
- Molnár Antal: Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane (1572-1647).** Rome-Budapest, 2007. 431 p. ára: 4000 Ft
- Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.** Budapest-Pécs, 2007. 129 p. 181 p. ára: 1600 Ft
- Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.** Budapest-Pécs, 2007. 129 p. ára: 1600 Ft
- Gyuris György: Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia.** Budapest-Szeged, 2007. 122 p. ára: 800 Ft
- Sujánszki György Euszták: Az aradi rendház naplója (1847-1851).** Budapest, 2007. 103 p. 1000 Ft
- István Szilágyi: Die mittelalterliche Kalvarie von Schemnitz und ihre Darstellungen.** Budapest, 2007. 76 p. 2000 Ft
- István Szilágyi: Banskóštiavnická Kálvária a jej zobrazenia.** Budapest, 2007. 76 p. 2000 Ft
- Bikfalvi Géza: Jezsuita olvasókönyv.** Bp. 2008, 161. p. ára: 1 800 Ft
- „His Eminence Files” American Embassy, Budapest Mindszenty Bíboros az Amerikai Nagykövetségen.** Budapest, 2008. 368. p. ára: 3500.
- Hetény János: A Szűzanya vérről könnyező győri képének tisztelete napjainkban.** Budapest, 2008. 103. p. ára: 800.-
- Gryneus Tamás: Köztéri szakrális kisépítmények.** Szeged-Budapest, 2008. 365. p. ára: 3000.-

- Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka** ára: 3500 Ft
1842. Budapest, 2008. 192. p.
- Szilárdfy Zoltán: A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III.**
Szeged-Budapest, 2008. 622 p.

HASONMÁS KIADVÁNYOK

- Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában** ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 p.
- Monumenta Vaticana I-VI., (V-VI. – egy kötet).** Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
- Monumenta Vaticana II. sorozat I-III.** ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281-1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307-1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389-1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396-1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446-1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458-1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524-1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. ára: 250 Ft
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye. Budapest, 1997.** ára: 250 Ft
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária

3. Székesfehérvári egyházmegye. Budapest, 1997.
127 p. Össeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
4. Veszprémi egyházmegye. Budapest, 1997.
296. p. Össeállította: Dóka Klára	ára: 450 Ft
5. Egri főegyházmegye. Budapest, 1998.
217. p. Össeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
6. Győri egyházmegye. Budapest, 1998.
214 p. Össeállította Dóka Klára	ára: 250 Ft
7. Pécsi egyházmegye. Budapest, 1999.
208 p. Össeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
8. Szombathelyi egyházmegye. Budapest, 1999.
276 p. Össeállította Dóka Klára	ára: 400 Ft
9. Esztergomi főegyházmegye. I–IV. Budapest, 2000.
Össeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 p.
II. kötet L–Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.	ára: 3000 Ft

ECCLESIA SANCTA sorozat

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám,
Török József, Zombori István

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000.
344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországban. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft
9. A katolikus egyház Ausztriában. Budapest, 2005, 306 p.	ára: 2200 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK REGNUM

1. évf. 1989. 1. köt.	400 Ft
2. évf. 1990. 1. köt.	400 Ft
3. évf. 1991. 1. köt.	400 Ft
4. évf. 1992. 1. köt.	400 Ft
5. évf. 1993. 1-2., 3-4.	400 Ft
6. évf. 1994. 1-2., 3-4.	400 Ft
7. évf. 1995. 1-2., 3-4.	400 Ft
8. évf. 1996. 1-2., 3-4.	400 Ft
9. évf. 1997. 1-2., 3-4.	400 Ft
10. évf. 1998. 1-2., 3-4.	400 Ft
11. évf. 1999. 1-2., 3-4.	400 Ft
12. évf. 2000. 1-4.	800 Ft
13. évf. 2001. 1-2., 3-4.	400 Ft
14. évf. 2002. 1-4.	800 Ft
15. évf. 2003. 1-2., 3-4.	400 Ft
16. évf. 2004. 1-2., 3-4.	500 Ft
17. évf. 2005. 1-2., 3-4.	500 Ft
18. évf. 2006. 1-2., 3-4.	500 Ft
19. évf. 2007. 1-2.	500 Ft

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dáni u. 5., H-6720 Hungary. Tel./fax: +36+62+426+043.

E-mail: heh@t-online.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

